Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie
Wydział Administracji i Nauk Społecznych

R o z p r a w a d o k t o r s k a

Mediatyzacja życia społecznego jako wyzwanie dla edukacji na przykładzie szkół województwa małopolskiego

Małgorzata Gosek

Promotor
prof. nadzw. dr hab. Andrzej Adamski

Promotor pomocniczy
dr Andrzej Rozmus

Rzeszów 2019

Spis treści

Wstęp ……5

Rozdział 1 Mediatyzacja życia społecznego na tle meta-procesów: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji 31

1.1. Podstawy teoretyczne i definicje najważniejszych pojęć 32

1.2. Procesy globalizacji, indywidualizacji oraz komercjalizacji jako tło procesu mediatyzacji 44

1.2.1. Proces globalizacji 45

1.2.2. Proces indywidualizacji 56

1.2.3. Proces komercjalizacji 64

1.3. Mediatyzacja życia społecznego 71

1.3.1. Mediatyzacja a człowiek 76

1.3.2. Mediatyzacja a rodzina 84

1.3.3. Mediatyzacja a społeczeństwo 85

1.3.4. Mediatyzacja a rynek 98

1.3.5. Mediatyzacja a organizacje 102

1.3.6. Mediatyzacja a pracownik 105

Rozdział 2 Konsekwencje mediatyzacji dla obszaru edukacji 111

2.1. Analiza efektów mediatyzacji dla edukacji przez pryzmat Tetrady praw medialnych McLuhana 111

2.2. Konsekwencje mediatyzacji dla przestrzeni edukacyjnej: środowiska materialnego, społecznego i emocjonalnego 113

2.2.1. Konsekwencje dla środowiska materialnego 113

2.2.2. Konsekwencje dla środowiska społecznego 119

2.2.3. Konsekwencje dla środowiska emocjonalnego 124

2.3. Konsekwencje mediatyzacji dla uczestników procesu edukacji: ucznia i nauczyciela 126

2.3.1. Konsekwencje dla ucznia 126

2.3.2. Konsekwencje dla nauczyciela 139

2.4. Konsekwencje mediatyzacji dla procesu edukacyjnego 145

Rozdział 3 Kształtowanie kompetencji medialnych jako implikacja procesu mediatyzacji …. 154

3.1. Kompetencje medialne w teorii i praktyce polskiej edukacji 155

3.2. Efekty mediatyzacji a kompetencje medialne 162
3.3. Diagnoza kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli w świetle danych zastanych 163
3.3.1. Diagnoza kompetencji medialnych uczniów 163
3.3.2. Diagnoza kompetencji medialnych nauczycieli..... 175
3.4. Kształtowanie kompetencji medialnych uczniów i kształcenie nauczycieli w świetle oficjalnych dokumentów 181
3.4.1. Przegląd podstaw programowych w szkołach pod kątem obecności treści dotyczących kształtowania kompetencji medialnych 182
3.4.2. Przegląd wytycznych ministerialnych w zakresie kształcenia nauczycieli pod kątem obecności treści dotyczących kształtowania kompetencji medialnych 207
3.5. Przegląd najważniejszych działań podejmowanych przez organizacje i instytucje zajmujące się pozaszkolną edukacją medialną dzieci i młodzieży.. 209
3.6. Analiza wybranych projektów ogólnopolskich dotyczących kompetencji medialnych 213
Rozdział 4 Badania własne z zakresu efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli 221
4.1. Tematyka badań 221
4.2. Metodologia badań 225
4.2.1. Badania ankietowe 225
4.2.2. Wywiady indywidualne 228
4.2.3. Kwestionariusz..... 230
4.3. Ogólne wnioski z badań ankietowych uczniów 231
4.4. Ogólne wnioski z badań wywiadów z nauczycielami..... 241
4.5. Ogólne wnioski z analizy dokumentów szkoły 242
4.6. Opracowanie zagadnień badawczych 245
Podsumowanie..... 313
Bibliografia …..... 341
Streszczenie …..... 357
Summary ……..... 359
Aneks ……..... 361

Wstęp

Idea pracy i powody podjęcia tematu

Dynamiczny rozwój mediów cyfrowych przeobraża człowieka i otaczającą go rzeczywistość. Proces mediatyzacji życia społecznego wpisany jest w kontekst innych procesów współczesności m. in. globalizacji, komercjalizacji i indywidualizacji[1]. Przynosi konsekwencje dla wszystkich sfer życia człowieka i niego samego. Przekształca gospodarkę, zmienia realia funkcjonowania rynku pracy i działających na nim podmiotów. Efekty tych zmian można dostrzec również w obszarze edukacji w trzech wymiarach: przestrzeni edukacyjnej (środowiska materialnego, społecznego i emocjonalnego)[2], uczestników procesu edukacji (ucznia i nauczyciela), a także samego procesu edukacyjnego. I chociaż ich stopień jest bardzo różny, to są widoczne i nieodwracalne, a wraz z dalszym rozwojem mediów będą nasilać się. Mediatyzacja stawia więc przed edukacją konkretne wyzwania. Aby im sprostać konieczna jest głębsza refleksja nad zachodzącymi zmianami i diagnoza ich źródeł.

Za decyzją podjęcia badań w tym obszarze stoi kilka przyczyn:

- W debacie publicznej często słychać o problemach szkoły w różnych kontekstach – nienadążania za rzeczywistością, problemów z dziećmi i młodzieżą, frustracji nauczycieli, niedofinansowania szkoły[3]. Podejmowane są różne kroki za-

[1] Konieczność rozpatrywania procesu mediatyzacji na tle procesu globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji zaznacza w swoich pracach F. Krotz, zaś analizą wymienionych meta- procesów zajmuje się m. in. Z. Bauman (pozycje wskazane w bibliografii).

[2] J. Juszczyk-Rygałło, *Nowe media a kształt współczesnej edukacji*, [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia, media. Konteksty kulturowe i psychologiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2014, s. 55.

[3] M. Zubik, *Nauczycielka po zabójstwie Kuby: W każdej szkole jest uczeń jak tykająca bomba*, http://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,24792323,nauczycielka-po-zabojstwie-kuby-w-kazdej-szkole-jest-taki-uczen.html?disableRedirects=true, 29.05.2019; T. Klyta, *RPO zebrał opinie samorządów na temat sytuacji w oświacie*, https://www.portalsamorzadowy.pl/edukacja/rpo-zebral-opinie-samorzadow-na-temat-sytuacji-w-oswiacie,126579.html, 29.05.2019.

radcze, które jednak wydają się mieć charakter doraźny, a czasem są wręcz odpowiedzią na eskalację problemów. Brakuje spokojnego, dogłębnego i szerokiego spojrzenia na źródła problemów szkoły, a oczywiste jest, że bez dobrej diagnozy nie jest możliwe stworzenie planu naprawczego[4];

- Dynamiczny rozwój mediów cyfrowych przynosi konsekwencje dla wszystkich sfer życia człowieka, społeczeństwa, gospodarki, rynku pracy i firm, przekształcając je i będąc motorem rozwoju. Na tym tle szkoły stosunkowo w niewielkim stopniu zdają się wykorzystywać możliwości rozwoju stwarzane przez media cyfrowe. Sfera biznesu znacznie szybciej i w większym stopniu wypracowała sposoby efektywnego wykorzystania ich, zwłaszcza w obszarze pracy i komunikacji z młodymi pracownikami – przedstawicielami nowych cyfrowych pokoleń[5]. Transfer ze sfery biznesu do edukacji tych właśnie rozwiązań jest niewielki, mimo że polska szkoła mogłaby odnieść z niego szereg korzyści;
- Media cyfrowe kształtują nowe pokolenia dzieci i młodzieży (Pokolenie Y, Pokolenie Z, Pokolenie Alfa[6]) – z odmiennymi niż dawniej postawami, stylem życia, sposobem budowania relacji, podejściem do nauki i pracy. Wybrzmiewa to w debacie publicznej, dostrzegane jest na rynku pracy, który reaguje na to wyzwanie[7], zaś w szkole w niewielkim stopniu budzi refleksję i skłania do konkretnych działań;

---

[4] Przykładem może być kwietniowy (2019 r.) strajk nauczycieli – z jednej strony pod wpływem postulatów płacowych nauczycieli rozpatrywano wprowadzenie istotnych zmian w systemie pracy i wynagradzania nauczycieli, z drugiej w trakcie strajku rozpoczęto debatę o sytuacji w polskiej oświacie; B. Goluch, *Sondaż. Polacy za podwyższeniem pensum i płac nauczycieli*, https://wiadomosci.wp.pl/sondaz-polacy-za-podwyzszeniem-pensum-i-plac-nauczycieli-6371923435050625a, 19.05.2019; *Premier: "okrągły stół" ws. oświaty w piątek 26 kwietnia*, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-04-18/okragly-stol-proponujemy-w-obszarach-uczniowie-nauczyciele-jakosc-edukacji-i-nowoczesna-szkola/, 27.05.2019.

[5] Przykładem mogą być różnego rodzaju aplikacje - J. Schwartz i in., *Zmiana zasad w erze cyfryzacji. Trendy HT 2017*, Deloitte, (brak miejsca wydania) 2017, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_Human_Capital_Trends_2017.pdf, 28.04.2019, s. 58-59.

[6] B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka akademicka. Kto kogo uczy?*, https://www.researchgate.net/profile/Blazej_Sajduk/publication/271646415_Nowoczesna_Dydaktyka_Akademicka_Kto_Kogo_Jak_Uczy_-_httpdydaktyka-akademickapl1/links/54ceb0ae0cf298d65661f935/Nowoczesna-Dydaktyka-Akademicka-Kto-Kogo-Jak-Uczy-http-dydaktyka-akademickapl-1.pdf?origin=publication_detail, 23.05.2018; C. Seemiller, M. Grace, *Generation Z goes to college*, Jossey-Bass A Wiley Brand, San Francisco 2016; D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010; T. Koulopoulos and D. Keldsen, *The Gen Z effect,. The six forces shaping the future of business*, Bibliomotion, New York 2014; Е.Г. Артамонова, *Психологический портрет цифрового поколения россии в системе образовательных отношенийб*, http://профилактика-зависимостей.рф/images/arx_9_17/portret.pdf, 29.08.2018.

[7] Przykładem jest np. trend budowania doświadczeń pracownika - J. Schwartz i in., *Zmiana zasad …*, dz. cyt., s. 56-57.

- Media są i będą integralną częścią życia człowieka i z uwagi na ich dynamiczny rozwój stale będą niosły nowe szanse i zagrożenia, konieczne jest więc posiadanie kompetencji pozwalających na świadome i efektywne wykorzystywanie ich na co dzień. Nie wystarczy jednak jednorazowe nabycie tych umiejętności, konieczna jest ciągła edukacja w tym zakresie, swoisty medialny *Life Long Learning*[8], które zapewni bardziej świadome i aktywne życie;
- Od 15 lat Polska korzysta z funduszy UE z przeznaczeniem m. in. na rozwój edukacji; realizowanych jest wiele projektów wspierających cyfryzację szkoły, unowocześnienie procesu edukacji oraz podnoszenie kompetencji nauczycieli; wydaje się jednak, że owoce tych projektów nie są wystarczająco konsumowane przez system oświaty, brak jest głębszej refleksji nad ich efektami i nie widać włączania ich rezultatów w systemowe rozwiązania edukacyjne;
- Edukacja jest przedmiotem troski nie tylko rządu, ale i społeczeństwa, obserwuje się wzrost liczby organizacji pozarządowych i inicjatyw obywatelskich, będących motorem napędowym unowocześniania polskiej szkoły; w ramach ich działań powstaje wiele pożytecznych badań i raportów oraz konkretnych rozwiązań, narzędzi, metod, które mogą być z powodzeniem wykorzystywane do systemowej zmiany polskiej szkoły;

W trakcie pisania niniejszej pracy wszystkie wymienione powody nie tylko nie straciły na aktualności, ale nabrały jeszcze wagi. Doszedł ponadto jeden. Rozpoczęta w 2017 roku reforma systemu oświaty znajduje się na końcowym etapie wdrażania – od jesieni 2019 roku gimnazja przestaną istnieć, a w liceach nastąpi kumulacja dwóch roczników. Nauczyciele w minionym okresie mierzyli się z realizacją nowej podstawy programowej, korzystali z nowych programów nauczania i podręczników, w szkołach podstawowych pracowali z dodatkowymi rocznikami uczniów w klasach VII i VIII. Dla niektórych zmieniło się miejsce lub warunki pracy. Zebrane zostało przez ten czas wiele doświadczeń, a reforma doczekała się podsumowania przez Najwyższą Izbę Kontroli[9]. Rozpoczęta została debata na temat problemów

[8] Mianem tym, zgodnie z definicją Komisji Europejskiej określane są wszelkie działania związane z uczeniem się przez całe życie podejmowane dla poprawy poziomu wiedzy, umiejętności i kompetencji w pespektywie osobistej, obywatelskiej, społecznej i/lub związanej z zatrudnieniem; *Communication from the Commission. Making a European Area Of Lifelong a Reality,* Brussels, 21.11.01, http://viaa.gov.lv/files/free/48/748/pol_10_com_en.pdf , 19.05.2019, s. 9.

[9] *Zmiany w systemie oświaty. Informacja o wynikach kontrol*, Najwyższa Izba Kontroli, 2019, https://www.nik.gov.pl/plik/id,20167,vp,22787.pdf, 29.05.2019.

polskiej oświaty[10]. Warto nie sprowadzić jej do problemów wynikłych z przeprowadzonej reformy, ale popatrzeć szerzej. Niniejsza praca wydaje się być tym bardziej aktualna i potrzebna i może być elementem uzupełniającym tę debatę.

Dotychczasowy stan badań

Zagadnienia wspomniane przy omawianiu powodów powstania niniejszej pracy obejmują szeroki zakres tematyczny, dlatego dla dogłębnej ich analizy konieczne jest sięgnięcie do literatury i opracowań z różnych obszarów nauk społecznych, w szczególności nauk o komunikacji społecznej i mediach. W tej sferze dostępnych jest wiele pozycji, których lektura dostarcza wiedzy i może skłaniać do refleksji nad przemianami w sferze edukacji.

Ponieważ proces mediatyzacji rozpatrywany jest w niniejszej pracy na tle procesu globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji, konieczne jest sięgnięcie do opracowań związanych z tą tematyką.

Na wielowymiarowości i wieloznaczność globalizacji wskazuje w swoich pracach m. in. Z. Bauman[11], J. A. Scholte[12], A. Giddens[13], do historycznego ujęcia procesu globalizacji na przestrzeni wieków odnosi się T. L. Friedman[14]. Sporo dostępnych opracowań dotyczy zjawisk będących składowymi procesu globalizacji, np. korporacji transnarodowych wzmacniających ten proces, którym swoje prace poświęcają R. Orłowska i K. Żołądkiewicz[15], glokalizacji będącej rewersem globalizacji, na którą zwraca uwagę K. Kuciński[16].

---

[10] *Okrągły stół ws. edukacji. "Oświata wymaga reform na miarę XXI wieku"*, https://www.rmf24.pl/raporty/raport-strajk-nauczycieli/fakty/news-okragly-stol-ws-edukacji-oswiata-wymaga-reform-na-miare-xxi-,nId,2958655, 29.05.2019.

[11] Z. Bauman, *Globalizacja: i co z tego dla ludzi wynika*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2000.

[12] J. A. Scholte, *Globalizacja. Krytyczne wprowadzenie*, Oficyna Wydawnicza ”Humanitas”, Sosnowiec 2006.

[13] A. Giddens, *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008; A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość: "ja" i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

[14] T. L. Friedman, *Świat jest płaski. Krótka historia XXI wieku*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009.

[15] R. Orłowska, K. Żołądkiewicz (red.), *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce światowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.

[16] K. Kuciński, *Glokalizacja*, Difin, Warszawa 2011.

Z kolei procesem indywidualizacji zajmuje się w swoich pracach m. in. Z. Bauman[17] i A. Giddens[18], rozważając jego wpływ na człowieka. Temat powstawania nowych forma wspólnotowości, jako reakcji na indywidualizację człowieka podejmuje M. Olcoń-Kubicka[19]. Do postaci indywidualizacji w różnych stadiach nowoczesności nawiązuje Z. Bokszański[20].

Do procesu komercjalizacji w kontekście człowieka i wszystkich sfer jego życia odnoszą się m. in. T. Szlendak[21] i W. Kawecki[22]. Towarzyszący komercjalizacji proces konsumpcji i powstawanie nowych środków konsumpcji są tematem prac G. Ritzera[23]. Kształtowaniem się społeczeństwa konsumpcyjnego i konsumpcją jako głównym zadaniem współczesnego człowieka zajmuje się Z. Bauman[24].

Wspomniane trzy meta-procesów łączą się z procesem mediatyzacji. Na potrzebę rozpatrywania mediatyzacji na tym właśnie tle zwraca uwagę w swoich pracach F. Krotz[25]. Teorią mediatyzacji i efektami procesów mediatyzacji zajmują się w swoich pracach m. in. S. Hjarvard[26], K. Lundby[27], W. Schultz[28]. Duże znaczenie mają prace

---

[17] Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008, s. 35, 63; Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, http://journals.pan.pl/Content/90642/mainfile.pdf, 1.10.2018, s. 440.

[18] A. Giddens, *Nowoczesność i …,* dz. cyt.

[19] M. Olcoń-Kubicka, *Indywidualizacja a nowe formy wspólnotowości*, Scholar, Warszawa 2009.

[20] Z. Bokszański, *Indywidualizm w późnej nowoczesności*, „Civitas Hominibus: rocznik filozoficzno-społeczny", 2008, nr 3, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny-r2008-t3/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny-r2008-t3-s53-68/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny-r2008-t3-s53-68.pdf.

[21] T. Szlendak, *Komercjalizacja dzieciństwa. Kilka uwag krytycznych o niewygodach wychowywania dzieci w kulturze konsumpcji*, „Kultura i edukacja", 2005, Kwartalnik nr 2/2005, https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/948/T.%20Szlendak,%20Komercjalizacja%20dzieci%C5%84stwa.pdf?sequence=, 3.05.2019.

[22] W. Kawecki, *Komercjalizacja współczesnej kultury*, „Kultura – Media – Teologia", 2011, nr 4, https://kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/kmt_2010_4_kawecki.pdf, 3.05.2019.

[23] G. Ritzer, *Magiczny świat konsumpcji*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2004; G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Muza, Warszawa 2009.

[24] Z. Bauman, *44 listy ze świata płynnej nowoczesności,* Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011; Z. Bauman, *Globalizacja i …*, dz. cyt.

[25] F. Krotz, *Mediatisierung: Fallstudien zum Wandel von Kommunikation,* VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2007; F. *Krotz, Explaining the Mediatisation Approach*, „Javnost - The Public", 2017, https://doi.org/10.1080/13183222.2017.1298556, 27.03.2019.

[26] S. Hjarvard, *The mediatization of culture and society*, Routledge, London and New York 2013; S. Hjarvard, *The Mediatization of Society. A Theory of the Media as Agents od Social and Cultural Change*, „Nordicom Reviev", 2008, 29 (2008) 2, https://www.researchgate.net/publication/242319277_The_Mediatization_of_Society_A_Theory_of_the_Media_as_Agents_of_Social_and_Cultural_Change, 4.05.2019.

[27] K. Lundby, *Mediatization. Concept, changes, consequences*, Peter Lang, New York 2009.

[28] W. Schultz, *Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept*, *„European Journal of Communication",* 2004, https://studysites.uk.sagepub.com/mcquail6/Online%20readings/17d%20Schulz.pdf, 6.04.2019.

M. McLuhana, zwłaszcza tezy dotyczących mediów i praw rządzących wpływem mediów na człowieka, otoczenie i zachodzące procesy (Tetrada praw medialnych)[29].

Dynamiczny rozwój mediów cyfrowych i ich wpływ na człowieka i społeczeństwo jest tematem wielu badań i opracowań. Tematem nowych mediów zajmuje się m. in. P. Levinson[30], M. Szpunar[31], rozwojem Sieci i społeczeństwa Sieci – D. de Kerckhove[32] i J. van Dijk[33]. Zagadnienie zmediatyzowanego społeczeństwa podejmuje T. Goban-Klas[34]. A. Adamski[35] analizuje wpływ rewolucji cyfrowej na rekonfigurację komunikacji społecznej. Wiele prac odnosi się do zjawisk towarzyszących mediatyzacji m. in. P. Sztompka podejmuje temat wizualnych aspektów życia społecznego[36], M. Molęda-Zdziech[37] zajmuje się się zjawiskiem celebrytyzacji, M. Lisowska-Magdziarz[38] – realizacjami medialnymi *Makeover show* (opowieść transformacyjna). Temat kształtowania się nowych cyfrowych pokoleń podejmuje m. in. D. Tapscott[39], B. Sajduk[40], M. Grace[41], T. Koulopoulos i D. Keldsen[42].

Dostępnych jest również wiele opracowań z obszaru biznesu poświęconych zmianom zachodzącym pod wpływem nowych technologii i cyfrowych pokoleń wchodzących na rynek pracy. Temat ten podejmuje m. in. D. Tapscott[43] i E. Chester[44]. Do zmian zachodzących pod wpływem mediów cyfrowych w sferze marketingu i zarządzania od-

---

[29] M. and E. McLuhan, *Laws of media: the new science*, University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, Toronto 1992; M. McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, McGraw-Hill, New York, London, Sydney, Toronto 1965.
[30] P. Levinson, *Nowe nowe media*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010; P. Levinson, *Telefon komórkowy. Jak zmienił świat najbardziej mobilny ze środków komunikacji*, Muza, Warszawa 2006.
[31] M. Szpunar, *Nowe stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*, Warszawa 2012, http://www.magdalenaszpunar.com/_pliki/Nowe-stare%20medium_Szpunar.pdf, 3.05.2019.
[32] D. de Kerckhove, *Inteligencja otwarta. Narodziny społeczeństwa sieciowego*, Mikom, Warszawa 2001.
[33] J. van Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
[34] T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005; T. Goban-Klas, *Zarys historii i rozwoju mediów. Od malowideł naskalnych do multimediów*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2001; T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
[35] A. Adamski, *Media w analogowym i cyfrowym świecie. Wpływ cyfrowej rewolucji na rekonfigurację komunikacji społecznej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012.
[36] P. Sztompka, *Socjologia wizualna. Fotografia jako metafora badawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
[37] M. Molęda-Zdziech, *Czas celebrytów. Mediatyzacja życia publicznego*, Difin, Warszawa 2013.
[38] M. Lisowska-Magdziarz, *Feniksy, łabędzie, motyle. Media i kultura transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
[39] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
[40] B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka ...,* dz. cyt.
[41] M. Grace, *Generation Z ...,* dz. cyt.
[42] T. Koulopoulos and D. Keldsen, *The Gen Z...,* dz. cyt.
[43] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
[44] E. Chester, *Młodzi w pracy. Jak zadbać o pracowników z pokolenia Y*, Onepress, Gliwice 2006.

noszą się w swoich pracach m. in. P. Kotler[45], R. Kozielski[46], S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. van Geest[47]. Wiele publikacji można znaleźć także w pismach i na portalach branżowych[48].

Z uwagi na interdyscyplinarność tematu, dla analizy wpływu mediów cyfrowych na edukację konieczne jest sięgnięcie do literatury związanej z rozwojem dzieci i młodzieży, głównie z obszaru psychologii i pedagogiki. Do tematów związanych z wychowaniem i rodziną odnoszą się w swoich pracach m. in. J. Dobrołowicz [49] i P. Fortuna[50]. Zagadnieniem zdrowia psychicznego i uzależnień zajmuje się m. in. A. Ogonowska[51], M. Spitzer[52], M. Schulte-Markwort[53]. Temat cyberbullingu bada J. Pyżalski[54].

Ważnym obszarem jest edukacja medialna – jest tematem prac m. in. W. Strykowskiego, B. Siemienieckiego[55], S. Dylaka[56], J. Gajdy[57]. Praktycznym jej aspektem zajmuje się P. Drzewiecki, który m. in. proponuje programy nauczania z obszaru edukacji medialnej, a także bada możliwości włączenia nauczania edukacji medialnej w program innych przedmiotów szkolnych, np. lekcji religii[58].

Dostępnych jest także wiele wyników badań prowadzonych wśród uczniów i nauczycieli szkół różnych typów przez organizacje pozarządowe, uczelnie i jednostki badawcze, dotyczących zagadnień związanych z wdrażaniem w szkołach technologii in-

---

[45] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie i marketing w erze turbulencji*, MT Biznes, Warszawa 2009; P. Kotler, H. Kartajaya, I. Setiawan, *marketing 3.0. Dobry produkt? Zadowolony klient spełniony człowiek?,* MT Biznes, Warszawa 2016.

[46] R. Kozielski, *Biznes nowych możliwości. Czterolistna koniczyna – nowy paradygmat biznesu*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Piaseczno 2017.

[47] S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. van Geest, *Organizacje wykładnicze. Dlaczego nowe organizacje są dziesięciokrotnie lepsze, szybsze i tańsze niż tradycyjne (i co zrobić z tą wiedzą)*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2016.

[48] M. in. Harvard Business Review, Personel Plus (szczegóły w bibliografii).

[49] J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności a procesy socjalizacji wychowania,* „Pedagogia Christiana", 2014, 2/34.

[50] P. Fortuna, *Pozytywna psychologia porażki. Jak z cytryn zrobić lemoniadę*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.

[51] A. Ogonowska, *Uzależnienia medialne czyli o patologicznym wykorzystaniu mediów*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2014.

[52] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie*, Dobra Literatura, Słupsk 2016.

[53] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci. O presji osiągnięć i pogoni za sukcesem*, Wydawnictwo Dobra Literatura, (brak miejsca wydania) 2017.

[54] J. Pyżalski (red.), *Cyberbulling. Zjawisko, konteksty, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Łódź 2012.

[55] B. Siemieniecki (red.), *Pedagogika medialna*, t. 1 i 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007; T. Lewowicki, B. Siemieniecki (red.), *Nowe media w edukacji*, Adam Marszałek, Toruń 2012.

[56] S. Dylak, *Architektura wiedzy w szkole*, Difin, Warszawa 2013.

[57] J. Gajda, *Media w edukacji*, Impuls, Kraków 2010.

[58] P. Drzewiecki, *Media aktywni. Dlaczego i jak uczyć edukacji medialnej*, Piotr Drzewiecki, Otwock-Warszawa 2010, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/295/Media_aktywni.pdf?sequence=10&isAllowed=y, 22.05.2019; P. Drzewiecki, *Edukacja medialna a nauczanie religii w szkole,* Elipsa, Warszawa 2013.

formacyjno-komunikacyjnych (TIK), efektów mediatyzacji oraz kompetencji medialnych uczniów. Różnym aspektom związanym z cyfryzacją szkoły poświęcony jest raport z badań prowadzonych pod kierownictwem M. Plebańskiej [59]. Zwyczaje w korzystaniu z mediów cyfrowych przez młodzież są tematem raportu zespołu badawczego pod kierownictwem M. Tanasia[60]. Z kolei M. Dębski[61] prezentuje raport z badań dotyczących uzależnień od telefonów komórkowych. Zagadnieniami kompetencji medialnych zajmują się w swoich badaniach P. Siuda i G. D. Stunża[62].

Wiedzy dostarczają także raporty z badań i projektów realizowanych przez różne instytucje m. in. dotyczące cyberprzemocy opracowane na zlecenie Krajowego Biura ds. Przeciwdziałania Narkomani[63], wykorzystania narzędzi cyfrowych w procesie dydaktycznym zrealizowane przez Stowarzyszenie Miasta w Internecie[64], czy rozwoju kompetencji medialnych autorstwa Fundacji Nowoczesna Polska[65]. Ważnym źródłem wiedzy są także raporty pokontrolne Najwyższej Izby Kontroli dotyczące przeciwdziałania e-uzależnieniu dzieci i młodzieży, zaburzeniom psychicznym czy zapobiegania i przeciwdziałania cyberprzemocy[66].

---

[59] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła w dobie cyfryzacji. Diagnoza 2017. Podsumowanie wyników badania zespołu badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i PCG Edukacja*, Warszawa 2017, http://www.nck.pl/upload/attachments/319726/RAPORT%20CYFRYZCJA%20SZK%C3%93%C5%81%202017.pdf, 23.05.2018.

[60] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. Wybrane wyniki ogólnopolskiego badania uczniów w szkołach*, NASK, 2016, https://akademia.nask.pl/badania/RAPORT%20-%20Nastolatki%203.0%20-%20wybrane%20wyniki%20bada%C5%84%20og%C3%B3lnopolskich.pdf, 23.05.2018.

[61] M. Dębski, *Nałogowe korzystanie z telefonów komórkowych. Szczegółowa charakterystyka zjawiska fonoholizmu w Polsce. Raport z badań*, Gdynia 2016, https://www.researchgate.net/profile/Maciej_Debski/publication/311587730_Nalogowe_korzystanie_z_telefonow_komorkowych_Szczegolowa_charakterystyka_zjawiska_fonoholizmu_w_Polsce/links/584f9de708aecb6bd8d1a838/Nalogowe-korzystanie-z-telefonow-komorkowych-Szczegolowa-charakterystyka-zjawiska-fonoholizmu-w-Polsce.pdf?origin=publication_detail, 23.05.218.

[62] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci. Kompetencje komunikacyjne najmłodszych. Raport z badań*, Gdańsk 2012, http://dziecisieci.ikm.gda.pl/images/Dzieci_sieci.pdf, 15.04.2019; P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. Kompetencje komunikacyjne młodych*, Gdańsk 2013, https://core.ac.uk/download/pdf/71543047.pdf, 15.04.2019.

[63] *Młodzież 2016, raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdzia-łania Narkomanii,* Warszawa 2016, https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/mlodziez-2016_raport-z-badania.pdf, 20.05.2019.

[64] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania rozwiązań i narzędzi cyfrowych w kształceniu na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym w województwie małopolskim. Raport z badań*, Stowarzyszenie „Miasta w Internecie", 2013; https://kometa.edu.pl/uploads/publication/342/42ff_A_Innowacyjne%20zastosowania%20narz%C4%99dzi_1(1).pdf?v2.8, 28.04.2019; M. Wieczorek-Tomaszewska (red.), *Dydaktyka cyfrowa epoki smartfona. Analiza cyfrowych aspektów dydaktyki gimnazjum i szkoły średniej*, Stowarzyszenie „Miasta w Internecie", 2013, http://www.ldc.edu.pl/phocadownload/Dydaktyka-cyfrowa-epoki-smartfona.pdf, 28.04.2019.

[65] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych 2014*, Fundacja Nowoczesna Polska, (brak miejsca i roku wydania), http://edukacjamedialna.edu.pl/media/chunks/attachment/Katalog_kompetencji_medialnych_2014.pdf, 15.04.2019.

[66] *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży*. *Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,kno~p_16_026_2016112213370414

Wszystkie dostępne opracowania wiele wnoszą w zobrazowanie i zrozumienie zjawisk, którym są poświęcone, zwykle jednak dotyczą pojedynczych, konkretnych zagadnień. Znacznie trudniej jest znaleźć pozycje z szerszym spojrzeniem na edukację i zachodzące w niej zmiany. Brakuje opracowań, które analizowałyby związki przyczynowo-skutkowe między omawianymi zjawiskami i pozwalały na poszerzoną i pogłębioną diagnozę polskiej edukacji. Niniejsza praca stara się wypełnić te lukę.

Cel pracy

Celem głównym pracy jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy, dlaczego oraz w jakim stopniu postępujący proces mediatyzacji stanowi wyzwanie[67] dla edukacji oraz jakie zdania stają przed edukacją w kontekście tych przeobrażeń.

Dla realizacji celu głównego, określone zostały cele szczegółowe:

- Pokazanie efektów, jakie mediatyzacja życia społecznego przynosi dla polskiej edukacji, z uwzględnieniem także efektów meta-procesów będących jej tłem: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji;
- Diagnoza sytuacji w polskiej szkole[68] w obszarze kształtowania kompetencji medialnych, niezbędnych do życia w zmediatyzowanym świecie, z uwzględnieniem trzech perspektyw: oficjalnych regulacji, działań podejmowanych przez szkoły oraz samych uczestników procesu edukacji – ucznia i nauczyciela;
- Określenie wyzwań, stojących przed polską edukacją w świetle zdiagnozowanych efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych.

79821824~01,typ,kk.pdf, 23.05.2018; *Przeciwdziałanie e-uzależnieniu dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2016, https://www.nik.gov.pl/plik/id,12563,vp,14960.pdf, 18.04.2019.

[67] Przez „wyzwanie" autorka rozumie, zgodnie ze Słownikiem Języka Polskiego: „trudne zadanie, nową sytuację itp. wymagające od kogoś wysiłku, poświęcenia itp., będące sprawdzianem czyjejś wiedzy, odporności itp." (*Słownik Języka Polskiego*, https://sjp.pwn.pl/szukaj/wyzwanie.html, 29.05.2019). Mediatyzacja życia społecznego jest, zdaniem autorki, wyzwaniem dla edukacji, gdyż zmienia obszar edukacji w wymiarze przestrzeni edukacyjnej (środowiska materialnego, społecznego i emocjonalnego), uczestników procesu edukacji (ucznia i nauczyciela) i sam proces edukacyjny, przez co stwarza nowe warunki i stawia przez szkołą i nauczycielami nowe zadania.

[68] Autorkę interesuje przekrojowy obraz sytuacji w polskich szkołach, a więc od poziomu podstawowego po średni. Z uwagi na wprowadzaną w Polsce od 2017 roku reformę systemu oświaty, która zmieniła ścieżkę kształcenia, autorka odnosząc się w pracy do lat sprzed reformy skupia się na szkołach podstawowych, gimnazjach i liceach ogólnokształcących, zaś w badaniach dotyczących aktualnej sytuacji - na szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących.

Problemy badawcze

Problem główny: Jakie konkretne efekty przynosi dla edukacji mediatyzacja życia społecznego, z uwzględnieniem konsekwencji procesów zachodzących w jej tle (globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji) oraz jakie w związku z tym stają przed edukacją wyzwania?

Problemy szczegółowe:

- Jakie tło tworzą dla procesu mediatyzacji meta-procesy: globalizacja, indywidualizacja i komercjalizacja, a w szczególności jakie przynoszą konsekwencje dla edukacji?
- Jakie skutki (zarówno bezpośrednie, jak i pośrednie) dla edukacji przynosi proces mediatyzacji życia społecznego na trzech płaszczyznach:
  - Przestrzeni edukacyjnej tworzonej przez: środowisko materialne, społeczne i emocjonalne;
  - Uczestników procesu edukacji: ucznia i nauczyciela;
  - Procesu edukacyjnego?
- Jak kształtuje się świadomość szkół odnośnie potrzeby kształtowania kompetencji medialnych i jakie realne działania podejmują w tym obszarze?
- Jaki jest poziom kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli?
- Jakie wyzwania stawia mediatyzacja przed edukacją?

Hipotezy badawcze

Na podstawie określonych celów i problemów badawczych, sformułowano hipotezę badawczą.

Hipoteza główna:

Mediatyzacja życia społecznego przebiegająca na tle meta-procesów: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji, przynosi konkretne efekty dla uczestników procesu edukacyjnego (ucznia i nauczyciela), a także konsekwencje dla przestrzeni edukacyjnej oraz samego procesu edukacyjnego, powodując przeobrażanie się[69] polskich szkół.

[69] Zgodnie z definicją Słownika Języka Polskiego, „przeobrażenie" oznacza „zmianę postaci, wyglądu zewnętrznego, formy, charakteru czegoś lub kogoś" (*Słownik Języka Polskiego*, https://sjp.pwn.pl/

Na bazie hipotezy głównej określone zostały hipotezy szczegółowe:

- Hipoteza 1: Mediatyzacja życia społecznego przynosi efekty dla przestrzeni edukacyjnej w trzech wymiarach: środowiska materialnego poprzez cyfryzację szkoły, społecznego przekształcając relacje uczestników procesu edukacyjnego i emocjonalnego kształtując atmosferę szkolną;
- Hipoteza 2: Proces mediatyzacji wpływa na postawy[70] uczestników procesu edukacyjnego – ucznia i nauczyciela;
- Hipoteza 3: Mediatyzacja życia społecznego przynosi konsekwencje dla procesu edukacyjnego, zarówno pośrednie przez zmiany postaw uczestników procesu, jak i bezpośrednie poprzez świadome wykorzystanie przez nauczycieli mediów na poszczególnych etapach procesu;
- Hipoteza 4: Szkoły jako instytucje mają zróżnicowany stosunek do mediów cyfrowych, w różnym stopniu wykorzystują je w swojej działalności oraz w różnym stopniu dbają o rozwój kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli;
- Hipoteza 5: Nauczyciele są świadomi potrzeby kształtowania kompetencji medialnych uczniów, ale nie czują się do tego wystarczająco przygotowani;
- Hipoteza 6: Uczniowie, pomimo powszechnego wykorzystania nowych mediów w życiu codziennym, posiadają zróżnicowany poziom kompetencji medialnych.

Metodologia badań i techniki badawcze

Dla weryfikacji postawionych hipotez na poszczególnych etapach zastosowane zostały metody i techniki badawcze stosowane w dyscyplinie nauk o komunikacji społecznej i mediach.

---

szukaj/przeobra%C5%BCenie.html, 29.05.2019). Autorka pracy przeobrażanie szkoły rozumie jako zmianę warunków i sposobu jej funkcjonowania na różnych płaszczyznach (np. relacji między członkami społeczności szkolnej, wykorzystywania nowych technologii w nauczaniu i komunikacji) w wyniku nowych procesów i zjawisk, z jakimi przychodzi jej mierzyć się w konsekwencji procesu mediatyzacji.

[70] Zgodnie z definicją Nowego Słownika Pedagogicznego autorstwa W. Okonia, „postawa" to pojęcie wieloznaczne. Jedni rozumieją ją jako „względnie trwałą dyspozycję przejawiającą się w zachowaniach, których cechą jest pozytywny lub negatywny stosunek emocjonalny do jakiegoś przedmiotu, osób, sytuacji" inni utożsamiają postawę z przekonaniem, „traktując jako strukturę złożoną z elementów, które są rezultatem poznania danego przedmiotu, stosunku emocjonalnego doń oraz motywacji do określonego zachowania względem niego" (W. Okoń, *Nowy Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2004, s. 320). Autorkę pracy będzie więc interesowało czy, oraz w jaki sposób media cyfrowe wpływają na poglądy i zachowania uczniów i nauczycieli w sytuacjach codziennego życia i nauki/pracy.

W pierwszej fazie została dokonana analiza zebranego materiału (*desk research*) dotyczącego zjawisk będących efektem procesu mediatyzacji oraz kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli.

Z uwagi na interdyscyplinarność podjętego tematu, dla analizy i uchwycenia wszystkich istotnych zmian, w pracy wykorzystane zostały zarówno materiały źródłowe, jak i opracowania. Najważniejsze z nich to:

- Dokumenty oficjalne (akty prawne polskie i UE) dotyczące nauczania dzieci i młodzieży i kształcenia nauczycieli (podstawy programowe badanych typów szkół, rozporządzenie w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela) pod kątem treści dotyczących kształtowania kompetencji medialnych;
- Dane statystyczne publikowane przez Główny Urząd Statystyczny oraz Centrum Informatyczne Edukacji, pozwalające ilościowo scharakteryzować zachodzące zjawiska;
- Raporty z badań w szkołach, realizowane w ramach projektów prowadzonych przez organizacje pozarządowe, uczelnie i inne instytucje w latach 2012-2017, dotyczące mediatyzacji i kompetencji medialnych w polskich szkołach;
- Analizy własne prowadzone w oparciu o dane dotyczące ogólnopolskich projektów z obszaru kształtowania kompetencji medialnych;
- Badania własne prowadzone w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących województwa małopolskiego w okresie X 2018 – II 2019, dotyczące efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych (ankiety wśród uczniów, wywiady indywidualne z nauczycielami i pedagogami szkolnymi, kwestionariusz dla szkół oraz analiza programów wychowawczo-profilaktycznych);
- Publikacje w mediach branżowych pozwalające scharakteryzować zjawiska zachodzące na rynku i w firmach, będące konsekwencjami procesów globalizacji, komercjalizacji, indywidualizacji i mediatyzacji;
- Literatura naukowa z różnych obszarów dotycząca podejmowanych tematów;
- Własne obserwacje i doświadczenia autorki z pracy zawodowej w obszarze biznesu i edukacji.

W następnej fazie przeprowadzone zostały badania ilościowe w szkołach – ankiety wśród uczniów (ankiety audytoryjne), których wyniki zostały poddane analizie staty-

stycznej oraz badania jakościowe – wywiady indywidualne z nauczycielami. Dla ich uzupełnienia przeanalizowany został kwestionariusz dotyczący aktywności szkoły w zakresie działań rozwijających kompetencje medialne, wypełniany przy okazji przeprowadzania w szkole wywiadów oraz dokumenty szkolne: program wychowawczo-profilaktyczny i plany pracy wychowawcy.[71]

Tabela 1. Plan badań.

lp.	etap badań	badane dane	przydatność badania do weryfikacji hipotezy						cel
			H1	H2	H3	H4	H5	H6	
I.	ANALIZA RAPORTÓW ZASTANYCH								
1.	analiza raportów zastanych dotyczących efektów mediatyzacji oraz kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli	rapoty z lat 2012-2017	●	●	●	●	●	●	diagnoza efektów mediatyzacji oraz kompetencji medialnychucznio i nauczycieli oraz diagnoza luk wymagających dodatkowego badania
II.	ANALIZA DOKUMENTÓW OFICJALNYCH								
2.	analiza podstawy programowej (nowej – dla szkoły podstawowej oraz liceum; starej – dla szkoły podstawowej, gimnazjum oraz liceum)	podstawa programowa z 2017 i 2018 oraz z 2012 r.						●	pogłębienie wiedzy o przyczynach aktualnego poziomu kompetencji medialnych uczniów
3.	analiza wytycznych dotyczących kształcenia nauczycieli	rozporządzenie w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do zawodu nauczyciela z 2012 r. (moduł 2 i 3)					●		pogłębienie wiedzy o przyczynach aktualnego poziomu kompetencji medialnych nauczycieli
III.	ANALIZA WYBRANYCH OGÓLNOPOLSKICH PROJEKTÓW								
4.	analiza danych wybranych projektów rozwijających kompetencje medialne realizowanych przez instytucje rządowe, NGO, uczelnie i inne podmioty	zakres lat 2012-2017 (zależnie od udostepnionych danych)				●	●	●	diagnoza kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli oraz poglębienie wiedzy o możliwościach rozwoju tych kompetencji w ramach dostępnych projektów
IV.	BADANIA W SZKOŁACH								
5.	analiza wyników ankiety – ankieta badająca wybrane efekty mediatyzacji i kompetencje medialne uczniów (niewystarczająco zdiagnozowane w świetle analizy raporów zastanych)	aktualne na dzień badania		●				●	diagnoza wybranych efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych uczniów
6.	analiza wywiadów – wywiady indywidualne z nauczycielami-wychowawcami lub pedagogami szkolnymi (badanie efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych uczniów z ich perspektywy; problemów w pracy wychowawczej z uczniami i relacji z rodzicami; przygotowania do kształtowania kompetencji medialnych u uczniów)	aktualne na dzień badania		●		●	●	●	diagnoza efektów mediatyzacji dla przestrzeni edukacyjnej i uczniów oraz diagnoza w zakresie przygotowania wychowawców i pedagogów do radzenia sobie z efektami mediatyzacji u uczniów i rozwijania ich kompetencji medialnych
7.	analiza planu pracy wychowawcy (uzupełnienie wywiadów indywidualnych) pod kątem tematów związanych z efektami mediatyzacji i kształtowaniem kompetencji medialnych	aktualne na dzień badania					●		
8.	analiza programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły pod kątem zapisów dotyczących kształtowania kompetencji medialnych uczniów	aktualne na dzień badania				●			diagnoza podejścia szkoły do kształtowania kompetencji medialnych uczniów
9.	analiza wyników kwestionariusza – kwestionariusz badający aktywności szkoły w zakresie rozwoju kompetencji medialnych (realizacja własnych projektów, zajęcia pozalekcyjne, korzystania przez szkołę z nowych mediów)	2017/18, 2016/17, 2015/16 (zależnie od możliwości)				●			diagnoza podejścia szkoły do kształtowania kompetencji medialnych poza programem nauczania oraz poziomu wykorzystania nowych mediów w komunikacji z otoczeniem

Źródło: Opracowanie własne.

[71] Szczegółowa metodologia opisana została w rozdziale 4.

Prowadzone badania skupiły się na obszarze Małopolski, a ich wyniki stworzyły obraz efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych uczniów, nauczycieli i szkół tego właśnie terenu. Porównując stan rozwoju Małopolski i całej Polski w obszarach mających bezpośrednio lub mogących mieć pośrednio związek z użytkowaniem mediów cyfrowych, można zauważyć w niektórych przypadkach duże podobieństwo (wskaźnik stopy bezrobocia, zadowolenia z życia, korzystania z portali społecznościowych[72]), ale w niektórych znaczne różnice (odsetek ludności na wsi[73], wyposażenie gospodarstw domowych w komputer z dostępem do Internetu czy smartfon[74]). W związku z tym trudno o uogólnienie wprost wyników otrzymanych w Małopolsce na całą Polskę. Zrealizowane badania pokazały jednak pewne zjawiska i będą mogą stanowić wstępny etap do dalszych badań w poszczególnych województwach, albo w całej Polsce.

Struktura i zakres pracy

Pierwszy rozdział poświęcony został przemianom we współczesnym świecie, następującym w wyniku procesu mediatyzacji, przebiegającego na tle procesów globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji. Z uwagi na temat badań, obszarem szczególnego zainteresowania był wpływ tych procesów na szkołę jako organizację rynkową i społeczność na dwóch wymiarach: bezpośrednim oraz pośrednim, a więc w wyniku oddziaływania człowieka, który w różnych rolach (ucznia, nauczyciela, rodzica) jako członek społeczności szkolnej w naturalny sposób zmieniają ją od wewnątrz oraz otoczenia rynkowego szkoły, wymuszającego zmiany z zewnątrz (schemat oddziaływania - rysunek 1, str. 31). Aby dokonać diagnozy, prześledzone zostały efekty tych procesów dla człowieka, rodziny i społeczeństwa, oraz rynku[75], firm (szerzej – organizacji działających na rynku) i pracowników.

Jako punkt wyjścia do analizy zachodzących zjawisk, przedstawione zostały definicje podstawowych pojęć wykorzystywanych w pracy oraz omówiona syntetycznie teo-

[72] *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 roku*, GUS, Warszawa 2017, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/terytorialne-zroznicowanie-jakosci-zycia-w-polsce-w-2015-r-,25,1.html, 28.04.2019, s. 109, 112-114, 31-36.
[73] *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 roku, dz. cyt.*, s. 109.
[74] *Sytuacja gospodarstw domowych w 2017 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, GUS, 2018, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/sytuacja-gospodarstw-domowych-w-2017-r-w-swietle-wynikow-badania-budzetow-gospodarstw-domowych,3,17.html, 28.04.2019, s. 16.
[75] Pojęcie „rynek" rozumiane jest jako „ogół stosunków zachodzących między podmiotami uczestniczącymi w procesach wymiany. Tymi podmiotami są sprzedawcy i nabywcy reprezentujący oraz kształtujący podaż i popyt, a także wzajemne relacje zachodzące między nimi." – B. Ślusarczyk, S. Ślusarczyk, *Wybrane problemy ekonomii*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2010, s. 45.

ria mediatyzacji, ze szczególnym uwzględnieniem Tetrady praw medialnych McLuhana (wzmocnienie – zanikanie – odzyskiwanie – odwrócenie), która w dalszych etapach pracy posłużyła do diagnozowania efektów mediatyzacji[76].

W kolejnym kroku przeanalizowany został proces globalizacji – niejednoznaczny, wielopoziomowy i wielowymiarowy[77], pobudzany przez rozwój Internetu i mediów cyfrowych, przynoszący skompresowanie świata, nieograniczony dostęp do zasobów, ujednolicanie kultury z równoczesną szansą na wzmacnianie różnorodności kulturowej[78], będący motorem rozwoju, ale i pogłębiający wykluczenie grup, które pozostają poza głównym nurtem gospodarki i kultury, żyjąc i pracując lokalnie[79]. Efekty globalizacji odczuwane są przez rynek i funkcjonujące na nim organizacje. Skompresowany świat z zacieśnionymi relacjami staje się szczególnie wrażliwy na zaburzenia[80], gwałtownym przekształceniom ulegają branże i zawody. Środowisko biznesowe definiują „4N": nieprzewidywalność – niestabilność – nieograniczoność – niezależność, zmieniając paradygmat biznesu, i opierając sukces na umiejętności identyfikacji możliwości biznesowych, tworzenia konceptu biznesowego, sprawności organizacyjnej oraz kulturze organizacyjnej i silnym przywództwie[81]. Zmienne warunki funkcjonowania firm, oczekiwanie stałego wzrostu efektywności pracy, konieczność szybkiego uczenia się i oduczania organizacji, rzutują na wymogi stawiane pracownikom, zmieniając pożądany zestaw kompetencji – liczą się już nie twarde umiejętności, ale elastyczność, kreatywność, chęć kształcenia się przez całe życie, interdyscyplinarność, mobilność i odporność na zmiany. A to stawia przed edukacją konkretne wymagania i zadania oraz poszukiwanie odpowiedzi na fundamentalne pytanie, jak kształcić w dobie tak dynamicznych zmian.

W kolejnej części rozdziału pierwszego opisany został proces indywidualizacji, w późnej nowoczesności obserwowany w dwóch modelach: indywidualizmu ekspansywnego i samorealizacji[82]. Rozważania skupiły się wokół emancypacji jednostki, dla której kształtowanie tożsamości staje się indywidualnym projektem życiowym. Indywidualność, wyjątkowość, kreowanie siebie są tym, co pozwala odnieść sukces w życiu

[76] M. and E. McLuhan, *Laws of ...,* dz. cyt., s. 98-99.
[77] A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 200-201.
[78] W. Kawecki, *Komercjalizacja współczesnej ...,* dz. cyt., s. 14.
[79] Z. Bauman, *Globalizacja: i ...*, dz. cyt., s. 7.
[80] P. Motyl, *Labirynt. Sztuka podejmowania decyzji*, ICAN Sp. z o. o., Warszawa 2014, s. 12-16.
[81] R. Kozielski, *Biznes nowych ...,* dz. cyt., s. 176-181.
[82] Z. Bokszański, *Indywidualizm a ...,* dz. cyt., s. 55-59.

i czego pożądają ludzie[83], a ekspresja ciągle aktualizowanej tożsamości musi następować stale i w różnych momentach[84]. Człowiek wyzwolony z konieczności wiązania się z innymi, jest samowystarczalny, ale poszukuje wspólnoty, by móc potwierdzać swoją wyjątkowość[85]. Indywidualizm znajduje odbicie w kształtujących się nowych pokoleniach – Pokoleniu Y, Z, Alfa[86]. Efekty indywidualizacji odczuwa rynek - rozwija się trend personalizacji produktów i usług dopasowanych do potrzeb człowieka, personalizacji komunikacji marketingowej[87], spersonalizowanych doświadczeń klienta[88], *Personal Branding*[89]. Firmy pod wpływem Pokolenia Y wchodzącego na rynek pracy, nastawionego na indywidualny rozwój, redefiniują podejście do pracowników, ich rozwoju i kariery, pojawia się trend budowania ścieżek doświadczeń pracownika[90]. Przed edukacją staje wyzwanie indywidualizacji relacji na wielu płaszczyznach (uczeń-nauczyciel, nauczyciel-rodzice, dyrektor-nauczyciel), ale też indywidualizacja szkoły jako organizacji rynkowej, a więc poszukiwanie własnej tożsamości.

Jako trzeci z meta-procesów opisany został proces komercjalizacji, zachodzący intensywnie we współczesności i obejmujący prawie wszystkie dziedziny życia człowieka: politykę, religię, kulturę, sport, sztukę, a nawet samego człowieka[91]. Towarzyszy mu kształtowanie się społeczeństwa konsumpcyjnego, w którym trudno oddzielić życie od konsumpcji, ulotne kaprysy zaspokajają dobra dające chwilową satysfakcję, rola konsumenta jest najważniejszą do odegrania w społeczeństwie[92], a zaangażowanie w tej sprawie obywatelską postawą[93]. „Świątynie konsumpcji" przemieniają sposób konsumowania, spędzania wolnego czasu i interakcje międzyludzkie[94]. Więzi i partnerstwo

---

[83] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 159-160.
[84] M. Olcoń-Kubicka, *Indywidualizacja a ...,* dz. cyt., s. 50-51.
[85] *Tamże*, s. 37-38
[86] B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka …*, dz. cyt., s. 17-18.
[87] M. Wąchal, *Marketing trendy 2017!,* https://freshmail.pl/blog/marketing-trendy/, 17.12.2017; *3 Najważniejsze trendy digital marketingu na 2018*, https://www.wprost.pl/marketing-automation/10079243/3-Najwazniejsze-trendy-digital-marketingu-na-2018.html, 13.01.2018.
[88] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 53-63.
[89] A. Kozińska, *Personal branding. Prognozy 2017*, http://www.proto.pl/aktualnosci/personal-branding-prognozy-na-2017, 20.08.2018.
[90] I. Pichola i in., *Trendy HR 2018. Czas odpowiedzialnych firm. Analiza polskich wyników badania Human Capital Trends 2018*, Deloitte, 2018, https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/human-capital/articles/raport-trendy-hr-2018.html, 14.06.2018, s. 7-8.
[91] M. Gałuszka, *Komercjalizacja ludzkiego ciała w społeczeństwie ryzyka biomedycznego*, „ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA SOCIOLOGICA", 2015, 55, http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/18895/3-037_056-Ga%c5%82uszka.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 3.05.2019, s. 39; T. Szlendak, *Komercjalizacja dzieciństwa ...,* dz. cyt., s. 22-23.
[92] Z. Bauman, *Globalizacja: i ...*, dz. cyt., s. 95-97.
[93] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 110.
[94] G. Ritzer, *Magiczny świat ...,* dz. cyt., s. 23, 79-82, 302.

zaczynają być traktowane jak dobra konsumpcyjne[95]. Komercjalizacja przynosi intensywny rozwój branż m. in. marketingu i powiązanych dziedzin, pozwalających lepiej zrozumieć i dotrzeć do klienta. Wzrasta rola marketingu, strategie marketingowe stają się jednym z filarów strategii biznesowych, a *insighty* konsumenckie podstawą planowania rozwoju produktów, sprzedaży i promocji. Liczy się zintegrowana komunikacja marketingowa wykorzystująca szeroki wachlarz sposobów i narzędzi komunikacji z klientem[96]. Komercjalizacja wkracza również w sferę edukacji. Owocuje rozwojem prywatnych szkół, które muszą łączyć działalność misyjną, jaką jest edukacja z twardymi realiami prowadzenia biznesu, ale też kształtuje postawy uczniów i rodziców. U rodziców przynosi traktowanie jej w kategoriach handlowych „płacę – wymagam"[97], zacierając świadomość, że jest ona czymś więcej. Młode pokolenia przyzwyczaja zaś do szybko osiąganej, chwilowej satysfakcji, o co trudno w wymagającej wysiłku edukacji, która w tym świetle jako trwały kapitał na całe życie przestaje być atrakcyjna[98].

W kolejnym kroku na tle procesu globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji omówiony został proces mediatyzacji życia społecznego, określany przez F. Krotza jako „meta-proces zmian społecznych i kulturowych", którego konsekwencje odczuwa „człowiek jako jednostka w życiu codziennym, tożsamości i związkach, ale także w kulturze i społeczeństwie"[99]. Zaburza on proces socjalizacji, do niedawna przebiegający głównie w rodzinie i przerywa przekaz międzypokoleniowy[100]. Zmianie ulega model rodziny, miejsce struktury hierarchicznej zajmują partnerskie relacje, rodziny żyją bardziej wyizolowane, pod presją radzenia sobie z problemami samemu[101]. Rolę rodziny, szkoły czy Kościoła przejmują coraz częściej media, stając się czynnikiem kształtowania tożsamości (habitus medialny[102]). W świecie niezliczonych możliwych wyborów, młody człowiek bez ugruntowanych podstaw moralnych, jest zagubiony i skazany na problem nadmiaru[103]. Pod wpływem cyfrowych mediów kształtują się nowe pokole-

---

[95] Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo,* dz. cyt, s. 191.
[96] S. Gawroński, *Custom publishing – współczesna odpowiedź na śmierć prasy i upadek reklamy*, [w]: A. Adamski, S. Gawroński, M. Szewczyk (red.), *Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Krystalizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Warszawa-Rzeszów 2017, s. 354
[97] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno – zawodowa nauczycieli,* Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, http://produkty.ibe.edu.pl/docs/raporty/ibe-ee-raport-pozycja-spleczno-zawodowa-naucz-bj.pdf, 3.05.2019, s. 35.
[98] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 149-151.
[99] F. Krotz, *Mediatisierung: Fallstudien ...,* dz. cyt., s. 12.
[100] J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności ...,* dz. cyt., s.138 – 140.
[101] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci ...,* dz. cyt., s. 96.
[102] J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności ...,* dz. cyt., s. 144.
[103] *Tamże*, s.141.

nia i pogłębiają różnice pokoleniowe (6 pokoleń w polskim społeczeństwie – Pokolenie *Silvers*, *Baby Boomers*, Pokolenie X, Pokolenie Y, Pokolenie Z, Pokolenie Alfa)[104]. W szkołach i miejscach pracy spotykają się pokolenia o różnych stylach komunikacji, pracy, motywacjach i oczekiwaniach, będąc wyzwaniem dla zarządzających i uczących.

Media tworzą rzeczywistość, oferując wyselekcjonowane odpowiednio informacje i coraz częściej kształtują światopogląd człowieka (teoria *agenda setting*[105]). Kreowana przez nie i wszechobecna kultura sukcesu[106], pogoni za szczęściem i idealnego ciała wywiera na człowieka nieustaną presję. Życie nasycone mediami niesie konsekwencje zdrowotne – nadmiar bodźców i ciągły stres[107], FoMO (*Fear of missing out*)[108], dekoncentrację i zaburzenia uwagi, problemy z zapamiętywaniem, między innymi w wyniku medialnego multitaskingu[109], problemy zdrowia fizycznego, anoreksję i bulimię[110], deficyt snu[111], ale także wypalenie[112], depresje[113], cybernałogi[114]. Internet i nowe media przynoszą szansę na rozwój, ale też ryzyko pogłębiania dysproporcji – cyfrowe wykluczenie[115], różnicowanie społeczne w wyniku działania algorytmów w Big Data, spersonalizowanego Internetu tworzącego swoistą „bańkę społeczną" i utrudniającego wyrwanie się z kręgu swojego środowiska i opinii[116]. Rozwój mediów społecznościowych sprzyja powstawaniu różnych e-społeczności: branżowych, zawodowych, hobbystycznych[117]. Następuje zacieranie granic między sferą prywatną i zawodową[118], stopniowe

---

[104] B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka …*, dz. cyt., s. 17-18.
[105] W. Pisarek, *Słownik Terminologii Medialnej*, Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych Universitas, Kraków 2006, s. 4.
[106] M. Kolber, *Wirtualna koncepcja człowieka sukcesu – codzienność – rzeczywistość szkolna,* „Przegląd Pedagogiczny", 2016, nr 2, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-1b3829d6-ea32-4190-b0b0-796a07e95085, 28.04.2019, s. 79-80.
[107] R. Hanson, *Szczęśliwy mózg. Wykorzystaj odkrycia neuropsychologii, by zmienić swoje życie*, GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2016, s. 62-67.
[108] M. Popiołek, *Serwisy społecznościowe w przestrzeni internetowej – (scial)mediatyzacja życia codziennego*, „Zeszyty Prasoznawcze", 2015, T. 58, nr 1 (221), http://www.ejournals.eu/Zeszyty-Prasoznawcze/2015/1-(221)/art/4839/, 3.05.2019, s. 67-68.
[109] G. Ptaszek, *Medialna wielozadaniowość (media multitasking) w świetle badań psychologicznych*, [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek (red.), *Człowiek, technologia …,* dz. cyt., s. 93-97.
[110] A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy tożsamości. Media, kultura popularna, internet jako nowe środowiska kształtowania tożsamości*, ORE, 2012, http://www.bc.ore.edu.pl/Content/666/popkulturowe+ramy+tosamoci.pdf, 23.05.2018, s. 9-10.
[111] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie*, Dobra Literatura, *Słupsk 2016,* s. 271.
[112] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci …,* dz. cyt., s. 130.
[113] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak …,* dz. cyt., s. 152.
[114] A. Ogonowska, *Uzależnienia medialne …,* dz. cyt., s. 44-45, 47-56, 60-61.
[115] J. van Dijk, *Społeczne aspekty …,* dz. cyt., s. 248-249; B. H. Olszewski, *Wykluczenie cyfrowe w kontekście współczesnych uwarunkowań rynkowych i administracyjnych*, [w]: A. Wołk, A. Potasińska (red.), *Nierówności społeczne we współczesnym świecie*, Warszawa 2015, s. 353-354.
[116] C. O'Neil, *Broń Matematycznej Zagłady. Jak algorytmy zwiększają nierówności i zagrażają demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 21.
[117] J. van Dijk, *Społeczne aspekty …,* dz. cyt., s. 233.

zanikanie prywatności i pozbawienie człowieka samotności[119]. Wzrasta inwigilacja za pomocą cyfrowych mediów, pozwalająca gromadzić olbrzymie zbiory danych (*Big Data*) i dzięki algorytmom wykorzystywać np. w celach komercyjnych. Rozwijają się różne formy cyberprzestępczości. Mediatyzacji ulegają wszystkie sfery życia człowieka – usługi, handel, nauka, sztuka, kultura. Komunikację cechuje szybkość i łatwość nawiązywania i podtrzymywania kontaktów, spadek wagi kontaktów bezpośrednich na rzecz online, zmiana sposobu utrzymywania relacji[120], wzrost roli kultury wizualnej[121]. Człowiek staje się równocześnie odbiorcą i nadawcą przekazu medialnego.

Mediatyzacja życia społecznego odczuwana jest przez rynek, następuje gwałtowny rozwój *e-commerce*[122] i e-usług[123], powstają nowe branże na bazie kreowanych przez media potrzeb. Efekty odczuwają organizacje działające na rynku. Konsument staje się prosumentem[124], wzrasta roli społeczności budowanych wokół firmy[125], angażowanych do kreowania, tworzenia i testowania nowych produktów. Nowe cyfrowe pokolenia wkraczające na rynek pracy są katalizatorem zmian – zanikania hierarchicznych struktur w organizacjach na rzecz decentralizacji[126], zmiany środowiska i form pracy, kształtowania się nowego modelu kariery zawodowej i kształcenia, wykorzystania cyfrowych narzędzi pracy[127]. Wzrasta waga kultury organizacyjnej w firmach, przywództwa w organizacjach[128], następuje odzyskiwanie roli jednostki, jej cech indywidualnych – człowiek staje się kluczem do sukcesu organizacji[129].

Rozdział drugi poświęcony został konsekwencjom, jakie mediatyzacja życia społecznego przynosi dla obszaru edukacji. Diagnoza dokonana została w oparciu o litera-

---

[118] S. E. Flores, *Sfejsowani. Jak media społecznościowe wpływają na nasze życie, emocje i relacje z innymi*, Wydawnictwo MUZA S. A., Warszawa 2017, s. 85-87.
[119] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 17-18.
[120] S. E. Flores, *Sfejsowani. Jak ...,* dz. cyt., s. 42; Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 16, 57.
[121] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 270-271, 273, 290.
[122] Ł. Majchrzyk, *Tak wyglądała minuta w internecie w 2018 roku,* https://mobirank.pl/2019/03/14/tak-wygladala-minuta-w-internecie-w-2018-roku/, 12.05.2019; P. Zielewski, *Segment e-commerce w Polsce rośnie szybciej niż na świecie. Jego wartość przekroczy ponad 40 mld zł w 2017*, https://www.forbes.pl/biznes/e-commerce-w-polsce-wyniki-za-2016-i-prognozy-na-2017/155k14e 13.01.2018.
[123] A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, A. Wódkowski, *e-usługi a społeczeństwo informacyjne*, Difin Sp. z o. o., Warszawa 2009, s. 41.
[124] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 163-167.
[125] S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. Van Geest, *Organizacje wykładnicze ...,* dz. cyt., s. 84-87.
[126] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad …*, dz. cyt., s.21-22; A. Bernstien, *W poszukiwaniu talentów przyszłości*, „Harvard Business Review", grudzień 2017-styczeń 2018, s. 89-91; D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s.166.
[127] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad …*, dz. cyt., s. 6, 31-37, 7, 91-97.
[128] *Tamże*, s. 7, 79-86.
[129] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie ...,* dz. cyt., s. 68.

turę tematu oraz dane zastane – raporty z lat 2012-17 z badań realizowanych wśród uczniów i nauczycieli[130]. Do analizy posłużyła Tetrada praw medialnych McLuhana. Rozpatrzone zostały wszystkie składowe edukacji, a więc przestrzeń edukacyjna (środowisko materialne, społeczne i emocjonalne), uczestnicy procesu edukacji (uczeń i nauczyciel) oraz proces edukacyjny. Po omówieniu każdej z tych sfer dokonano podsumowania efektów mediatyzacji oraz zaproponowano tematy do badań własnych, w celu pogłębienia wiedzy w obszarach wymagających tego.

W pierwszej kolejności podjęty został temat konsekwencji dla przestrzeni edukacyjnej. Mediatyzacja oddziałuje na środowisko materialne, poprawia się stan cyfryzacji polskich szkół, chociaż niejednorodnie i głównie w oparciu o projekty ministerialne i unijne, a nie własne strategie szkół na pozyskiwanie nowego sprzętu[131]. Wspólnie z przestrzenią technologiczną zaczyna być projektowana przestrzeń wirtualna[132]. Rozwija się architektura edukacyjna, świadome projektowanie przestrzeni fizycznej, w której zachodzi proces edukacji[133]. Zmianie ulega rola bibliotek[134], następuje dynamiczny rozwój bibliotek elektronicznych[135].

Mediatyzacja przynosi również konsekwencje dla środowiska społecznego, w dużej mierze na skutek zmian postaw przedstawicieli cyfrowych pokoleń – Pokolenia Y i Pokolenia Z. Dezaktualizuje się hierarchiczna struktura kontaktów nauczyciel – uczeń i indywidualizują relacje, redefinicji ulega rola nauczyciela i sposób budowania autorytetu – przestaje on być osobą przekazującą wiedzę, a staje się przewodnikiem, inspiratorem, mentorem. Odzyskuje znaczenie relacja mistrz – uczeń, ceniony jest nauczyciel będący przewodnikiem nie tylko w świecie wiedzy, ale i w innych sferach życia[136]. Nowe media wpływają na relacje rówieśnicze wewnątrz klasy, są elementem podtrzymywania relacji, wzajemnego informowania i pomocy, ale też wykluczenia, bycia poza

---

[130] Zestawienie badanych raportów – załącznik nr 1 do niniejszej pracy.
[131] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania…,* dz. cyt., s. 100.
[132] M. Polak, *Wprowadzenie*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń wirtualna i technologiczna. Poradnik dla szkół - tom 2*, iBooks, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/120-przestrze-wirtualna-i-technologiczna-poradnik-dla-szkol-tom-2.html, 26.05.2019, s. 12-13; M. Wieczorek-Tomaszewska, *Innowacyjne uczenie dla efektywnego uczenia się*, [w]: M. Wieczorek-Tomaszewska (red.), *Dydaktyka cyfrowa …,* dz. cyt., s. 29.
[133] M. Siuda, *Elastyczna przestrzeń klasy*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook*, Warszawa 2016*, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019, s. 183-184*;* M. Polak, *Razem projektujemy przestrzeń szkoły*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …* dz. cyt., s. 26-27; M. Polak, M. Wolska, *Przestrzeń stymulująca współpracę uczniów*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 194-195.
[134] D. de Kerckhove, *Inteligencja otwarta …,* dz. cyt. s. 134.
[135] M. Witkowska, K. Cholawo-Sosnowska (red.), *Społeczeństwo informacyjne. Istota, rozwój, wyzwania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 160.
[136] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …*, dz. cyt., s. 4.

obiegiem informacji klasowych i gorszego traktowania[137]. W wyniku mediatyzacji i globalizacji do szkół wkracza różnorodność, przynosząc potrzebę kształtowania u uczniów szacunku i otwartości na odmienność, nie tylko tę kulturową czy religijną, ale też wynikającą z innej osobowości czy ról w społeczeństwie. Młode pokolenia otwarte na współpracę sprawiają, że współdecydowanie i współodpowiedzialność coraz częściej stają się w szkołach podstaw ą współpracy i edukacji. Wyraźniej rysujące się różnice międzypokoleniowe przynoszą wyzwania w komunikacji nauczycieli z rodzicami[138], relacji nauczycieli z uczniami[139] i zarządzaniu.

Mediatyzacja niesie też konsekwencje dla środowiska emocjonalnego. Dzieci w dużej mierze mają negatywny stosunek do szkoły[140], odbierając ją jako źródło stresu i presji. Otaczająca je kultura sukcesu[141], wszechobecna w zmediatyzowanym świecie, wzmacnia presję, powodując lęk przed porażką i perfekcjonizm[142]. Ulegający jej rodzice, potęgują ją jeszcze przeciążając dzieci dodatkowymi zajęciami z myślą o ich przyszłości. Dzieci zaczynają postrzegać świat jako „strukturę, z której płyną wymagania"[143]. Skutkuje to wzrostem problemów emocjonalnych i psychicznych, które stają się jednym z istotniejszych problemów w szkołach.

W kolejnej części rozdziału drugiego rozważone zostały konsekwencje mediatyzacji życia społecznego u uczestników procesu edukacji: ucznia i nauczyciela.

Dla dzieci i młodzieży z Pokolenia Z (pokolenie dominujące w w polskich szkołach), wychowanych z mediami cyfrowymi, świat wirtualny i materialny są równoważne, pozostają równocześnie online i offline. Dzięki Internetowi utrzymują ciągły kontakt ze znajomymi[144], udzielają się na portalach społecznościowych[145], korzystają z rozrywki, która zastąpiła książki i inne formy kultury[146]. Ważne jest dla nich bycie zauwa-

---

[137] T. Huk, *Pedagogika medialna. Aspekty społeczne, kulturowe i edukacyjne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków-Katowice 2014, s. 61-62.
[138] M. Federowicz i in., *Czas pracy i warunki pracy w relacjach nauczycieli. Raport tematyczny z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, http://eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/ibe-raport-czas-i-warunki-pracy-nauczycieli.pdf, 23.05.2018, s. 12; M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …,* dz. cyt., s. 35.
[139] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty Europy u progu zmian. Polscy uczniowie w najnowszych badaniach międzynarodowych. Raport Fundacji Evidence Institute i Związku Nauczycielstwa Polskiego*, www.evidenceinstitute.pl, 2017, http://znp.edu.pl/assets/uploads/2018/01/Szkolne-talenty-Europy-u-progu-zmian-raport-EI-ZNP-2017.pdf, 28.04.2019, s. 92.
[140] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty…,* dz. cyt., s. 72.
[141] M. Kolber, *Wirtualna koncepcja…,* dz. cyt., s. 79-80.
[142] P. Fortuna, *Pozytywna psychologia …*, dz. cyt., s. 62-69, 74-76, 82.
[143] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci …*, dz. cyt., s. 85-87, 94.
[144] M. Tanaś i in., *., Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 6, 18.
[145] M. Feliksiak, *Zainteresowania i aktywności*, [w]: *Młodzież 2016…*, dz. cyt., s. 176.
[146] M. Dębski, *Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 32.

żonym i docenionym – daje im to Internet przez możliwość autoprezentacji[147] i szukają tego również w szkole. Pokolenie Z ma technologie cyfrowe we krwi, chociaż kompetencje w tym zakresie bardzo zróżnicowane[148]. Dzięki wychowaniu w realiach szybkiej i nieograniczonej komunikacji, nie czują barier odległości, są pewni siebie, mobilni, otwarci na wielokulturowość[149] i różnorodność. Przyzwyczajenie do tempa i intensywności, w zderzeniu ze szkołą nie nadążającą za zmieniającym się światem, skutkuje rozczarowaniem i spadkiem zaufania do niej[150]. U dzieci i młodzieży pojawiają się problemy zdrowia fizycznego i psychicznego[151] jako skutek mediatyzacji życia społecznego – niewystarczającego wsparcia i problemów w rodzinie[152], stresu szkolnego[153], życia w społeczeństwie osiągnięć[154], nadmiaru bodźców, przeładowania informacją[155], ciągłej gotowości do natychmiastowej reakcji na kontakt innych[156], a także cyfrowej przemocy[157]. Rozwijają się choroby[158], zakłócenia funkcjonowania układu odpornościowego, także wypalenie, wyczerpanie i depresje[159], uzależnienia od cyfrowych mediów[160]. Media cyfrowe przynoszą też problemy z uczeniem się[161], zaburzenia uwagi, koncentracji, zapamiętywania, powodowane między innymi multitaskingiem[162]. Pojawiają się problemy z krytyczną oceną przekazów medialnych, selekcjonowaniem i przetwarzaniem informacji, niezbędnymi we współczesnym świecie[163]. Ograniczenie kontaktów real-

---

[147] *Tamże*, s. 10-11.
[148] M. Dębski, *Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 84; M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty ...*, dz. cyt., s. 20.
[149] R. Scott, *Get Ready For Generation Z*, https://www.forbes.com/sites/causeintegration/2016/11/28/get-ready-for-generation-z/#672f81712204, 21.04.2018.
[150] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania …*, dz. cyt., s. 101.
[151] Więcej w części poświęconej mediatyzacji życia społecznego.
[152] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci ...*, dz. cyt., s. 85-87, 94; A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy ...*, dz. cyt., s. 2.
[153] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty ...,* dz. cyt., s. 90-91, 28.
[154] P. Fortuna, *Pozytywna psychologia ...,* dz. cyt., s. 57.
[155] A. Adamski, *Media w ...*, dz. cyt., s. 144.
[156] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 57.
[157] M. Tanaś i in. *Nastolatki 3.0...,*, dz. cyt., s. 12; J. Kalka, *Szkolne relacje*, [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 35; *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s.13.
[158] A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy ...,* dz. cyt., s. 9-10; *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży*, dz. cyt., s. 13.
[159] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci ...,* dz. cyt., s. 129-131; *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży*, dz. cyt., s. 13.
[160] A. Ogonowska, *Uzależnienia medialne …*, dz. cyt., s. 47, 52, 60; M. Feliksiak, *Zainteresowania i aktywności*, [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 187; *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży*, dz. cyt., s. 13.
[161] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 271-272, 288.
[162] G. Ptaszek, *Medialna wielozadaniowość...*, dz. cyt., s. 97-98.
[163] J. Gajda, *Media w edukacji*, Impuls, Kraków 2010, s. 66.

nych na rzecz wirtualnych skutkuje obniżonym poziomem kompetencji społecznych i empatii oraz ograniczeniem możliwości uczenia się zachowań społecznych[164].

Konsekwencje mediatyzacji odczuwane są także przez nauczycieli. W świecie łatwej dostępności informacji i szybkiej dezaktualizacji wiedzy, zmienia się rola nauczyciela, z osoby przekazującej wiedzę staje się architektem konstruowania wiedzy przez uczniów[165] – przewodnikiem, inspiratorem, mentorem. Jego autorytet przestaje się opierać na hierarchii i stanowisku, a wymaga wypracowania, co dla części nauczycieli jest problemem[166]. Cyfrowe pokolenia uczniów przynoszą w pracy wychowawczej nowe wyzwania i oczekiwania – partnerskich relacji, indywidualnego podejście, sprawiedliwości i zaangażowania w prowadzenie zajęć[167], wzrasta waga pasji w wykonywaniu zawodu nauczyciela. Wyzwaniem dla nauczycieli są też relacje z cyfrowym pokoleniem rodziców, z czym słabo sobie radzą[168] i zdają się unikać tych kontaktów[169]. System kształcenia nauczycieli nie przygotowuje ich do pełnienia roli wychowawczej[170] i odnalezienia się w zmieniających się warunkach. Skutkuje to frustracją, pogłębianą ciągłymi zmianami w systemie edukacji, niedofinansowaniem, negatywnym obrazem nauczyciela w mediach i brakiem w społeczeństwie faktycznej wiedzy o ich pracy, co prowadzi do spadku prestiżu i niskiej oceny swojego zawodu[171]. Przy wszystkich negatywnych skutkach, media cyfrowe są też szansą na skuteczniejsze doskonalenie zawodowe oraz zwiększenie efektywności pracy dla nauczycieli umiejących wykorzystać je mądrze przy projektowaniu procesu edukacyjnego. Wykorzystanie TIK w szkołach jest jednak na niezbyt zaawansowanym poziomie, wymaga ciągłego dokształcania się, co napotyka na barierę słabego poziomu szkoleń[172], braku czasu i obciążenia nauczycieli obowiązkami około dydaktycznymi[173]. Jest też spowodowane wątpliwościami wychowawczymi i edukacyjnymi[174] i obawą przed prymatem technologii nad nauczycielem[175]. Z drugiej strony widać jednak odzyskiwanie roli nauczyciela jako najlepszego środka dydaktycz-

---

[164] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak …*, dz. cyt., s. 315; S. Small i G. Vorgan, *iMózg. Jak ...,* dz. cyt., s. 180.
[165] S. Dylak, *Architektura wiedzy w szkole*, Difin, Warszawa 2013, s. 13.
[166] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno ...,* dz. cyt., s. 33.
[167] *Tamże*, s. 34-35.
[168] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno ...*, dz. cyt., s. 35.
[169] M. Federowicz i in., *Czas pracy ...,* dz. cyt., s. 12.
[170] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …*, dz. cyt., s. 4; *Przygotowanie do wykonywania zawodu nauczycielskiego. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, s. 9.
[171] M. Federowicz i in., *Czas pracy ...,* dz. cyt., s. 36, 39.
[172] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* dz. cyt., s. 144, 78.
[173] *Tamże,* s. 12.
[174] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 121, 123; M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* dz. cyt., s. 18, 22-23.
[175] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 79.

nego i rosnącą świadomość, że jego fascynacja przedmiotem, przyjazne nastawienie i motywowanie uczniów jest drogą do sukcesu[176].

W kolejnej części rozdziału drugiego przeanalizowane zostały konsekwencje mediatyzacji dla procesu uczenia się. Rozwój mediów cyfrowych przynosi nowe formy uczenia się – grywalizację w edukacji[177], *e-learning*, *Blended learning* i inne[178]. Upowszechnia się wykorzystanie TIK w procesie edukacyjnym na różnych poziomach[179]. Możliwe staje się ujednolicanie środowiska uczenia się ucznia w szkole i w domu, indywidualizacja procesu edukacyjnego, zwiększenie możliwości samokształcenia przez edukację *open source*[180], korzystanie z różnorodnych źródeł wiedzy. Postawa „wiedzieć co" i „wiedzieć jak" zaczyna być zastępowana przez postawę „wiedzieć gdzie", a potrzeba rozwijania twórczości przez gromadzenie rzetelnej wiedzy, zapominając, że jest ona niezbędna do rozwijania umiejętności wyższego rzędu – syntezy, analizy i rozwiązywania problemów[181], i stanowi bazę dla wykształcenia i kultury osobistej[182]. Zaczyna kształtować się „nowa kultura czytania" obok spadku tradycyjnego czytelnictwa. Wzrasta waga bodźców wizualnych w procesie dydaktycznym, przynosząc potrzebę wyposażenia uczniów w kompetencje komunikacji wizualnej (alfabetyzacji wizualnej)[183]. Następuje odzyskiwanie roli uczenia się przez doświadczanie (ogrody doświadczeń, centra nauki, muzea multimedialne itp.) w podążaniu za upodobaniem cyfrowego pokolenia do współpracy i aktywności. Dzięki cyfrowym narzędziom wzmacnia się także tendencja do wskaźnikowania i mierzalności efektów oraz testowania, skupiając uwagę na efektach, nie na samym procesie[184]. Negatywne konsekwencje zdrowotne życia w świecie mediów cyfrowych, stawiają przed szkołą konieczność uwzględnienia profilaktyki w tym zakresie, by przygotować dzieci i młodzież do radzenia sobie w codziennym życiu z tym problemem.

---

[176] M. Spitzer, *Jak uczy się mózg*, Warszawa 2012, s. 145.
[177] M. Wieczorek-Tomaszewska, *Innowacyjne uczenie ...,* dz. cyt., [w]: M. Wieczorek-Tomaszewska (red.), *Dydaktyka cyfrowa ...,* dz. cyt. s. 16*;* S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 72.
[178] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 75.
[179] M. Wieczorek-Tomaszewska, *Innowacyjne uczenie ...,* dz. cyt., [w]: M. Wieczorek-Tomaszewska (red.), *Dydaktyka cyfrowa ...,* dz. cyt., s. 21-26.
[180] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 80.
[181] P. C. Brown, H. L. Roedinger III, M. A. McDaniel, *Harvardzki poradnik skutecznego uczenia się*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2016, s. 33.
[182] K. Olędzka, *Kształtowanie umiejętności czytania w cyberprzestrzeni zadaniem współczesnej szkoły*, [w]: T. Lewowicki, B. Siemieniecki (red.), *Nowe media w edukacji*, Adam Marszałek, Toruń 2012, s.154-165.
[183] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., , s. 82-83.
[184] *Tamże*, s. 25.

Rozdział trzeci poświęcony został tematowi kompetencji medialnych jako kompetencji niezbędnych, by z jednej strony radzić sobie z negatywnymi efektami mediatyzacji, a z drugiej wykorzystywać niesione przez nie szanse.

W rozdziale tym najpierw omówione zostało samo pojęcie kompetencji medialnych w świetle literatury oraz zaprezentowany w skrócie zarys rozwoju edukacji medialnej w szkołach na przestrzeni ostatnich lat. Dla potrzeb dalszych badań przyjęty został zestaw kompetencji medialnych zaproponowany w Katalogu kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych 2014[185].

W kolejnym kroku zdiagnozowane wcześniej efekty mediatyzacji dla ucznia i nauczyciela (rozdział 2) przyporządkowane zostały do odpowiednich kompetencji medialnych niezbędnych dla radzenia sobie z tymi skutkami.

Następnie dokonana została diagnoza kompetencji medialnych uczniów w świetle danych zastanych – raportów z badań przeprowadzanych w szkołach w latach 2012-2017, która dała obraz poszczególnych kompetencji oraz pozwoliła określić luki w tej diagnozie. Wytypowane zostały zagadnienia do zgłębienia w ramach badań własnych.

Dla pogłębienia diagnozy przyczyn takiego poziomu kompetencji medialnych, analizie poddana została podstawa programowa kształcenia w poszczególnych typach szkół, obowiązująca w okresie powstawania analizowanych raportów. Zawarte w niej wytyczne odnośnie kształtowania kompetencji medialnych są realizowane w toku kształcenia, wpływają więc na ich poziom u uczniów. Ma na nie również wpływ przygotowanie nauczycieli do ich kształtowania, stąd przeanalizowano także rozporządzenie w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela. Wnioski z tych analiz pozwoliły na wstępną ocenę podejścia MEN i MNiSW do edukacji medialnej. Aby móc ocenić perspektywy na przyszłość, w związku z wdrożoną reformą edukacji, przeanalizowana została także nowa podstawa programowa.

Kolejnym krokiem był przegląd działań podejmowanych w latach 2012-2017 przez organizacje i instytucje zajmujące się pozaszkolną edukacją medialną dzieci i młodzieży pod kątem najważniejszych inicjatyw i projektów mogących stanowić wsparcie dla szkół w zakresie edukacji medialnej. Dla pogłębienia diagnozy, przestudiowano także wybrane projekty ogólnopolskie z tego obszaru.

[185] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt.

Rozdział czwarty poświęcony został własnym badaniom w obszarze efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli. Dotyczyły one wybranych zagadnień, które nie zostały wystarczająco zdiagnozowane na podstawie wyników badań danych zastanych.

Na początku rozdziału zebrane zostały wszystkie zagadnienia wytypowane do badań własnych w rozdziale poświęconym diagnozie efektów mediatyzacji (rozdział 2) i kompetencji medialnych (rozdział 3). Do poszczególnych zagadnień dobrane zostały odpowiednie narzędzia badawcze, a następnie opisana metodologia badań.

Ankiety skupiły się na zagadnieniach związanych z wpływem nowych mediów oraz świadomym i krytycznym ich odbiorem. Wywiady indywidualne z nauczycielami-wychowawcami objęły trzy obszary. Pierwszy odpowiadał zagadnieniom z ankiety uczniów, aby móc zestawić perspektywę uczniów i nauczycieli. Drugi dotyczył obserwowanych u uczniów efektów mediatyzacji oraz relacji z rodzicami, jako przedstawicielami nowych cyfrowych pokoleń. Ostatni zaś objął przygotowanie nauczycieli do rozwijania kompetencji medialnych uczniów, zarówno w trakcie studiów, jak i późniejszej pracy. Uzupełnieniem wywiadów była analiza programów wychowawczo-profilaktycznych i planów pracy wychowawcy pod kątem kształtowania kompetencji medialnych. Dopełnieniem ankiet i wywiadów był z kolei kwestionariusz szkół, dotyczący działań pozalekcyjnych realizowanych w szkole wspierających rozwój kompetencji medialnych oraz wykorzystania mediów cyfrowych w komunikacji szkoły z otoczeniem.

W kolejnej części rozdziału omówione zostały główne wnioski z badań ankietowych, wywiadów i analizy kwestionariusza, a w następnym kroku opracowane poszczególne zagadnienia badawcze na podstawie wyników badań. Ten ostatni etap stał się dopełnieniem brakujących informacji o efektach mediatyzacji i kompetencjach medialnych, a więc ostatnim elementem potrzebnym do weryfikacji postawionych w pracy hipotez.

W podsumowaniu pracy na podstawie zdiagnozowanych efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych zweryfikowane zostały hipotezy szczegółowe oraz hipoteza główna. W końcowej części podjęta została próba zdefiniowania wymagań i zadań, jakie mediatyzacja stawia przed edukacją w odniesieniu do uczestników procesu edukacyjnego, kształtu samego procesu oraz funkcjonowania szkoły.

Rozdział 1

Mediatyzacja życia społecznego na tle meta-procesów: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji

Niniejszy rozdział poświęcony jest przemianom zachodzącym we współczesnym świecie w wyniku procesu mediatyzacji, przebiegającego na tle głównych procesów zachodzących we współczesnym świecie – globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji. Interdyscyplinarny przegląd różnych zjawisk (1.2 i 1.3) oparty został na założeniach teoretycznych przedstawionych na początku rozdziału (1.1).

Z uwagi na temat badań, obszarem szczególnego zainteresowania są efekty tych procesów dla szkoły w dwóch wymiarach – jako organizacji rynkowej i społeczności (rysunek 1).

Rysunek 1. Szkoła jako organizacja i społeczność. Schemat oddziaływania na szkołę przez proces mediatyzacji.

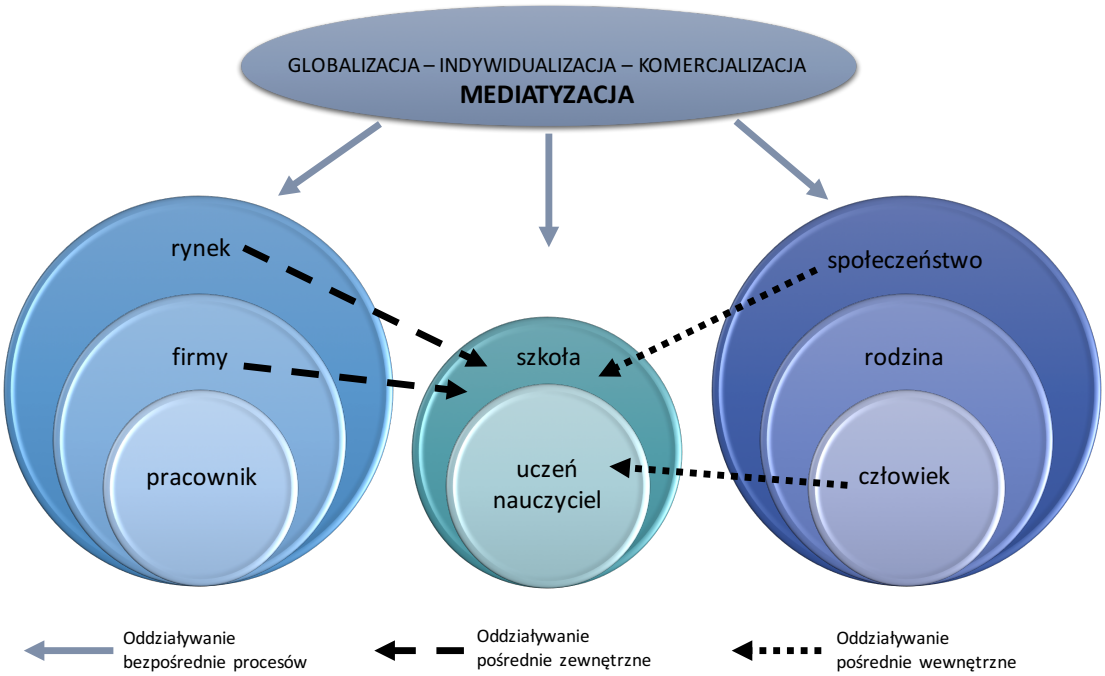

Źródło: Opracowanie własne.

Jako organizacja podlega ona regułom rynku – jest pracodawcą, partnerem dla zewnętrznych podmiotów i pełni inne role, a dodatkowo rynek wywiera na nią presję w postaci oczekiwań odpowiedniego kształcenia absolwentów, a więc dla zrozumienia zachodzących w niej zmian w tym wymiarze, konieczne jest rozpoznanie zmian zachodzących na rynku, w sposobie funkcjonowania firm i samych pracowników. Szkoła jednak to także społeczność tworzona przez uczniów, nauczycieli, rodziców, dyrekcję, którzy w naturalny sposób kształtują ją od wewnątrz, a więc dla zdiagnozowania efektów tych procesów, istotne będzie z kolei zrozumienie zmian zachodzącym w samym człowieku, rodzinie jako środowisku dorastania i społeczeństwie. Aby dokonać diagnozy, prześledzone zostały najpierw efekty tych meta-procesów dla człowieka, rodziny i społeczeństwa, oraz rynku, firm (szerzej – wszystkich organizacji) i pracowników.

Na koniec dokonano podsumowania efektów, jakie wywierają one na edukację, co przedstawione zostało dodatkowo w postaci infografiki (rysunek 7).

1.1. Podstawy teoretyczne i definicje najważniejszych pojęć

W podrozdziale tym omówione zostały definicje podstawowych pojęć wykorzystywanych w pracy, teoria mediatyzacji oraz koncepcje M. McLuhana, w szczególności Tetrada praw medialnych, stosowana w dalszej części pracy do diagnozy efektów mediatyzacji.

Media

Chcąc rozpocząć od definicji mediów, trzeba zaznaczyć wielość znaczeń, w jakim pojęcie to jest używane – według W. Pisarka, próbując zredukować tę wieloznaczność, media można rozumieć na cztery sposoby: jako środki wyrażania informacji, rejestracji informacji, transmisji (dyfuzji) informacji oraz środki przetwarzania (w tym wyszukiwania) informacji[186]. T. Goban-Klas określa je jako „wszelki środek (instrument, urządzenie) utrwalania informacji w czasie lub przekazywania jej w przestrzeni”[187]. M. McLuhan traktuje każde medium jak przedłużenie ciała człowieka (np. komputer – przedłużenie ośrodkowego układu nerwowego) lub formę społecznej organizacji i inte-

[186] W. Pisarek, *Słownik Terminologii ...,* dz. cyt., s. 117.
[187] T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna ...,* dz. cyt., s. 17.

rakcji (język, droga, pieniądz)[188].

Różnorodność rozumienia pojęcia mediów widać w literaturze oraz stosowanych określeniach i metaforach. Dla M. McLuhana media stworzone przez współczesną technikę są produktami podstawowymi lub surowcami naturalnymi dla współczesnego społeczeństwa (jak węgiel lub ropa)[189]. D. McQuail postrzega je jako „okno na świat"[190] i „źródło wyobrażeń o rzeczywistości społecznej"[191]. Według N. Postmana medium jest metaforą, którą, aby odkryć trzeba zrozumieć symboliczne formy niesionej przez nią informacji, ich źródło, kontekst, jakość i szybkość (np. pismo jest odtworzeniem umysłu jako tablicy ze spisanym na niej doświadczeniem)[192].

W historii komunikowania się człowiek przeszedł sześć „epok" rewolucji komunikacyjnych – począwszy od ery znaków i sygnałów, przez powstanie języka, erę pisma, druku, telekomunikacji, aż po erę komputera (telekomputera)[193]. W tej wędrówce słowo było pierwszym instrumentem komunikacji społecznej, najważniejszym i najwspanialszym środkiem wyrażania i przekazywania myśli[194]. Pojawienie się druku w Europie pięćset lat temu rozpoczęło komunikowanie na skalę masową, a kolejne milowe kroki przyniósł XIX i XX wiek, wraz z upowszechnieniem się filmu, radia i telewizji. Upowszechniło się pojęcie „mediów masowych" (mass mediów) odnoszące się do „instytucji i technik tworzenia i przekazywania jednakowych treści wielki oraz rozproszonym zbiorowościom odbiorców"[195]. Media masowe zaczęły pełnić ważną rolę społeczną jako forum debaty nad sprawami publicznymi, instrument władzy społecznej, źródło kształtowania opinii i wyobraźni ludzkiej oraz stymulator rozwoju cywilizacji i prężnie rozwijający się sektor życia zbiorowego[196]. Lata 80. XX wieku przyniosły rozwój techniki cyfrowej i mediów cyfrowych, a ostatnia dekada XX wieku gwałtowny rozwój Internetu. Zmiany w świecie mediów i sposobach komunikowania zaowocowały pojawieniem się terminu „nowe media", odnoszącym się do Internetu, stron www, wyszukiwa-

---

[188] M. McLuhan, *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka,* Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004, s. 462.
[189] M. McLuhan, *Understanding Media ...,* dz. cyt., s. 21.
[190] D. McOuail, *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 53.
[191] *Tamże*, s. 23.
[192] N. Postman, *Zabawić się na śmierć*, Muza, Warszawa 2002, s. 32-33, 35.
[193] T. Goban-Klas, *Media i ...,* dz. cyt., s. 16-17.
[194] T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna ...,* dz. cyt., s. 11.
[195] *Tamże*, s. 23.
[196] *Tamże*, s. 25.

rek, poczty elektronicznej, telefonii komórkowej, i in.[197]. Kolejną mediamorfozą stała się medialność mobilna, związana z pojawieniem się mediów mobilnych (przenośnych)[198].

Media, rozważając ich właściwości, w zależności od przyjętego kryterium, można dzielić na różne sposoby (rysunek 2).

Według T. Gobana-Klasa można wyodrębnić środki pierwotne (prymarne) czyli naturalne, ludzkie środki komunikowania się (jak mowa, gestykulacja) oraz media wtórne czyli techniczne urządzenia modyfikujące naturalne środki i formy przekazywania myśli (np. malowidła, telefon)[199]. Ze względu na użytkownika i sposób tworzenia przekazu, media można podzielić na osobiste, mające jednego użytkownika, który równocześnie jest twórcą przekazów, na media udostępniane przez operatora wielu użytkownikom, również samodzielnie tworzącym treści oraz na media, które wymagają operatora i równocześnie profesjonalnych dostawców treści[200].

Na uwagę zasługuje też podział mediów przez McLuhana na media gorące i zimne. Media gorące przedłużają pojedynczy zmysł z „wysoką rozdzielczością" (np. radio, fotografia), czyli mocnym nasyceniem danymi, niewiele zostawiając odbiorcy do dodania i nie wywołując dużego zaangażowania, zaś media zimne – wręcz przeciwnie, zmuszają do zaangażowania, przekazują niewiele informacji i zostawiają pole do uzupełniania (np. telefon, film rysunkowy)[201].

P. Levinson dzieli media ze względu na lokalizację na media stacjonarne i mobilne[202]. Proponuje też inny podział, ważny dla niniejszej pracy na: stare media – nowe media – nowe nowe media. Stare media to media analogowe: prasa, radio, telewizja, fotografia, film. Nowe media to media cyfrowe: Internet, strony www, wyszukiwarki, poczta elektroniczna, fora internetowe, telefonia komórkowa, i in. Nowe nowe media to Facebook, blogi, podcasty, You Tube, Twitter, Second Life, MySpace, Snapchat, Instagram. Te ostatnie wyrosły na bazie swoich poprzedników, ale różnią się od nich znacznie – ich cechą szczególną jest zrównanie konsumentów i producentów – każdy może jednocześnie tworzyć przekaz i być odbiorcą przekazów innych użytkowników sieci. Media te odznaczają się dostępnością, deprofesjonalizacją, nieograniczonym uczestnic-

[197] M. Lister, J. Dovey, S. Giddings, I. Grant, K. Kelly, *Nowe media. Wprowadzenie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009, s. 17.
[198] T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna ...,* dz. cyt., s. 154.
[199] *Tamże*, s. 20.
[200] *Tamże*, s. 20.
[201] M. McLuhan, *Understanding Media ...,* dz. cyt., s. 22-23.
[202] P. Levinson, *Telefon komórkowy ...,* dz. cyt., s. 25-26.

twem, natychmiastowością przekazu, interaktywnością.[203] Według P. Levinsona najdoskonalszym nowym nowym medium jest ludzki mózg, który odbiera i produkuje treści nowych nowych mediów[204].

Właśnie ten podział będzie istotny dla niniejszej rozprawy. Badając wpływ mediów na rzeczywistość autorka weźmie pod uwagę nowe media i nowe nowe media w rozumieniu P. Levinsona. Dla ułatwienia będzie używane określenie „nowe media" wszędzie tam, gdzie rozważany jest wpływ obu tych grup, zaś „nowe nowe media" jedynie w sytuacjach odnoszących się tylko do tej grupy. Wymiennie dla określenia „nowe media" używane też będzie sformułowanie „cyfrowe media". Mimo że mniej precyzyjne, jest bardziej powszechne i zrozumiałe, co jest istotne z uwagi na szeroki zakres tematyczny źródeł i prowadzone badania własne.

Rysunek 2. Podział mediów według wybranych kryteriów

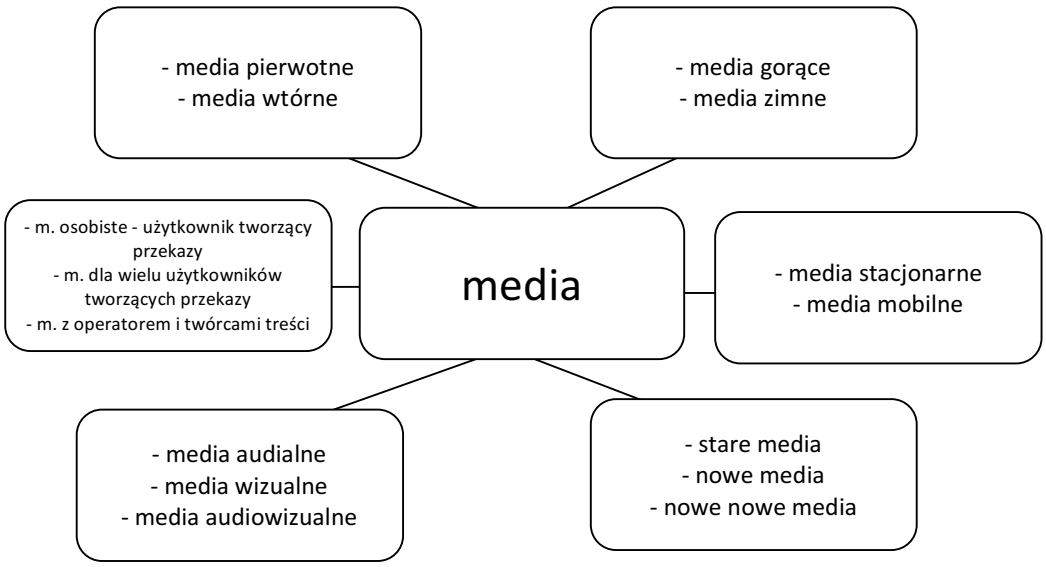

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: T. Goban-Klas*, Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja,* Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005, s. 20*;* M. McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man,* McGraw-Hill, New York, London, Sydney, Toronto 1965*,* s. 22-23; P. Levinson, *Telefon komórkowy. Jak zmienił świat najbardziej mobilny ze środków komunikacji,* Muza, Warszawa 2006, s. 25-26; P. Levinson*, Nowe nowe media,* Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 11-17.

Mediatyzacja

Mediatyzacja definiowana jest w Słowniku Terminologii Medialnej jako „proces pośrednictwa mediów w poznawaniu świata; wpływanie przez media na postrzeganie przez człowieka rzeczywistości niedostępnej bezpośredniemu doświadczeniu wraz

[203] P. Levinson, *Nowe nowe ...,* dz. cyt., s. 11-17.
[204] *Tamże*, s. 290

z konsekwencjami takiego pośrednictwa: kształtowaniem obrazu całej rzeczywistości społecznej, a nawet kompleksowych doświadczeń społecznych, pod wpływem konstrukcji medialnych". Media nie przedstawiają więc wiernie rzeczywistości, ale zniekształcają ją w efekcie oddziaływania różnych czynników medialnych wynikających z logiki działania organizacji medialnych (budowanej przez reguły rynku, technologię i kulturę)[205].

Pojęcie mediatyzacji pierwszy raz użyte zostało przez K. Aspa w 1986 roku, a teraz obecne jest licznie w literaturze naukowej, i według M. Molędy-Zdziech używane w trzech perspektywach: samodzielnej koncepcji badawczej, wybranych perspektyw (np. mediatyzacji społeczeństwa, polityki czy języka) i aspektów życia społecznego (np. mediatyzacja religii, konsumpcji) oraz w najwęższym znaczeniu w badaniach wąskich wycinków rzeczywistości (np. mediatyzacja polityki w Pakistanie)[206].

W niniejszej pracy teoria mediatyzacji posłuży do badania wycinka rzeczywistości – obszaru edukacji, ale będzie także używana w szerszej perspektywie – mediatyzacji życia społecznego, które to pośrednio również przynosi konsekwencje dla edukacji.

Pojawienie się koncepcji mediatyzacji stało się częścią paradygmatycznej zmiany w badaniach nad mediami i komunikacją[207]. O ile pojęcie mediacji odnosiło się do procesu komunikacji jako pośredniczenia w budowaniu znaczenia, to mediatyzacja opisywała proces zmian – odzwierciedlała, w jaki sposób proces mediacji zmienił się wraz z pojawieniem się różnych rodzajów mediów, w stosunku do pojęcia mediacji była bardziej szczegółowa w analizie roli mediów w procesie zmian społeczno-kulturowych[208]. Określała też długoterminową, na wielką skalę transformację strukturalną relacji między mediami, kulturą i społeczeństwem[209].

Spośród wielu koncepcji, mając na względzie temat niniejszej pracy, warto wymienić te, które traktują mediatyzację jako proces społeczny, a których autorami są F. Krotz, W. Schultz, A. Hepp (autorzy niemieccy), S. Hjarvard, Lundby (autorzy skandynawscy), czy S. Livingstone (autorka brytyjska). Wybrane z nich, istotne z punktu widzenia dalszych rozważań, zostaną teraz omówione.

---

[205] W. Pisarek, *Słownik terminologii ...,* dz. cyt., s. 118.
[206] M. Molęda-Zdziech, *Czas celebrytów ...,* dz. cyt., s. 35.
[207] A. Hepp, S. Hjarvard, K. Lundby, *Mediatization: Theorizing the Interplay between Media, Culture and Society*, „Media, Culture and Society*"*, 2015, s. 3.
[208] A. Hepp, F. Krotz, *Mediatized Worlds – Understanding Everyday Mediatization*, [w]: A. Hepp and F. Krotz (red.) *Mediatized worlds: Culture and society in a media age*, London 2014, https://www.researchgate.net/publication/276205123_Mediatized_Worlds_-_Understanding_Everyday_Mediatization, 4.05.2019, s. 3.
[209] S. Hjarvard, *The mediatization of culture ...,* dz. cyt., s. 3.

Mediatyzacja w ujęciu W. Schulza rozumiana jest jako procesy zmiany społecznej, w których media odgrywają kluczową rolę, i może być definiowana jako przedłużenie, zastępowanie, wymieszania i dostosowanie[210]. Przedłużanie wiąże się z rozszerzaniem przez technologie medialne naturalnych granic możliwości komunikacyjnych człowieka (ograniczeń pod względem przestrzeni, czasu i ekspresji) i jest nawiązaniem do teorii McLuhana mediów jako przedłużeń człowieka. Zastępowanie wiąże się z częściowym lub całkowitym substytuowaniem przez media aktywności społecznej i instytucji społecznych, i zmianą przez to ich charakteru (np. SMS-y i e-maile są substytutem rozmowy). Oprócz przedłużenia i zastępowania, następuje też mieszanie, łączenie się aktywności medialnych i niemedialnych (np. słuchanie radia podczas jazdy, czytanie gazety w metrze. Media przenikają sferę zawodową człowieka, gospodarkę, kulturę, politykę i sferę publiczną. Ostatni proces to dostosowanie różnych podmiotów z otoczenia (osób i organizacji sfery polityki, sportu, rozrywki i innych dziedzin) do sposobu działania mediów, które stają się istotnym czynnikiem zmian rynkowych – wnoszą istotny wkład w produkt narodowy brutto, są miejscem pracy, katalizatorem zmian biznesowych jako kanały reklamowe[211].

Mediatyzacja według S. Hjarvarda, to „dwustronny proces późnej nowoczesności, w którym media z jednej strony wyłaniają się jako niezależna instytucja ze swoją własną logiką, do której pozostałe instytucje społeczne muszą się dostosowywać. Z drugiej strony media równocześnie stają się integralną częścią takich instytucji jak polityka, praca, rodzina, religia”[212]. Proces ten charakteryzuje się więc dualizmem[213]. Media przesycają współczesną kulturę i społeczeństwo w takim stopniu, że nie są już postrzegane jako oddzielne od kultury i instytucji społecznej[214].

Mediatyzacja w ujęciu F. Krotza jest meta-procesem podobnym do procesu globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji, który jest ciągły i długotrwały. Zachodząca transformacja komunikacji przekształca codzienne życia, relacje społeczne, tożsamość, kulturę i społeczeństwo[215]. Według Krotza mediatyzacja towarzyszyła zawsze rozwojowi człowieka, jest szerokim i długofalowym procesem, który w swojej formie zależy od konkretnych warunków, w których następuje: kulturowych, ekonomicznych, społecznych, politycznych i innych. Obejmuje wszystkie kultury i społeczeństwa, może

[210] W. Schultz, *Reconstructing Mediatization ...,* dz. cyt., s. 88.
[211] *Tamże*, s. 88-91.
[212] S. Hjarvard, *The Mediatization of Society. ...,* dz. cyt., s. 105.
[213] S. Hjarvard, *The mediatization of culture ...,* dz. cyt., s. 153.
[214] *Tamże*, s. 2.
[215] F. Krotz, *Mediatisierung: Fallstudien ...,* dz. cyt., s. 12.

być więc traktowana jako meta-proces[216]. Z uwagi jednak na swoją zależność od warunków, w których zachodzi, musi być rozpatrywana łącznie z innymi meta-procesami: globalizacją, indywidualizacją i komercjalizacją[217]. F. Krotz zwraca uwagę na dwa podejścia do mediatyzacji – traktowanie jej jako otwartego projektu opisującego rozwój historycznie osadzony w innych meta-procesach, ale także jako ram do prowadzenia konkretnych badań. Celem jest uchwycenie i zrozumienie mediów oraz związanych z nimi przemian społecznych, a może się to odbywać przez stawianie pytań o doświadczenia jednostek na poziomie mikro, przystosowanie i działania grup i organizacji na poziomie mezzo oraz zmiany makro na poziomie społeczeństw[218].

Podejście proponowane przez F. Krotza jest teorią, na bazie której zbudowana została struktura niniejszej pracy. Mediatyzacja jest traktowana jako meta-proces i analizowana na tle innych meta-procesów współczesności: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji. Ponadto dla uchwycenia i zrozumienia zmian niesionych przez media rozpatrywane są doświadczenia człowieka (skala mikro), rodziny i organizacji rynkowych (skala mezzo) oraz społeczeństwa i rynku (skala makro).

Koncepcje McLuhana

Istotne dla niniejszej pracy są koncepcje i tezy M. McLuhana – naukowca, wizjonera z błyskotliwym podejściem i refleksją nad światem, formułującego swoje poglądy kategorycznie, ale też niejednoznacznie, którego prace stały się inspiracją, i równocześnie przedmiotem krytyki. M. McLuhan w swoich pracach odnosi się do konsekwencji, jakie media niosą dla społeczeństwa i rozwoju cywilizacji. Zwraca uwagę na techniczny wymiar mediów, utożsamiając media i technikę[219].

Pierwsza z tez, na którą warto zwrócić uwagę, głosi, że „środek przekazu sam jest przekazem", a więc wprowadza w ludzkie życie nową skalę, powodując jednostkowe i społeczne konsekwencje[220]. Jego oddziaływanie jest „wzmocnione i zintensyfikowane, gdyż jego „treścią" jest inne medium"[221]. Przykładem jest kolej – nie wprowadziła ona ruchu w życie człowieka, ale przyspieszyła i zwiększyła skalę wcześniejszych ludzkich

[216] F. *Krotz, Explaining the Mediatisation ...,* dz. cyt., s. 107.
[217] *Tamże,* s. 108, 113.
[218] *Tamże,* s. 108.
[219] M. Lister, J. Dovey, S. Giddings, I. Grant, K. Kelly, *Nowe media ...,* dz. cyt., s. 132.
[220] M. McLuhan, *Understanding Media ...,* dz. cyt., s. 7.
[221] *Tamże*, s. 18.

funkcji, stwarzając zupełnie nowe rodzaje miast, nowy rodzaj wypoczynku czy pracy[222]. Z kolei wprowadzenie automatyzacji przynosi eliminację stanowisk pracy, ale będzie też „stwarzać dla ludzi „role", to znaczy możliwość znikania w głąb w swoją pracę i swoje społeczeństwo, możliwość, którą zniszczyła technika mechaniczna"[223]. Zmiany w technikach komunikowania pociągają więc za sobą głębokie zmiany kulturalno-społeczne[224]. Dla większości ludzi te zmiany są jednak niezauważalne. „Są nieświadomi, że z powodu wszechobecnego wpływu mediów na człowieka, to samo medium jest przekazem (ang. *message*), a nie treść; nadto są nieświadomi, że medium jest także *masażem* – to znaczy, zarzucając wszelkie gry słów, że dosłownie urabia wszystkie zmysły, przenika je, modeluje i przekształca", a nieświadomość ta wynika z tego, że każde nowe środowisko w okresie swego kształtowania jest niedostrzegalne, aż do momentu, kiedy ukształtuje się w pełni[225]. Chcąc zgłębić wpływ mediów, trzeba więc zdaniem McLuhana skupić uwagę na zrozumieniu sposobu, w jaki nowe media zakłócają i przekształcają życie społeczne[226]. Te idee znalazły zastosowanie w analizie efektów mediatyzacji dla edukacji.

Kolejna z tez McLuhana mówi o mediach jako przedłużeniu zmysłów człowieka. Według niego każda innowacja technologiczna jest przedłużeniem zmysłów człowieka, poszerza jego możliwości – książka poszerza możliwości oka, koło możliwości stopy[227]. Według McLuhana, człowiek w erze mechanicznej „przedłużał" swoje ciała w przestrzeni, teraz w epoce elektrycznej przedłużył swój ośrodkowy układ nerwowy „obejmując nim świat, obalając czas i przestrzeń na całej planecie", a zbliża się do końcowej fazy przedłużeń, jaką jest techniczna symulacja świadomości, a więc rozszerzenia twórczego procesu poznania na całą ludzką społeczność[228]. Przedłużenie centralnego układu nerwowego pogrążyło człowieka w „ogólnoświatowym zbiorniku przepływającej informacji" i umożliwiło „wtopienie się w całą ludzkość" [229]. Dla McLuhana przedłużanie zmysłów nie ma wymiaru tylko fizycznego, ale stanowi także zmianę „proporcji" zasięgu ludzkich zmysłów (wzroku, słuchu, dotyku, węchu), mającą odbicie

---

[222] *Tamże*, s. 8.
[223] M. McLuhan, *Wybór tekstów*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001, s. 212-213.
[224] S. J. Baran, D. K. Davis, *Teorie komunikowania masowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017, s. 347.
[225] M. McLuhan, *Wybór tekstów*, dz. cyt., s. 335.
[226] D. Croteau & W. Hoynes, *Media Society. Industries, Images and Audiences.* Third edition, Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, London, New Delhi, 2003, s. 307.
[227] M. McLuhan, *Zrozumieć media ...,* dz. cyt., s. 462.
[228] M. McLuhan, *Wybór tekstów,* dz. cyt., s. 209.
[229] *Tamże*, s. 352.

w zmianie „funkcji mentalnych" człowieka – formułowaniu idei i spostrzeżeń, odczuwaniu emocji, itp.[230] Prowadzi do przeobrażania się kultury – „gdy jeden z naszych zmysłów ulega przedłużeniu na skutek interioryzacji nowych technologii, szybko postępuje za tym nowa translacja kultury"[231].

W rozwoju każdego środka przekazu następuje moment przełamania, przekroczenia granicy, „przegrzania środka", od którego zmienia się w inny lub zaczyna rozwijać się w inny sposób, i nie ma od tego już odwrotu[232]. Przykładem może być odwrócenie roli miasta i wsi jakie dokonało się wraz z ulepszeniem dróg i transportu – funkcjonujący od starożytności model wsi jako miejsca pracy a miasta jako miejsce rozrywki został odwrócony – miasta stały się centrum pracy a wieś rekreacji i odpoczynku[233]. Jedną z najczęstszych przyczyn załamania systemu, jest skrzyżowanie go z innym systemem (np. skrzyżowanie radia z filmem niemym dało film dźwiękowy) [234].

Wątek przegrzania medium i odwrócenia znalazł się w szerszym spojrzeniu na media – Tetradzie praw medialnych sformułowanej przez McLuhana**,** określającej ich wpływ na człowieka, otoczenie i zachodzące procesy. Reguła ta złożona jest z czterech symultanicznych procesów: wzmocnienie – zanikanie – odzyskiwanie – odwrócenie. Wzmacnianie oznacza wzrost zdolności i przyspieszenie procesów zachodzących w wyniku oddziaływania mediów. Równocześnie z nim następuje zanikanie, czyli eliminacja, zmniejszenie roli pewnych procesów czy właściwości, albo wręcz wychodzenie z użycia. Obok pojawia się odzyskiwanie – przywracanie wagi dawnym obszarom, ale w nowej odmienionej formie. I w końcu odwrócenie oryginalnych cech w miarę rozwoju i zbliżania się do granic możliwości. Istotne jest to, że procesy te nie są sekwencyjne, ale symultaniczne, nawzajem uzupełniają się.[235]

To pokazuje, że nowe media zawsze rodzą się ze starych, są zależne od swoich poprzedników, współistnieją z sobą i przenikają się, a pojawienie się nowego medium nie oznacza zerwania z przeszłością, ale pewien ciągły rozwój[236]. Media ewoluują i adaptują się do nowych warunków, następuje kumulacja mediów[237].

Wiąże się z tym koncepcja remediacji i konwergencji mediów. W myśl koncepcji

---

[230] M. Lister, J. Dovey, S. Giddings, I. Grant, K. Kelly, *Nowe media ...,* dz. cyt., s. 134.
[231] M. McLuhan, *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2017, s. 100.
[232] M. McLuhan, *Understanding Media ...,* dz. cyt., s. 38-39.
[233] *Tamże*, s. 38-39.
[234] *Tamże,* dz. cyt., s. 39.
[235] M. and E. McLuhan, *Laws of ...,* dz. cyt., s. 98-99.
[236] M. Szpunar, *Nowe stare ...,* dz. cyt., s. 43-44.
[237] T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna ...,* dz. cyt., s. 28.

remediacji Boltera i Grusina „nowe media „przemediowują" zawartość starszych mediów", czyli przyswajają ich technikę, formę i znaczenie, dążąc do ich wyparcia lub modyfikacji[238]. Z kolei konwergencja mediów definiowana jest jako „postępujące wzajemne powiązanie i przenikanie się sieci telekomunikacyjnych, audiowizualnych i informatycznych"[239]. Jest to jednak rzeczywistość złożona i wielowymiarowa, odnosi się do niej w swoich publikacjach wielu badaczy[240]. Szeroko można ująć ją jako procesy, w których oddzielne jednostki medialne, takie jak urządzenia, sieci, treści lub rynki upodabniają się do siebie lub zbliżają[241]. Konwergencja ma więc wymiar technologiczny, organizacyjny, ekonomiczny i społeczno-kulturowy[242]. Zjawisko to jest ważne dla omawianych w niniejszej pracy efektów mediatyzacji, jest czynnikiem umożliwiającym i powodującym wiele z nich.

Kluczowe pojęcia i definicje

Oprócz omówionych zagadnień, konieczne jest przybliżenie jeszcze kilku pojęć zarówno z obszaru nauki o mediach, jak i innych dziedzin, z uwagi na interdyscyplinarność niniejszej pracy i konieczność sięgania do różnych dziedzin nauki.

Na początek kilka pojęć z obszaru mediów, często pojawiających się w dalszej części pracy – Internet i Sieć, cyberprzestrzeń i rzeczywistość wirtualna, cyfryzacja i media społecznościowe.

Internet i Sieć[243] to dwa pojęcia, które często stosowane są wymiennie i tak też dla ułatwienia będą stosowane w niniejszej pracy. Przyglądając się jednak dokładnie ich znaczeniom, pierwsze odnosi się bardziej do kwestii technicznych, drugie zaś do relacji społecznych. Internet to „rozbudowany układ światowych sieci komputerowych, który nie posiada uporządkowanej ani hierarchicznej struktury, organu zarządzającego (każda z sieci jest administrowana oddzielnie) oraz formalnego właściciela (są właściciele pod-

[238] J. D. Bolter, R. Grusin, *Remediation. Understanding New Media*, MIT Press, (brak miejsca wydania) 2000, s. 65.
[239] W. Pisarek, *Słownik terminologii ...,* dz. cyt., s. 105.
[240] m. in.: A. Adamski, K. Kopecka-Piech, M. Drożdż, B. Jaskowska, G. Gmiterek.
[241] E. Appelgren, *Media convergence and digital news services*, https://www.researchgate.net/publication/279503687_Media_Convergence_and_Digital_News_Services, 6.04.2019, s. 7.
[242] K. Kopecka-Piech, *Koncepcje konwergencji mediów*, „Studia medioznawcze", 2011, nr 3 (46), http://studiamedioznawcze.pl/Numery/2011_3_46/pelny.pdf, 3.05.2019, s. 13-14.
[243] W niniejszej pracy przyjęta została pisownia obu pojęć: Internet i Sieć z dużej litery dla podkreślenia odniesienia do konkretnej, globalnej sieci, a także wskazania szczególnej jego roli w porównaniu z innymi mediami (metamedium); A. Adamski, *Media w ...*, dz. cyt., s. 79-80.

sieci, części sieci)"[244]. Sieć, rozumiana jako sieć treści, bazuje więc na Internecie pojmowanym jako sieć adresów, węzłów i miejsc[245]. Stworzyła ona zupełnie nową rzeczywistość, w której łączą się fizycznie ludzie (interaktywność), zawartość czyli treści (hipertekstowość) oraz umysły ludzkie (komunikacyjność, sieciowa otwartość) – miliony umysłów ludzkich pracują jednocześnie, a wspomagane mediami cyfrowymi zwielokrotniają swoje umiejętności, wykazując zdolność do samoorganizacji – powstaje nowa kategoria poznawcza – „inteligencja otwarta"[246].

Cyberprzestrzeń i rzeczywistość wirtualna to pojęcia często stosowane zamiennie, ale jednak różniące się. Cyberprzestrzeń jest definiowana w literaturze bardzo różnie, w odniesieniu do aspektów technologicznych, psychologicznych, społecznych. Łącząc różne spojrzenia można określić ją jako połączenie przestrzeni Internetu (rozumianego jako połącznie sieci, korzystającej z niej społeczności i zasobów wytworzonych przez nią), przestrzeni mediów cyfrowych i przestrzeni społecznej (spotkań internautów), pojęcie to zawiera więc w sobie dwoistość miejsca zarówno fizycznego, jak i mentalnego, jako takie nie jest opozycją dla przestrzeni realnej, a jej obszarem[247]. Rzeczywistość wirtualna jest częścią przestrzeni Internetu, cechuje ją niematerialność i interaktywność[248].

Cyfryzacja inaczej digitalizacja (ang. *digitalization* – 'ucyfrowienie') to według W. Pisarka „transformacja zapisu (w celu jego dalszego magazynowania, przetwarzania i przesyłania) danych w formie pisanej, drukowanej, dźwiękowej lub w postaci zapisu analogowego na postać cyfrową"[249]. Pojęcie to jest jednak szerokie, oprócz aspektów technicznych obejmuje także aspekty społeczne związane z przekształcaniem różnych sposobów komunikacji na formę elektroniczną, ale także do procesu metamorfozy radiofonii i telewizji polegającego na wdrażaniu emisji cyfrowych na platformach naziemnych, kablowych i satelitarnych[250].

Media społecznościowe to gatunek nowych mediów, mających na celu łączenie ludzi i budowanie relacji między nimi[251]. Ich przykładem jest Facebook, Twitter, gdzie możliwość publikowania zachęca do dzielenia się swoimi przeżyciami i emocjami z innymi ludźmi.

---

[244] A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 28.
[245] D. de Kerckhove, *Inteligencja otwarta ...,* dz. cyt., s. 157.
[246] *Tamże*, s. 21-23, 163.
[247] A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 46.
[248] *Tamże*, s. 46.
[249] W. Pisarek, *Słownik terminologii ...,* dz. cyt., s. 32.
[250] A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 40-41.
[251] P. Levinson, *Nowe nowe ...,* dz. cyt., s. 17-18.

Zagadnienia niniejszej pracy odnoszą się do przemian zachodzących we współczesności, stąd przydatne będzie też przybliżenie pojęć związanych z nimi.

Wczesna nowoczesność – nowoczesność – późna nowoczesność to pojęcia określające w literaturze fazy rozwoju. Faza „wczesnej nowoczesności" reprezentuje ideologię Oświecenia, uprzemysłowienia, racjonalizacji i biurokracji, wzrostu państwa narodowego, a w sferze człowieka etos rzetelnej pracy, oszczędności i inwestowania. Faza „rozwiniętej nowoczesności" odpowiada społeczeństwu postindustrialnemu, usługowemu, ze wzrostem roli wielonarodowych korporacji, ale także dobrobytu i konsumpcji. Trzecia faza „ponowoczesności" („późnej nowoczesności", „społeczeństwa ryzyka", „nowoczesności refleksyjnej"), aktualnie występująca, z jednej strony jest okresem dalszego wzrostu konsumpcji, wychodzącej poza realne potrzeby, zalewu produktów i informacji, globalizacji, zmniejszenia roli państw narodowych, a z drugiej narastania orientacji postmaterialistycznej[252].

Tematem niniejszej pracy są zadania i wymagania stawiane przez mediatyzację edukacji, stąd konieczne jest przybliżenie samego pojęcia edukacji oraz związanych z nią pojęć: przestrzeni edukacyjnej, procesu edukacyjnego i jego uczestników.

Edukacja według W. Okonia to „ogół procesów i oddziaływań, których celem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim dzieci i młodzieży – stosownie do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych", współcześnie pojęcie to obejmuje „ogół procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojmowaną oświatę"[253]. B. Śliwerski uszczegóławia tę definicję, edukacja to według niego „ogół oddziaływań międzygeneracyjnych służących formowaniu całokształtu zdolności życiowych człowieka (fizycznych, poznawczych, estetycznych, moralnych i religijnych itd.) czyniących z niego istotę dojrzałą, świadomie realizującą się, "zadomowioną" w danej kulturze, zdolną do konstruktywnej krytyki i refleksyjnej afirmacji", edukacja obejmuje zarówno wychowanie, jak i nauczanie[254]. W takim sensie edukacja będzie rozumiana w niniejszej pracy.

---

[252] M. Ziołkowski, *„Uniwersalne wartości" a regionalne doświadczenia (Europa Środkowa wobec współczesnych debat o wartościach i celach rozwoju",* „RUCH PRAWNICZY, EKONOMICZNY I SOCJOLOGICZNY", 2003, ROK LXV – zeszyt 3 – 2003, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5098/1/14_Marek_Ziolkowski_Uniwersalne%20warto%C5%9Bci%20a%20regionalne%20do%C5%9Bwiadczenia_217-232.pdf, 3.05.2019, s. 223-224.

[253] W. Okoń, *Nowy słownik ...,* dz. cyt., s. 93.

[254] B. Śliwierski, *Czy edukacja to to samo co oświata?,* http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/2013/04/czy-edukacja-to-to-samo-co-oswiata.html, 23.11.2017.

Z pojęciem edukacji wiążą się trzy pojęcia: przestrzeni edukacyjnej, uczestników procesu edukacji i samego procesu edukacyjnego. Zdefiniowane tutaj będą podstawą dla analizy efektów mediatyzacji.

Przestrzeń edukacyjna jest to przestrzeń, w której zachodzi proces edukacji, składająca się z trzech elementów: środowiska materialnego (zasoby umożliwiające realizację procesu), społecznego (wzajemne relacje uczestników procesu) i emocjonalnego (atmosfera szkolna, związana ze zdrowiem psychicznym, fizycznym, duchowym i społecznym dzieci)[255].

Proces edukacyjny, jak wynika z samej definicji edukacji to zarówno proces dydaktyczny (kształcenia), jak i wychowawczy[256]. Bliższe określenie obu procesów znalazło się w rozdziale 2,w części 2.4 poświęconej właśnie temu zagadnieniu.

Uczestnicy procesu edukacyjnego, jako że obydwa jego składowe procesy odnoszą się do interakcji nauczyciela i ucznia, czy też wychowawcy i wychowanka, to po prostu uczeń/wychowanek oraz nauczyciel/wychowawca.

W kontekście mediów i tematu niniejszej pracy ważne jest jeszcze pojęcie edukacji medialnej. Będzie szerzej omawiane w rozdziale 3, a tutaj tylko krótko zasygnalizowane. Edukacja medialna definiowana jest w Słowniku Terminologii Medialnej jako „kształcenie w zakresie MEDIÓW, które obejmuje: (a) kształcenie umiejętności posługiwania się mediami w celu rozwoju intelektualnego, komunikacji, uczenia się i uczenia; (b) przygotowanie do świadomego, krytycznego wyboru i odbioru mediów; (c) przygotowanie do tworzenia własnych komunikatów medialnych, animacji komputerowych, zakładania stron internetowych itp."[257].

1.2. Procesy globalizacji, indywidualizacji oraz komercjalizacji jako tło procesu mediatyzacji

Jak już zasygnalizowane zostało na początku rozdziału, każdy z procesów przeanalizowany został, zgodnie z koncepcją F. Krotza w skali mikro, mezzo i makro. Omówione zostały cztery obszary: człowiek jako jednostka (tutaj omówione zostały również zmiany zachodzące w rodzinie czyli najbliższym dla człowieka środowisku), społeczeń-

[255] J. Juszczyk-Rygałło, *Nowe media ...,* dz. cyt., [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia, ...,* dz. cyt., s. 55.
[256] W. Okoń, *Nowy słownik ...,* dz. cyt., s. 329.
[257] W. Pisarek, *Słownik terminologii ...,* dz. cyt., s. 47.

stwo, rynek oraz działające na nim organizacje[258] (z uwzględnieniem zmian odczuwanych przez pracownika). W poszczególnych procesach przedstawiono je w różnej kolejności, tak, by łatwiej zauważalne było wynikanie pewnych efektów procesu. Na końcu omówienia każdego meta-procesu określone zostały jego efekty dla edukacji. Całość efektów zebrana została na końcu rozdziału 1 w postaci infografiki (rysunek 7), w której ujęte zostały także efekty mediatyzacji dla edukacji, będące istotą kolejnego rozdziału. Połączenie tych treści pozwoliło na uzyskanie kompletnego obrazu efektów wszystkich procesów na wszystkich rozpatrywanych poziomach.

1.2.1. Proces globalizacji

Mówiąc o procesie globalizacji warto na początku podkreślić niejednoznaczność tego pojęcia, wielopoziomowość i wielowymiarowość[259]. Określa się go jako „proces tworzenia się sieciowej struktury światowej gospodarki integrującej otwarte narodowe przestrzenie ekonomiczne"[260], proces koncentracji kapitału i innych skutecznych środków finansowych, a także „koncentracji swobody poruszania się i działania"[261], proces nasilania się współzależności, powiązań, kontaktów gospodarczych pomiędzy różnymi krajami na wielu płaszczyznach[262]. Globalizację można rozpatrywać w trzech wymiarach: politycznym, gospodarczym i kulturowym, dodatkowo uzupełniając o aspekty społeczne, naukowe i inne.[263]

Globalizacja, sięgająca kilkuset lat wstecz, przechodziła na przestrzeni wieków różne fazy (podział według T. L. Friedmana): Globalizacja 1.0 (od 1492 roku do początku XIX wieku), której siłą napędową było globalizowanie się krajów, Globalizacja 2.0 (od początku XIX do końca XX) odnosząca się do globalizowania się firm i wreszcie Globalizacja 3.0, z którą mamy do czynienia obecnie (od około 2000 roku), napędzana możliwością współpracy i konkurowania jednostek na skalę globalną[264]. Wśród sił, które doprowadziły do spłaszczenia świata można wskazać m. in. upadek komunizmu, rozwój Internetu i sieci WWW, upowszechnienie wyszukiwarek i programów do zarzą-

---

[258] Pod tą nazwą uwzględniane będą firmy, instytucje i wszystkie podmioty rynkowe.
[259] A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 200-201.
[260] K. Kuciński, *Globalizacja a lokalizacja działalności gospodarczej*, [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 29.
[261] Z. Bauman, *Globalizacja: i ... dz. cyt.*, s. 85.
[262] M. Raich, S. L. Dolan, J. Klimek, *Globalna transformacja biznesu i społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2011, s. 121
[263] R. Orłowska, K. Żołądkiewicz (red.), *Globalizacja i ...,* dz. cyt., s. 10.
[264] T. L. Friedman, *Świat jest ...*, dz. cyt. s. 19-20.

dzania przepływem pracy umożliwiających lokalizowanie działów firmy na całym świecie, wykorzystanie siły społeczności do różnego rodzaju aktywności, czy technologie wzmacniające i intensyfikujące inne siły spłaszczające świat[265].

Nowe technologie komunikacyjne odegrały i nadal odgrywają kluczową rolę dla procesu globalizacji. Dzięki nim świat stał się „globalną wioską"[266], ale ten proces zachodzi cały czas. Zglobalizowane są niektóre sektory albo rynki np. finansowy (szczególnie istotny dla procesu globalizacji), motoryzacyjny, telekomunikacyjny, wiele jednak nadal ma charakter lokalny, regionalny bądź krajowy[267].

Podmioty gospodarcze na współczesnym rynku to w istotnej części już nie podmioty narodowe, ale międzynarodowe czy transnarodowe. Korporacje transnarodowe są szczególnie ważnym elementem zglobalizowanych rynków, wykorzystując stwarzane przez globalizację szanse i działając w różnych krajach, prowadzą do przemieszczania się zasobów i zdolności wytwórczych, pobudzają gospodarkę, wpływają na restrukturalizację sektorów, a przez to także na wzmacnianie procesu globalizacji[268].

Mówiąc o globalizacji nie można pominąć jej rewersu – glokalizacji. Równolegle z postępującą integracją narodowych gospodarek i wzrostem liczby firm działających globalnie, wzrasta rola lokalnych społeczności i gospodarki – globalizacja tworzy ramy i warunki dla rozwoju lokalnego[269]. Szanse te nie są jednak łatwe do wykorzystania, bowiem w rzeczywistości globalne przedsiębiorstwa najczęściej lokują swoją działalność w dobrze rozwiniętych regionach kraju goszczącego, omijając peryferie[270].

Wydarzenia ostatnich lat, jak chociażby kryzys światowy w 2008, Brexit, czy wybór D. Trumpa na prezydenta USA zaczęły przynosić pytania o sens globalizacji. Można było zauważyć spadek nastrojów społecznych i pogorszenie tonu przekazów medialnych, globalizacja spowolniła, ale nie nastąpił odwrót od niej czy nadmierna koncentracja na rynkach lokalnych[271].

Globalizacja a rynek

Globalizacja, wspierana rozwojem mediów cyfrowych zapewniających błyskawiczną komunikację, powoduje wzrost uwrażliwienia gospodarek na zagrożenia global-

[265] *Tamże*, s. 60, 68, 86, 102, 136, 147, 162, 178, 188, 198.
[266] M. McLuhan, *Zrozumieć media ...,* dz. cyt., s. 458.
[267] K. Kuciński, *Globalizacja a ...,* dz. cyt., [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 27.
[268] R. Orłowska, K. Żołądkiewicz (red.), *Globalizacja i ...,* dz. cyt., s. 48.
[269] K. Kuciński, *Wstęp*, [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 9.
[270] K. Kuciński, *Globalizacja a ...,* dz. cyt., [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 39.
[271] P. Ghemawat, *Globalizacja w erze Trumpa*, „Harvard Business Review", 2017, październik 2017, s. 66-67.

ne[272]. Skompresowany świat z zacieśnionymi relacjami staje się szczególnie wrażliwy na zaburzenia – turbulencje podobne do tych znanych z natury, występując w jednym miejscu świata, wywołują czasami niewyobrażalne efekty w innym odległym zakątku (efekt motyla), a dotykając przedsiębiorstwa wpływają na ich wyniki[273]. Te właśnie turbulencje oraz masowy zalew informacji, w którym łatwo coś przeoczyć, powodują, że coraz częściej na różnych płaszczyznach (od globalnej, przez sektorową i organizacyjną aż po indywidualną) pojawiają się zjawiska „Czarnych Łabędzi" – całkowicie nieprzewidzianych, zaskakujących sytuacji, które dezaktualizują wcześniejszą wiedzę i wypracowane rozwiązania[274]. Coraz ważniejsze jest więc baczne obserwowanie nawet najsłabszych sygnałów ich nadejścia[275].

Przełomowe technologie i innowacje (np. fotografia cyfrowa, ebooki), burząc istniejący na rynku status quo, w gwałtowny sposób zaburzają branże i zawody, powodując zanikanie jednych, powstawanie innych, albo całkowitą zmianę ich funkcjonowania[276]. Wystarczy spojrzeć na dużą liczbę ofert pracy dla specjalistów z zakresu social media[277], o których jeszcze 15 lat temu nikt nie słyszał, ponieważ wtedy media społecznościowe zaczynały powstawać (2004 rok – powstanie Facebooka).

W warunkach nieograniczonego dostępu do zasobów, najcenniejszym zasobem staje się informacja, będąca jednym z wyznaczników sukcesu rynkowego (ten efekt silnie łączy się z skutkami procesu mediatyzacji, będzie omawiany w dalszej części).

Zmienne warunki globalnego, zaburzanego rynku, definiują środowisko biznesowe przez „4N": nieprzewidywalność – niestabilność – nieograniczoność – niezależność. Nieprzewidywalność rynku oznacza konieczność dostrzegania symptomów zmian. Niestabilność związana jest z mobilnością zasobów biznesu (ludzi, kapitału, informacji, surowców itp.), ale i klientów (zmiana miejsc, ale i zachowań) coraz trudniejszych do uchwycenia. Nieograniczoność wiąże się z powszechną dostępnością zasobów. To już nie one, ale umiejętność ich wykorzystania decyduje o przewadze rynkowej. Niezależność oznacza wolność wyboru wszystkich – inwestorów, pracowników, klientów, firm, konkurentów.[278]

---

[272] K. Kuciński, *Globalizacja a …,* dz. cyt., [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 26.
[273] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie …,* dz. cyt., s. 28-29.
[274] P. Motyl, *Labirynt. Sztuka …,* dz. cyt., s. 12-16.
[275] M. Raich, S. L. Dolan, J. Klimek, *Globalna transformacja …,* dz. cyt., s. 53.
[276] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie …,* dz. cyt., s. 37-38.
[277] 142 oferty pracy na stanowiskach z tego obszaru przy wyszukiwaniu ofert pracy na portalu pracuj.pl, 8.04.2019.
[278] R. Kozielski, *Biznes nowych …*, dz. cyt., s. 176-177.

Globalizacja a organizacje i pracownicy

W warunkach zmiennego i nieprzewidywanego rynku, przed firmami staje konieczność ciągłego śledzenia zmian i szybkiego reagowania, nieustannego poszukiwania nisz rynkowych i budowania rynkowych wyróżników[279]. Stagnacja staje się „wyrokiem na organizację", a nieustanne reagowanie na zmiany w otoczeniu zewnętrznym i wewnątrz niej jest wymogiem każdej chwili[280]. Stan niepewności sprawia, że najważniejsze jest zachowanie czujności i precyzji oraz zbudowanie „systemu zarządzania w chaosie", uwzględniającego wczesne ostrzeganie, scenariusze na różne kryzysowe sytuacje i systemy szybkiego reagowania[281]. Zmienia się paradygmat biznesu, opierając sukces rynkowy organizacji na czterech elementach: umiejętności identyfikacji możliwości biznesowych, tworzenia konceptu biznesowego, sprawności organizacyjnej i kulturze organizacyjnej sprzyjającej rodzeniu się innowacji oraz na silnym przywództwie[282].

W tych warunkach traci znaczenie tradycyjne strategiczne planowanie (strategie długoletnie) opierające się na precyzyjnej analityce jako bazie do przewidywania przyszłości i wyboru najlepszej strategii działania. W czasach turbulencji nie jest to bowiem możliwe, stanowi wręcz zagrożenie dla firm, konieczne jest skrócenie planowania i weryfikacja planów co około 3 miesiące[283]. Firmy odchodzą od długoletnich strategii i planowania na rzecz np. metody OKR (*Objectives and Key Results*)[284] będącej systemem określania celów i kluczowych wskaźników monitorowanych na bieżąco.

W konsekwencji odchodzi się od dotychczasowego modelu ocen pracowniczych, wyznaczanie długofalowych celów nie ma bowiem sensu. Wprowadzane są systemy, w których oceniane są nie indywidualne osiągnięcia pracownika, ale jego wkład w sukces zespołu, a także wkład pracy zespołu w osiąganie celów biznesowych firmy. Uzupełniane jest to częstymi, najlepiej na bieżąco dostarczanymi informacjami zwrotnymi i wsparciem np. w postaci *coachingu*, realizowanego przez przełożonego[285] (około 1/3 amerykańskich firm zrezygnowała z rocznych ocen okresowych na rzecz nieformalnych „odpraw" pracowników i przełożonych oraz szybkiej informacji zwrotnej o wyznaczo-

[279] *Tamże*, s. 176-179.
[280] M. Raich, S. L. Dolan, J. Klimek, *Globalna transformacja ...,* dz. cyt., s. 119.
[281] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie ...,* dz. cyt., s. 69, 12.
[282] R. Kozielski, *Biznes nowych ...,* dz. cyt., s. 180-181.
[283] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie ...,* dz. cyt., s. 83-84, 177.
[284] S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. Van Geest, *Organizacje wykładnicze ...,* dz. cyt., s. 120-122.
[285] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 68-70.

nych im indywidualnych celach[286]). Jest to też wynikiem wejścia na rynek Pokolenia Y, które oczekuje szybkich i jasnych informacji zwrotnych.

Zmieniają się sposoby zarządzania, przechodząc od hierarchicznych, aż do ich przeciwieństwa, systemy nakazowo-kontrolne nie promują bowiem zwinności, tak bardzo współcześnie potrzebnej firmom[287], decentralizowane są procesy decyzyjne, powstają turkusowe organizacje[288]. Organizacja przyszłości jest „siecią zespołów"[289] powoływanych do realizacji konkretnych projektów, złożonych z specjalistów o kompetencjach najbardziej pasujących do pożądanych rezultatów. Zmiany te są wynikiem zarówno globalizacji, upowszechniającej modele i metody zarządzania, jak i efektów mediatyzacji w postaci kształtowania się nowych cyfrowych pokoleń o odmiennej osobowości, i podejściu do pracy, wymuszających niejako na firmach kulturę otwartości[290] (o czym będzie mowa w dalszej części pracy).

Organizacje stoją przed wyzwaniem szybkiego uczenia się i oduczania. W wyniku dużej i gwałtownej zmienności otoczenia, szybkiej dezaktualizacji wiedzy i przyrostu nowej, oduczanie się (eliminacja poprzednio wyuczonego zachowania[291]) i uczenie się na nowo jest procesem ciągłym. To wyzwanie dla firm, ale także dla pracowników, którzy muszą odznaczać się elastycznością, umiejętnością uczenia się oraz pokorą względem swoich umiejętności. To właśnie między innymi sprawia, że zmienia się zestaw nowych pożądanych kompetencji pracowników, już nie konkretne twarde umiejętności są najważniejsze, ale elastyczność, kreatywność, inicjatywa[292], chęć kształcenia się przez całe życie, interdyscyplinarność, mobilność i odporność na zmiany.

Globalizacja wspomagana cyfrowymi mediami, skracająca dystanse sprawia, że różnorodność staje się w firmach codziennością. Różne kultury, religie, pokolenia, poglądy, orientacje spotykają się na co dzień, a nowe cyfrowe pokolenie obecne już na rynku pracy, wyznające transparentność i tolerancyjność wywiera nacisk na poważne zajęcie się tym tematem. Celem zarządzania różnorodnością jest nie tylko, by każda osoba, niezależnie od płci, wieku, religii, orientacji seksualnej, pochodzenia, sprawno-

---

[286] P. Cappelli, A. Tavis, *Rewolucja w zarządzaniu wydajnością pracy*, „Harvard Business Review", grudzień 2017-styczeń 2018, s. 110.
[287] A. Bernstien, *W poszukiwaniu talentów przyszłości*, dz. cyt., s. 89-91.
[288] A. J. Blikle, *Turkusowa organizacja XXI wieku,* http://www.moznainaczej.com.pl/wyklady-dodatkowe-kursu/turkusowa-firma-xxi-w, 7.01.2018.
[289] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 21.
[290] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 166.
[291] A. S. Reber & E. S. Reber, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 468.
[292] M. Raich, S. L. Dolan, J. Klimek, *Globalna transformacja ...,* dz. cyt., s. 223.

ści psychoruchowej mogła czuć się szanowana oraz sprawiedliwie i dobrze traktowana, ale by mogła także przyczynić się do sukcesu organizacji.[293] Zarządzanie różnorodnością w organizacjach ma więc dwa wymiary – wykorzystanie zróżnicowania pracowników dla zwiększenia efektywności firmy oraz równe traktowanie wszystkich pracowników, i w obu podejściach w ostatnich latach można zaobserwować zmiany – w pierwszym widoczne jest postrzeganie różnorodności pracowników jako strategicznego zasobu, w drugim przejście od konieczności stosowania przepisów w tym obszarze do dobrowolnych działań[294]. Firmy uruchamiają programy walki z dyskryminacją, szkoleń, czy też diagnozowania nieuświadomionych uprzedzeń, wprowadzają programy poszanowania różnorodności w obszarach rekrutacji, awansowania, rozwoju, przywództwa i zarządzania zespołem[295].

U pracowników pojawia się niepokój w myśleniu o zawodowej przyszłości wynikający z niestabilności zawodów i zatrudnienia w zglobalizowanym świecie, gdzie branże przekształcają się, zawody i stanowiska pracy zanikają i rodzą się nowe. Kluczem do zawodowego sukcesu człowieka jest posiadanie kompetencji, dzięki którym jego pracy nie da się łatwo zastąpić, poddać procesowi outsourcingu, digitalizacji czy automatyzacji – to pozwala w pewnym sensie zyskać status osoby „nietykalnej"[296]. W tym niestabilnym środowisku „elastyczność" staje się „słowem-kluczem dzisiejszych czasów"[297]. Na rynku pracy oznacza niepewność zatrudnienia, brak osłon socjalnych, konieczność dopasowania się do potrzeb pracodawcy.

Globalizacja a społeczeństwo

Globalizacja dotyka gospodarkę, ale równie mocno społeczeństwo. Niejednorodność globalizacji widoczną z gospodarce, widać także w wymiarze społecznym – z jednej strony jest ona motorem rozwoju, ale z drugiej czynnikiem „segregacji przestrzennej, separacji oraz wykluczenia" dla grup, które nie uczestniczą w głównym globalnym nurcie gospodarki i kultury, żyjąc i pracując lokalnie[298]. Możliwość korzystania z mo-

---

[293] T. Dąbrowski, *Uzasadnienie biznesowe dla zarządzania różnorodnością*, „Personel Plus", 2019, 1(134)/2019, s. 78.
[294] A. Rakowska, M. Cichorzewska*., Zarządzanie różnorodnością zasobów ludzkich w innowacyjnych przedsiębiorstwach – wyniki badań,* [w]: Krajewska-Nieckarz M., Piekarska A., Sołtys A. (red.)*, W stronę różnorodności - nowe wyzwania w zarządzaniu organizacją i potencjałem społecznym,* „Przedsiębiorczość i zarządzanie", 2016, tom XVII, Zeszyt 2, Część III, http://piz.san.edu.pl/docs/e-XVII-2-3.pdf, 26.05.2019, s. 90.
[295] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s.113-115.
[296] T. L. Friedman, *Świat jest ...,* dz. cyt,. s. 288.
[297] Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo,* dz. cyt., s. 189.
[298] Z. Bauman, *Globalizacja: i ... ...,* dz. cyt., s. 7.

bilności, swobodnego poruszania się po świecie – jeden z wymiarów globalizacji – prowadzi do powstawania nowych podziałów społecznych, dla jednych oznaczając nieograniczoną przestrzeń i swobodę tworzące szanse, dla drugich – skazanie na bezruch i bierne przyjmowanie tego, co globalizacja niesie[299]. „Kurczenie się przestrzeni niweluje upływ czasu" przynosząc albo życie w nieustannej teraźniejszości, ciągłe zajęcia i brak czasu, albo wręcz przeciwnie – ciężar nadmiaru czasu trudny do wypełnienia czymkolwiek[300]. Wzrost dystansu społecznego pogłębia też następujące stopniowo uniezależnianie tworzenia majątku od wytwarzania rzeczy, przetwarzania surowców czy tworzenia miejsc pracy – bogaci przestają już potrzebować biednych do realizacji swoich celów, przestają też dostrzegać ich i podejmować wysiłki dla poprawy ich sytuacji[301]. Na peryferiach, w izolacji, nierzadko tworzy się „kultura ubóstwa", będącą wykluczeniem „przestrzennym" (skupieniem na wyłączonej przestrzeni – przestrzenie po PGR-ach, biedne dzielnice wielkich miast) oraz wykluczeniem społecznym (z rynku pracy, dostępu do instytucji życia społecznego czy usług medycznych) i idąca za tym także izolacja od konsumpcji, w którą zaangażowanie staje się we współczesnym świecie społecznie ważne[302].

Rosnące rozwarstwienie społeczne zaczyna wpływać na zmianę przestrzeni miast. Pojawia się trend budownictwa o ograniczonej dostępności, gwarantującego fizyczną izolację elit od lokalności, niosący rozpad dotychczasowych form bycia razem i życia wspólnotowego, odsunięcie reszty społeczeństwa na margines, kurczenie i zanikanie przestrzeni publicznych miast, służących mieszkańcom do spotkań, rozmów czy odpoczynku[303]. Po zachłyśnięciu się elitarnym budownictwem, zauważa się narastające podziały społeczne, rysuje się refleksja nad utraconymi wartościami życia we wspólnocie i chęć powrotu do nich. Zaczynają za nią podążać developerzy, zmieniając sposób budownictwa w myśl idei otwierania ludzi na miasto i miasta na ludzi[304].

Dekoncentracja działalności gospodarczej w skali globalnej, powoduje równocześnie koncentrację lokalizacji przedsiębiorstw w przestrzeniach ekonomicznych konkretnych krajów, regionów czy aglomeracji miejskich[305]. Powstaje globalna sieć miast,

---

[299] *Tamże*, s. 7, 104-105.
[300] *Tamże*, s. 104-105.
[301] *Tamże*, s. 87.
[302] H. Palska, *Trwałość i zmiana stylów życia*, [w]: A. Kojder (red.), *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne,* Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 165.
[303] Z. Bauman, *Globalizacja: i ...,* dz. cyt., s. 27-28
[304] D. Kowalska-Molak, *Zalety i wady osiedli zamkniętych*, http://wyborcza.biz/biznes/1,147758, 20048958,zalety-i-wady-osiedli-zamknietych.html?disableRedirects=true, 10.04.2019.
[305] K. Kuciński, *Globalizacja a ...,* dz. cyt., [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 20.

z dominującą rolą dużych miast (w tym „miast światowych") z silnymi powiązaniami, kosztem powiązań z mniejszymi miastami swojego regionu, co odbija się negatywnie na stanie rozwoju regionów[306]. Dla regionów pojawiają się jednak także szanse – firmy szukają coraz częściej konkretnych umiejętności na konkretnych obszarach, wykonuje się coraz więcej analiz mikrorynkowych pokazujących lokalizacje geograficzną enklaw umiejętności[307] – to stwarza nowe możliwości dla edukacji w regionach.

Następuje globalizacja migracji, ruchy migracyjne kierują się równocześnie i z dużą siłą na coraz więcej państw, migracja przyspiesza i nabiera różnorodności, zwykle migranci w jednym państwie nie są jednolitą grupą, ale zróżnicowaną – od uchodźców po migrantów zarobkowych[308]. To stanowi wyzwanie dla państw i regionów. Migracje przyczyniają się też do nabywania nowych doświadczeń kulturowych, do oddzielania kultury od konkretnego terytorium, tworzą świat wypełniony „dryfującymi kulturami"[309]. Zetknięcie się kultur, czasem szybkie i niespodziewane owocuje szansami na rozwój, ale bywa też źródłem problemów, frustracji, w ekstremalnych sytuacjach prowadząc do powstawania terroryzmu[310].

Globalizacja niesie więc możliwość wzmacniania różnorodności kulturowej, dialogu międzykulturowego[311], pokazania światu własnej kultury czyli „globalizację lokalności"[312], zachodzącą obok głównego niesionego nurtu – ujednolicania kultury.

Zachodzi proces makdonaldyzacji różnych sfer życia, czyli organizacji ich funkcjonowania według zasad barów szybkiej obsługi: sprawność, wymierność, przewidywalność i możliwość sterowania – dla klientów, pracowników i kierownictwa[313] (McDonald's jest kwintesencją tego zjawiska). Niesie to skutki pozytywne poprzez ujednolicenie dostępności i jakości towarów i usług, bezpieczeństwo i przewidywalność, upowszechnianie innowacji organizacyjnych, przenikanie kultur, ale także negatywne – dehumanizację pracowników i klientów[314].

---

[306] A. Rutkowska-Gurak, *Miasta jako produkty lokalizacyjne*, [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 118.
[307] A. Bernstien, *W poszukiwaniu talentów przyszłości*, dz. cyt., s. 89-91.
[308] S. Castles, M. J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 28-29.
[309] G. Szumera, *Globalizacja – szanse i zagrożenie w sferze kultury*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej", Seria Organizacja i Zarządzanie, 2015, z. 85, nr kol. 1943, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-9b89031b-9dbc-42fe-8820-d61fb164d085, 3.05.2019, s. 542.
[310] T. L. Friedman, *Świat jest ...,* dz. cyt., s. 489.
[311] W. Kawecki, *Komercjalizacja współczesnej ...,* dz. cyt., s. 14.
[312] T. L. Friedman, *Świat jest ...,* dz. cyt., s. 514.
[313] G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa ...,* dz. cyt., s. 30-35.
[314] G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa ...,* dz. cyt., s. 36, 78.

Wraz z dostrzeganiem wszystkich negatywnych efektów globalizacji dla społeczeństw, pojawia się refleksja i rodzą się nowe idee – zrównoważonego rozwoju[315], budowy nowego systemu ekonomicznego, czy ochrony środowiska naturalnego dla przyszłych pokoleń.

Globalizacja a człowiek i rodzina

Człowiek w zglobalizowanym świecie znajduje się w nieustannym ruchu, bez względu na to czy to fizyczne przemieszczanie się, czy za pomocą telewizora lub Internetu – „Większość z nas jest w ruchu nawet wtedy, gdy fizycznie stoimy w miejscu"[316]. Jednak tak jak niejednorodny jest sam proces globalizacji, tak niejednorodne jest doświadczanie jego efektów przez człowieka. Dla jednych oznacza ruch, działanie, rozwój czyli korzystanie w pełni z owoców globalizacji, dla innych bezruch, stagnację, wykluczenie, bierne przyjmowanie tego, co globalizacja niesie, dla jeszcze innych bycie gdzieś pośrodku, ze świadomością, że świat zmienia się, ale ze zbyt małymi umiejętnościami, żeby korzystać z dobrodziejstw globalizacji[317].

Aktualna faza globalizacji dotyka bezpośrednio człowieka, dając mu możliwość współpracy i konkurowania na skalę globalną[318] i wymuszając myślenie globalne. Niesie to dla niego trudność. Świat jest globalny, nieprzewidywalny i oparty na sieci, człowiek zaś wykorzystuje sposób myślenia oparty na światopoglądzie liniowym i typowy dla ograniczonego środowiska[319], zrozumienie świata wymaga więc od niego oprócz technicznych umiejętności, także determinacji, elastyczności psychicznej i przedsiębiorczości[320], z czym nie zawsze sobie radzi.

Dochodzi do tego niepewność na rynku pracy (o czym była już mowa). Skoro więc otacza go niepewność, najlepiej nie przywiązywać się do niczego, nie podejmować trwałych zobowiązań, zaspokajać chwilowe potrzeby – coraz bardziej liczy się więc „natychmiastowa gratyfikacja", ludzie uczą się „postrzegać świat jako pojemnik pełen nietrwałych obiektów, przedmiotów jednorazowego użytku" i przenoszą to postrzeganie również na ludzi[321].

---

[315] K. Kuciński, *Glokalizacja a lokalny ekorozwój*, [w]: K. Kuciński, *Glokalizacja*, dz. cyt., s. 271-271.
[316] Z. Bauman, *Globalizacja: i…,* dz. cyt., s. 92.
[317] T. L. Friedman, *Świat jest …,* dz. cyt., s. 480.
[318] *Tamże*, s. 19-20.
[319] M. Raich, S. L. Dolan, J. Klimek, *Globalna transformacja …,* dz. cyt., s. 28-29.
[320] T. L. Friedman, *Świat jest …,* dz. cyt., s. 286.
[321] Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo,* dz. cyt., s. 190-191.

W globalnym świecie, gdzie nikną bariery czasu i przestrzeni, międzykulturowość i różnorodność doświadczana jest przez człowieka na co dzień. Wyjazdy turystyczne, praca za granicą, czasowe migracje przynoszą niezapośredniczony kontakt z obcymi kulturami i językami[322].

Człowiek w zglobalizowanych świecie występuje w różnych rolach – klienta, pracownika, obywatela, podatnika, akcjonariusza, czasem odmiennych i o sprzecznych interesach[323], co prowadzi to wewnętrznych napięć i braku spójności. Wymaga autorefleksji i pracy nad uporządkowaniem samego siebie, budzi potrzebę powrotu do harmonii i życia z naturą.

Popularna staje się koncepcja „*work-life integrity*", nie chodzi już o równowagę między życiem i pracą („*work-life balance*"), ale budowę spójności między różnymi dziedzinami aktywności człowieka. Wymaga to świadomości własnych predyspozycji, życiowych celów, otwartości na zmiany kariery w tym kierunku, podejmowania pracy tylko w organizacjach o systemie wartości spójnym z wyznawanym, nieustannej uważności na symptomy wypalenia zawodowego, by w porę podjąć działania zapobiegawcze. Człowiek wraca w nowej zmienionej formie do prawdy Konfucjusza znanej w starożytności: „Wybierz pracę, którą lubisz, a całe życie nie będziesz musiał pracować"[324] (przypomina to element prawa medialnego „odzyskiwanie" w Tetradzie McLuhana).

Efekty globalizacji m. in. problemy ekonomiczne, niepewność przyszłości i bezrobocie stają się codziennością rodzin, zwiększając stres. Elastyczność potrzebna na rynku pracy, oznacza często wyjazdy i pracę poza miejscem zamieszkania, będąc wyzwaniem dla wzajemnych relacji i wychowania dzieci. Dochodzą do tego czynniki związane z wpływem innych procesów, o których będzie mowa w dalszej części pracy, i wszystkie one pogarszają kondycję rodziny.

Globalizacja a edukacja

W wyniku nierównomiernego rozwoju społeczno-gospodarczego przenoszącego się na codzienność, szanse edukacyjne zaczynają mieć „charakter kastowy" – w Polsce widać to po wynikach egzaminów kończących poszczególne etapy edukacji, zestawieniu z poziomem wykształcenia rodziców, wskaźnikami rozwoju regionów, poziomem bez-

[322] P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005, s. 94.
[323] T. L. Friedman, *Świat jest ...,* dz. cyt., s. 258.
[324] M. Sidor-Rządkowska, *Wok-life balance, blending czy integrity?*, „Personel Plus", 2019, 3(136), s. 81.

robocia, czy mapą zagrożeń przestępczością[325]. Młodzież w dużych miastach ma szanse i nastawiona jest na szybką, indywidualną karierę i atrakcyjne życie, młodzież ze wsi i małych miast broni się przed bezrobociem, niepewnością przyszłości, marginalizacją, nie mając aspiracji i niewiele oczekując od życia[326].

Globalizacja omija peryferia. Z perspektywy ludzi i małych firm funkcjonujących na lokalnym rynku jest niewidoczna. Pogłębia się rozdźwięk między dynamicznie rozwijającymi się dużymi aglomeracjami, a małymi miejscowościami na peryferiach kraju. Ten rozdźwięk przenosi się też na edukację. Szkoły w dużych miastach i szkoły na peryferiach, mimo że uczą w oparciu o tę samą podstawę programową, funkcjonując w zupełnie odmiennym otoczeniu rynkowym, dają uczniom odmienne możliwości rozwoju. Niejednorodność globalizacji – globalność i lokalność niesie też odmienne ścieżki przyszłości absolwentów szkół – mogą oni kiedyś pracować zarówno w międzynarodowych korporacjach w odległych zakątkach świata, jak i małych firmach nieopodal ukończonej szkoły. Rodzi się więc pytanie o przygotowanie do tych odmiennych ról. Z. Bauman pisał: „Współczesna egzystencja rozpięta jest na drabinie hierarchii wznoszącej się od lokalności ku temu, co globalne. Swoboda poruszania się po świecie oznacza awans społeczny i sukces, podczas gdy bezruch wydziela odstręczający odór klęski i przegranego życia, oznaczającego pozostanie w tyle"[327]. W tym świetle jedno jest pewne – edukacja powinna stwarzać młodym ludziom szansę na przejście z tego drugiego do pierwszego świata.

Kryzys rodziny spowodowany między innymi efektami globalizacji przekłada się na coraz większe trudności w dojrzewaniu psychicznym młodych ludzi. Wielu nie radzi sobie z nadmiernymi wymaganiami, presją osiągania sukcesu, brakiem zainteresowania dorosłych, osłabieniem więzów rodzinnych czy problemami rodziców, wzrasta ilość problemów ze zdrowiem psychicznym, nałogami, funkcjonowaniem społecznym[328] (o tych zjawiskach będzie mowa w dalszej części pracy).

Niepewność, niestabilność i problemy z adaptacją do zmiennej rzeczywistości, są udziałem również nauczycieli. Kumulują w sobie efekty globalizacji odczuwane jako człowiek i jako pracownik, a dokłada się do tego jeszcze zmienność w sferze polskiej edukacji. Nauczyciele potrzebują wsparcia i pomocy, to szczególnie ważne, bowiem to

---

[325] A. Kojder, *Jedna Polska? Problem i jego konkretyzacja*, [w]: A. Kojder (red.), *Jedna Polska? ...,* dz. cyt., s. 13-15.
[326] *Tamże*, s. 19.
[327] Z. Bauman, *Globalizacja…,* dz. cyt., s. 142.
[328] K. Szafraniec, *Polska młodzież: między apatią, partycypacją a buntem*, [w]: A. Kojder (red.), *Jedna Polska?…,* dz. cyt., s. 216-218.

przed nimi stoi oczekiwanie przygotowania uczniów do życia w zmiennych i nieprzewidywalnych warunkach.

Globalizacja stawia też przed edukacją pytania zasadnicze – o kształt szkoły przyszłości i samego kształcenia. Rozwijające się w zglobalizowanym świecie modele działania firm oparte na współpracy i szybkiej adaptacji do nowych zadań, kreują zapotrzebowanie na pracowników o umiejętności pracy zespołowej, mobilności, umiejętności uczenia się, szybkiej adaptacji i elastyczności. Szybka dezaktualizacja wiedzy i kompetencji, łatwa zastępowalność stanowisk i automatyzacja pracy rodzi pytania o kompetencji, które będą w przyszłości trudne do zastąpienia i dadzą człowiekowi minimum stabilności. Innowacje, tak pożądane na współczesnym rynku, mogą rodzić się tylko w otwartej kulturze, rolą szkoły jest więc kształtowanie otwartych umysłów o szerokich horyzontach – „Otwartość jest jedną z najcenniejszych wartości, jakie w tej chwili posiada ludzkość. Jest to bowiem warunek przyspieszonego wzrostu ludzkiej produkcji intelektualnej”[329]. Równie ważne jest kształcenie interdyscyplinarne – takie umiejętności są trudniejsze do zastąpienia. Ale kształtowanie otwartych umysłów, to także wyzwanie przemodelowania kultury szkoły, otwarcia się na siebie nawzajem członków jej społeczności i otwarcia się na otoczenie.

1.2.2. Proces indywidualizacji

Drugim z omawianych meta-procesów jest indywidualizm. Wraz z różnymi stadiami nowoczesności (wczesna nowoczesność, nowoczesność, późna nowoczesność)[330], można było obserwować przekształcanie się typów indywidualizmu i pojawianie nowych form – od indywidualizmu pierwszej nowoczesności rozumianego jako zdolność do pełnego kierowania sobą, wybierania drogi prowadzącej do wspólnego, podzielanego ze społecznością celu, po indywidualizm później nowoczesności obserwowany w dwóch modelach: indywidualizmu ekspansywnego (związanego z poszerzaniem się strefy wpływów) i samorealizacji (przechodzenie od indywidualizmu rozumianego jako środek, do indywidualizmu rozumianego jako cel jednostki)[331].

[329] D. de Kerckhove, *Inteligencja otwarta ...,* dz. cyt., s. 27.
[330] Z. Bokszański, *Indywidualizm a zmiana społeczna. Polacy wobec nowoczesności – raport z badań*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 38.
[331] Z. Bokszański, *Indywidualizm w ...,* dz. cyt., s. 55-59.

Indywidualizacja a człowiek

W ponowoczesności indywidualizm nabiera mocy. Niepewność współczesnego świata jest bowiem potężną siłą indywidualizującą – niestabilność zatrudnienia i perspektyw na przyszłość, niemożność ich przewidzenia, losowość, wszystkie te czynniki dzielą, skazują człowieka na samotne zmaganie się z losem, a doświadczenia innych ludzi pomocne są tylko do nauki, jak radzić sobie samemu[332]. Indywidualnej walce człowieka z przeciwnościami losu towarzyszy duża ilość możliwych wyborów postępowania stojących przed nim w każdym momencie, wraz z towarzyszącym im ryzykiem[333]. Bowiem „wybór oznacza wolność. A wolność to podejmowanie ryzyka."[334]

Następuje zmiana mechanizmu kształtowania się tożsamości jednostki. W świecie nowoczesnym życie człowieka było pielgrzymką, ciągłym i konsekwentnym wysiłkiem dla osiągnięcia konkretnego i niezmiennego celu, a każdy czyn przyczyniał się do budowania zaprojektowanej tożsamości, ponowoczesne czasy przynoszą zasadniczą zmianę – niemożliwość wyobrażenia sobie przyszłości, niepewność celu i jego wartości w przyszłości oraz wątpliwość, czy nabyte doświadczenia życiowe będą miały kiedyś wartość[335]. Tak więc tożsamość budowana na pozycji zawodowej nie ma już sensu, inne są też wyznaczniki życiowego sukcesu – nie ma znaczenia konsekwencja w dążeniu do celu i specjalizacja w wybranej dziedzinie, ale elastyczność, gotowość do szybkich zmian, uczenia się i zapominania, w tych warunkach bardziej liczy się więc brak precyzyjnie określonej tożsamości[336]. Człowiek w ponowoczesności nie jest już pielgrzymem, ale bardziej koczownikiem, dla którego nie ma ostatecznego celu życia i nie ma wzoru osobowego niezmiennego przez całą życiową drogę[337]. Metafora ta nie oddaje jednak w pełni skomplikowania rzeczywistości i niespójności wewnętrznej towarzyszącej człowiekowi. Lepiej opisuje ją kompozycja proponowanych przez Z. Baumana czterech wzorców: spacerowicza, włóczęgi, turysty i gracza[338], znanych już we wcześniejszych przednowoczesnych czasach, ale występujących marginalnie, teraz zaś w ponowoczesności, nabierających mocy i dostrzegalnych w życiu każdego człowieka.

Indywidualność, wyjątkowość, kreowanie siebie są tym, co pozwala odnieść sukces w życiu i czego pożądają ludzie, opierając się na przekonaniu, że w każdym drzemie

---

[332] Z. Bauman, *Zindywidualizowane społeczeństwo,* dz. cyt., s. 35, 63.
[333] A. Giddens, *Nowoczesność i ...,* dz. cyt., s. 41.
[334] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 93.
[335] Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory ...,* dz. cyt., s. 440.
[336] *Tamże, s. 441.*
[337] *Tamże, s. 444.*
[338] *Tamże*, s. 445-456.

potencjał, który trzeba wyzwolić – „Recepta na sukces to „być sobą", być „niepodobnym do innych". To różnica, a nie tożsamość sprzedaje się najlepiej."[339]. Rozwija się także trend *Personal Branding*[340] – świadomego budowania marki osobistej nie tylko przez osoby publiczne, ale i zwykłych ludzi. *Branding* osobisty to proces indywidualizacji, wyróżnienia się i pokazania swojej unikalnej wartości, promowania siebie wobec innych[341].

Następuje wyzwolenie człowieka od konieczności wiązania się z innymi. Jest samowystarczalny, inni nie są mu potrzebni, aby dokonywać indywidualnych wyborów i kreować siebie, ale pomimo tej samowystarczalności człowiek poszukuje wspólnoty, która jest mu potrzebna, aby potwierdzić swoją wyjątkowość[342]. Do rozwoju indywidualnego potrzebuje społeczeństwa, wpisując się w stare przysłowie Zulusów mówiące, że „każdy jest z tym, kim jest, dzięki innym ludziom"[343]. Ekspresja ciągle aktualizowanej tożsamości musi następować stale i w różnych momentach[344].

Indywidualizacja a społeczeństwo

Indywidualizacji jednostki towarzyszy kształtowanie się nowych form wspólnotowości, w tym społeczności internetowych, cechujących się świadomym wyborem i dobrowolnością (wspólnoty wyboru), komplementarnych między sobą, dających poczucie sensu, przynależności i określających styl życia[345]. W pewnym sensie następuje dezindywidualizacja – przechodzenie od indywidualizmu do nowych form uspołeczniania[346].

Indywidualizm staje się cechą szczególnie zauważalną u nowych pokoleń, kształtujących się pod wpływem rozwoju mediów cyfrowych – Pokolenie Y, Z, Alfa[347] (więcej o pokoleniach w dalszej części pracy poświęconej mediatyzacji życia społecznego). Wolność będąca jedną z głównych wartości tego pokolenia i wyrażająca się w wolności wypowiedzi, swobody zmiany pracy, wyboru własnej drogi, wrażenia siebie[348], jest tego objawem. Za nią idzie upodobanie do personalizacji i dopasowywania do własnych

[339] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 159-160.
[340] A. Kozińska, *Personal Branding ...,* dz. cyt.
[341] D. Schawbel, *Personal Branding 2.0. Cztery kroki do zbudowania osobistej marki*, Helion, Gliwice 2012, s. 18.
[342] M. Olcoń-Kubicka, *Indywidualizacja a ...,* dz. cyt., s. 37-38.
[343] M. Raich, S. L. Dolan, J. Klimek, *Globalna transformacja ...,* dz. cyt., s. 56.
[344] M. Olcoń-Kubicka , *Indywidualizacja a ...,* dz. cyt., s. 50-51.
[345] *Tamże*, s. 62.
[346] *Tamże*, s. 62-63, 68-69.
[347] B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka* …, dz. cyt., s. 18; D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 146-149.
[348] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 141-146.

potrzeb wszystkiego – począwszy od otaczającego ich medialnego świata (np. zawartość pulpitu, dźwięk dzwonka w telefonie), przez formy rozrywki, kupowane produkty, aż po dopasowanie stanowiska pracy i sposobu wynagradzania[349].

Indywidualizacji ulega kultura i sztuka, która zaczyna odpowiadać potrzebom i wyborom jednostki. Jest odpowiedzią na potrzebę indywidualnej wolności wyboru, służy celom samoidentyfikacji i samookreślenia[350].

Indywidualizacja a rynek

Z jednej strony mamy współcześnie do czynienia z rynkiem globalnym, z drugiej jednak widać jego fragmentaryzację, rynki maksymalnie różnicują się w odpowiedzi na manifestowaną odmienność i indywidualne potrzeby konsumentów[351]. W wyzwaniach dla marketerów na 2019 rok wskazywane jest wyodrębnianie mikrosegmentów konsumenckich i tworzenie dla takich segmentów spersonalizowanych ofert[352].

W konsekwencji indywidualizmu rozwija się trend personalizacji produktów i usług dopasowanych do osobistych preferencji człowieka, z jednej strony napędzający rozwój gospodarki, z drugiej budujący w człowieku przeświadczenie o nadrzędności jego potrzeb i obowiązku dostosowania się do nich świata zewnętrznego.

Rozwija się też trend personalizacji komunikacji marketingowej[353]. Mikrotargetowanie jako wykorzystanie możliwości technologicznych i wiedzy ukrytej w *Big Data* nie ogranicza się tylko do sprzedaży, ale znajduje zastosowanie w innych obszarach życia np. polityce przy realizacji kampanii wyborczych. W oparciu o algorytm można określić profil psychologiczny człowieka na podstawie zaledwie kilkudziesięciu „polubień" na Facebooku[354]. Standardem staje się personalizacja treści we wszystkich kanałach komunikacji z klientem i uznawana jest za jeden z trendów w marketingu w roku 2018 – dotyczy całego procesu zakupowego i opiera się na analizie w czasie rzeczywistym, uwzględniając aktualne potrzeby i analizie predyktywnej, dotyczącej przyszłych potrzeb[355].

---

[349] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 146-149.
[350] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 118.
[351] P. Fisk, *Geniusz konsumenta. Prowadzenie firmy skoncentrowanej na oczekiwaniach nabywców*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 44.
[352] M. Moneta, *Trendy 2019 wg ekspertów The Chartered Institute of Marketing*, https://nowymarketing.pl/a/20739,trendy-2019-wg-ekspertow-the-chartered-institute-of-marketing, 1.03.2019.
[353] M. Wąchal, *Marketing trendy 2017!,* dz. cyt.
[354] Algorytm M. Kosińskiego; A. Stanisławska, *Stworzony przez Polaka algorytm profiluje nas lepiej niż rodzina – dzięki Facebookowi*, https://www.crazynauka.pl/stworzony-przez-polaka-algorytm-profiluje-nas-lepiej-niz-rodzina-dzieki-facebookowi/, 9.06.2019.
[355] *3 Najważniejsze trendy digital marketingu na 2018*, dz. cyt.

Klient i jego doświadczenie stają się kluczowe. Wzrasta rola „spersonalizowanego doświadczenia" klienta, *customer experience* staje się jednym z ważniejszych trendów w marketingu[356]. W prognozach na 2019 rok jako źródło przewagi konkurencyjnej wskazywane jest właśnie wyjątkowe *customer experience*[357].

Indywidualizacja a organizacje i pracownicy

Wgląd w indywidualne potrzeby klienta idzie głęboko – pytanie o potrzeby i doświadczenia, tworzenie profili klientów, tworzenie Map Podróży (*Customer Journey*)[358]. Pojawia się precyzyjne badanie procesu zakupowego – ścieżki zakupowe, dzięki możliwościom technologicznym, dzielone są na etapy a dalej na mikromomenty (chwile, kiedy w głowie klienta rodzi się pomysł lub myśl i sprawdza on możliwości jego realizacji), w których można wpływać na jego decyzje zakupowe (np. „*Is-it-worth-it moments*" czyli moment sprawdzania dokładnych informacji o produkcie bądź usłudze – dostarczenie w tym momencie informacji na odpowiednim poziomie sprawia, że 1/3 klientów online kupuje droższą rzecz)[359]. Trend „mikromomenty" określany jest jako jeden z trendów w *digital marketingu* na 2018 rok[360].

Zmiany zachodzące w obszarze rynku pod wpływem indywidualizacji i mediów cyfrowych stwarzają szanse na rozwój małych firm, do tej pory ograniczonych wysokością budżetu marketingowego. Teraz gromadzenie danych o klientach i mądre ich wykorzystywanie w postaci personalizacji produktów, usług i działań marketingowych stwarza olbrzymie możliwości[361] .

Firmy dostrzegają także szanse niesione przez *Personal Branding* – rysuje się trend wykorzystywania silnych marek własnych zatrudnianych pracowników do budowania marki pracodawcy (*Employer Branding*). Firmy odsuwają na bok wątpliwości, że silna marka pracownika zwiększa ryzyko przejęcia go przez konkurencję, a skupiają się na efektywnym wykorzystaniu go tu i teraz, wspierają jego aktywność na zewnątrz firmy, pomagają w rozwoju, świadomi, że w naturalny sposób zainteresowanie jego osobą kie-

[356] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 53-63.
[357] M. Moneta, *Trendy 2019 ...,* dz. cyt.
[358] *28 ekspertów o trendach w marketingu na 2018*, https://sprawnymarketing.pl/trendy-2018/, 13.01.2018.
[359] *3 Najważniejsze trendy digital marketingu na 2018*, dz. cyt.
[360] *Tamże.*
[361] P. Tkaczyk, *Cztery trendy marketingowe, na które warto zwrócić uwagę w 2017*, http://paweltkaczyk.com/pl/trendy-marketingowe-2017/, 17.12.2017.

ruje uwagę na firmę[362]. *Personal Branding* rozwijający się jako efekt indywidualizmu, jest bowiem odpowiedzią nie tylko na wewnętrzną potrzebę człowieka bycia zauważonym, ale też wymuszony jest przez zewnętrzne okoliczności. Na globalnym rynku pracy, gdzie sposobem na rozwój nie jest lojalność względem jednego pracodawcy, ale systematyczna zmiana pracy, a rekrutacja oznacza konkurencję z ludźmi z całego świata, umiejętność wyróżnienia staje się niejako koniecznością, a silna marka własna – katalizatorem kariery zawodowej[363].

Indywidualizacja doświadczeń, zaczyna odnosić się nie tylko do klientów, ale także do pracowników. Firmy pod wpływem Pokolenia Y wchodzącego na rynek pracy, nastawionego na indywidualny rozwój, redefiniują podejście do pracowników, ich rozwoju i kariery, pojawia się trend budowania ścieżek doświadczeń pracownika[364].

Widać odzyskiwanie roli jednostki, jej cech indywidualnych – człowiek jest najważniejszym składnikiem innowacyjności firmy[365], jego talent i indywidualne umiejętności stają się kluczem do sukcesu organizacji, albo głównym ograniczeniem w jej rozwoju[366]. Skłania to firmy do prowadzenia przemyślanych działań rekrutacyjnych mających na celu pozyskiwanie najlepszych pracowników w kraju i za granicą, budowanie specjalnie zaprojektowanych ścieżek doświadczeń, dbanie o markę pracodawcy[367]. Zjawisko to wzmacniane jest pojawianiem się na rynku pracy Pokolenia Y, szczególnie ceniącego indywidualny rozwój, świadomie planującego własną ścieżkę kariery i podążającym za nią, bez przywiązywania się do miejsca pracy (więcej o Pokoleniu Y i konsekwencjach dla organizacji w dalszej części pracy poświęconej efektom mediatyzacji).

Indywidualizacja a edukacja

Proces indywidualizacji widoczny w różnych obszarach funkcjonowania rynku i społeczeństwa przenosi się na proces edukacji w kilku płaszczyznach.

Mocno rysuje się u uczniów – przedstawicieli Pokolenia Z. Lansowany przez media trend wyjątkowości, indywidualnych osiągnięć i sukcesu tworzy silną presję i dominuje nad wartością współpracy. Młodzi ludzie uważają, że w życiu trzeba liczyć tylko na

---

[362] P. Kołodziejczyk, *Personal Branding fundamentem Employer Brandingu*, http://hrnews.pl/personal-branding-fundamentem-employer-brandingu/, 8.04.2019.
[363] D. Schawbel, *Personal Branding ...,* dz. cyt., s. 33-34, 38.
[364] I. Pichola i in., *Trendy HR 2018 ...,* dz. cyt., s. 7-8.
[365] P. Kotler, J. A. Caslione, *Chaos. Zarządzanie ...,* dz. cyt., s. 68.
[366] „Wiele firm dochodzi do wniosku, że jedynym realnym ograniczenie ich rozwoju jest zdolność do dalszego przyciągania, rozwijania i zatrzymywania cennych talentów" - dyrektor generalny Deloitte; D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 270.
[367] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 56-58.

siebie, żeby coś osiągnąć (54%) i nie doceniają wagi współpracy (26%)[368] (zadowolenie z pracy grupowej i współpracy wśród polskich uczniów ma poziom jeden z najniższych wśród krajów OECD[369]). Ich indywidualizm, podsycany i rozwijany przez rynek przenosi się na wszystkie obszary życia[370], także na edukację. Pojawia się oczekiwanie uwzględniania potrzeb i indywidualnych możliwości ucznia. Następuje wzrost podmiotowości ucznia w szkole[371].

Relacje uczeń – nauczyciel ulegają indywidualizacji. Coraz bardziej oczekiwane i oczywiste staje się indywidualne podejście do ucznia, uwzględnianie jego jednostkowych predyspozycji i możliwości, deficytów rozwojowych, oddziaływania środowiska, z którego pochodzi. Ma na celu „rozwijanie potencjału rozwojowego ucznia poprzez wykorzystanie jego indywidualnych możliwości"[372], a postępujący rozwój badań dotyczących mózgu i procesu uczenia się, wzmacnia te działania. Szkoła z jednej strony akceptuje i wspiera je, z drugiej jednak zmaga się z ograniczeniami fizycznymi wynikającymi z liczebności uczniów w klasach, przeciążenia nauczycieli obowiązkami biurokratycznymi, które odciągają od realnego zaangażowania w indywidualizację podejścia i procesu dydaktycznego.

Za indywidualizacją relacji uczeń – nauczyciel, w naturalny sposób idzie indywidualizacja procesu edukacyjnego. Może wyrażać się w doborze metod dydaktycznych, środków, form i czasu pracy w zależności od potrzeb jednostki[373] i uwzględniać indywidualne predyspozycje ucznia i jego możliwości intelektualne i styl uczenia się związany z indywidualnym profilem inteligencji (teoria inteligencji wielorakich)[374]. Praktyka indywidualizacji wydaje się być raczej w początkowej fazie wdrażania. Jest w tej kwestii zgodność poglądów nauczycieli i rodziców (91% nauczycieli i 89% rodziców uważa, że proces uczenia się powinien rozwijać indywidualne talenty i mocne strony dziecka)[375]. W rzeczywistości jednak częściej zespół klasowy traktuje się jako jednolitą

---

[368] R. Boguszewski, *Aspiracje, dążenia i plany młodzieży*, [w]: *Młodzież 2016…*, dz. cyt., s. 76.
[369] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty …,* dz. cyt., s. 84.
[370] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość …,* dz. cyt., s. 146-149.
[371] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …,* dz. cyt., s. 4.
[372] L. Bakiera, Ż. Stelter, *Leksykon psychologii rozwoju człowieka*, *tom 1*, Difin, Warszawa 2011, s. 183-184.
[373] M. Latoch-Zielińska, *Uczeń i nauczyciel w cyfrowym świecie. Możliwości, szanse, ograniczenia*, [w]: M. Latoch- Zielińska, I. Morawska, M. Potent-Ambroziewicz, *Edukacja a nowe media*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, s. 46.
[374] J. Juszczyk-Rygałło, *Nowe media …,* dz. cyt., s. 51-61, [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia, …,* dz. cyt., 56.
[375] *Generacja Z od A do Z. Rola nowych technologii w nauce i rozwoju dzieci w wieku 6-12 lat. Raport analityczny przygotowany dla Squla.pl,* (brak miejsca wydania i roku; badania realizowane były w 2015 roku), https://kometa.edu.pl/uploads/publication/127/5289_AAA_7.pdf?v2.8, 28.04.2019, s. 52.

grupę (argumentując, że w takim samym stopniu wszyscy powinni zrealizować podstawę programową), indywidualizacja przybiera postać intensywniejszej pracy z uczniami lepszymi i słabszymi, z uszczerbkiem dla dominującej większości przeciętnych, brakuje zindywidualizowanej pracy własnej uczniów, a co najważniejsze – indywidualnej informacji zwrotnej towarzyszącej wystawianym ocenom[376].

Kolejna płaszczyzna to indywidualizacja relacji szkoła – rodzic. W tym zakresie to oczekiwanie pojawia się po stronie rodziców, ze strony nauczycieli rysuje się większa rezerwa w kontaktach. Z badań wynika, że indywidualne kontakty z rodzicami zajmują nauczycielom średnio około 1,3% ich czasu pracy[377]. Nauczyciele czują się też słabo przygotowani na etapie kształcenia przygotowującego do zawodu do późniejszych kontaktów z rodzicami [378].

I w końcu płaszczyzna, chyba najmniej oczywista – indywidualizacja w relacjach nauczyciel – dyrektor, zarówno w kontekście wsparcia nauczyciela w indywidualnym rozwoju, jak i w problemach wychowawczych na jakie napotyka w pracy ze swoimi uczniami. Ten obszar jest bardzo ważny, bowiem to przygotowanie nauczycieli do zawodu nie jest wystarczające[379], a to przecież po stronie nauczyciela jest zdeponowana w dużej mierze odpowiedzialność do przygotowania uczniów do życia w nieprzewidywalnej przyszłości.

Trzeba też zauważyć, że polska edukacja nastawiona jest na rozwój indywidualnych umiejętności, oceny są indywidualne, wyniki egzaminów indywidualne, tymczasem w pracy zawodowej liczy się wysiłek zbiorowy – efekt pracy zespołu i firmy. Coraz częściej pracownika ocenia się przez pryzmat wkładu w sukces firmy a nie indywidualnych osiągnięć[380]. Pora, aby szkoły dostrzegły to.

Jest jeszcze wymiar instytucjonalny indywidualizacji szkoły. W świecie, gdzie indywidualność i poszukiwanie tożsamości staje się obowiązkiem jednostki, proces ten dotyka również organizacje działające na rynku, w tym szkoły. Stają one przed wzywaniem określenia siebie, swojego miejsca w środowisku, wyróżników rynkowych –

---

[376] K. Biedrzycki, *Indywidualizacja w szkole: od postulatu do realizacji*, „Polonistyka. Innowacje", 2018, numer 7, https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pi/article/download/12848/12631, 22.04.2019, s. 167-168, 170-171.
[377] M. Federowicz i in., *Czas pracy ...,* dz. cyt., s. 12.
[378] D. Walczak, *Początkujący nauczyciele. Raport z badania jakościowego*, Warszawa 2012, http://eduentuzjasci.pl/badanie/163-publikacje/raport/raport-z-badania/poczatkujacy-nauczyciele/740-poczatkujacy-nauczyciele-raport-z-badania-jakosciowego.html, 26.05.2019, s. 85-86.
[379] *Przygotowanie do wykonywania zawodu nauczycielskiego*. *Informacja o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli, 2017, s. 13-14.
[380] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 69-70.

świadomego budowania swojej tożsamości, która pozwoli rozwijać się i być ważną częścią lokalnego środowiska.

1.2.3. Proces komercjalizacji

Trzecim z meta-procesów obok globalizacji i indywidualizacji jest proces komercjalizacji, zachodzący intensywnie we współczesności i obejmujący prawie wszystkie dziedziny życia człowieka. Określany jest jako proces urynkowienia, „proces podporządkowywania jakiejś części życia społecznego lub gospodarczego regułom komercjalnym, handlowym”[381].

Komercjalizacja dotyczy w zasadzie wszystkich obszarów życia człowieka oraz jego samego. Towarzyszy jej rozwijający się równie intensywnie proces konsumpcji, można wręcz mówić o hiperkonsumpcji, angażującej przeważającą cześć społeczeństwa, trudnej do zahamowania, napędzanej przemysłem reklamowym, systemem kart kredytowych i samym podejściem konsumentów[382].

Komercjalizacja a człowiek

Piętno komercyjne odciśnięte jest na całym życiu współczesnego człowieka, od narodzin do śmierci – matki-surogatki rodzą dzieci na zamówienie, rozwija się handel nowo narodzonymi dziećmi, kwitnie podziemie adopcyjne, otoczka komercyjna towarzyszy wszystkim ważnym wydarzeniom w życiu człowieka – Pierwszej Komunii Świętej, ślubowi, pogrzebowi[383]. Skomercjalizowane są wszystkie fazy rozwoju człowieka – dzieciństwo jest olbrzymią gałęzią handlu i usług kierowanych do najmłodszych konsumentów[384], rozwija się marketing funeralny[385]. Komercjalizacja dotyczy też ciała człowieka, w sensie medycyny naprawczej związanej z transplantologią i zapotrzebowaniem na narządy do przeszczepów, oraz w szerszy sposób związany z zachowaniem zdrowia i zaspokajaniem potrzeb ludzkich związanych z ciałem (zachowaniem sprawności, młodości, dobrego wyglądu), prowadząc do rozwoju inżynierii genetycz-

[381] *Słownik Języka Polskiego*, https://sjp.pl/komercjalizacja, 8.04.2019.
[382] G. Ritzer, *Magiczny świat ...,* dz. cyt., s. 73, 311-312.
[383] B. Mróz, *Wszystko na sprzedaż? Pułapki i manowce konsumpcjonizmu*, „Psychologia Ekonomiczna”, 2015, nr 7, https://cor.sgh.waw.pl/bitstream/handle/20.500.12182/608/Psychologia%20Ekonomiczna%202015%2C%20nr%207_BM.pdf?sequence=2&isAllowed=y, 3.05.2019, s. 28.
[384] T. Szlendak, *Komercjalizacja dzieciństwa ...,* dz. cyt., s. 22-23.
[385] B. Mróz, *Wszystko na sprzedaż? ...,* dz. cyt., s. 28.

nej, wspomaganych technik rozrodu, medycyny estetycznej[386]. Trend ten jest odpowiedzią na obecną we współczesności kulturę sukcesu i młodości[387].

Następuje odwrócenie ról – konsumenci stają się towarem przeznaczonym na sprzedaż, dopasowanym do oczekiwań grupy docelowej, i dotyczy to nie tylko celebrytów, ale wielu ludzi intensywnie kreujących swój wizerunek w mediach społecznościowych[388]. Przedstawienie siebie w atrakcyjnym świetle, zbudowanie własnej matki (*Personal Branding*, o czym była mowa przy omawianiu procesu indywidualizacji) i wypromowanie, jest swoistym zaproszeniem do kupna.

W wyniku rewolucji w środkach konsumpcji zmienia się sposób myślenia człowieka – jego wyobrażenie o codziennych czynnościach i wypoczynku łączy się z myśleniem o konsumpcji[389]. Odwiedziny w supermarketach zyskują smak „wyprawy do innego świata", gdzie można doświadczyć pewności i „autentyczności", której brakuje na co dzień[390]. Dzieci i młodzież uczestniczą w rynku konsumentów w stopniu większym niż kiedykolwiek wcześniej – dysponują o wiele większymi środkami do wydania, ale też odgrywają większą rolę przy podejmowaniu rodzinnych decyzji zakupowych[391].

Więzi i partnerstwo również zaczynają być traktowane jak dobra konsumpcyjne, poddawane są ocenie niczym produkty, a związek dwojga ludzi coraz częściej przestaje być pracą i wysiłkiem, a zależy od uzyskania satysfakcji z „produktu natychmiast gotowego do użytku"[392].

Widoczne jest zjawisko seksualizacji życia w społeczeństwie konsumpcji – erotyzacja konsumpcji, zwłaszcza reklam, w których ciało i seks są powszechnymi elementami, odarcie seksu i życia seksualnego z intymności i prywatności, redukowanie go do fizjologicznych procesów oraz przymus udanego życia seksualnego (także seksu rekreacyjnego)[393].

W kulturze konsumpcji człowiekowi towarzyszy ciągły niepokój, wynikający ze zmienności świata, albo sztucznie podsycany, który generuje zainteresowanie nowymi rzeczami, modami, zwyczajami i skłania do ciągłych poszukiwań i zmieniania się[394].

---

[386] M. Gałuszka, *Komercjalizacja ludzkiego ...,* dz. cyt., s. 39.
[387] M. Kolber, *Wirtualna koncepcja ...,* dz. cyt., s. 79-80.
[388] B. Mróz, *Wszystko na sprzedaż? ...,* dz. cyt., s. 32.
[389] G. Ritzer, *Magiczny świat ...,* dz. cyt., s. 21304-306.
[390] Z. Bauman, *Zindywidualizowane ...,* dz. cyt., s. 184.
[391] G. Ritzer, *Magiczny świat ...,* dz. cyt., s. 66.
[392] Z. Bauman, *Zindywidualizowane ...,* dz. cyt., s. 191.
[393] Z. Melosik, *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji*, [w]: Z. Kwieciński, B. Śliwierski (red.), *Pedagogika 2. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 80-82.
[394] M. Lisowska-Magdziarz, *Feniksy, łabędzie ...,* dz. cyt., s. 189.

Dla wielu ludzi poczucie sensu istnienia zależy od stopnia zaspokojenia wszystkich potrzeb konsumpcyjnych[395].

Konsumpcja przesycająca całe życie człowieka, zaczyna zmienić także relacje w rodzinie. Zamiast spędzania czasu z sobą zwyczajem stają się wspólne wyjścia do galerii handlowych i robienie zakupów. Rodzinne posiłki będące elementem budowy wspólnoty zastępowane są pospiesznymi posiłkami w barach szybkiej obsługi[396].

Komercjalizacja a społeczeństwo

Komercjalizacja obejmuje wszystkie dziedziny życia człowieka – politykę, religię, kulturę, sport, sztukę, naukę.

Towarzyszy jej kształtowanie się społeczeństwa konsumpcyjnego, w którym trudno oddzielić życie od konsumpcji, ulotne kaprysy zaspokajają dobra dające chwilową satysfakcję, rola konsumenta jest najważniejszą do odegrania w społeczeństwie[397], a zaangażowanie w tej sprawie obywatelską postawą[398].

Rozwijają się nowe środki konsumpcji czyli miejsca, bądź struktury umożliwiające konsumowanie przeróżnych rzeczy, które nabierają charakteru „świątyń konsumpcji" z uwagi na swój magiczny, dla wielu osób czasem wręcz religijny charakter[399]. Oprócz typowych świątyń konsumpcji: centrów handlowych, sklepów sieciowych, statków wycieczkowych czy kasyn pojawiają się miejsca naśladujące je: obiekty sportowe, zamknięte luksusowe osiedla, obiekty edukacyjne, placówki medyczne, muzea, i in.[400].

Komercjalizacja zmienia przestrzenie miast. Liczy się zysk, człowiek i jego potrzeby tracony jest z pola widzenia, przynosi to skutki przestrzenne dla miast w postaci ciągłego zabudowywania zielonych i otwartych przestrzeni, lokowania się globalnych korporacji przy głównych arteriach komunikacji, wypierania lokalnych przedsiębiorców, komercjalizacji targowisk, zmiany powodowane przez wszechobecne reklamy, ale niesie też skutki społeczne w postaci redukcji świadomości społecznej człowieka[401].

---

[395] M. Jary, *Wyznaczanie i tropienie trendów w kulturze konsumpcyjnej – kontekst nowych mediów*, [w]: B. Jung (red.), *Wokół mediów ery Web 2.0*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 100.
[396] G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa ...,* dz. cyt., s. 239.
[397] Z. Bauman, *Globalizacja*, dz. cyt., s. 95-97.
[398] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 110.
[399] G. Ritzer, *Magiczny świat ...,* dz. cyt., s. 21, 23.
[400] *Tamże*, s. 27-48.
[401] R. Blazy, *Komercjalizacja przestrzeni publicznych*, [w]: M. Peřinková, O. Turoň, J. Šebesta (red.), *Architektura v perspectivě. Architektura a urbanismus*, 2003, tom 2, https://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i4/i2/i9/i1/i9/r42919/architektura-v-perspektive-2013-Blazy.pdf, 22.04.2019, s. 29.

Kształtuje się kultura konsumpcyjna, którą cechuje hedonizm, materializm, egocentryzm, skupienie na sobie i swoim wyglądzie, a jej odbiciem i wzmocnieniem są *Makeover show* (opowieść transformacyjna) – realizacje medialne pokazujące na oczach widzów metamorfozę kobiety lub mężczyzny za pomocą stroju, makijażu, diety, interwencji medycznych[402].

Obserwuje się proces dopasowania się współczesnej kultury do społeczeństwa konsumentów – zaczyna się składać się z ofert, a nie norm[403]. Zaciera się rozróżnienie na kulturę wysoką i niską, instytucje do tej pory kojarzone z kulturą wysoką zaczynają wykazywać coraz więcej cech świątyń konsumpcji – muzea organizują interaktywne wystawy, prowadzą centra handlowe, itp.[404].

Widać postępującą pod ich wpływem zmianę sposobu konsumpcji – robienie całych zakupów w jednym miejscu, samodzielne wykonywanie przez konsumenta wielu czynności (samoobsługowe bary, kasy, bankomaty), większą interakcję nowych środków konsumpcji z rzeczami, niż z ludźmi, łącznie zakupów z zabawą, zakupów z hazardem – wzajemne wtapianie się w siebie środków konsumpcji[405].

Wraz z rozwojem mediów cyfrowych i pewnym przesytem konsumpcją, widoczne są nowe trendy. Następuje rozwój konsumpcji wspólnej (kolaboratywnej) a więc wymiany i dzielenia się tym, co posiada się, bez kupowania nowych produktów i usług (wypożyczanie, wynajmowanie, wymiana umiejętności lub rzeczy, oddawanie)[406]. Pojawia się też trend dekonsumpcji, czyli świadomego ograniczenia konsumpcji do rozmiarów odpowiadających naturalnym potrzebom człowieka i nacisku na podejmowanie racjonalnych decyzji[407]. Widoczny jest trend ekokonsumpcji – świadomego dążenia do minimalizowania skutków konsumpcji przez racjonalne wykorzystanie zasobów i ograniczenie wytwarzania odpadów poprodukcyjnych i pokonsumpcyjnych[408]. Innym trendem jest freeganizm, polegający na zaopatrywaniu się w żywność ze śmietników, albo zbywającą w restauracjach, zanim zostanie wyrzucona[409].

---

[402] M. Lisowska-Magdziarz, *Feniksy, łabędzie ...,* dz. cyt., s. 11-12, 15.
[403] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 119.
[404] G. Ritzer, *Magiczny świat ...,* dz. cyt., s. 311.
[405] *Tamże*, s. 79-82, 228.
[406] U. Grzega, E. Kieżel, *Trendy w zachowaniach konsumentów*, [w]: M. Bartosik-Purgat (red.), *Zachowania konsumentów. Globalizacja, nowe technologie, aktualne trendy społeczno – kulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017, s. 40.
[407] *Tamże*, s. 43.
[408] *Tamże*, s. 45-46.
[409] W. Kozłowski, A. Rutkowska, *Megatrendy w konsumpcji żywności a marketing społecznie zaangażowany*, „Handel wewnętrzny", 2018, 2 (373), http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a2a37d65-3b45-4b79-a88c-a72451f9761e, 3.05.2019, s. 263.

Na świecie zaczyna liczyć się gospodarka obiegu zamkniętego (GOZ) zakładająca, że produkty, materiały i surowce zostają w gospodarce tak długo, jak to jest możliwe, a potem traktowane są jako surowce wtórne do recyklingu i ponownego wykorzystania[410]. Przesyt konsumpcją zaczyna też nabierać innego kształtu. W rozwiniętych społeczeństwach zaczyna się zmieniać rozumienie luksusu – liczą się wartości niematerialne: wolny czas, więzi przyjacielskie, równowaga między pracą a wypoczynkiem[411].

Komercjalizacja a rynek

Komercjalizacja przynosi intensywny rozwój branż – skoro wszystko można skomercjalizować, sukces zależy tylko od kreatywności i umiejętności wskazania człowiekowi potrzeby.

Następuje dynamiczny rozwój dziedziny marketingu i wiążących się z nią dziedzin pozwalających lepiej zrozumieć i dotrzeć do klienta, np. psychologii konsumentów, *user experience*, *product design*. Wzrasta rola marketingu, strategie marketingowe stają się jednym z filarów strategii biznesowych a insighty konsumenckie podstawą planowania rozwoju produktów, sprzedaży i promocji. Następuje era marketingu 3.0, po erze skupienia się na sprzedaży (marketing 1.0 epoki przemysłowej), orientacji na klienta (marketing 2.0 epoki informacji) nadchodzi czas ery nakierowania na wartości, na udoskonalanie świata, to właśnie zaczyna się liczyć obok spełniania oczekiwań klienta[412].

Komercjalizacja a organizacje

Biznes staje się „klientocentryczny" (biznes konsumencki) – działanie zaczyna się od konsumenta, opiera się na lepszym rozumieniu go, odpowiednich propozycjach i osobistych rozwiązaniach pozwalających tworzyć najwyższą wartość dla niego[413]. Insighty konsumenckie, wgląd w potrzeby klientów są podstawą planowania rozwoju produktów, sprzedaży, promocji. Zjawisko to zachodzi pod wpływem procesu komercjalizacji i indywidualizacji równocześnie, wzmacniane możliwościami jakie dają nowe technologie.

Pojawia się trend odchodzenia od tworzenia produktów i usług na rzecz kreowania doznań klienta, z uwzględnieniem rozrywki, która staje się nieodłącznie związana z za-

[410] J. Socha, *Kup, zużyj, nie wyrzucaj*, „Harvard Business Review Polska", *Otoczenie ma znaczenie. Wydanie specjalne*, 2018, jesień 2018, s. 8-10.
[411] U. Grzega, E. Kieżel, *Trendy w…* dz. cyt.,, [w]: M. Bartosik-Purgat (red.), *Zachowania konsumentów …,* dz. cyt., s. 45.
[412] P.Kotler, H. Kartajaya, I. Setiawan, *marketing 3.0. …,* dz. cyt., s. 17-21.
[413] P. Fisk, *Geniusz konsumenta …,* dz. cyt., s. 77, 84.

kupami. Rośnie popularność prezentów w formie przeżyć, powstają firmy oferujące całą gamę różnorodnych doznań – lot balonem, kolację w ciemności czy przejażdżkę Lamborgini. Zwłaszcza wśród przedstawicieli Pokolenia Y i Z zwiększa się ich popularność (chęć otrzymania takiego prezentu deklaruje w grupie wiekowej do 24 lat deklaruje aż 80% badanych)[414].

Rośnie też znaczenie wiarygodności firmy na rynku, jej zaangażowania w działalność na rzecz otoczenia – staje się to istotną cechą w procesach decyzyjnych konsumentów. Ten trend wypływa z cech osobowości cyfrowych pokoleń obecnych na rynku, które chcą kupować nie tylko atrakcyjne produkty, ale też od firm wiarygodnych[415]. Firmy coraz poważniej podchodzą do niego i biorą pod uwagę – firma Burberry, poddana ostrej krytyce w mediach społecznościowych po tym, jak przyznała się do zniszczenia w ciągu roku niesprzedanych produktów o wartości 28 mln funtów obawiając się, że wystawienie ich na sprzedaż po niższej cenie może obniżyć jej prestiż, zmieniła swoją politykę – jej prezes stwierdził, że „nowoczesny luksus oznacza bycie odpowiedzialnym za problemy społeczne i środowiskowe"[416].

Komercjalizacja a edukacja

Komercjalizacja dotyka edukację, następuje rozwój prywatnej edukacji na wszystkich poziomach, począwszy od przedszkoli po uczelnie i różnego formy dodatkowych zajęć. Szkoły muszą łączyć działalność misyjną jaką jest edukacja z twardymi realiami prowadzenia biznesu, edukacja staje się bowiem usługą, a uczeń (i rodzic) – klientem. Niesie to ryzyko zgubienia wychowawczej roli szkoły – uczeń zaczyna być traktowany jako gość w szkole, a nie jako współtworzący społeczność i współodpowiedzialny za nią, a u rodziców pojawia się traktowanie szkoły w kategoriach handlowych „płacę – wymagam"[417], zacierając świadomość, że jest ona czymś więcej. Z tą rzeczywistością szkoły muszą nauczyć się radzić sobie.

Komercjalizacji wprowadza do rzeczywistości szkolnej reguły handlu, w których najważniejszy jest efekt. Na edukację zaczyna się patrzeć przez pryzmat efektu czyli wyniku – najważniejsze są wskaźniki nauczania, wyniki egzaminów (jakby w odpowiedzi na działanie w myśl reguł organizujących systemy zmakdonaldyzowane – spraw-

[414] M. Piotrowska, *Milenialsów najbardziej cieszą prezenty związane z przeżyciami*, https://polskatimes.pl/milenialsow-najbardziej-ciesza-prezenty-zwiazane-z-przezyciami/ar/12068892, 8.04.2019.
[415] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 317-325.
[416] J. Socha, *Kup, zużyj, ...,* dz. cyt., s. 8.
[417] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno ...,* dz. cyt., s. 35.

ność, wymierność, przewidywalność i możliwość sterowania[418]), następuje skupienie uwagi na efektach, nie na samym procesie, a więc na wiadomościach i wskaźnikach wiedzy deklaratywnej, w mniejszym stopniu rozumieniu[419], a przecież nie sam wynik świadczy o wiedzy. Istotny jest sposób dochodzenia do wyniku, samodzielność, myślenie, zadawanie pytań itp. Takie podejście jest wbrew potrzebom współczesnego rynku pracy, który ceni kreatywność, myślenie i rozwiązywanie problemów. Trzeba też dodać, że skupienie się w polskiej szkole na sprawdzianach, testach i skomplikowanych czasami systemach liczenia ocen nie wynika z obowiązujących przepisów, szkoła ma dowolność oceniania i wprowadzania wewnętrznych zasad, a więc to sami nauczyciele idą w tę stronę. Z drugiej strony pojawia się też trend odwrotny, popularność zdobywa Ocenianie Kształtujące, z sukcesem funkcjonujące w USA, Australii, Kanadzie, Danii i innych krajach, skupiające się na samym procesie nauczania-uczenia się, a nie na ocenie końcowej i oparte na ustalaniu celów i informacji zwrotnej[420].

Nabywane przez dzieci i młodzież konsumenckie cechy osobowości (zamawianie towaru na życzenie, testowanie i zwracanie, patrzenie tylko przez pryzmat swoich potrzeb) przestają dotyczyć tylko produktów i usług, zaczynają przenosić się na relacje międzyludzkie. Zaczyna to być dostrzegalne w szkole i konieczna jest jest praca wychowawcza, by przeciwdziałać takiemu podejściu. Konsumpcja przyzwyczaja też młode pokolenia do szybko osiąganej, chwilowej satysfakcji, o co trudno w edukacji, która wymaga wysiłku, czasem długofalowego i w tym świetle nie wydaje się atrakcyjna[421].

W świetle komercjalizacji warto jeszcze wspomnieć o rynku korepetycji, rozwijającym się prężnie i zaczynającym nabierać charakteru patologicznego. Korepetycje stają się niezbędne, by zdać maturę z wysokim wynikiem i dostać na elitarne kierunki studiów. W 2016 roku w Polsce z korepetycji z wybranego przedmiotu lub przedmiotów w zakresie szkoły średniej korzystało 51% uczniów, z kursów przygotowujących na studia 23%, a z nauki języków obcych 41%[422]. Koszty tych zajęć często przewyższają możliwości finansowe przeciętnego człowieka, tak więc dostępność edukacji zaczyna być zależna od statusu materialnego.

---

[418] G. Ritzer, *Makdonaldyzacja społeczeństwa ...,* dz. cyt., s. 30.
[419] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 25.
[420] M. Banasiak, *Od testu do testu. Czy istnieje alternatywna droga? Ocenianie kształtujące*, [w]: M. Banasiak, A. Wołowska (red.), *Szkoło, jaka jesteś? Problemy nauczycieli i uczniów we współczesnej szkole*, Difin, Warszawa 2015, s. 140-143.
[421] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 149-151.
[422] M. Feliksiak, *Zainteresowania i aktywności*, s. 166-191, [w]: *Młodzież 2016* …, dz. cyt., s. 170.

1.3. Mediatyzacja życia społecznego

Mając obraz efektów przynoszonych przez procesy globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji omówiony zostanie teraz proces mediatyzacji życia społecznego.

Spójrzmy na początek na poziom cyfryzacji polskiego społeczeństwa. W Polsce systematycznie wzrasta dostęp do nowych technologii. W 2017 roku 81,8% gospodarstw domowych posiadało przynajmniej jeden komputer w domu (wzrost w stosunku do 2014 roku o 4,7%), a 78% miało dostęp do Internetu szerokopasmowego (o 7,1% więcej niż w roku 2014). Dostęp do Internetu był zróżnicowany. Częściej posiadały go gospodarstwa domowe z dziećmi (97,5%, podczas gdy bez dzieci 73,8%), w dużych miastach (85,7%, a na wsi 78,8%) oraz obszarach wysoko zurbanizowanych (84,8%, a w nisko zurbanizowanych 78,9%).[423] Widoczne było też zróżnicowanie terytorialne – najwyższy wskaźnik odnotowała Polska Centralna (82,7%), najniższy Polska Wschodnia (79,8%). I chociaż te różnice nie wydają się duże, to analizując tereny o różnym poziomie urbanizacji w poszczególnych regionach, widać znacznie większe zróżnicowanie – od 63,3% w nisko zurbanizowanych rejonach Polski Wschodniej po 85,2% w wysoko zurbanizowanych Polski Centralnej[424], co oznacza prawie 20% różnicy (tabela 2).

Tabela 2. Wyposażenie w komputery i korzystanie z Internetu – Polska 2017

	Polska Zachodnia	Polska Centralna	Polska Wschodnia
wyposażenie w komputery	81,30%	82,70%	79,80%
wyposażenie w komputery w zależności od stopnia urbanizacji	78,2% - 67,4%	85,2% - 78,8%	78,2% - 63,3%
regularne korzystanie z Internetu	71,50%	72,60%	67,70%
regularne korzystanie w zależności od stopnia urbanizacji	84,9% - 78,7%	79,7% - 64,1%	82,3% - 79,3%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Gumiński i in., *Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badan statystycznych z lat 2013-2017,*http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/ spoleczenstwo-informacyjne/, 13.10.2018, s. 108-109, 111-112.

W 2017 roku w Polsce z komputera korzystało 22,0 mln osób, w tym 20,9 mln regularnie (dla porównania w roku 2013 było to odpowiednio 19,6 mln i 18,6 mln)[425]. Jeśli chodzi o zróżnicowanie – nie widać go w przypadku płci, natomiast bardzo widocz-

[423] M. Gumiński i in., *Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badan statystycznych z lat 2013-2017*, http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/ spoleczenstwo-informacyjne/, 13.10.2018, s. 108.

[424] M. Gumiński i in., *Społeczeństwo informacyjne ...,* dz. cyt., s. 109; podział terytorialny: Polska Wschodnia – województwa: lubelskie, podlaskie, podkarpackie, świętokrzyskie oraz warmińsko-mazurskie, Polska Centralna – województwa: kujawsko-pomorskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie, pomorskie, śląskie, Polska Zachodnia – województwa: dolnośląskie, lubuskie, opolskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie.

[425] *Tamże*, s. 109.

ne jest w różnych przedziałach wiekowych: dla osób w wieku 16-24 lata to 97,1%, w wieku 25-34 lata – 92,2%, potem następuje spadek aż do 46,8% w grupie 55-64 lata i 25,6% w grupie 65-74 lata (ale warto zaznaczyć, że na przestrzeni lat 2013-2017 w tych ostatnich grupach nastąpił największy wzrost – odpowiednio 40% i 55%)[426].

Zróżnicowanie w regularnym korzystaniu z Internetu widać też w przypadku różnych regionów Polski i różnego stopnia zurbanizowania. Najsłabiej wypadają regiony Polski Centralnej o najniższym stopniu urbanizacji (64,1%) a najlepiej regiony Polski Zachodniej o najwyższym stopniu (84,9%), co daje około 20% różnicy (tabela 2).

Patrząc na województwa (wykres 1) pod względem wyposażenia w komputery najsłabiej wypada województwo lubuskie (73,2%) a najlepiej mazowieckie (86,1%), zaś pod względem odsetka osób regularnie korzystających z Internetu najsłabiej również lubuskie (66,4%) a najlepiej zachodniopomorskie (78,2%)[427].

Jeśli chodzi o województwo małopolskie, bo ono jest punktem odniesienia niniejszej pracy, wyposażenie gospodarstw domowych w komputery jest na poziomie porównywalnym z wynikiem Polski, zaś w zakresie regularnego korzystania z komputerów na poziomie trochę niższym.

Silnym zmianom ulega rynek urządzeń mobilnych. Rośnie zdecydowanie popularność smartfonów, natomiast hamuje tabletów (wzrosty rok do roku o 1%) – na koniec 2018 roku penetracja smartfonów osiągnęła poziom około 90% (grupa badana 15+), notując wzrost rok do roku o kilka procent[428]. Widoczne są też nowe trendy w użytkowaniu smartfonów. Rośnie rola smart-wideo (wzrost między rokiem 2014 i 2017 o 18% odsetka użytkowników deklarujących wśród najczęstszych aktywności online oglądanie wideo) i aplikacji w telefonach (wzrost między rokiem 2014 i 2017: użytkowania aplikacji ściąganych bezpłatnie o 7%, płatnych o 2%), zwiększa się popularność bankowości online (wzrost odsetka użytkowników smartfonów realizujących operacje finansowe z 42% w 2014 roku do 59% w 2017) i zakupów online (z 7% do 19%)[429].

[426] *Tamże*, s. 110.
[427] *Tamże,* s. 108-109, 112-113.
[428] *Mobile Polska*, IAB Polska, 2018, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/10/IABPolska_Raport_Mobile_201810.pdf, 28.04.2019, s. 3,14.
[429] *Tamże,* s. 3, 5, 7, 16-18.

Wykres 1. Wyposażenie w komputery i korzystanie z Internetu w Polska w 2017 r.

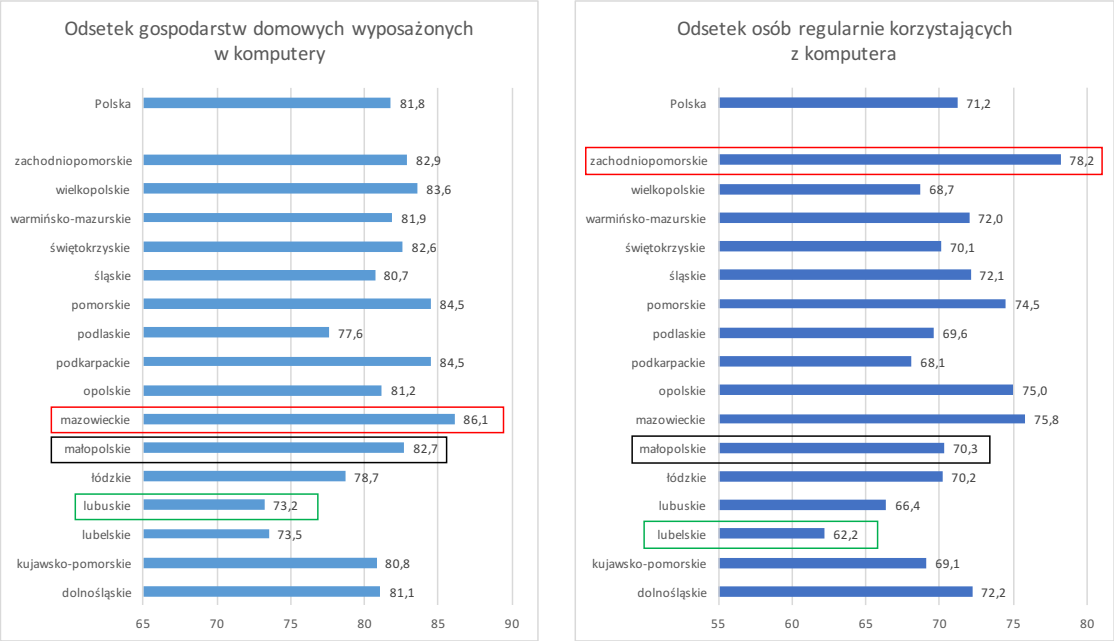

Obramowania: czerwone / zielone – najwyższy / najniższy wskaźnik w danej kategorii / **czarne** – Małopolska
Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Gumiński i in., *Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badan statystycznych z lat 2013-2017,*http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/, 13.10.2018, s. 108-109, 112-113.

Rysunek 3. Trendy na rynku mobilnym – wybrane wskaźniki – porównanie między rokiem 2014 i 2017

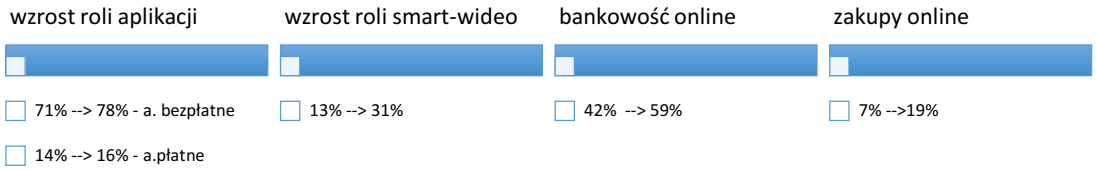

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mobile Polska, *IAB Polska, 2018, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/10/IABPolska_Raport_Mobile_201810.pdf, 28.04.2019, s. 3, 5, 7, 16-18.*

Warto spojrzeć jeszcze na pozycję Polski na tle krajów UE przez pryzmat wskaźnika DESI (indeks gospodarki cyfrowej i społeczeństwa cyfrowego), obejmującego ocenę w 5 obszarach: łączność, kapitał ludzki (kompetencje cyfrowe), korzystanie z Internetu (przez obywateli), integracja technologii cyfrowej (digitalizacja przedsiębiorstw i handel elektroniczny), cyfrowe usługi publiczne (e-administracja i e-zdrowie)[430]. Polska zajmuje według DESI w 2018 roku miejsce 24. z wynikiem 45, czyli niższym niż śred-

[430] *The Digital Economy and Society Index (DESI),* https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi, 3.03.2019.

nia UE wynosząca 54 (w roku 2017 – miejsce 24. z wynikiem 42,1 w stosunku do średniej UE wynoszącej 50,8) i znajduje się wśród państw osiągających niskie wyniki[431].

Warto przytoczyć jeszcze badania dotyczącego Cyfrowych Polaków. Z badań wynika, że Cyfrowi Polacy[432] podłączeni są do sieci średnio 6 godzin dziennie, na komunikację przez Internet poświęcają 3 razy więcej czasu niż na rozmowy telefoniczne i SMS-y, 89% ma w domu laptop, 87% sieć Wi-Fi, 60% zapisało swoje dane płatnicze na stronach www lub w aplikacjach, 55% robi zakupy w Sieci, dla prawie połowy Internet jest codziennym źródłem informacji, dla około 2/3 Internet jest bardzo istotny w życiu, a 1/3 uważa go za główną część życia. Zwyczaje i zachowania Polaków dynamicznie zmieniają się – telewizja na życzenie zastępuje klasyczną, komunikatory wypierają SMS-y, e-booki – książki, a zakupy w Sieci – odwiedziny w centrach handlowych. Cyfrowi Polacy to jednak grupa bardzo niejednorodna, na podstawie ich preferencji i zachowań w Sieci i otwartości na cyfryzację i technologie, twórcy raportu McKinsey proponują sześć profili Cyfrowych Konsumentów: Cyfrowy wszystkożerca, Aspirująca entuzjastka, Cyfrowy Kowalski, Zamożny pragmatyk, E-minimalistka i Staroświecki internauta (10%).[433]

Mając obraz cyfryzacji Polski i Cyfrowego Polaka, przejdźmy do analizy efektów mediatyzacji. Została ona przeprowadzona według schematu: człowiek – rodzina – społeczeństwo oraz rynek – firmy – pracownicy (a więc nieco poszerzonego w stosunku do stosowanego w analizie poprzednich procesów). Dla diagnozy efektów wykorzystana została zaś omawiana wcześniej Tetrada praw medialnych McLuhana: wzmocnienie – zanikanie – odzyskiwanie – odwrócenie. Zgodnie z jej logiką, przeanalizowane zostało, jakie zdolności, procesy czy zjawiska wzmacniają media cyfrowe, jakie za ich przyczyną zanikają, zmniejszają swoją rolę lub wychodzą z użycia, w kolejnym kroku, jakie obszary odzyskują znaczenie w nowej zmienionej formie, i w końcu, w których możemy obserwować odwrócenie swoich oryginalnych cech w miarę rozwoju i dochodzenia do granic możliwości[434].

Obserwowane efekty mediatyzacji przedstawione zostały zbiorczo (tabela 3), zaś w dalszej części kolejno omówione.

---

[431] *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Poland*, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/poland, 3.03.2019, s. 1-2.
[432] Badania na grupie Polaków w wieku 15-64 lata mających do Internetu.
[433] W. Bogdan i in., *Cyfrowi Polacy – konsumenci w czasach e-rewolucji*, Digital/McKinsey, 2016, http://mckinsey.pl/wp-content/uploads/2016/09/Raport-Cyfrowi-Polacy.pdf, 28.04.2019, s. 4-5, 11-15.
[434] M. and E. McLuhan, *Laws of ...,* dz. cyt., s. 98-99.

Tabela 3. Mediatyzacja życia społecznego. Tetrad praw medialnych McLuhana

	WZMACNIANIE	ODWRÓCENIE
Człowiek	- Kreowanie siebie, budowanie swojej tożsamości - Bycie odbiorcą i nadawcą przekazu medialnego - Intensyfikacja kontaktów - Samotność - Mobilność - Wyostrzenie niektórych umiejętności poznawczych	- Habitus medialny - Zaburzenie oceny rzeczywistości - Kryzys kobiecości i męskości - Powierzchowność kontaktów - Bycie ciągle „na dystans" - Przeładowanie informacyjne - Nadmiar bodźców i stres - Zaburzenia uwagi i koncentracji - Konsekwencje dla zdrowia psychicznego i fizycznego - Inwigilacja za pomocą nowych technologii
Rodzina	- Demokratyzacja rodzin	- Zaburzenie procesu socjalizacji - Kryzys rodziny - Wyizolowana rodzina
Społeczeństwo	- Mediatyzacja wszystkich sfer życia - Społeczeństwo sieci - Zmediatyzowane społeczeństwo - Wirtualne wspólnoty - Nowe cyfrowe pokolenia (Pokolenie Y, Z, Alfa) - Kultura wizualna - Kultura masowa i przemysł rozrywkowy - Digitalizacja dorobku nauki i kultury - Łatwy dostęp do informacji, dorobku nauki, kultury - Nowa kultura czytelnictwa - Demokracja interaktywna - Rozwój nauki i badań	- Pogłębianie się różnic międzypokoleniowych - Pogłębianie się różnic społecznych - Cybernetyczna przestępczość - Problemy prawne w kontekście sieci - Celebratyzacja - Zmiana języka komunikacji
Rynek	- Rozwój e-commerce - Rozwój e-usług - Rozwój nowych branż, zawodów, produktów, usług - Gwałtowny przyrost danych - Influencer marketing - Digital marketing	
Organizacje	- Prosumenci - Społeczności budowane wokół organizacji - Elastyczność organizacji - Nowy model kariery zawodowej i kształcenia - Wzrost wagi kultury organizacyjnej - Wzrost roli przywództwa w organizacji - Wzrost roli działów HR w organizacjach - Wzrost wydajności pracy - Cyfrowe narzędzia pracy - Biznes oparty o dane	- Spadek wydajności pracy
Pracownik		
	ODZYSKIWANIE	**ZANIKANIE**
Człowiek	- Refleksja nad konsekwencjami życia z mediami - Strefy off-line	- Pozbawienie samotności - Zanikanie prywatności - Zacieranie granic między sferą prywatna i zawodową, oraz prywatną a publiczną - Zanikania relacji bezpośrednich - Zmniejszanie się kompetencji interpersonalnych - Zanikanie refleksyjności
Rodzina		- Zerwany przekaz międzypokoleniowy
Społeczeństwo	- Odzyskiwanie roli książki - Odzyskiwanie dostępu do dorobku nauki i kultury - Odzyskiwanie dawnych form komunikacji w nowej formie	- Zanikanie demokracji jednokierunkowej - Zanikanie kultury „wyższej" - Zanikanie roli książki i tradycyjnego czytelnictwa - Zanikanie pisma odręcznego
Rynek	- Marketing szeptany - 5 zasad wikinomii organizujących życie i współpracę	- Zanikanie branż i zawodów
Organizacje		- Zanikanie hierarchicznych struktur w organizacjach - Odchodzenie od ocen okresowych
Pracownik	- Redefiniowanie roli człowieka w obliczu sztucznej inteligencji i robotyki	- Zanikanie roli człowieka na rzecz sztucznej inteligencji i robotyki

Źródło: Opracowanie własne.

1.3.1. Mediatyzacja a człowiek

Mediatyzacja życia społecznego zaburza proces socjalizacji[435] dzieci i młodzieży do niedawna przebiegający głównie w rodzinie i przerywa przekaz międzypokoleniowy[436]. Dotychczasową rolę rodziny, szkoły czy Kościoła przejmują często grupy rówieśnicze, ale także media, stając się czynnikiem kształtowania tożsamości (habitus medialny[437]), na którą składa się wygląd, obraz własnej osoby, postawy, zainteresowania, orientacja seksualna, ale także orientacja w świecie popkultury, sposoby spędzania wolnego czasu, zwyczaje konsumenckie, aktywność w przestrzeni wirtualnej – tożsamość tak kształtowana staje się czasami wprost „kolażem wizerunków czy pomysłów skopiowanych z mediów"[438]. W rzeczywistości niezliczonych możliwych wyborów stojących przed człowiekiem w każdej wręcz chwili, młody człowiek musi radzić sobie sam w poczuciu niepewności i dezorientacji, a bez ugruntowanych podstaw moralnych, jest zagubiony i skazany na problem nadmiaru[439].

Zaburzeniu ulega samodzielna oceny rzeczywistości przez człowieka – media kreują rzeczywistość, przedstawiając wybrane informacje w sposób nie wymagający myślenia i przetwarzania, stwarzając pokusę bezkrytycznego przyswajania ich. Zwłaszcza media audiowizualne posługując się językiem obrazu i emocji, mają potencjał osłabiania krytycznego spojrzenia człowieka i jego aktywności intelektualnej[440]. Problemem jest zalew informacji w Sieci. Kiedyś media tradycyjne pełniły w niej funkcję selekcjonerów informacji, dzisiaj kierując się ekonomicznym zyskiem (zarabianie na odsłonach) zamieszczają wszystko, dodatkowo rośnie liczba podmiotów generujących treści, teraz to po stronie człowieka leży konieczność filtrowania informacji, a jego możliwości poznawcze nie zwiększają się[441]. Dynamiczny rozwój mediów społecznościowych sprawił, że to one przejęły w ostatnich latach rolę filtrów, ludzie rzadziej samodzielnie poszukują informacji, a częściej opierają się na treściach opublikowanych przez swoich znajomych, to zaś niesie problem tkwienia w „bańce informacyjnej", bowiem dobór

---

[435] „Przyswajania przez jednostkę wzorców zachowań, systemu wartości i norm obowiązujących w danej społeczności" - L. Bakiera, Ż. Stelter, *Leksykon psychologii rozwoju człowieka*, *tom 2*, Warszawa 2011, s. 170.
[436] J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności ...,* dz. cyt., s.138 – 140.
[437] *Tamże*, s. 144.
[438] A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy ...,* dz. cyt., s. 2 – 6.
[439] J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności ...,* dz. cyt., s. 140-141.
[440] P. Drzewiecki, *Krytyczny odbiór przekazów audiowizualnych*, [w]: A. Adamski i in., *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, Warszawa 2012, s. 86.
[441] D. Ćwiklak, *Wystaw głowę z bańki* (wywiad z D. Batorskim), „Newsweek Polska", 2019, Wydanie specjalne 2/2019, s. 58-59.

znajomych odbywa się zwykle na zasadzie podobieństwa, a to zmniejsza szanse na dopływ informacji prezentujących odmienne poglądy[442]. Kiedyś winę za tkwienie w „bańkach informacyjnych" przypisywano algorytmom, teraz rolę tę przejęli znajomi, algorytm w niewielkim stopniu pogłębia to zjawisko[443].

Media stają się dla kobiet i mężczyzn kreatorem ideałów urody, sukcesu, stylu życia. Przedstawiany w mediach ideał kobiety – o doskonałym ciele, eleganckiej, spełniającej się w roli matki, żony, kochanki, dbającej o dom, odnoszącej sukcesy zawodowe, staje się źródłem frustracji dla wielu kobiet. Nawet wizerunek tworzony w reklamach do tradycyjnych kobiecych ról dodaje coś więcej – urodę i perfekcję w działaniu[444]. Niemożność sprostania tym ideałom stwarza presję i skutkuje problemami zdrowotnymi (więcej w dalszej części rozdziału). Kryzys tożsamości przechodzi też męskość – kiedyś definiowana w prosty sposób przez inwersję cech kobiecych, teraz szuka określenia zarówno pod względem osobowości (pomiędzy postawą macho a delikatnością i empatycznością), jak i w pod względem cielesności (między mężczyzną – kulturystą a mężczyzną o fizyczności androgynicznej)[445].

Kreowana przez media wszechobecna kultura sukcesu[446], pogoni za szczęściem i idealnego ciała wywiera na człowieka nieustaną presję (świadczy o tym chociażby stale rosnąca popularność klubów fitness - ich przychody i liczba klientów stale rośnie – w 2017 roku to odpowiednio 3,7 mld zł i 2,91 mln korzystających[447]), stając się często źródłem frustracji, odrzucenia przez otoczenie, prowadząc niejednokrotnie do problemów zdrowotnych – anoreksji, bulimii, ortoreksji czy bigoreksji[448]. Obok presji kultury sukcesu, człowiek staje się nieświadomym niewolnikiem „technik siebie" („techniki samorealizacji"), przekształcania samego siebie, pracy nad sobą – w praktyce to wszelkiego rodzaju sugestie, jak być skutecznym w pozyskiwaniu pracy, jak starać się

---

[442] D. Ćwiklak, *Wystaw głowę ...,* dz. cyt., s. 58-59.
[443] *Tamże*, s. 58-59.
[444] A. Romanowska-Tołłoczko, *Wizerunek kobiety w reklamie a percepcja i ocena własnego wyglądu przez dorastające dziewczęta*, „ROZPRAWY NAUKOWE" Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 2015, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-b7d1ff56-29ca-4763-b11c-4e75d1a576ad, 3.05.2019, s. 37.
[445] A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy ...,* dz. cyt., s. 11.
[446] M. Kolber, *Wirtualna koncepcja ...,* dz. cyt., s. 79-80.
[447] A. Słomski, *Z klubów fitness korzysta w Polsce 3 mln osób. Zostawili w nich 3,7 mld zł*, https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/artykul/kluby-fitness-raport-deloitte-wyniki,3,0,2403587.html, 25.04.2019.
[448] Ortoreksja – przesadne dbanie o zdrową dietę i jakość pożywienia; bigoreksja – obsesyjne dbanie o powiększenie masy mięśniowej ciała; A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy ...,* dz. cyt., s. 9 – 10.

o awans, czy też zachęty, by samorealizować się przez pracę[449]. Człowiek uznaje je za własne, szukając wolności i samorealizacji, tak naprawdę traci jednak wolność i samostanowienie.

Nowe media dzięki swojej „władzy" symbolicznej kreują nową etykę i w sposób niezauważalny zmieniają świadomość człowieka i całych społeczności, nadając nowe znaczenia starym pojęciom (rozwój jest zrównoważonym rozwojem, małżonek – partnerem, miłosierdzie – prawami człowieka i in.), oddzielając duszę od ciała i odzierając z tradycyjnych więzi z naturalnym światem, dając pozór „niepowtarzalnej indywidualności", bo równocześnie narzucają poglądy i styl życia[450].

Media kreują wzorce, ale też stwarzają człowiekowi możliwość kreowania samego siebie, budowania swojej tożsamości. Stają się swoistą sceną z widownią, zachęcając do budowania swojego wizerunku, oferując filtr dający możliwość retuszu wyglądu, sposobu prezentacji światu siebie i swoich poglądów, ale stwarzają też ryzyko zatracenia świadomości tego kim naprawdę się jest, z obawy o własny obraz w oczach innych[451]. Oddzielają człowieka od rzeczywistego obrazu danej sytuacji, bowiem porównanie w świecie materialnym jest porównaniem z drugim człowiekiem, zaś w świecie wirtualnym z czyimś wizerunkiem, a to stwarza ryzyko obniżenia poczucia własnej wartości, nadmiernego skupienia na kreowaniu własnego wizerunku w mediach społecznościowych w miejsce realnego rozwoju i kształtowania swojej osobowości[452]. Te możliwości techniczne stwarzane przez media cyfrowe dla kreowania siebie spotykają się z efektami procesu indywidualizacji i komercjalizacji i skutkują rozwojem różnych trendów np. *Personal Branding* – kreowania marki własnej.

Rozwój nowych nowych mediów sprawia, że człowiek staje się równocześnie odbiorcą i nadawcą przekazu medialnego. Blogi pozwalają na publikowanie wszystkiego co autor uzna na interesujące w sposób natychmiastowy, powszechnie dostępny i trwały, a czytelnicy mogąc je komentować, stają się w pewnym sensie koredaktorami[453]. YouTube umożliwia publikowanie swoich materiałów, jest ogólnodostępny i bezpłatny dla widzów i producentów[454]. Twitter daje możliwość „niepohamowanej indywidualnej

---

[449] A. Rozmus, *Edukacja akademicka w perspektywie krytycznej. Studenci wobec neoliberalnej polityki kształcenia w szkole wyższej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków-Rzeszów 2018, s. 53-54.
[450] K. Czuba, *Etos dziennikarza w odniesieniu do nowych mediów*, [w]: A. Adamski, M. Laskowska (red.), *Nowe media – możliwości i pułapki*, Wydawnictwo Naukowe Scriptorium, Poznań-Opole 2011, s.12-14.
[451] S. E. Flores, *Sfejsowani. Jak ...,* dz. cyt., s. 64, 53.
[452] *Tamże,* s. 61, 58.
[453] P. Levinson, *Nowe nowe ...,* dz. cyt., s. 39-40, 45.
[454] *Tamże*, s. 110-111.

ekspresji", uosabia natychmiastowość dzielenia się swoimi przemyśleniami przez narzucenie krótkości wypowiedzi (maksymalnie 140 znaków) i skrócenie czasu dzielącego powstanie myśli i jej zapis od adresatów[455]. Rośnie popularność tych mediów, na świecie (dane ze stycznia 2019) liczba aktywnych użytkowników Facebooka wyniosła 2,271 miliarda, YouTube – 1,900 miliarda, Twittera 326 milionów[456], w Polsce (dane z czerwca 2018) z Facebooka korzystało 21,49 milionów a z YouTube – 19,48 milionów[457]. Skalę aktywność użytkowników obrazuje liczba 4,3 miliona materiałów wideo zamieszczanych w ciągu 1 minuty na YouTube, albo 481 tysiący tweetów wysyłanych na Twitterze (2018 rok)[458].

Pod wpływem mediów cyfrowych następuje zmiana sposobu komunikacji, intensyfikacja kontaktów, wzrasta szybkość nawiązywania ich i ciągłość utrzymywania oraz mobilność, pozwalająca sprawnie funkcjonować w globalnym świecie. Z drugiej strony jednak widać zmniejszanie się ilości i wagi kontaktów bezpośrednich na rzecz online i zwiększającą się powierzchowność kontaktów. Cyfrowa komunikacja pozbawia człowieka typowo ludzkich doświadczeń przyjemnych i nieprzyjemnych, związanych z bezpośrednim kontaktem z drugim człowiekiem[459].

Człowiek jest ciągle w kontakcie i równocześnie na dystans. W cyfrowym świecie nigdy nie jest samotny, media społecznościowe i smartfony narzucają ustawiczne bycie online (pokolenie „*always on*"[460]), a powszechność telefonów komórkowych sprawia, że odseparowanie się od kontaktów z innym człowiekiem jest sztuką[461]. Pozwalają na nawiązanie kontaktu w dowolnym momencie, ale też równie szybkie przerwanie go, gdy zacznie być niewygodny, zbyt angażujący, czy wymagający[462]. Z jednej strony nie pozwalają więc na samotność. Nakazują gotowość natychmiastowej odpowiedzi na kontakt innych[463]. Dają możliwość interakcji z innymi i równocześnie anonimowość, co dla nieśmiałych osób, mających w realnym świecie problemy z komunikacją jest szansą

[455] P. Levinson, *Nowe nowe …,* dz. cyt., s. 206, 208-209.
[456] *Most popular social networks worldwide as of April 2019, ranked by number of active users (in millions),* https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/, 10.04.2019.
[457] *Polski internet w czerwcu 2018*, http://pbi.org.pl/badanie-gemius-pbi/polski-internet-czerwcu-2018/, 10.04.2019.
[458] Ł. Majchrzyk, *Tak wyglądała minuta w internecie w 2018 roku*, dz. cyt.
[459] S. E. Flores, *Sfejsowani. Jak …,* dz. cyt., s. 42.
[460] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 26.
[461] P. Levinson, *Telefon komórkowy …,* dz. cyt., s. 92.
[462] Z. Bauman, *44 listy …,* dz. cyt., s. 16.
[463] *Tamże*, s. 57.

na nowe relacje i budowanie swojej wirtualnej tożsamości[464]. Z drugiej strony jednak nadmierne korzystanie z mediów cyfrowych prowadzi do osłabienia umiejętności nawiązywania dobrych i trwałych relacji, w tym sensie więc pogłębiają samotność[465], a dodatkowo łatwość odłączenia się od Sieci i zerwania kontaktu sprawia, że maleje motywacja i potrzeba starania się o budowanie relacji. Media tworzą z ludzi „samotników pozostających w nieustannym kontakcie"[466]. Pozbawienie samotności ogranicza szanse człowieka na refleksyjność – „Uciekając przed samotnością, tracimy równocześnie szansę na samotność; na ów wzniosły stan, w którym można „zebrać myśli", zastanowić się, rozważyć, tworzyć, a więc, w ostatecznym rachunku, nadawać sens i wagę komunikacji międzyludzkiej"[467].

Upowszechnienie telefonów komórkowych, a potem podpięcie ich do Sieci zapewniło człowiekowi mobilność i przeobraziło sposób funkcjonowania w domu i pracy. Kiedyś to tam była skupiona większość mediów, teraz telefon jest „domowym ośrodkiem łączności funkcjonującym poza domem, ruchomym domem lub kieszonkowym ogniskiem domowym, podróżnym medium nad mediami" [468]. Intensywny wzrost liczby urządzeń mobilnych i mobilny Internet pozwalają oderwać się od miejsca, przynosząc swobodę przemieszczania się, a wzmacniane efektami procesu globalizacji, czynią słowo „mobilność" znakiem współczesności.

Rozwój Internetu zapoczątkował gwałtowny przyrost danych na świecie. Dochodzi do nadprodukcji informacji w stosunku do jej zużycia, mamy do czynienia z „na wpół autonomicznym i samonapędzającym się procesem"[469]. Człowiek ma problemy z opanowaniem tej ilości danych. Informacje z zewnętrznego świata napływają przez narządy zmysłów z szybkością około 1 Gb/s, mózg zaś pracuje tak, jak komputer taktowany procesorem 100-300 Hz[470]. Wszystko to prowadzi do przeładowania informacją (*information overload*) – swoistego rodzaju psychicznego dyskomfortu odczuwanego w wyniku ciągłego napięcia i nastawienia człowieka na odbiór i analizę informacji w zbyt dużej i niepotrzebnej[471]. Umiejętność radzenia sobie z nadmiarem informacji staje się

---

[464] B. Siemieniecki, *Media w wymiarze społecznym i indywidualnym*, [w]: B. Siemieniecki (red.), *Pedagogika medialna*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 60.
[465] B. Siemieniecki, *Media w ...,* dz. cyt., [w]: B. Siemieniecki (red.), *Pedagogika medialna,* dz. cyt., s. 60.
[466] Z. Bauman, *44 listy ...,* dz. cyt., s. 57.
[467] *Tamże*, s. 17-18.
[468] P. Levinson, *Telefon komórkowy ...,* dz. cyt., s. 79.
[469] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 278.
[470] J. Vetulani, *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice*, Wydawnictwo Homini, Kraków 2014, s. 183.
[471] A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 144.

kluczowa, bowiem „Między dysponowaniem milionami megabajtów informacji na jakiś temat a niedysponowaniem ani jednym nie ma wielkiej różnicy."[472] Maksymalizacja informacji nie jest tożsama z maksymalizacją wiedzy, docieranie do wiedzy faktycznie potrzebnej staje się sztuką, a wiek XXI – stuleciem selekcji[473]. W środowisku nadmiaru informacji, człowiek narażony jest na uleganie wpływom, by radzić sobie z nimi konieczna jest umiejętność rozpoznawania komunikatów opartych na technikach perswazyjnych, uważne analizowanie odbieranych treści, oraz motywów nadawców komunikatów, a także samoświadomość, samodzielna aktywność życiowa i ukierunkowanie się na własny rozwój, które pozwalają zmniejszyć podatność na manipulację[474].

Media cyfrowe są źródłem ciągłego rozpraszania uwagi. Człowiek znajduje się w stanie „trwałego częściowego rozkojarzenia uwagi", cały czas jest zajęty i zwraca uwagę na wszystko, nie koncentrując się na konkretnej rzeczy, a jego mózg znajduje się w stanie podwyższonego ciągłego stresu[475]. Spoglądanie na telefon odrywa uwagę od aktualnych zajęć około 150 razy dziennie, noszenie telefonu w ciągu dnia w kieszeni podnosi ryzyko zwiększenia nieuwagi o 30% (wyłączanie go na noc zmniejsza to ryzyko o około 25%)[476]. Występują coraz większe problemy z umiejętnością dłuższej koncentracji (więcej na ten temat w rozdziale 2, przy omawianiu efektów mediatyzacji dla ucznia). Zaangażowanie uwagi przez smartfony osiąga czasami wręcz groźny poziom – *Smombi* (neologizm powstały z połączenia słów „smartfon" i „zombie") czyli osoby wpatrzone w monitor swojego smartfona, tracą kontakt z otoczeniem, będąc przyczyną m. in. wypadków[477].

Nadmiar bodźców i stres[478] staje się codziennością współczesnego człowieka, przy czym przybiera on formę nie krótkiej, ostrej sytuacji, ale długotrwałego stanu[479] przynoszącego różnorakie konsekwencje zdrowotne. Codzienne życie to konieczność wykonywania wielu zadań jednocześnie, długiego czasu pracy, nieustannego bycia online,

---

[472] U. Eco, *Nowe środki masowego przekazu a przyszłość książki*, [w]: M. Hopfinger (red.), *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku*, "Oficyna Naukowa", Warszawa 2005, s. 538.
[473] M. Bonikowska, *Media w XXI wieku*, [w]: M. Bonikowska (red.), *Media a wyzwania XXI wieku*, TRIO, Warszawa 2009, s. 17.
[474] K. Cybulska, *Różne formy manipulacji w mediach audiowizualnych*, [w]: A. Adamski i in., *Media audiowizualne ...,* dz. cyt., s. 47, 62-64.
[475] S. Small i G. Vorgan, *iMózg. Jak ...,* dz. cyt., s. 37-38.
[476] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 69, 73-74.
[477] M. A. Motyka, *Pokolenie smombów: charakterystyka i typologia*, „Przestrzeń Społeczna (Social Space)", 2018, 1/2018 (15), https://issuu.com/socialspacejournal/docs/social_space_journal_12018_15_, 27.05.2019, s. 173-174.
[478] R. Hanson, *Szczęśliwy mózg ...,* dz. cyt., s. 62-67.
[479] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 151.

przetwarzania dużych ilości informacji[480]. Ten zalew informacyjny jest dla człowieka jednym z istotniejszych źródłem stresu, daje bowiem wrażenie braku kontroli nad życiem, braku wpływu, samotność i izolację, niesie poczucie bezsilności, które jest największym problem[481]. W konsekwencji pojawiają się problemy z zapamiętywaniem (między innymi jako wynik medialnego multitaskingu[482]), problemy zdrowia fizycznego – deficyt snu prowadzący do nadwagi, problemów z nadciśnieniem, zawałów i zakłócenia funkcjonowania układu odpornościowego, będący źródłem problemów w szkole i pracy[483], wypalenie[484], ale także zaburzenia zdrowia psychicznego – depresje[485], fobie, syndrom FoMO (*Fear of missing out* czyli potrzeba „bycia na bieżąco")[486], anoreksja i bulimia[487], cybernałogi[488].

Cyfrowe media prowadzą do zanikania prywatności. W wyniku rozwoju technologii następuje zwiększenie identyfikowalności działań użytkowników sieci[489], gromadzenie precyzyjnych danych na temat każdego człowieka z jego udziałem i świadomością, bądź bez niej. Dane pochodzą bowiem od niego samego, udostępniane m. in. w mediach społecznościowych, ale także rejestrowane w wyniku każdej jego aktywności w Internecie – zakupów lub poszukiwania informacji. Do tego dochodzą dane z realnego życia, dzięki smartfonom i wbudowanym w nie czujnikom, systemom nawigacji satelitarnej, kamerom. Wszystkie one są gromadzone i łączone[490] (olbrzymie zbiory danych *Big Data* przeszukiwane dzięki algorytmom), służąc do tworzenia profili użytkowników z określonymi preferencjami, zainteresowaniami, aktywnościami i wykorzystywania ich w celach komercyjnych. Mamy do czynienia z inwigilacją za pomocą nowych technologii. W skrajnych przypadkach może przybierać postać Systemu Wiarygodności Społecznej (*Social Credit System* – SCS) budowanego w Chinach, w którym każdy człowiek i firma jest nieustannie śledzona i oceniana przez pryzmat swoich działań, w oparciu o nie otrzymuje punkty i trafia do rankingu zaufania, a od pozycji w nim

[480] R. Hanson, *Szczęśliwy mózg ...,* dz. cyt., s. 62-67.
[481] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 156-158.
[482] G. Ptaszek, *Medialna wielozadaniowość ...,* dz. cyt., [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia ...,* dz. cyt., s. 93-97.
[483] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 271.
[484] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci ...,* dz. cyt., s. 130.
[485] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 152.
[486] M. Popiołek, *Serwisy społecznościowe ...,* dz. cyt., s. 67-68.
[487] A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy ...,* dz. cyt., s. 9 – 10.
[488] A. Ogonowska, *Uzależnienia medialne …,* dz. cyt., s. 44-45, 47-56, 60-61.
[489] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 163.
[490] D. Tapscott., *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 136-137.

zależy wszystko – otrzymanie pracy, kredytu, możliwość wyjazdu zagranicznego, i wiele innych[491].

Media elektroniczne i nowe technologie współtworzą swoisty „panoptikon", pułapkę pozwalającą, by „nadzór dokonywał się samoistnie i to bezustannie"[492]. Poddają człowieka nieustannemu nadzorowi w Sieci, miejscach publicznych i prywatnych, wywierają nieuświadamianą presję odpowiedniego zachowania, wzmacnianą restrykcjami. Zbieranie danych użytkowników w Sieci jest tematem, co do którego wzrasta świadomość Internautów. Z badań wynika, że są zdania, iż zbyt często trzeba akceptować w Internecie różne ustawienia (66% zdecydowanie tak i raczej tak; badana grupa 15 +), a strony www zbyt często wymagają podawania różnych danych (56%)[493]. Równocześnie pomimo niechęci do podawania danych, zdecydowana większość robi to (95%) i to w sposób świadomy[494]. Mimo świadomości zbierania przez strony internetowe danych o swoim zachowaniu w Sieci (90%) i dopasowywania do swoich wcześniejszych zachowań (68%), jedynie kilkanaście procent woli niedopasowane treści i reklamy (badana grupa 15 +)[495].

Media społecznościowe powodują zacieranie się granic między sferą prywatną i zawodową oraz prywatną a publiczną. Zmienia się rozumienie prywatności i jasny podział funkcjonujący w realnym świecie na publiczne i osobiste. Facebook redefiniuje poczucie prywatności, dając iluzję kontroli nad publikowanymi treściami, braku „facebookowej policji" i natychmiastowych konsekwencji swojego zachowania[496]. Przesuwają się granice pojmowania prywatności i publiczności w Sieci. Część społeczeństwa traktuje jako prywatne przestrzenie ogólnodostępne w Internecie: serwisy społecznościowe (8%) i blogi (10%), a prywatne strony internetowe dla prawie połowy są prywatne (47%)[497]. Do myślenia daje także podejście internautów do granic prywatności – jako najbardziej przekraczające je traktowane są telefony od sprzedawców (52%), znacznie rzadziej reklama w Internecie (40%), kamery w miejscach publicznych (27%)

---

[491] M. Michałek, *SCS staje się faktem. Ten system zmieni wszystko,* https://www.tvn24.pl/magazyn-tvn24/scs-staje-sie-faktem-ten-system-zmieni-wszystko,128,2284, 10.04.2019; *Samolotem nie polecą, a kredyt będzie droższy. Raport o systemie totalnej kontroli*, https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/chiny-system-wiarygodnosci-spolecznej-podsumowany-w-raporcie,911966.html, 10.04.2019.
[492] A. Rozmus, *Edukacja akademicka …,* dz. cyt., s. 49.
[493] *Prywatność w sieci 2016/17*, IAB Polska, https://www.iab.org.pl/wp-content/uploads/2017/03/IAB_Polska_Prywatnosc_w_sieci_2016_2017_raport.pdf, 30.05.2019, s. 8.
[494] *Tamże*, s. 9.
[495] *Tamże*, s. 10.
[496] S. E. Flores, *Sfejsowani. Jak …,* dz. cyt., s. 85-87.
[497] *Prywatność w sieci 2016/17*, dz. cyt., s. 5.

czy serwisy społecznościowe (23%)[498]. Na przestrzeni ostatnich lat widać też zmianę percepcji anonimowości w Sieci – coraz mniej osób uważa, że Internet pozwala na anonimowość wypowiedzi (spadek z 54% w 2011 roku do 25% w 2016 roku)[499].

Codzienne intensywne obcowanie z mediami cyfrowymi powoduje zmniejszanie się kompetencji interpersonalnych u przedstawicieli nowych cyfrowych pokoleń (więcej w rozdziale omawiającym wpływ mediatyzacji na edukację i jej uczestników czyli m. in. dzieci i młodzież). Przynosi też wyostrzenie niektórych umiejętności poznawczych w wyniku kontaktów z cyfrowymi technologiami m. in. szybszą reakcję na bodźce wzrokowe, zdolność dostrzegania obrazów na obrzeżach pola widzenia, szybkiego przesiewania informacji i selekcji pod kątem ważności[500].

Efekty życia w środowisku medialnym, ale też konsekwencje globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji coraz bardziej odczuwane przez człowieka, zaczynają budzić refleksję nad konsekwencjami takiego życia. Człowiek zaczyna poszukiwać rozwiązań – pojawia zapotrzebowanie na strefy offline[501].

1.3.2. Mediatyzacja a rodzina

Wraz z kształtowaniem się nowych cyfrowych pokoleń rodzina przechodzi kryzys. Zerwany zostaje przekaz międzypokoleniowy – doświadczenia młodego pokolenia nie mają swoich odpowiedników w doświadczeniach rodziców czy dziadków[502], co zaburza dotychczasowy model przekazywania wiedzy i życiowych doświadczeń dzieciom i wnukom, oraz rodzi brak porozumienia, frustrację i czasem bezradność.

W procesie socjalizacji, coraz większą rolę zaczynają odgrywać media, zajmując miejsce rodziny i stając się dla młodych ludzi czynnikiem kształtowania tożsamości[503]. Mimo, że pełnią one pośrednią rolę w procesie socjalizacji, w rzeczywistości jest ona dość istotna, i rzadko ich oddziaływanie jest spójne z działaniami wychowawczymi podejmowanymi w szkole[504] albo rodzinie.

---

[498] *Tamże*, s. 8.
[499] *Internetowa kultura obrażania? 2016/17*, IAB Polska, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2017/05/InternetowaKulturaObrazania_2016_2017_raport_20170511.pdf, 4.05.2019, s. 4.
[500] S. Small i G. Vorgan, *iMózg. Jak ...,* dz. cyt., s. 41.
[501] M. Dębski*, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 28-29.
[502] J. Dobrołowicz, *Mediatyzacja współczesności ...*, dz. cyt., s.138 – 140.
[503] *Tamże*, s. 144.
[504] M. Tanaś, *Wychowanie a media*, [w]: B. Siemieniecki (red.), *Pedagogika medialna …*, dz. cyt., s. 197.

Miejsce hierarchicznej struktury w rodzinie zajmują partnerskie relacje, rodzina bazuje na zaangażowaniu, nie na autorytecie, a dzieci są w centrum uwagi[505]. Zacierają się różnice w światopoglądzie i wyznawanych wartościach między dziećmi a rodzicami – w pewnym sensie mamy do czynienia ze zdublowaniem pokoleń[506].

Na skutek zaniku rodziny wielopokoleniowej, rodziny żyją w sposób coraz bardziej wyizolowany, utrzymują mniej kontaktów, nie znają tylu ludzi z sąsiedztwa. Ta sytuacja rzutuje na codzienne funkcjonowanie, wymaga wysiłku od rodziców, zwłaszcza matek, próbujących pogodzić obowiązki rodzinne, wychowanie dzieci i pracę zawodową. W tym wszystkim u dzieci obserwujących te zmagania, pojawia się czasami poczucie winy i zaczynają postrzegać siebie jako problem i przeszkodę.[507] Typowy dla współczesnych rodzin jest brak czasu i zabieganie, nawet tradycyjne, wspólne posiłki mające pozytywny wpływ na dzieci, ich system wartości i łagodzenie stresu, stają się rzadkie i zmieniają swój charakter[508].

Media zyskują w rodzinie niezwykły status. Telefon komórkowy, który „sam się zapowiada, dzwoni sam, nie z naszej woli, a więc przywołuje nas, programuje, wzywa raz za razem", skupia uwagę członków rodziny, staje się nieodłącznym towarzyszem, który ma prawo odciągać od wspólnej kolacji[509], bycia razem czy rozmowy. Dom, kiedyś będący miejscem odpoczynku i schronienia, teraz staje się centrum nadawania i odbierania informacji, elementem siei informatycznej, człowiek nie musi już wychodzić na zewnętrz, by uczestniczyć w życiu społecznym i kulturalnym, jak to miało miejsce w poprzednich pokoleniach[510].

1.3.3. Mediatyzacja a społeczeństwo

Mediatyzacji ulegają wszystkie sfery życia społecznego – usługi, handel, nauka, sztuka, kultura, polityka, religia. Każdy z obszarów odczuwa wyraźne efekty procesu mediatyzacji, a dodatkowo media cyfrowe włączając się w meta-procesy współczesności: globalizację, indywidualizację i komercjalizację, pogłębiają i intensyfikują je.

Cyfrowe media wzmacniają proces globalizacji, a wręcz umożliwiają go. Przekształcając komunikację, przyspieszają przepływ informacji i kapitału. Wzmacniają

[505] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 79.
[506] *Tamże*, s. 74-75.
[507] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci ...,* dz. cyt., s. 96.
[508] S. Small i G. Vorgan, *iMózg. Jak ...,* dz. cyt., s. 142-143.
[509] P. Levinson, *Telefon komórkowy ...,* dz. cyt., s. 72-73, 70.
[510] T. Goban-Klas, *Zarys historii ...,* dz. cyt., s. 107-108.

proces ujednolicania i homogenizacji kultury, zachodzący w wyniku globalizacji, przekształcając świat w „globalną wioskę", w której „zakres doznań i produktów kulturowych" jest w zasadzie taki sam[511]. Mass media przyczyniają się do uspójniania doświadczeń i produktów kulturowych na całym świecie, a wspierane rozwojem turystyki i podróżowania na olbrzymią skalę wpływają na rozprzestrzenianie wzorów rozwiniętych, przemysłowych społeczeństw Zachodu[512]. Następuje rozwój „globalnej ekumeny" (według Ulfa Hannerza) – a więc „ciągłych interakcji, wzajemnego przenikania i wymiany treści w obszarze kultury", przy czym przepływ ten jest jednokierunkowy, od centrum będącego źródłem przekazu do peryferii, gdzie jest on przyjmowany – tworzy to system niejednolity, „pluralistyczny konglomerat" z centrami wyspecjalizowanymi w różnych tematach[513]. Równocześnie z ujednoliceniem kultury następuje z udziałem mediów wzmacnianie różnorodności kulturowej[514]. Mediatyzacja wzmacnia także proces indywidualizacji. Media cyfrowe stwarzają możliwość indywidualizacji kultury, uczestnictwa w nowych formach wspólnotowości w Sieci. Wpływają również na pogłębianie komercjalizacji wszystkich sfer życia człowieka i rozwój kultury konsumpcyjnej. Widać to w rozwoju reklamy, marketingu, kreowaniu potrzeb i trendów konsumpcyjnych. Świadczy o tym rosnąca ustawicznie wartość rynku reklamy online (na świecie prognozowany wzrost od roku 2017 do 2022 to +7%, z 1069 mld zł do 1519, w Polsce +12%, z 4,0 mld zł do 6,9)[515]. Umożliwiają także rozwój trendów odwrotnych np. konsumpcji kolaboratywnej, dzięki cyfrowym platformom umożliwiającym współpracę.

Pod wpływem rozwoju mediów cyfrowych kształtuje się społeczeństwo sieci, które można określić jako „formację społeczną, w której istnieje infrastruktura sieci społecznych i medialnych kształtujący podstawowy sposób jego organizacji na wszystkich poziomach (jednostkowym, grupowym/organizacyjnym i społecznym)"[516]. Sieci społeczne budowane na sieciach medialnych występują na wszystkich poziomach: relacji między jednostkami, relacji grupowych i organizacyjnych (grupy nieformalne oraz organizacje działające na rynku), relacji społecznych (między jednostkami, grupami i organizacjami) oraz relacji globalnych (mających miejsce w światowym systemie społe-

[511] P. Sztompka, *Socjologia zmian ...,* dz. cyt., s. 98.
[512] *Tamże*, s. 98.
[513] *Tamże*, s. 98-99.
[514] T. L. Friedman, *Świat jest ...,* dz. cyt., s. 514.
[515] J. Podsiadło, M. Szostak, A. Wierzbicka, *Marketing w cyfrowych czasach*, „Harvard Business Review", grudzień 2018-styczeń 2019, s. 104.
[516] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 36.

czeństw i organizacji)[517]. Koncepcja „społeczeństwa sieciowego" uzupełnia pojęcie „społeczeństwa informacyjnego" (informacja jako treść) o koncepcję sieci (format wymiany informacji), dając pierwszeństwo formie, czyli powiązaniom i przepływom informacji społecznej[518].

We współczesnym społeczeństwie dominującą formą są kontakty za pośrednictwem mediów, kształtuje się „społeczeństwo oparte na mediach" – społeczeństwo zmediatyzowane (społeczeństwo medialne; *mediated society*), które charakteryzuje „wszechobecność, wszechstronność a w pewnej mierze i wszechmoc mediów kierowanych, ale i kierujących człowiekiem"[519]. W społeczeństwie tym kontakty międzyludzkie mają głównie charakter zapośredniczony, prawie wszystkie aktywności ludzkie są wspomagane przez techniki medialno-informacyjne, media tworzą rzeczywistość wirtualną i kulturę medialną, przemysł medialny jest istotnym elementem gospodarki, większość PKB powstaje z udziałem sektora usług informacyjnych, telekomunikacyjnych i medialnych, informacja i wiedza są podstawowym towarem[520].

Rozwój mediów społecznościowych sprzyja powstawaniu wirtualnych wspólnot, których członków łączą wspólne zainteresowania w różnych obszarach: branżowych, zawodowych, hobbystycznych[521]. Jest to efekt zarówno możliwości technicznych stwarzanych przez media, jak i procesu indywidualizacji, która skłania człowieka do poszukiwania wspólnot, aby w nich potwierdzać swoją wartość i budować tożsamość.

Za sprawą cyfrowych mediów kształtują się nowe pokolenia i pogłębiają różnice pokoleniowe. Aktualnie w polskim społeczeństwie żyje 6 pokoleń: Pokolenie *Silvers* (1919 do 1944), *Baby Boomers* (1945 do 1965), Generację X (1966 do 1981), Pokolenie Y (1982 do 1995), Pokolenie Z (1996 do 2009) oraz Pokolenie Alfa (od 2010)[522], które różnicuje stosunek do mediów cyfrowych (zauważalne jest też skracanie się czasu jednego pokolenia). Przepaść ujawniła się na przestrzeni jednego pokolenia i rozdzieliła pokolenie uczące się życia z mediami cyfrowymi oraz pokolenie wychowane wśród nich i nie znające innego życia, stając się „głębokim podziałem prowadzącym do powstania dwóch odrębnych kultur"[523] i „otchłanią dzielącą nie dwie grupy wiekowe, lecz

[517] *Tamże,* s. 44-45.
[518] T. Goban-Klas, *Cywilizacja medialna ...,* dz. cyt., s. 39.
[519] *Tamże*, s. 41-42.
[520] *Tamże*, s. 43.
[521] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...*, dz. cyt., s. 233.
[522] B. Sajduk, *Nowoczesna dydaktyka …*, dz. cyt., s. 17-18.
[523] S. Small i G. Vorgan, *iMózg. Jak ...,* dz. cyt., Poznań 2011, s. 16.

dwie zasadniczo odmienne kultury"[524]. Granica między Pokoleniem X i Pokoleniem Y (inaczej Pokolenie Cyfrowych Tubylców, Pokolenie Millenialsów) stała się przełomowa. Warto dodać, że podział na pokolenia nie jest precyzyjny, dopuszcza tolerancję między datami granicznymi, oraz geograficzne zróżnicowanie[525], niemniej jednak dla opisu przemian zachodzących w szkole jest bardzo przydatny. Pokolenie Y i Pokolenie Z najwcześniej zaczęto opisywać w USA, i chociaż doświadczenia amerykańskie i polskie różnią się w szczegółach (zwłaszcza w kwestii przełomowych doświadczeń kształtujących pokolenia, typowe dla poszczególnych krajów), to charakterystyka ta wydaje się być uniwersalna, co zresztą znajduje potwierdzenie w szeregu polskich badań.

Spoglądając na pokolenia w zestawieniu z kalendarium wchodzenia do użytku nowych technologii (rysunek 4) widać, że dla najstarszych przedstawicieli Pokolenia Y wiek nastoletni to pojawienie się systemu Windows 95 i wyszukiwarki Google, najmłodsi zaś nie znają już świata bez Google, Facebooka, Snapchata czy Instagrama, zaś przychodzące po nich Pokolenie Z już w pełni zatopione jest w cyfrowych mediach. Przyglądając się pokoleniom wcześniejszym widać, że dla najstarszych z Pokolenia X pojawienie się wyszukiwarki Google przypada na wiek 32 lat, zaś dla Pokolenia *Baby Boomers* 52 lat.

Dla rozważań dotyczących stanu polskiej edukacji, zmian zachodzących na rynku i przyszłych wyzwań, istotne są zwłaszcza pokolenia X, Y i Z, spotykające się w szkole oraz na rynku pracy (rysunek 5) – o odmiennych stylach komunikacji i pracy, motywacjach, oczekiwaniach, stanowiące wyzwanie dla zarządzających i uczących. Pokolenie Z, trzymając się ustalonych dat granicznych, to teraz uczniowie szkół podstawowych od klas 3 aż po ostatnie klasy szkoły ponadgimnazjalnej. W niewielkim zakresie w szkołach obecne jest już także Pokolenie Alfa (pierwsze dwa roczniki szkół podstawowych). Pokolenie Y natomiast pojawia się w szkole w roli rodziców, a także nauczycieli.

[524] M. McLuhan, *Wybór tekstów*, dz. cyt., s. 354.
[525] Por. Podział dla społeczeństwa amerykańskiego: D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ... ,* dz. cyt., s. 59.

Rysunek 4. Pokolenia a wydarzenia – 25 lat.

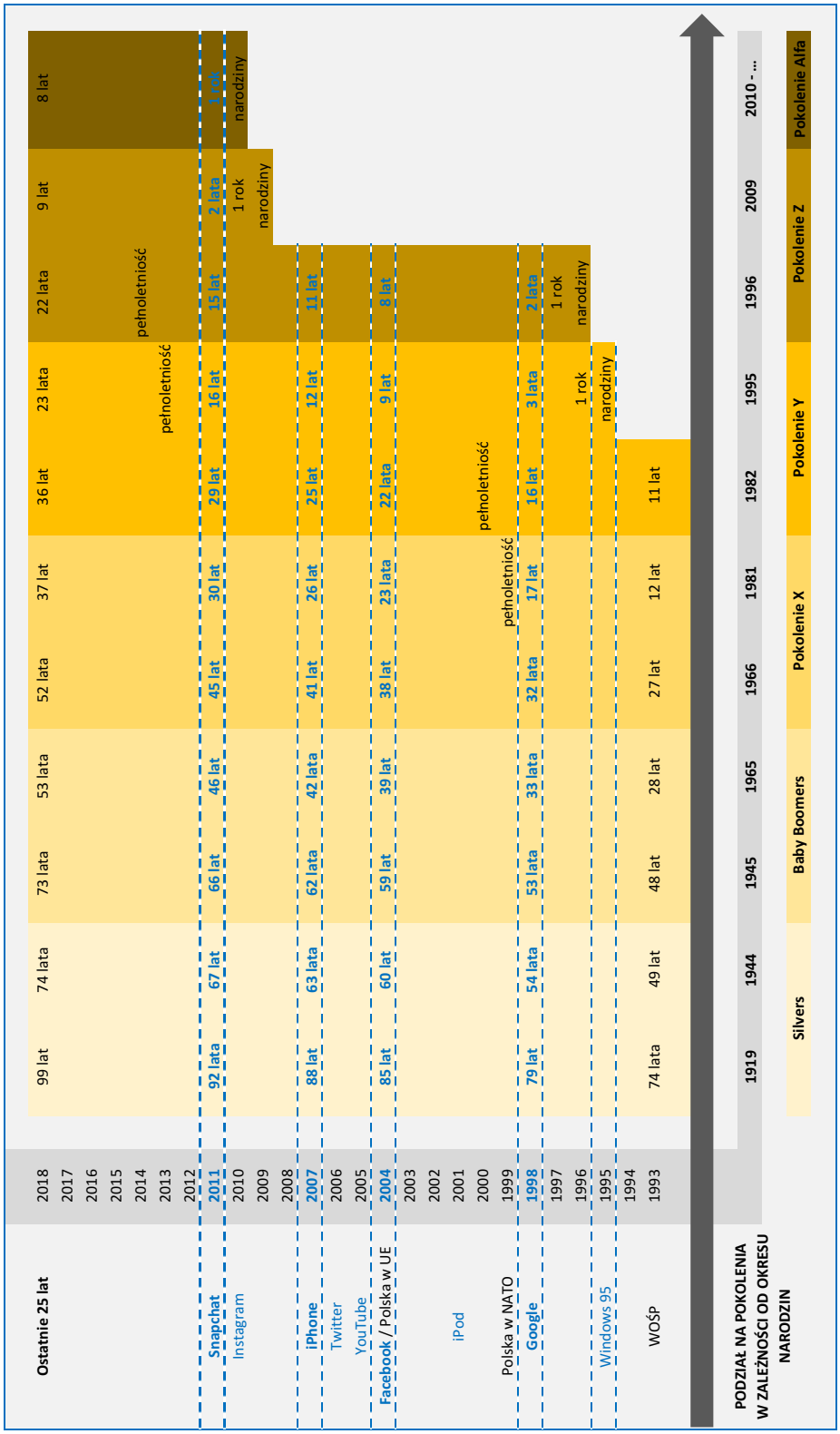

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. Sajduk, Nowoczesna dydaktyka akademicka. Kto kogo uczy?, https://www.researchgate.net/profile/Blazej_Sajduk/publication/271646415_Nowoczesna_Dydaktyka_Akademicka_Kto_Kogo_Jak_Uczy_-_httpdydaktyka-akademickapl1/links/54ceb0ae0cf298d65661f935/Nowoczesna-Dydaktyka-Akademicka-Kto-Kogo-Jak-Uczy-http-dydaktyka-akademickapl-1.pdf?origin=publication_detail, 23.05.2018, s. 18.

Rysunek 5. Pokolenia w rodzinie, szkole i na rynku pracy.

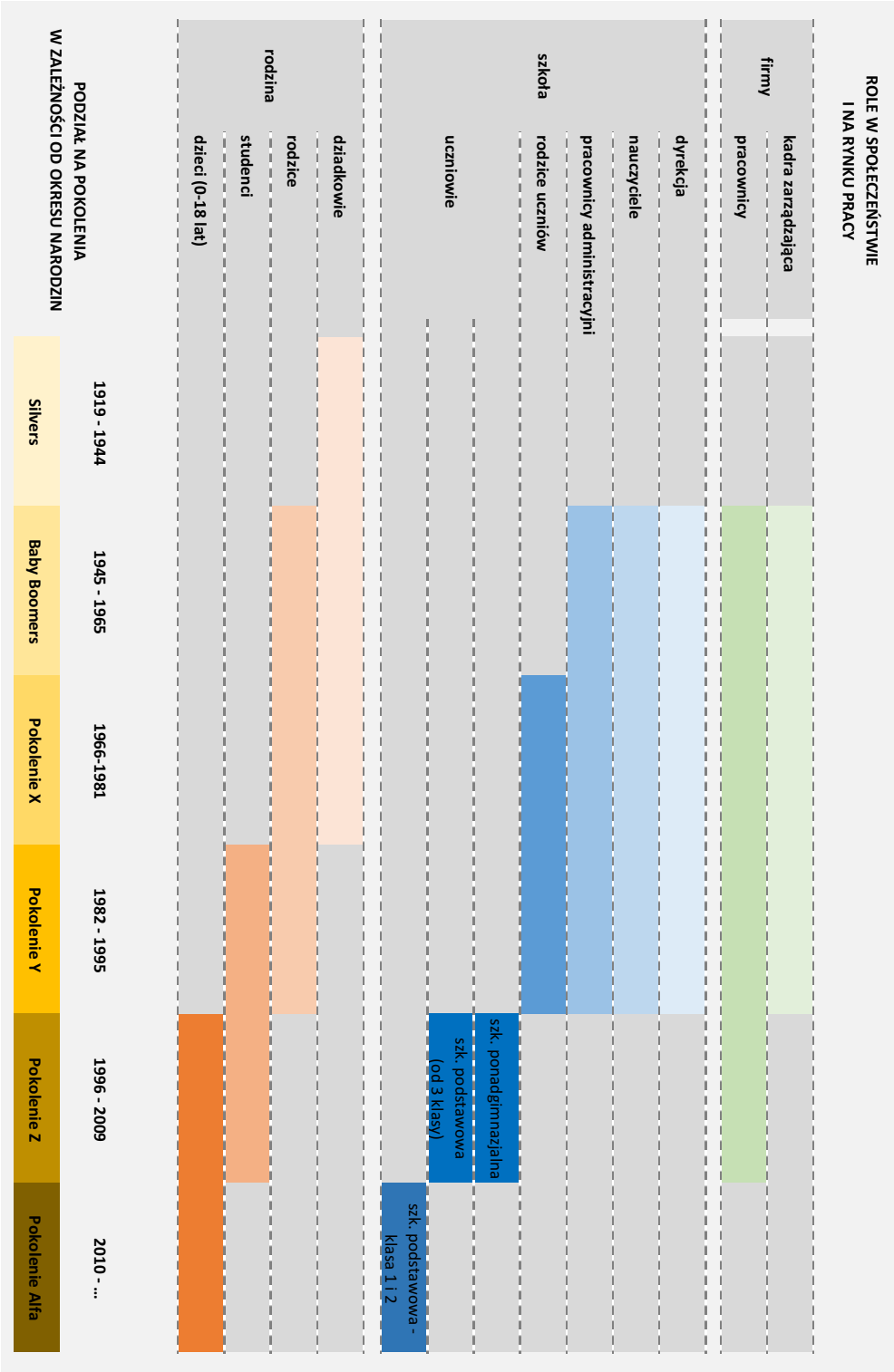

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: B. Sajduk, Nowoczesna dydaktyka akademicka. Kto kogo uczy?, https://www.researchgate.net/profile/Blazej_Sajduk/publication/271646415_Nowoczesna_Dydaktyka_Akademicka_Kto_Kogo_Jak_Uczy_-_httpdydaktyka-akademickapl1/links/54ceb0ae0cf298d65661f935/Nowoczesna-Dydaktyka-Akademicka-Kto-Kogo-Jak-Uczy-http-dydaktyka-akademickapl-1.pdf?origin=publication_detail, 23.05.2018 s. 18.

Dla zrozumienia przemian zachodzących w edukacji niezbędne jest przyjrzenie się charakterystyce tych pokoleń. Zwłaszcza istotne jest ukształtowane pod wpływem mediów cyfrowych Pokolenie Y. Jego odmienne cechy osobowości, wyznawane wartości, czy sposób pracy wywołują zmiany w różnych obszarach. Bez spojrzenia na nie trudno byłoby zrozumieć zachodzące we współczesności zmiany. Pokolenie Z zostanie szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym mediatyzacji edukacji, tutaj zaś spójrzmy na Pokolenie Y.

Pokolenie Y (dzieci Pokolenia X) ukształtowane zostało przez technologie cyfrowe, z którymi dorastało i które stały się w ich życiu czymś oczywistym oraz przez środowisko rodzinne odmienne od wcześniejszych. Miejsce hierarchicznej struktury rodzinnej i surowych zasad, w których wyrosło Pokolenie X, zastąpiły partnerskie relacje w rodzinie. Młodzi ludzie często przejmowali rolę nauczycieli cyfrowych technologii w stosunku do swoich rodziców, kształtując w sobie przekonanie, że autorytet nie jest przynależny do roli czy pozycji, ale do rzeczywistych kompetencji. Akceptowani, otaczani miłością i będący w centrum zainteresowania, odnajdowali w domu wolność, w przeciwieństwie do swoich rodziców szukających jej poza domem[526]. W warunkach polskich doszły jeszcze doświadczenia związane z transformacją: wychowali się obserwując doświadczenia rodziców, które ukształtowały ich system wartości – widzieli cenę płaconą za odnalezienie się w sytuacji wolnego rynku, problemy z pogodzeniem pracy i życia prywatnego i wynikające z tego konsekwencje. Pokolenie Y charakteryzuje się kilkoma specyficznymi cechami, które przekładają się na ich stosunek do życia osobistego, społecznego i pracy – ceni wolność we wszystkich aspektach życia, personalizuje i dopasowuje do swoich potrzeb wszystko, jest pokoleniem obserwatorów i weryfikatorów, ceni wiarygodność niezależnie od tego, czy dotyczy to pracodawcy, czy producenta kupowanego towaru, cechuje je współpraca – szybko nawiązuje kontakty, wspólnie działa dla rozrywki i pracy, oczekuje rozrywki i zabawy w pracy, szkole i życiu towarzyskim, z trudem rozdziela czas pracy i życia prywatnego, cechuje je szybkie tempo – natychmiastowość jest normą i dotyczy wszystkiego, jest pokoleniem innowatorów i oczekuje innowacji we wszystkich dziedzinach życia[527]. Mając na uwadze, że Pokolenie Y w rzeczywistości szkolnej zaczyna występować w roli rodziców, warto wspomnieć o prezentowanym przez nich o modelu wychowania dzieci (a więc Pokolenia Z), zupełnie odmiennym od wcześniejszych wzorców. W skrócie można opisać go jako chronie-

[526] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 365-367.
[527] *Tamże*, s.84-88, 146, 149-153, 163-167, 170-172, 174.

nie dzieci pod kloszem przez „helikopterowych rodziców". Cechuje je wsparcie dla dzieci, wzmacnianie ich i mocne zaangażowanie w przygotowanie do życia, ale bez złudzeń, że można ustrzec je przed niebezpieczeństwami świata, a z przeświadczeniem o konieczności przygotowania ich do unikania albo radzenia sobie z nimi[528].

„Wiek XX i ponowoczesność wprowadziły obraz w przestrzeń społeczną i kulturową", nad logosferą (cała warstwa słowa w środowisku człowieka) dominuje ikonosfera (środowisko obrazu)[529]. W efekcie mediatyzacji następuje zmiana form komunikacji, wzrost roli obrazu i wideo, rozwój kultury wizualnej[530]. Współczesny świat nasycony jest treściami wizualnymi, przepełniony obrazami, a postrzegalne aspekty otoczenia są coraz bardziej wyraziste i różnorodne[531]. Wzrasta rola monitorów jako środka komunikacji i odbioru rzeczywistości, zastępującego tekst drukowany, transmisję audio czy komunikację bezpośrednią, a co za tym idzie rośnie skomplikowanie przekazów, które zawierają dużo informacji w różnej formie – napisów, obrazów, liczb, rysunków[532]. Masowy odbiorca w tym zalewie informacji oczekuje prostych, krótkich i obrazowych przekazów, wizualizacja informacji nabiera coraz większego znaczenia, staje się także istotnym elementem projektowania graficznego mediów[533]. Metamorfozę przechodzą dzienniki, w których rośnie znaczenie tzw. „jedynki" (pierwszej kolumny gazety)[534], wzrasta rola publicystyki wizualnej w prasie (rysunku satyrycznego, karykatury, fotomontażu)[535]. Nawet słowa zaczynają być wizualizowane – widać to na billboardach, reklamach, opakowaniach – przekaz staje się głównie przekazem wizualnym[536]. Obrazy moc przyciągania uwagi, absorbowania jej i równocześnie coraz trudniej jest wywołać zainteresowanie człowieka, stąd przekazy nabierają mocy i agresywności[537]. Skomplikowanie i intensywność przekazów wizualnych wymagają umiejętności odczytywania znaczeń oraz zwiększonej uwagi. Obok umiejętności czytania i pisania, jako życiowa

---

[528] M. Merriman, *The rise of Gen Z creates new challenges for retailers*, Ernst&Young, 2015, http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-rise-of-gen-znew-challenge-for-retailers/$FILE/EY-rise-of-gen-znew-challenge-for-retailers.pdf, 23.05.2018, s. 7.
[529] A. Adamski, *Fotografia i słowo w prasie*, [w]: A. Adamski i in., *Media audiowizualne…,* dz. cyt., s. 276-278.
[530] S. Dylak, *Architektura wiedzy …,* dz. cyt., s. 82.
[531] P. Sztompka, *Socjologia wizualna …,* dz. cyt., s. 11.
[532] J. van Dijk, *Społeczne aspekty …,* dz. cyt., s. 270-271.
[533] P. Płaneta, *Infografika w prasie: między przejrzystą informacją a jałową estetyzacją*, [w]: K. Wolny-Zmorzyński i in., *Komunikacja wizualna w prasie i mediach elektronicznych*, Poltext, Warszawa 2013, s. 45-46.
[534] P. Olechowska, *Wizualizacja treści na podstawie „jedynek" wybranych dzienników z całego świata*, [w]: K. Wolny-Zmorzyński i in., *Komunikacja wizualna …,* dz. cyt., s. 59-61.
[535] A. Kozieł, *Publicystyka wizualna w prasie: karykatura, rysunek satyryczny, fotomontaż*, [w]: K. Wolny-Zmorzyński i in., *Komunikacja wizualna …,* dz. cyt., s. 35-36.
[536] S. Dylak, *Architektura wiedzy …,* dz. cyt., s. 82.
[537] J. van Dijk, *Społeczne aspekty …,* dz. cyt., s. 273.

konieczność pojawia się alfabetyzacja wizualna[538]. Biorąc pod uwagę dominację kultury wizualnej staje się ona niezbędna do uzyskiwania informacji, operowania nią, wykorzystywania oraz przesyłania[539]. Współczesna kultura wizualna zwiększa w percepcji człowieka wagę widzenia, przynosi wzrost roli myślenia wizualnego[540].

Przy całym zwrocie komunikacji w stronę wizualizacji, obserwować można jednak także odzyskiwanie starszych form komunikacji w nowej formie (w myśl przytaczanej już Tetrady praw medialnych McLuhana oraz teorii remediacji Boltera i Grusina). Krótkie, wyraziste teksty na Twitterze przypominają kształt dawnych fraszek, słowa przybierające postać wizualną na opakowaniach, czy billboardach, przywodzą na myśl pisane odręcznie książki w dawnych czasach[541]. Storytelling[542] rozwijający się w marketingu staje się niejako powrotem dawnych opowiadanych historii. Umiejętność opowiadania poruszających historii i docierania do ludzi przez emocje jest motorem napędowym sprzedaży, co widać po sukcesie wprowadzania na rynek produktów Apple przez Steva Jobsa, określanego mianem „największego gawędziarza biznesu"[543]. Infografiki („grafiki objaśniające") łączące informacje z projektem graficznym przypominają naścienne obrazki zwierząt z jaskiń lub rysunki z przewodnika anatomii Leonarda da Vinci, który uzupełniał pisemne instrukcje ilustracjami[544].

Technologie cyfrowe umożliwiają digitalizację dorobku nauki i kultury, a więc przekształcenie na postać cyfrową zapisu danych w formie drukowanej, dźwiękowej lub w postaci zapisu analogowego[545]. Dynamiczny jej rozwój niesie perspektywę zdigitalizowania w przyszłości całej ludzkiej wiedzy[546]. Staje się to podstawą upowszechniania dorobku nauki i kultury w Internecie, odzyskiwania dostępu do dzieł archiwalnych lub z ograniczonym dostępem. Jest bazą rozwoju multimedialnych ekspozycji i wirtualnych muzeów. Dzięki nowym technologiom muzea zmieniają techniki i formy przekazu, wykorzystują animacje, filmy trójwymiarowe, gry komputerowe i interaktywne programy

---

538 S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 83.
539 *Tamże*, s. 87.
540 J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 290.
541 S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 82.
542 M. Górska, *Storytelling biznesowy*, https://monikagorska.com/storytelling/, 19.02.2018.
543 P.Kotler, H. Kartajaya, I. Setiawan, *marketing 3.0. ...,* dz. cyt., s. 75.
544 I. Iskierka, *Środki komunikacji wizualnej i infografiki w edukacji, biznesie i innych obszarach życia społecznego*, *„Dydaktyka Informatyki",* 2016, 11(2016), http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-d8e62411-89ac-4d16-93fd-286341bef2e2, 3.05.2019, s. 142-143.
545 W. Pisarek, *Słownik terminologii ...,* dz. cyt., s. 32.
546 A. Adamski, *Media w ...,* dz. cyt., s. 42.

edukacyjne – stają się miejscem edukacji dostosowanym do potrzeb współczesnych odbiorców[547].

W efekcie mediatyzacji następuje rozwój kultury masowej, przemysłu rozrywkowego i zanikanie kultury „wyższej" – mass media przyczyniają się do degradacji kultury, trywializacji jej treści, ograniczenia głównie do rozrywki[548]. W wyniku rozwoju gospodarki rynkowej kultura zaczyna być traktowana w kategoriach towaru podlegającego prawom podaży i popytu (związek mediatyzacji z procesem komercjalizacji), którego konsumpcja odbywa się dwutorowo – masowo z produktami przeznaczonymi dla szerokich grup odbiorców oraz wąsko, elitarnie, z uznaniem krytyków – dla wąskiej grupy odbiorców o bardziej wysublimowanym guście[549]. Prowadzi to do rozwoju przemysłu rozrywkowego i regresu kultury ambitnej jako nieopłacalnej[550].

Media cyfrowe redefiniują rolę książki drukowanej. Z jednej strony ich rozwój zmniejsza znaczenie książki. Spada liczba sprzedanych książek (w Polsce między 2010 a 2014 rokiem spadek liczby sprzedanych egzemplarzy z 139,8 mln do 105,8 mln[551]) i wartość przychodów wydawnictw ze sprzedaży (w 2016 roku spadek 1,7% w cenach zbytu, do poziomu 2,37 mld zł[552]). Następuje spadek czytelnictwa (między rokiem 2004 i 2008 gwałtowny spadek liczby osób, które przeczytały minimum 1 książkę z 58% do 38%, i które przeczytały minimum 7 książek – z 22% do 11%; potem ustabilizowanie – w roku 2017 odpowiednio 38% i 9%)[553]. Zanika tradycyjne czytelnictwo na rzecz rozwoju „nowej kultury czytania"[554]. Z drugiej strony następuje odzyskiwanie roli tradycyjnej książki, która w porównaniu ze środowiskiem elektronicznym spowalnia tempo przekazywania informacji, przez co przyspiesza przepływ myśli[555], stanowi odskocznię od pędu codzienności i wzbudza refleksyjność, o którą coraz trudniej. W ostatnim czasie widać w polskich zwyczajach czytelniczych zarysy zmian – wzrasta nieznacznie liczba odwiedzin w bibliotece w ciągu roku przypadających na jednego czytelnika

[547] M. Kap, *Muzeum w dobie konwergencji i nowych mediów – nowe trendy, nowe technologie, nowe możliwości*, „Kultura – media – teologia", 2016, nr 25, https://kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/kmt_2016_25_kap.pdf, 26.05.2019, s. 101.
[548] J Gajda, *Media w ...,* dz. cyt., s. 17.
[549] *Tamże*, s. 18.
[550] *Tamże*, s. 18-19.
[551] P. Dobrołęcki, *Polski rynek książki 2015*, Biblioteka Analiz Sp. z o. o. © Instytut Książki, https://instytutksiazki.pl/rynek-ksiazki,7,raporty,18,polski-rynek-ksiazki-2015,16.html, 3.05.2019, s. 5.
[552] P. Waszczyk (praca zbiorowa), *Rynek książki w Polsce 2017. Wydawnictwa*, Biblioteka Analiz Sp. z o.o., Warszawa 2017, http://rynek-ksiazki.pl/wp-content/uploads/2018/06/RPK_T1_2017_elektr.pdf, 3.05.2019, s. 50.
[553] I. Koryś i in., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2018, https://www.bn.org.pl/download/document/1529572435.pdf, 28.04.2019, s. 12.
[554] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 40.
[555] D. de Kerckhove, *Inteligencja otwarta ...,* dz. cyt., s. 139.

(z 9,8 w 2015 do 9,9 w 2016), biblioteki są częściej wskazywane jako źródło czytanych książek (22% w 2014 roku do 26% w 2017), zmniejszają się czytelnicze dystanse społeczne i rośnie znaczenie emocjonalnego nastawienia i satysfakcji z czytania[556].

Zanika pismo odręczne, obserwuje się przechodzenie na pismo cyfrowe praktycznie w każdej sferze życia – pracy zawodowej (oprogramowanie biurowe), administracji publicznej (formularze online), życiu prywatnym (zanikanie tradycyjnego listu i korespondencji). Nawet w szkołach podejmuje się próby rezygnacji z nauki pisania i przechodzenie na tablety (więcej w rozdziale 2 poświęconym mediatyzacji edukacji).

Zmianie ulega język komunikacji. Z uwagi na przeważającą cyfrową formę komunikację, zaczyna być skrótowy, zwięzły, samoistnie powstają słowniki akronimów (skróty utworzone z pierwszych liter kilku słów np. *asap – as soon as possible*), uzupełnieniem skrótowej komunikacji stają się emotikony – symbole dodające wypowiedziom zabarwienia emocjonalnego[557]. W powszechne użytkowanie wchodzą codzienne określenia albo zapożyczenia z języka angielskiego.

Mediatyzacja wpływa na wszystkie sfery życia codziennego człowieka.

Dotyka polityki. Staje się jednym z dwóch wymiarów wzajemnych relacji między systemem medialnym a systemem politycznym (drugi wymiar to polityzacja mediów czyli upolitycznienie) i przejawia się w narzuceniu systemowi politycznemu reguł i logiki działania typowej dla środków komunikowania masowego[558]. Z jednej strony media mają władczą pozycję wobec systemu politycznego – konstruują hierarchię ważności tematów, o których dyskutują odbiorcy (*agenda setting*), dokonują selekcji informacji (*gatekeeping*), są też źródłem dochodów państwa i liczącym się pracodawcą, z drugiej zaś kontrolują władzę, definiują kryzysy, wpływają na korygowanie działań władzy i stymulują decyzje personalne[559]. Dzięki nim powstaje nowa klasa komentatorów politycznych opartych na mediach[560].

Zaczyna się era Demokracji 2.0 – przejście od jednokierunkowej do interaktywnej, kończąc model komunikacji polityków ze społeczeństwem poprzez media, uzupełniany tylko sporadyczną interakcją podczas wyborów. Dzięki mediom społecznościowym obserwuje się rozwój ruchów społecznych, oddolnych inicjatyw, protestów będących re-

---

[556] I. Koryś i in., *Stan czytelnictwa ...,* dz. cyt., s. 23, 41-43.
[557] T. Białobocki i in., *Społeczeństwo informacyjne. Istota, rozwój, wyzwania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006, s. 130.
[558] Z. Oniszczuk, *Mediatyzacja polityki i polityzacja mediów. Dwa wymiary wzajemnych relacji*, „Studia Medioznawcze", 2011, 4 (47), http://studiamedioznawcze.pl/Numery/2011_4_47/pelny.pdf , 26.05.2019, s. 11, 13-14.
[559] *Tamże*, s. 15-16.
[560] S. Hjarvard, *The mediatization of culture ...,* dz. cyt., s. 154.

akcją na konkretne sytuacje (w Polsce ACTA w 2012 roku, na świecie Arabska Wiosna, zapoczątkowana w 2010 roku z istotną rolą mediów społecznościowych). Następuje zwiększenie wymiany informacji dotyczących polityki i rządu, partycypacji i podejmowania decyzji przez obywateli, kreowanie warunków sprzyjających debacie publicznej i powstawaniu wspólnot[561]. Młodzi ludzie przyzwyczajeni przez media społecznościowe do interakcji i współpracy, przenoszą to oczekiwanie również na wszystkie obszary życia, są dobrym zaczynem, by tworzyć społeczeństwo dzielące się wiedzą, współpracujące, zaangażowane na rzecz społeczności[562]. Są jednak i potencjalne zagrożenia z uwagi na łatwość centralnej kontroli, tworzenia rejestrów i nadzorowania[563], wykorzystywania ich do manipulowania użytkownikami Sieci i wpływania na na decyzje wyborcze[564].

Następuje rozwój e-administracji czyli świadczenie usług w administracji publicznej z wykorzystaniem technologii informatycznych i telekomunikacyjnych, mające na celu poprawę jakości świadczonych usług i zwiększenie zaangażowania obywatela w procesy demokratyczne i poparcia dla polityki państwa[565]. W Polsce rozwój e-administracji jest stosunkowo niewielki w porównaniu ze średnią dla UE, ale też popyt na te usługi jest stosunkowo niewielki[566] (z usług e-administracji w 2017 roku skorzystało 31% populacji w przedziale wiekowym 16-74 lata, i choć następuje w ostatnich latach wzrost, to jego dynamika jest niewielka[567]).

Media stają się dominującym źródłem informacji i doświadczeń odnoszących się do religii, a mediatyzację religii można obserwować w trzech formach: mediów religijnych (nabożeństwa religijne, kazania, spowiedź), dziennikarstwa religijnego (wiadomości, aktualne wydarzenia, debaty) i banalnej religii (fikcja, rozrywka, porady, na bazie różnych instytucjonalnych i ludowych religii)[568]. Zwłaszcza Internet przekształca oblicze religii, zarówno pod względem obecności w Internecie różnorakich wątków o tej tematyce (różnorodne treści, porady, internetowe uczestnictwo w nabożeństwach, działania

[561] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 150.
[562] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 431.
[563] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 142-143.
[564] A. Siewierska-Chmaj, *Nowe media, postprawda i populizm, czyli dlaczego millenialsi odwracają się od demokracji*, [w]: A. Adamski, S. Gawroński, M. Szewczyk (red.), *Nauki o* …, dz. cyt., s. 508.
[565] A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, A.Wódkowski, *e-usługi a ...,* dz. cyt., s. 47-49.
[566] *Tamże*, s. 48-49.
[567] G. Dąbrowski, *Dostęp do internetu – perspektywy w latach*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019, s. 7.
[568] S. Hjarvard, *The mediatization of culture ...,* dz. cyt., s. 84, 154.

misyjne, wspólnoty religijne w Sieci, wirtualne pielgrzymowanie i in.), jak i wpływając na rozwój form religijności w społeczeństwie[569].

Media towarzyszą człowiekowi w codziennym życiu, w zasadzie większość codziennych aktywności wspierana jest aplikacjami na smartfony – zakupy, nauka, uprawnianie sportu, podróże, planowanie czasu, i wiele innych. Rośnie popularność aplikacji (w 2017 roku odnotowano 60% więcej pobrań aplikacji przez użytkowników niż dwa lata wcześniej) i rola smartfona, staje się on „substytutem portfela", służy do płatności mobilnych, a usługa BLIK w 2017 roku zanotowała 33 mln transakcji[570].

Dzięki cyfrowym mediom i technologiom następuje rozwój nauki i badań w różnych dziedzinach. Umożliwiają to nowoczesne urządzenia i oprogramowanie, stanowiąc naturalne narzędzia rozwoju, ale zachodzi to też pod presją potrzeb rynku komercyjnego, który wykorzystuje wyniki dla kreowania i sprzedaży nowych produktów i usług. XXI wiek przynosi intensywny rozwój w obszarze neurobiologii, wiedza o działaniu mózgu znajduje zastosowanie w różnych obszarach życia i biznesu – rozwija się neuromarketing, neuroprojektowanie produktów i usług[571]. Neuronauka służy też maksymalizacji wydajności, powstają metody i narzędzia do rozwoju przywództwa na podstawie wyników badań naukowych (metoda *Fun, Fear and Focus* – zabawa, strach i koncentracja – trzy składniki odpowiadające za osiąganie szczytowej wydajności)[572]. Platformy społecznościowe umożliwiają wspólną pracę badaczy, naukowców, wynalazców i firm nad rozwiązywaniem problemów, przykładem jest platforma InnoCentive[573].

Media cyfrowe stwarzają warunki do rodzenia się i rozwoju różnych zjawisk. Rozwija się cyberprzestępczość w różnych formach, dotykając ludzi i instytucje. Narastają problemy prawne w kontekście Sieci (np. prawo własności intelektualnej, ochrony danych osobowych), które wymuszają dostosowanie prawa do specyfiki rzeczywistości wirtualnej[574]. Na tle mediatyzacji życia publicznego wyrasta zjawisko celebrytyzacji, stawiające na scenie życia publicznego nowych aktorów – celebrytów, „osoby znane z tego, że są znane"[575].

---

[569] Z. Hanas, *Religie w Internecie – Internet w religiach*, [w]: A. Adamski i in., *Media audiowizualne ...,* dz. cyt., s. 240-241, 248.
[570] T. Woźniak, *Rynek mobilny*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019, s. 14-15.
[571] A. K. Pradeep, *Mózg na zakupach. Neuromarketing w sprzedaży*, Onepress, Gliwice 2011, s. 15, 17-18.
[572] *Neuronauka wspiera liderów* (wywiad z Friederike Fabritius), „Harvard Business Review Polska", 2018, lipiec-sierpień 2018, s. 16.
[573] P.Kotler, H. Kartajaya, I. Setiawan, *marketing 3.0. ...,* dz. cyt., s. 25.
[574] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 217-218.
[575] M. Molęda-Zdziech, *Czas celebrytów ...,* dz. cyt., s. 11.

Rozwój mediów cyfrowych przynosi dwoistość natury społecznej – równoczesny wzrost homogeniczności i heterogeniczności społeczeństwa, jedności i fragmentacji, integracji i różnicowania[576]. Następuje pogłębianie się różnic społecznych – Internet i nowe media są szansą na rozwój, ale niosą też z sobą ryzyko zwiększania istniejących już różnic i dysproporcji. Wraz z brakiem dostępu do mediów cyfrowych i urządzeń technologicznych przychodzi cyfrowe wykluczenie, powodujące nierówny dostęp do uczestnictwa w różnych obszarach życia społecznego[577], zróżnicowanie w zakresie szans na rynku pracy, możliwości zdobywania wykształcenia, dostępu do informacji publicznej i świadczeń społecznych i partycypacji w dialogu politycznym[578], ale także różnicowanie społeczne w wyniku działania algorytmów w *Big Data*, spersonalizowanego Internetu tworzącego swoistą „bańkę społeczną" i utrudniającego wyrwanie się z kręgu swojego środowiska i opinii[579].

1.3.4. Mediatyzacja a rynek

Proces mediatyzacji przynosi efekty dla rynku, o czym będzie mowa w tej części rozdziału, ale też dodatkowo wzmacnia działające na niego procesy globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji. W procesie globalizacji media cyfrowe, zapewniające natychmiastową i nieograniczoną komunikację zwiększają wrażliwość rynku na zagrożenia i turbulencje, cyfrowe innowacje są czynnikiem przeobrażającym oblicze branż i zawodów i przyczyniają się do przyspieszenia wzrostu form, narzędzia cyfrowe pomagają zwiększać wydajność pracy i pozwalają przetwarzać olbrzymie ilości danych. Cyfrowe media wzmacniają także proces indywidualizacji. Dzięki technicznym możliwościom personalizacji mediów, treści marketingowe mogą być dostosowywane do indywidualnych preferencji odbiorcy oraz jego rytmu życia. Media umożliwiają budowanie ścieżek doświadczeń klienta, profilowanie klientów, personalizację produktów i usług. W procesie komercjalizacji są motorem rozwoju marketingu, spersonalizowanych działań komunikacyjnych, personalizowanych produktów i usług. Cyfryzacja jest motorem rozwoju branż. Dzięki digitalizacji produkt krajowy brutto Polski ma szanse

[576] J. van Dijk, *Społeczne aspekty ...,* dz. cyt., s. 239.
[577] *Tamże*, s. 248-249; B. H. Olszewski, *Wykluczenie cyfrowe ...,* dz. cyt., [w]: A. Wołk, A. Ptasińska (red.), *Nierówności społeczne ...,* dz. cyt., s. 353-354.
[578] B. H. Olszewski, *Wykluczenie cyfrowe ...,* dz. cyt., [w]: A. Wołk, A. Ptasińska (red.), *Nierówności społeczne ...,* dz. cyt., s. 353-354.
[579] C. O'Neil, *Broń Matematycznej ...,* dz. cyt., s.21.

wzrosnąć do 2025 roku aż o 275 miliardów złotych[580]. W Polsce obecnie najwyższy poziom cyfryzacji jest w sektorach: finanse i ubezpieczenia (powyżej 10% – to jedyna taka sfera w Polsce), transport i logistyka, produkcja oraz usługi profesjonalne (każda z wartości w przedziale 3-10% – to jedyne trzy sektory w tym przedziale) [581].

W efekcie mediatyzacji następuje rozwój *e-commerce* – w skali świata w 2018 roku wydatki online w ciągu jednej minuty wynosiły 862 823 $ czyli przeszło 3 miliony złotych[582]. Tempo wzrostu światowego rynku *e-commerce* rok do roku to około 20%, w Polsce nawet około 30%[583]. Wartość polskiego rynku *e-commerce* według różnych źródeł szacowana jest na 36-40 mld złotych[584], w roku 2020 według prognoz Sociomantic Labs przekroczy ona poziom 63 mld zł[585]. Połowa ruchu na platformach *e-commerce* w Polsce jest generowana z urządzeń mobilnych[586]. W Polsce sukcesywnie wzrasta liczba kupujących online, aktualnie to 54%[587]. Jeszcze częściej Internet służy do wyszukiwania informacji o produktach, albo łączenia wyszukiwania informacji w Internecie z zakupem w tradycyjnym sklepie (zjawisko ROPO – z ang. *researched online*, *purchased offline*)[588]. Dwa najbardziej widoczne aktualnie trendy w *e-commerce* to *m-commerce*, a więc handel z wykorzystaniem mobilnych urządzeń oraz *social commerce* – handel ukierunkowany na aspekty społecznościowe, uwzględniający budowanie relacji między firmami i konsumentami oraz sposób podejmowania decyzji[589].

Intensywnie rozwijają się także e-usługi, czyli świadczenie usług przy wykorzystaniu Internetu np. e-administracja, e-bankowość, e-ubezpieczenia, e-zdrowie, czy e-turystyka[590].

---

[580] M. Purta, K. Ignatowicz, K. Yearwood, *Czas na cyfrowe przyspieszenie*, „Harvard Business Review", grudzień 2018-styczeń 2019, s. 14.
[581] M. Purta, K. Ignatowicz, K. Yearwood, *Czas na …,* dz. cyt., s. 15 .
[582] Ł. Majchrzyk, *Tak wyglądała minuta w internecie w 2018 roku,* dz. cyt.
[583] P. Zielewski, *Segment e-commerce …,* dz. cyt.
[584] P. Pallus, *E-zakupy coraz popularniejsze w Polsce. Zauważają to najwięksi gracze,* https://businessinsider.com.pl/finanse/handel/rynek-e-commerce-w-polsce-raport-gemiusa-za-2017-rok/mpw8rs5, 13.01.2018.
[585] *BAROMETR ECOMMERCE OD SOCIOMANTIC LABS*, https://assets.sociomantic.com/site_uploads/sites/4/2016/01/2016_Barometr_ecommerce2016.pdf, 13.01.2018.
[586] J. Bakuła, *Platformy e-commerce,* [w]: *Raport strategiczny. Internet 2017/18*, IAB Polska, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019, s. 18.
[587] *E-Commerce w Polsce. Gemius dla e-Commerce Polska*, Gemius, Izba Gospodarki Elektronicznej, 2017, https://www.gemius.pl/wszystkie-artykuly-aktualnosci/najnowsze-dane-o-polskim-e-commerce-juz-dostepne.html, 28.05.2019, s. 8.
[588] W. Bogdan i in., *Cyfrowi Polacy …,* dz. cyt., s. 29.
[589] B. Gregor, B. Gotwald-Feja, A. Łaszkiewicz, *E-commerce …,* dz. cyt., [w] : M. Bartosik-Purgat (red.), *Zachowania konsumentów …,* dz. cyt., s. 116, 118-119.
[590] A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, A.Wódkowski, *e-usługi a …,* dz. cyt., s. 41, 47-49, 56-69, 96-113.

Za sprawą mediów cyfrowych na świecie generowana jest olbrzymia ilość danych, zwiększająca się w gwałtowny sposób. Codziennie na świecie przyrasta około 2,2 eksabajtów czyli 2,2 mld gigabajtów danych[591]. W tych warunkach informacja staje się głównym zasobem (synergia z procesem globalizacji). Dzisiaj to 8 miliardów urządzeń podłączonych do Internetu, prognozy mówią o 50 miliardach w 2025 roku, i bilionie w niecałe 10 lat później[592], pokazując skalę tego, co czeka nas w przyszłości. Każda minuta w Internecie generuje miliony wydarzeń – 3,5 mln wyszukań w Google, 156 milionów wysłanych e-maili, 900 000 logowań do Facebooka, 450 000 tweetów[593].

Rysunek 6. 1 minuta w Internecie w 2018 roku.

Źródło: Ł. Majchrzyk, *Tak wyglądała minuta w internecie w 2018 roku, https://mobirank.pl/2019/03/14/tak-wygladala-minuta-w-internecie-w-2018-roku/, 12.05.2019.*

Pod wpływem mediów cyfrowych (również w powiązaniu z efektami globalizacji) i na bazie kreowanych przez nie potrzeb powstają nowe branże i zawody. Rozwija się branża związana z *Big Data* (wielkimi zbiorami danych, mającymi swe źródło w masowo gromadzonych danych o aktywności ludzi) i *Data Mining*, czyli wydobywaniem danych z dużych zbiorów danych[594], sztuczną inteligencją, uczeniem głębokim (*deep*

[591] *Rewolucja AI. Jak sztuczna inteligencja zmieni biznes w Polsce, McKinsey & Company*, Forbes Polska, 2017, http://mckinsey.pl/wp-content/uploads/2017/09/Rewolucja-AI_McKinsey_Forbes_PL.pdf, 28.04.2019, s. 10.
[592] S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. Van Geest, *Organizacje wykładnicze ...,* dz. cyt., s. 43.
[593] Ł. Majchrzyk, *Tak wyglądała minuta w internecie w 2018 roku*, dz. cyt.
[594] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 126-127.

learning)[595]. Następuje rozwój nowych dziedzin marketingu, jak *digital marketing* czy *influencer marketing*. Rozwijają się zawody związane z nowymi formami marketingu np. specjalista *social media*, analityk *Business Inteligence*. Równocześnie obserwuje się zanikanie branż i zawodów, widać to chociażby po fotografii analogowej, która została praktycznie całkiem wyparta przez cyfrową.

Rozwija się *digital markeitng* (*e-marketing*, marketing internetowy), obejmujący wszystkie działania marketingowe wykorzystujące urządzenia elektroniczne lub Internet, a więc działania poprawiające widoczność witryny w organicznych wynikach wyszukiwania i zwiększające ruch do niej (działania płatne – PPC, np. *Google AdWords*), optymalizacja stron, *e-mail marketing*, *marketing automation* (automatyzacji zadań marketingowych dla zwiększenia efektywności), *content marketing* (tworzenie i dystrybucja treści), marketing w mediach społecznościowych (pozyskiwanie ruchu i interakcji z klientami za pomocą mediów społecznościowych), reklama *displayowa*[596].

Media dzięki możliwościom publikowania treści przez użytkowników w Sieci, przyczyniają się do powstawania nowej grupy aktorów Internetu – influencerów. To na nich, osobach wpływowych, liderach opinii, najczęściej autorach blogów, vlogów, ekspertach dzielących się swoimi opiniami w Sieci, rozwija się nowa forma marketingu - *influencer marketing*[597]. Ich opinia jest bardziej autentyczna niż typowej reklamy i owocuje większym zaangażowaniem odbiorców[598]. Funkcjonują w nim obecnie dwa rodzaje budowania kampanii: ekspercka (influencer jest autorytetem polecającym markę czy produkt) lub wizerunkowa (influencer staje się twarzą marki – to czym zajmuje się, nie ma związku z produktem, skuteczność przekazu opiera się na przewidywanym naśladownictwie fanów). Według agencji badawczej Nielsen od 2011 roku w mediach społecznościowych na świecie pojawiło się 500 miliardów wzmianek o produktach i markach, w przypadku niektórych blogerów i vlogerów zaskutkowało to milionami dolarów zarobionymi przez marki.[599]

Coraz większą rolę zaczyna odgrywać marketing szeptany (*Word-of-Mouth Marketing* – WOMM) czyli „działania marketingowe mające za zadanie dotarcie z informacją

---

[595] *Rewolucja AI. Jak sztuczna inteligencja zmieni biznes w Polsce*, dz. cyt., s. 9-10.
[596] A. Molęda, *Chcesz zajmować się digital marketingiem? Zobacz co powinieneś o nim wiedzieć!*, https://socjomania.pl/chcesz-zajmowac-sie-digital-marketingiem-zobacz-na-jakich-stanowiskach-przyda-sie-ta-wiedza, 10.04.2019.
[597] *Influencer marketing*, https://www.whitepress.pl/baza-wiedzy/influencer-marketing, 9.04.2019.
[598] *Influencer marketing*, dz. cyt.
[599] R. Sosnowski, *Influencerzy w kampaniach reklamowych*, [w]: *Perspektywy rozwojowe reklamy online w Polsce. Raport 2017/18*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2017/12/Raport-Perspektywy-Rozwojowe-Reklamy-Online-2017-2018.pdf, s. 30.

marketingową do odbiorcy przez bezpośredni, pozornie spontaniczny przekaz ustny, w celu wywołania pozytywnych skojarzeń z produktem lub marką"[600]. Działanie, wydawałoby się trochę niepasujące do cyfrowego świata, ale właśnie przez niego wywołane. Nadmiar informacji i problemy z ich filtrowaniem, powodują bowiem kłopoty z przedostaniem się klasycznych komunikatów reklamowych i są właśnie jednym z czynników rozwoju marketingu szeptanego (inne to rosnący sceptycyzm konsumentów w stosunku do klasycznych reklam i większe zaufanie wynikające z wzajemnych interakcji konsumentów)[601]. W tych warunkach następuje niejako odzyskiwanie dawnych form sprzedaży opartych na ludzkich interakcjach (w myśl elementu Tetrady praw medialnych McLuhana).

W świecie zaczyna coraz bardziej liczyć się 5 zasad wikinomii czyli nauki i sztuki masowej współpracy biznesowej – współpraca, otwartość, współdzielenie (wymiana wiedzy), uczciwość, współzależność (wzajemna zależność) organizują życie i współpracę w różnych sferach, a media cyfrowe umożliwiają to – przykładem może być Wikipedia tworzona przez miliony ludzi, oprogramowanie Linuks albo projekt poznania ludzkiego genomu[602].

1.3.5. Mediatyzacja a organizacje

Konsumenci stają się prosumentami[603], następuje ich ewolucja w aktywnych uczestników procesu tworzenia produktów i usług, testowania, promowania ich. Zmiana ta ma swoje źródło w cechach pokolenia Sieci przekładających się na sposób konsumpcji: oczekiwanie możliwości wyboru, dopasowania produktu do swoich potrzeb, sprawdzanie przed wyborem produktu i producenta, chęć angażowania się w ulepszenia produktów i wchodzenie w interakcję z firmą, oczekiwanie rozrywki, szybkiego tempa i tego co najnowsze[604]. Tworzą się sieci N-fluencji[605]. Wszystko to dzieje się dzięki cyfrowym mediom, stwarzającym możliwości techniczne dla tych procesów.

W naturalny sposób, dzięki cyfrowym mediom rodzą się wspólnoty konsumentów – ludzi o podobnym stylu życia, aspiracjach czy przekonaniach, skupione wokół wartości

[600] K. Śliwińska, M. Pacut (red.), *Narzędzia i techniki komunikacji marketingowej XXI wieku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 25.
[601] *Tamże*, s. 25-26.
[602] D. Tapscott, A. D. Williams, *Makrowikinomia. Reset świata i biznesu*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2011, s. 15, 32-42.
[603] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 163-167.
[604] *Tamże*, s. 317-325.
[605] *Tamże,* s. 332.

– są niszami dla rynku i szansą dla biznesu na związanie się z nimi i zaoferowanie swoich produktów[606]. Wzrasta więc roli społeczności budowanych wokół firmy – klientów, pracowników, partnerów biznesowych i sympatyków, angażowanych do kreowania, tworzenia i testowania nowych produktów, angażowania ich w procesy biznesowe[607].

Nowe cyfrowe pokolenia wkraczające na rynek pracy, przekształcają środowisko pracy. Pokolenie Y oczekujące demokracji, płaskich relacji i współudziału w podejmowaniu decyzji katalizuje zanikanie w organizacjach hierarchicznych struktur, nie przystających do ich oczekiwań i też nie zapewniających firmom odpowiedniej zwinności w działaniu[608], skłaniając firmy do wprowadzania kultury otwartości, by móc wykorzystać w pełni potencjał młodego pokolenia[609]. Obok globalizacji są drugim czynnikiem przyczyniającym się to powstawania nowych modeli organizacji (więcej w części dotyczącej globalizacji). Na poziomie organizacyjnym firmy wdrażają model zarządzania oparty o zespoły i projekty, powoływane do realizacji konkretnych przedsięwzięć, złożone z pracowników o najbardziej pasujących do zadania kompetencjach – organizacja przyszłości jest „siecią zespołów"[610]. Ta elastyczność idzie dalej – dotyczy elastycznych form zatrudnienia, będących coraz częstszą alternatywą dla umów etatowych, ale też miejsc pracy, gdzie praca zdalna zaczyna być uzupełnieniem pracy w siedzibie pracodawcy. Dotyka także sposobu wynagradzania i premiowania, które skorelowane jest z wynikami pracy, ale także zaczyna uwzględniać potrzeby pracownika w danej chwili – czasem to może być oczekiwanie nagrody finansowej, a czasem dodatkowych dni wolnych od pracy, czy zmniejszenia jej wymiaru[611].

Na gruncie zmiennego rynku i skracającego się czasu przydatności kwalifikacji zawodowych i dezaktualizacji wiedzy powstaje nowy model kariery zawodowej i kształcenia. Rozumiana jest ona jako proces ciągłego uczenia się – kwestia rozwoju zawodowego pracowników i transformacji systemów ich kształcenia jest jednym z ważniejszych trendów w HR[612]. Kształcenie oznacza także interdyscyplinarność i mobilność, dzięki którym możliwe jest migrowanie między stanowiskami i zespołami i elastyczne reagowanie na potrzeby firmy w zmiennych warunkach rynkowych. Procesy te intensyfikuje wchodzenie na rynek pracy Pokolenia Y, stawiającego możliwość rozwoju

[606] P. Fisk, *Geniusz konsumenta ..., dz. cyt*, s. 29.
[607] S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. Van Geest, *Organizacje wykładnicze ...,* dz. cyt., s. 84-87.
[608] A. Bernstien, *W poszukiwaniu talentów przyszłości*, dz. cyt*.,* s. 89-91.
[609] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s.166.
[610] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 21-22.
[611] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 280.
[612] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 31.

i uczenia na jednym z pierwszych miejsc w kryteriach wyboru pracodawcy. Wyzwanie stanowi również dostosowanie tych działań do różnych pokoleń pracowników funkcjonujących na rynku – od Pokolenia *Baby Boomers*, przez Pokolenie X do Pokolenia Y.

Nowy paradygmat sukcesu biznesowego przenosi uwagę na kulturę organizacyjną i przywództwo w firmach. Kultura organizacyjna – unikatowa, oparta na wspólnych wartościach i doświadczeniach wspiera osiąganie sukcesu w zmiennych realiach biznesowych[613]. Rośnie rola przywództwa, będącego jednym z kluczowych wyzwań biznesu, ale wymagającego innych niż do tej pory kompetencji – umiejętności budowania zespołu i zarządzania nim, motywowania i wzmacniania zaangażowania pracowników oraz tworzenia kultury innowacyjności i rozwoju, a także zarządzania zróżnicowanym środowiskiem podwykonawców, współpracowników i społeczności skupionych wokół firmy, innowacyjności i umiejętności podejmowania ryzyka[614]. Ta potrzeba to efekt zarówno zmian otoczenia biznesowego, jak i zmian społecznych, szczególnie wchodzącego na rynek pracy Pokolenia Y.

W świetle biznesowych wyzwań, rośnie rola i waga działów HR w firmach. Ich celem staje się zmniejszenie luki między rozwojem firm, rozwojem technologii i stopniem adaptacji ludzi do niej, zaczynają być traktowane jak partnerzy w rozwoju firm, zarządzaniu wynikami, redefinicji kariery zawodowej, mobilności talentów[615].

Mediatyzacja przynosi także upowszechnianie cyfrowych narzędzi pracy we wszystkich obszarach działalności biznesowej – w obszarze HR to mobilne i cyfrowe narzędzia pomagające projektować doświadczenie pracownika, aplikacje wspierające produktywność i współpracę, aplikacje do badania zaangażowania i zbierania informacji zwrotnej od pracowników, do zarządzania wynikami i wiele innych[616].

Rozwój nowych technologii, odpowiednio połączony z nowymi technikami organizacyjnymi prowadzi do wzrostu wydajności. Powstają „organizacje wykładnicze" – firmy, których wydajność (efektywność) rośnie przynajmniej dziesięciokrotnie szybciej niż innych organizacji[617]. Widać to w porównaniu okresu, jaki potrzebują na osiągnięcie miliarda dolarów wartości rynkowej – dla typowych firm z listy Fortune 500 było to 20 lat, dla Google 8 lat, Snapchat potrzebował na to już tylko 2 lat[618].

Z drugiej strony te same technologie zmniejszają efektywność pracy. Z badań wy-

[613] R. Kozielski, *Biznes nowych ...,* dz. cyt., s. 160.
[614] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s. 79-81.
[615] *Tamże,* s. 3.
[616] *Tamże*, s. 58-59.
[617] S. Ismail oraz M. S. Malone i Y. Van Geest, *Organizacje wykładnicze ...,* dz. cyt., s. 27.
[618] *Tamże,* s. 24.

nika, że pracownicy spędzają średnio 35% swojego czasu na czytaniu maili i obsłudze komunikatorów. 66,5% pracowników realizując zadania wielokrotnie przerywa je przez e-maile, telefony i pytania od kolegów – przeciętnie 7-9 razy na godzinę, co oznacza rozpraszanie się co 6-7 minut, podczas, gdy ludzki mózg potrzebuje 15 minut na powrót do pełnego skupienia uwagi. Umiejętność odcięcia się od rozpraszaczy deklaruje tylko połowa badanych, w tym świetle umiejętność kierowania swoją uwagę staje się jedną z kluczowych kompetencji, warunkujących efektywność i skuteczność w pracy.[619]

Wynikiem cyfryzacji jest też wzrastająca w niewyobrażalnym tempie liczba danych pochodzących ze źródeł zewnętrznych i wewnętrznych organizacji, które umiejętnie wykorzystane pozwalają budować przewagę konkurencyjną (synergia z procesem globalizacji. Wzrasta rola *Business Intelligence* – polityki dotyczącej zarządzania informacjami i danymi, źródeł pozyskiwania danych, gromadzenia i przetwarzania, raportowania dla określonych celów a także roli analityków w firmach[620]. Biznes zaczyna opierać się o dane. Z prognoz IAB Polska wynika, że dla polskich firm największym wyzwaniem i szansą na konkurencyjność i rozwój w perspektywie kolejnych 3-5 lat będzie umiejętność wykorzystania danych i integracja obszaru *data* ze strategią biznesową i marketingową[621].

1.3.6. Mediatyzacja a pracownik

Do opisanych przemian związanych ze środowiskiem pracy dochodzi jeszcze redefiniowanie roli człowieka na stanowisku pracy w obliczu sztucznej inteligencji i robotyki, wkraczających w rzeczywistość firm. Proces ten jest kontrowersyjny i wrażliwy, sztuką jest maksymalizacja pozytywnych efektów wynikających z automatyzacji procesów, skuteczniejszego przetwarzania danych, odciążenia człowieka od rutynowych i żmudnych czynności, a wykorzystanie człowieka i jego zdolności w obszarach wymagających unikalnych, ludzkich zdolności – empatii, kreatywności, indywidualnym podejściu do klienta itp.[622]

---

[619] M. Czernecka, *Niebezpieczny związek well-beingu z produktywnością*, „Personel Plus", 2018, 12 (133)/2018, s. 34-35.
[620] P. Radziszewski, *Business Intelligence. Moda, wybawienie czy problem dla firm?*, Poltext, Warszawa 2016, s. 31, 61, 123-125, 145-146.
[621] A. Bąk, P. Sitek, *Spokojnie to tylko rewolucja*, [w]: *Raport strategiczny. Internet 2017/18*, dz. cyt., s. 5.
[622] J. Schwartz i in., *Zmiana zasad ...,* dz. cyt., s.128.

Podsumowanie rozdziału

Z przedstawionego w rozdziale 1 materiału widać wyraźnie, że zaproponowane przez F. Krotza rozpatrywanie procesu mediatyzacji łącznie z procesami globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji jest wręcz nieodzowne dla uchwycenia wszystkich jego efektów. Większość z nich zazębia się i wzajemnie wzmacnia. Zwłaszcza proces mediatyzacji w szczególny sposób wpływa na pozostałe, można wręcz powiedzieć, że umożliwia zachodzenie ich w takim kształcie i skali. Tak więc, dopiero rozpatrywane łącznie tworzą rzeczywisty obraz rynku i społeczeństwa, firm i rodziny, oraz człowieka jako jednostki i pracownika. To tło dla edukacji nie byłoby pełne, gdyby pominąć efekty któregoś z meta-procesów.

Konsekwencje ich silnie odczuwa człowiek. Na kształtowanie jego tożsamości oddziałuje zarówno proces indywidualizacji, jak i mediatyzacji. Indywidualistyczne nastawienie na rozwój i kreowanie siebie, wzmacniane jest przez media narzucające styl życia, poglądy, ograniczające umiejętność krytycznej oceny rzeczywistości. Człowiek jest zagubiony i pełen wewnętrznych sprzeczności. Pozbawiony samotności przez ciągłe bycie online i gotowość na kontakt z innymi, z drugiej strony jest jednak coraz bardziej samotny. Indywidualistyczne nastawiony i samowystarczalny, ma jednak potrzebę bycia we wspólnocie i poszukuje jej. Skazany jest na nadmiar wyboru, ale towarzyszy mu ciągłe poczucie niezaspokojonych potrzeb, napędzane przez konsumpcyjny rynek. Stoi przed nieograniczonymi szansami stwarzanymi przez globalizację albo doświadcza wykluczenia i zepchnięcia na margines. Towarzyszy mu wewnętrzny niepokój – potrzeba ciągłych zmian i elastyczności, niepewność pracy, zanikanie prywatności i zacieranie się życia prywatnego i zawodowego. Żyje w ciągłym napięciu i stresie – cały czas online, doświadcza przeładowania informacyjnego i nadmiaru bodźców. Odczuwa konsekwencje dla zdrowia fizycznego i psychicznego, począwszy od zaburzeń koncentracji i zapamiętywania, przez problemy z zaburzeniami odżywiania, depresje, aż po uzależnienia. Przy wszystkich negatywnych efektach omawianych procesów, media cyfrowe niosą również szanse rozwoju, działania na szeroką skalę, wzrostu efektywności.

Efekty mediatyzacji i pozostałych procesów odczuwa rodzina. Media cyfrowe zaburzają zachodzący w niej proces socjalizacji, stają się nieodłącznym towarzyszem dzieci i czynnikiem kształtowania ich tożsamości. Zostaje zerwany przekaz międzypokoleniowy, zanika rodzina wielopokoleniowa, zmieniają się relacje w rodzinie. Rodziny żyją wyizolowane, ze słabymi więzami sąsiedzkimi, zdane na samych siebie. Dochodzi do

tego niepewność zawodowa rodziców, pęd za dobrami materialnymi. Media cyfrowe i wszechobecna konsumpcja przemieniają życie rodziny. Smartfon z dostępem do Internetu zajmuje centralne miejsce w rodzinie, absorbując czas i uwagę, pozwalając na zlewanie się w jedno życia prywatnego i zawodowego. Uzupełnia to czas spędzany w „świątyniach konsumpcji" i wspólna konsumpcja. Spędzanie czasu z sobą jest możliwe bez bycia z sobą, stwarza pustkę w rodzinie, zwłaszcza wokół dzieci i młodzieży. Z drugiej strony coraz częściej pojawia się odzyskiwanie wartości bycia razem i świadomego rodzicielstwa.

Mediatyzacja wraz z globalizacją, komercjalizacją i indywidualizacją przynosi efekty dla społeczeństwa. Każdy z procesów nadaje mu specyficznych cech, mamy więc do czynienia ze społeczeństwem sieciowym, zmediatyzowanym, konsumpcyjnym, zglobalizowanym, zindywidualizowanym. Pod wpływem mediów cyfrowych kształtują się nowe pokolenia – Pokolenie Y, Pokolenie Z i Pokolenie Alfa, na których swoje piętno odciskają też pozostałe meta-procesy przydając im specyficznych cech, jak indywidualizm, mobilność, czy potrzeba natychmiastowej gratyfikacji. Wszystkie procesy, każdy na swój sposób, pogłębiają różnice społeczne, mediatyzacja – wzmacnia różnice międzypokoleniowe i niesie dalekosiężne w skutkach wykluczenie cyfrowe, komercjalizacja spych na margines życia tych, którzy wypadną z roli konsumenta, globalizacja – marginalizację i wykluczenie grup będących poza jej nurtem, ich izolację przestrzenną. Meta-procesy dotykają wszystkich sfer życia człowieka przekształcając je w różnym stopniu. W wyniku mediatyzacji media odrywają w polityce istotną rolę, stają się przemysłem opiniotwórczym, demokracja zmienia się w interaktywną. Kultura nabiera charakteru masowego, staje się kulturą wizualną, a pod wpływem pozostałych procesów kulturą konsumpcyjną, „kulturą ofert", następuje jej indywidualizacja, ujednolicanie z równoczesnym wzmacnianiem różnorodności. Digitalizacja dorobku kultury i sztuki pozwala na łatwy i powszechny dostęp do niej. Zmienia się sposób czytelnictwa i rola książki. Następują zmiany przestrzeni miast, powstają „nowe środki konsumpcji", tworzy się globalna sieć miast. Obok opisywanych zjawisk rodzą się nowe trendy, idące niejako pod prąd, będące wynikiem refleksji człowieka nad zachodzącymi zmianami, jak chociażby konsumpcja kolaboratywna, dekonsumpcja, ekonomia współdzielenia.

Pod wpływem meta-procesów, ze szczególną rolą mediatyzacji, zmienia się rynek. Staje się globalny, wrażliwy na zaburzenia, z drugiej strony następuje jego fragmentaryzacja w wyniku indywidualizacji. Technologie cyfrowe zaburzają branże i zawody, powodują zanikanie jednych i powstawanie nowych. Środowisko biznesowe definiuje

4N. Kluczowa staje się rola marketingu, następuje jego rozwój w różnych odmianach Następuje gwałtowny przyrost danych, informacja staje się najcenniejszym zasobem. W wyniku mediatyzacji intensywnie rozwija się e-commerce i e-usługi.

Zmiany zachodzą także w firmach, zarówno w wyniku bezpośredniego oddziaływania mediów cyfrowych (cyfrowe narzędzia pracy, media społecznościowe w komunikacji), jak i pośredniego czyli w wyniku zmian społecznych będących efektem mediatyzacji. Zmienia się paradygmat biznesu, następuje rezygnacja z długofalowych strategii. Zmiany na rynku, ale także nowe cyfrowe w roli pracowników implikują zmiany w organizacji i działaniu firm – zanikanie hierarchicznych struktur, powstawanie elastycznych organizacji opartych o sieci zespołów, zmianę stylu zarządzania. Wzrasta rola kultury organizacyjnej i przywództwa, kluczowe staje się w organizacjach uczenie się i oduczanie. Wykształca się nowy model kariery zawodowej i kształcenia. Biznes staje się klientocentryczny – klient jest w centrum uwagi, następuje zmiana klienta w prosumenta, wzrost roli społeczności w funkcjonowaniu firm, personalizacja produktów i usług. Biznes opiera się o dane, rośnie rola analityki danych, stają się czynnikiem przewagi konkurencyjnej. Za przewagą rynkową firm stoi człowiek, jego umiejętności, kreatywność, elastyczność, następuje odzyskiwanie roli człowieka jako klucza do sukcesu, staje się przedmiotem zainteresowania i indywidualizacji działań pracodawcy.

Rysunek 7. Efekty procesu mediatyzacji oraz procesów globalizacji, komercjalizacji i indywidualizacji dla człowieka, rodziny i społeczeństwa, rynku, firm i pracowników oraz edukacji: przestrzeni edukacyjnej, uczestników procesu edukacji i samego procesu edukacji.

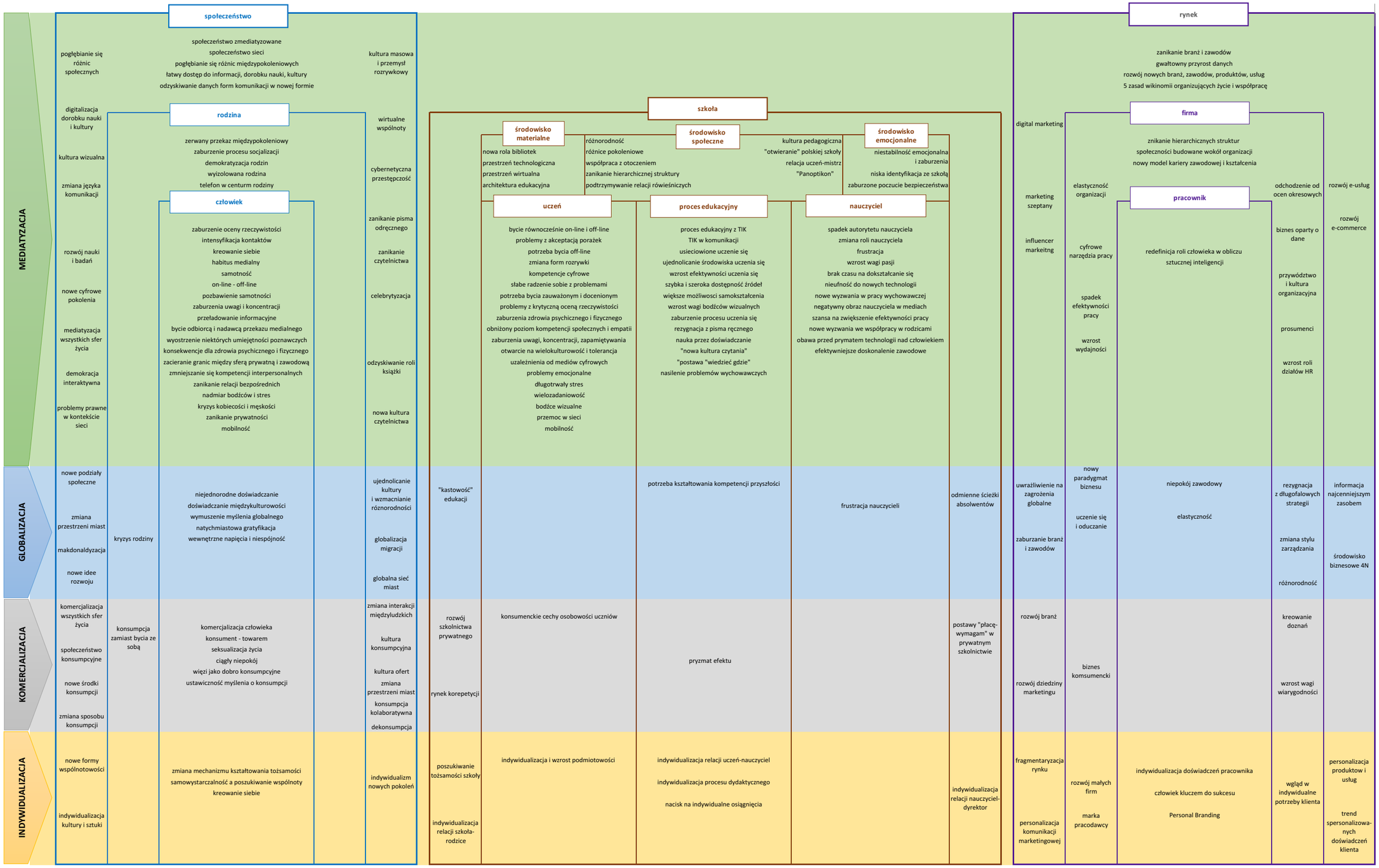

Źródło: Opracowanie własne.

Strona celowo zostawiona pusta

Rozdział 2

Konsekwencje mediatyzacji dla obszaru edukacji

2.1. Analiza efektów mediatyzacji dla edukacji przez pryzmat Tetrady praw medialnych McLuhana

W poprzednim rozdziale omówione zostały konsekwencje procesu mediatyzacji dla społeczeństwa i jednostki oraz rynku i funkcjonujących na nim podmiotów. W tym rozdziale uwaga poświęcona jest efektom procesu mediatyzacji dla edukacji, przy czym przedmiotem zainteresowania są zarówno bezpośrednie efekty oddziaływania cyfrowych mediów na edukację, jak i pośrednie, a więc będące skutkiem zmian wywołanych wpływem mediów na społeczeństwo, rynek, czy firmy. Do diagnozy tej, podobnie, jak w poprzednim rozdziale, wykorzystana została Tetrada praw medialnych McLuhana. Zdiagnozowane efekty zebrane zostały zbiorczo (tabela 4), a następnie omówione w oparciu o literaturę i raporty z badań nauczycieli i uczniów wszystkich typów szkół (szkoły podstawowe, gimnazjalne i ponadgimnazjalne), opublikowane w latach 2012-2017 przez zespoły badawcze, organizacje pozarządowe i inne instytucje[623]. Potraktowane zostały one w przeważającej części łącznie, niezależnie od typu szkoły, bowiem mimo zróżnicowania wyników, dają podobny obraz zjawisk (tam, gdzie występowało istotne zróżnicowanie, zaznaczono to). W opisie używane są zamiennie do określenia „uczniowie" sformułowania „dzieci" i „młodzież". Określenie „dzieci" odnosi się do uczniów młodszych klas szkoły podstawowej, zaś „młodzież" do starszych – od około VI klasy w górę oraz uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych[624]. Pojęcie „dzieci" jest też używane w kontekście relacji rodzice-dzieci, niezależnie od ich wieku.

[623] Zestawienie raportów poddanych analizie znajduje się w załączniku 1 do niniejszej pracy.
[624] Okresy życia człowieka: późne dzieciństwo – około 6-7 do 10-12 lat, dorastanie – około 10-12 do 18-20 lat; A. Kołodziejczyk, *Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny*, [w]: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2011, s. 234; M. Czerwińska-Jasiewicz, *Wspieranie młodzieży w zakresie samopoznania, planowania własnego życia oraz podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości*, [w]: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju ...,* dz. cyt., s. 416.

Edukacja, jak już zostało to nadmienione we wstępnie pracy, rozumiana jest szeroko: uczestnicy procesu edukacyjnego – uczeń i nauczyciel, sam proces edukacyjny oraz przestrzeń edukacyjna, w którym proces ten zachodzi, a więc środowisko materialne, społeczne i emocjonalne.

Tabela 4. Tetrada praw McLuhana dla edukacji

		WZMACNIANIE	ODWRÓCENIE
Przestrzeń edukacyjna	**Środowisko materialne**	- Przestrzeń technologiczna - Przestrzeń wirtualna - Architektura edukacyjna - Nowa rola bibliotek	
	Środowisko społeczne	- Kultura pedagogiczna - Współpraca z otoczeniem - "Otwieranie" polskiej szkoły - Różnorodność w murach szkoły - Podtrzymywanie relacji rówieśniczych	- Różnice pokoleniowe w murach szkoły - Niski poziom wsparcia nauczycielskiego - Nowe media jako czynnik wykluczenia - "Panoptikon"
	Środowisko emocjonalne		- Niestabilność emocjonalna i zaburzenia - Zaburzenie poczucia bezpieczeństwa - Niska identyfikacja ze szkołą
Uczestnicy procesu edukacyjnego	**Uczeń**	- Bycie równocześnie online i offline - Potrzeba bycia zauważonym i docenionym - Otwarcie na wielokulturowość i tolerancja - Kompetencje cyfrowe - Wrażliwość na bodźce wizualne - Mobilność - Wielozadaniowość	- Zmiana form rozrywki - Długotrwały stres - Problemy z akceptacją porażek - Słabe radzenie sobie z problemami - Przemoc w sieci - Problemy zdrowia psychicznego i fizycznego - Uzależnienia od mediów cyfrowych - Zaburzenia uwagi, koncentracji, zapamiętywania - Problemy z krytyczną oceną rzeczywistości
	Nauczyciel	- Zmiana roli nauczyciela - Nowe wyzwania w pracy wychowawczej - Nowe wyzwania we współpracy z rodzicami - Wzrost wagi pasji przy wykonywaniu zawodu - Szansa na wzrost efektywnosci pracy - Łatwiejsze i efektywniejsze doskonalenie zawodowe - Nowe wyzwania dydaktyczne	- Spadek autorytetu nauczyciela - Narastajaca frustracja - Negatywny obraz nauczyciela w mediach - Obniżenie prestiżu zawodu - Brak czasu na dokształcanie się - Nieufność do stosowania narzędzi cyfrowych - Obawa przez prymatem technologii nad nauczycielem
Proces edukacyjny		- Proces edukacyjny z TIK - TIK w komunikacji - Ujednolicanie środowiska pracy ucznia - Wzrost efektywnoci uczenia się - Szybka i szeroka dostępność źródeł wiedzy - Większe możliwosci samokształcenia - Wzrost wagi bodźców wizualnych - Kształtowanie się "nowej kultury czytania"	- Zaburzenie procesu uczenia się - Przechodzenie z postawy "wiedzieć co" i "wiedzieć jak" na "wiedzieć gdzie" - Nasilenie problemów wychowawczych
		ODZYSKIWANIE	**ZANIKANIE**
Przestrzeń edukacyjna	**Środowisko materialne**	- Odzyskiwanie wagi przyszkolnych ogródków i "stref doświadczeń"	- Zanikanie ustandaryzowanych przestrzeni szkolnych - Zanikanie roli bibliotek jako archiwum wiedzy
	Środowisko społeczne	- Odzwskiwanie relacji uczeń-mistrz	- Zanikanie hierarchicznej struktury kontaktów uczeń-nauczyciel
	Środowisko emocjonalne		
Uczestnicy procesu edukacyjnego	**Uczeń**	- Potrzeba bycia offline	- Obniżony poziom kompetencji społecznych
	Nauczyciel	- Odzyskiwanie roli nauczyciela jako najlepszego środka dydaktycznego	- Zanikanie roli nauczyciela jako źródła i przekaźnika wiedzy
Proces edukacyjny		- Usieciowione uczenie się - Nauka przez doświadczanie	- Rezygnacja z pisma odręcznego na rzecz komputerowego - Zanikanie przekonania o potrzebie posiadania wiedzy

Źródło: opracowanie własne.

2.2. Konsekwencje mediatyzacji dla przestrzeni edukacyjnej: środowiska materialnego, społecznego i emocjonalnego

Przestrzeń edukacyjna to przestrzeń, w której zachodzi proces edukacji. Składa się na nią środowisko materialne (a więc zasoby umożliwiające realizację procesu), społeczne (relacje wzajemne uczestników procesu – ucznia i nauczyciela) i emocjonalne (tzw. atmosfera szkolna, nierozerwalnie związana ze zdrowiem psychicznym, fizycznym, duchowym i społecznym dzieci)[625].

2.2.1. Konsekwencje dla środowiska materialnego

W pierwszej kolejności rozważmy efekty oddziaływania mediów cyfrowych na środowisko materialne szkoły.

Najbardziej zauważalnym efektem jest cyfryzacja środowiska materialnego szkoły. Mówiąc o niej, warto spojrzeć na trzy aspekty: dostęp do Internetu, wyposażenie szkół w sprzęt oraz cyfrowe formy komunikacji.

Według informacji Ministerstwa Edukacji Narodowej i Ministerstwa Cyfryzacji (dane z końca 2016 roku – tabela 5), stan dostępu do Internetu w jednostkach oświatowych jest niejednorodny, prawie 42% z nich korzysta z usług o prędkości do 10 Mb/s, tylko 6% co najmniej 100 Mb/s[626]. Wyniki te ukierunkowały działania MEN i MC na tworzenie Ogólnopolskiej Sieci Edukacyjnej (OSE), mającej połączyć wszystkie jednostki oświatowe – wirtualnej, publicznej sieci telekomunikacyjnej, opierającej się na fizycznej infrastrukturze szerokopasmowej, zarówno tej istniejącej, jak i mającej powstać poprzez inwestycje z różnych źródeł[627].

---

[625] J. Juszczyk-Rygałło, *Nowe media …,* dz. cyt., [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia, …,* dz. cyt., s. 55.
[626] *Cyfryzacja szkół – podsumowanie działań Ministerstwa Cyfryzacji i Ministerstwa Edukacji Narodowej*, https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/cyfryzacja-szkol-podsumowanie-dzialan-ministerstwa-cyfryzacji-i-ministerstwa-edukacji-narodowej, 11.04.2019.
[627] *Tamże.*

Tabela 5. Wyniki ankiety przeprowadzonej przez MEN w jednostkach oświatowych

Rodzaj przyłącza \ Szybkość łącza do użytkownika w Mb/s	brak danych	do 1	1-2	2-10	10-30	30-100	100-500	500-1000	powyżej 1000	razem
brak danych	358									**358**
dostęp bezprzewodowy - sieć komórkowa	1	20	20	89	66	49	15	3	10	**273**
dostep bezprzewodowy WiFi (inne niż w sieci lokalnej) lub radiolinia	2	89	199	2095	1276	500	79	26	18	**4284**
dostęp światłowodowy		22	24	424	1096	2413	634	181	118	**4912**
inny - jaki?	1	29	51	362	202	174	7	4	9	**839**
siec kablowa (kablówka/operator telewizji kablowej)		6	29	253	327	404	151	6	9	**1185**
XDSL (łącze telefoniczne)	2	366	797	7429	3513	2815	126	115	144	**15307**
razem	**364**	**532**	**1120**	**10652**	**6480**	**6355**	**1012**	**335**	**308**	**27158**

Źródło: *Prezentacja MEN na konferencji 22.12.2016, Cyfryzacja szkół – podsumowanie działań Ministerstwa Cyfryzacji i Ministerstwa Edukacji Narodowej,* https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/cyfryzacja-szkol-podsumowanie-dzialan-ministerstwa-cyfryzacji-i-ministerstwa-edukacji-narodowej, 11.04.2019.

Oprócz tych danych warto spojrzeć na wyniki badań, pokazujące opinie nauczycieli na temat dostępu do Internetu w swojej szkole (wykres 2). Jako bardzo dobry lub dobry ocenia go 70% nauczycieli (w Małopolsce 74%). To zadowolenie wydaje się być w sprzeczności z danymi MEN, które nie przedstawiają sytuacji optymistycznie. Patrząc jednak na to, że w Polsce nauczyciele korzystają najczęściej z dedykowanego im dostępu przewodowego do Internetu w wybranych miejscach w szkole (50% dla danych dotyczących Polski), nasuwa się przypuszczenie, że być może Internet jest wykorzystywany do prostych czynności, niekoniecznie związanych z procesem dydaktycznym.

Wykres 2. Wybrane aspekty cyfryzacji szkół

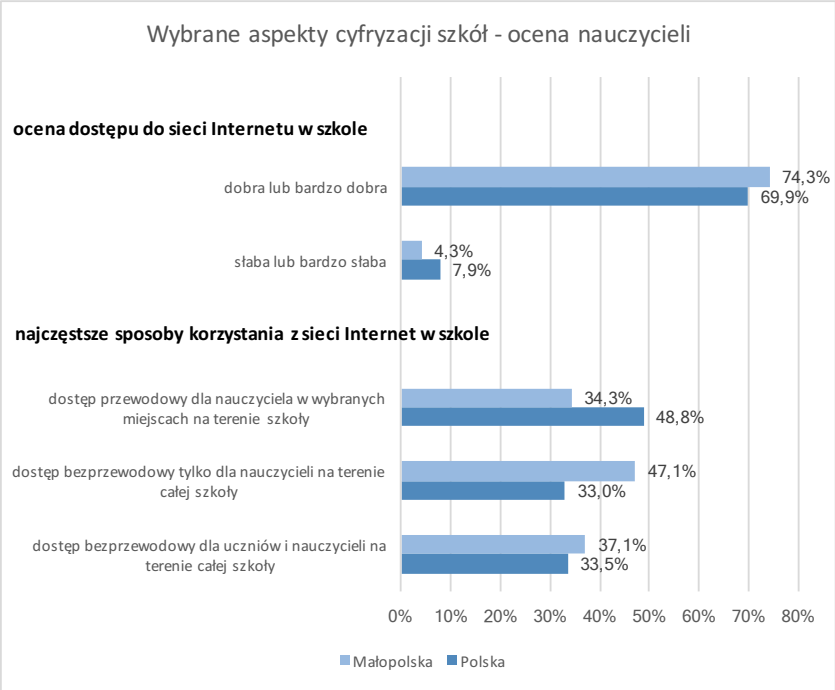

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z raportu M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła w dobie cyfryzacji. Diagnoza 2017. Podsumowanie wyników badania zespołu badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i PCG Edukacja,* Warszawa 2017, http://www.nck.pl/upload/attachments/319726/RAPORT%20CYFRYZCJA%20SZK%C3%93%C5%81%202017.pdf, 23.05.2018, s. 48-49, 51-52, 53.

Chcąc przyjrzeć się wyposażeniu szkół, trudno znaleźć konkretne ogólnodostępne dane statystyczne. Z informacji pokontrolnej Najwyższej Izby Kontroli (NIK) dotyczącej stanu cyfryzacji szkół wynika, że wszystkie kontrolowane szkoły posiadały wyposażenie niezbędne do stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych (TIK) w nauczaniu (głównie komputery dla uczniów i nauczycieli, tablice interaktywne i projektory multimedialne), pracownie komputerowe i dostęp do Internetu (ale w większości o przepustowości do 30 Mb/s)[628]. Zakupy sprzętu w szkołach oparte były w dużej mierze na projektach ministerialnych i środkach pochodzących z UE. Wyposażenie kontrolowanych szkół bazowało głównie na pracowniach komputerowych pochodzących z centralnych zakupów realizowanych w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich w latach 2005-2008 oraz na sprzęcie kupowanym w ramach projektów edukacyjnych realizowanych w Regionalnych Programach Opera-

[628] *Cyfryzacja szkół. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/025/,13.04.2019, s. 9.

cyjnych[629]. Z innych badań wynika, że szkoły zwykle nie mają własnej strategii pozyskiwania nowego sprzętu[630].

Warto wspomnieć o projekcie „Cyfrowa Szkoła" (realizowany w okresie od 4 kwietnia 2012 r. do 31 sierpnia 2013 r.), który miał zapoczątkować wieloletni program cyfryzacji szkół. Objął 423 szkoły (na 30 tys. szkół w Polsce), przynosząc doraźne efekty w zakresie wyposażenia[631], ale po zakończeniu nie doczekał się systemowej kontynuacji. Jedynie komponent centralnego przygotowania elektronicznych zasobów edukacyjnych był kontynuowany w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój na lata 2014-2020, nadzorowanego przez MEN, zaś wsparcie wyposażenia szkół w sprzęt komputerowy mogło być realizowane w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych na lata 2014-2020[632].

Warto jeszcze spojrzeć na aspekt komunikacji z użyciem nowoczesnych technologii, w szczególności dziennika elektronicznego. W roku szkolnym 2016/17 dzienniki elektroniczne prowadziło 51,5% badanych jednostek (szkół lub zespołów szkół), ale tylko dla 12,3% była to jedyna forma dokumentacji dla wszystkich zajęć edukacyjnych tzn. nie prowadziły one równolegle dokumentacji w formie papierowej[633]. Wśród powodów niewdrożenia dziennika elektronicznego najczęściej wymieniany był brak odpowiedniego wyposażenia komputerowego (24,3%) i środków finansowych (23,8%)[634].

Poprawiająca się technologiczna przestrzeń edukacyjna staje się bazą do tworzenia wirtualnej przestrzeni edukacji, niematerialnej, ale równie ważnej, jak ta materialna, pozwalającej ujednolicać środowisko uczenia się w szkole i domu, dzięki usługom typu *Cloud Computing* stwarzająca zaplecze dla edukacji metodą *blended learning*, współpracy online, czy kreowania wirtualnych społeczności do pracy nad projektami[635]. Obie przestrzenie powinny być projektowane równolegle i być zakorzenione w celach szkoły i koncepcji pedagogicznej, zapewniać uczniom i nauczycielom interaktywną współpracę, dostęp do lokalnych i globalnych sieci i baz wiedzy, z możliwością wyszukiwania i dzielenia się informacjami oraz umożliwiać spersonalizowany tryb uczenia się[636].

---

[629] *Tamże,* s. 9.
[630] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania ...,* dz. cyt., s. 100.
[631] M. in. 15761 komputerów, 920 tablic interaktywnych, 1270 projektorów multimedialnych, 475 wizualizerów, 485 ekranów projekcyjnych, 858 urządzeń współpracujących z komputerami.
[632] *Cyfryzacja szkół. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s. 9.
[633] *Tamże*, s. 48.
[634] *Tamże*, s. 48.
[635] M. Wieczorek-Tomaszewska, *Innowacyjne uczenie ...,* dz. cyt., [w]: M. Wieczorek-Tomaszewska (red.), *Dydaktyka cyfrowa ...,* dz. cyt., s. 29.
[636] M. Polak, *Wprowadzenie*, s. 6-16, w: M. Polak (red.), *Przestrzeń wirtualna ...,* dz. cyt., s. 12-13.

Oprócz tego bezpośredniego efektu oddziaływania mediów, jakim jest cyfryzacja szkół, można zauważyć także efekty pośrednie, wynikające z wejścia w mury szkoły nowych cyfrowych pokoleń.

Pojawia się trend architektury edukacyjnej na rzecz edukacji, świadomego projektowania przestrzeni fizycznej w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby edukacyjne. Poszukiwanie na rynku pracy kreatywnych pracowników, o indywidualnych talentach, sprawia, że szkoły muszą odchodzić od kształcenia „ustandaryzowanych" uczniów, a skupiać się na rozwoju ich potencjału i indywidualności – w tych realiach nie tylko proces dydaktyczny podlega przemianom, zmienia się także fizycznie przestrzeń szkolna, tak by wspierała go, sprzyjała rozwojowi kreatywności, indywidualizacji nauczania, ale także pracy zespołowej[637]. Przestrzeń wewnętrzna szkół staje się bardziej otwarta – projektowane są pokoje nauczycielskie ze strefami dla współpracy i spotkań, przestrzeń napotykana po przekroczeniu drzwi wejściowych szkoły jest starannie projektowana i staje się elementem strategii komunikacji[638]. Potrzeby młodego cyfrowego pokolenia, wrażliwego na obrazy, uwielbiającego tworzyć i mieć wpływ, współpracować i uczyć się doświadczając sprawiają, że szkolna przestrzeń zaczyna nabierać kolorów i swobodnego wystroju. Coraz częściej uczniowie mają okazję do ekspresji artystycznej w postaci własnych projektów czy murali[639]. Metamorfozę przechodzą przestrzenie bibliotek i czytelni tak, by oddziaływać na zmysły i stymulować uwagę uczniów[640]. Tworzone są przestrzenie do nauki na zewnątrz szkoły np. w postaci przyszkolnych ogrodów[641]. W projektowaniu pomagają badania naukowe czynników wpływających ma komfort i jakość uczenia się: naturalność (światło, dźwięk, jakość powietrza, temperatura), indywidualizacja (wybór optymalnej dla danej osoby przestrzeni uczenia się, jej elastyczność), poziom stymulacji (złożoność wizualna, kolory, struktura materiałów)[642].

---

[637] M. Siuda, *Elastyczna przestrzeń klasy*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 125-127.
[638] M. Polak, *Organizacja pokoju nauczycielskiego*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 164-165; M. Polak, *Pierwsze wrażenie - wejście do szkoły*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 164-165.
[639] A. Grodek, P. Kozak, *Szkolne place i korytarze*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 209.
[640] M. Polak, *Nowe przestrzenie do czytania*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 234.
[641] O. Kłoszewska M. Polak, *Ogródek - miejsce kwitnącego uczenia się*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 307-308.
[642] M. Polak, *W poszukiwaniu optymalnego środowiska uczenia się*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 42-47.

Te zmiany przestrzeni szkół projektowane są czasami w modelu partycypacyjnym, z aktywnym udziałem uczniów[643]. Niekoniecznie wymagają dużych inwestycji, ale przemyślenia potrzeb, stąd nawet w małych szkołach i miejscowościach pojawiają się ciekawe, niestandardowe przestrzenie. W przemianę przestrzeni szkół włączają się fundacje, czasem ze wsparciem samorządów, jak w programie „Zaprojektuj szkołę"[644].

W wyniku gwałtownego rozwoju mediów, zmienia się rola bibliotek. W świecie informacji dostępnej łatwo i szybko biblioteki przestają być bankami wiedzy, a zaczynają odgrywać rolę wspierającą w dostarczaniu informacji[645]. Następuje też dynamiczny rozwój bibliotek elektronicznych (cyfrowych) umożliwiających dostęp do zorganizowanych informacji cyfrowych i usług[646].

Podsumowując efekty mediatyzacji dla przestrzeni materialnej (rysunek 8) można stwierdzić, że cyfryzacja szkoły rozumiana jako wyposażenie w nowoczesny sprzęt i technologie z pewnością postępuje. Dane potwierdzają to. Brakuje natomiast informacji dotyczących wykorzystania przez szkołę nowych technologii i mediów w procesie komunikacji na różnych płaszczyznach – z uczniami, rodzicami, nauczycielami, zewnętrznym otoczeniem. Interesujące byłoby również spojrzenie na ten proces z perspektywy nauczycieli – ich oceny wyposażenia szkoły w nowe technologie, korzyści jakie odnoszą z użytkowania mediów cyfrowych.

Rysunek 8. Konsekwencje mediatyzacji dla środowiska materialnego – podsumowanie

Źródło: Opracowanie własne.

[643] M. Polak, *Razem projektujemy przestrzeń szkoły*, [w]: M. Polak (red.), *Przestrzeń fizyczna …,* dz. cyt., s. 25.
[644] *Zaprojektuj szkołę*, https://www.szkolazklasa.org.pl/programy/zaprojektuj-szkole/, 8.05.2019.
[645] D. de Kerckhove, *Inteligencja otwarta …,* dz. cyt., s. 134.
[646] M. Witkowska, K. Cholawo-Sosnowska (red.), *Społeczeństwo informacyjne …,* dz. cyt. s. 160.

2.2.2. Konsekwencje dla środowiska społecznego[647]

Mając świadomość przemian środowiska materialnego pod wpływem mediów cyfrowych, pora spojrzeć na środowisko społeczne.

Rozumiane jest ono jako środowisko „tworzone przez zróżnicowane relacje wzajemne uczestników procesu kształcenia oraz podmiotowy styl kształcenia, którego główną cechą jest orientacja na dziecko i jego rozwój"[648]. Na interesujące nas relacje uczeń – nauczyciel trzeba więc spojrzeć szerzej, jako na pochodną atmosfery w klasie, a w kolejnym kroku atmosfery w szkole, czyli szkolnej kultury pedagogicznej[649]. Kultura pedagogiczna definiowana jest jako „spójny zestaw zinternacjonalizowanych przez jednostkę, grupę społeczną, społeczność postaw pedagogicznych (wychowawczych i opiekuńczo-wychowawczych)"[650], odnosi się więc w praktyce do życia w szkole na co dzień, zgodnie z przyjętymi w niej wartościami i normami. W tym kontekście trzeba rozważyć rolę dyrektora szkoły, odpowiadając na pytanie kim jest – administratorem, menedżerem czy liderem. W dynamicznej rzeczywistości i ciągle nowych wyzwaniach, jego rola zaczyna coraz bardziej przypominać rolę liderów biznesu, a sposób kierowania szkołą, budowania wspólnoty szkolnej i relacji wewnątrz niej staje się jednym z najważniejszych czynników sukcesu szkoły. On daje impuls i staje się budowniczym kultury szkoły, która rzutuje w kolejnych krokach na relacje dyrekcji z nauczycielami, nauczycieli między sobą, dyrekcji i nauczycieli z rodzicami oraz współpracę szkoły z otoczeniem zewnętrznym.

W wyniku zmian zachodzących na rynku pod wpływem mediatyzacji i globalizacji, szkoła staje się coraz bardziej organizacją podlegającą prawom rynkowym i zmuszoną uwzględniać rynkowe potrzeby w zakresie kształcenia. Współpraca szkoły z otoczeniem staje się więc bardzo ważnym obszarem. Jest czynnikiem budowy kultury otwartości, nastawienia na współpracę i rozwój, wpływającym na relacje w szkole i relacje z rodzicami[651]. Niestety w większości w szkołach nie jest postrzegana jako ważna, i mogąca przynieść istotne korzyści. Szkoły nie mają wizji i strategii w tym obszarze,

---

[647] W rozdziale wykorzystane zostały materiały pochodzące z artykułu autorki pracy: M. Gosek, *Uczeń i nauczyciel w zmediatyzowanym świecie*, „Biuletyn Edukacji Medialnej", 2018, 1/2018, http://www.kul.pl/files/819/1_2018/strony_od_bem_1_2018_kosciol_i_komunikacja_osoba_gosek.pdf, 13.04.2019, s. 9-27.

[648] J. Juszczyk-Rygałło, *Nowe media …,* dz. cyt., [w:] A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia …,* dz. cyt., s. 55.

[649] S. Dylak, *Architektura wiedzy …,* dz. cyt., s. 162.

[650] E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom II, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2003, s. 973.

[651] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …,* dz. cyt., s. 25.

najczęściej sprowadzają ją do rutynowej współpracy związanej z działaniami profilaktycznymi, wsparciem materialnym i finansowym uczniów w trudnej sytuacji, organizacją konkursów, itp. Rzadko partnerami szkół stają się lokalne media, a takie partnerstwa mogłyby wspierać realizację programu kształcenia, kształtować postawy zaangażowania w życie lokalnej społeczności. W szkołach czasami pojawia się też unikanie współpracy o charakterze finansowym i formalnym[652], zapewne z powodu problemów, jakie to generuje. W naturalny sposób orędownikami współpracy z otoczeniem i niejako rzecznikami szkoły w środowisku zewnętrznym mogą i często chcą być rodzice, mają jednak zwykle niewielką siłę oddziaływania i trudności w przełamaniu monopolu edukacyjnego szkoły[653].

Warto zauważyć jeszcze dwa aspekty. Pierwszy to związek współpracy z otoczeniem z lokalizacją szkoły. Lokalizacja w małych miejscowościach i na trenach wiejskich mocno ogranicza te możliwości, chociażby z uwagi na środki finansowe i problemy transportowe, pogłębiając nierówności szans edukacyjnych dzieci z małych miejscowości i wsi[654]. Drugi to aspekt współpracy międzynarodowej szkół. Mobilność nauczycieli, kontakty zagraniczne, transfer doświadczeń[655], a przede wszystkim otwieranie umysłów i rozbudzanie wyobraźni, następujące w konsekwencji tej mobilności jest czynnikiem wspierającym rozwój współpracy z otoczeniem. Bardzo dobre efekty przynoszą projekty unijne np. program eTwinning czy Erasmus.

Mimo wszystko, zachodzące zmiany stwarzają szansę na „otwieranie" polskiej szkoły, będącej nadal przeważnie strukturą zamkniętą, w niewielkim stopniu dopuszczającą interakcję z otoczeniem. Szkoły zaczynają doceniać współpracę, odrzucają model indywidualnej rywalizacji między uczniami, tworzą płaszczyznę wymiany doświadczeń i współpracy między nauczycielami, są otwarte na współpracę z rodzicami i otoczeniem[656]. Technologie informacyjno-komunikacyjne mogą być ułatwieniem i wsparciem w budowie wzajemnych relacji i współpracy przy realizacji wspólnych pomysłów.

---

[652] K. Hernik i in., *Raport z badania otoczenia instytucjonalnego przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjów*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012, https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/wspolpraca-szkol-z-podmiotami-zewnetrznymi-raport-z-badania-otoczenia-instytucjonalnego-przedszkoli-szkol-podstawowych-i-gimnazjow/attachment/2356, 28.04.2019, s. 113-114.
[653] *Tamże*, s. 114.
[654] *Tamże*, s. 113.
[655] M. Pachocki, *Mobilni nauczyciele zmieniają swoje szkoły. Raport krajowy z badania wpływu projektów mobilności Erasmus+ dla szkolnej kadry edukacyjnej*, FRSE, Warszawa 2016, http://czytelnia.frse.org.pl/media/raport_nauczyciele_FINAL.pdf, 28.04.2019, s. 20.
[656] A. Pacewicz, *Wprowadzenie*, [w]: Górkiewicz K. (red.), *Przestrzeń społeczna i kulturowa. Poradnik dla szkół – tom3 ,* iBook, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/121-przestrze-spoleczna-i-kulturowa-poradnik-dla-szkol-tom-3.html, 26.05.2019, s. 16.

Wielopłaszczyznowa współpraca jest w szkole wyzwaniem, bowiem różnice pokoleniowe w jej murach są wyraźniejsze niż kiedykolwiek w przeszłości – nauczyciele to przede wszystkim przedstawiciele Pokolenia X, częściowo jeszcze Baby Boomers oraz już Pokolenia Y, uczniowie – Pokolenia Z i Alfa (w zależności od typu szkoły) a rodzice – Pokolenia X i Pokolenia Y (rysunek 5, rozdział 1). Mamy więc do czynienia z pokoleniami, które uczyły się życia z mediami cyfrowymi oraz pokoleniami, które nie znają życia bez nich, a co za tym idzie – z konsekwencjami w postaci zróżnicowania osobowości, postaw, wartości, jakiego nigdy wcześniej nie było. Ta sytuacja wymaga zrozumienia i starań ze strony wszystkich członków społeczności. U nauczycieli potrzebna jest świadomość, dystans, dostosowanie się do odmiennego pokolenia uczniów. Zróżnicowanie pokoleniowe wśród pracowników, nauczycieli (widać to po strukturze nauczycieli według awansu zawodowego – wykres 3), ale nie tylko, stanowi wyzwanie dla zarządzających szkołą – na co dzień trzeba umiejętnie łączyć w projektach i codziennej współpracy osoby z odmiennym podejściem do pracy i sposobem komunikacji. Potrzeby rozwoju umiejętności zarządzania kadrą, budowania relacji z nią i rodzicami oraz instytucjami systemu edukacji sygnalizowane są przez dyrekcję[657].

Zwiększają się też różnice pokoleniowe i relacje między rodzicami i nauczycielami – wśród rodziców przeważa już Pokolenie Y, zaś wśród nauczycieli Pokolenie X. Widoczne jest niezrozumienie i obawa a czasami wręcz niechęć do kontaktów ze strony nauczycieli, postrzeganie rodziców jako uciążliwego problemu, nie jako sprzymierzeńca w edukacji. W badaniach nad rolą nowych technologii w edukacji dzieci będących przedstawicielami Pokolenia Z 39% nauczycieli wskazało, że „brak współpracy z rodzicami i ich roszczeniowa postawa to największy problem w procesie nauczania"[658].

[657] Zespół Współpracy Krajowej i Zagranicznej, *Diagnoza zapotrzebowania dyrektorów szkół na wyniki badań i inne informacje przydatne w kierowaniu szkołą*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012, http://eduentuzjasci.pl/badania/110-badanie/581, 3.06.2019, s. 5.
[658] *Generacja Z ...*, dz. cyt., s. 53.

Wykres 3. Struktura nauczycieli pod względem awansu zawodowego w roku szkolnym 2017/18

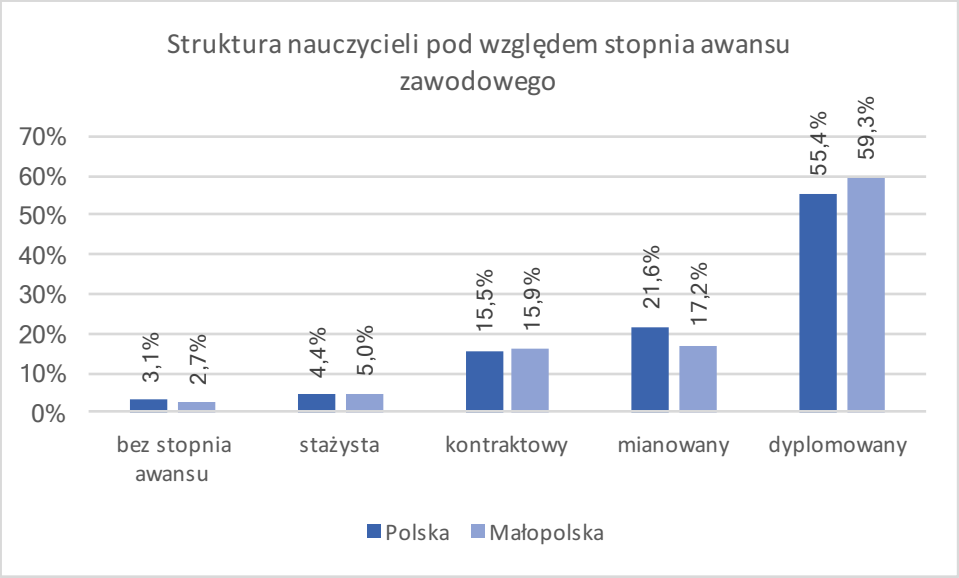

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS-u: Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2017/18 – tablice w formacie XLSX, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/oswiata-i-wychowanie-w-roku-szkolnym-20172018,1,13.html, 11.04.2019.

Zanika także hierarchiczna struktura kontaktów nauczyciel – uczeń, relacje stają się bardziej oparte na partnerstwie. Współpraca i współodpowiedzialność coraz częściej stają się płaszczyznami edukacji dzieci i młodzieży w szkole.

Znaczenie zaczyna odzyskiwać relacja mistrz – uczeń. Ceniony jest nauczyciel, będący nie tylko przewodnikiem w świecie wiedzy, ale i w innych sferach życia[659]. W świecie chaosu i niestabilności, młodzi ludzie coraz bardziej potrzebują mądrych ludzi wokół siebie. Tutaj jest miejsce dla nauczycieli – kontakty bezpośrednie, życzliwa uwaga, wzajemne poznanie się, dzielenie się doświadczeniem jest tym, czego uczniowie potrzebują ze strony nauczycieli, ale to także sposób dla nauczycieli na poczucie spełnienia w swojej pracy.

Trzeba jednak zauważyć, że zmiany te zachodzą w różnym stopniu i tempie. Są wyzwaniem, z którym nie wszyscy nauczyciele radzą sobie. Refleksję powinien budzić niski poziom wsparcia nauczycielskiego dla uczniów w polskich szkołach (indeks wsparcia nauczycielskiego niższy niż średnia OECD), mający wpływ m. in. na samopoczucie w szkole[660].

[659] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …,* dz. cyt.., s. 4.
[660] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty* …, dz. cyt. s. 92.

„Panoptikon" tworzony przez media elektroniczne i nowe technologie na skutek nieustannego nadzoru (wspomniany w rozdziale 1), rozprzestrzenia się na wszystkie obszary życia i staje też rzeczywistością edukacji – coraz częstsze są monitoringi w przedszkolach, dzienniki elektroniczne w szkołach[661]. Przemienia to relacje szkolne, wywiera presję odpowiedniego zachowania.

Media cyfrowe wpływają na relacje rówieśnicze. Są narzędziem podtrzymywania relacji wewnątrz klasy, wzajemnego informowania, pomocy, współpracy przy realizacji wspólnych projektów, ale z drugiej strony – różnicowania w klasie. Oprócz znanych już czynników, związanych ze statusem materialnym, czy strojem, dochodzą teraz czynniki technologiczne – komputer i telefon komórkowy. Ich brak skutkuje brakiem akceptacji ze strony rówieśników i stanowi jeden z poważnych czynników stresu – w badaniach uczniów IV–VI klasy, około 1/3 badanych uważa, że uczniowie nieposiadający komputera są gorzej traktowani przez rówieśników, a nieposiadający telefonów komórkowych mają mniej koleżanek i kolegów[662]. Te sytuacje oczywiście nie są powszechne, zależą od wieku dzieci, środowiska, i innych czynników. Jednak, nawet w sytuacjach, gdzie tej dyskryminacji nie ma, nadal pozostaje czynnik wykluczenia z obiegu informacji klasowych, bowiem komunikacja toczy się w Sieci.

W mury szkoły wkracza różnorodność – odmienność kulturowa, religijna, itd., będąca nieodłącznym elementem rzeczywistości w zglobalizowanym i zmediatyzowanym świecie. Stawia przed edukacją konieczność uwzględnienia jej w procesie edukacji oraz kształtowania wśród uczniów szacunku i otwartości na odmienność – każdą, nie tylko tę wynikającą z różnic kulturowych czy religijnych, ale także tę wynikającą z odmiennych cech osobowości każdego człowieka, jego szczególnych predyspozycji i różnych ról, jakie może odgrywać w społeczeństwie.

Warto dodać, że zmiany zachodzące w szkole pod wpływem mediatyzacji, ale też efekty podejmowanych reform edukacji, wprowadzają do szkół poczucie niestabilności i niepewności. Nauczyciele mają trudności z tempem zmian, które nie zawsze rozumieją i akceptują, a także z rosnącymi oczekiwaniami względem nich.

Podsumowując efekty mediatyzacji dla przestrzeni społecznej (rysunek 9), w kontekście postawionych hipotez warto byłoby zgłębić w badaniach własnych dwa obszary. Pierwszy dotyczy zróżnicowanych pokoleń w murach szkoły i ich wzajemnych relacji (w szczególności nauczycieli i rodziców z Pokolenia Y), a zwłaszcza wpływu mediów

[661] A. Rozmus, *Edukacja akademicka ...,* dz. cyt., s. 49, 5.
[662] T. Huk, *Pedagogika medialna ...,* dz. cyt., s. 61.

cyfrowych na te relacje. Drugi wiąże się z mediami w relacjach rówieśniczych, w szczególności ich wpływem na rozwój współpracy grupowej, podtrzymywanie i zacieśnianie relacji, oraz różnicowanie uczniów i prowadzenie do wykluczenia.

Rysunek 9. Konsekwencje mediatyzacji dla środowiska społecznego – podsumowanie.

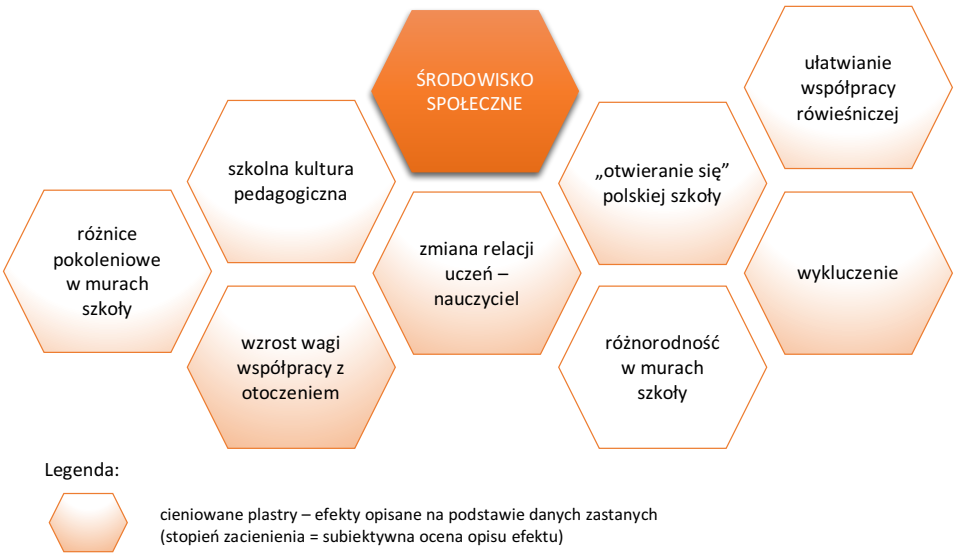

Źródło: Opracowanie własne.

2.2.3. Konsekwencje dla środowiska emocjonalnego

Środowisko uczenia się, atmosfera w szkole i klasie, panująca w niej kultura, hierarchie, relacje są jednym z istotnych czynników uczenia się, będącego złożonym procesem psychologiczno-społecznym[663].

Zmiany zachodzące pod wpływem procesu mediatyzacji życia społecznego opisywane w poprzednim rozdziale, zwłaszcza kryzys rodziny, brak wsparcia ze strony rodziców, zastępowanie relacji bezpośrednich wirtualnymi, zagubienie w medialnym świecie, kultura sukcesu i presja otoczenia, problemy w relacjach rówieśniczych, prowadzi do poczucia osamotnienia i braku bezpieczeństwa u dzieci, niestabilności emocjonalnej, zaburzeń. Nasilają się zjawiska depresji, autoagresji. Problemy te są przenoszone na grunt klasy. Równocześnie opieka psychologiczno-pedagogiczna w polskich szkołach jest dalece niewystarczająca. Z raportów pokontrolnych Najwyższej Izby Kon-

[663] A. Pacewicz, *Wprowadzenie*, dz. cyt., [w]: Górkiewicz (red.), *Przestrzeń społeczna ...,* dz. cyt., s. 9.

troli wynika, że w latach 2014-2016 aż 44% szkół nie zatrudniało na etacie ani pedagoga ani psychologa, na 1 psychologa w szkole przypadało 1739 uczniów, a na 1 pedagoga 461 uczniów[664]. Na koniec IX 2017 według Naczelnej Izby Lekarskiej w Polsce było 402 czynnych zawodowo lekarzy specjalistów z psychiatrii dzieci i młodzieży[665].

Zaburzone zostaje poczucia bezpieczeństwa w szkole i klasie – z jednej strony pod względem poczucia bezpieczeństwa Polska zajmuje w świecie wysokie siódme miejsce, a w Europie czwarte (badania czwartoklasistów)[666], z drugiej jednak badania dotyczące cyberprzemocy (więcej w kolejnym rozdziale) przedstawiają niepokojący obraz.

Dzieci i młodzież słabo identyfikują się ze szkołą i mają do niej krytyczny stosunek. Poczucie przynależności do szkoły, będące jednym z wyznaczników pozytywnego klimatu szkoły, istotnego w procesie uczenia się, w Polsce jest na bardzo niskim poziomie – w badaniach PISA[667] Polska zajęła 32 miejsce na 34 możliwe w rankingu krajów OECD[668]. Postawy polskich uczniów wobec szkoły również dają do myślenia – Polska zajmuje czwarte miejsce od końca, ex aequo z uczniami na Tajwanie, zaś w Europie – ostatnie miejsce, za francuskimi i czeskimi[669]. Uczniowie odczuwają rozczarowanie szkołą, w wyniku rozdźwięku między ich tempem i intensywnością życia, ciekawością poznawczą, a skostniałością szkoły, nienadążającą za zmianami[670].

Podsumowując efekty mediatyzacji dla przestrzeni emocjonalnej (rysunek 10) w badaniach własnych warto zająć się obszarem problemów emocjonalnych (a nawet szerzej – psychicznych), jakich doświadcza młodzież i zastanowić się nad ich źródłem. W tym kontekście warte poznania byłoby środowisko rodzinne i relacje rodzice – dzieci, a zwłaszcza wpływ mediów cyfrowych na niego. Na pewno to problem wielowątkowy i wymagający specjalistycznej wiedzy, niemniej jednak przybliżenie tego tematu w jakimkolwiek stopniu, byłoby cenne dla dalszych badań w tym obszarze.

---

[664] *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s. 6.
[665] J. Ćwiek, K. Kowalska, *Trzech psychiatrów dziecięcych na województwo*, https://www.rp.pl/Sluzba-zdrowia/311159893-Trzech-psychiatrow-dzieciecych-na-wojewodztwo.html, [27.04.2019].
[666] M. Jakubowski i in. *Szkolne talenty …*, dz. cyt., s. 87.
[667] PISA (ang. *The Programme for International Student Assessment*) – Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów – największe na świecie międzynarodowe badanie edukacyjne.
[668] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty …,* dz. cyt., s. 72.
[669] *Tamże*, s. 73.
[670] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania …,* dz. cyt., s. 101.

Rysunek 10. Konsekwencje mediatyzacji dla środowiska emocjonalnego – podsumowanie

Źródło: Opracowanie własne.

2.3. Konsekwencje mediatyzacji dla uczestników procesu edukacji: ucznia i nauczyciela[671]

2.3.1. Konsekwencje dla ucznia

Mając zarysowaną przestrzeń, w którym zachodzi proces edukacji, zobaczymy teraz, jaki efekt media cyfrowe wywierają na głównych aktorów tej sceny – ucznia i nauczyciela. Zacznijmy od ucznia. Na wstępie trzeba zaznaczyć, że większość opisanych w rozdziale 1 efektów mediatyzacji dla człowieka w jakiejś mierze dotyczy także dzieci i młodzieży. Czasem zmienia się natężenie i obraz tych zjawisk i procesów, a czasem dochodzą nowe, stąd opisywane w tym rozdziale efekty będą nawiązywać do omówionych wcześniej.

Dla młodych ludzi z Pokolenia Z świat wirtualny i realny są równoważne, można powiedzieć, że nie używają mediów, „oni je zamieszkują"[672]. Coraz trudniej rozróżnić strefę online od offline, można mówić o równoczesnym byciu online i offline. Internet dzięki urządzeniom mobilnym towarzyszy im na każdym kroku, są razem oglądając

[671] W rozdziale wykorzystane zostały materiały pochodzące z artykułu autorki pracy: M. Gosek, *Uczeń i …*, dz. cyt.
[672] S. Maushart, *e-migranci. Pół roku bez internetu, telefonu i telewizji*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2014, s. 7.

film w Sieci, grają w grę online siedząc obok siebie, uprawiają sport korzystając z aplikacji podłączonej do Internetu. Większość ich aktywności realizowana jest na płynnym pograniczu tych stref, albo z przewagą Sieci. Coraz trudniej jest stwierdzić, ile czasu spędzają w Internecie, w minionych latach takie badania były robione, teraz odchodzi się od nich[673]. Z danych z 2016 roku wynikało, że młodzież spędza online średnio 4 godziny na dobę (wzrost o godzinę w przeciągu trzech lat), przy czym największa grupa 4-5 godzin (27%), 2 lub 3 godziny (23% lub 22%), były też osoby użytkujący Internet dłużej – 6-8 godzin dziennie (11%) a nawet ponad 9 godzin (6%)[674].

Dla młodych ludzi Internet w pierwszej kolejności jest miejscem utrzymywania kontaktów ze znajomymi (77% wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych[675]; 91% ze znajomymi ze szkoły a 85% spoza szkoły wśród gimnazjalistów i licealistów[676]). Prawie co dziesiąty zajmuje się w sieci głównie nawiązywaniem nowych znajomości (8% wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych)[677]. Młodzi przyznają, że świat wirtualny oddziałuje na realny (93%)[678]. Zdanie osób poznanych w sieci jest dla nich istotne, wpływa na ich postawy i opinie w istotnych kwestiach życiowych (prawie 20%), a znajomości z Internetu przenoszą się do świata materialnego (23%)[679].

Rozrywka dzieci i młodzieży zmienia swoje oblicze. Wśród młodzieży szkół ponadgimnazjalnej dominuje słuchanie muzyki (73%), oglądanie online filmów i seriali (51%) i materiałów związanych z zainteresowaniami (45%), spędzanie czasu w sklepach internetowych (30%), granie w gry sieciowe (23%) oraz oglądanie w sieci różnych materiałów wideo (21%), czytanie blogów lub oglądanie wideo blogów (13%)[680]. Urządzenia podłączone do Sieci stają się sposobem na spędzanie czasu, rozrywkę, czasami „zabijanie nudy" (ponad połowa badanych) i odpoczynku (50% badanych), a odbywa się to kosztem udziału w kulturze (kina, teatru, opery), czy czytania książek (prawie 20% badanych w ostatnim miesiącu nie przeczytało żadnej książki)[681].

Ustawiczne bycie online nie pozwala na samotność, nakazuje być w gotowości do natychmiastowej reakcji na kontakt innych[682]. Wyskakujące na ekranach smartfonów

---

[673] J. Pyżalski, *Nie ma offline i online*, „Tygodnik Powszechny", 14.04.2019, nr 15 (3640), s. 26.
[674] M. Feliksiak, *Zainteresowania i aktywności*, [w]: *Młodzież 2016* …, dz. cyt., s. 178-179.
[675] *Tamże,* s. 182.
[676] Tanaś M. i in., *Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 6, 18.
[677] M. Feliksiak, *Zainteresowania i …,* dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 …,* dz. cyt., s. 182.
[678] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza* …, dz. cyt., s. 58.
[679] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 19.
[680] M. Feliksiak, *Zainteresowania i ..,* dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 …,* dz. cyt., s. 182.
[681] M. Dębski, *Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 32.
[682] Z. Bauman, *44 listy …,* dz. cyt., s. 57.

powiadomienia absorbują uwagę i wymagają reakcji. Uczniowie deklarują, że czasem potrzebują ciszy i spokoju (66,6%), czują się przeciążeni informacjami medialnymi (14,5%), chcieliby wyłączyć telefon, aby nie być dostępnym dla nikogo (14,6%)[683] – pojawia się potrzeba bycia offline. W prowadzonych badaniach eksperymentalnych polegających na odłączeniu uczestników od Internetu na określonych czas, okazało się, że funkcjonowanie bez dostępu do Sieci z jednej strony niesie wiele problemów, rodzi pewną bezradność, pokazuje pewien stopień uzależnienia, ale z drugiej budzi refleksję, że życie bez cyfrowej komunikacji jest możliwe, świat realny niesie z sobą wiele aktywności i wartościowych interakcji z ludźmi oraz pozwala dostrzec z dystansu, jak często bliskie osoby korzystają z telefonu i Internetu[684].

Dla Pokolenia Z ważne jest bycie zauważonym i docenionym. Internet staje się dla nich miejscem kreacji siebie, cenią w nim możliwość autoprezentacji (21%), a portale społecznościowe (95% posiada profil w jednym z nich) są miejscem zamieszczania swoich przemyśleń czy materiałów – zdjęć i filmów (79%), komentarzy na swoich profilach (55%)[685]. Do tego dochodzi publikowanie własnych zdjęć na bardzo dużą skalę – dla pewnej grupy nawet kilkanaście do kilkadziesiąt razy na dzień (10%), co uzasadnia nadaną temu pokoleniu nazwę pokolenie „selfie"[686]. Niewielka grupa spośród młodych ludzi prowadzi też swoje kanały na YouTube (3%), własne blogi lub vlogi (2%)[687], ale nie jest to duża skala.

Media społecznościowe przypominają scenę z widownią. Liczba znajomych na widowni ma więc znaczenie. Ponad 70% młodych ludzi (badana grupa uczniów szkół podstawowych z klas IV-VI i gimnazjów) posiada na Facebooku ponad 100 znajomych (25% – 101-150 osób, 28% – 151-200, 18% – ponad 200)[688]. A posiadanie publiczności zmienia zachowanie człowieka – „Gdy mamy widzów, jesteśmy bardziej skłonni do

---

[683] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie* …, dz. cyt., s. 105.
[684] Eksperymenty: S. Maushart – odłączenie siebie i własnych dzieci (nastolatki) od Internetu, telewizji i telefonu na pół roku – S. Maushart, *e-migranci. Pół …,* dz. cyt.; M. Dębski – odłączenie 102 osób (młodzież szkół podstawowych powyżej klasy 6, gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej) na 72 godziny od Internetu, telefonu i innych urządzeń z dostępem do Sieci - M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 24-25, 148-166; B. Przywara – odłączenie grupy 200 osób (pracowników i studentów Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania) od Internetu – A. Sowa, *Na odwyku z fonoholikiem,* „Polityka", 2018, 8.08-13.08.2018, nr 32 (3172); (brak autora), *Tydzień bez internetu - eksperyment rzeszowskich naukowców i studentów*, http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C413721%2Ctydzien-bez-internetu---eksperyment-rzeszowskich-naukowcow-i-studentow.html, 11.04.2019.
[685] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 10-11.
[686] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie* …, dz. cyt., s. 28.
[687] *Młodzież 2016 …,* dz. cyt., s. 182.
[688] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w wielkiej sieci. Zjawisko i jego uwarunkowania. Wyniki i analiza badań*, [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci. Zjawisko, uwarunkowania, kluczowe problemy*, Aspra, Warszawa-Milanówek 2017, s. 110.

tego, by „występować" – zupełnie jakbyśmy stali na scenie, którą dla siebie stworzyliśmy"[689]. To oznacza, że aplauz jest potrzebny i kluczowy, żeby czuć się lepiej – dają go lajki. Stanowią dowód akceptacji, sympatii, popularności, a ich brak odczytywany jest jako brak akceptacji. Niesie to ryzyko stracenia z oczu swojej osobowości w obawie przed oceną innych i zastąpienia pracy nad realnym rozwojem osobistym przez kreowanie wizerunku[690]. Zwykle młodzież określa swoje poczucie wartości własnej na podstawie opinii rówieśników[691], teraz łatwość i szybkość wyrażania w mediach społecznościowych aprobaty bądź jej braku niesie ryzyko łatwego zachwiania swoją samooceną. Można zastanawiać się, z czego ta silna potrzeba bycia zauważonym i docenionym u młodych ludzi wynika – czy ma źródło m. in. w funkcjonowaniu w mediach społecznościowych i ten nawyk przenosi się do realnego świata, czy też jest odwrotnie – niezaspokojone w realnym życiu potrzeby, brak wsparcia w rodzinie i słabe poczucie wartości własnej szukają zaspokojenia w mediach społecznościowych, które swoją konstrukcją dają takie możliwości. Niezależnie od genezy, jest ona istotną cechą młodego pokolenia i przenosi się na szkolne relacje.

Młodzi ludzie z Pokolenia Z wychowani w realiach szybkiej i nieograniczonej komunikacji, nie czują ograniczeń odległości. Mają znajomych na całym świecie dzięki mediom społecznościowym, znają języki obce (67% polskiej młodzieży uważa, że zna język obcy na tyle dobrze, aby porozumieć się z obcokrajowcem, w 2013 roku było to 54%[692]), są pewni siebie, pozbawieni barier komunikacyjnych, mobilni. Lepiej niż wcześniejsze pokolenia rozumieją inne kultury dzięki dobrodziejstwom globalizacji (podróże, szkolna wymiana zagraniczna) i mediom pośredniczącym w poznawaniu świata. Są otwarci na wielokulturowość[693]. Wychowani w środowisku tolerancji i wzrastającej otwartości na różnorodność (LGBT, małżeństwa tej samej płci) uznają ją za normalną[694] (wśród polskiej młodzieży wzrasta odsetek osób nie zgadzających się ze stwierdzeniem, że homoseksualizm nie jest rzeczą normalną i nie wolno go tolerować – z 45% w 2013 roku do 51% w 2016[695]). Trzeba jednak zaznaczyć, że nie jest to jednolite zjawisko, bowiem działają również inne czynniki, mogące lokalnie mogą zaburzać ten obraz (widać to np. po wzroście odsetka młodzieży uważającej, że nie powinno się

[689] S. E. Flores, *Sfejsowani. Jak ...,* dz. cyt., s. 48.
[690] *Tamże,* s. 53, 58.
[691] *Tamże,* s. 55.
[692] M. Feliksiak, *Zainteresowania i* …, dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 172.
[693] R. Scott, *Get Ready ...,* dz. cyt.
[694] M. Merriman, *The rise ...,* dz. cyt., s. 5.
[695] A. Głowacki, *Patriotyzm, nacjonalizm i stosunek do obcych* , [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 127.

pozwalać na osiedlanie się na stałe cudzoziemców w Polsce z 26% w roku 2013 do 37% w roku 2016[696]).

Technologie cyfrowe towarzyszą Pokoleniu Z od dzieciństwa. Prawie wszyscy mają dostęp w domu do komputerów lub laptopów (uczniowie szkół podstawowych 92%, gimnazjalnych 99%[697], ponadgimnazjalnych 99%[698]), a w dużej części posiadają je na własny użytek (uczniowie szkół podstawowych 62%, gimnazjalnych 61%[699], oraz z innych badań: ponadgimnazjalnych 80%[700]). Prawie wszyscy posiadają również do swojego wyłącznego użytku smartfony (uczniowie szkół podstawowych 81%, gimnazjalnych 99%[701], oraz z innych badań: ponadgimnazjalnych 92%[702]). Młode pokolenie wysoko ocenia swoje umiejętności cyfrowe, w większości uznając je za wyższe niż obojga rodziców (62%)[703]. Patrząc jednak na kompetencje cyfrowe szerzej, nie tylko w rozumieniu obsługi komputerów czy oprogramowania, ale także myślenia logicznego i algorytmicznego oraz higieny korzystania z urządzeń komputerowych[704], to temat wydaje się niejednoznaczny, niektóre badania budzą wątpliwości (więcej na ten temat będzie w części pracy poświęconej kompetencjom medialnym).

Życie w zmediatyzowanym świecie jest nieustannym doświadczaniem długotrwałego stresu, zaburzającego naturalny sposób funkcjonowania organizmu i przynoszącego negatywne efekty dla zdrowia fizycznego i psychicznego[705] (więcej na ten temat w rozdziale 1). Dzieci coraz częściej odczuwają presję zewnętrznego świata, który zaczyna być postrzegany jako „struktura, z której płyną wymagania" – nie ma już świata kuszącego i nieznanego, który można odkrywać, ale świat stawiający wymagania, oczekujący sukcesów, planu itp.[706]. Stres wiąże się też z powszechnym modelem „dzieciństwa plus", wypełnionego szkołą i dodatkowymi zajęciami praktycznie w każdej sferze, obciążającymi równie mocno, albo bardziej niż dorosłych praca zawodowa[707]. Dzieci radzą sobie z tą presją coraz gorzej, odczuwając zbyt małe wsparcie w rodzinie, przechodzącej kryzys, zmagającej się z problemami, zdanej na siebie, ze słabymi więzami

---

[696] *Tamże,* s. 127.
[697] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 69.
[698] M. Omyła-Rudzka, *Warunki materialne ...,* dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 21.
[699] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 69.
[700] M. Omyła-Rudzka, *Warunki materialne ...,* dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 21.
[701] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., s. [w]: w: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 69.
[702] M. Omyła-Rudzka, *Warunki materialne ...,* dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 21.
[703] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …*, dz. cyt., s. 84.
[704] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 77-87.
[705] R. Hanson, *Szczęśliwy mózg ...,* dz. cyt., s. 62-67.
[706] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci ...,* dz. cyt., s. 94.
[707] *Tamże*, s. 85-87.

z otoczeniem. U dzieci widzących codzienne zmagania rodziców, zwłaszcza matek, próbujących pogodzić obowiązki rodzinne i pracę zawodową, pojawia się czasami poczucie winy i zaczynają postrzegać siebie jako przeszkodę[708]. Kumuluje się z tym stres związany ze szkołą, zadaniami domowymi, sprawdzianami, presją związaną z ocenianiem, wpływający negatywnie na osiągnięcia w nauce i spadek zadowolenia z życia (niezależnie od tego, za jak dobrego ucznia badany uważał się)[709]. Stres i lęk przynosi problemy z uczeniem się, bo chociaż w krótkiej perspektywie powoduje szybkie uczenie się, to ogólnie nie sprzyja procesowi poznawczemu (nie pomaga łączeniu się nowych treści z treściami już znanymi)[710].

W otaczającym społeczeństwie osiągnięć[711] i kultury sukcesu[712] nie ma miejsca na akceptację porażki. Trendy lansowane w mediach, tworzące obraz współczesnego nadczłowieka, nastawionego na sukces, z silną motywacją osiągnięć, aktywnego i zadowolonego z życia, u dzieci wpływają na kształtowanie obrazu siebie samego, zaś u rodziców i nauczycieli, determinują działania wychowawcze i są źródłem presji wywieranej na wychowanków, powodującej lęk przed porażką i perfekcjonizm[713]. Skutki widoczne są w dorosłym życiu, osobistym i zawodowym, hamują rozwój osobisty i firm, wpływają na rozwój przedsiębiorczości w kraju. Ciekawie obrazuje to badanie Global Enterpreneurship Monitor Polska 2016, gdzie analizowano społeczną percepcję przedsiębiorczości – wskaźnik „strach przed porażką" w Polsce wyniósł 48%, podczas gdy w UE dla 39%[714]. Dla dzieci lęk przed porażką i perfekcjonizm w sytuacji szkolnej tworzą dodatkową presję i są źródłem stresu, wstrzymują, eksperymentowanie, podejmowanie samodzielnych prób rozwiązywania problemów, ogólnie – rozwój. W ekstremalnych przypadkach takie wzorce zachowań (tzw. „wzór zachowania A") – zaangażowanie w nieustanną rywalizację i zmagania o osiąganie najlepszych wyników i panowanie nad sytuacją, są jedną z przyczyn zawałów serca w młodym wieku[715]. Istotne jest tworzenie w szkole środowiska bezpieczeństwa emocjonalnego, oswajanie dzieci z porażkami,

---

[708] *Tamże*, s. 96.
[709] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty* … dz. cyt., s. 90-91, 28.
[710] M. Spitzer, *Jak uczy się …,* dz. cyt., s. 124.
[711] P. Fortuna, *Pozytywna psychologia …,* dz. cyt., s. 57.
[712] M. Kolber, *Wirtualna koncepcja …,* dz. cyt*., s. 79-80.*
[713] *Tamże*, s. 62-69, 74-76, 82.
[714] B. J. Feder, *Raport Badanie przedsiębiorczości wśród młodzieży. Wyniki ogólnopolskie*, Grodzisk Mazowiecki 2017, https://wiedza3g.pl/files/rozne/40_RAPORT_ZBIORCZY_final_v2_WEB.pdf, 28.04.2019, s. 21.
[715] R. Stefańska-Klar, *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny*, [w]: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 153.

pokazywanie ich jako integralnej części życia i czynnika rozwoju, uczenie, że o sukcesie człowieka świadczy jego osobisty rozwój. Ta świadomość pozwala zmniejszyć presję odczuwaną przez każdego indywidualnie.

Do nieradzenia sobie z porażkami dochodzi jeszcze problem słabego radzenia sobie z rozwiązywaniem problemów w ogóle. Dzieci nadmiernie chronione przez troskliwych rodziców są pozbawiane przez nich możliwości mierzenia się z problemami.

Wśród negatywnych efektów mediatyzacji jest też przemoc w sieci. Przemoc w szkole występowała zawsze, teraz intensywna aktywność człowieka w sieci spowodowała przekierowanie jej na środowisko wirtualne. Mówiąc o tym zjawisku warto nadmienić, że obecnie najczęstszą formą przemocy w szkole jest przemoc psychiczna (z badań wynika, że doświadczyło jej 21% uczniów, w tym 11% wielokrotnie w roku poprzedzającym badanie)[716].

Przemoc w sieci dotyka około 13% uczniów[717] i stanowi 38% problemów z jakimi zmagają się szkolni pedagodzy i psycholodzy[718]. Młodzież najczęściej doświadcza wyzywania (59,7% obserwuje w stosunku do znajomych, 32,2% – w stosunku do siebie), poniżania (odpowiednio 58,1% i 19,4%) i ośmieszania (33,3% i 12,4%) oraz rozpowszechniania kompromitujących materiałów, ale także straszenia (34,2% i 13,6%), szantażowania (24,4% i 11,1%) i podszywania się pod inną osobę[719]. W innych badaniach dotyczących doświadczania różnych form przemocy przynajmniej raz w życiu, najwięcej osób zadeklarowało robienie zdjęć lub filmów bez swojego przyzwolenia 58,5%, w dalszej kolejności hejtowanie 37,2% i trollowanie 34,4%[720]. Warto zwrócić jeszcze uwagę na inne badania, z których wynika, że sprawcy agresji dla osoby będącej ofiarą są anonimowi tylko w 48% (to najczęściej osoby znane ze szkoły lub z Internetu), a więc anonimowość agresji elektronicznej nie jest wcale powszechna[721].

Przemoc w Sieci stała się i będzie nieodłącznym elementem rzeczywistości, jednak niepokój w świetle wyników badań powinny budzić deklaracje reakcji na przemoc w Internecie. Młodzież najczęściej w takiej sytuacji deklaruje wybranie biernej postawy

---

[716] J. Kalka, *Szkolne relacje*, [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 34.
[717] *Tamże*, s. 35.
[718] *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s.13.
[719] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. ...,* dz. cyt., s. 11-12.
[720] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 126.
[721] J. Pyżalski, *Gimnazjaliści online: dobre i złe wiadomości z polskiej części wyników European Cyberbulling Intervention Project*, [w]: J. Pyżalski (red.), *Cyberbulling. Zjawisko, konteksty, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Łódź 2012, s. 35, 40.

i niepowiadomienie nikogo (39%)[722]. Radzenie sobie w takich sytuacjach jest jedną z kompetencji medialnych niezbędnych współcześnie (poszerzenie tego tematu znajdzie się w dalszej części pracy).

Warto zauważyć, że w środowisku szkolnym w rozwiązywanie problemów i przeciwdziałanie agresji i przemocy w Sieci intensywnie angażują się pedagodzy szkolni i psycholodzy, najczęściej są to indywidualne porady, ale także działania profilaktyczne – warsztaty, spotkania[723]. Dużą ich rolę potwierdzają wychowawcy, którzy w sytuacji, kiedy dowiadują się o przypadku przemocy lub dręczenia, najczęściej podejmują działania wspólnie z pedagogiem (48% wskazań)[724].

Opisywane zjawiska skutkują różnymi problemami ze zdrowiem psychicznym i fizycznym. Ideały urody kreowane przez media i trudno osiągalne stwarzają problemy z akceptacją siebie i własnego ciała (z badań wśród dziewcząt blisko 50% z nich uważało, że są zbyt tęgie, 22% akceptowało możliwość poniesienia stratna zdrowiu dla uzyskania wspaniałego wyglądu[725]), stając się źródłem rozwoju anoreksji i bulimii[726]. 3% problemów, z jakimi spotykają się szkolni psycholodzy i pedagodzy dotyczy właśnie tych problemów[727]. Narasta problem deficytu snu (u młodzieży ok. 2 godziny dziennie, wynikające z względnie długiej latencji snu oraz krótszego czas snu około 6,5 h na dobę w dni robocze)[728]. Dzieci i młodzież coraz więcej czasu spędzają w Internecie i moment pójścia spać przesuwa się – w dni robocze koniec korzystania z Internetu dla uczniów szkół podstawowych najczęściej przypada na godzinę 21 (46%) i 22 (14%), gimnazjów na 23 (46%) i 22 (34%), ale w weekendy ten moment jeszcze bardziej przesuwa się (gimnazjaliści – godzina 23 – 52%, 24 – 21%, a później 18%)[729]. Pogarsza się też jakość snu, na co wpływa obecność telefonu w nocy zwykle obok poduszki (uczniowie szkół podstawowych – 38%, gimnazjów – 44%), pod poduszką (11% i 26%) albo obok łóżka (31% i 22%)[730]. Ten brak snu przynosi konsekwencje w postaci nadwagi, zakłócenia układu odpornościowego, czy problemy z uczeniem się. Podczas snu po-

[722] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. ...,* dz. cyt., s. 11-13.
[723] J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, https://www.ibe.edu.pl/pl/aktualnosci/525-przemoc-w-polskiej-szkole, 3.05.2019, s. 68-69.
[724] J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów ...,* dz. cyt., s. 52.
[725] A. Romanowska-Tołłoczko, *Wizerunek kobiety ...,* dz. cyt., s. 38.
[726] A. Ostaszewska, *Popkulturowe ramy …*, dz. cyt., s. 9–10.
[727] *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s. 13.
[728] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...*, dz. cyt., s. 272.
[729] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., [w]: S. Bębas i in. *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 80, 81.
[730] *Tamże*, s. 93.

wstają bowiem nowe skojarzenia myślowe i dochodzi do generalizacji wyuczonego materiału, co jest istotne dla twórczego rozwiązywania nowych problemów – skrócenie snu wpływa więc na ten proces negatywnie[731]. Dochodzi nadwaga spowodowana brakiem ruchu – z badań wynika, że spędzanie przez uczniów szkoły podstawowej przez elektronicznymi mediami wizualnymi ponad 2 godziny dziennie zwiększa względne ryzyko nadwagi o 70%[732]. Długotrwały stres, o którym była wcześniej, przynosi nierzadko wypalenie, często idące w parze z wyczerpaniem, które ogranicza możliwości osiągania wyników i wywołuje dolegliwości psychosomatyczne – bóle pleców, głowy, brzucha, nocne zgrzytanie zębami będące objawem stresu, a w konsekwencji może prowadzić do depresji[733]. Na depresję w Polsce może cierpieć nawet 20% nastolatków[734]. W szkołach 33% problemów z jakimi spotykają się psycholodzy i pedagodzy dotyczy stanów depresyjnych, a 7% prób lub myśli samobójczych[735]. Działający w Polsce Telefon Zaufania dla Dzieci i Młodzieży prowadzony przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę notuje codziennie średnio 14 rozmów z dziećmi mającymi myśli samobójcze (w tym jedną interwencję w sytuacji bezpośredniego zagrożenia), 19 dotyczących depresji a 8 samookaleczeń[736]. Ze statystyk policyjnych wynika, że w Polsce od 2013 roku do 2018 wzrosła ponad dwukrotnie liczba prób samobójczych wśród dzieci i młodzieży z 357 z 2013 roku do 772 w roku 2018 (w tym 441 zakończone zgonem)[737]. Przyjęty w Polsce Narodowy Program Ochrony Zdrowia Psychicznego zaplanowany na lata 2011-2015 miał poprawić sytuację społeczeństwa w obszarze zdrowia psychicznego, przewidywał również realizację przez Ministra Edukacji Narodowej 9 działań w ramach promocji zdrowia psychicznego i zapobiegania zaburzeniom psychicznym, tymczasem w wynikach kontroli opublikowanej przez NIK w 2017 roku, aż 7 z tych działań nie zostało zrealizowanych[738].

---

[731] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 271-272, 288.
[732] *Tamże*, s. 46.
[733] M. Schulte-Markwort, *Wypalone dzieci …*, dz. cyt., s. 129-131.
[734] *Rośnie liczba prób samobójczych wśród dzieci i młodzieży. Od 2013 roku zwiększyła się ponad dwukrotnie*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/7,105645,24551053,rosnie-liczba-prob-samobojczych-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-od.html#s=BoxOpLink, 15.03.2019.
[735] *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s. 13
[736] I. Dutkiewicz, *Na każdą 28-osobową klasę, statystycznie dwie osoby są po próbie samobójczej. Tak wygląda prawdziwy dramat polskich dzieci*, https://publicystyka.ngo.pl/na-kazda-28-osobowa-klase-statystycznie-dwie-osoby-sa-po-probie-samobojczej-tak-wyglada-prawdziwy-dramat-polskich-dzieci, 8.05.2019.
[737] *Rośnie liczba prób samobójczych wśród dzieci i młodzieży. Od 2013 roku zwiększyła się ponad dwukrotnie*, dz. cyt.
[738] *Realizacja zadań Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/055/, 8.05.2019.

W efekcie mediatyzacji następuje rozwój różnych uzależnień od cyfrowych mediów, jak siecioholizm, uzależnienie od wirtualnych gier, fonoholizm[739]. Rozwijają się różnorodne fobie np. lęk towarzyszącego niemożności skorzystania z telefonu komórkowego[740], syndrom FoMO (*Fear of missing out*) czyli lęk przed możliwością niezauważenia lub nieuczestniczenia w czymś ważnym, sprawiający, że człowiek chce być cały czas online[741].

Badania realizowane cyklicznie (ostatnie w 2016 i 2013 roku) pokazały, że w zakresie traktowania Internetu przez uczniów sytuacja jest dość stabilna – około 75% to przeciętni internauci, dla 21% korzystanie z sieci generuje pewne problemy z jego nadużywaniem, natomiast 4% uczniów wykazuje poważniejsze objawy uzależnienia[742].

Powszechne korzystanie z Internetu z telefonów komórkowych, wiąże się z problemem fonoholizmu, czyli zaburzeniami behawioralnymi w postaci nałogowego używania telefonu komórkowego – życia z telefonem cały czas w zasięgu ręki, nieustannego sprawdzania powiadomień, niepokoju i rozdrażnienia w razie niemożności odebrania[743]. Uczniowie pytani, czy można uzależnić się od telefonu, w większości uważają, że zdecydowanie tak (40,6%) i raczej tak (37,1%), zaś na pytanie czy sami są uzależnieni co piąty odpowiada twierdząco (20,8%), przy czym narastająco wraz wiekiem: w szkołach podstawowych 13,5%, w gimnazjalnych 20,6% a w ponadgimnazjalnych 25,4% (dodatkowo prawie co dziesiąty badany na pytanie czy jest uzależniony odpowiada „trudno powiedzieć")[744]. Z badań wynika, że około 2%-3% uczniów faktycznie przejawia wyraźne objawy uzależnienia od podłączonych do sieci urządzeń cyfrowych. Dotyczy to emocji (brak poczucia bezpieczeństwa czy wpływu na dziejące się wydarzenia, FoMO), zachowań (korzystanie bez przerwy z telefonu, dotykanie go, nałogowe czekanie na kontakt innych) i przekonań (poczucie niezbędności telefonu do życia)[745].

Faktycznie uzależnienia stanowią w szkołach coraz większy problem. Z raportu NIK wynika, że 38% problemów, z jakimi spotykają się psycholodzy i pedagodzy w szkole dotyczy uzależnień od Internetu lub gier komputerowych[746]. W innych badaniach NIK stwierdzono, że w latach 2011/2012 i 2014/2015 w grupie użytkowników In-

---

[739] A. Ogonowska, *Uzależnienia medialne ...,* dz. cyt., s. 47, 52, 60.
[740] Por. M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...*, dz. cyt., s. 180-190.
[741] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …*, dz. cyt., s. 19.
[742] M. Feliksiak, *Zainteresowania i …*, dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 187.
[743] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 19.
[744] *Tamże,* s. 85, 29, 86.
[745] *Tamże,* s. 29-30.
[746] *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s. 13.

ternetu w wieku 15-17 lat, 6,2% osób wykazywało symptomy zagrożenia uzależnieniem bądź uzależnienia od Sieci, a z danych za latach 2013/2014 do 2015/2016, że w 68% szkół podstawowych i gimnazjów były sygnalizowane przez nauczycieli, rodziców, pedagogów i psychologów problemy nadużywania mediów elektronicznych[747].

Dającym do myślenia wątkiem badań jest w pewnym sensie wymuszanie przez rodziców nałogowego i nawykowego sięgania po telefon przez dzieci, wynikające ze wzmożonej chęci bycia w kontakcie i kontroli dzieci przez rodziców[748].

Efektem wpływu mediów cyfrowych są też zaburzenia uwagi, koncentracji, uczenia się, zapamiętywania. Zauważalne są coraz większe problemy z dłuższą koncentracją – uczniowie i studenci podczas 15 min obserwacji w ramach badań byli w stanie koncentrować się nieprzerwanie na zadaniu średnio krócej niż 6 min[749]. Te problemy powodowane są różnymi czynnikami, między innymi częstym rozpraszaniem uwagi[750] i multimedialnym multitaskingiem. Wielozadaniowość (*multitasking*) czyli zachowanie polegające na równoczesnym wykonywaniu dwu lub więcej zadań, nazywane również przełączaniem zadań (*tasks switching*), jest jedną z kluczowych cech młodego pokolenia. Widok dziecka równocześnie słuchającego muzyki, kontaktującego się z kolegami na Facebooku, i robiącego zadanie domowe jest codziennością, zresztą dorośli też ulegają temu trendowi. Jej rozwojowi sprzyja sama technologia (funkcjonalność smartfonów), polichroniczność (kulturowa skłonność do wykonywania wielu czynności równocześnie), cechy jednostkowe człowieka – impulsywność i poszukiwanie wrażeń a także oczekiwania wynikające z wykonywanej pracy[751]. Człowiekowi intuicyjnie wydaje się, że robiąc dwie albo więcej rzeczy równocześnie zyska na czasie i efektywności. Tymczasem okazuje się, że próba zastosowania wielozadaniowości podczas nauki czy pracy powoduje stratę efektywności. W badaniach nad multitaskingiem okazało się, że korzystanie z kilku mediów równocześnie zawsze powoduje dzielenie uwagi między media w proporcjach zależnych od rodzajów mediów oraz jej rozproszenie. Wpływa negatywnie na procesy zapamiętywania. Ma również negatywne oddziaływanie na kontrolę poznawczą człowieka, czyli zdolność do monitorowania, regulowania i sterowania wła-

[747] *Przeciwdziałanie e-uzależnieniu dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, dz. cyt., s. 11, 12.
[748] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 34.
[749] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak …,* dz. cyt., s. 72.
[750] *Tamże*, s. 72-74.
[751] G. Ptaszek, *Medialna wielozadaniowość …,* dz. cyt., [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia …,* dz. cyt., s. 88-89.

snymi funkcjami poznawczymi. Tak więc w konsekwencji wpływa negatywnie na wykonywanie zadań i zapamiętywania nowych treści[752].

W efekcie mediatyzacji pojawiają się problemy z samodzielną oceną rzeczywistości, krytyczną oceną przekazów medialnych i wiarygodności źródeł informacji (była o tym już mowa w rozdziale 1). Brak tych kompetencji staje się współczesnym analfabetyzmem, człowiek w dobie zalewu informacji staje bowiem w każdej niemal chwili przed koniecznością rozumienia i interpretacji skomplikowanych, często nieusystematyzowanych wiadomości[753]. Bez nich jest on biernym odbiorcą medialnego świata kreowanego poprzez odpowiednio wybrane i przedstawione informacje, nie wymagające myślenia i przetwarzania. Ta sytuacja, w której media coraz częściej decydują, co człowiek myśli i czuje, jest wyjątkowo groźna dla dzieci z niewykształconą jeszcze umiejętnością krytycznej oceny rzeczywistości. Oglądając chociażby reklamy, dzieci traktują je nie tylko jako zachętę do kupna, ale jak film rozrywkowy albo edukacyjny, który kształtuje ich wyobrażenia, przeżycia i wartości, buduje wzorce zachowań, wyznacza mody i definiuje marzenia, co trzeba posiadać, by zyskać uznanie w grupie[754].

Kolejny efekt mediatyzacji wiąże się z kompetencjami społecznymi i empatią. Kompetencje społeczne określane są jako umiejętności skutecznego radzenia sobie w różnych sytuacjach społecznych, i nabywane są poprzez trening społeczny[755]. Empatia z kolei to umiejętność rozumienia innych i współodczuwania z nimi ich emocjonalnych doświadczeń[756]. Naturalnym jest, że w tym przypadku „trening czyni mistrza", im więcej bezpośrednich interakcji, praktyki, tym większa szansa na rozwój tych umiejętności. Tymczasem intensyfikacja kontaktów wirtualnych i ograniczenie kontaktów zmniejsza możliwości uczenia się zachowań społecznych, które następuje w relacjach z innymi ludźmi[757] i skutkuje obniżonym poziomem kompetencji społecznych i empatii u dzieci i młodzieży. Badania neurologiczne wykazują zmiany w mózgach Cyfrowych Tubylców (pokolenia wychowanego wśród technologicznych gadżetów) i wszystkich osób obcujących z cyfrowymi technologiami, a dokładnie w połączeniach w mózgu niezbędnych do rozwijania umiejętności interpersonalnych i zdolności empatycz-

[752] *Tamże*, s. 93-97.
[753] J. Gajda, *Media w ...,* dz. cyt., s. 66.
[754] R. Stefańska-Klar, *Późne dzieciństwo ...,* dz. cyt., [w]: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju ...,* dz. cyt., s. 154.
[755] L. Bakiera, Ż. Stelter, *Leksykon psychologii rozwoju człowieka*, *tom 1*, dz. cyt., s. 217.
[756] *Tamże*, s. 139.
[757] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 315.

nych[758]. Badania kompetencji społecznych i personalnych uczniów szkół ponadgimnazjalnych pokazały u przeważającej części przeciętny poziom kompetencji (48,3%), u jednej trzeciej niski i bardzo niski (30%), natomiast u najmniejszej grupy wysoki (tylko 18%)[759]. Pozytywne efekty dla rozwoju tych kompetencji w środowisku szkolnym przynosi realizacja projektów. W tym zakresie dużym wsparciem są środki unijne. W efekcie udziału w projektach programu „Młodzież w działaniu" u uczestników poprawiła się umiejętność pracy w grupie, wzrosło zaangażowanie, rozwinęła się umiejętność osiągania konsensusu – dochodzenia do wspólnych rozwiązań mimo różnicy poglądów i różnic kulturowych oraz budowania pozytywnych relacji nieformalnych[760].

Młode pokolenie wychowane w kulturze wizualnej (więcej w rozdziale 1), gdzie obraz jest sposobem przekazu treści, jest szczególnie wrażliwe na bodźce wizualne. Słowo pisane zaczyna schodzić na drugi plan, zmienia się nawet sposób czytania. Biorąc pod uwagę dominację kultury wizualnej, swobodne komunikowanie się oznacza nie tylko umiejętność czytania i pisania, ale także szeroko pojętą alfabetyzację wizualną[761]. Co prawda Internet kształtuje umiejętności twórcze i czytania obrazów[762], więc młodzi ludzi nabywają tę umiejętność naturalnie, niemniej jednak kształtowanie jej w szkole jest konieczne.

Mając obraz efektów mediatyzacji doświadczanych przez ucznia, na koniec tej części rozdziału warto spojrzeć na krótkie podsumowanie (rysunek 11). Wśród obszarów, które warto byłoby dogłębniej zbadać są problemy z rozwiązywaniem problemów, akceptacją porażek, krytyczną oceną rzeczywistości, zaburzenia uwagi, koncentracji, zapamiętywania.

---

[758] S. Small i G. Vorgan, *iMózg. Jak ...,* dz. cyt., s. 180.
[759] I. Lipiec, *Diagnoza poziomu kompetencji młodzieży i zapotrzebowania pracodawców. Raport z badania*, Lublin 2015, http://www.eds-fundacja.pl/projekty/kompetentni/materialy/country_report_poland-pl.pdf, 12.04.2019, s. 4-5, 24.
[760] M. Sińczuch, *Kształtowanie kompetencji społecznych młodzieży w programach UE. Teoria i praktyka*, „Rocznik Lubuski", 2014, Tom 40, cz. 2a, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-dabac0fe-50be-463e-8af2-1d2f88303fcd, 3.05.2019, s. 110.
[761] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 83.
[762] *Tamże*, s. 85.

Rysunek 11. Konsekwencje mediatyzacji dla ucznia – podsumowanie

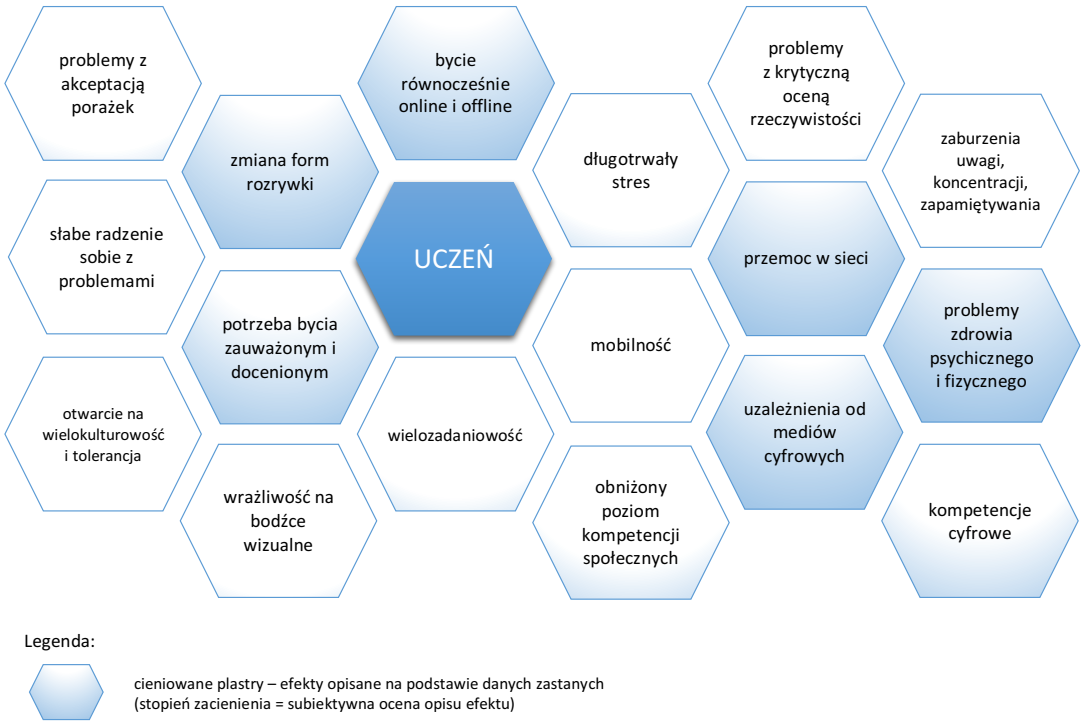

Źródło: Opracowanie własne.

2.3.2. Konsekwencje dla nauczyciela

Mając obraz efektów odczuwanych przez ucznia, spójrzmy teraz na nauczyciela. Podobnie, jak w przypadku uczniów, diagnoza i opis efektów mediatyzacji odczuwanych przez nauczycieli dokonany zostanie na podstawie raportów z badań z ostatnich lat. Warto zaznaczyć, że nie uwzględniają one ostatniego roku, który w polskiej edukacji był znaczący, przyniósł bowiem wyraźnie odczuwalne konsekwencje wprowadzanej reformy edukacji i pogorszenie nastrojów, których eskalacją był kwietniowy strajk nauczycieli. Określenie czy i w jaki sposób odbiło się to na postawach, nastrojach i motywacji nauczycieli, wymagałoby dodatkowych badań.

W warunkach nieograniczonej dostępności informacji, szybkiej dezaktualizacji wiedzy i równoczesnego przyrostu nowej, traci wagę rola nauczyciela jako osoby przekazującej wiedzę – w tych warunkach staje się on przewodnikiem, inspiratorem, mentorem, można powiedzieć architektem konstruowania wiedzy przez uczniów[763]. W rozmowach o edukacji przyszłości podkreśla się potrzebę przygotowania młodych ludzi do samodzielnego i odpowiedzialnego funkcjonowania w społeczeństwie, proaktywności,

[763] Por. S. Dylak, *Architektura wiedzy ...*, dz. cyt., s. 13.

wykształcenia kompetencji społecznych i systemu wartości[764]. Nauczyciel musi więc kształtować w uczniach odpowiednie postawy i umiejętności. Jako cechy nauczyciela XXI wieku wymienia się: „partnerstwo w realizowaniu pasji uczniów, odwaga w poszukiwaniu nowych rozwiązań, zrozumienie współczesnego świata, nowych technologii i potrzeb uczniów, biegłość komunikacyjna zastosowania ICT w porozumiewaniu się, umiejętność współpracy, pracy w grupie, dzielenia się dobrymi pomysłami, projektami, refleksyjność"[765].

Pokolenie Z z jego odmiennymi postawami, motywacją, niesie dla nauczycieli nowe wyzwania w zakresie pracy wychowawczej, zwłaszcza w obszarze emocji, psychiki, kształtowania postaw i wartości. Sprostanie temu wymaga odpowiednich kompetencji, nauczyciele nie są jednak w pełni przygotowani do pełnienia roli wychowawczej[766], a w trakcie studiów w zbyt niskim stopniu nabywają praktyczne umiejętności dydaktyczno-wychowawcze[767]. Z badań wynika, że mimo dostrzegania takiej potrzeby, nie mają odpowiednich kompetencji do prowadzenia zajęć profilaktycznych[768], a w tematyce związanej z Siecią wiedzę czerpią najczęściej z konferencji, szkoleń, zdobywają samodzielnie albo od innych nauczycieli[769].

Cyfrowe pokolenia w szkole to nie tylko uczniowie, ale i rodzice, bowiem Pokolenie Y, z odmiennymi wymaganiami i podejściem obecne jest już w szkole w tej roli. A to oznacza nowe wyzwania stojące przed nauczycielami w zakresie współpracy z rodzicami. Widoczne są różnice w rozumieniu wzajemnych relacji – u rodziców pojawia się postrzeganie jej w kategoriach rynkowych (oferowanie usługi – oczekiwanie jakości), nauczyciele zaś nie akceptują takiego podejścia, myśląc o swojej pracy w wymiarze misyjnym, widać też nieumiejętność ułożenia wzajemnych relacji i niezrozumienie – oskarżanie się nawzajem o niepowodzenia ucznia, utrudniające podejmowanie wspólnych działań, nieumiejętność profesjonalnego zaplanowania wzajemnych kontaktów, postrzeganie rodziców jako roszczeniowych[770]. Brak współpracy i roszczeniowość rodziców jako największy problem w edukacji i pracy z uczniami wskazało w badaniach

---

[764] W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak będzie zmieniać się edukacja. Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Warszawa 2011, http://www.instytutobywatelski.pl/wpcontent/uploads/2011/11/edukacja_kolodziejczyk-polak_internet.pdf, 23.05.2018, s. 47.
[765] M. Wieczorek-Tomaszewska, *Innowacyjne uczenie …,* dz. cyt., [w]: M. Wieczorek-Tomaszewska (red.), *Dydaktyka cyfrowa …,* dz. cyt.*, s. 11.*
[766] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …,* dz. cyt., s. 4.
[767] *Przygotowanie do wykonywania zawodu nauczycielskiego*. *Informacja o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli, 2017, s. 9.
[768] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 36.
[769] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza…,* dz. cyt., s. 20.
[770] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno …,* dz. cyt., s. 35.

39% nauczycieli[771]. Nauczyciele nie są przygotowani do pracy z rodzicami i zdają się unikać kontaktów z nimi – indywidualne kontakty z nimi to zaledwie średnio 1,3% ogólnego czasu pracy nauczycieli[772].

Przekształcająca się rola nauczyciela wpływa na spadek autorytetu – przestaje on opierać się na hierarchii i stanowisku, a wymaga wypracowania[773], z czym nie zawsze nauczyciele radzą sobie. Często negatywnie postrzegają wzrost podmiotowości ucznia, a zmianę relacji traktują w kategoriach braku szacunku, ale są również tacy, którzy podejmują próby budowania swojej pozycji poprzez skracanie dystansu do uczniów, co spotyka się z ich uznaniem, ale brakiem szacunku kolegów z pracy[774]. Na ten spadek autorytetu mogą wpływać problemy ze zrozumieniem świata młodych i odnalezieniem się w płaskiej strukturze relacji, słabe kompetencje indywidualizowania nauczania, a także słabe kompetencje medialne. Nie wiadomo też, czy i jaki wpływ może też mieć tutaj niedawny strajk nauczycieli, co do którego polskie społeczeństwo miało skrajnie różne opinie[775]. Przyglądając się wynikom badań, czynniki przyczyniające się w oczach uczniów do budowy szacunku dla nauczycieli są dość proste do wdrożenia: partnerskie relacje z uczniami, cierpliwość i zrozumienie dla indywidualnego tempa uczenia się, prowadzenie zajęć z zaangażowaniem i wykorzystaniem różnych metod i sprawiedliwość w ocenianiu[776].

Na tle zmian związanych ze przekształcaniem się roli nauczyciela i spadku autorytetu, coraz wyraźniej widoczny jest wzrost wagi pasji w wykonywaniu zawodu nauczyciela, przy czym dotyczy to i uczonego przedmiotu i stosunku do uczniów, szczególnie umiejętności budowy relacji mistrz – uczeń a także zaangażowania w życie szkoły, umiejętności nawiązania kontaktów z rodzicami. Jest to jeden z elementów docenianych przez uczniów i budujących autentyczny autorytet nauczyciela niezależny od hierarchii i pozycji[777].

Życie w ciągle zmieniającej się rzeczywistości, niezrozumienie świata młodych, nienadążanie za cyfrowym światem (słabe kompetencje cyfrowe), nieakceptowanie spadku autorytetu nauczyciela oraz wzrostu podmiotowości ucznia jest źródłem frustra-

---

[771] *Generacja Z ...,* dz. cyt., s. 53.
[772] M. Federowicz i in., *Czas pracy ...,* dz. cyt., s. 12.
[773] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno ...,* dz. cyt., s. 33.
[774] *Tamże*, s. 33.
[775] *Sondaż Kantar Public: kto odpowiada za strajk?,* https://wiadomosci.onet.pl/kraj/strajk-nauczycieli-sondaz-kantar-public-kto-odpowiada-za-strajk/62j61mn, 26.05.2019.
[776] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno ...,* dz. cyt., s. 34-35.
[777] *Tamże*, s. 4.

cji nauczycieli[778]. Elementem, który wzmacnia ją jest również negatywny obraz nauczyciela w mediach, brak dostrzegania przez media pozytywnych zjawisk w szkole i sukcesów nauczycieli, natomiast nagłaśnianie sytuacji negatywnych, bądź skupianie się na wątku wynagrodzeń nauczycieli albo czasu pracy. W opinii nauczycieli w społeczeństwie brakuje faktycznej wiedzy o ich pracy[779]. Co ciekawe, w odbiorze nauczycieli do budowy tego negatywnego obrazu przyczyniają się również związki zawodowe, które zamiast bronić przywilejów nauczycielskich powinny ich zdaniem zająć się raczej kreowaniem pozytywnego wizerunku zawodu[780].

W obliczu tych zjawisk u nauczycieli spada poczucie prestiżu zawodu – tylko 16% nauczycieli postrzega go jako prestiżowy[781]. Jest to efektem zarówno opisywanych zmian, jak i nawarstwiających się problemów systemu oświaty w Polsce[782].

Media cyfrowe niosą dla nauczycieli będących w stanie wykorzystać je, szansę na zwiększenie efektywności pracy. Wiąże się to z szybszym i łatwiejszym przygotowaniem lekcji dzięki wykorzystaniu zasobów sieci, baz wiedzy, czy materiałów wideo, czy bardziej zaawansowanych narzędzi jak gry edukacyjne, e-learning, oraz z możliwościami doboru narzędzi i metod poprawiających efekty uczenia. Oszczędność czasu generuje się także dzięki technologii na technicznych, rutynowych czynnościach, w pewnym sensie można mówić o zastępowaniu nauczyciela przez komputer, np. w sytuacji prowadzenia dziennika elektronicznego, przygotowania zestawień ocen na zebrania z rodzicami, raportów, drukowania świadectw itp.[783]

Cyfrowe media oznaczają dla nauczyciela także efektywniejsze doskonalenie zawodowe – łatwo dostępne źródła wiedzy, możliwość korzystania z doświadczeń innych nauczycieli i wzajemnego wspierania np. fora, grupy wsparcia, sieci współpracy. Z jednej strony wymagają jedynie chęci i inwestycji czasu, z drugiej strony przy tak dynamicznym rozwoju mediów cyfrowych niosą z sobą także barierę w postaci dużej czasochłonności tego procesu – konieczność ciągłej aktualizacji wiedzy i umiejętności, szukania nowych rozwiązań, dokształcania się, wpasowywania ich w podstawy programowe, przygotowywania odpowiednich materiałów, oceniania ich, a więc wielu czasochłonnych czynności. Przy zbiurokratyzowaniu polskiej szkoły i obciążeniu nauczycieli różnymi obowiązkami około dydaktycznymi, stanowi to jedną z barier ograniczających

[778] *Tamże*, s. 3.
[779] *Tamże*, s. 36.
[780] *Tamże,* s. 30, 36.
[781] M. Federowicz i in., *Czas pracy ...,* dz. cyt., s. 39.
[782] M. Smak, D. Walczak, *Pozycja społeczno ...,* dz. cyt., s. 36.
[783] W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak będzie ...,* dz. cyt., s. 53.

zastosowanie nowych technologii w dydaktyce. Z badań wynika, że nauczyciele poświęcają tylko 4% swojego czasu pracy na samokształcenie i doskonalenie[784] zawodowe, więc tym bardziej wszelkie czasochłonne formy nie zyskują popularności.

Nauczyciele dość krytycznie odnoszą się do możliwości rozwoju zawodowego w zakresie kompetencji cyfrowych we własnej szkole – przeważają oceny dobre (42%) i przeciętne (39%), niewielu ocenia je bardzo dobrze (9%)[785]. Wiedzę o narzędziach nowych technologii czerpią głownie ze szkoleń (73%), mających jednak charakter bardziej techniczny, niż pedagogiczny i metodyczny oraz z Internetu (65%), pomocy innych nauczycieli (58%) i konferencji (46%)[786]. Z różnych form doskonalenia zawodowego jedną z ciekawszych i przynoszących dobre efekty jest mobilność – wyjazdy za granicę i możliwość obejrzenia pracy szkół i nauczycieli w innych krajach. W efekcie tych wyjazdów zachodzą zmiany postaw nauczycieli – w ocenie programu Erasmus+ wskazywali inspirację do zmian w sposobie nauczania (95% zdecydowanie zgadzam się i zgadzam się), zwiększenie otwartości na zmiany i wprowadzanie innowacji (95%), poznanie nowych metod nauczania (95%), a dodatkowo udawało się im rozwinąć umiejętności związane z zastosowaniem technologii komunikacyjno-informacyjnych (89%), przy czym efekty te były widoczne dla szkoły, rodziców i uczniów[787].

Mimo korzyści mogących płynąć z mediów cyfrowych, obserwuje się nieufność nauczycieli do korzystania z nich. Może to wiązać się z ich słabymi kompetencjami cyfrowymi, ale też obawami przed zaburzeniem systemu wartości i relacji społecznych, jakie cyfrowe media niosą. To obawy przez zmniejszeniem dystansu między nauczycielem i uczniem, łamaniem reguł przez uczniów, zwiększeniem samodzielności uczniów, dywersyfikacją źródeł wiedzy, a więc utratą tradycyjnego autorytetu nauczyciela[788]. Dochodzą do tego wątpliwości wychowawcze i edukacyjne – obawa przed obniżeniem zasobu słownictwa uczniów, niesamodzielnością pracy (działania: kopiuj-wklej) i biernością intelektualną, nieumiejętnością radzenia sobie z nadmiarem informacji, ograniczeniem krytycznego myślenia, zagrożeniem manipulacją, zafałszowaniem wiedzy[789].

Tej nieufności do cyfrowych mediów towarzyszy obawa przed prymatem technologii nad nauczycielem, zagubieniem i niedocenianiem jego roli w procesie edukacyjnym w obliczu zachwytu nowymi technologiami. Na skutek wejścia technologii informacyj-

[784] M. Federowicz i in., *Czas pracy ...,* dz. cyt., s. 12.
[785] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* s. 144.
[786] *Tamże*, s. 78.
[787] M. Pachocki, *Mobilni nauczyciele ...,* dz. cyt., s. 14, 17, 20, 25.
[788] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania ...,* dz. cyt., s. 5.
[789] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* dz. cyt., s. 22-23.

nych wiedza nauczycielska coraz częściej lokowana jest w materiałach i programach komputerowych, niż w projektowaniu działań nauczycielskich.[790]

Z drugiej strony można zaobserwować zjawisko odwrotne – odzyskiwanie roli nauczyciela jako najlepszego środka dydaktycznego. Po zachwycie nowymi technologiami w szkole, coraz częściej pojawia się refleksja, że nauczyciel jest najważniejszy, nie tyle jego wiedza, ale postawa, wsparcie, bycie autorytetem. To on jest najważniejszym środkiem przekazu, o wiele ważniejszym niż tablica czy prezentacja multimedialna, jego fascynacja przedmiotem, przyjazne nastawienie do uczniów i pozytywne motywowanie może przynieść pozytywne efekty[791].

Podsumowując efekty mediatyzacji dla nauczyciela (rysunek 12) i mając w pamięci postawione hipotezy, obszarami wartymi zgłębienia są wyzwania, jakie niesie dla nauczycieli współpraca z rodzicami z Pokolenia Y oraz praca wychowawcza i dydaktyczna z uczniami Pokolenia Z. Inną sferą są korzyści, jakie przynoszą im zasoby Internetu w pracy zawodowej.

Rysunek 12. Konsekwencje mediatyzacji dla nauczyciela – podsumowanie

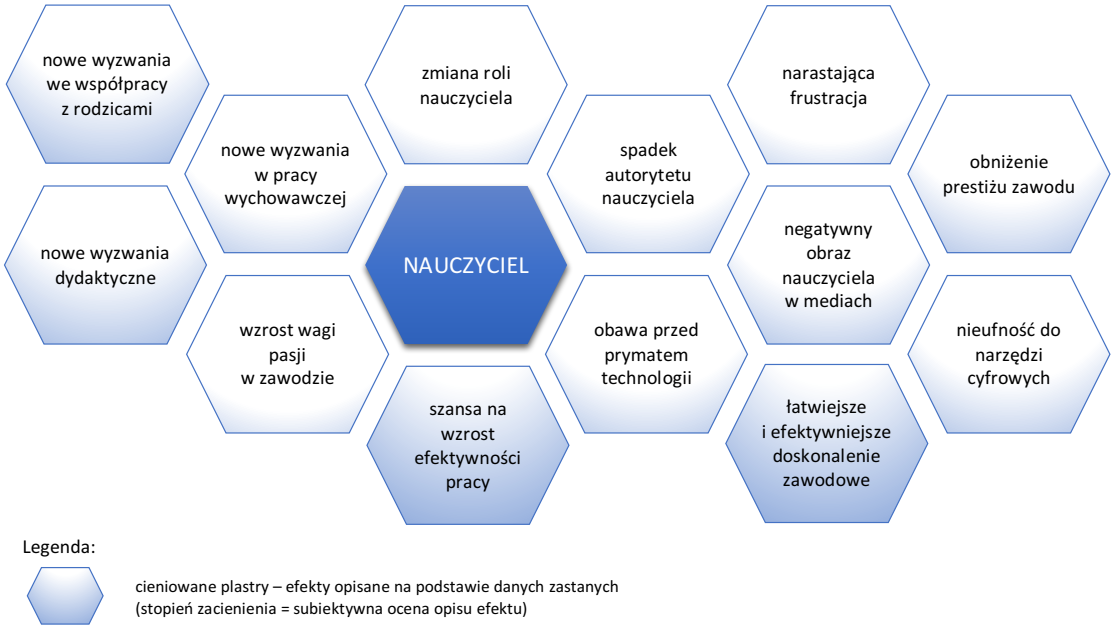

Źródło: Opracowanie własne.

[790] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s.79.
[791] M. Spitzer, *Jak uczy się ...,* dz. cyt., s. 145.

2.4. Konsekwencje mediatyzacji dla procesu edukacyjnego

Jak była już mowa w rozdziale 1.1, edukacja wiąże się z procesami i oddziaływaniami obejmującymi zarówno kształcenie, jak i wychowanie[792]. Mówiąc więc o procesie edukacyjnym trzeba mieć na myśli zarówno proces dydaktyczny (kształcenia), jak i wychowawczy.

Proces dydaktyczny definiowany jest jako „ciąg systematycznych czynności nauczycieli i uczniów umożliwiających uczniom opanowanie wiedzy o świecie, wyrabianie sprawności w jej stosowaniu, rozwijanie zdolności i zainteresowań, kształtowanie przekonań i postaw. Mówiąc o procesie dydaktycznym mamy na myśli zarówno proces nauczania, jak i uczenia się, przy czym uczenie się jest tu sprawą najważniejszą, gdyż o jakości procesu dydaktycznego decyduje jakość samego uczenia się."[793] W definicji tej warto zwrócić uwagę na określenie procesu dydaktycznego jako „procesu nauczania-uczenia się". Te dwa elementy są bardzo istotne, dla dobrego efektu muszą łączyć się wysiłki dwóch stron – nauczyciela i ucznia.

Warto dodać, że w procesie dydaktycznym, na finalny efekt dydaktyczny ma wpływ program oficjalny, program ukryty (normy, wartości i wzorce zachowań, przekazywane codziennie w relacjach społecznych i asymilowane przez uczniów) i program wyzerowany (wszystko, czego szkoła nie uczy, co jest zignorowane, pominięte w programach)[794]. Tak więc olbrzymią rolę będzie w tym procesie odgrywało środowisko społeczne i emocjonalne – elementy przestrzeni edukacyjnej, o której była już mowa.

Proces wychowawczy definiowany jest jako „system czynności wychowawców (nauczycieli, rodziców i in.) i wychowanków, umożliwiających wychowankom zmienianie się w pożądanym kierunku, a więc kształtowanie i przekształcanie wiedzy o świecie, uczuć, przekonań i postaw społecznych, moralnych, estetycznych, kształtowanie woli i charakteru oraz wszechstronne rozwijanie osobowości" [795].

---

[792] W. Okoń, *Nowy słownik …*, dz. cyt., s. 93.
[793] *Tamże*, s. 329.
[794] A. Rozmus, *Kreowanie alternatyw w edukacji – idea, uwarunkowania*, *oblicza*, [w]: B. Śliwerski, A. Rozmus (red.), *Alternatywy w edukacji*, Impuls, Kraków-Rzeszów 2018, s. 292-293.
[795] W. Okoń, *Nowy słownik …,* dz. cyt., s. 329.

Rysunek 13. Proces edukacyjny.

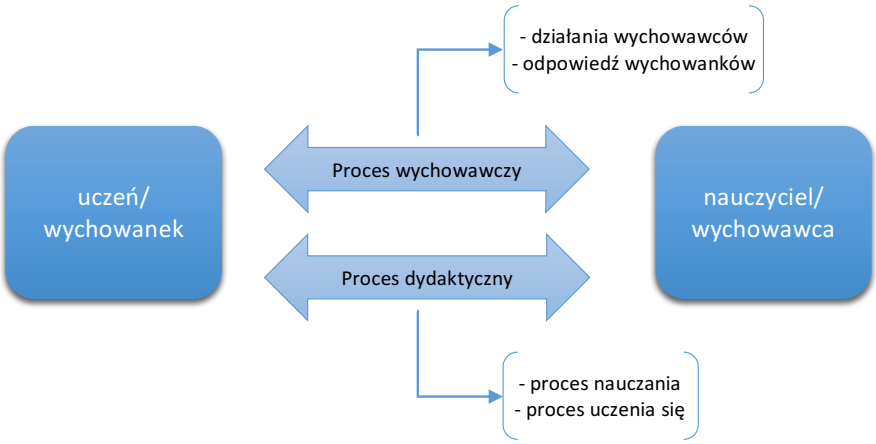

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2004, s. 93, 329.

Rozważając efekty mediatyzacji dla procesu edukacyjnego, warto zaznaczyć, że media cyfrowe wzmacniają też efekty procesu globalizacji, komercjalizacji i indywidualizacji. Indywidualizacja procesu dydaktycznego wspierana jest przez platformy do e-learningu, dziennik elektroniczny, zasoby cyfrowe. Zjawisko wskaźnikowania i mierzenia efektów nauczania rozwija się w dużej mierze dzięki właśnie narzędziom cyfrowym – programom, aplikacjom, narzędziom.

Media cyfrowe przynoszą uwolnienie edukacji – tworzą dynamiczną i nieskończoną przestrzeń dla wielowymiarowych działań edukacyjnych, dają mobilność i wybór[796], równocześnie niosąc ułudę wiedzy na wyciagnięcie ręki.

Najbardziej oczywistym efektem mediatyzacji procesu dydaktycznego jest wykorzystywanie w nim technologii informacyjno-komunikacyjnych (w skrócie TIK w języku polskim lub ICT – *Information and Communication Technologies* – w języku angielskim). Z badań wynika, że w opinii 91% nauczycieli szkoła, w której pracują jest otwarta na stosowanie nowych technologii w edukacji, jedynie 7% jest przeciwnego zdania[797]. Za włączaniem TIK do tego procesu dydaktycznego stoją dwa podejścia – skoncentrowanie na technologii (wyjście od możliwości technologicznych i zaadaptowanie ich do nauczania) albo skoncentrowanie na uczniu (wyjście od tego, jak działa ludzki umysł i wykorzystanie technologii do wsparcia uczenia się), przy czym w okresie eks-

[796] W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak będzie* ..., dz. cyt., s. 16.
[797] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie* ..., dz. cyt., s. 124.

pansji technologii i nowych mediów przeważający był ten pierwszy model, niestety nie dający wzrostu efektywności procesu dydaktycznego[798].

Włącznie TIK w proces dydaktyczny odbywa się na różnych stopniach zaawansowania: od najniższego poziomu, dominującego w szkołach tj. uatrakcyjniania tradycyjnych metod nauczania (wkomponowanie technologii do standardowej lekcji), przez wykorzystywanie ich w trakcie lekcji do zwiększenia skuteczności dydaktyki (zaangażowanie uczniów), aż po najbardziej zaawansowany, czyli zastosowanie do przemodelowania całego procesu dydaktycznego (zarówno w klasie lekcyjnej, jak i w domu), przy czym ten ostatni poziom jest bardzo rzadki (w badaniach małopolskich szkół w 2013 roku na 32 szkoły tylko jedna je stosowała i to częściowo)[799]. Spotyka się różnorodne modele dydaktyki cyfrowej m. in. odwrócona klasa, gamifikacja, uczeń z własnym sprzętem (BYOD - *Bring Your Own Device*)[800]. Czasami prowadzone są eksperymenty w wykorzystywaniu mediów cyfrowych w procesie edukacyjnym – szkoła w całości opierająca swój program nauczania na grach, Second Life w edukacji[801].

Warto też nadmienić, że na fali trendu unowocześnienia edukacji, TIK wprowadzane są czasami bez głębszej refleksji. Trzeba pamiętać, że celem jest zawsze edukacja dziecka, a unowocześnienie warsztatu nauczyciela jest sprawą drugorzędną – np. zastąpienie zabawy w sklep przez zabawę w wirtualny sklep może wydawać się atrakcyjne, ale w rzeczywistości ogranicza wcielanie się w role społeczne (sprzedawcy i kupującego), naukę wzorów zachowań, wchodzenie w interakcje, a pozostawia tylko ćwiczenie liczenia[802].

Warto dodać, że zakres wykorzystania TIK w szkołach nie zależy od poziomu i nowoczesności wyposażenia szkół, szkoły z nowoczesnym zapleczem mogą wykorzystywać je w niewielkim stopniu, a te słabiej wyposażone – w większym, kluczowe bowiem są kompetencje nauczyciela i jego postawa[803].

Z badań wynika, że 26,6% nauczycieli w ogóle nie wykorzystuje urządzeń cyfrowych podczas zajęć, zaś korzystający najczęściej robią to rzadziej niż 1 raz w tygodniu (46%), przy czym korzystają zwykle z laptopa (79,2%), tablicy interaktywnej (61%),

---

[798] M. Wieczorek-Tomaszewska, *Innowacyjne ...,* dz. cyt., s. 5-51, [w]: M. Wieczorek-Tomaszewska (red.)*, Dydaktyka cyfrowa ...,* dz. cyt., s. 37-38.
[799] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania ...,* dz. cyt., s. 21-26.
[800] *Tamże*, s. 88-91, 91-93, 96-99.
[801] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 72, 75.
[802] M. Środoń, *Czy to dobrze, że Tola ma tablet? O cyfrowej edukacji wczesnoszkolnej krytycznie*, [w]: M. Latoch – Zielińska, I. Morawska, M. Potent – Ambroziewicz (red.), *Edukacja a …*, dz. cyt., s. s.183.
[803] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania ...,* dz. cyt., s. 21.

rzutnika multimedialnego (44,2%), telewizora (29,9%) oraz telefonu komórkowego (26%)[804]. Z innych badań wynika, że podczas procesu dydaktycznego nauczyciele najczęściej korzystają z komputerów (98%) i tablic interaktywnych (56%), tworzone przez nich materiały do prowadzenia zajęć to prezentacje multimedialne (79%), materiały graficzne (66%) lub teksty cyfrowe (44%), ale zajęcia z wykorzystaniem TIK w swojej strukturze i charakterze nie różnią się wiele od tradycyjnych, dominują metody podające (74%), co wskazuje na transmisyjny charakter edukacji[805]. Co ciekawe, duża część nauczycieli (42,7%) nie uważa, że tradycyjne formy nauczania powinny być częściej zastępowane wersją elektroniczną, albo w ich szkole powinno być więcej zajęć z bezpośrednim wykorzystaniem komputera i urządzeń mobilnych (36,2%)[806]. Nauczyciele uznają zalety narzędzi TIK jako wzmacniających zaangażowanie uczniów, uatrakcyjniających lekcję (na poziomie dobrym ok. 57% i bardzo dobrym 21%), ale już nieco gorzej w zakresie zwiększania efektywności uczenia argumentując, że takie lekcje traktowane są przez uczniów jak zabawa, sprzyjają zajmowaniu się innymi rzeczami (np. wchodzenie na portale społecznościowe)[807].

TIK odgrywają też ważną rolę w komunikacji. Nauczyciele wykorzystują media cyfrowe do kontaktu z uczniami – około 40% nauczycieli tworzy grupy w mediach społecznościowych, aby utrzymać pozalekcyjny kontakt z nim[808]. Media umożliwiają także realizację procesu dydaktycznego w różnych środowiskach, miejscach, czy krajach. Dzięki nim szkoły realizują projekty z partnerami zagranicznymi, ułatwiając poznawanie i rozumienie innych kultur, czy naukę języków obcych. W procesie zwiększania wykorzystania TIK w edukacji niebagatelną role odgrywa mobilność nauczycieli – dobre przykłady, rozbudzenie wyobraźni i zobaczenie, że to działa, pobudza kreatywność i zwiększa zaangażowanie[809].

Cyfrowe media umożliwiają tworzenie jednolitego środowiska uczenia się ucznia w szkole i w domu – dają możliwości przechowywania danych w chmurze, nieograniczonej dostępności do nich[810], korzystania z takich samych narzędzi w szkole i poza

[804] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie…,* dz. cyt., s. 121.
[805] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła …,* dz. cyt., s. 18, 21, 22.
[806] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 123.
[807] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła …,* dz. cyt., s. 18, 22-23.
[808] *Przyszłość edukacji online. Wykorzystanie nowych technologii przez uczniów, rodziców i nauczycieli*, Brainly, (brak miejsca wydania) 2017, https://drive.google.com/file/d/0B0VXZ_FIG6WfQUcz MFg0TkhkbHc/view, 3.05.2019, s. 27.
[809] M. Pachocki, *Mobilni nauczyciele …,* dz. cyt., s. 16.
[810] M. Latoch-Zielińska, *Uczeń i nauczyciel …,* dz. cyt., [w]: M. Latoch- Zielińska, I. Morawska, M. Potent-Ambroziewicz, *Edukacja a …,* dz. cyt., s. 46-47.

nią. Przestrzeń technologiczna i przestrzeń wirtualna, o której była już mowa, mądrze wykorzystywana zwiększa efektywność uczenia się. Nauczyciele oceniający efekty wykorzystywania TIK w nauczaniu obserwowali u uczniów wzrost zaangażowania w proces uczenia się (79% – poziom dobry i bardzo dobry)[811]. Wyrażali opinię, że wykorzystanie nowych technologii podczas lekcji zwiększa ich efektywność (72% bardzo zwiększa i dobrze zwiększa), przy czym najbardziej w szkołach podstawowych (79%, w tym 31% bardzo zwiększa)[812].

Wzrost efektywności przynoszą też inne czynniki. Rozwój badań naukowych wzmacniany przez media cyfrowe dostarcza nowej wiedzy, która może być wykorzystywana w projektowaniu procesu dydaktycznego. Wyniki badań z zakresu neurobiologii dotyczące np. pobudzania plastyczności mózgu[813], metod skutecznego uczenia się (przywoływanie wiedzy, ćwiczenia przemieszane, wykorzystywanie trudności)[814] połączone z możliwościami TIK pozwalają projektować go tak, by przynosił lepsze i szybsze efekty.

Media cyfrowe ułatwiają uczenie się także pod innym względem – dają szybką i szeroką dostępność źródeł informacji, z których można skorzystać w dowolnym momencie i miejscu dzięki dostępowi do Internetu i urządzeniom mobilnym. Nauczyciele oceniający efekty wykorzystywania TIK w nauczaniu byli zdania, że umożliwia ono uczniom dostęp do lepszych źródeł informacji (97% zdecydowanie zgadzam się i zgadzam się) [815]. Media niosą również problemy w tym obszarze – trudność z oceną wiarygodności źródeł informacji, ale też czasami niekontrolowane użytkowanie tych źródeł przez uczniów w trakcie lekcji.

Przynoszą też zanikanie przekonania o potrzebie posiadania gruntownej wiedzy, przechodzenie z postawy „wiedzieć co" i „wiedzieć jak" do postawy „wiedzieć gdzie". Popularność zyskują hasła rozwijania twórczości zamiast gromadzenia rzetelnej wiedzy. Zapomina się, że bez wiedzy nie ma możliwości rozwijania umiejętności wyższego rzędu – syntezy, analizy i rozwiązywania problemów[816], a także o tym, że wykształcenie

---

[811] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* dz. cyt., s. 117.
[812] *Tamże*, s. 27-28.
[813] J. Vetulani, *Mózg: fascynacje ...,* dz. cyt., s. 91.
[814] P. C. Brown, H. L. Roediger III, M. A. McDaniel, *Harvardzki poradnik ...,* dz. cyt., s. 67-69, 92-97, 141-143.
[815] A. Białek i in., *Ewaluacja ex-post rządowego programu rozwijania kompetencji uczniów i nauczycieli w zakresie stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych – „Cyfrowa szkoła"*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, http://eduentuzjasci.pl/publikacje-ee-lista/raporty/140publikacje.html?start=55, 2.05.2019, s. 149.
[816] P. C. Brown, H. L. Roedinger III, M. A. McDaniel, *Harvardzki poradnik ...,* dz. cyt., s. 33.

czy kultura osobista zawsze wiążą się z zasobem wiedzy, a nie tylko z umiejętnością rozwiązywania problemów czy wyszukiwania informacji[817]. Typowy dla XXI wieku kult informacji i nadawanie informacji wartości jaką ma wiedza[818] prowadzi do zapomnienia, że „wiedza i mądrość (…) nie są sumami posiadanych informacji, ale funkcją jakości informacji i wiadomości, zdobywanych w bogatym znaczeniowo kontekście"[819]. W obliczu takich trendów stają osoby odpowiedzialne za proces dydaktyczny.

Media cyfrowe niosą także większe możliwości i mobilizację do samokształcenia dzieci i młodzieży. Popularność edukacji *open source* pokazuje głód wiedzy i determinację w jej zdobywaniu przez uczniów. Przykładem jest popularność Khan Academy (krótkie wykłady wyjaśniające nieraz skomplikowane zagadnienia), która powinna wzbudzić refleksję w odniesieniu do szkoły[820]. Khan Academy jest zresztą obok Epodreczniki, Matzoo, i YouTube, jedną z ulubionych stron polecanych uczniom przez nauczycieli[821].

Dzięki mediom cyfrowym odradzają się tradycyjne sposoby uczenia w nowej formie – uczenie się wspólnotowe, we współpracy znane od zarania dziejów, teraz przyjmuje postać usieciowionego uczenia się. Dzieje się to dzięki możliwościom technicznym pozwalającym na zdalną pracą grupową, ale też naturalnym skłonnościom do współpracy młodego cyfrowego pokolenia[822]. To istotne, bowiem wspólna aktywność i współdziałanie jest prawdopodobnie najistotniejszym wzmacniaczem uczenia się, człowiek od dawnych czasów uczył się we wspólnocie[823]. Z badań wynika też, że uczenie oparte na współpracy przynosi lepsze efekty w poprawie wyników nauczania niż strategie indywidualne lub wykorzystujące współzawodnictwo[824].

Skłonność do współpracy młodego pokolenia, aktywność i potrzeba bodźców sprawia, że odradza się uczenie przez doświadczanie – wzrasta rola doświadczeń w nauce przedmiotów przyrodniczych, aktywności w przyszkolnych ogródkach, ogrodów doświadczeń, centrów nauki, edukacji w muzeach multimedialnych, pikników naukowych

---

[817] K. Olędzka, *Kształtowanie umiejętności …,* dz. cyt., [w]: T. Lewowicki, B. Siemieniecki (red.), *Nowe media …,* dz. cyt., s. 161
[818] M. J. Jędrzejko, A. Taper, *Wielka sieć – fenomen zjawiska i jego wielowymiarowe wpływy. 22 fakty na XXI wiek*, [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci …,* dz. cyt., s. 145.
[819] S. Dylak, *Architektura wiedzy …,* dz. cyt., s. 78.
[820] *Tamże*, s. 80.
[821] *Przyszłość edukacji online. Wykorzystanie nowych technologii przez uczniów, rodziców i nauczycieli*, 2017, s.16.
[822] M. Latoch-Zielińska, *Uczeń i nauczyciel …,* dz. cyt., [w]: M. Latoch- Zielińska, I. Morawska, M. Potent-Ambroziewicz, *Edukacja a …,* dz. cyt., s. 46-47.
[823] M. Spitzer, *Jak uczy się …,* dz. cyt., s. 137.
[824] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość …,* dz. cyt., s. 242.

(więcej w części poświęconej przestrzeni materialnej). Można mówić o powrocie do pierwotnych sposobów uczenia się człowieka, przyjaznych jego naturze, tym razem zachodzące w wyniku zmian, jakie w jego osobowości dokonały media.

Nowe media oprócz szans, jakie niosą dla procesu dydaktycznego, wpływają też na niego negatywnie – powodują zaburzanie go na skutek medialnego multitaskingu, nadmiaru bodźców, zaburzeń uwagi i koncentracji, o czym była mowa w rozdziale 1. Nauczyciele jako czynniki utrudniające edukację wskazują niektóre z efektów mediatyzacji – niewyspanie uczniów na lekcjach (31% nauczycieli), opuszczanie lekcji (60%)[825]. Oceniając efekty wykorzystywania TIK w nauczaniu są zdania, że odwracają uwagę uczniów od tematu lekcji (8% zdecydowanie zgadzam się i zgadzam się), sprzyjają kopiowaniu przez uczniów materiałów z ogólnodostępnych źródeł informacji (77%)[826].

Na skutek rozwijającej się w wyniku mediatyzacji kultury wizualnej, bogatej w bodźce wizualne i opartej na komunikacji wizualnej[827], rośnie uwrażliwienie młodego pokolenia na obraz, wzrasta więc waga bodźców wizualnych i komunikacji wizualnej w procesie dydaktycznym. Ale za zmianami idzie też potrzeba wyposażenia uczniów w kompetencje komunikacji wizualnej (alfabetyzacji wizualnej), które staje się obok kompetencji czytania i pisania podstawą funkcjonowania we współczesnym społeczeństwie[828].

Kształtuje się „nowa kultura czytania", czy „nowa tożsamość czytelnicza uczniów". Przedstawiciele młodego pokolenia mają odmienny sposób czytania tekstów, nawet tych tradycyjnych, ich wzrok skanuje tekst, biegając po nim oczyma w nieliniowy sposób (w przeciwieństwie do *Baby Boomers* zwykle czytających od lewa do prawa i od początku do końca), a to powinno budzić refleksję nad stosowanymi w szkole metodami nauki czytania i podręcznikami[829]. Z badań wynika też , że wyszukiwanie informacji w Internecie wymaga nie tylko tych samych umiejętności co rozumienie tekstu, ale także dodatkowych – umiejętności przeglądania, nawigowania, analizowania informacji pod kątem ich wagi, syntezowania, pamiętania pytań, na które poszukujemy odpowiedzi klikając odpowiednie odnośniki[830].

---

[825] K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016. Wyniki międzynarodowego badania osiągnieć czwartoklasistów w czytaniu*, Warszawa 2017, http://www.ibe.edu.pl/images/download/Raport-PIRLS-2016.pdf, 14.04.2019, s. 56.
[826] A. Białek i in., *Ewaluacja ex-post ...,* dz. cyt., s. 149.
[827] S. Dylak, *Architektura wiedzy ...,* dz. cyt., s. 82.
[828] *Tamże*, s. 83.
[829] *Tamże*, s. 40-41, 86.
[830] D. Tapscott, *Cyfrowa dorosłość ...,* dz. cyt., s. 199-200.

Na fali zachwytu nowymi technologiami pojawiają się też próby rezygnacji z uczenia dzieci pisania odręcznego na rzecz pisania na komputerach, laptopach, iPadach. Przynoszą one jednak negatywne skutki m. in. mają bardzo zły wpływ na naukę czytania (badania w Chinach wykazały wzrost odsetka uczniów z poważnymi zaburzeniami czytania z ok. 2-8% do 40-50% oraz wskazania, że nawet sporadyczne pisanie odręczne poprawia radzenie sobie z czytaniem[831]).

Efekty mediatyzacji odczuwane przez dzieci i młodzież przynoszą wzrost problemów wychowawczych. Problemy rówieśnicze wynikające ze zmniejszonych kompetencji społecznych, konflikty, cyberprzemoc wymagają wzmożonej uwagi i pracy nauczycieli. Deficyty rodziny, przenoszenie przez rodziców odpowiedzialności wychowawczej na szkołę przynosi potrzebę intensywniejszej pracy z dziećmi i młodzieżą. Zaburzenia emocjonalne i psychiczne, depresje, uzależnienia przestają być rzadkością, a stają się codziennością w szkołach.

Podsumowując efekty mediatyzacji dla procesu dydaktycznego (rysunek 14) warto byłoby w badaniach własnych zająć się obszarem pracy nauczycieli z uczniami Pokolenia Z, zarówno w płaszczyźnie dydaktycznej, jak i wychowawczej, a zwłaszcza efektami, jakie media cyfrowe wywierają na tę sferę.

Rysunek 14. Konsekwencje mediatyzacji dla procesu edukacyjnego – podsumowanie

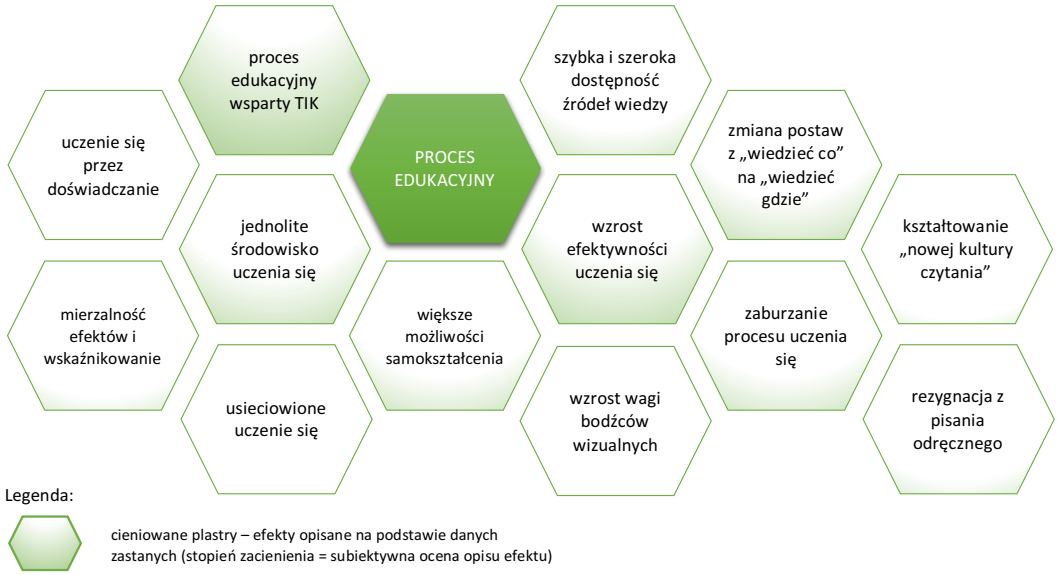

Źródło: Opracowanie własne.

[831] M. Spitzer, *Cyberchoroby. Jak ...,* dz. cyt., s. 253-254.

Podsumowanie rozdziału

Z przedstawionego w rozdziale 2 materiału powstaje obraz szkoły doświadczającej konsekwencji mediatyzacji w wielu wymiarach. Wynikają one zarówno z bezpośredniej obecności cyfrowych mediów, jak i pośredniego wpływu na człowieka i jego otoczenie.

Zmienia się środowisko materialne, społeczne i emocjonalne, a więc cała przestrzeń edukacyjna. W szczególny sposób widoczna jest przemiana relacji w szkolnej społeczności zachodząca pod wpływem mediów cyfrowych (zwłaszcza relacji rówieśniczych, relacji nauczycieli z uczniami i rodzicami) i konsekwencje, jakie niosą problemy w sferze psychiki dzieci i młodzieży. Skala tych problemów wzrasta, mając u swoich źródeł m. in. słabą odporność psychiczną uczniów, rosnącą presję otoczenia, czasem słabe wsparcie w rodzinie. Młodzi ludzie funkcjonują równocześnie online i offline, a otaczające nieustannie środowisko medialne niesie problemy z koncentracją, krytyczną oceną rzeczywistości. Z drugiej strony otwiera na wielokulturowość, stwarza szanse rozwoju. Te szanse przynosi także dla nauczycieli w postaci efektywniejszej pracy i doskonalenia zawodowego. Widoczne są też efekty zmian postaw uczniów Pokolenia Z i ich rodziców, które stawiają nowe wyzwania w pracy wychowawczej i dydaktycznej oraz budowaniu relacji z rodzicami. W wyniku mediatyzacji przemianom ulega również proces edukacyjny. Ujednolica się środowisko uczenia się, zwiększają możliwości samokształcenia i efektywność uczenia się. Obok tego stają wyzwania dostosowania metod i narzędzi dydaktycznych do preferencji i postaw nowego cyfrowego pokolenia.

Rozdział 3

Kształtowanie kompetencji medialnych jako implikacja procesu mediatyzacji

Poprzedni rozdział zakończony został podsumowaniem efektów mediatyzacji dla sfery edukacji. W takim stopniu, jak było to możliwe uzasadniono je dostępnymi wynikami badań. W obszarach wymagających dodatkowego uargumentowania wytypowane zostały zagadnienia do badań własnych.

Zanim to jednak nastąpi warto spojrzeć na problem z drugiej strony – na kompetencje, jakie trzeba posiadać, by bezpiecznie, efektywnie i sprawnie funkcjonować w zmediatyzowanym społeczeństwie, inaczej mówiąc kompetencje medialne (rysunek 15).

Rysunek 15. Efekty mediatyzacji a kompetencje medialne

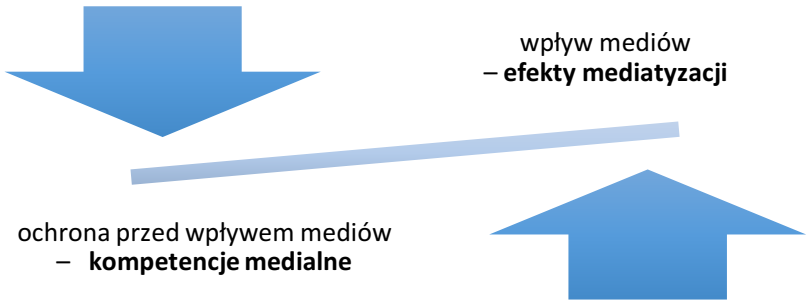

Źródło: Opracowanie własne.

Rozdział ten poświęcony jest właśnie kompetencjom medialnym. W pierwszej części przedstawiono pojęcie kompetencji medialnych oraz składających się na nie kompetencji szczegółowych. W dalszej części dokonana została diagnoza kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli na podstawie danych zastanych – raportów i wyników badań[832]. Nie wszystkie kompetencje okazały się dobrze opisane, więc te, przy których widoczne były wyraźne braki, zostały wytypowane jako tematy do badań własnych (obok wcześniej określonych tematów wynikających z efektów mediatyzacji). W dal-

[832] Zestawienie raportów znajduje się w załączniku nr I do niniejszej pracy.

szej części rozdziału, w poszukiwaniu przyczyn takiego, nie innego stanu kompetencji medialnych, przeanalizowana została podstawa programowa szkół, standardy przygotowania do zawodu nauczyciela, a w kolejnym kroku najważniejsze działania podejmowane w tej sferze przez organizacje pozarządowe oraz kluczowe projekty MEN i instytucji rządowych.

3.1. Kompetencje medialne w teorii i praktyce polskiej edukacji

Przed zajęciem się pojęciem kompetencji medialnych, przydatny będzie szerszy kontekst i przyjrzenie się pojęciom pedagogiki medialnej i edukacji medialnej.

Pedagogika medialna

W Polsce termin „pedagogika medialna" został wprowadzony przez Ludwika Bandurę w 1983 roku i dotyczył głównie aspektu technicznego mediów i poszukiwania metod zastosowania ich w procesie kształcenia (nauczaniu i uczeniu się). Z czasem dostrzeżona została potrzeba rozwinięcia tak rozumianej pedagogiki medialnej o obszar mediów w wychowaniu, jako, że wpływają one nie tylko na skuteczność procesu kształcenia, ale oddziałują też na kształtowanie systemu wartości, przekonań i postaw odbiorców. Wacław Strykowski rozwijając idee L. Bandury rozszerzył to pojęcie na wszelkiego rodzaju media w oddziaływaniach edukacyjnych, a więc w procesie nauczania, wychowania i socjalizacji.[833]

Współcześnie pedagogika medialna rozumiana jest szeroko jako subdyscyplina pedagogiki badająca procesy i zjawiska zachodzące w środowisku medialnym i dzięki mediom oraz wypracowująca wytyczne dla edukacji medialnej[834]. Zajmuje się więc zjawiskami powiązanymi z bezpośrednim (czyli człowiek-medium) i wtórnym (czyli będących efektem zmian środowiska życia pod wpływem mediów i technologii informacyjno-komunikacyjnych) oddziaływaniem mediów na wszystkie sfery funkcjonowania człowieka[835]. W obszar jej zainteresowań wchodzi dydaktyka mediów, wychowanie do i przez media (wprowadzenie w kulturę medialną i socjalizacja przez media), techniki medialne oraz nauka o mediach i badania medialne[836].

---

[833] W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, *Pedagogika medialna*, [w]: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, tom 3, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 297-298.
[834] *Tamże*, s. 297.
[835] *Tamże*, s. 296.
[836] *Tamże*, s. 298.

Edukacja medialna

Praktyczną stroną pedagogiki medialnej jest edukacja medialna. Literatura przedmiotu wyróżnia trzy sposoby rozumienia terminu „edukacja medialna":

1. edukacja za pomocą mediów, traktowanych jako pomoce dydaktyczne lub samoistne źródło wiedzy;
2. edukacja o mediach (w tym wychowanie do ich krytycznego odbioru);
3. edukacja do mediów – zachęta do wykorzystania mediów we własnej aktywności twórczej[837].

Edukacja medialna ma być odpowiedzią na zmieniające się warunki życia człowieka, nieustanną obecność i używanie mediów oraz wszelkie konsekwencje z tego wynikające. Kluczowe jej cele dotyczą więc przygotowania do krytycznego odbioru mediów i kształtowania systemu wartości i postaw, przygotowania do wykorzystania mediów jako narzędzia pracy (rozwoju własnego i zawodowego) oraz do racjonalnego korzystania z nich jako narzędzi rozrywki i komunikacji społecznej, ale istotne jest także wykształcenie umiejętności szerszego spojrzenia na procesy komunikacji społecznej i umiejętności rozumienia języka i roli mediów w procesach pedagogicznych (a więc socjalizacyjnych, edukacyjnych i wychowawczych)[838]. Istotą edukacji medialnej jest według P. Drzewieckiego kształtowanie postaw świadomego odbiorcy mediów, który jest aktywny (poszukuje prawdy o świecie), selektywny (potrafi wybierać) i krytyczny (sprawdza wiarygodność przekazu w różnych źródłach)[839].

Na przestrzeni lat, równolegle z postępującą cyfryzacją szkół, następowały zmiany w podejściu do tematu edukacji medialnej w szkole. Z jednej strony realizowane było kształcenie narzędziowe, z drugiej podejmowane były próby włączenia edukacji medialnej i czytelniczej.

W zakresie kształtowania umiejętności narzędziowych odbywało się to i odbywa głównie w ramach przedmiotu informatyka. Zanim to nastąpiło systemowo, miało miejsce samodzielne wprowadzanie kształcenia w szkołach w tym zakresie – w połowie lat 60. XX wieku w III LO we Wrocławiu prowadzony był przedmiot „Programowanie i obsługa maszyn cyfrowych"[840]. Systemowo kształcenie informatyczne weszło do szkół koło 20 lat później. W 1985 roku Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) za-

[837] J. Andrzejewska, *Edukacja czytelnicza i medialna. Poradnik metodyczno-programowy dla wszystkich typów szkół i bibliotek,* Wydawnictwo SBP, Warszawa 2003, s. 5.
[838] W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, *Pedagogika …,* dz. cyt., [w]: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, dz. cyt., s. 299, 296.
[839] P. Drzewiecki, *Media aktywni …,* dz. cyt., s.6.
[840] K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016 …,* dz. cyt., s. 15.

twierdziło po raz pierwszy program przedmiotu „Elementy informatyki" dla liceów (75 godzin lekcyjnych), a w 1990 roku dla ostatnich klas szkoły podstawowej (60 godzin lekcyjnych)[841]. Od roku 1997 na podstawie Ustawy o systemie oświaty (1991) zaczęły funkcjonować podstawy przedmiotów informatycznych w ramach podstaw programowych kształcenia ogólnego. Od 1999 roku, wraz z reformą wprowadzającą nowy system: 6 (szkoła podstawowa) + 3 (gimnazjum) + 3 (szkoła ponadgimnazjalna), kształceniem informatycznym objęto wszystkich uczniów począwszy od klas IV-VI szkoły podstawowej, przez gimnazja, po szkoły ponadgimnazjalne (tabela 6). Przy kolejnych zmiana podstaw programowych kształcenie w tym zakresie realizowane było nadal, ze zróżnicowaniem nazewnictwa przedmiotów i treści, w 2002 roku wprowadzone zostało w szkołach ponadgimnazjalnych rozróżnienie na nauczanie na poziomie podstawowym i rozszerzonym. Obecnie po ostatniej zmianie podstawy programowej w reformie likwidującej gimnazja i wydłużającej kształcenie w szkole podstawowej i ponadpodstawowej, na poziomie w klasach IV-VIII funkcjonują zajęcia „Informatyka" (zmiana z roku 2017)[842] a w liceach „Informatyka" na poziomie podstawowym i rozszerzonym[843].

[841] *Tamże*, s. 16.
[842] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej,* Dz. U. 2017 poz. 356, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf, 14.04.2019.
[843] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, Dz. U. 2018 poz. 467, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000467/O/D20180467.pdf, 18.05.2019.

Tabela 6. Historia zmian w podstawach programowych - edukacji narzędziowa

rok zmiany	szkoła podstawowa		szkoła ponadpodstawowa
	klasy I-III	klasy IV-VIII	
2018	zmiany nie dotyczyły	zmiany nie dotyczyły	informatyka
2017	kszt. zintegrowane	informatyka	zmiany nie dotyczyły

rok zmiany	szkoła podstwowa		gimnazjum	szkoła ponadgimnazjalna (licea ogólnokształcące, licea profilowane, technika)
	klasy I-III	klasy IV-VI		
2016	kszt. zintegrowane	zajęcia komputerowe	zmiany nie dotyczyły	zmiany nie dotyczyły
2014	kszt. zintegrowane	zajęcia komputerowe	zmiany nie dotyczyły	zmiany nie dotyczyły
2012	kszt. zintegrowane	zajęcia komputerowe	informatyka	informatyka (poziom podstawowy i rozszerzony)
2008	kszt. zintegrowane	zajęcia komputerowe	informatyka	informatyka (poziom podstawowy i rozszerzony)
2007	kszt. zintegrowane	informatyka	informatyka	technologia informacyjna (poziom podstawowy) i informatyka (poziom rozszerzony)
2006	zmiany nie dotyczyły			
2005	zmiany nie dotyczyły			
2003	brak możliwości weryfikacji*			
2002	kszt. zintegrowane	informatyka	informatyka	technologia informacyjna (poziom podstawowy) i informatyka (poziom rozszerzony)
2001	kszt. zintegrowane	informatyka	informatyka	technologia informacyjna (liceum profilowane), elementy informatyki (szkoły ponadpodstawowe)
1999	kszt. zintegrowane	informatyka	informatyka	elementy informatyki

* w rozporządzeniu brak załączników

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rozporządzeń ministerstwa właściwego ds. edukacji[844].

[844] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, dz. cyt.; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej,* dz. cyt.; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2016 poz. 895, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000895/O/D20160895.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2014 poz. 803, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140000803/O/D20140803.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela,* Dz. U. 2012 poz. 131, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000131/O/D20120131.pdf, 16.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2012 poz. 977, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000977/O/D20120977.pdf, 18.05.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz.U. 2009 nr 4 poz. 17, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090040017/O/D20090017.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2007 nr 157 poz. 1100, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20071571100/O/D20071100.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 listopada 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2006 nr 228 poz. 1669, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062281669/O/D20061669.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Mini-*

Patrząc z kolei na kompetencje kulturowe i pedagogiczne, przechodziły one w szkole na przestrzeni lat różne losy (tabela 7). W 1999 roku wprowadzona została przez MEN do szkół podstawowych (klasy IV-VI) oraz gimnazjów w ramach podstawy programowej ścieżka edukacyjna „Edukacja czytelnicza i medialna". Treści mogły być realizowane w dwojaki sposób: w ramach różnych przedmiotów albo w formie odrębnych zajęć. W roku 2001 do liceów profilowanych również wprowadzona została ścieżka „Edukacja czytelnicza i medialna", zaś rok później także do liceów ogólnokształcących i techników. Niedługo potem, w 2008 roku przy okazji kolejnej zmiany podstawy programowej, ścieżka ta została usunięta z podstaw na wszystkich etapach kształcenia.

Tabela 7. Historia zmian w podstawach programowych - edukacja medialna

rok zmiany	szkoła podstawowa			szkoła ponadpodstawowa
	klasy I-III	klasy IV-VIII		
2018	zmiany nie dotyczyły	zmiany nie dotyczyły		X
2017	X	X	X	zmiany nie dotyczyły
rok	szkoła podstwowa		gimnazjum	szkoła ponadgimnazjalna (licea ogólnokształcące, licea profilowane, technika)
	klasy I-III	klasy IV-VI		
2016	X	X	X	X	X
2014	X	X	X	X	X
2012	X	X	X	X	X
2008	X	X	X	X	X
2007	X	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna
2006	zmiany nie dotyczyły			
2005	zmiany nie dotyczyły			
2003	brak możliwości weryfikacji*			
2002	X	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna
2001	X	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna (licea profilowane)
1999	X	edukacja czytelnicza i medialna	edukacja czytelnicza i medialna	X

* w rozporządzeniu brak załączników

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rozporządzeń ministerstwa właściwego ds. edukacji[845].

---

stra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 13 stycznia 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz. U. 2005 nr 19 poz. 165, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050190165/O/D20050165.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 6 listopada 2003 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2003 nr 210 poz. 2040 i 2041, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20032102041/O/D20032041.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół,* Dz. U. nr 51, poz. 458, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20020510458/O/D20020458.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół oraz kształcenia w profilach w liceach profilowanych,* Dz. U. 2001 nr 61 poz. 625, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010610625/O/D20010625.pdf, 14.04.2019; *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego,* Dz. U. 1999 nr 14 poz. 129, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990140129/O/D19990129_01.pdf, 14.04.2019.

[845] Zestawienie rozporządzeń jak w przypisie do tabeli 6.

Warto zauważyć, że edukacja medialna była w minionych latach przedmiotem zainteresowania nie tylko edukacji formalnej. Wraz z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego i powstawaniem licznych organizacji pozarządowych, stała się ona przedmiotem troski światłych ludzi, którzy dostrzegali problemy życia w zmediatyzowanym świecie i potrzeby przygotowania dzieci do radzenia sobie z nimi. Edukacją medialną zajmowało się i zajmuje wiele fundacji i stowarzyszeń, realizując liczne wartościowe projekty uzupełniające, a czasami wręcz zastępujące szkolną edukację w tym zakresie. Będzie o nich mowa w jednym z następnych podrozdziałów.

Mówiąc o edukacji medialnej warto też wspomnieć o dwóch instytucjach, które przyczyniły się i nadal przyczyniają do jej rozwoju – pierwszą jest Federacja Konsumentów, działająca w obszarze uświadamiania dzieci co do mechanizmów działania reklam, drugą Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji (KRRiT), której zadaniem jest propagowanie edukacji medialnej[846].

Kompetencje medialne

Z definicji edukacji medialnej wynika, że jej celem jest kształtowanie pewnych kompetencji – kompetencji medialnych. Można podzielić je na dwie grupy: kompetencje instrumentalne (przygotowanie do sprawnego posługiwania się mediami jako narzędziami) oraz kulturowe (przygotowanie do świadomego, krytycznego i wartościującego odbioru różnorodnych komunikatów medialnych) [847].

W literaturze i badaniach można znaleźć różne podejścia do definiowania tych kompetencji. Zespół badawczy projektu „Dzieci Sieci" określił model kompetencji związanych z posługiwaniem się Internetem przez dzieci w wieku od 9 do 13 lat, definiując w ramach 3 obszarów 7 standardów: zachowania informacyjne (standardy: sprawne i skuteczne docieranie do informacji, krytyczna ocena informacji), zachowania produkcyjne (tworzenie, przetwarzanie i prezentowanie treści oraz prawne aspekty produkowania i dystrybucji treści), życie w Internecie (empatia i wizerunek, bezpie-

[846] *Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz. U. 2019, poz. 361, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000361/U/D20190361Lj.pdf, 3.06.2019; W. Smyl, *Szkolna edukacja medialna*, „*Media-kultura-społeczeństwo*", 2017, nr 2, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Media_Kultura_Spoleczenstwo/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2007-t-n1_(2)/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2007-t-n1_(2)-s95-108/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2007-t-n1_(2)-s95-108.pdf, 3.05.2019, s. 102.

[847] S. Juszczyk, *Cele i zadania technologii informacyjnej i edukacji medialnej*, [w]: B. Siemieniecki (red.), *Pedagogika medialna*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 28.

czeństwo i prywatność, partycypacja w społecznościach internetowych)[848]. W projekcie „Dzieci Sieci 2.0" kontynuującym te badania w starszej grupie wiekowej 13-16 lat, standardy te zostały zachowane[849].

W 2014 roku Fundacja Nowoczesna Polska, organizacja zajmująca się tematem edukacji medialnej, opracowała kompleksowy Katalog Kompetencji Medialnych 2014, przedstawiając kompetencje medialne jako zestaw 10 kompetencji, i dziejąc je na poziomy adekwatne dla uczniów szkół podstawowych (klasy I-III i IV-VI), gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych[850]. Podział ten wyróżniał kompetencje składowe[851]:

- Korzystanie z informacji (źródła informacji, wyszukiwanie informacji, podejście krytyczne do informacji, wykorzystanie informacji);
- Jednostka w środowisku medialnym (ja, ja i inni, ja i otoczenie);
- Język mediów (językowa natura mediów, funkcje komunikatów medialnych, kultura komunikacji medialnej);
- Kreatywne korzystanie z mediów (tworzenie, przetwarzanie, prezentowanie);
- Etyka (komunikacja i media przez pryzmat refleksji etycznej, wyzwania etyczne a treści mediów i komunikacji, wyzwania etyczne w relacjach przez media, wyzwania etyczne a normy prawa w mediach i komunikacji);
- Bezpieczeństwo (ochrona prywatności i wizerunku, anonimowość, bezpieczeństwo komunikacji, pracy i transakcji, nadzór nad siecią, uzależnienia i higiena korzystania z mediów);
- Prawo (rodzaje, źródła i praktyka stosowania prawa w kontekście mediów, media a prawa człowieka, obywatela i dziecka, prawa wyłączne i monopole intelektualne, regulacje działalności operatorskiej w mediach, prawa osób niepełnosprawnych, ochrona danych osobowych i dóbr osobistych);
- Ekonomiczne aspekty działania mediów (rynek mediów i elementy polityki medialnej, informacja jako dobro ekonomiczne, finansowanie mediów i wybrane sposoby zarabiania w nowych mediach);
- Kompetencje cyfrowe (budowa, działanie, obsługa i parametry urządzeń komputerowych; dane i ich formaty; korzystanie z oprogramowania; myślenie lo-

[848] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 11-19.
[849] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. ...,* dz. cyt., s. 16, 21, 34, 40, 44, 48, 52.
[850] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 9.
[851] *Tamże*, s. 18-101.

giczne, algorytmiczne, programowanie; higiena korzystania z urządzeń komputerowych);

- Mobilne bezpieczeństwo (prywatność, komunikacja; anonimowość; bezpieczeństwo komunikacji, pracy i transakcji; nadzór nad siecią; uzależnienia i higiena korzystania z mediów; chmura; ekosystem aplikacji; zapośredniczenie komunikacji).

To właśnie podejście i podział kompetencji medialnych na 10 składowych kompetencji, będzie wykorzystywane dla potrzeb dalszych rozważań w niniejszej pracy.

3.2. Efekty mediatyzacji a kompetencje medialne

Na początku rozdziału 3 była mowa o kompetencjach medialnych jako odpowiedzi na efekty mediatyzacji (rysunek 15), na końcu podrozdziału 3.1 kompetencje te zostały skatalogowane. W rozdziale 2. określone zostały efekty mediatyzacji dla edukacji, w szczególności dla ucznia i nauczyciela. Teraz autorka dokona przyporządkowania określonych kompetencji medialnych do odpowiednich efektów mediatyzacji, a więc spróbuje odpowiedzieć na pytanie: jakie kompetencje pozwolą skutecznie przeciwstawiać się konkretnemu efektowi mediatyzacji, zarówno dla ucznia (tabela 8), jak i nauczyciela (tabela 9).

Tabela 8. Matryca przyporządkowania kompetencji medialnych do efektów mediatyzacji dla ucznia

efekt mediatyzacji dla ucznia	kompetencje medialne potrzebne do radzenia sobie z efektami mediatyzacji								
	korzystanie z informacji	jednostka w środowisku medialnym	język mediów	kreatywne korzystanie z mediów	etyka i wartości w komunikacji i mediach	prawo w komunikacji i mediach	ekonomiczne aspekty działania mediów	kompetencje cyfrowe	bezpieczeństwo/ mobilne bezpieczeństwo
problemy z krytyczną oceną rzeczywistości	●	●					●		
wrażliwość na bodźce wizualne	●		●						
bycie równocześnie online i offline		●	●			●		●	●
zmiana form rozrywki				●				●	●
obniżony poziom kompetencji społecznych		●	●		●				
potrzeba bycia zauważonym i docenionym		●							
problemy z akceptacją porażek		●							
słabe radzenie sobie z problemami		●							
mobilność		●							
otwarcie na wielokulturowość i tolerancja		●							
kompetencje cyfrowe	●							●	●
przemoc w sieci					●	●			●
uzależnienia od mediów cyfrowych									●
długotrwały stres	●								●
wielozadaniowość				●					
problemy zdrowia psychicznego i fizycznego		●							●
zaburzenia uwagi, koncentracji, zapamiętywania	●								●

Czarna kropka oznacza sytuację, gdy występuje odniesienie.
Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 9. Matryca przyporządkowania kompetencji medialnych do efektów mediatyzacji dla nauczyciela

efekt mediatyzacji dla nauczyciela	kompetencje medialne potrzebne do radzenia sobie z efektami mediatyzacji								
	korzystanie z informacji	jednostka w środowisku medialnym	język mediów	kreatywne korzystanie z mediów	etyka i wartości w komunikacji i mediach	prawo w komunikacji i mediach	ekonomiczne aspekty działania mediów	kompetencje cyfrowe	bezpieczeństwo/ mobilne bezpieczeństwo
zmiana roli nauczyciela	●		●	●	●			●	
wzrost wagi pasji w wykonywaniu zawodu		●			●				
narastająca frustracja	●	●		●	●	●		●	●
spadek autorytetu; obniżenie prestiżu zawodu		●						●	
negatywny obraz nauczyciela w mediach		●							
nowe wyzwania w pracy wychowawczej					●		●		●
nowe wyzwania dydaktyczne	●	●		●		●		●	●
nowe wyzwania we współpracy z rodzicami		●		●				●	●
nieufność do stosowania nowych technologii	●		●	●		●		●	●
obawa przed prymatem technologii nad nauczycielem	●								
brak czasu na dokształcanie się	●			●				●	●
szansa na wzrost efektywności pracy	●	●		●				●	●
łatwiejsze doskonalenie zawodowe	●	●		●				●	●

Czarna kropka oznacza sytuację, gdy występuje odniesienie.
Źródło: Opracowanie własne.

Z powyższych zestawień widać, jakie kompetencje potrzebne są uczniowi i nauczycielowi, by radzić sobie z efektami mediatyzacji. Kolejny krok będzie próbą diagnozy tych kompetencji.

3.3. Diagnoza kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli w świetle danych zastanych

Niniejszy podrozdział poświęcony jest diagnozie kompetencji medialnych ucznia i nauczyciela w świetle dostępnych badań i raportów z lat 2012-2017, odnoszących się właśnie do tych kompetencji[852]. Omówione zostaną kolejno wszystkie kompetencje medialne określone w Katalogu Kompetencji Medialnych.

3.3.1. Diagnoza kompetencji medialnych uczniów

Korzystanie z informacji

Zgodnie z definicją przyjętą w Katalogu Kompetencji Medialnych, kompetencja ta dotyczy kształtowania krytycznego podejścia do informacji, umiejętności korzystania z niej, przetwarzania, wnioskowania oraz prezentacji. Wiąże się też z korzystaniem z biblioteki i źródeł informacji[853].

[852] Zestawienie raportów znajduje się w załączniku 1 do niniejszej pracy.
[853] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 18-22.

Z dostępnych badań młodzieży wynika, że Internet jest źródłem poszukiwania informacji dla 34% badanych codziennie, dla 31,7% kilka razy w tygodniu[854]. Najbardziej istotny jest dostęp do wyszukiwarek (85%), bieżących informacji (80%) i informacji o innych (42,6%)[855]. Internet jest dla młodzieży lepszym źródłem wiedzy o świecie niż telewizja (w telewizorze)[856].

Nastolatki korzystają także z Internetu do uczenia się – odrabiania lekcji (codziennie 36,9%, kilka razy w tygodniu 42,8%), poszerzania wiedzy potrzebnej do szkoły (odpowiednio 24,2% i 40,6%), przygotowania do sprawdzianów (16,3% i 29,4%)[857]. Podczas uczenia się wykorzystują najczęściej Wikipedię (53,1% codziennie albo kilka razy w tygodniu), Google (82,5%), YouTube (51,4%), także sciaga.pl i bryk.pl[858]. Stosunkowo niewiele osób korzysta z serwisu wolnelektury.pl (9,5% codziennie lub kilka razy w tygodniu), ale wysoką pozycję zajmuje odpowiedź "korzystam z wyszukiwarki i nie zwracam uwagi na źródła wiedzy" (40,7%)[859].

Korzystanie ze źródeł internetowych przez młodzież jest niewątpliwe, ale znacznie bardziej istotna jest jakość tego korzystania, a więc wykorzystywane źródła, sposób wyszukiwania informacji, jej weryfikacji. Spójrzmy na wyniki międzynarodowych badań, w których uczestniczyła także Polska oraz dwóch projektów badawczych: „Dzieci Sieci" i „Dzieci Sieci 2.0".

Z międzynarodowego badania czwartoklasistów PIRLS 2016[860] wynika, że umiejętności polskich uczniów w zakresie wyszukiwania informacji i bezpośredniego wnioskowania są niższe niż interpretacji i oceny tekstu, mimo, że w codziennym życiu są znacznie częściej przydatne[861].

W innym międzynarodowym badaniu ICILS 2013 (testy komputerowe – badani uczniowie klas II gimnazjów) sprawdzano kompetencje komputerowe i informacyjne CIL[862]. Polscy uczniowie uzyskali bardzo dobry wynik (średnio 537 punktów w skali

[854] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. ...,* dz. cyt., s. 7.
[855] *Tamże*, s. 10.
[856] *Tamże*, s. 17.
[857] *Tamże*, s. 7.
[858] *Tamże*, s. 9.
[859] *Tamże*, s. 9.
[860] PIRLS (ang. *Progress in International Reading Literacy Study*) jest międzynarodowym programem pomiaru osiągnięć szkolnych w czytaniu uczniów średnio dziesięcioletnich, w czwartym roku nauki. Realizatorem badania jest Międzynarodowe Towarzystwo Oceniania Osiągnięć Szkolnych (IEA) – niezależne konsorcjum krajowych organizacji badawczych i agencji rządowych z prawie 70 państw.
[861] K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016 ...,* dz. cyt., s. 9-10.
[862] „Zdolność jednostki do korzystania z komputera w dociekaniu, tworzeniu i komunikowaniu informacji w celu skutecznego udziału w kontekście rodziny, szkoły, miejsca pracy i szeroko rozumianego społeczeństwa" (w praktyce dotyczyło to zadań związanych z gromadzeniem i zarządzaniem informacjami

CIL), porównywalny do uczniów z Australii, Norwegii, Korei Południowej[863]. W badaniu zaobserwowano też związek wyników z ocenami w szkole z j. polskiego, matematyki i informatyki oraz ze średnim wynikiem egzaminacyjnym w szkole, do której badani uczęszczali. Stwierdzono także, że umiejętności młodzieży bardziej związane są charakterystykami indywidualnymi (doświadczenie komputerowe, aspiracje edukacyjne i status społeczno-ekonomiczny rodziny) niż oddziaływaniem szkoły (nie stwierdzono istotnego związku zaplecza technicznego, stosowania TIK itp. z wynikami uczniów) oraz szerszym kontekstem społecznym (możliwość korzystania na co dzień z komputera oraz nauka w szkołach, gdzie uczęszczają uczniowie z bardziej zasobnych rodzin)[864].

Uczniowie stosunkowo wysoko ocenili stopień w jakim szkoła ukształtowała ich umiejętności korzystania z informacji. W zakresie decydowania, gdzie szukać informacji na nieznany temat, pozytywnej odpowiedzi udzieliło 69%, umiejętności docierania do informacji z wykorzystaniem komputera 80%, porządkowanie informacji uzyskanych ze źródeł internetowych 72%, decydowanie o tym, które informacje są istotne i można je włączyć do prac związanych ze szkołą 70%, w obszarze prezentowania informacji z wykorzystaniem komputera wynik był na poziomie 76%[865].

Uczniowie szkół podstawowych mieli problemy z oceną źródeł informacji, korzystali głównie z wyszukiwarki Google, nie stosowali zaawansowanych technik wyszukiwania (chociaż byli świadomi, że znalezienie informacji w Internecie zależy od odpowiedniego zapytania) i rzadko docierali do drugiej strony wyników wyszukiwania[866]. Gimnazjaliści nie mieli raczej trudności z rozróżnianiem źródeł informacji i dopasowywaniem ich do kontekstu zagadnienia [867]. U uczniów szkół podstawowych skuteczność znajdywania i oceniania źródeł informacji zależała od wieku – im starsi, tym lepiej ra-

---

oraz tworzeniem i wymienianiem informacji) - K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016 ...,* dz. cyt., s. 11.

[863] To oznacza poziom 2 umiejętności definiowany jako: „Uczniowie na poziomie drugim potrafią używać komputera do wykonania podstawowych zadań związanych z wyszukiwaniem informacji i zarządzaniem nią. Wyszukują podaną wprost informację ze źródeł internetowych. Są w stanie modyfikować istniejące produkty informacyjne w oparciu o instrukcje. Sami tworzą proste produkty informacyjne, które charakteryzują się zgodnością ze standardami dotyczącymi rozplanowania elementów i spójnością formatowania. Są świadomi mechanizmów ochrony prywatnych informacji i konsekwencji publicznego dostępu do nich." - K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016 ...,* dz. cyt., s. 43.

[864] K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016 ...,* dz. cyt., s. 5.

[865] K. Biedrzycki i in., *Kompetencje komputerowe i informacyjne młodzieży w Polsce. Raport z międzynarodowego badania kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS 2013*, Warszawa 2014, http://eduentuzjasci.pl/publikacje-ee-lista/raporty/206-raport-z-badania/kompetencje-komputerowe-i-informacyjne-mlodziezy-w-polsce/1135-kompetencje-komputerowe-i-informacyjne-mlodziezy-w-polsce-raport-icils.html, 4.05.2019, s. 57.

[866] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 67, 26.

[867] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. ...,* dz. cyt., s. 19.

dzili sobie[868]. W badaniach gimnazjalistów czynnikami wpływającymi na poziom kompetencji w zakresie diagnozowania wiarygodności źródeł informacji było wykształcenie rodziców i miejsce zamieszkania (wieś – niższe), w krytycznym podejściu do informacji znaczenie miał staż korzystania z Internetu i liczba używanych urządzeń[869]. Obraz krytycznego podejścia do treści dał też stosunek do reklam. Uczniowie szkoły podstawowej radzili sobie z rozpoznawaniem klasycznych, banerowych reklam internetowych, nie traktowali jednak jako reklamy linków do sklepów, oznaczeń sponsorów, czy artykułów nie oznaczonych wprost jako reklamy[870]. Gimnazjaliści z kolei mieli problem z rozróżnieniem faktów i opinii (bezbłędne odpowiedzi w 9 pytaniach sprawdzających to 14,7%, jeden błąd 25%)[871]. Równocześnie oceniali oni swoje umiejętności korzystania z Internetu najczęściej jako raczej wysokie (40,8%) lub bardzo wysokie (30,4%)[872].

Jednostka w środowisku medialnym

Kompetencja określona w Katalogu Kompetencji Medialnych jako „jednostka w środowisku medialnym" odnosi się do rozwoju umiejętności kształtowania swojego wizerunku i wyrażania siebie w mediach, budowy relacji z innymi i komunikowania się w mediach, rozumienia wpływu relacji w mediach na życie w realnym świecie, świadomego korzystania z nowych mediów[873].

Z badań młodzieży wynika, że młodzi ludzie żyją w środowisku medialnym. Konto na serwisach społecznościowych posiadają prawie wszyscy (94,5%) i niewiele osób nigdy go nie posiadało (2,9%)[874]. Dla młodych ważna jest liczba znajomych na Facebooku (6,4% uczniów deklaruje posiadanie ich w liczbie 1000)[875]. Internet jest głównym kanałem komunikacji, ale też miejscem autoprezentacji (21,2%), zamieszczania przemyśleń w formie komentarzy na swoich profilach (54,7% badanych) oraz własnych zdjęć i filmów (79,3%)[876] (więcej na ten temat w rozdziale 2).

Widać dużą sprawność młodych ludzi w poruszaniu się w tym obszarze, ale ważniejsza jest umiejętność i jakość relacji budowanych w Sieci i kształtowania wizerunku. Nie ma zbyt wielu badań na ten temat. Z dostępnych wynika, że młodsi uczniowie

[868] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci …,* dz. cyt., s. 22.
[869] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. …,* dz. cyt., s. 23-24.
[870] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci …,* dz. cyt., s. 30.
[871] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. …,* dz. cyt., s. 31.
[872] *Tamże,* s. 15.
[873] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji …,* dz. cyt., s. 23-26.
[874] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 10.
[875] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie …,* dz. cyt., s. 28.
[876] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 10, 11.

(szkoła podstawowa) mają problemy z budowaniem wizerunku w Sieci w sposób przemyślany i spójny[877], starsi (gimnazjum) mają już świadomość czynników bezpośrednich kształtujących ich wizerunek, takich jak publikowane treści czy opinie znajomych, ale mniej uświadamiają sobie znaczenie elementów wpływających bardziej subtelnie, jak nazwy użytkownika, profilu czy konta pocztowego[878]. Z badań wynika, że uczniowie (szkoła podstawowa) korzystając w Sieci z przestrzeni nastawionych na kontakt społeczny niezbyt zainteresowani są nawiązywaniem aktywnych interakcji z innymi, raczej zaznaczają tam swoją obecność i rozwijają swoją tożsamość[879].

Język mediów

Kompetencja „język mediów" składa się z trzech elementów: językowa natura mediów, funkcje komunikatów medialnych, kultura komunikacji medialnej. Odnosi się do kształtowania umiejętności posługiwania się językiem mediów (słowem, obrazem, dźwiękiem, filmem), dopasowania przekazu do odbiorców, a także wyrażania opinii i emocji oraz stosowania zasad *savoir-vivre'u* w komunikacji w mediach[880].

Z analizowanych raportów wynika, że umiejętność wymienienia zasad netykiety deklaruje od jednej trzeciej do połowy badanych (szkoły w miastach i miasteczkach: podstawowe 29%, gimnazja 52%; szkoły wiejskie: podstawowe 23%, gimnazja44%)[881].

Wśród uczniów rozpoznawane są popularne elementy kultury Internetu związane z językiem, jak emotikony czy skrótowce, ale mniej powszechne, jak akronimy czy stosowanie wyłącznie wielkich liter w komunikacji internetowej już znacznie rzadziej[882]. Wśród młodzieży zdarzają się sytuacje świadomego ignorowania netykiety albo zastępowania własnymi zasadami[883]. Znajomość elementów kultury internetowej wśród młodszych uczniów jest dość pobieżna, uczniowie odróżniają blogi od forów, niektórzy sami publikują treści w Internecie, ale to rozeznanie nie jest duże[884].

Kreatywne korzystanie z mediów

Kompetencja określona w Katalogu Kompetencji Medialnych jako „kreatywne korzystanie z mediów" odnosi się do rozwoju umiejętności tworzenia i przetwarzania tre-

[877] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 69.
[878] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0...,* dz. cyt., s. 44-45.
[879] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 100.
[880] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 27-31.
[881] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 96.
[882] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 60.
[883] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. ...,* dz. cyt., s. 45-46.
[884] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 99.

ści, obrazu, dźwięku, filmu na potrzeby różnych form komunikatów w mediach, a także realizacji projektów medialnych w Sieci (indywidualnych i grupowych) oraz prezentowania treści z użyciem mediów[885].

Z analizowanych raportów wynika, że młodzież jest aktywna w tym zakresie w Internecie – codziennie lub kilka razy w tygodniu tworzy grafiki (19,6%), przetwarza zdjęcia, tworzy muzykę (10,1%), zajmuje się obróbką i tworzeniem filmów (9,7%)[886]. Robienie sobie *selfie* jest dla wielu codzienną rutyną (dla około 10% nawet kilkanaście, albo kilkadziesiąt razy dziennie 10%)[887].

Powstaje pytanie, jakie są rzeczywiste kompetencje młodzieży w tym zakresie i na ile szkoła je rozwija. Wyniki badań, co do udziału szkoły w kształtowaniu tych kompetencji nie są optymistyczne. Wynika z nich, że typowa lekcja z wykorzystaniem technologii cyfrowych przebiega w sposób podawczy, uczniowie są tylko biernymi odbiorcami, a najczęstsza forma ich zaangażowania to prezentacja na lekcji przygotowanych w domu prezentacji multimedialnych (24%)[888]. Młodzież na lekcjach nie ma zbyt wielu możliwości samodzielnego tworzenia materiałów (taką szansę miało tylko 19% badanych), a jeśli już, to najczęściej to prezentacje multimedialne (7%) i materiały graficzne (4%)[889]. Sporadycznie są sytuacje, kiedy technologie służą samodzielnemu zdobywaniu wiedzy przez uczniów. Uczniowie pytani o najciekawszą lekcję z wykorzystaniem technologii cyfrowych mówili, że lubią wykorzystywać quizy multimedialne, tworzyć własne filmy, obrabiać zdjęcia, korzystać z drukarek 3D, tworzyć strony internetowe[890].

Etyka i wartości w komunikacji i mediach

Kompetencja określona w Katalogu Kompetencji Medialnych jako „etyka i wartości w mediach" dotyczy kształtowania świadomości norm moralnych i wartości w mediach, własnych zasad etycznych, refleksyjności nad wyzwaniami etycznymi w mediach oraz praw związanych z korzystaniem z mediów[891].

Nie ma wielu badań w tym obszarze. Z dostępnych nie wynika wysoki poziom tych kompetencji. Niewielu uczniów przed umieszczeniem w Sieci zdjęcia pyta widoczne na nim osoby, czy zgadzają się na to (szkoły podstawowe 11%, gimnazja 18%), jeszcze

[885] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 32-40.
[886] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. ...,* dz. cyt., s. 7.
[887] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 28.
[888] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła …*, dz. cyt., s. 10.
[889] *Tamże*, s. 97-100.
[890] *Tamże*, s. 84.
[891] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 41-46.

mniej pyta o zgodę przed sfilmowaniem koleżanek/kolegów (odpowiednio 3% i 6%)[892].

Prawo w komunikacji i mediach

Kompetencja „prawo w komunikacji i mediach" odnosi się do rozwoju wiedzy i kształtowania umiejętności w obszarze prawa i norm komunikacji w mediach, korzystania z usług medialnych, praw konsumenckich, ochrony wolności i praw konstytucyjnych związanych z korzystaniem z mediów, praw niepełnosprawnych w tym zakresie oraz praw autorskich, ochrony danych osobowych[893].

W analizowanych raportach nie ma zbyt wielu odniesień do tej kompetencji. Z dostępnych wynika, że młodsi uczniowie nie mają rozeznania w temacie wolnych licencji, nie potrafią odnieść się krytycznie do kwestii „piractwa" i kradzieży w Sieci[894]. Ze świadomością starszych uczniów (gimnazjum) jest lepiej, badani mają pewną świadomość odmiennego traktowania przez prawo treści medialnych i oprogramowania (udostępnianie muzyki za dozwolone uznało 51,6%, filmów 43,6%, a programów komputerowych znacznie mniej - 32,6%). Jeśli chodzi o pobieranie treści z Sieci, ponad połowa uważa za legalne ściąganie muzyki (53,5%), trochę mniej ściąganie filmów (37,9%) i gier (30,8%)[895]. Okazuje się też, że świadomość ograniczeń prawnych nie idzie w parze z samooceną własnych kompetencji internetowych, może to znaczyć, że nie jest ona postrzegana jako składnik kompetencji internetowych[896].

Ekonomiczne aspekty działania mediów

Kompetencja określona jako „ekonomiczne aspekty działania mediów" dotyczy rozwoju wiedzy w obszarze rynku mediów, finansowania mediów, polityki medialnej, pluralizmu mediów[897]. W analizowanych raportach nie znalazły się wyniki badań mogące przybliżyć kompetencje uczniów w tym zakresie.

Kompetencje cyfrowe

„Kompetencje cyfrowe" opisane w Katalogu Kompetencji Medialnych obejmują rozwój umiejętności związanych z obsługą urządzeń i oprogramowania, myśleniem lo-

---

[892] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 99.
[893] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 58-69.
[894] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 34.
[895] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0...,* dz. cyt., s. 40.
[896] *Tamże*, s. 41.
[897] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 70-75.

gicznym, algorytmicznym i programowaniem oraz higieną korzystania z urządzeń cyfrowych[898].

W obszarze samooceny polscy uczniowie wypadają dobrze. W szkołach podstawowych 54% ocenia swoją wiedzą z zakresu TIK (komputery, oprogramowanie i telefony) jako dużą[899]. Porównując swoją wiedzę z wiedzą rodziców w zakresie użytkowania urządzeń mobilnych 62,3% deklaruje, że ich wiedza jest większa, niż wiedza obojga rodziców (szkoły podstawowe 42,6%, gimnazja 59,8%, ponadgimnazjalne 75,5%)[900].

Wśród dostępnych raportów na uwagę zasługują międzynarodowe badania, w których uczestniczyła również Polska.

Najpierw warto spojrzeć na dwa badania sprawdzające samoocenę uczniów.

W międzynarodowym badaniu kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS (2013), w skali samooceny podstawowych umiejętności komputerowych polscy gimnazjaliści uzyskali wynik najlepszy wśród badanych krajów i istotnie wyższy od średniej międzynarodowej, co więcej – była to ocena uzasadniona. W wynikach tych nie było istotnego zróżnicowania między dziewczętami i chłopcami, było natomiast między uczniami z terenów wielkomiejskich i wiejskich (poziom niższy). Jednak na skali samooceny zaawansowanych umiejętności w zakresie TIK wynik polskich uczniów był już istotnie niższy od średniej międzynarodowej. Występowała też wysoka rozbieżność miedzy dziewczętami i chłopcami (wyższy wynik), nie było natomiast żadnego istotnego zróżnicowania miedzy terenami miejskimi i wiejskimi[901].

W sondażu Survey of Schools na zlecenie Komisji Europejskiej polscy uczniowie[902] wykazali się wysoką samooceną w zakresie swoich kompetencji cyfrowych (znacznie powyżej średniej europejskiej), nauczyciele wysokim wynikiem w zakresie używanie TIK na zajęciach (na poziomie średniej europejskiej), natomiast pod względem indeksu wyposażenia szkół w sprzęt Polska zajęła ostatnie miejsce[903].

Kolejne dwa badania odnoszą się do realnych umiejętności. Z ich wyników można wysnuć wnioski o niezbyt dobrych umiejętnościach cyfrowych polskich uczniów.

---

[898] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 76-89.
[899] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 32.
[900] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 84.
[901] K. Biedrzycki i in., *Kompetencje komputerowe ...,* dz. cyt., s. 59.
[902] Rok 2013, badanie uczniów 9-10 lat ze szkół podstawowych, 13-14 lat z gimnazjów i 16-17 lat szkół ogólnokształcących i zawodowych.
[903] K. Biedrzycki i in., *Kompetencje komputerowe ...,* dz. cyt., s. 29.

W badaniu PISA 2009[904] Polska osiągnęła jeden z najlepszych wyników w czytaniu ze zrozumieniem w testach papierowych, ale w wersji cyfrowej testu wyniki dla „cyfrowego czytania" dużo niższe, przy czym różnica między obydwoma wynikami była największa właśnie w Polsce (podobna sytuacja miała w badaniu PISA 2012 z zakresu matematyki), a szczególnie słabo wypadły umiejętności „nawigacji" w teście symulującym środowisko stron internetowych[905].

Z badania PIRLS[906] (4-te klasy) wynika z kolei, że w polskich szkołach na lekcjach czytania rzadko wykorzystuje się komputery, Polska ma najniższy na świecie odsetek czwartoklasistów ćwiczących czytanie za pomocą technologii informacyjnej. W pisaniu na komputerze jest niewiele lepiej – Polska zajmuje 4. miejsce od końca.[907]

Istotnym komponentem kompetencji cyfrowych są umiejętności myślenia logicznego i algorytmicznego, i te nie wypadają źle.

Wśród badań związanych z tym obszarem warto spojrzeć na wyniki badań PISA. W zakresie rozumowania w naukach przyrodniczych (sprawdzane jest m. in. naukowe wyjaśnianie zjawisk przyrodniczych, planowanie i ocena poprawności procedur badawczych oraz interpretacja danych i dowodów naukowych, mierząca umiejętności wykorzystania, przetwarzania, prezentacji wyników badań aż do ich krytycznej analizy) polscy uczniowie uzyskali 10. miejsce wśród krajów Unii Europejskiej, z wynikiem średnio 501 punktów, czyli powyżej średniej OECD. Wynik ten po skorygowaniu o czynniki społeczno-ekonomiczne wypadł jeszcze lepiej, dając Polsce 4. miejsce na tle krajów UE[908]. Co istotne też, w zakresie rozumowania w naukach przyrodniczych w Polsce następuje progres – zmniejsza się liczba uczniów najsłabszych (z wynikiem poniżej 2 poziomu umiejętności z 17% w 2006 roku do 16,3% w 2015 roku), ale też rośnie liczba najlepszych (15-latków z wynikami na 5 lub wyższym poziomie umiejętności), którzy potrafią wykorzystać wiedzę do analizy złożonych problemów (z 6,8 % w 2006 roku do 7,3% w 2015 roku)[909].

---

[904] PISA (ang. *Programme for International Student Assessment*) – badanie realizowane przez OECD (ang. *Organization for Economic Cooperation and Development*, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), dotyczące osiągnięć uczniów w rozumowaniu w matematyce, naukach przyrodniczych i czytaniu. Badanie skupia się na zastosowaniu wiedzy i Umiejętności rozwijanych w szkole do rozwiazywania problemów napotykanych na co dzień.
[905] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty …,* dz. cyt., s. 20.
[906] PIRLS (ang. *Progress in International Reading Literacy Study*) – międzynarodowe badanie prowadzone Międzynarodowe Stowarzyszenie Oceny Osiągnięć Edukacyjnych IEA, dotyczące biegłości w czytaniu, skierowane do uczniów 4. klasy (10-latków).
[907] K. Konarzewski, K. Bulkowski, *PIRLS 2016 …,* dz. cyt., s.10.
[908] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty …,* dz. cyt., s. 17, 19.
[909] *Tamże*, s. 29.

W badaniu TIMSS[910] z kolei, gdzie przeprowadzane były trzy testy składowe (wiadomości, zastosowań typowych i zastosowań problemowych), polscy uczniowie odnotowali 18-punktowy deficyt wiadomości matematycznych, ale w teście zastosowań problemowych uzyskali 11-punktową nadwyżkę. Oznacza to, że braki wiadomości rekompensują sprawnością rozumowania matematycznego. Finalnie w rankingu odtwarzania wiadomości Polska zajęła niższe miejsce niż w rankingu ogólnym, ale w rankingu rozwiązywania problemów zajęła piąte miejsce w Europie[911].

Bezpieczeństwo / mobilne bezpieczeństwo

Kompetencje określone w Katalogu Kompetencji Medialnych jako „bezpieczeństwo" i „mobilne bezpieczeństwo" dotyczą świadomości i umiejętności związanych z bezpieczeństwem w sieci w różnych obszarach aktywności codziennej człowieka, prywatnością i anonimowością, cyberprzemocą, legalnym i nielegalnym nadzorem w sieci, higieną korzystania z mediów i profilaktyką uzależnień, przy czym uwzględniają także dostęp do Sieci z mobilnych urządzeń[912]. Zostaną omówione wspólnie, z uwagi na dużą zbieżność tematyczną.

Przemoc w Sieci, będąca efektem mediatyzacji, jest jednym z coraz większych problemów dotykających dzieci i młodzież (była o niej mowa w rozdziale 2). Próby jej ograniczenia powinny iść w dwóch kierunkach. Pierwszy to edukacja w zakresie etyki, i oddziaływanie wychowawcze, by jak najmniej osób wykazywało zachowania przemocowe. Drugi to uświadamianie dzieci i młodzieży, że akty agresji nie mogą być tolerowane i zawsze powinny spotkać się z reakcją oraz zachęcanie do zgłaszania takich sytuacji starszym osobom. W tym drugim obszarze dostępne wyniki badań dotyczących deklarowanych reakcji młodzieży na przemoc w Sieci dają do myślenia – wśród badanych uczniów gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej 19,4% powiadomiłoby o takim incydencie rodziców, 17,9% szukałoby pomocy u znajomych, 20,8% samodzielnie powiadomiło administratora sieci, 2,9% nauczyciela, ale aż 39% nie zrobiłoby nic z tą sprawą[913]. W innym badaniu dotyczącym szerzej przemocy i agresji, w gimnazjach uzyskano zbliżony wynik – 35% zachowałoby bierność, a w szkołach podstawowych –

[910] TIMSS (ang. *Trends in International Mathematics and Science Study*) – Międzynarodowe Badanie Wyników Nauczania Matematyki i Nauk Przyrodniczych realizowane przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Mierzenia Osiągnięć Szkolnych IEA, dotyczące osiągnieć szkolnych w matematyce i przyrodoznawstwie, przeznaczone dla 10-letnich uczniów w 4. roku nauki i 14-letnich w 8. roku.
[911] M. Jakubowski i in., *Szkolne talenty ...,* dz. cyt., s. 54.
[912] W. Budzisz i in., *Katalog kompetencji ...,* dz. cyt., s. 47-57, 90-101.
[913] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. ...,* dz. cyt., s. 13.

25%[914]. Opór ten wynika w dużej mierze z norm panujących w środowisku, według których nieakceptowalne jest angażowanie dorosłych w rozwiązywanie wewnętrznych konfliktów i może narazić na ostracyzm grupy, chociaż w przypadku słabego wyniku nauczycieli, również z braku zaufania do nich[915].

Próbując ocenić świadomość dzieci i młodzieży w zakresie ochrony prywatności w Sieci, warto spojrzeć najpierw na wyniki badań ich zachowania w Internecie, świadczy ono bowiem przynajmniej częściowo o tych kompetencjach.

Korzystając z portali społecznościowych część młodych zaprasza do grona znajomych osoby, których nie zna w ogóle (35%), jeszcze więcej zaprasza do grona swoich znajomych osoby znane, lecz nigdy nie widziane (ponad 50%)[916]. Młodzież pytana o sposoby weryfikacji tożsamości swojego sieciowego rozmówcy, w większości nie chciała lub nie umiała udzielić odpowiedzi, a wśród tych, które jej udzieliły najwięcej zadeklarowało poszukiwanie wspólnych znajomych (35,5%), poproszenie o zdjęcie (21,1%). Sporo jednak wybrało sprawdzenie podczas spotkania (16,7%) lub rozmowę telefoniczną (8,8%), albo pytanie wprost o tożsamość (17,9%)[917].

Z badań wynika, że młodzież jest świadoma zagrożeń naruszania prywatności w Sieci – większość z nich ogranicza dostęp do swoich danych osobowych i informacji na swój temat na portalach społecznościowych (jedynie 21,9% nie widzi takiej potrzeby), przy czym głównym powodem jest chęć ochrony swojej prywatności (57,6%), a nie obawa przed wykorzystaniem tych treści przez osoby nieuprawnione (8,2%)[918].

Badani uczniowie gimnazjum, którzy mieli do czynienia z zagrożeniami prywatności w Sieci, najczęściej wskazywali złośliwe oprogramowanie (27,8%), wyłudzanie danych (22,2%), włamania na konto (22,2%), zaś najrzadziej podawanie się za inną osobę (5,6%) i cyberprzemoc (5,6%)[919].

Interesujące są wyniki badań w grupie 15+, co prawda nie odnoszą się bezpośrednio do uczniów, ale dają szerszy obraz. W grupie tej, jedynie 4% badanych zadeklarowało, że nie korzysta z żadnych zabezpieczeń prywatności. Odnotowano również na przestrzeni 3 lat (badania cykliczne) widoczny wzrost korzystania z zabezpieczeń związanych z historią przeglądania (czyszczenie, kasowanie ciasteczek, używanie trybu prywatnego), wzrost odsetka osób deklarujących, że nie umieszczają swojego zdjęcia

[914] J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów ...,* dz. cyt., s. 56.
[915] *Tamże*, s. 50.
[916] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 28.
[917] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. ...,* dz. cyt., s. 51.
[918] M. Tanaś i in., *Nastolatki 3.0. ...,* dz. cyt. s. 14.
[919] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 40.

w Sieci (+26%), a także wzrost odsetka osób czytających regulaminy i polityki prywatności na stronach www (wzrost o 17% do poziomu 64%)[920].

Uczniowie pytani o swój poziom wiedzy w zakresie działań i zachowań zwiększających bezpieczeństwo w Internecie, oceniali go wysoko. W gimnazjach najczęściej wskazywali wiedzę z zakresu używania odpowiednich haseł (81,9% – suma odpowiedzi 4 i 5), niepodawania danych osobowych (84,7%) oraz nienawiązywania kontaktów z nieznajomymi (71,8%), w szkołach ponadgimnazjalnych wymieniali ustawienia prywatności na profilach w portalach (88,9% – suma odpowiedzi 4 i 5), używanie odpowiednich haseł (82,5%) oraz niepodawanie danych osobowych (81%)[921]. W badaniach sprawdzających realne kompetencje, uczniowie odróżniali hasła bezpieczne od ryzykownych i mieli świadomość, jak ważne jest ich stosowanie, dotyczy to zarówno młodszych ze szkół podstawowych[922], jak i gimnazjalistów[923].

W badaniach uczniów szkół ponadgimnazjalnych w obszarze zagrożeń związanych z wykorzystaniem cyfrowych technologii w edukacji, uczniowie najczęściej wskazywali uzależnienia od mediów, nieumiejętność koncentracji na tradycyjnych metodach nauki, spadek uwagi, czasem ryzyko kontaktu z niepożądanymi treściami, możliwość przywłaszczania danych, cyberprzemoc, pojawiał się też niepokój o własne zdrowie fizyczne (choroby oczu czy kręgosłupa), nieumiejętność selekcji informacji[924].

Jeśli chodzi o obraz cyfrowych uzależnień wśród dzieci i młodzieży, był on przedstawiony w rozdziale 2 podczas omawiania efektów mediatyzacji. Tutaj warto tylko dodać, że dzieci i młodzież w pewnym stopniu mają świadomość istnienia problemu. Nastolatkowie sami przyznają, że zdarza się im korzystać z Internetu dłużej niż planowali (82%), a nawet, że wybierali korzystanie z Sieci w miejsce obowiązków szkolnych (prawie 30%)[925]. Uczniowie pytani, czy sami są uzależnieni od telefonu w sporej części odpowiadali twierdząco (20,8%)[926].

Podsumowując omówione kompetencje medialne (rysunek 16), widać, że obszarów wymagających dodatkowej diagnozy jest sporo. Z pewnością nie da się w jednym badaniu skupić wszystkich tych zagadnień. Biorąc pod uwagę potrzeby i możliwości,

[920] *Prywatność w sieci 2016/17,* IAB Polska, (brak miejsca wydania) 2017, s. 5, 7.
[921] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 42, 54.
[922] P. Siuda, G. D. Stunża, *Dzieci Sieci ...,* dz. cyt., s. 33.
[923] P. Siuda i in., *Dzieci Sieci 2.0. ...,* dz. cyt., s. 49.
[924] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* dz. cyt., s. 84.
[925] Tanaś M. i in., *Nastolatki 3.0. …,* dz. cyt., s. 18.
[926] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 85, 29.

oraz szukając spójności z zagadnieniami badawczymi wskazanymi w podsumowaniach efektów mediatyzacji, propozycja tematów do badań własnych mogłaby objąć dwa obszary. Pierwszy to krytyczne podejście młodzieży do treści w Internecie, zarówno na etapie szukania informacji, jak i później zapoznawania się z nimi. Drugie to podejście do kształtowania wizerunku w Sieci.

Rysunek 16. Kompetencje medialne uczniów – podsumowanie

Źródło: Opracowanie własne.

3.3.2. Diagnoza kompetencji medialnych nauczycieli

Kompetencje ujęte w Katalogu Kompetencji Medialnych dotyczą w zasadzie uczniów, niemniej jednak jeśli nauczyciele mają te kompetencje kształtować u uczniów, powinni sami je posiadać. Stąd dokonana została analiza kompetencji medialnych nauczycieli opierając się o wyniki z raportów z badań zastanych z lat 2012-2017[927].

Korzystanie z informacji

Z dostępnych badań wynika, że nauczyciele mają świadomość, że informacje w Sieci wymagają weryfikowania i krytycznego podejścia. Niepokoi ich wiarygodność treści w Internecie, za najbardziej wiarygodne uznają informacje z linkami źródłowymi (75%), informacje na stronach edukacyjnych (62%), na stronach uniwersytetów (58%), znacznie bardziej nieufnie podchodzą do informacji autorstwa innych nauczycieli

[927] Zestawienie raportów znajduje się w załączniku I do niniejszej pracy.

(24%)[928]. W przeważającej większości twierdzą, że uczą w szkole weryfikacji informacji z Sieci (88%), chociaż część nie potwierdza tego (12%)[929]. Uważają też, że za bardzo skupiają się na przygotowaniu do matury – uczniowie powinni bardziej rozwijać krytyczne myślenie, zamiast uczyć się rozwiązywania testów[930].

W analizowanych raportach nie znalazły się dane pozwalające ocenić realne umiejętności nauczycieli w tym zakresie.

Jednostka w środowisku medialnym

W analizowanych raportach nie występowały odniesienia do kompetencji „jednostka w środowisku medialnym".

Język mediów

W raportach poddawanych analizie nie znalazły się odniesienia do tej kompetencji.

Kreatywne korzystanie z mediów

Próbując określić poziom tej kompetencji u nauczycieli, można przyjrzeć się wynikom badań w zakresie stosowania TIK na lekcjach oraz formom komunikacji nauczycieli z uczniami. Typowa lekcja z wykorzystaniem cyfrowych technologii przebiega w sposób podawczy, zwykle to nauczyciel prezentuje treści i użytkuje sprzęt, najczęściej korzystając z prezentacji multimedialnych (42%) i tablic interaktywnych (27%)[931]. Tworzone przez nauczycieli zasoby edukacyjne to zwykle właśnie prezentacje multimedialne (79%), materiały graficzne (66%) i teksty cyfrowe (44%)[932]. Z badań wynika, że nauczyciele wykorzystują media cyfrowe do komunikacji z uczniami, niektórzy tworzą grupy w mediach społecznościowych do pozalekcyjnego kontaktu z nimi (40%)[933]. Prawdopodobne jest, że sytuacja w szkołach zmienia się, bowiem jeszcze kilka lat wcześniej z badań wynikało, że wykorzystywanie przez nauczycieli profili na Facebooku do komunikacji z uczniami jest stosunkowo rzadkie[934]. Patrząc na te dane, wydaje się, że poziom omawianej kompetencji prawdopodobnie nie jest u nauczycieli wysoki.

---

[928] *Przyszłość edukacji online. Wykorzystanie nowych technologii przez uczniów, rodziców i nauczycieli,* Braliny, (brak miejsca wydania), 2017, s.18.
[929] *Przyszłość edukacji …,* dz. cyt., s.18.
[930] *Tamże*, s.18, 15.
[931] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła …,* dz. cyt., s. 10.
[932] *Tamże*, s. 21.
[933] *Przyszłość edukacji …,* dz. cyt., s. 27.
[934] K. Grynienko i in., *Innowacyjne zastosowania …,* dz. cyt., s. 30-31.

Etyka i wartości w komunikacji i mediach

W analizowanych raportach nie znalazły się nawiązania do kompetencji „etyka i wartości w mediach".

Prawo w komunikacji i mediach

W analizowanych raportach nie znalazły się odniesienia do tej kompetencji.

Ekonomiczne aspekty działania mediów

W analizowanych raportach nie było zapisów związanych z tą kompetencją.

Kompetencje cyfrowe

Na początek warto spojrzeć na sposób użytkowania Internetu i TIK przez nauczycieli. W analizowanych raportach takich danych jest sporo, z uwagi jednak na intensywny rozwój technologii, zmieniające się postawy nauczycieli i wzrastające kompetencje, następuje szybka dezaktualizacja tych danych, stąd przytoczone zostaną jedynie te najnowsze.

Nauczyciele korzystają z Internetu bardzo często – 94,8% co najmniej kilka razy dziennie, a co druga osoba praktycznie bez przerwy, w tym także w telefonie[935]. Niemal 70% komunikuje się przez Internet przynajmniej raz dziennie, a niemal 30% praktycznie bez przerwy[936]. W codziennym życiu Internet towarzyszy nauczycielom, w pracy zawodowej niestety wygląda to inaczej. Wykorzystanie Internetu podczas lekcji przez nauczycieli do poszerzania wiedzy uczniów i uatrakcyjnienia lekcji jest niewielkie – z opinii uczniów wynika, że zdecydowana większość nie robi tego nigdy albo rzadko (szkoły podstawowe: rzadko – 7%, nigdy – 91%, gimnazja: rzadko – 6%, nigdy – 89%), przypadki częstego stosowania są rzadkością (szkoły podstawowe – często – 2%, gimnazja – 6%)[937]. Internet nie jest też zbyt często wykorzystywany do komunikacji z uczniami – uczniowie twierdzą, że nauczyciele prawie nigdy tą drogą nie przesyłają im ciekawych materiałów edukacyjnych do nauki (szkoły podstawowe – 88% nigdy, 8% rzadko, gimnazja – 85% nigdy, 9 rzadko)[938].

---

[935] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 19.
[936] *Tamże*, s. 20.
[937] M. Z. Jędrzejko i in., *Dzieci w ...,* dz. cyt., [w]: S. Bębas i in., *Cyfrowe dzieci ...,* dz. cyt., s. 117.
[938] *Tamże*, s. 117.

W zakresie korzystania z aplikacji dedykowanych edukacji, wyniki badań nie są optymistyczne – niewiele ponad połowę (54%) korzysta z nich, najczęściej to aplikacje wielotematyczne np. Didakta, WSiPnet, Scholaris, Kahoot (30%), w dalszej kolejności dedykowane przedmiotom – matematyce i j. polskiemu (po 15%)[939].

Z badań widać dużą rozbieżność w samoocenie nauczycieli co do ich wiedzy na temat TIK (komputerów, oprogramowania i telefonów) – większość uważa, że posiada dużą wiedzę (57,1%), ale całkiem sporo uważa też, że raczej małą (36,4%), co ciekawe to ocena porównywalna z oceną uczniów szkoły podstawowej[940]. Nauczyciele pytani o ocenę swoich kompetencji w różnych obszarach związanych z Internetem, najczęściej wskazywali te związane z wyszukiwaniem informacji (93%), korzystaniem z usług (88%) i robieniem zakupów (83%), rzadziej instalację oprogramowania (68%) czy sprzętu (67%), ochronę prywatności (68%), unikanie w Internecie ryzyka (62%) lub niepożądanych treści (51%)[941]. W innym badaniu nauczycieli deklarowali umiejętność wykonania pewnych zadań na komputerze: zainstalowania oprogramowania (54% – wiem jak to zrobić), współpracy z innymi osobami z wykorzystaniem wspólnych zasobów np. Google Docs (60%), korzystania z arkusza kalkulacyjnego do gromadzenia informacji lub analizowania danych (66%), tworzenia prezentacji z użyciem prostych animacji (72%)[942]. Kompetencje te powiązane były ze stażem użytkowania TIK oraz wiekiem (najwyższa dla nauczycieli poniżej 25 roku życia), nie były natomiast związane z wielkością miejscowości, w której pracują ani z typem szkoły[943].

Bezpieczeństwo / mobilne bezpieczeństwo

Kompetencje „bezpieczeństwo" i „mobilne bezpieczeństwo", jak już było wspomniane, dotyczą kilku obszarów.

Z badań wynika, że ze świadomością nauczycieli co do skali zjawisk związanych z przemocą i agresją w Sieci jest różnie. Z jednej strony nauczyciele widzą rosnącą skalę cyberprzemocy – w badaniach ponad co trzeci nauczyciel stwierdził, że zjawisko to w trakcie ostatnich 5 lat zjawisko stało się bardziej intensywne (39,5%), przeciwnego zdania było tylko 6,9%[944]. Z drugiej strony, diagnoza konkretnych sytuacji czasem nie jest oczywista. W przypadku agresji elektronicznej odsetek nauczycieli deklarujących,

[939] *Generacja Z ...*, dz. cyt., s. 58-59.
[940] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 20.
[941] *Generacja Z ...,* dz. cyt.,, s. 67.
[942] K. Biedrzycki i in., *Kompetencje komputerowe ...,* dz. cyt., s. 86.
[943] *Tamże*, s. 87.
[944] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 125.

że w ich klasie w trakcie ostatnich 4 tygodni któryś z uczniów ze strony innych uczniów doświadczył tej formy przemocy wynosił 12%, z drugiej strony odsetek uczniów deklarujących, że doświadczali jej w tym okresie (przynajmniej raz) wynosił około 23%[945].

Mówiąc o cyberprzemocy, nie można zamknąć się tylko na doświadczaniu tego zjawiska przez uczniów. Jest ono także udziałem nauczycieli. Z badań wynika, że doświadczyło jej (1 raz lub więcej) łącznie 16,1% nauczycieli (13,9% w szkołach podstawowych, 19% w gimnazjach i 16% w szkołach ponadgimnazjalnych), a 17,4% udzieliło odpowiedzi „trudno powiedzieć"[946]. Z innych badań wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych wynika, że cyberprzemoc wobec nauczycieli najczęściej stosowana jest przez uczniów publicznych liceów ogólnokształcących (37%), rzadziej wstępuje w technikach i liceach profilowanych, a sporadycznie w zasadniczych szkołach zawodowych[947].

Niezależnie od tego, czy cyberprzemocy doświadczają nauczyciele czy uczniowie, to nauczycielom potrzebne są kompetencje, by radzić sobie z tym problemem i kształtować tę umiejętność u uczniów. Tymczasem w świetle badań sporo ponad jedna trzecia nauczycieli nigdy nie uczestniczyła w zajęciach poświęconych cyberprzemocy (41,7%, a aż 56,1% w szkołach ponadgimnazjalnych), wielu nie ma zdania na temat potrzeby wprowadzenia szkolnych zasad w zakresie przeciwdziałania cyberprzemocy (17%). Nauczyciele w większości widzą jednak potrzebę wdrożenia lokalnego programu przeciwdziałania cyberprzemocy (76,7%), preferują wprowadzenie zasad szkolnych w tym zakresie wspólnych dla wszystkich szkół (62,5%).[948] Widać więc, że świadomość nauczycieli jest, ale trudno określić, jak przekłada się na podejmowane działania.

Kolejnym obszarem wchodzącym w omawianą kompetencję są zagrożenia w Sieci, ochrona i zapobieganie im. Nauczyciele pytani o wiedzę z zakresu zagrożeń i ryzyk w Internecie najpewniej czują się w tematach związanych z cyberprzemocą (78,9%), rozpowszechnianiem nielegalnych, szkodliwych albo niedozwolonych treści (73,2%) i nielegalnym pozyskiwaniem danych (64,1%), najsłabiej zaś w zagadnieniach dotyczących włamań sieciowych, wyłudzeń i oszustw w handlu internetowym[949].

W przeważającej większości byli zdania, że potrafią rozpoznać niebezpieczeństwa w Sieci (ponad 80%) i uniknąć zagrożenia, wśród stosowanych narzędzi wymieniali stosowanie programu antywirusowego (79,6%), niewchodzenie na podejrzane strony in-

[945] J. Przewłocka, *Bezpieczeństwo uczniów ...,* dz. cyt., s. 41, 34.
[946] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 130.
[947] J. Kalka, *Szkolne relacje*, dz. cyt., [w]: *Młodzież 2016 ...,* dz. cyt., s. 43.
[948] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 128-130.
[949] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 21.

ternetowe (27,7%) i unikanie podejrzanych wiadomości i załączników (22,3%)[950]. Wysoko oceniali swoją wiedzę z zakresu zwiększania bezpieczeństwa w Internecie, wskazując najczęściej sposoby: nienawiązywanie kontaktów z nieznajomymi (95,1% – odpowiedzi 4 i 5), stosowanie odpowiednich haseł (94%), niepodawanie danych osobowych (94%) i nielogowanie się do nieszyfrowanych sieci Wi-Fi (89,1%)[951]. Wiedza ta często jest jednak praktyczna, nie techniczna czyli nauczyciele nie są w stanie wyjaśnić uczniom szczegółów, a ponadto rzadko jest to tematem rozmów na lekcjach[952]. Nauczyciele najczęściej dokształcają się z tematów bezpieczeństwa w Internecie biorąc udział w seminariach, konferencjach, szkoleniach (72,2%) lub samodzielnie (66,2%)[953].

Kolejne zagadnienie z omawianej kompetencji dotyczy higieny korzystania z urządzeń cyfrowych, uzależnień i profilaktyki. Z badań wynika, że nauczyciele mają świadomość zagrożeń związanych z nadużywaniem uczniów nowoczesnych technologii, ale bardziej zwracają uwagę na konsekwencje wychowawcze i edukacyjne (zubożenie słownictwa, niesamodzielność, powierzchowność, płytkość wyszukiwanych informacji, brak skupienia itp.)[954]. Szkoły nie są dobrze przygotowane do radzenia sobie z problemami cyfrowych uzależnień czy nadużywania urządzeń mobilnych i Internetu, a sami nauczyciele mimo, że widzą narastający problem, przyznają, że nie mają wystarczających kompetencji do prowadzenia zajęć profilaktycznych z uczniami[955].

Podsumowując opisane kompetencje medialne nauczycieli (rysunek 17), widać, że poziom diagnozy jest niewielki. W większości kompetencji brak jest badań, których wyniki mogłyby je pozwolić opisać. Jest to też trudny temat i wymagający szerokich badań dla większego zespołu. W badaniach własnych niniejszej pracy można spróbować przyjrzeć się bliżej podejściu nauczycieli i samej szkoły do rozwijania tych kompetencji u nauczycieli i przygotowania do kształtowania ich u uczniów.

[950] M. Baran i in., *Cybernauci – diagnoza ...,* dz. cyt., s. 21-22.
[951] *Tamże*, s. 23.
[952] *Tamże*, s. 67-69.
[953] *Tamże*, s. 20.
[954] M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, *Polska szkoła ...,* dz. cyt., s. 18.
[955] M. *Dębski, Nałogowe korzystanie ...,* dz. cyt., s. 36.

Rysunek 17. Kompetencje medialne nauczycieli – podsumowanie

Źródło: Opracowanie własne.

3.4. Kształtowanie kompetencji medialnych uczniów i kształcenie nauczycieli w świetle oficjalnych dokumentów

Kompetencje medialne zarówno uczniów, jak i nauczycieli są wypadkową różnych czynników, zarówno tych oddziaływujących w szkole, jak i poza nią (rysunek 18). Spośród tych związanych ze szkołą, bo to jest głównym tematem niniejszej pracy, w przypadku uczniów istotne są założenia kształcenia, a więc podstawa programowa, ale także inne oddziaływania w szkole, np. zajęcia pozalekcyjne albo projekty szkolne. W sytuacji nauczycieli znaczenie ma ich przygotowanie na studiach, a więc standardy kształcenia przygotowującego do zawodu (istotny jest też oczywiście sposób ich realizacji, ale z uwagi na obszerność tego tematu, zostanie on pominięty w niniejszej pracy) i doskonalenie zawodowe w trakcie pracy pozwalające nieustannie podnosić kompetencje. Dodatkowo dla rozwoju kompetencji ucznia i nauczyciela mogą mieć znaczenie dedykowane im projekty ogólnopolskie, realizowane przez MEN i instytucje rządowe, albo przez NGO – fundacje, stowarzyszenia.

Rysunek 18. Czynniki wpływające w środowisku szkolnym na kształtowanie kompetencji medialnych ucznia i nauczyciela.

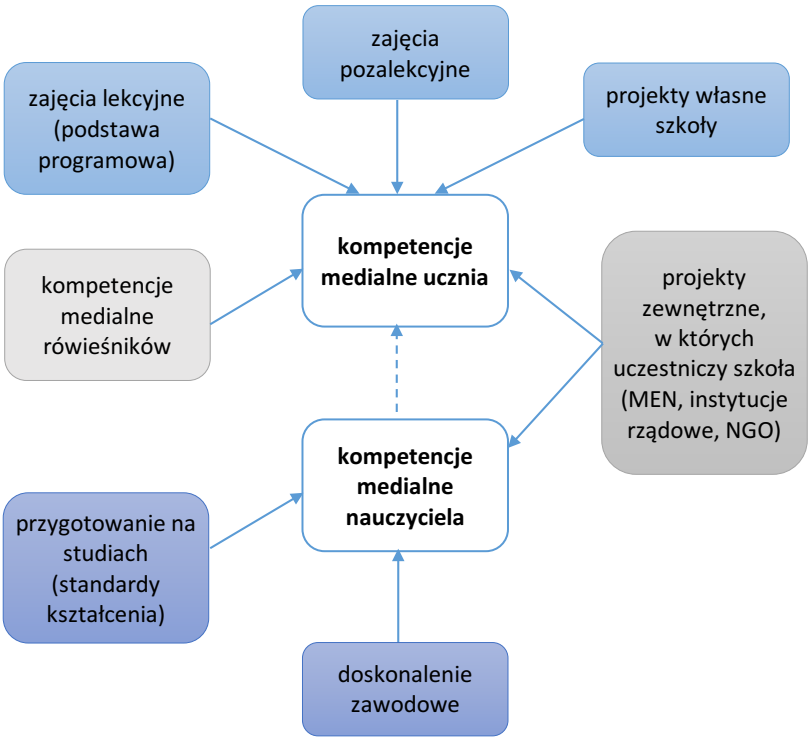

Źródło: Opracowanie własne.

Te właśnie czynniki zostały przeanalizowane w celu diagnozy przyczyn aktualnego stanu kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli. W tym podrozdziale przedmiotem analizy są założenia do kształcenia uczniów i nauczycieli, w kolejnych podrozdziałach omówione zostaną inne czynniki.

3.4.1. Przegląd podstaw programowych w szkołach pod kątem obecności treści dotyczących kształtowania kompetencji medialnych

W niniejszym rozdziale przeanalizowana została podstawa programowa z 2012 roku, a więc ta, w oparciu o którą kształtowane były kompetencje medialne uczniów omawiane w podrozdziale 3.3.1 oraz dodatkowo także nowa podstawa programowa. Wyniki opracowane zostały według schematu (rysunek 19): kompetencja medialne – zapisy o kształtowaniu jej w podstawie programowej z 2012 roku – zapisy w nowej podstawie programowej z roku 2017 i 2018.

Rysunek 19. Schemat analizy podstaw programowych w odniesieniu do kompetencji medialnych

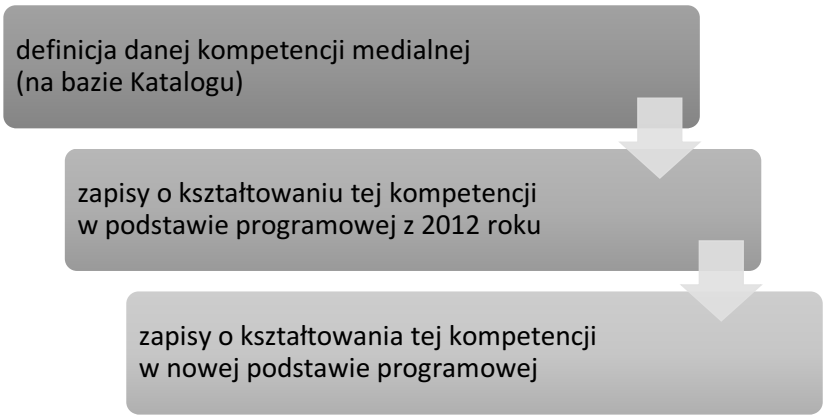

Źródło: Opracowanie własne.

Ten ostatni element, mimo, że nie pomoże w diagnozie przyczyn (wyniki badań odnoszą się do minionych lat), może dać interesujące spojrzenie na perspektywy rozwoju tych kompetencji w przyszłości.

Analizując podstawę programową uwzględnione zostaną zapisy odnoszące się wprost do sformułowań w opisach kompetencji oraz wychodzących poza, ale mieszczących się w jej idei. Dla ułatwienia w niniejszym rozdziale przyjęte zostały oznaczenia:

- Stara podstawa – podstawa programowa z 2012 roku – rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 roku[956];
- Nowa podstawa – podstawa programowa z 2017 i 2018 roku:
  - szkoła podstawowa - rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 roku[957];
  - liceum - Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia z dnia 30 stycznia 2018 roku[958];
- **[SP], [GIM], [LO]** - odniesienia odpowiednio do szkół podstawowych, gimnazjów, liceów ogólnokształcących.

[956] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, dz. cyt.
[957] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*, dz. cyt.
[958] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, dz. cyt.

Temat kompetencji medialnych pojawia się już w częściach ogólnych podstaw programowych, zarówno starej, jak i nowej. W starej podstawie programowej można znaleźć zapis: „Ponieważ środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę, zarówno w życiu społecznym, jak i indywidualnym, każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów”[959]. Bardzo podobny zapis znajduje się także w nowej podstawie, gdzie podkreślono, że kreatywne wykorzystanie mediów we współczesnym świecie jest jedną z podstawowych kompetencji pozwalających na aktywną komunikację i udział w życiu społecznym i „każdy nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów”[960]. Spójrzmy więc na poszczególne kompetencje medialne i podejście do kształtowania ich w podstawach programowych.

Korzystanie z informacji

Stara podstawa programowa

[SP] W części ogólnej starej podstawy programowej dla szkoły podstawowej (wspólnej dla klas I-III i IV-VI) znalazło się sporo zapisów poświęconych wadze kształtowania umiejętności korzystania ze źródeł i wyszukiwania informacji, odpowiedniego wyposażenia szkolnej biblioteki w zasoby tradycyjne i elektroniczne oraz stwarzania uczniom przez nauczycieli warunków do „nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych, na zajęciach z różnych przedmiotów”[961].

W podstawie dla klas I-III znalazły się zalecenia dotyczące umożliwienia uczniowi korzystania z różnych źródeł informacji, rozwijania umiejętności wyszukiwania informacji w tekście, ale też na stronach internetowych, korzystania ze słowników (w tym w języku obcym) i bibliotek[962].

W klasach IV-VI uwaga zwrócona została na podobne aspekty, tyle, że zostały one rozbudowane i przypisane do poszczególnych przedmiotów. Głównie było to korzysta-

[959] Stara podstawa – liceum, s. 74.
[960] Nowa podstawa – liceum, s. 4.
[961] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 9-10
[962] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 13, 18, 19, 23, 25, 27.

nie z różnorodnych źródeł (encyklopedii, słowników, źródeł multimedialnych)[963] i samodzielne wyszukiwanie informacji[964]. Najwięcej wzmianek znalazło się w podstawie historii i społeczeństwa, języka polskiego i zająć komputerowych[965]. Jeśli chodzi o krytyczne podejście do informacji, odniesień było niewiele, jedynie w kontekście wyciągania wniosków ogólnie z informacji lub z przesłanek w tekstach[966]. W obszarze wykorzystywania informacji znalazły się głównie ogólne zapisy o selekcjonowaniu i porządkowaniu informacji[967], przetwarzaniu informacji różnego rodzaju (tekstowych, liczbowych i graficznych)[968] oraz prezentowaniu[969].

[GIM] W starej podstawie programowej dla gimnazjów znalazły się odniesienia do umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji, zarówno księgozbioru, jak i zasobów multimedialnych i świadomego wyszukiwania informacji z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych[970]. Kilkukrotnie podkreślone zostało samodzielne docieranie do informacji oraz wyszukiwanie jej w zasobach internetowych, środkach masowego przekazu i mediach elektronicznych[971]. Zaakcentowane zostało krytyczne podejście do informacji, komunikatów i przekazów reklamowych oraz umiejętność odróżniania opinii od faktów i fikcji od prawdy[972]. Wskazano również na umiejętność przetwarzania i wykorzystywania wyszukanych informacji[973].

[LO] W starej podstawie programowej dla liceów, rozwój tej kompetencji został mocno zaakcentowany w części ogólnej, gdzie mowa była o zapewnieniu uczniom warunków do „nabywania umiejętności wyszukiwania, porządkowania i wykorzystywania informacji z różnych źródeł, z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych na zajęciach z różnych przedmiotów", z podkreśleniem wagi przygotowania ich do samokształcenia, a także krytyczne podejście do analizy informacji oraz wykorzystywanie na zajęciach informacji z różnych źródeł[974]. Zaakcentowano także rolę biblioteki szkolnej i wyposażenie w księgozbiór oraz zasoby multimedialne[975].

---

[963] Stara podstawa – szkoła podstawowa (j. polski, języki obce, przyroda, historia i społeczeństwo, zajęcia komputerowe, plastyka, muzyka), s. 34, 35, 38, 43, 54, 58, 51, 61, 65.
[964] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 38, 54, 41, 42.
[965] *Tamże*, s. 38-42, 29, 53, 54.
[966] *Tamże*, s. 30, 49, 59.
[967] Stara podstawa – szkoła podstawowa (historia i społeczeństwo), s. 38.
[968] Stara podstawa – szkoła podstawowa (matematyka, zajęcia komputerowe), s. 49, 54.
[969] Stara podstawa – szkoła podstawowa (przyroda), s. 43, 46.
[970] Stara podstawa – gimnazjum, s. 10, 79, 9-10, 74, 175, 214.
[971] *Tamże*, s. 78, 312, 111, 152, 252, 274.
[972] *Tamże*, s. 73, 78, 151, 79, 274.
[973] *Tamże*, s. 74, 149, 175, 188, 214, 230, 241, 244, 252, 288.
[974] Stara podstawa – liceum, s. 73-74.
[975] *Tamże*, s. 74.

W podstawach części przedmiotów znalazły się zapisy o korzystaniu z różnych źródeł informacji, w tym mediów i internetu, samodzielnym docieraniu do nich i ocenie przydatności[976], wątek manipulacji językowej, umiejętności oddzielania faktów od opinii[977] (rzadziej wątek krytycznej analizy przekazów medialnych[978]), a także wykorzystania informacji, czasami z odwołaniem do specyfiki medium[979], integracji informacji z różnych źródeł[980], oraz jednostkowa wzmianka o współtworzeniu zasobów w Sieci[981].

Nowa podstawa programowa

[SP] W aktualnej, nowej podstawie programowej dla szkoły podstawowej w części ogólnej (wspólnej dla klas I-III i IV-VIII) nacisk położony jest na rozwój kompetencji krytycznego i logicznego myślenia, poszukiwania i krytycznej analizy informacji i przygotowania uczniów do krytycznych i świadomych wyborów w trakcie korzystania z zasobów internetowych, pojawia się też wzmianka o kształtowaniu relacji z użytkownikami Sieci opartych na wzajemnym szacunku[982].

W podstawie dla klas I-III oprócz treści będących w starej podstawie, wyraźniej i częściej akcentowane jest korzystanie ze źródeł informacji i nowoczesnych technologii oraz ze źródeł w języku obcym[983]. Pojawia się zapis o kształtowaniu umiejętności „stawiania pytań, dostrzegania problemów, zbierania informacji potrzebnych do ich rozwiązania, planowania i organizacji działania, a także rozwiązywania problemów"[984]. Znajdują się ponadto odniesienia do krytycznego podejścia do informacji (czego nie było w starej podstawie), zarówno na poziomie ogólnym – uczeń powinien osiągnąć „potrzebę i umiejętność samodzielnego, refleksyjnego, logicznego, krytycznego i twórczego myślenia", jak i szczegółowym – uczeń powinien mieć świadomość istnienia nieprawdziwych informacji w przestrzeni wirtualnej i publicznej i umieć je weryfikować przez zadawanie pytań[985]. Znacznie więcej niż w starej podstawie jest także zapisów z obszaru wykorzystania informacji, na poziomie operacyjnym np. pisania tekstów

[976] Stara podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie, zakres rozszerzony), s. 163.
[977] Stara podstawa – liceum (j. polski, j. obcy, filozofia, historia sztuki, biologia, etyka, historia i społeczeństwo – przedmiot uzupełniający), s. 84, 101, 127, 118, 198, 273, 273.
[978] Stara podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie – zakres rozszerzony, wychowanie fizyczne, przyroda – przedmiot uzupełniający), s. 163, 263, 306.
[979] Stara podstawa – liceum (wiedza o kulturze), s. 109.
[980] Stara podstawa – liceum (historia), s. 135, 138.
[981] Stara podstawa – liceum (informatyka – zakres rozszerzony), s. 257.
[982] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 11, 12, 13.
[983] *Tamże*, s. 17, 49, 57, 40, 41, 44, 49.
[984] *Tamże*, s. 33.
[985] *Tamże*, s. 33, 41.

z użyciem aplikacji komputerowych, jak i ogólnym „uczeń przekształca informacje i tworzy innowacje, w tym własne strategie myślenia”[986].

W nowej podstawie dla klas IV-VIII również widoczne są zmiany, pojawia się znacznie więcej odniesień do korzystania z internetowych źródeł informacji niż to miało miejsce w starej podstawie, z podkreśleniem umiejętności wyboru rzetelnych źródeł, stosowania cytowań, przypisów i odsyłaczy[987]. Więcej jest nawiązań do kompetencji wyszukiwania informacji, bardzo często z zaznaczeniem źródeł internetowych. Podkreślona jest kilkukrotnie potrzeba kształtowania samodzielności w docieraniu i wyszukiwaniu informacji oraz efektywnego posługiwania się technologiami informacyjno komunikacyjnymi[988]. W odróżnieniu od starej podstawy, położony jest bardzo duży nacisk na krytyczne podeście do informacji (słowo „krytyczne” w odniesieniu do informacji pojawia się ponad 10 razy[989]) i jej weryfikację, zarówno samodzielnie pozyskiwanych informacji, jak i przekazów reklamowych, a także na umiejętność rozpoznawania manipulacji[990]. Więcej odniesień niż w starej podstawie jest również do wykorzystywania informacji, chociaż bez specjalnych zmian co do samych treści. Wyjątkiem jest zapis o porządkowaniu informacji i wiedzy, i pogłębianiu jej w kontekście samokształcenia i wykorzystania do własnego rozwoju[991].

[LO] W nowej podstawie programowej dla liceów kompetencja ta jest mocno akcentowana w części ogólnej, gdzie mowa jest o kształtowaniu umiejętności „samodzielnego docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy oraz wartościowania, rzetelnego korzystania ze źródeł” oraz „krytycznej analizy informacji”, a także, podobnie jak w starej podstawie potrzeba zagwarantowania przez nauczycieli uczniom warunków do nabywania tych umiejętności oraz dokumentowania swojej pracy z zastosowaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych”[992]. Podkreślone jest, że mają to być świadome i odpowiedzialne wybory w zakresie korzystania z zasobów internetu[993]. Wskazana jest też rola biblioteki szkolnej jako miejsca dysponującego księgozbiorem tradycyjnym i multimedialnym[994]. W częściach poświęconych poszczególnym przed-

[986] *Tamże*, s. 35, 54.
[987] *Tamże*, s. 64, 75, 85, 110, 111, 115, 129, 129, 143, 211, 19, 60.
[988] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (j. polski, geografia, język mniejszości narodowej lub etnicznej), s. 60, 64, 70, 129, 215.
[989] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 64, 70, 69, 91, 108, 25, 141, 150, 179, 215.
[990] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (j. polski), s. 60, 68.
[991] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (j. polski, język mniejszości narodowej lub etnicznej), s. 60, 215.
[992] Nowa podstawa – liceum, s. 3, 5.
[993] *Tamże*, s. 4, 5.
[994] *Tamże,* s. 3.

miotom, w większości znajdują się zapisy dotyczące korzystania z różnorodnych źródeł informacji (chociaż nie we wszystkich[995]), krytycznej oceny informacji z różnych źródeł i czasem oceny przekazów medialnych), nawet na przedmiotach pozornie zaskakujących, jak wychowanie fizyczne[996], oraz wykorzystywaniu informacji.

Oceniając zapisy w podstawach programowych dotyczące kształtowania kompetencji „korzystania z informacji", można stwierdzić, że była ona i jest przedmiotem troski. W starej podstawie było do niej sporo odniesień, chociaż brakowało nacisku na krytyczne podejście i media cyfrowe, niemniej jednak przy założeniu rzetelnej realizacji tych zapisów powinny one przekładać się na dobry poziom tej kompetencji u uczniów. W zmianach wprowadzonych w nowej podstawie dla szkół podstawowych widać progres, zarówno w klasach I-III jak i IV-VIII. Pozytywnie wyglądają zapisy odnoszące się do umiejętności krytycznego i samodzielnego myślenia, selekcji informacji oraz wykorzystywaniu informacji do tworzenia własnych strategii myślenia. Także w liceach widać nacisk na te kompetencje, szczególnie na krytyczną analizę informacji. Ta zmiana z pewnością jest dobrym krokiem w stronę kształtowania u dzieci i młodzieży umiejętności obrony przez zalewem informacji, i krytycznego jej odbioru.

Jednostka w środowisku medialnym

Stara podstawa programowa

[SP] W starej podstawie programowej dla klas I-III prawie nie występowały odniesienia do tej kompetencji. Pojawiła się jedynie krótka wzmianka o realizacji prostych projektów służących między innymi kształtowaniu swojego wizerunku i otoczenia, ale bez odniesienia do środowiska medialnego[997].

W podstawie dla klas IV-VI nawiązań było już nieznacznie więcej niż w klasach I-III. Dotyczyły komunikowania się za pomocą komputera i technologii informacyjno-komunikacyjnych i korzystania z poczty elektronicznej przy realizacji projektów grupowych (zajęcie komputerowe) oraz dostosowania sposobu wyrażania się do sytuacji komunikacyjnej i zamierzonego celu (język polski)[998].

[GIM] W podstawie dla gimnazjów nie było zbyt wielu odniesień w podstawie. Pojawiły się ogólne sformułowania o komunikacji za pomocą komputera i technologii in-

[995] Brakuje np. w filozofii, wychowaniu do życia w rodzinie, etyce.
[996] Nowa podstawa – liceum (wychowanie fizyczne), s. 309.
[997] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 20.
[998] *Tamże*, s. 31, 53, 54.

formacyjno-komunikacyjnych, świadomego i odpowiedzialnego korzystania z nich oraz szczegółowe odniesienie do uświadamiania konsekwencji anonimowości w komunikacji w Sieci – łatwego niebezpieczeństwa oszustwa i manipulacji, łatwego obrażania[999].

[LO] Również niewiele uwagi poświęcono tej kompetencji w podstawie dla liceów. Zapisy dotyczyły jedynie kilku przedmiotów w kontekście wykorzystywania technologii komunikacyjno-informacyjnych do komunikacji i współpracy z nauczycielami i innymi uczniami, a także z innymi osobami, m. in. przesyłania danych oraz udziału w dyskusjach na forach i czatach[1000].

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie programowej dla szkół podstawowych w części ogólnej, w przeciwieństwie do starej podstawy, pojawia się zapis dotyczący nabywania kompetencji komunikacji i współpracy w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych[1001].

W podstawie dla klas I-III znajduje się więcej odniesień niż w starej podstawie. Pojawia się zapis o umiejętności odróżniania świata fikcyjnego od rzeczywistego i bytów rzeczywistych od medialnych[1002]. Dużo uwagi poświęcone jest relacjom i współpracy – umiejętności rozpoznawania, rozumienia i nazywania emocji innych osób, uświadamianiu potrzeby tworzenia relacji, a także budowania relacji, współpracy i samodzielnej organizacji działania w małych grupach, w tym z wykorzystaniem technologii[1003].

W nowej podstawie dla klas IV-VIII kontynuowany jest wątek komunikacji niewerbalnej, zapoczątkowanych na wcześniejszym etapie kształcenia, pojawia się temat wyrażania własnych intencji, autoprezentacji i kształtowania wizerunku[1004]. Podkreślone jest świadome i odpowiedzialne korzystanie (jako odbiorca i nadawca) z elektronicznych środków przekazywania informacji oraz przyjmowanie odpowiedzialności za „manifestowane reakcje, wypowiadane i pisane słowa"[1005]. Podobnie, jak w podstawie dla klas I-III znajdują się zapisy dotyczące rozwijania komunikacji i współpracy w grupie, w tym w środowisku wirtualnym (na platformie, w chmurze), z poszanowaniem zasad obowiązujących w tym środowisku[1006].

---

[999] Stara podstawa – gimnazjum, s. s. 251, 251, 276, 81.
[1000] Stara podstawa – liceum (j. obcy, informatyka – zakres podstawowy i rozszerzony), s. 101, 97, 155, 257.
[1001] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 14.
[1002] *Tamże*, s. 35.
[1003] *Tamże*, s. 32, 39, 44.
[1004] *Tamże*, s. 63, 201, 210, 104.
[1005] *Tamże*, s. 212, 201.
[1006] *Tamże*, s. 175-177.

[LO] W nowej podstawie programowej dla liceów pojawia się wzmianka o bezpiecznym budowaniu swojego wizerunku w przestrzeni medialnej[1007]. W temacie komunikacji można znaleźć zapis dotyczący „nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci" i sporadycznie odnośniki w podstawach niektórych przedmiotów[1008]. Jeśli chodzi o szersze otoczenie w Sieci, występuje ogólny zapis „komunikacja i współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami", a dodatkowo mowa jest o komunikacji i współpracy w grupie w kontekście środowiska wirtualnego oraz realizacji konkretnego projektu muzycznego, promowanego m. in. w mediach społecznościowych[1009].

Patrząc na zapisy nowej podstawy programowej dla szkół podstawowych w porównaniu ze starą, z pewnością są krokiem naprzód w sferze przygotowywania dzieci i młodzieży do funkcjonowania w środowisku wirtualnym i mądrego wykorzystania technologii we współpracy. Pozytywne jest też dostrzeżenie problemów, jakie dzieci i młodzież mają z relacjami interpersonalnymi.

Również w podstawie dla liceów widać niewielką pozytywną zmianę. Dostrzeżony został temat kształtowania wizerunku w Sieci (chociaż przypisanie go do przedmiotu informatyka wydaje się spłyceniem tematu) oraz problem jakości komunikacji w Sieci i potrzeby wzajemnego szacunku w relacji z innymi użytkownikami sieci. Krokiem w dobrą stronę, chociaż też niewystarczającym, jest zwrócenie uwagi na współpracę w środowisku wirtualnym. Przykładowe podejście opisane w podstawie muzyki da się i powinno zastosować w większej liczbie przedmiotów.

Język mediów

Stara podstawa programowa

[SP] W części ogólnej starej podstawy programowej dla szkół podstawowych znajdował się zapis, że „nauczyciel powinien poświęcić dużo uwagi edukacji medialnej, czyli wychowaniu uczniów do właściwego odbioru i wykorzystania mediów"[1010].

[1007] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 303.
[1008] Nowa podstawa – liceum, s. 5.
[1009] Nowa podstawa – liceum (część ogólna, informatyka, muzyka), s. 298, 91.
[1010] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 19.

W podstawie dla klas I-III znalazło się ogólne stwierdzenie o umiejętności korzystania z przekazów medialnych i medialnych środków przekazu[1011].

W klasach IV-VI nawiązań do tej kompetencji było już więcej. Pojawiły się odniesienia do rozróżniania tekstów informacyjnych, literackich i reklamowych[1012] i rodzajów tekstów (list prywatny, e-mail, SMS, opowiadanie itp.)[1013], a także specyfiki odbioru przekazów audiowizualnych[1014]. Znalazł się też konkretny zapis o umiejętności komunikowania się za pomocą poczty elektronicznej i stosowania podstawowych zasad netykiety[1015].

[GIM] W podstawie dla gimnazjów, oprócz ogólnego zapisu o umiejętności odbioru komunikatów, w tym nadawanych za pomocą środków audiowizualnych, podkreślona została umiejętność krytycznego podejścia do przekazów, rozróżniania informacji od komentarzy, dostrzegania manipulacji i przejawów agresji, a także konsekwencje stosowania form przekazu charakterystycznych dla elektronicznych środków (np. SMS, e-mail, czat, blog) i konieczność przestrzegania netykiety w komunikacji w Sieci[1016].

[LO] W starej podstawie dla liceów znalazły się odniesienia do różnic w komunikacji tradycyjnej i przez Internet, tekstu linearnego i hipertekstu oraz kształtowania umiejętności wypowiedzi przy użyciu różnych mediów (słowo mówione i pisane, obraz malarski, fotograficzny, filmowy, dźwięk, widowisko, środki multimedialne), a także komunikacji werbalnej i niewerbalnej oraz jednostkowy zapis dotyczący przestrzegania zasad netykiety[1017].

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie programowej w części ogólnej, w przeciwieństwie do starej, nie znajduje się już odniesienie do tej kompetencji.

W podstawie dla klas I-III odniesień jest jeszcze mniej niż w starej, chociaż pojawia się pojęcie netykiety i umiejętności stosowania jej zasad[1018].

[1011] *Tamże*, s. 14, 20.
[1012] Stara podstawa – szkoła podstawowa (j. polski), s. 29.
[1013] Stara podstawa – szkoła podstawowa (j. obcy) , s. 33.
[1014] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 30, 59, 61.
[1015] Stara podstawa – szkoła podstawowa (zajęcia komputerowe), s. 54.
[1016] Stara podstawa – gimnazjum, s. 79, 151, 274, 81, 252.
[1017] Stara podstawa – liceum (j. polski, wiedza o kulturze, podstawy przedsiębiorczości, język mniejszości narodowej i regionalnej, język regionalny – język kaszubski, informatyka – zakres podstawowy), s. 83, 84, 109, 84, 86, 172, 277-279, 286, 254.
[1018] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 39.

W podstawie dla klas IV-VIII znajdują się wszystkie elementy zawarte w starej podstawie, znacznie częściej jednak występują odniesienia do kształtowania umiejętności identyfikacji wypowiedzi, odróżniania różnych typów komunikatów, odróżniania opinii od faktów, rozpoznawania środków perswazji[1019]. Pojawia się też ciekawy zapis „zna konsekwencje stosowania form charakterystycznych dla środków elektronicznych (takich jak SMS, e-mail, czat)"[1020]. Są także zapisy związane z zachowaniem zasad etykiety w komunikacji i norm współżycia społecznego[1021].

[LO] W nowej podstawie dla liceów nawiązanie do tej kompetencji dotyczy głównie do wykorzystania języka w różnych sytuacjach komunikacyjnych, tworzenia form użytkowych, dbałości o precyzję komunikatu i stylu wypowiedzi internetowych[1022], oraz kultury komunikacji medialnej – postępowaniu zgodnie z zasadami netykiety podczas korzystania z „serwisów społecznościowych, e-usług, platform do e-nauczania, zasobów otwartych i wszelkich zasobów umieszczonych również w chmurze"[1023].

Zapisy, które pojawiają się w nowej podstawie programowej dla szkół podstawowych, mogą świadczyć o zwiększaniu nacisku na skuteczne kształtowanie umiejętności obrony przez manipulacją w mediach oraz uświadamianie konsekwencji stosowania form komunikacji cyfrowej. Są z pewnością krokiem w dobrą stronę.

W nowej podstawie programowej dla liceów pozytywną zmianą jest pojawienie się odniesień do zasad funkcjonowania w różnych środowiskach w Sieci. Zapisów tych jest jednak nadal stosunkowo niewiele, a przecież kompetencja ta jest jedną z podstawowych umiejętności we współczesnym świecie.

Kreatywne korzystanie z mediów

Stara podstawa programowa

[SP] W starej podstawie programowej dla szkół podstawowych dla klas I-III znalazł się zapis o tworzeniu tekstów elektronicznych i rysunków za pomocą wybranego edytora grafiki oraz odtwarzaniu animacji i prezentacji multimedialnych[1024].

[1019] *Tamże*, s. 61, 63, 110, 212, 212, 213, 214.
[1020] *Tamże*, s. 212.
[1021] *Tamże*, s. 64, 75.
[1022] Nowa podstawa – liceum (j. polski), s. 25, 30, 32.
[1023] Nowa podstawa – liceum (informatyka, wzmianki również: j. polski, wiedza o społeczeństwie, wychowanie do życia w rodzinie oraz język mniejszości narodowej lub etnicznej), s. 303, 305.
[1024] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 23.

W podstawie dla klas IV-VI odniesień do tej kompetencji było znacznie więcej. Dotyczyły ogólnie podejmowania działalności twórczej za pomocą środków wyrazu plastycznego i innych dziedzin sztuki (fotografika, film) oraz już bardziej szczegółowo – opracowywania za pomocą komputera rysunków, motywów, tekstów, animacji, prezentacji multimedialnych i danych liczbowych[1025].

[GIM] W gimnazjum najwięcej odniesień dotyczyło podejmowania działalności twórczej z wykorzystaniem wytworów mediów cyfrowych i przekazów medialnych (z poszanowaniem praw własności intelektualnej), były to zarówno sfomułowania ogólne, jak i szczegółowe zapisy o opracowywaniu za pomocą komputera rysunków, tekstów, animacji, prezentacji multimedialnych itp.[1026]. Znalazły się także zapisy o prezentacji swoich osiągnięć (także publicznej) np. w formie prezentacji multimedialnej[1027].

[LO] W starej podstawie dla liceów, w zakresie tworzenia i przetwarzania znalazły się zapisy o tworzeniu za pomocą komputera tekstów, danych liczbowych, rysunków, animacji, prezentacji multimedialnych i współtworzenia zasobów w Sieci, a także o przetwarzaniu i prezentowaniu informacji na podstawie źródeł informacji geograficznej oraz projektowaniu publikacji prasowych lub programów telewizyjnych i realizacji projektów w sferze sztuk wizualnych, z podkreśleniem przestrzegania prawa autorskiego i ochrony własności intelektualnej[1028]. Jeśli chodzi o umiejętność prezentowania wystąpił zapis „przygotowuje prezentację lub inną formę wypowiedzi multimedialnej – blog, forum, strona www – na tematy związane z kulturą lokalną i regionu lub z szeroko pojętymi problemami kultury współczesnej" oraz także pomniejsze odniesienia w bardziej klasycznej formie, niezwiązanej z technologiami[1029].

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie dla klas I-III znajdują się podobne odniesienia, jak w starej, chociaż inaczej formułowane. Podkreślone jest też korzystanie z narzędzi multimedialnych i tworzenie prac graficznych łączących rysunek z tekstem[1030].

[1025] Stara podstawa – szkoła podstawowa (plastyka, zajęcia komputerowe), s. 37, 53-54.
[1026] Stara podstawa – gimnazjum (plastyka i zajęcia artystyczne, informatyka i wiedza o społeczeństwie), s. 116-117, 288, 251, 153.
[1027] Stara podstawa – gimnazjum (geografia i wiedza o społeczeństwie), s. 178-179, 318.
[1028] Stara podstawa – liceum (informatyka – zakres podstawowy i rozszerzony, geografia – zakres rozszerzony, zajęcia artystyczne – przedmiot uzupełniający), s. 254-255, 257, 183, 288-289.
[1029] Stara podstawa – liceum (wiedza o kulturze, ekonomia w praktyce, przyroda – przedmioty uzupełniające), s. 110, 294, 305, 309.
[1030] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 42, 44.

W podstawie dla klas IV-VIII odniesień do wykorzystania nowych technologii w podejmowanej działalności jest znacznie więcej, mowa jest o tworzeniu projektów interdyscyplinarnych, prezentacji, projektów wystaw, czy krótkich filmów z wykorzystaniem technologii multimedialnych[1031]. W przeciwieństwie do starej podstawy, sporo uwagi poświęcone jest prezentowaniu swoich dokonań – projektów indywidualnych lub zespołowych, prezentowaniu swoich zainteresowań, a nawet autoprezentacji[1032].

[LO] W nowej podstawie dla liceów mowa jest o tworzeniu rozbudowanych prezentacji, w tym z wykorzystaniem technik multimedialnych, stron internetowych zgodnie ze standardami i wzbogaconych o różnorodne elementy, korzystaniu z oprogramowania i serwisów dedykowanych budowie stron, opublikowaniu stron w Internecie, a także współtworzeniu otwartych zasobów i umieszczaniu ich w sieci, m.in. na platformie do e-nauczania[1033]. Pojawia się zapis o samodzielnej lub grupowej realizacji przekazu audio lub audio-video z wykorzystaniem narzędzi rejestrujących (np. komputer, tablet, kamera, dyktafon, telefon) i dokumentowaniu dzieł i wydarzeń w formie fotografii, filmu lub prezentacji multimedialnej, oraz organizacji samodzielnej lub zespołowej „wirtualnej" wystawy prac[1034]. W niewielkim stopniu kształtowanie tych kompetencji pojawia się jeszcze na różnych przedmiotach[1035]. Jeśli chodzi o „prezentowanie", najciekawszy wątek to „przygotowuje materiał do zamieszczenia w Internecie na temat działań indywidualnych lub grupowych w życiu publicznym (np. w wątku publicznym swojego profilu na portalach społecznościowych lub na blogu)[1036].

Porównując obydwie podstawy programowe, widać, że rozwój tej kompetencji był postrzegany przez szkołę jako istotny i kiedyś i dzisiaj, pozostaje więc tylko pytanie o poziom i jakość realizacji tych zapisów w procesie nauczania.

[1031] *Tamże*, s. 68, 85.
[1032] *Tamże*, s. 60,64, 123, 124, 128, 179, 215.
[1033] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 300.
[1034] Nowa podstawa – liceum (muzyka – poziom podstawowy, plastyka – poziom podstawowy), s. 89-90, 99-102.
[1035] J. polski, historia, wiedza o społeczeństwie, historia muzyki, historia sztuki, geografia (nowa podstawa – liceum).
[1036] Nowa podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie), s. 139.

Etyka i wartości w komunikacji i mediach

Stara podstawa programowa

[SP] W starej podstawie programowej dla szkół podstawowych dla klas I-III nie znalazły się odniesienia do tej kompetencji.

W podstawie dla klas IV-VI znalazły się już, ale nieliczne. Pojawił się zapis o przestrzeganiu zasad etycznych i prawnych związanych z korzystaniem z komputera i Internetu oraz ocenie możliwych zagrożeń oraz wzmianka o zasadach i kryteriach wyborów mediów – czasopism, książek, filmów i programów telewizyjnych[1037].

[GIM] W zakresie tej kompetencji w podstawie dla gimnazjów niewiele było wskazań. Pojawił się jedynie zapis dotyczący umiejętności oceny korzyści i niebezpieczeństw wynikających z rozwoju informatyki i powszechnego dostępu do informacji, temat wpływu na człowieka korzystania ze środków masowego oraz zagadnień etycznych i prawnych związanych z ochroną własności intelektualnej i ochroną danych [1038].

[LO] W podstawie dla liceów w zakresie tej kompetencji pojawiły się odniesienia do zagadnień w skali makro np. wpływu nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych na rynek pracy, gospodarkę i życie codzienne, zagrożeń i szans wynikających z rozwoju technologii informacyjno-komunikacyjnych, czy wpływu form przekazu na treść przekazu[1039]. Mowa była także o zasadach etycznych, jakimi powinny kierować się media, przykładach kontrowersyjnych działań dziennikarzy i mediów, rozumienia zasady wolności słowa i przypadków jej nadużycia[1040]. Można było znaleźć zapis o stosowaniu norm etycznych i prawnych w mediach związanych z „rozpowszechnianiem programów komputerowych, bezpieczeństwem i ochroną danych oraz informacji w komputerze i w sieciach komputerowych”[1041]. W podstawie przedmiotu uzupełniającego przyroda jedna część poświęcona była nauce w mediach, w szczególności sposobie prezentacji, przekłamaniom, ich roli w rozpowszechnianiu informacji[1042]. Nie znalazły się odniesienia do wyzwań etycznych, które mogą pojawić się w relacjach przez media.

[1037] Stara podstawa – szkoła podstawowa (zajęcia komputerowe, wychowanie do życia w rodzinie), s. 54, 57.
[1038] Stara podstawa – gimnazjum, s. 253, 269.
[1039] Stara podstawa – liceum (geografia – zakres rozszerzony, informatyka, historia i społeczeństwo – przedmiot uzupełniający), s. 181, 256, 259, 291.
[1040] Stara podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie – zakres podstawowy) s. 163.
[1041] Stara podstawa – liceum (informatyka – zakres podstawowy), s. 260.
[1042] Stara podstawa – liceum (przyroda – przedmiot uzupełniający), s. 296, 297, 298, 308.

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie programowej dla klas I-III pojawia się ogólny zapis o osiąganiu przez ucznia potrzeby i umiejętności samodzielnego, refleksyjnego, logicznego, krytycznego i twórczego myślenia oraz świadomości pozytywnego znaczenia technologii w życiu człowieka[1043].

W części dla klas IV-VIII znajduje się trochę więcej treści związanych z tą kompetencją. Sporo z nich dotyczy uświadamiania uczniom korzyści i zagrożeń związanych z Internetem i technologiami, odpowiedzialności i etyki w korzystaniu z mediów[1044].

[LO] W podstawie programowej dla liceów, kompetencji „etyka i wartości w komunikacji i mediach" również poświęcono niewiele miejsca. W części ogólnej podstawy nie ma w ogóle wzmianki na ten temat. Najbardziej rozbudowane odniesienia można znaleźć w przedmiocie etyka – mowa jest o właściwym i niewłaściwym wykorzystywaniu nowych technologii, w szczególności technologii informatycznych, problemach moralnych dotyczących postępu naukowo-technicznego, refleksji etycznej[1045]. Poza tym pojawiają się zapisy o rozumieniu znaczenia i roli mediów we współczesnym świecie, roli współczesnych mediów w debacie publicznej, wpływie mediów na społeczny odbiór przyczyn i skutków konfliktów na świecie[1046]. Znaleźć można też odniesienia do etyki dziennikarskiej i Rady Etyki Mediów i wpływu reklamy na klientów[1047]. Nie ma zapisów odnoszących się do wyzwań etycznych w relacjach przez media. Kwestie norm prawnych w mediach i komunikacji poruszane są głównie w aspekcie ochrony praw autorskich, własności intelektualnej i wizerunku[1048].

Patrząc na te zapisy dotyczące szkoły podstawowej, odnosi się wrażenie, że rozwój tej kompetencji raczej był i nie jest specjalnie istotną kwestią dla autorów podstawy programowej.

W podstawie liceum jest nieznacznie lepiej, ale choć pojawiają się odniesienia ogólnie do problemów etycznych związanych z mediami, to całkowicie pominięta jest kwestia kształtowania swoich własnych postaw w komunikacji i korzystaniu z mediów.

[1043] Nowa podstawa – szkoła podstawowa , s. 33, 41.
[1044] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (wiedza o społeczeństwie, technika, informatyka, etyka), s. 106, 182, 179, 205.
[1045] Nowa podstawa – liceum (etyka), s. 325.
[1046] Nowa podstawa – liceum (j. polski, wiedza o społeczeństwie, geografia), s. 41, 150, 166.
[1047] Nowa podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie – zakres rozszerzony, j. polski, podstawy przedsiębiorczości), s. 150, 31, 197.
[1048] Nowa podstawa – liceum (j. polski, j. obcy, muzyka, plastyka, historia sztuki, informatyka, etyka), s. 25, 47, 12, 91-92, 102, 109, 289, 304, 329.

Prawo w komunikacji i mediach

Stara podstawa programowa

[SP] W starej podstawie programowej dla klas I-III znalazły się zapisy dotyczące znajomości praw i obowiązków ucznia oraz świadomości równości ludzi niezależnie miejsca urodzenia, wyglądu, wyznawanej religii i statusu materialnego, a także krótka wzmianka o korzystaniu z przekazów medialnych i wykorzystywaniu w swojej działalności twórczej zgodnie z elementarną wiedzą o prawach autora[1049].

W podstawie dla klas IV-VI niewiele było nawiązań do tej kompetencji, pojawiły się jedynie zapisy odnośnie praw i obowiązków różnych grup społeczności (ale nie w odniesieniu do mediów) oraz korzystania z przekazów medialnych i stosowania ich wytworów w swojej działalności twórczej w zgodzie z prawem autorskim[1050].

[GIM] W podstawie gimnazjum niewiele było odniesień. Pojawił się zapis o przestrzeganiu podstawowych zasad prawa autorskiego dotyczących ochrony własności intelektualnej oraz ogólne zagadnienia związane z prawami człowieka, mniejszości i praw konsumenta[1051].

[LO] W starej podstawie programowej dla liceów, odniesienia do zagadnień związanych ze stosowaniem prawa w kontekście mediów dotyczyły prawa do prywatności, w tym do ochrony danych osobowych i prawa obywatela w kontaktach z mediami, rozpowszechniania programów komputerowych, przestępczości komputerowej, poufności, bezpieczeństwa i ochrony danych oraz informacji w komputerze i w sieciach komputerowych[1052]. Znalazły się też zapisy dotyczące praw i wolności człowieka i sposobów ochrony, praw obywatelskich, praw mniejszości, instytucji stojących na straży praw, rozpoznawania naruszania praw człowieka i podejmowania działań zaradczych oraz nabywania praktycznych umiejętności napisania np. skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich czy Rzecznika Praw Dziecka[1053]. Można było znaleźć też wzmianki dotyczące praw konsumenta oraz instytucji stojących na ich straży oraz praktyczne umiejętności składania reklamacji w przypadku niezgodności towaru z umową[1054].

[1049] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 21, 24, 20.
[1050] *Tamże*, s. 37-39.
[1051] Stara podstawa – gimnazjum, s. 116, 151-152, 155.
[1052] Stara podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie – zakres podstawowy, informatyka – zakres podstawowy), s. 158, 256.
[1053] Stara podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie, zakres podstawowy), s. 157-159.
[1054] Stara podstawa – liceum (podstawy przedsiębiorczości, zakres podstawowy), s. 172.

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie programowej dla klas I-III nie ma wielu nowych elementów w stosunku do starej podstawy. Podkreślona jest jedynie konieczność respektowania norm i reguł uczestnictwa w grupach i wspólnotach, których członkiem się jest oraz pojawia się wzmianka o stowarzyszeniach osób niepełnosprawnych w kontekście praw niepełnosprawnych[1055] .

W podstawie dla klas IV-VIII równie dużo jak w starej podstawie, a nawet więcej jest wzmianek o znajomości praw i obowiązków ucznia i respektowaniu ich, prawach i wolnościach człowieka, prawach i równości w dostępie do technologii i informacji[1056]. Mocno podkreślona jest kwestia poszanowania cudzej własności intelektualnej w Sieci, odpowiedniego cytowania wypowiedzi, niepublikowania prac w Sieci bez zgody ich twórcy, ochrony wizerunku, niedopuszczania do plagiatów i właściwej oceny moralnej takich czynów[1057].

[LO] W podstawie dla liceów odniesienia do tej kompetencji dotyczą praw i wolności człowieka, praw obywatelskich, praw mniejszości oraz instytucji stojących na straży praw, oraz nabywania praktycznych umiejętności napisania np. skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich[1058]. Mowa jest także o prawach i instytucjach chroniących konsumenta, drogach ich egzekwowania, składania reklamacji, korzystania z pozasądowych metod rozwiązywania sporów konsumenckich[1059]. W zakresie tematyki ochrony danych osobowych i dóbr osobistych zapisy dotyczą postępowania zgodnego z regulacjami prawnymi odnoszącymi się do ochrony danych osobowych, ochrony informacji, w tym informacji wrażliwych, danych i bezpieczeństwa systemu operacyjnego, szyfrowania informacji[1060].

Omawiana kompetencja była i jest przedmiotem zainteresowania podstaw programowych. W nowej podstawie wydaje się, że występuje więcej odniesień do aspektów funkcjonowania w Sieci, chociaż w sposób nie do końca przemyślany. Trudno zrozumieć chociażby dlaczego tak istotne kompetencje, jak chronienie swoich danych, potrzebne we współczesnym świecie każdemu człowiekowi, nie znajdują się w podstawie

[1055] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 39, 53.
[1056] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 104-106, 110, 177, 204.
[1057] *Tamże*, s. 60, 68, 89, 91, 106, 110, 179, 204.
[1058] Nowa podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie), s. 141, 145, 157, 161.
[1059] Nowa podstawa – liceum (geografia, poziom rozszerzony), s. 191, 194, 195.
[1060] Nowa podstawa – liceum, s. 303 (informatyka – nowa podstawa – liceum).

programowej liceum wiedzy o społeczeństwie, której celem jest przecież przygotowanie do funkcjonowania w społeczeństwie.

Ekonomiczne aspekty działania mediów

Stara podstawa programowa

[SP] W obszarze kompetencji „ekonomiczne aspekty działania mediów" brak było jakichkolwiek odniesień w starej podstawie programowej dla klas I-III. W podstawie dla klas IV-VI znalazła się tylko wzmianka o rozumieniu pojęcia wolności wyborów, wolności słowa i wolności mediów w kontekście państwa demokratycznego[1061].

[GIM] W podstawie gimnazjum występowało nawiązanie do roli środków masowego przekazu w życiu człowieka, oraz charakterystyki różnych środków masowej komunikacji w tym Internetu[1062].

[LO] Jeśli chodzi o zapisy w starej podstawie liceów, odniesienia można znaleźć jedynie do funkcji mediów, ich niezależności i pluralizmu, najważniejszych mediów w Polsce i na świecie a także zadań Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Urzędu Kontroli Elektronicznej[1063].

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie dla klas I-III, podobnie jak w starej nie ma odniesień do tej kompetencji. W podstawie dla klas IV-VIII również, pojawia się jedynie wzmianka o posiadaniu podstawowej wiedzy na temat środków masowego przekazu[1064].

[LO] W podstawie liceum pojawiają się podobne zapisy i dotyczą znajomości współczesnych polskich mediów i ich profilu, roli Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, ale też przykładów ograniczania wolności mediów, czy zależności krytycyzmu mediów od orientacji politycznej[1065]. Pojawia się też wzmianka o wprowadzeniu w zagadnienia związane z ochroną dóbr kultury i własności intelektualnej[1066].

Porównując obie podstawy programowe, można stwierdzić, że treści związane z omawianą kompetencją były i są w nich obecne w niewielkim stopniu.

[1061] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 39.
[1062] Stara podstawa – gimnazjum, s. 151.
[1063] Stara podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie – zakres rozszerzony), s. 162, 167.
[1064] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 104, 108.
[1065] Nowa podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie), s. 139, 154.
[1066] Nowa podstawa – liceum (plastyka – poziom podstawowy), s. 13.

Kompetencje cyfrowe

Stara podstawa programowa

[SP] W starej podstawie programowej klas I-III znalazły się zapisy odnośnie obsługi i budowy komputera oraz korzystania z oprogramowania, a także higieny korzystania z urządzeń komputerowych[1067]. Zabrakło odniesień z obszaru krytycznego i analitycznego myślenia.

W podstawie dla klas IV-VI większość zapisów dotyczyło korzystania z oprogramowania, pomocy dostępnej w programach, zapisywania wyników swojej pracy oraz zasad bezpiecznej i higienicznej pracy przy komputerze[1068]. Pojawił się też ważny zapis dotyczący rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji z wykorzystaniem komputera i sterowania obiektem na ekranie[1069].

[GIM] W starej podstawie dla gimnazjów znalazło się stosunkowo dużo zapisów. Mowa była o bezpiecznym posługiwaniu się komputerem i oprogramowaniem, ze szczegółowym wypisaniem umiejętności i osiągnięć w tym zakresie, a także o wykorzystaniu komputera, programów i gier edukacyjnych do poszerzania wiedzy i umiejętności z różnych obszarów i rozwijania zainteresowań[1070]. Podkreślone zostało rozwiązywanie problemów i podejmowanie decyzji z wykorzystaniem komputera i z zastosowaniem podejścia algorytmicznego[1071]. W zakresie higieny korzystania z urządzeń komputerowych znalazło się tylko odniesienie do zagrożeń związanych z uzależnieniami od komputera[1072].

[LO] W części ogólnej starej podstawy programowej dla liceów znalazł się zapis dotyczący umiejętności sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi oraz myślenia naukowego[1073]. Mowa była o bezpiecznym posługiwaniu się komputerem i oprogramowaniem, podłączaniu urządzeń zewnętrznych, wykorzystaniu sieci komputerowej oraz komunikowaniu się za pomocą komputera i technologii informacyjno-komunikacyjnych z przestrzeganiem zasad netykiety i norm prawnych, dotyczących bezpiecznego korzystania i ochrony informacji oraz da-

[1067] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 17, 22, 23, 28.
[1068] *Tamże*, s. 54.
[1069] *Tamże*, s. 53-54.
[1070] Stara podstawa – gimnazjum, s. 81, 111, 251-251, 252-253, 282, 311, 275.
[1071] *Tamże*, s. 251, 253.
[1072] *Tamże*, s. 253.
[1073] Stara podstawa – liceum, s. 73.

nych[1074]. Pojawiły się także zapisy o dobieraniu odpowiednich formatów plików do rodzaju i przeznaczenia zapisanych w nich informacji oraz rozróżnianiu zapisu cyfrowego i analogowego[1075]. Mocno zaakcentowane były umiejętności korzystania z programów edukacyjnych i technologii informacyjno-komunikacyjnych do poszerzania wiedzy i umiejętności z różnych dziedzin, do pracy twórczej i rozwiązywania zadań i problemów szkolnych oraz korzystania z zasobów edukacyjnych portali przeznaczonych do kształcenia na odległość, a także realizacji indywidualnych i zespołowych projektów z wykorzystaniem metod i narzędzi informatyki oraz wykorzystywaniu oprogramowania i gier do poszerzania wiedzy i rozwiania zainteresowań[1076]. Analizując podstawy przedmiotów pod kątem wykorzystania oprogramowania w ich nauce, tylko w podstawie przedmiotu uzupełniającego – przyrody była mowa o wykorzystaniu narzędzi informatycznych w fizyce, chemii, biologii i geografii[1077].

W części ogólnej podstawy zwrócono też uwagę na kształtowanie myślenia naukowego czyli umiejętności „wykorzystania wiedzy o charakterze naukowym do identyfikowania i rozwiązywania problemów, a także formułowania wniosków opartych na obserwacjach empirycznych dotyczących przyrody i społeczeństwa"[1078]. Znalazły się zapisy dotyczące umiejętności logicznego i poprawnego rozumowania, rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji z wykorzystaniem komputera, z zastosowaniem podejścia algorytmicznego (i szczegółami wymagań)[1079]. Pojawił się również temat realizacji indywidualnych lub zespołowych projektów programistycznych oraz wykorzystania algorytmów w różnych obszarach nauki i życia[1080].

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie w części ogólnej, w przeciwieństwie do starej podstawy, pojawia się rozbudowany zapis o konieczności stworzenia przez szkołę uczniom warunków do nabywania wiedzy i umiejętności potrzebnych do rozwiązywania problemów z wykorzystaniem logicznego i algorytmicznego myślenia, programowania, komputera i urządzeń cyfrowych, aplikacji komputerowych, wyszukiwania i wykorzysty-

[1074] Stara podstawa – liceum (informatyka – zakres podstawowy i rozszerzony), s. 254.
[1075] Stara podstawa – liceum (informatyka – zakres podstawowy, przyroda – przedmiot uzupełniający), s. 255, 307, 300.
[1076] Stara podstawa – liceum (informatyka – zakres podstawowy i rozszerzony), s. 258, 259.
[1077] Stara podstawa – liceum (przyroda – przedmiot uzupełniający), s. 304.
[1078] Stara podstawa – liceum, s. 73.
[1079] Stara podstawa – liceum (filozofia, matematyka , informatyka – zakres podstawowy i rozszerzony), s. 127, 245, 254, 257-259.
[1080] Stara podstawa – liceum (informatyka, zakres rozszerzony), s. 257-259.

wania informacji z różnych źródeł, oraz stosowania tych umiejętności na zajęciach z różnych przedmiotów do realizacji konkretnych zadań[1081].

W podstawie dla klas I-III, w stosunku do starej, jest więcej odniesień do posługiwania się komputerem, urządzeniami cyfrowymi i sieciami komputerowymi oraz aplikacjami do realizacji różnego rodzaju zadań[1082]. W zakresie krytycznego i analitycznego myślenia pojawia się zapis o osiągnięciu potrzeby i umiejętności „samodzielnego, refleksyjnego, logicznego, krytycznego i twórczego myślenia", z precyzyjną listą oczekiwanych osiągnięć ucznia[1083].

W podstawie dla klas IV-VIII oprócz elementów wskazywanych w starej podstawie, kładziony jest też nacisk na wyposażenie sal lekcyjnych w sprzęt komputerowy i tablice multimedialne[1084]. Pojawia się umiejętność zapisu plików w różnych formatach lokalnie lub w Sieci[1085]. Bardzo często podkreślane jest wykorzystywanie aplikacji komputerowych podczas zajęć i precyzyjnie określone wymagania w zakresie korzystania z podstawowych aplikacji – edytora tekstu oraz grafiki, arkusza kalkulacyjnego, programu do tworzenia prezentacji multimedialnej[1086]. Bardzo dużo uwagi poświęcone jest tematowi kształtowania umiejętności rozwiązywania problemów. Pojawia się zapis, że „podstawowe zadanie szkoły – alfabetyzacja w zakresie czytania, pisania i rachowania – wymaga poszerzenia o alfabetyzację w zakresie umiejętności rozwiązywania problemów z różnych dziedzin ze świadomym wykorzystaniem metod i narzędzi wywodzących się z informatyki"[1087]. W świetle tego zapisu wielokrotnie jest mowa o programowaniu, ale rozumianym szerzej, nie tylko jako napisanie programu w języku programowania, ale jako informatyczne podejście do rozwiązywania problemów[1088].

[LO] W nowej podstawie dla liceów w części ogólnej znajduje się zapis dotyczący posługiwania się komputerem i podstawowymi urządzeniami cyfrowymi, nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi oraz aplikacjami komputerowymi[1089]. W odniesieniu do umiejętności obsługi urządzeń komputerowych mowa jest o urządzeniach cyfrowych, sieciach i systemach i działaniu świadomym, przy zachowa-

[1081] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 12, 13.
[1082] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 37-38, 41-42, 44, 57.
[1083] *Tamże*, s. 33, 44-57.
[1084] *Tamże*, s. 86, 103, 115, 154.
[1085] *Tamże*, s. 177, 178.
[1086] *Tamże*, s. 110, 129, 142, 151, 154, 180, 189, 176, 178
[1087] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (informatyka), s. 27.
[1088] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 27, 175, 177-179.
[1089] Nowa podstawa – liceum, s. 3, 5.

niu bezpieczeństwa danych i poszanowania własności intelektualnej[1090]. W podstawach znacznej części przedmiotów znajdują się odniesienia do wykorzystania aplikacji wspierających naukę przedmiotu (także pochodzących z zasobów Internetu) oraz wykorzystaniu programów do realizacji projektów np. programów graficznych do projektowania logo firmy, ulotek[1091]. Największy ciężar kształtowania umiejętności obsługi programów przeniesiony jest jednak na informatykę – skupia się na korzystaniu w odpowiednim stopniu (podstawowym lub zaawansowanym) z programów graficznych, edytorów tekstu, arkuszy kalkulacyjnych, baz danych oraz dla zakresu rozszerzonego - programowania elementów stron internetowych[1092]. Zwrócona jest uwaga na pracę grupową przy wykorzystywaniu aplikacji użytkowych do rozwiązywania problemów, używanie aplikacji w chmurze[1093]. Mniejszy nacisk położony jest na kwestie związane z instalacją i zarządzaniem aplikacjami.

Rozwijanie zdolności krytycznego i logicznego myślenia jest jedną z kwestii mocno akcentowanych w nowej podstawie. W części ogólnej części mowa jest o rozwijaniu „myślenia: analitycznego, syntetycznego, logicznego" oraz kreatywnym rozwiązywaniu problemów z różnych dziedzin[1094]. Kształtowanie tej kompetencji odbywać się powinno głównie na informatyce, w myśl zapisu „rozumienie, analizowanie i rozwiazywanie problemów na bazie logicznego i abstrakcyjnego myślenia, myślenia algorytmicznego i sposobów reprezentowania informacji" oraz „programowanie i rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem komputera oraz innych urządzeń cyfrowych: układanie i programowanie algorytmów, organizowanie, wyszukiwanie i udostępnianie informacji, posługiwanie się aplikacjami komputerowymi"[1095]. Sporadycznie odniesienia do rozwoju tej kompetencji znajdują się w podstawie programowej innych przedmiotów: chemii (rozumowanie, dostrzeganie zależności przyczynowo skutkowych, wnioskowanie, analiza i synteza informacji) oraz filozofii (sposoby wnioskowania)[1096].

[1090] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 305.
[1091] Nowa podstawa – liceum (wiedza o społeczeństwie – zakres podstawowy i rozszerzony, geografia – zakres rozszerzony, chemia – zakres podstawowy i rozszerzony, fizyka, matematyka, wychowanie fizyczne, podstawy przedsiębiorczości), s. 144, 162, 189-191, 247, 264, 194, 295, 314, 315, 308, 310, 201.
[1092] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 299, 305.
[1093] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 306.
[1094] Nowa podstawa – liceum, s. 2, 3.
[1095] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 297.
[1096] Nowa podstawa – liceum (chemia – zakres podstawowy, zakres rozszerzony, filozofia), s. 246, 264, 74, 80.

W obydwóch podstawach programowych kompetencja ta była najbardziej akcentowaną spośród wszystkich, jednak w nowej podstawie środek ciężkości został położony na kształtowanie myślenia analitycznego, syntetycznego i logicznego oraz rozwiązywania problemów. To krok bardzo potrzebny, można zastanawiać się tylko, czy te umiejętności poza informatyką i jednostkowymi innymi przedmiotami, nie powinny być kształtowane także na innych zajęciach.

Bezpieczeństwo/mobilne bezpieczeństwo

Stara podstawa programowa

[SP] W starej podstawie programowej dla klas I-III znalazło się niewiele odniesień do kompetencji związanej z bezpieczeństwem. Jedno dotyczyło świadomości niebezpieczeństw wynikających z anonimowości kontaktów i podawania swojego adresu, ale bez odniesienia do mediów cyfrowych, pozostałe stosowania się do ograniczeń korzystania z komputera, Internetu i multimediów oraz świadomości zagrożeń wiążących się z użytkowaniem tych mediów (zmęczenie wzroku, nadwyrężenie kręgosłupa, ograniczenie kontaktów społecznych)[1097].

W podstawie dla klas IV-VI znalazły się nawiązania do bezpiecznego posługiwania się komputerem i oprogramowaniem, świadomości zagrożeń i ograniczeń związanych z korzystaniem z komputera i Internetu oraz ogólnie zalet i zagrożeń płynących z mediów elektronicznych[1098].

[GIM] W podstawie gimnazjum liczba nawiązań do kompetencji „bezpieczeństwo/bezpieczeństwo mobilne" była znikoma. Pojawił się zapis o bezpiecznym korzystaniu z komputera i oprogramowania oraz odniesienie do świadomości niebezpieczeństwa, oszustwa i manipulacji w Sieci, powodowanych anonimowością uczestników[1099].

[LO] W starej podstawie dla liceów odniesień również było niewiele. Znalazł się jedynie ogólny zapis „przestrzega przy tym zasad netykiety i norm prawnych, dotyczących bezpiecznego korzystania i ochrony informacji oraz danych w komputerach w sieciach komputerowych"[1100]. Trochę więcej znalazło się na informatyce w zakresie rozszerzonym – znajomość mechanizmów związanych z bezpieczeństwem danych oraz za-

[1097] Stara podstawa – szkoła podstawowa, s. 23.
[1098] *Tamże*, s. 53, 39.
[1099] Stara podstawa – gimnazjum, s. 251, 81 (stara podstawa – gimnazjum).
[1100] Stara podstawa – liceum (informatyka, zakres podstawowy), s. 254.

gadnień przestępczości komputerowej, w tym piractwa komputerowego i nielegalnych transakcji w Sieci[1101].

Nowa podstawa programowa

[SP] W nowej podstawie programowej dla klas I-III w obszarze omawianej kompetencji widać znaczny postęp. Pojawiają się konkretne zapisy o umiejętności posługiwania się danymi osobistymi w sposób bezpieczny, zwłaszcza w sytuacjach nowych i wirtualnych, dbania o bezpieczeństwo podczas korzystania z urządzeń cyfrowych i komunikacji za pomocą technologii, z wyraźnym zaznaczeniem konkretnych umiejętności ucznia w tym zakresie[1102]. Jest też odniesienie do świadomości konsekwencji nieodpowiedzialnego korzystanie z technologii dla zdrowia człowieka i konieczności stosowania się do ograniczeń w tym zakresie[1103].

W podstawie dla klas IV-VIII pojawia się nawiązanie do konieczności respektowania prywatności informacji i ochrony danych oraz świadomego i odpowiedzialnego korzystania ze środków społecznego przekazu, w tym Internetu[1104]. Znajdują się też zapisy dotyczące przestrzegania prawa i zasad bezpieczeństwa, oraz praktyczne aspekty profilaktyki antywirusowej i zabezpieczenia komputera z jego zawartością[1105] .

[LO] W nowej podstawie dla liceów sytuacja wygląda nieznacznie lepiej niż w starej. W części ogólnej można znaleźć zapis o kształtowaniu kompetencji bezpiecznego poruszania się w cyberprzestrzeni[1106]. Dalej pojawia się jednostkowe odniesienie do respektowania prywatności informacji i ochrony danych[1107]. Trochę więcej zapisów dotyczy tematu bezpieczeństwa – zagrożeń związanych z nowymi technologiami, przestrzegania prawa i zasad bezpieczeństwa, w szczególności zagadnienia podpisu elektronicznego, szyfrowania, netykiety[1108]. Poruszona jest kwestia cyberprzemocy i procedur postępowania w przypadku wystąpienia jej[1109]. Pojawia się wzmianka o przestrzeganiu bezpieczeństwa w Sieci przy korzystaniu ze źródeł internetowych[1110]. W kwestii uza-

[1101] Stara podstawa – liceum (informatyka, zakres rozszerzony), s. 257, 260.
[1102] Nowa podstawa – szkoła podstawowa, s. 32, 39, 44.
[1103] *Tamże*, s. 39, 40.
[1104] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (informatyka, wychowanie do życia w rodzinie), s. 175, 177, 197, 201.
[1105] Nowa podstawa – szkoła podstawowa (informatyka), s. 175, 177.
[1106] Nowa podstawa – liceum, s. 3, 5.
[1107] Nowa podstawa – liceum, s. 298 (informatyka).
[1108] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 298, 303, 305.
[1109] Nowa podstawa – liceum (edukacja dla bezpieczeństwa), s. 313.
[1110] Nowa podstawa – liceum (język mniejszości narodowych i etnicznych), s. 333, 338.

leżnień w sieci, jedynie w dwóch przedmiotach znaleźć można zapisy o uzależnieniach od komputera, Internetu, oraz w kontekście zagrożeń okresu dojrzewania m. in. uzależnień, pornografii, prostytucji nieletnich, ekshibicjonizmu także w Internecie[1111].

Spoglądając na zapisy nowej podstawy i porównując ze starą, widać niewielki postęp w obszarze omawianej kompetencji. Cenne jest pojawianie się dwóch tematów – przemocy w Sieci i sposobów postępowania w sytuacjach doświadczania jej (chociaż trochę dziwi dlaczego dopiero na poziomie liceum) oraz uzależnień.

Podsumowanie

Na koniec tego podrozdziału kilka refleksji ogólnych dotyczących konstrukcji dokumentu podstaw programowych – zarówno starej, jak i nowej.

Po pierwsze, w części ogólnej podstawy zwykle akcentowane są cele albo zagadnienia szczególnie ważne dla procesu edukacji. Logika nakazywałaby więc rozwijać je w zapisach dotyczących poszczególnych przedmiotów. Tak nie zawsze dzieje się, cel akcentowany na początku wydaje się być gubiony w dalszej części.

Po drugie, pewne kompetencje szczególnie łatwo rozwijać na każdym przedmiocie, np. wyszukiwanie informacji, selekcję źródeł. Z zapisów podstaw programowych dla poszczególnych przedmiotów nie widać, by było to robione. Trudno stwierdzić, czy to wynik świadomej decyzji, czy zagubienia celu, o którym była mowa.

Kolejna rzecz, to silosowość widoczna w podstawach programowych przedmiotów – trudno zauważyć ślady przenikania się, a byłoby to możliwe i korzystne. Kompetencje medialne można łatwo i naturalnie rozwijać w formie projektów z kreatywnym wykorzystaniem mediów, łatwo wyobrazić sobie np. zespołowo tworzoną stronę www o manipulacji w mediach, gdzie splatają się umiejętności, które powinny być kształtowane na różnych przedmiotach.

Analizując uważnie zapisy podstawy, rzuca się w oczy przerzucenie ciężaru kształtowania kompetencji medialnych na przedmiot informatyka, nawet tych, które z powodzeniem mogłaby być kształtowane na innych przedmiotach. Przykładem może być kształtowanie analitycznego myślenia (w zasadzie nadające się jako temat na każdy przedmiot) oraz zagadnienia ochrony danych osobowych i informacji, w tym informacji

[1111] Nowa podstawa – liceum (edukacja dla bezpieczeństwa, wychowanie do życia w rodzinie), s. 318, 322.

wrażliwych (związane z obszarem funkcjonowania w społeczeństwie, do którego powinien przygotowywać przedmiot wiedza o społeczeństwie)[1112].

I na koniec refleksja bardziej formalna, ale równie istotna. Dokument posiada bardzo niejednolitą strukturę – omówienia zakresu podstawowego i rozszerzonego poszczególnych przedmiotów występują albo osobno (w różnych fragmentach tekstu), albo razem (np. w formie tabelarycznej), co tworzy wrażenie chaotyczności i utrudnia śledzenie zapisów i porównywanie. Brakuje spisu treści, czy jakichkolwiek znaczników ułatwiających nawigację. To może wydawać się błahe, ale tak, jak utrudnia poruszanie się po nim czytelnikowi, tak utrudnia zapewne autorom weryfikację całości dokumentów pod kątem kaskadowania celów i spójności zapisów.

3.4.2. Przegląd wytycznych ministerialnych w zakresie kształcenia nauczycieli pod kątem obecności treści dotyczących kształtowania kompetencji medialnych

W niniejszym podrozdziale przeanalizowane zostały standardy przygotowania nauczycieli do zawodu pod kątem obecności zapisów o kształtowaniu kompetencji medialnych. Jest to Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela[1113].

Analizie poddany został moduł 2 – „Przygotowanie w zakresie psychologiczno-pedagogicznym" (oznaczenie [M2]), moduł 3 – „Przygotowanie w zakresie dydaktycznym" (oznaczenie [M3]) oraz cześć ogólna rozporządzenia, odnosząca się do wszystkich modułów.

W skrócie można powiedzieć, że odniesień do kształtowania poszczególnych kompetencji medialnych w rozporządzeniu jest bardzo niewiele.

W obszarze kompetencji „korzystanie z informacji" w części ogólnej pojawia się tylko wskazanie na umiejętność uczenia się i doskonalenia warsztatu pedagogicznego z wykorzystaniem „nowoczesnych środków i metod pozyskiwania, organizowania i przetwarzania informacji i materiałów" oraz zdobywania wiedzy i rozwijania umiejętności korzystając z różnych źródeł i nowoczesnych technologii[1114]. W [M2] module 2

[1112] Nowa podstawa – liceum (informatyka), s. 303.
[1113] *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela,* Dz. U. 2012 poz. 131, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000131/O/D20120131.pdf, 16.04.2019.
[1114] Część ogólna, s. 2, 3.

znajduje się zapis o spostrzeganiu, odbiorze i przetwarzaniu informacji[1115], zaś w [M3] module 3 odniesienie do kształtowania „nawyków systematycznego uczenia się oraz korzystania z różnych źródeł wiedzy, w tym z Internetu"[1116].

W zakresie kompetencji „kreatywne korzystanie z mediów" w części wspólnej dla wszystkich etapów kształcenia pojawia się zapis o wykorzystywaniu środków multimedialnych i nowoczesnych technologii w pracy dydaktycznej oraz współpracy w tym zakresie z opiekunem praktyk[1117]. Dalej na poszczególnych etapach edukacji (klasy I-III, IV-VI, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne) są wzmianki o edukacyjnym zastosowaniu mediów i technologii informacyjnej oraz o kształtowaniu u dziecka umiejętności wykorzystywania komputera w celach edukacyjnych[1118].

W zakresie kompetencji „etyka i wartości w komunikacji i mediach" w [M2] module 2. znajduje się tylko ogólne sformułowanie „media i ich wpływ wychowawczy"[1119].

W obszarze „kompetencje cyfrowe" jest mowa o posiadaniu w zakresie technologii informacyjnej „podstawowej wiedzy i umiejętności w zakresie technik informatycznych, przetwarzania tekstów, wykorzystywania arkuszy kalkulacyjnych, korzystania z baz danych, posługiwania się grafiką prezentacyjną, korzystania z usług w sieciach informatycznych, pozyskiwania i przetwarzania informacji" oraz umiejętności „zróżnicowanego wykorzystywania technologii informacyjnej w pracy pedagogicznej"[1120].

W obszarze kompetencji „bezpieczeństwo/mobilne bezpieczeństwo" tylko w [M2] module 2. pojawia się krótkie hasło „uzależnienia (w tym od środków psychoaktywnych i komputera)"[1121].

Patrząc więc na zapisy rozporządzenia można stwierdzić, że założenia co do kształtowania kompetencji medialnych nauczycieli są znikome (tabela 10), nie widać też specjalnie przygotowania do kształtowania tych kompetencji u uczniów. Z drugiej strony jednak zapisy rozporządzenia mówią o kształtowaniu u nauczycieli umiejętności oceny i interpretacji sytuacji pedagogicznych, kierowania procesem kształcenia i wychowania, indywidualizowania, komunikacji i analizy własnych działań[1122]. W tym sformułowaniu mieści się radzenie sobie z różnymi sytuacjami, także ze zjawiskami i problemami po-

[1115] Moduł 2 (klasy IV-VI, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne), s. 7.
[1116] Moduł 3 (klasy IV-VI, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne), s. 13, 14.
[1117] Część ogólna, s. 3.
[1118] Moduł 3 (klasy IV-VI, gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne, klasy I-III), s. 11, 13, 14, 12.
[1119] Moduł 2, s. 7.
[1120] Część ogólna, s. 4.
[1121] Moduł 2, s. 7.
[1122] Część ogólna, s. 3.

jawiającymi się w efekcie mediatyzacji. Można byłoby więc zaryzykować stwierdzenie, że po prostu nauczyciel powinien sobie z nimi umieć radzić.

Tabela 10. Matryca występowania odniesień do kompetencji medialnych w standardach kształcenia nauczycieli

	CZĘŚĆ OGÓLNA	MODUŁ 2				MODUŁ 3			
		część wspólna	edukacja przedszkolna i klasy I-III	klasy IV-VI	gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna	część wspólna	edukacja przedszkolna i klasy I-III	klasy IV-VI	gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna
korzystanie z informacji	●	●						●	●
jednostka w środowisku medialnym									
język mediów									
kreatywne korzystanie z mediów	●					●	●	●	●
etyka i wartości w komunikacji i mediach		●							
bezpieczeństwo									
prawo w komunikacji i mediach									
ekonomiczne aspekty działania mediów									
kompetencje cyfrowe	●								
mobilne bezpieczeństwo		●							

Czarna kropka oznacza sytuację, gdy występuje jakiekolwiek odniesienie.
Źródło: Opracowanie własne.

3.5. Przegląd najważniejszych działań podejmowanych przez organizacje i instytucje zajmujące się pozaszkolną edukacją medialną dzieci i młodzieży

Jak już zostało wspomniane, szkoła i podejmowane przez nią działania to nie jedyne źródło kształtowania kompetencji medialnych. Silne wsparcie dla szkół oferują różnego rodzaju organizacje i instytucje, realizujące projekty o tematyce medialnej kierowane do uczniów i nauczycieli. Temu właśnie tematowi poświęcony jest niniejszy rozdział.

Obszar ten jest rozległy, organizacji prowadzących działalność w tym zakresie bardzo dużo, trudno dokonać dokładnego skatalogowania ich, zresztą wartość tego byłaby wątpliwa. Stąd autorka postawiła sobie inny cel – w możliwie krótkim czasie zlokalizować po kilka (maksymalnie 6) wartościowych projektów rozwijających wszystkie z badanych kompetencji medialnych. Za założeniami stała myśl, że nauczyciel szukający projektów ma zwykle niewiele czasu, więc realizacja tego zadania przy takich ograniczeniach faktycznie może świadczyć o łatwej dostępności i szerokiej ofercie. Zadanie zostało wykonane, a efekty pracy podsumowane (tabela 11). Przyglądając się zestawieniu, można sformułować kilka wniosków pod kątem najbardziej i najmniej reprezentowanych kompetencji, cykliczności projektów i rodzaju organizacji realizujących je.

Tabela 11. Zestawienie wybranych projektów realizowanych przez NGO rozwijających kompetencje medialne uczniów i nauczycieli.

kompetencja	nazwa projektu	grupa docelowa projektu	krótki opis	rodzaj	organizator
kompetencje medialne (ogólnie)	Olimpiada Medialna	uczniowie szkół ponadgimnazjalnych	konkurs wiedzy i umiejętności związanych z mediami	cykliczny	Fundacja Nowe Media
	Olimpiada Wiedzy o Mediach	uczniowie szkół ponadgimnazjalnych	konkurs wiedzy o mediach	cykliczny	Uniwersytet Warszawski
	IT Szkoła	uczniowie i nauczyciele	platforma edukacyjna z bezpłatnymi zasobami z zakresu technologii informacyjno-komunikacyjnych	ciągły	Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa
	Erasmus + / Edukacja szkolna	uczniowie i nauczyciele	mobilność nauczycieli, partnerstwa szkół	cykliczny	Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
	Olimpiada Cyfrowa	uczniowie szkół ponadgimnazjalnych	rozwijanie kompetencji medialnych	cykliczny	Fundacja Nowoczesna Polska
	edukacjamedialna.edu.pl	uczniowie, nauczyciele	portal z materiałami z obszaru kompetencji medialnych (scenariusze lekcji, kursy, i in.)	ciągły	Fundacja Nowoczesna Polska
korzystanie z informacji	Mind Over Media	uczniowie, nauczyciele	rozwój krytycznego myślenia i odbioru przekazów medialnych - materiały edukacyjne itp.	ciągły	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Noc Bibliotek	szerokie grono, w tym uczniowie i szkoły	promocja czytelnictwa, akcje prowadzone lokalnie, sieciowanie bibliotek	cykliczny	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Wrota wiedzy	uczniowie, nauczyciele	tworzenie bazy wiedzy o portalach edukacyjnych, z narzędziami i materiałami	ciągły	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Kurs cyfrowego obywatelstwa i bezpieczeństwa	nauczyciele, edukatorzy	wiarygodność źródeł, bezpieczne korzystanie z cyfrowych mediów (masowy otwarty kurs online)	ciągły	Fundacja Szkoła z Klasą
	Kultura na widoku	szerokie grono, uczniowie i szkoły	multimedialny projekt; dostęp do ponad 800 utworów z legalnych źródeł	ciągły	Fundacja Legalna Kultura
jednostka w środowisku medialnym	KinoSzkoła	uczniowie, seniorzy	projekcje filmów i warsztaty rozwijające kompetencje medialne i kształtujące postawy moralno-społeczne	cykliczny	"KinoSzkoła" Fundacja Rozwoju Kompetencji Medialnych i Społecznych
język mediów	Akademia Sztuk Dziecięcych	dzieci z przedszkoli i szkół podstawowych	warsztaty z zakresu sztuk plastycznych, grafiki, fotografii, animacji poklatkowej, street artu	cykliczny	Fundacja Piąte Medium
kreatywne korzystanie z mediów	Filmoteka Szkolna. Akcja!	nauczyciele, szkoły	wykorzystanie filmu w edukacji	cykliczny	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Włącz się. Młodzi i media	uczniowie i nauczyciele	tworzenie blogów uczniowskich, nauka operowania językiem, obrazem, filmem oraz warsztaty dla nauczycieli	cykliczny	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Kreatywni w fotografii	młodzież, dorośli	warsztaty fotografii (rozwijanie ekspresji i zindywidualizowanego, kreatywnego myślenia)	cykliczny	Fundacja Piąte Medium
etyka i wartości w komunikacji i mediach	Cyfrowa wyprawka	nauczyciele	portal z bazą wiedzy i materiałów edukacyjnych o tematyce: bezpieczeństwo, prywatność, anonimowość, etyka w Sieci i in.	ciągły	Fundacja Panoptykon
prawo w komunikacji i mediach	Warsztaty edukacyjne Legalnej Kultury	nauczyciele, uczniowie i inne grupy	prawo autorskie, ochrona własności intelektualnej, legalne źródła kultury	ciągły	Fundacja Legalna Kultura
	Przewodnik po prawie autorskim	nauczyciele, uczniowie i inne grupy	kompendium wiedzy o prawie autorskim	ciągły	Fundacja Legalna Kultura
	Mega Misja	uczniowie 6-10 lat i nauczyciele	ochrona prywatności, bezpieczeństwo w sieci, przestrzeganie netykiety i praw autorskich	ciągły	Fundacja Orange
ekonomiczne aspekty działania mediów					
kompetencje cyfrowe	Koduj z klasą	uczniowie, nauczyciele, szkoły	wspieranie nauki programowania	cykliczny	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	eTwinning	uczniowie, nauczyciele i szkoły	współpraca szkół z wykorzystaniem technologii komunikacyjno-informacyjnych	ciągły	Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
	Cyfrowa ścieżka	nauczyciele, dyrekcja	zwiększanie efektywności procesu nauczania i uczenia się przez wprowadzanie technologii do szkół	jednorazowy	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Cyfrowa Akademia	uczniowie szkół ponadgimnazjalnych, nauczyciele	platforma MOOC dla uczniów, wsparcie dla nauczycieli w wykorzystaniu materiałów	jednorazowy	Centrum Edukacji Obywatelskiej
	Super Koderzy	uczniowie szkół podstawowych	nauka programowania w praktyce	cykliczny	Fundacja Orange
bezpieczeństwo / mobilne bezpieczeństwo	Chroń dziecko w sieci	rodzice dzieci (wiek przedszkolny i wczesnoszkolny)	szkodliwe treści w Internecie i bezpieczeństwo dzieci w Sieci (kampania społeczna)	ciągły	Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę
	Dodaj znajomego	młodzież	negatywne skutki hejterstwa i zachęta do przeciwstawienia się niewłaściwym zachowaniom w Sieci (kampania społeczna)	ciągły	Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę
	Trzęsienie danych	młodzież i dorośli	ochrona swoich danych w Sieci (gra karciana)	ciągły	Fundacja Panoptykon
	saferinternet.pl	uczniowie, nauczyciele,	zwiększanie świadomości zagrożeń związanych z najnowszymi technikami komunikacji (projekty sieciaki.pl, Dzień Bezpiecznego Internetu, Kongres Młodych Internautów i in.)	ciągły	Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa i Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę
	Telefon Zaufania dla dzieci imłodzieży	dzieci i młodzież	pomoc dzieciom i młodzieży	ciągły	Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę

Projekty z okresu 2012-2019 aktualne lub zakończone.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie stron internetowych organizatorów, stan na dzień 12.03.2019.

W zestawieniu oprócz analizowanych poszczególnych kompetencji znalazła się dodatkowo kategoria „kompetencje medialne (ogólnie)", do niej zostały przypisane projekty odnoszące się w jakimś stopniu do wszystkich składowych kompetencji i trudne do dokładnego przyporządkowania. Widać, że w tej właśnie kategorii znajduje się najwięcej propozycji, kolejne to „korzystanie z informacji", „kompetencje cyfrowe" i „bezpieczeństwo/mobilne bezpieczeństwo". Najmniej projektów można znaleźć w kategorii „etyka i wartości", „język mediów" i „jednostka w środowisku medialnym". Żadnego projektu nie udało się znaleźć w ramach kompetencji „ekonomiczne aspekty działania mediów".

Patrząc na rodzaje projektów, widać, że sporo z nich ma charakter ciągły albo cykliczny (oczywiście to za mała próbka, żeby generalizować). Ciągłe projekty to najczęściej kampanie społeczne (np. Chroń dziecko w Sieci), kompendia wiedzy (np. Przewodnik po prawie autorskim), bazy materiałów czy filmów (np. Kultura na widoku), aktualizowane na bieżąco, z których można korzystać w każdej chwili. W ramach ciągłych działań jest też prowadzony przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę telefon zaufania dla dzieci i młodzieży. Projekty cykliczne to najczęściej coroczne edycje olimpiad wiedzy (np. Olimpiada Wiedzy Medialnej, Olimpiada Wiedzy Cyfrowej) lub dłuższe projekty o zróżnicowanym charakterze realizowane w szkołach (np. Koduj z Klasą).

Spośród realizowanych projektów na uwagę zasługują olimpiady wiedzy. Posiadanie przez konkurs statusu „olimpiady" wiąże z benefitami dla zwycięzców w postaci przywilejów związanych z rekrutacją na studia. To sprawia, że szczególnie chętnie młodzież bierze w nich udział, a więc jest to okazja do zwiększania ich świadomości na temat mediów. Organizowane olimpiady cieszą się pozytywnym odbiorem, praktycznie wszystkie doczekały się już kilku edycji:

- Olimpiada Medialna – organizator Fundacja Nowe Media – VIII edycja;
- Olimpiada Wiedzy o Mediach – organizator Uniwersytet Warszawski – V edycja;
- Olimpiada Cyfrowa – organizator Fundacja Nowoczesna Polska – III edycja;
- Olimpiada Wiedzy o Filmie i Komunikacji Społecznej – organizator Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny (FINA) – III edycja;

Patrząc na organizacje zajmujące się projektami z zakresu kompetencji medialnych (tabela 11) dominują organizacje pozarządowe, zwłaszcza fundacje. W analizowanym zestawieniu pojawia się jedna uczelnia – Uniwersytet Warszawski (Wydział Dzienni-

karstwa, Informacji i Bibliologii), ale przy realizacji organizowanej przez nią Olimpiady Wiedzy o Mediach współpracuje 16 uczelni z całej Polski. Są to głównie czołowe polskie uniwersytety. Uczelnie niepubliczne reprezentuje Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie.

Spośród fundacji warto podkreślić rolę Fundacji Nowoczesna Polska, która zajmuje się w bardzo dużym zakresie edukacją medialną, prowadzi portal edukacjamedialna.edu.pl upowszechniający wiedzę na ten temat, zawierający materiały dla nauczycieli, scenariusze lekcji itp.. Warto też zaznaczyć obecność Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji, fundacji Skarbu Państwa, zarządzającą kilkunastoma edukacyjnymi programami europejskimi, m. in. Programem Erasmus+ na lata 2014-2020 i eTwinning. Projekty te wspierają kształtowanie części kompetencji medialnych, opierają się bowiem w dużej mierze na współpracy międzynarodowej z wykorzystaniem nowoczesnych technologii (zwłaszcza projekt eTwinning).

W działalności NGO zajmujących się zagadnieniami edukacji medialnej widać chęć porozumienia i współpracy. W 2015 roku powstała Koalicja na rzecz Edukacji Medialnej i Cyfrowej, licząca obecnie 15 podmiotów, które łączy „dążenie do uznania kompetencji medialnych i cyfrowych za niezbędne w życiu osobistym, społecznym i zawodowym każdego człowieka", przy czym edukację medialną pojmują jako „uczenie krytycznego i świadomego odbioru przekazów medialnych oraz kreatywnego, a zarazem odpowiedzialnego korzystania z możliwości, jakie stwarzają media ery cyfrowej"[1123].

Oprócz organizacji pozarządowych, ważną instytucją zaangażowaną w edukację medialną jest Kościół katolicki. Temat odpowiedzialności w korzystaniu z mediów i ich roli w życiu człowieka był wielokrotnie podnoszony przy okazji Światowych Dni Środków Społecznego Przekazu. W głosie kolejnych papieży wybrzmiewała potrzeba szerzenia wiedzy o mediach i nauki świadomego korzystania z nich, współodpowiedzialności w tworzeniu mediów i tworzenia kultury dialogu, czy wykorzystywania sieci społecznościowych we właściwy i zrównoważony sposób jako narzędzia dialogu i rozwoju ludzi[1124]. Istotą chrześcijańskiej pedagogiki mediów jest skupienie się bardziej na

[1123] Koalicja Edukacji Medialnej i Cyfrowej, https://kemic.org.pl/, 17.04.2019.
[1124] Papież Jan Paweł II, *Szybki rozwój. List apostolski Jana Pawła lI do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/szybkir_24022005.html, 11.05.2019; Papież Benedykt XVI, *Portale społecznościowe: bramy prawdy i wiary; nowe przestrzenie dla ewangelizacji. Orędzie Papieża Benedykta XVI na 47. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, https://www.paulus.org.pl/220,47-sdssp-benedykt-xvi-2013, 12.05.2019; Papież Franciszek, *«Wszyscy tworzymy jedno» (Ef 4, 25). Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich. Orędzie na 53. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, https://www.paulus.org.pl/214,53-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-franciszek-2019, 12.05.2019.

człowieku jako użytkowniku i odbiorcy mediów, niż na narzędziowej stronie mediów, a także na wartościach przedstawianych w mediach i kształtowanych w edukacji medialnej[1125]. Może więc być wsparciem w sferze wychowania młodych ludzi.

Kościół także w praktyce angażuje się w edukację medialną. Katolickie szkoły mają często ofertę kształcenia związaną z mediami, programy nauczania wzbogacane o projekty medialne, w parafiach funkcjonują gazety, radia, telewizje internetowe, projekty edukacji filmowej, powstają inicjatywy ruchów katolickich, jak Stowarzyszenie Dziennikarzy Katolickich[1126]. Realizowane są też projekty, które swoją formą odpowiadają na potrzeby młodych ludzi. Przykładem może być Youcat – Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodzieży powstały we współpracy z nią, w swojej książkowej formie dostosowany do jej potrzeb, ale też idący dalej, wchodzący w przestrzeń mediów cyfrowych, wykorzystywany do katechezy w Sieci[1127].

3.6. Analiza wybranych projektów ogólnopolskich dotyczących kompetencji medialnych

W rozdziale tym przyjrzymy się bliżej dwóm spośród wielu projektów wspierających rozwój kompetencji medialnych, o których była mowa w poprzednim rozdziale – eTwinning oraz Erasmus+ Edukacja szkolna. Obydwa są programami realizowane przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji (FRSE), ustanowioną przez Ministra Edukacji Narodowej i działającą od 1993 roku. FRSE jest Narodową Agencją Programu Erasmus+ na lata 2014-2020, realizuje europejskie inicjatywy eTwinning, Eurodesk Polska, Europass, Eurydice i EPALE. Wspiera również współpracę z krajami Wschodu, jest operatorem Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego działającego w ramach EOG, od 2014 roku realizuje Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój (POWER).[1128]

[1125] P. Drzewiecki, *Teologia społeczności sieciowych. Próba konceptualizacji*, „Biuletyn Edukacji Medialnej", 2017, 1/2017, https://www.researchgate.net/publication/318751163_Teologia_spolecznosci_sieciowych_Proba_konceptualizacji, 11.05.2019, s. 16.
[1126] P. Drzewiecki, M. Kot, *Troska Kościoła w Polsce o edukację medialną,* „Łódzkie Studia Teologiczne", 2016, 25 (2016) 1, https://www.researchgate.net/publication/316616861_Troska_Kosciola_w_Polsce_o_edukacje_medialna, 11.05.2019, s. 50-54.
[1127] A. Kiciński, *Konieczność edukacji katechetów w medialny projekt Youcat*, „Biuletyn Edukacji Medialnej", 2014, 2/2014, https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=273349, 12.05.2019, s. 79.
[1128] *Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji*, https://www.frse.org.pl/o-nas/, 6.05.2019.

FRSE, na prośbę autorki pracy, udostępniła częściowo dane dotyczące wybranych projektów, na tej podstawie można więc spojrzeć w jakim stopniu są one realizowane w szkołach i pomocne w rozwijaniu kompetencji medialnych.

eTwinning

eTwinning jest programem UE realizowanym przez FRSE od 2005 roku, umożliwiającym szkołom z 44 krajów współpracę przez Internet z wykorzystaniem najnowszych technologii. W trakcie wspólnych projektów uczniowie (w wieku 3-19 lat ze szkół o uprawnieniach szkół publicznych) i nauczyciele (ale też bibliotekarze i pedagodzy) komunikują się online i korzystają z różnorodnych aplikacji i narzędzi, które są bezpłatnie dostępne na portalu www.etwinning.net.[1129] Projekty te wspomagają rozwój kompetencji medialnych – dają możliwość poznania i pracy z nowoczesnymi technologiami, komunikowania się za ich pośrednictwem, ale także rozwijania innych umiejętności oraz współpracy zespołowej.

Do 2019 roku (dane z lutego) w Polsce w programie uczestniczyło 16 968 szkół, w których pod opieką 59 832 nauczycieli prowadzone było 27 338 projektów.[1130] Na tle innych krajów – uczestników programu eTwinning Polska zajmuje mocną pozycję – wypada dobrze pod względem liczby szkół i nauczycieli, zaś pod względem liczby realizowanych projektów zajmuje pierwsze miejsce (rysunek 20).

Rysunek 20. Polskie szkoły w programie eTwinning

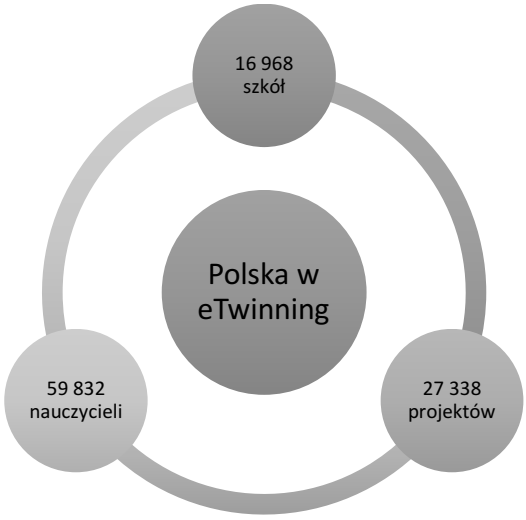

Dane skumulowane, stan na luty 2019 roku.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, https://www.frse.org.pl/program/etwinning/, 5.05.2019.

[1129] *Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji*, https://www.frse.org.pl/program/etwinning/, 5.05.2019.
[1130] *Tamże*.

Wykres 4. Polska w programie eTwinning na tle innych krajów

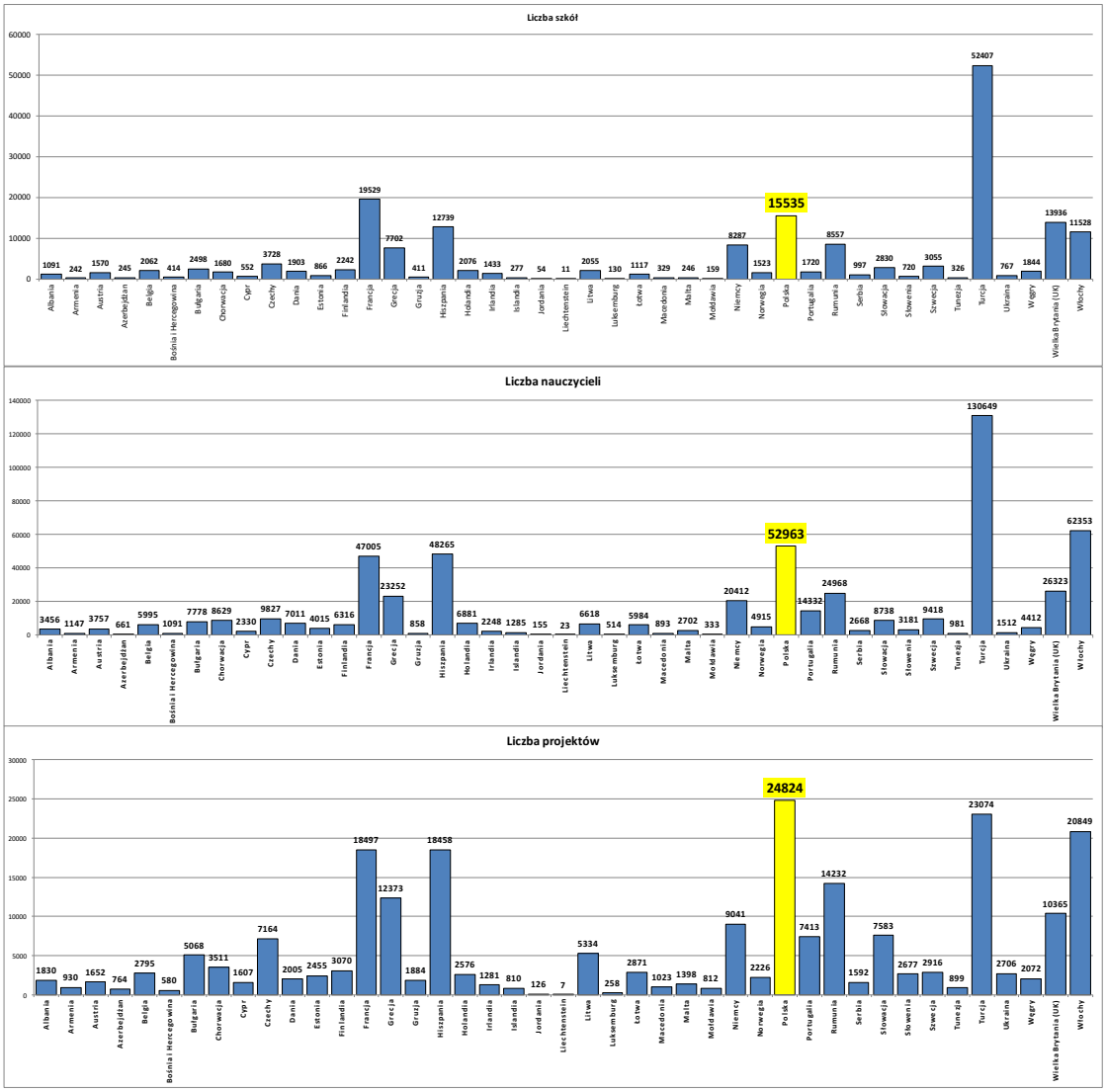

Dane skumulowane na dzień 21.06.2018.
Źródło: Materiał udostępniony przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Na przestrzeni lat widać dynamiczny przyrost nauczycieli uczestniczących w programie i realizowanych projektów, z wahaniami w liczbie szkół (wykres 4, 5, 6). Realizowane projekty mają charakter międzynarodowy, każda polska szkoła ma zazwyczaj kilku zagranicznych partnerów w projekcie. Od kilku lat najczęściej to szkoły z Turcji, Włoch, Hiszpanii, Rumunii i Grecji (wykres 7).

Wykres 5. Liczba projektów w programie eTwinning realizowanych przez szkoły w Polsce w okresie 2012-2017

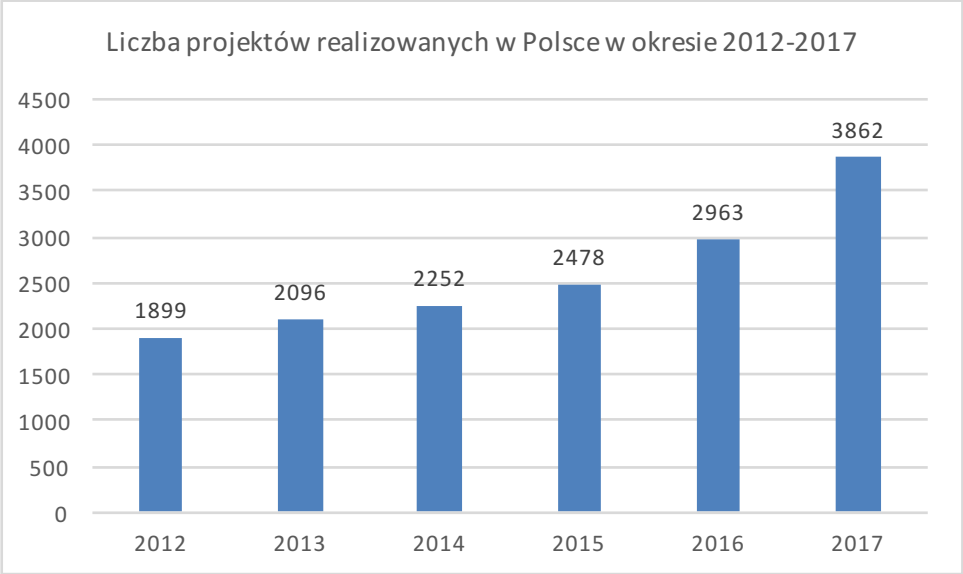

Źródło: Dane udostępnione przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Wykres 6. Polskie szkoły w programie eTwinning w latach 2012-2016

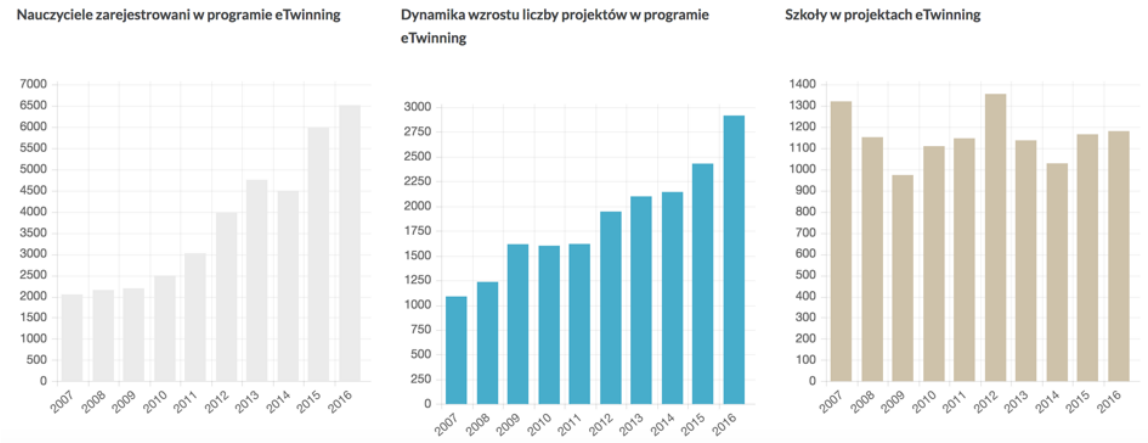

Źródło: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, https://www.frse.org.pl/program/etwinning/, 5.05.2019.

Analizując realizowane projekty pod względem tematyki, widać, że dominują związane z językami obcymi, ale na trzecim miejscu znajdują się te dotyczące informatyki, ICT i technologii (wykres 8).

Wykres 7. Liczba projektów realizowanych ze szkołami poszczególnych krajów

10 pierwszych pozycji. Dane skumulowane za okres 2012-2017.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Wykres 8. Tematyka projektów w programie eTwinning w latach 2012-2017

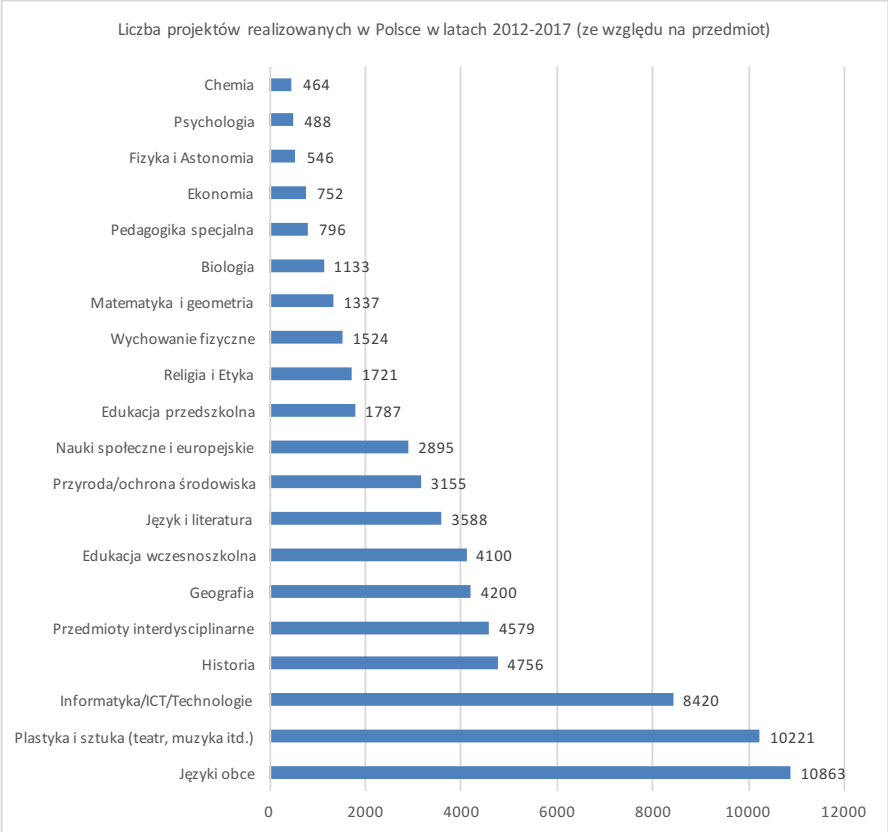

Projekty często dotyczą wielu przedmiotów, więc mogą być liczone dla więcej niż jednego przedmiotu.
Źródło: Opracowanie na podstawie danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Erasmus+

Erasmus+ jest programem UE składającym się z trzech akcji: Mobilność edukacyjna, Współpraca na rzecz innowacji i dobrych praktyk oraz Wsparcie reform w obszarze edukacji. Obecna jego formuła (program na lata 2014-2020) opiera się na osiągnięciach europejskich programów edukacyjnych realizowanych w minionych latach. W Polsce Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji będąca Narodową Agencją programu Erasmus+ realizuje akcje w pięciu programach sektorowych m. in. Erasmus+ Edukacja szkolna.[1131]

Erasmus+ nie jest bezpośrednio związany z kompetencjami medialnymi, ale z badań wynika, że mobilność nauczycieli jest czynnikiem wpływającym na zmianę postaw i otwieranie się na nowości, inspiruje do wprowadzania zmian w sposobie nauczania oraz rozwija umiejętności korzystania z technologii komunikacyjno-informacyjnych[1132], stąd warto spojrzeć bliżej na ten program.

Z udostępnionych przez FRSE danych przeanalizowane zostały dane dotyczące mobilności kadry szkolnej (akcja: *School education staff mobility*) w poszczególnych latach szkolnych i różnych poziomach kształcenia ogólnego w szkołach publicznych. W ostatnich trzech latach rocznie w całej Polsce w programach mobilności uczestniczyło średnio około 300 osób ze szkół podstawowych oraz trochę ponad 500 ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, w Małopolsce (z uwagi na temat niniejszej pracy warto na nią spojrzeć) to odpowiednio niecałe 50 osób (rok 2015/16 był pewną anomalią) i średnio około 45 (wykres 9 i 10). Aby stwierdzić, czy to duża liczba, warto byłoby ją odnieść do ogólnej liczby kadry szkolnej. Nie jest to jednak proste, ponieważ dostępne dane GUS są niewystarczające i nie ma pewności, czy zgodne z metodologią przyjętą przez FRSE (sposób zaliczania szkół do poszczególnych kategorii, liczenia niepełnozatrudnionych itp.). Gdyby jednak spojrzeć na obarczoną najmniejszym ryzykiem błędu liczbę nauczycieli w szkołach podstawowych dla młodzieży prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego tj. 169361 osób[1133], i zestawić je z liczbą 290 osób uczestniczących w mobilności to oznacza, że w mobilności uczestniczy tylko 0,2% ogółu nauczycieli, a więc bardzo mało.

[1131] *Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji*, https://www.frse.org.pl/program/erasmus-plus/, 5.05.2019.
[1132] M. Pachocki, *Mobilni nauczyciele ...,* dz. cyt., s. 14, 17, 20, 25.
[1133] *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2016/17 - tablice*, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/oswiata-i-wychowanie-w-roku-szkolnym-20162017,1,12.html, 6.05.2019.

Wykres 9. Uczestnicy mobilności - kadra szkolna - szkoły podstawowe

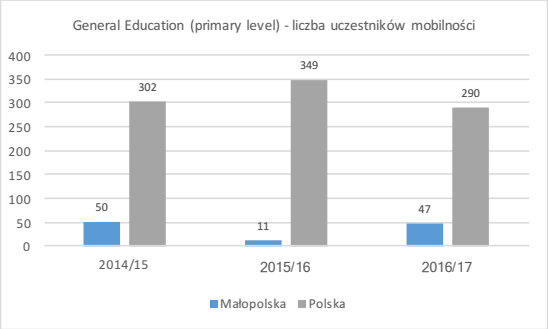

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Wykres 10. Uczestnicy mobilności - kadra szkolna – gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne

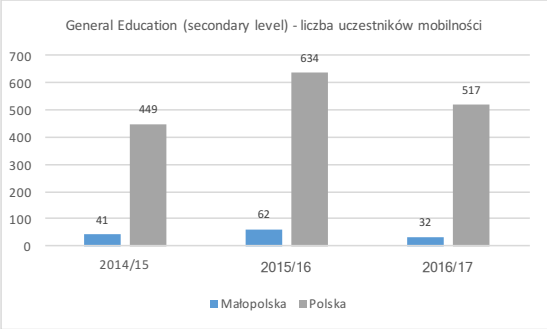

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Warto spojrzeć jeszcze na udział uczestników mobilności z Małopolski w całości uczestników w Polsce. Na poziomie szkół podstawowych to około 16%, gimnazjów i ponadgimnazjalnych około 8% (rok 2015/16 był swoistą anomalią). Analizując strukturę geograficzną w ramach Małopolski, bardzo duża część kadry pochodzi z Krakowa – około 30% (rok 2015/16 również był swoistą anomalią), chociaż pojawiają się też małe miejscowości wiejskie.

Wykres 11. Uczestnicy mobilności z Małopolski w stosunku do całej Polski

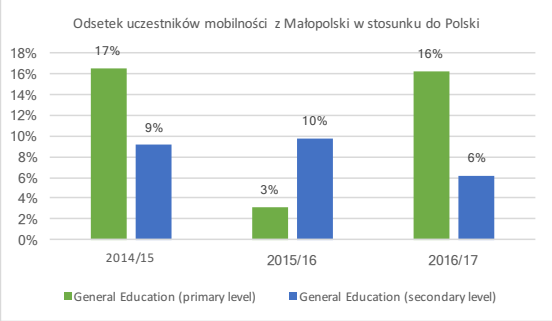

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Wykres 12. Uczestnicy mobilności z Krakowa w stosunku do Małopolski

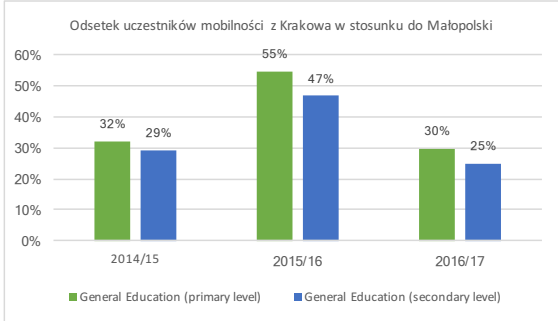

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych udostępnionych przez Fundację Rozwoju Systemu Edukacji w ramach umowy z autorką pracy.

Podsumowanie rozdziału

W rozdziale 2 omówione zostały efekty mediatyzacji dla edukacji. W rozdziale 3 z kolei zaprezentowane zostało spojrzenie od strony kompetencji potrzebnych uczniowi

i nauczycielowi do niwelowania negatywnych efektów mediatyzacji oraz wykorzystywania szans niesionych przez nią.

Omówione zostały kompetencje medialne uczniów i nauczycieli w świetle dostępnych wyników badań. W przypadku uczniów materiałów było sporo, ale dotyczyły tylko części kompetencji, głównie bezpieczeństwa w Sieci, kompetencji cyfrowych, korzystania z mediów i informacji, w znacznie mniejszym stopniu tych związanych z prawem i ekonomicznymi aspektami mediów, czy językiem mediów. Te nierównomierne zasoby danych utrudniały porównanie między sobą poziomu poszczególnych kompetencji. Niemniej jednak można byłoby uznać, że najlepiej rozwinięte są te związane z użytkowaniem mediów na co dzień, a więc kreatywnego korzystania z mediów, czy kompetencje cyfrowe, gorzej wypadają wymagające pewnej wiedzy i związane z relacjami międzyludzkimi w środowisku medialnym. W przypadku nauczycieli nie było zbyt wielu wyników badań, które dawałyby obraz ich kompetencji. To spory problem, bowiem mówiąc o kształtowaniu kompetencji medialnych uczniów nie sposób pominąć ich poziom u nauczycieli, oni przecież w warunkach szkolnych te kompetencje u uczniów rozwijają. Rzetelna diagnoza tego obszaru wydaje się konieczna.

W poszukiwaniu przyczyn zdiagnozowanego stanu kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli dokonana została analiza podstaw programowych szkół i wytycznych dotyczących przygotowania nauczycieli do zawodu. W podstawach programowych występowały odniesienia do kształtowania różnych kompetencji, nie widać było jednak planowego i usystematyzowanego podejścia z tym zakresie (zarówno w starej, jak i nowej podstawie programowej). Trudno byłoby w oparciu o ten dokument spodziewać się efektywnego rozwijania kompetencji uczniów podczas lekcji. Standardy kształcenia nauczycieli jeszcze mniej zawierały odniesień do kształtowania kompetencji medialnych u nauczycieli, a zupełnie już brakowało zapisów o przygotowaniu do kształtowania ich u uczniów. Z analizy tej wynika, że nie ma w zasadzie solidnych założeń do edukacji medialnej. Aby móc faktycznie o niej mówić, te dwa kluczowe dokumenty powinny zostać zweryfikowane.

Mając świadomość, że lekcje szkolne to nie jedyne miejsce edukacji medialnej uczniów, zrobione zostało także rozeznanie w zakresie projektów i innych dostępnych na rynku inicjatyw z zakresu edukacji medialnej adresowanych do szkół. W tej sferze można mówić z pewnością o szerokiej ofercie, i tylko od zainteresowania i chęci szkół zależy korzystanie z niej.

Rozdział 4

Badania własne z zakresu efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli

Rozdział czwarty poświęcony jest własnym badaniom w obszarze efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych. W kolejnych podrozdziałach zagadnienia wytypowane w rozdziałach 2 i 3 do badań własnych zostały zebrane (4.1), opisana metodologia badań (4.2), zaprezentowane ogólne wnioski (4.2 – 4.4) a następnie opracowane wyniki szczegółowych zagadnień (4.5).

Opisując założenia i prezentując wyniki, dla ułatwienia odbioru w tabelach i na wykresach użyte zostały kolory: zielone – dla szkół podstawowych, niebieskie – dla liceów ogólnokształcących.

4.1. Tematyka badań

W oparciu o wnioski i propozycje tematów do dodatkowych badań własnych zawarte w rozdziałach 2.2, 2.3, 2.4 i 3.3.1, 3.3.2 skompletowana została lista zagadnień do badań własnych. Oznaczone zostały symbolami (M, S, E, U, N, PE, KMU, KMN) nawiązującymi do diagnozowanych obszarów (przestrzeń materialna, społeczna, itd.) i przyporządkowane do hipotez, których udowodnieniu będą służyły (tabela 12). Na podstawie tych zagadnień opracowane zostały pytania do ankiety dla uczniów i wywiadów dla nauczycieli oraz kwestionariusz dla szkół.

W niniejszym rozdziale w odniesieniu do badanych uczniów używane jest określenie „młodzież". Objęci badaniami uczniowie klas VI są w wieku 11 lat, klas III mają 19 lat, odpowiadają więc przyjętym w rozdziale 2. określeniom dla danych przedziałów wiekowych[1134].

[1134] M. Czerwińska-Jasiewicz, *Wspieranie młodzieży ...,* dz. cyt., [w]: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju ...,* dz. cyt., s. 416.

W zakresie efektów mediatyzacji:

W odniesieniu do środowiska materialnego szkoły:

M.1. Wykorzystanie mediów społecznościowych przez nauczycieli i pedagogów do kontaktów z uczniami, z rodzicami, dokształcania się, ewentualnie innych czynności związanych z zawodem.

M.2. Subiektywna ocena wyposażenia szkoły w nowe technologie z punktu widzenia nauczyciela i jego potrzeb.

M.3. Wykorzystanie przez szkołę nowych mediów do komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej np. strony www, Facebook, YouTube, i in.

W odniesieniu do środowiska społecznego szkoły:

S.1. Różnice międzypokoleniowe w szkole w relacjach między członkami społeczności szkolnej.

S.2. Media cyfrowe jako czynnik sprzyjający rozwojowi współpracy grupowej.

S.3. Media cyfrowe jako czynnik sprzyjający zacieśnianiu i budowaniu więzi[1135] rówieśniczych.

S.4. Media cyfrowe jako czynnik wykluczenia społecznego w klasie lub różnicowania między uczniami.

S.5. Relacje nauczycieli z rodzicami z Pokolenia Y.

S.6. Obniżony poziom kompetencji społecznych[1136] młodzieży.

S.7. Podejście szkół do użytkowania na ich terenie przez uczniów telefonów komórkowych.

W odniesieniu do środowiska emocjonalnego szkoły:

E.1. Obraz relacji rodzice-dzieci, w szczególności rodziców z Pokolenia Y.

E.2. Kształtowanie systemu wartości[1137] u dzieci w środowisku rodzinnym z perspektywy nauczycieli.

[1135] Zgodnie z definicją Słownika Psychologii „więź" jest pojęciem wieloznacznym, w ogólnym znaczeniu to „relacje bądź związek między rzeczami", ale także „emocjonalny związek między osobami". Autorkę pracy będzie interesowało więc czy i w jaki sposób media cyfrowe wpływają na relacje między uczniami; A. S. Reber & E. S. Reber, *Słownik Psychologii*, dz. cyt., s. 870.

[1136] Kompetencje społeczne to umiejętności skutecznego radzenia sobie jednostki w różnego rodzaju sytuacjach społecznych, nabywane w toku treningu społecznego. W ich skład wchodzą kompetencje osobowe, interpersonalne i międzykulturowe oraz także rozwiązywania konfliktów. *Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* (2006/962/WE), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L394/10, 30.12.2006, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN, 21.05.2019.

[1137] Zgodnie z definicją Słownika Psychologii system wartości to „każdy względnie spójny zbiór wartości; mogą one być indywidualne, społeczne albo absolutne" natomiast pojęcie wartość to „ogólna, abstrakcyjna zasada wyznaczająca wzorce zachowania w danej kulturze czy społeczeństwie, którą – w efekcie procesu socjalizacji – członkowie danego społeczeństwa skłonni są wysoko cenić". Przykładami ta-

E.3. Problemy zdrowia psychicznego[1138] młodzieży oraz związek z mediami cyfrowymi w opinii nauczycieli.

E.4. Odporność psychiczna[1139] młodzieży i jej związek z mediami cyfrowymi w opinii nauczycieli.

W odniesieniu do ucznia jako uczestnika procesu edukacyjnego:

U.1. Źródła wpływu na młodzież w Internecie.

U.2. Oddziaływanie mediów cyfrowych na poglądy i codzienne życie młodzieży.

U.3. Potrzeba młodzieży bycia zauważonym i docenionym i jej związek z cyfrowymi mediami.

U.4. Potrzeby młodzieży odcięcia się od Internetu i próby podejmowane w tym zakresie.

W odniesieniu do nauczyciela jako uczestnika procesu edukacyjnego:

N.1. Wykorzystanie zasobów Internetu w pracy nauczyciela.

N.2. Wyzwania dla nauczycieli wynikające ze współpracy z rodzicami z Pokolenia Y.

W odniesieniu do procesu edukacyjnego:

P.1. Wyzwania dla nauczycieli w pracy dydaktycznej z uczniami z Pokolenia Z.

P.2. Wyzwania wychowawcze dla nauczycieli wynikające z pracy z uczniami z Pokolenia Z.

---

kich wartości mogą być sprawiedliwość, wolność. Autorkę pracy będzie więc interesowała opinia nauczycieli na temat roli rodziny w kształtowaniu u dzieci i młodzieży zasad zachowania uznawanych za społecznie ważne. A. S. Reber & E. S. Reber, *Słownik Psychologii*, dz. cyt., s. 850.

[1138] Według Światowej Organizacji Zdrowia (ang. *World Health Organization* – WHO) zdrowie psychiczne definiowane jest jako dobrostan, w którym jednostka wykorzystuje swoje możliwości, radzi sobie z różnymi sytuacjami życiowymi, może efektywnie i owocnie pracować i wnosić wkład w rozwój swojej społeczności. Ważne jest więc, że zdrowie psychiczne nie oznacza tylko braku zaburzeń psychicznych (ta perspektywa będzie istotna w badaniach). Same zaburzenia psychiczne definiowane są jako „wzorzec emocji, zachowań lub myślenia niedostosowany do sytuacji, związany z cierpieniem lub niemożnością osiągania ważnych celów", a w ich zakres wchodzą m. in. zaburzenia nastroju (np. depresje), zaburzenia lękowe (np. fobie), zaburzenia rozwojowe (autyzm, dysleksja, ADHD). Rozwój psychiczny to „proces (ciąg) następujących po sobie zmian zachodzących w obrębie psychiki człowieka, których rezultaty ujawniają się w jego zachowaniu", na który składają się aspekty emocjonalne, poznawcze, społeczne, moralne i osobowościowe. To spojrzenie będzie również istotne w badaniach. *Promoting Mental Health. Concepts, Emerging Evidence, Practise. Summary Report*, World Health Organization, Geneva 2004, https://www.who.int/mental_health/evidence/en/promoting_mhh.pdf, 2.06.2019, s. 10; P. G. Zimbardo, R. L. Johnson, V. McCann, *Psychologia: Kluczowe koncepcje, t. IV. Psychologia osobowości*, Warszawa 2015, s. 109, 125, 132, 150; L. Bakiera, Ż. Stelter, *Leksykon psychologii rozwoju człowieka*, *tom 2*, Warszawa 2011, s. 144.

[1139] Odporność psychiczna to sposób, w jaki człowiek radzi sobie z wyzwaniami, stresem, presją. Zaproponowany przez D. Strycharczyka model 4C odporności psychicznej składa się z 4 elementów: wyzwanie (*challenge*), czyli postrzeganie życiowych trudności jako szansy, drugi to pewność siebie (*confidence*) rozumiana jako wiara we własne możliwości, kolejny – zaangażowanie (*commitment*), czyli wytrwałość w realizowaniu zadań i ostatni – kontrola (*control*), rozumiane jako poczucie wpływu na swój los; D. Strycharczyk, *4C – klucz psychicznej siły*, „Charaktery", 2017, nr 9/2017.

P.3. Zaburzenia uwagi, koncentracji, zapamiętywania u młodzieży w sytuacjach szkolnych w opinii nauczycieli.

W zakresie kompetencji medialnych:

W odniesieniu do kompetencji medialnych ucznia:

KU.1. Krytyczne podejście młodzieży do treści w Internecie, zarówno na etapie wyszukiwania informacji, jak i potem oglądania lub czytania.

KU.2. Podejście młodzieży do kształtowania wizerunku w Sieci.

W odniesieniu do kompetencji medialnych nauczyciela:

KN.1. Poglądy nauczycieli na kształtowanie kompetencji medialnych u uczniów.

KN.2. Kształtowanie kompetencji medialnych nauczycieli na studiach i później w ramach doskonalenia zawodowego.

KN.3. Podejście[1140] szkoły do kształtowania kompetencji medialnych uczniów.

Do wyżej wymienionych zagadnień dobrane zostały narzędzia badawcze (Tabela 22).

Tabela 12. Matryca doboru narzędzi badawczych do zagadnień.

obszar			zagadnienie	hipoteza, której udowodnieniu służy dane zagadnienie	ankieta	wywiad	kwestionariusz	program wychowawczo-profilaktyczny	plan pracy wychowawcy
efekty mediatyzacji	przedstzeń edukacyjna	środowisko materialne	M.1.	H1, H4		●			
			M.2.	H1		●			
			M.3.	H4			●		
		środowisko społeczne	S.1.	H1		●			
			S.2.	H1		●			
			S.3.	H1		●			
			S.4.	H1		●			
			S.5.	H1		●			
			S.6.	H1		●			
			S.7.	H1, H4		●			
		środowisko emocjonalne	E.1.	H1		●			
			E.2.	H1		●			
			E.3.	H1		●			
			E.4.	H1, H2		●			
	uczestnicy procesu edukacji	uczeń	U.1.	H2	●	●			
			U.2.	H2	●	●			
			U.3.	H2	●	●			
			U.4.	H2	●	●			
		nauczyciel	N.1.	H2		●			
			N.2.	H2		●			
	proces edukacyjny		P.1.	H3		●			
			P.2.	H3		●			
			P.3.	H3		●			
kompetencje medialne	uczeń		KU.1.	H6	●	●			
			KU.2.	H6	●	●			
	nauczyciel		KN.1.	H5		●			
			KN.2.	H5		●			
			KN.3.	H4		●	●	●	●

Źródło: Opracowanie własne.

[1140] Podejście według Słownika Języka Polskiego oznacza „sposób traktowania kogoś lub ujmowania czego". Autorkę będzie więc interesowało w jaki sposób szkoła planuje i prowadzi działania w zakresie kształtowania kompetencji medialnych; https://sjp.pwn.pl/szukaj/podej%C5%9Bcie.html, 1.06.2019.

4.2. Metodologia badań

Badania zrealizowane zostały łącznie w 37 szkołach województwa małopolskiego: 23 szkołach podstawowych i 14 liceach ogólnokształcących. Złożyły się na nie badania ankietowe wśród uczniów (ankieta audytoryjna realizowana w klasach), wywiady indywidualne z nauczycielami-wychowawcami lub pedagogami szkolnymi, dodatkowo wzbogacone analizą programów wychowawczo-profilaktycznych i planów pracy wychowawcy oraz kwestionariusze aktywności szkoły w zakresie korzystania z mediów cyfrowych i rozwoju kompetencji medialnych.

Wyboru szkół dokonano w sposób losowy, opierając się na wykazie szkół otrzymanych z Kuratorium Oświaty w Krakowie.

4.2.1. Badania ankietowe

Ankiety przeprowadzone zostały we wszystkich szkołach objętych badaniami wśród uczniów VI klas w szkołach podstawowych i III klasach liceów ogólnokształcących. Chodziło o skupienie się na uczniach kończących pewien etap edukacyjny (VI klasa po ostatniej reformie edukacji już nie jest co prawda tym momentem, ale przyjęto takie założenie z uwagi na odniesienia w niniejszej pracy do kompetencji medialnych definiowanych dla tej grupy oraz podstaw programowych). Założeniem była realizacja określonej liczby ankiet dla uzyskania wiarygodności badania. Liczba ta została określona w oparciu o populację badanych uczniów i obliczona ze wzoru:

$$n_b = \frac{N}{1 + \frac{4d^2 (N-1)}{z_\alpha^2}}.$$

gdzie:

n – liczebność próby;

N – liczebność populacji;

p – spodziewany rząd wielkości szacowanej frakcji;

d – dopuszczalny błąd szacunku frakcji p (podany w ułamku dziesiętnym);

Dla obliczeń przyjęto założenia: d= 4%, a p=0,95, oraz:

- dla szkół podstawowych liczebność populacji N=32103;
- dla liceów ogólnokształcących liczebność populacji N=14775.

Liczebność populacji w tym przypadku to liczebność uczniów odpowiednio w klasach VI szkół podstawowych i klasach III liceów ogólnokształcących. Ponieważ jednak badania realizowane były w okresie IX 2018 – I 2019, z uwagi na opóźnioną dostępność danych za 2018/19, oparto się na danych za rok 2017/18 dla klas odpowiednio V i II (udostępnionych przez Kuratorium Oświaty w Krakowie w kwietniu 2018 roku). Na podstawie tych danych obliczona została liczebność próby i wyniosła ona:

- dla szkół podstawowych liczebność próby n=589;
- dla liceów ogólnokształcących liczebność próby n=577.

Aby jak najwierniej dobrać strukturę uczniów w Małopolsce w ramach ustalonych prób, dokonana została analiza populacji pod względem dwóch kryteriów (tabela 13 i 14):

- lokalizacji szkoły – wyodrębniono trzy grupy: Kraków, miasta poza Krakowem oraz tereny wiejskie;
- publiczności szkoły – wyodrębniono szkoły publiczne i niepubliczne.

Tabela 13. Rozkład populacji uczniów klas V szkół podstawowych województwa małopolskiego w roku 2017/18

	liczba uczniów – szkoły podstawowe		
	szkoły publiczne	**szkoły niepubliczne**	**łącznie**
Kraków	5 748	511	**6 259**
miasta poza Krakowem	8 386	259	**8 645**
wieś	16 855	344	**17 199**
łącznie Małopolska	**30 989**	**1 114**	**32 103**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Kuratorium Oświaty w Krakowie.

Tabela 14. Rozkład populacji uczniów klas II liceów ogólnokształcących województwa małopolskiego w roku 2017/18

	liczba uczniów – licea ogólnokształcące		
	szkoły publiczne	**szkoły niepubliczne**	**łącznie**
Kraków	4 860	586	**5 446**
miasta poza Krakowem	8 418	364	**8 782**
wieś	538	9	**547**
łącznie Małopolska	**13 816**	**959**	**14 775**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Kuratorium Oświaty w Krakowie.

Na podstawie tych liczebności określony został procentowy rozkład uczniów i ustalona liczba ankiet w poszczególnych typach szkół i grupach (tabela 15 i 16).

Tabela 15. Struktura zaplanowanych do realizacji ankiet w szkołach podstawowych, w oparciu o procentową strukturę populacji uczniów

	liczba ankiet – szkoły podstawowe		
	szkoły publiczne	**szkoły niepubliczne**	**łącznie**
Kraków	106	9	**115**
miasta poza Krakowem	153	5	**158**
wieś	310	6	**316**
łącznie Małopolska	**569**	**20**	**589**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Kuratorium Oświaty w Krakowie.

Tabela 16. Struktura zaplanowanych do realizacji ankiet w liceach ogólnokształcących, w oparciu o procentową strukturę populacji uczniów

	liczba ankiet – licea ogólnokształcące		
	szkoły publiczne	**szkoły niepubliczne**	**łącznie**
Kraków	190	23	**213**
miasta poza Krakowem	329	14	**343**
wieś	21	0	**21**
łącznie Małopolska	**540**	**37**	**577**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Kuratorium Oświaty w Krakowie.

Pytania w ankietach zostały ułożone tak, by w połączeniu z innymi narzędziami badawczymi uzyskać informacje potrzebne do opracowania wytypowanych zagadnień (matryca dopasowania pytań do zagadnień – tabela 17). Pytania dotyczyły zarówno poglądów – ogólnych i osobistych, jak i postępowania w konkretnych sytuacjach. Celem było osiągnięcie jak najszerszego spojrzenia, nie tylko przez pryzmat opinii i subiektywnych odczuć, ale także konkretnych działań młodych ludzi.

Tabela 17. Matryca doboru pytań w ankiecie do zagadnień

	pytanie z ankiety										
zagadnienie	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**
M.1.											
M.2.											
M.3.											
S.1.											
S.2.											
S.3.											
S.4.											
S.5.											
S.6.											
S.7.											
E.1.											
E.2.											
E.3.											
E.4.											
U.1.					●	●			●		
U.2.	●	●	●					●		●	
U.3.		●	●								
U.4.								●			
N.1.											
N.2.											
P.1.											
P.2.											
P.3.											
KU.1.	●						●	●			
KU.2.				●				●			
KN.1.											
KN.2.											
KN.3.											

Źródło: Opracowanie własne.

4.2.2. Wywiady indywidualne

Wywiady indywidualne przeprowadzone zostały z przedstawicielami szkół, w których realizowane były ankiety, z dopasowaniem ich liczby do założonych celów. Respondentami byli nauczyciele (dowolnych przedmiotów) pełniący równocześnie funkcję wychowawcy klasy (istotne było, żeby w swoim doświadczeniu zawodowym mieli wychowawstwo w klasie VI w szkołach podstawowych lub odpowiednio w III klasach w liceach) lub pedagodzy szkolni. Wywiady zaplanowano w liczbie 14 w szkołach podstawowych i 12 w liceach ogólnokształcących w strukturze: połowa z nauczycielami-wychowawcami i połowa z pedagogami szkolnymi, z dodatkowym założeniem odpowiednich liczb wywiadów na terytorium Krakowa, miast poza Krakowem i terenów wiejskich, analogicznie, jak miało to miejsce w ankietach (tabela 18 i 19).

Tabela 18. Struktura wywiadów zaplanowanych do realizacji – szkoły podstawowe

	liczba wywiadów – szkoły podstawowe		
	szkoły publiczne	**szkoły niepubliczne**	**łącznie**
Kraków	2	1	**3**
miasta poza Krakowem	3	0	**3**
wieś	8	0	**8**
łącznie Małopolska	**13**	**1**	**14**

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 19. Struktura wywiadów zaplanowanych do realizacji – licea ogólnokształcące

	liczba ankiet – licea ogólnokształcące		
	szkoły publiczne	**szkoły niepubliczne**	**łącznie**
Kraków	2	1	**3**
miasta poza Krakowem	6	1	**7**
wieś	2	0	**2**
łącznie Małopolska	**10**	**2**	**12**

Źródło: Opracowanie własne.

Wywiady zostały zrealizowane zgodnie z planem, a dodatkowo przeprowadzone zostały 4 wywiady ponad plan (3 w szkołach podstawowych, 1 w liceum), które również uwzględniono w analizie. W jednym przypadku wywiad zrealizowany został z psychologiem szkolnym zamiast pedagogiem, ponieważ w szkole w miejsce pedagoga zatrudniony był psycholog (szkoła niepubliczna). Zestawienie szkół uczestniczących w badaniach ankietowych i wywiadach zawiera załącznik nr II do niniejszej pracy.

Pytania w wywiadach zostały sformułowane pod kątem uzyskania odpowiedzi potrzebnych do opracowania wytypowanych do badania zagadnień (schemat doboru – tabela 20). Po przeprowadzeniu pilotażowego wywiadu, zostały skorygowane.

Tabela 20. Matryca doboru pytań w wywiadzie do zagadnień

	pytanie z wywiadu																															
zagadnienie	**I.1**	**I.2**	**I.3**	**I.4**	**I.5**	**I.6**	**I.7**	**I.8**	**I.9**	**I.10**	**I.11**	**I.12**	**I.13**	**I.14**	**I.15**	**I.16**	**I.17**	**II.1**	**II.2**	**II.3**	**II.4**	**II.5**	**II.6**	**II.7**	**II.8**	**II.9**	**II.10**	**II.11**	**II.12**	**II.13**	**II.14**	**II.15**	**II.16**
M.1.															●	●																	
M.2.																														●			
M.3.																																	
S.1.																																●	●
S.2.					●																												
S.3.						●																											
S.4.							●																										
S.5.																																●	●
S.6.		●																	●	●													
S.7.																															●		
E.1.				●																													
E.2.								●																									
E.3.		●							●										●	●													
E.4.									●										●	●													
U.1.																																	
U.2.	●																																
U.3.													●																				
U.4.			●																														
N.1.																												●					
N.2.																																●	●
P.1.																			●	●													
P.2.																			●	●												●	●
P.3.	●																		●	●													
KU.1.										●	●																						
KU.2.														●																			
KN.1.																					●												
KN.2.																						●	●										
KN.3.																								●	●	●	●		●				

Źródło: Opracowanie własne.

Uzupełnieniem wywiadów była analiza programów wychowawczo-profilaktycznych szkół oraz planów pracy wychowawcy pod kątem kształtowania kompetencji medialnych. Warto zaznaczyć, że programy wychowawczo-profilaktyczne jako dokumenty jawne, często zamieszczane na stronach internetowych szkół, zostały pozyskane prawie ze wszystkich badanych szkół (łącznie 18, w tym 10 ze szkół podstawowych, 8 z liceów), natomiast plany pracy wychowawcy udostępnione zostały jedynie przez kilku nauczycieli (łącznie 4, w tym 2 ze szkół podstawowych, 2 z liceum). W trakcie nieudanych prób pozyskania pojawiały się odsyłania zastępczo do wymienionych powyżej programów (faktycznie w programach tych był zestaw tematów na lekcje wychowawcze), niezrealizowane obietnice przesłania, albo brak reakcji na prośby. W opinii realizatorki badań była to prawdopodobnie obawa przed nadmiernym wglądem w działania i autonomię wychowawcy.

4.2.3. Kwestionariusz

Trzecim elementem badań w szkołach był kwestionariusz dotyczący realizowanych w szkole działań pozalekcyjnych wspierających rozwój kompetencji medialnych oraz wykorzystania mediów cyfrowych w komunikacji szkoły z otoczeniem. Kwestionariu-

sze były realizowane w szkołach, w których przeprowadzane były wywiady, jako uzupełnienie kompleksowego badania. Pozyskane zostały w łącznej liczbie 21 sztuk, w tym 11 ze szkół podstawowych i 10 z liceów ogólnokształcących.

4.3. Ogólne wnioski z badań ankietowych uczniów

W rozdziale tym zaprezentowane zostały ogólne wnioski z analizy ankiet, dające obraz poglądów młodzieży na media cyfrowe, aktywności w Internecie, skalę i powody korzystania przez nią z mediów społecznościowych oraz sposób korzystania z Internetu. Opracowanie odpowiedzi z pozostałych pytań znalazło się w materiale dotyczącym konkretnych zagadnień, przedstawianych w podrozdziale 4.6.

Aktywności młodzieży w Internecie

Dla młodzieży Internet jest przede wszystkim narzędziem do komunikacji. Regularnie lub czasami korzystają z niego prawie wszyscy (96,2% w szkołach podstawowych, a 99,5% w liceach ogólnokształcących), ale w zależności od typu szkoły odmiennie wygląda podział na korzystających regularnie lub czasami – w szkołach podstawowych regularnie to trochę ponad połowa (56%), natomiast w liceach prawie wszyscy korzystający (93%). W rozkładzie geograficznym niewielkie różnice widać jedynie w szkołach podstawowych – w Krakowie korzystanie deklaruje 99%, w miastach i na terenach wiejskich – około 95% (większe różnice występują w korzystaniu regularnym – na terenach wiejskich to 59%, a w miastach poza Krakowem 51%).

Drugą aktywnością w Internecie najczęściej deklarowaną jest uczenie się – robi to ponad 9 na 10 uczniów (zdecydowanie tak i raczej tak – szkoły podstawowe 92%, licea 99%), ale regularnie znacznie mniej (odpowiednio 26% i 49%). Różnice ze względu na lokalizację nie przekraczają 3%, widać natomiast zróżnicowanie między wśród szkół podstawowych między niepublicznymi (100%) i publicznymi (92%).

Kolejna aktywność, o którą młodzież została zapytana w ankietach to granie w gry online. Ponad połowa odpowiedziała, że gra regularnie lub czasami, przy czym przewaga szkół podstawowych nad liceami była rzędu prawie 30% (szkoły podstawowe 85%, licea 57%). Regularnie grających w szkołach podstawowych jest prawie dwukrotnie więcej niż w liceach. Występuje też zróżnicowanie ze względu na lokalizację – w szkołach podstawowych uczniów grających (regularnie lub czasami) jest około 5% więcej w Krakowie niż na terenach wiejskich, w przypadku liceów odwrotnie (około 6% róż-

nicy). W przypadku szkół podstawowych rozbieżność dotyczy także szkół niepublicznych (90%) i publicznych (84%).

Ostatnią aktywnością, najrzadziej wybieraną jest zarabianie w Internecie – deklaruje to co dziesiąty uczeń szkoły podstawowej (regularnie lub czasami – 10%) i prawie co piąty liceum (18%). Geograficznie procentowo widać spore zróżnicowanie – w szkołach podstawowych przeważa Kraków (13% do 9% w innych miastach i terenach wiejskich), w liceach zaś zdecydowanie górują tereny wiejskie (24% w porównaniu z Krakowem 16% i innymi miastami 18%). Dysproporcję widać także między szkołami niepublicznymi i publicznymi – w szkołach podstawowych odpowiednio 5% i 10%, w liceach 30% i 17%. Interesujące jest oczywiście, w jaki sposób młodzież zarabia w Internecie, nie było to jednak przedmiotem badań i trudno na podstawie posiadanych danych na to pytanie odpowiedzieć. Jedyny wątek możliwy do zbadania to związek między osobami zarabiającymi w Internecie i grającymi w gry online, jako, że granie stwarza możliwości zarabiania. Odsetek osób deklarujących granie w gry wśród zarabiających w Internecie wynosi około 1/3 (szkoły podstawowe 38%, licea 34%), co oczywiście pokazuje, że taki związek może istnieć, ale na pewno nie jest jedyny. W wywiadach przeprowadzanych z nauczycielami pojawiały się pojedyncze głosy, że młodzież próbuje zarabiać w Internecie i wskazywane były media społecznościowe, więc być może, że w tę stronę powinny iść przyszłe badania.

Wykres 13. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie

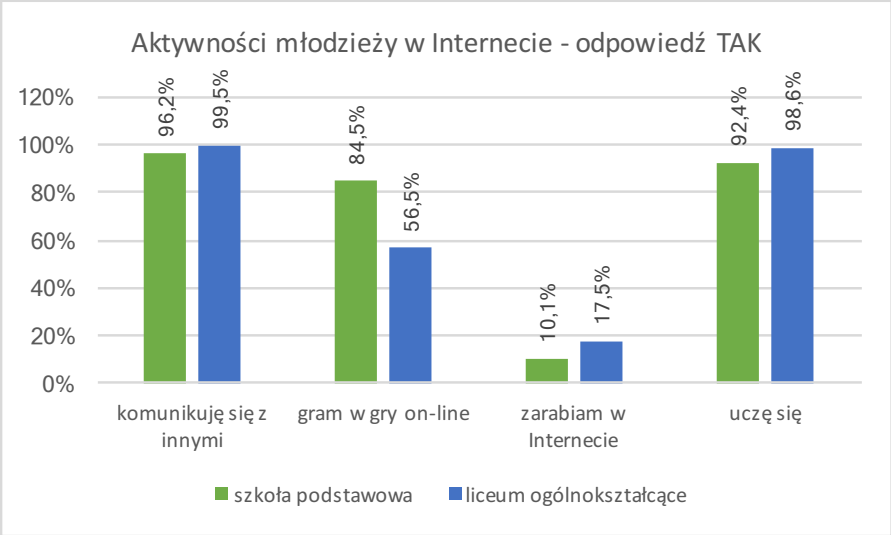

Skumulowane odpowiedzi TAK ("regularnie" lub "czasami"). Porównanie szkół podstawowych i liceów ogólnokształcących.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 14. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie – szkoły podstawowe

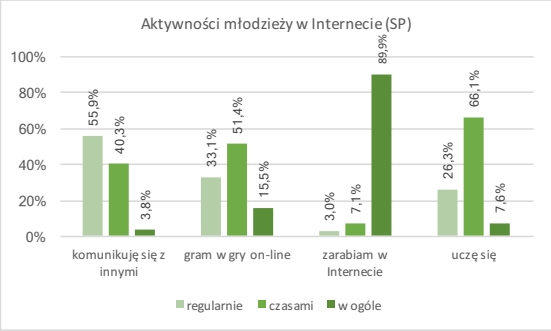

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 15. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie – licea ogólnokształcące

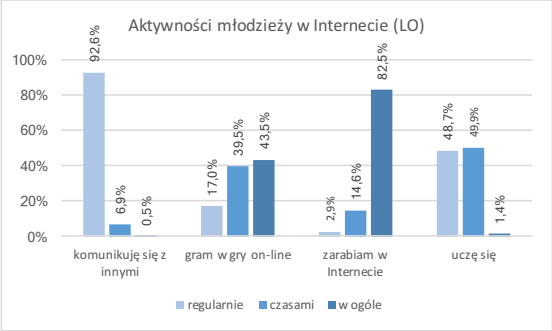

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 16. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie – szkoły podstawowe wg lokalizacji

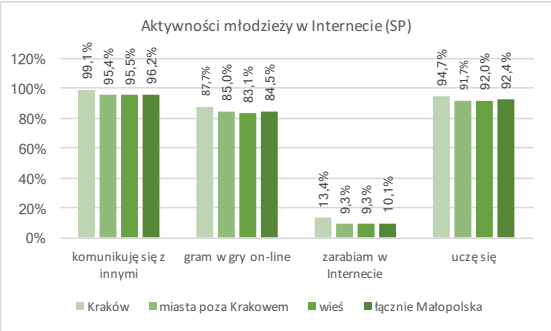

Skumulowane odpowiedzi TAK (regularnie lub czasami).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 17. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie – licea ogólnokształcące wg lokalizacji

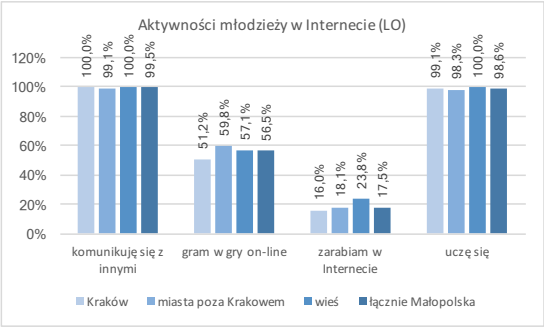

Skumulowane odpowiedzi TAK (regularnie lub czasami).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 18. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie – szkoły podstawowe wg charakteru szkoły

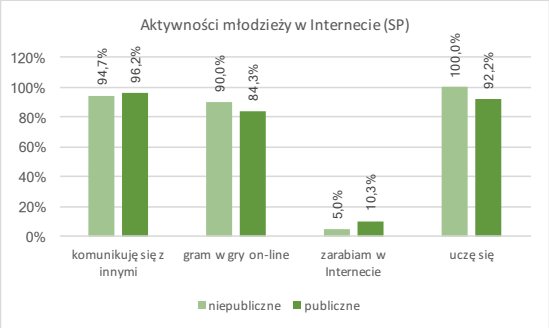

Skumulowane odpowiedzi TAK (regularnie lub czasami).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 19. Aktywności podejmowane przez młodzież w Internecie – licea ogólnokształcące wg charakteru szkoły

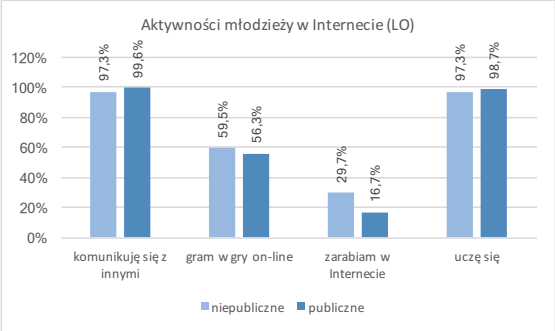

Skumulowane odpowiedzi TAK (regularnie lub czasami).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Młodzież niekorzystająca z mediów społecznościowych

W ankiecie zadane zostało pytanie o korzystanie z mediów społecznościowych i komunikatorów, uczniowie mieli możliwość wyboru z listy lub wpisania swojej odpowiedzi. Osoby, które zaznaczyły, że nie korzystają ze wszystkich wskazanych opcji (Facebook, Instagram, Snapchat i Twitter) zostały uważnie przenalizowane.

W Małopolsce w szkołach podstawowych wśród badanych uczniów szóstych klas z mediów społecznościowych nie korzysta 19% uczniów (112 osób). Zatem cała reszta w jakimś stopniu korzysta. Daje to do myślenia, bowiem badani uczniowie klas rozpoczęli naukę w szkole podstawowej jako sześciolatki, są więc w wieku, w którym formalnie nie powinni być użytkownikami Facebooka (poniżej 13 r. ż.[1141]). Z przedstawionych danych widać nierównomierny rozkład między lokalizacjami szkół: wśród uczniów krakowskich szkół 29% nie korzysta z mediów społecznościowych, w miastach już mniej – 22%, natomiast na wsi tylko 13%. Podobnie duże dysproporcje widać między uczniami szkół niepublicznych i publicznych – 33% badanych uczniów szkół niepublicznych (co trzeci uczeń) nie korzysta z mediów społecznościowych, zaś publicznych 18%.

Wykres 20. Osoby niekorzystające z mediów społecznościowych – szkoły podstawowe wg lokalizacji szkoły

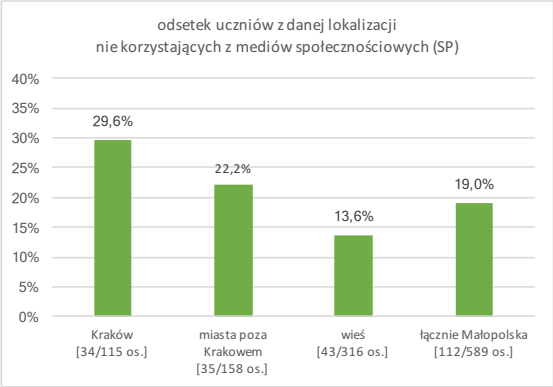

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety) [1142].

Wykres 21. Osoby niekorzystające z mediów społecznościowych – szkoły podstawowe wg charakteru szkoły

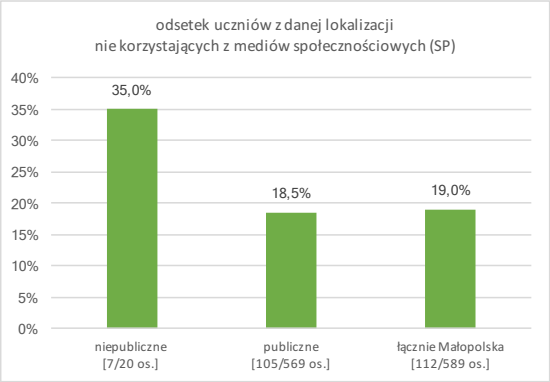

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety) [1143].

W liceach ogólnokształcących uczniowie niekorzystający z mediów społecznościowych to tylko 1,4% (8 osób). To mała próbka, żeby wciągać wnioski co do rozkładu,

[1141] *Regulamin*, https://www.facebook.com/legal/terms, 3.04.2019.
[1142] W zadanym pytaniu proszono o określenie korzystania z mediów społecznościowych: Facebook, Instagram, Twitter, Snapchat. Odpowiedź „w ogóle nie korzystam" przy każdym wymienionym medium, na wykresie została przedstawiona jako „niekorzystający".
[1143] j. w.

ale mimo wszystko zauważalny jest fakt, że liczba ta dzieli się równo między szkoły niepubliczne i publiczne, co w zestawieniu z badaną populacją mówi, że 10,5% uczących się w szkołach niepublicznych nie korzysta z mediów społecznościowych a tylko 0,7% w szkołach publicznych. To nasuwa pytanie o powody.

Pomocne mogą być informacje z wywiadów z nauczycielami. W badanych szkołach niepublicznych, podstawowych i liceach, przewijał się w wypowiedziach podobny wątek – światli, świadomi rodzice uczniów, co przekłada się prawdopodobnie także na ich stosunek do mediów. W przypadku szkół podstawowych może on owocować dopilnowaniem i uświadamianiem dzieci i ograniczaniem dostępu, w liceach jest prawdopodobnie bardziej przejawem pójścia „pod prąd" przez młodzież i manifestacji osobowości, ale zapewne też ma korzenie gdzieś w wychowaniu w rodzinie.

Wykres 22. Osoby niekorzystające z mediów społecznościowych – licea ogólnokształcące wg lokalizacji szkoły

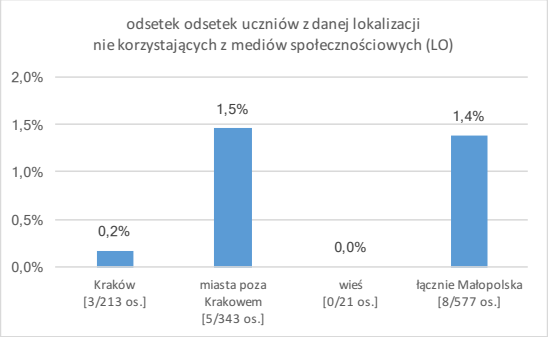

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety) [1144].

Wykres 23. Osoby niekorzystające z mediów społecznościowych – licea ogólnokształcące wg charakteru szkoły

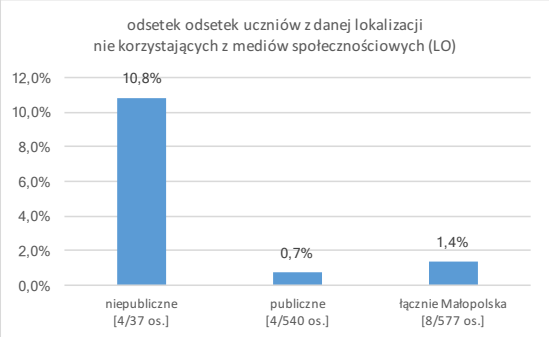

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety) [1145].

Użytkowane przez młodzież media społecznościowe i komunikatory

Wśród młodzieży szkół podstawowych i liceów w trójce najczęściej użytkowanych mediów i komunikatorów (regularnie lub czasami) pierwszą pozycją zajmuje YouTube (96,4% szkoły podstawowe i 99,8% licea). Drugie miejsce to Messenger (odpowiednio 98,3% i 82,6%). Pokazuje to upodobanie młodzieży do krótkiej i szybkiej komunikacji oraz wizualnych treści. Trzecie miejsce jest zróżnicowane, w liceach to Facebook (96,4%), w szkołach podstawowych Snapchat (59,4%), ale praktycznie na równi z Facebookiem (59,3%).

[1144] j. w.
[1145] j. w.

Tabela 21. Korzystanie z mediów społecznościowych i komunikatorów przez młodzież

	korzystanie regularne lub czasami	
	szkoła podstawowa	liceum ogólnokształcące
Facebook	59,3%	96,4%
Instagram	55,8%	76,1%
Twitter	12,6%	16,4%
WhatsApp	35,0%	26,6%
Snapchat	59,4%	79,0%
Messenger	82,6%	98,3%
Skype	32,9%	30,8%
YouTube	96,4%	99,8%
Tinder	nie badane	11,8%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań własnych.

Wykres 24. Korzystanie z mediów społecznościowych i komunikatorów przez młodzież – szkoły podstawowe wg medium

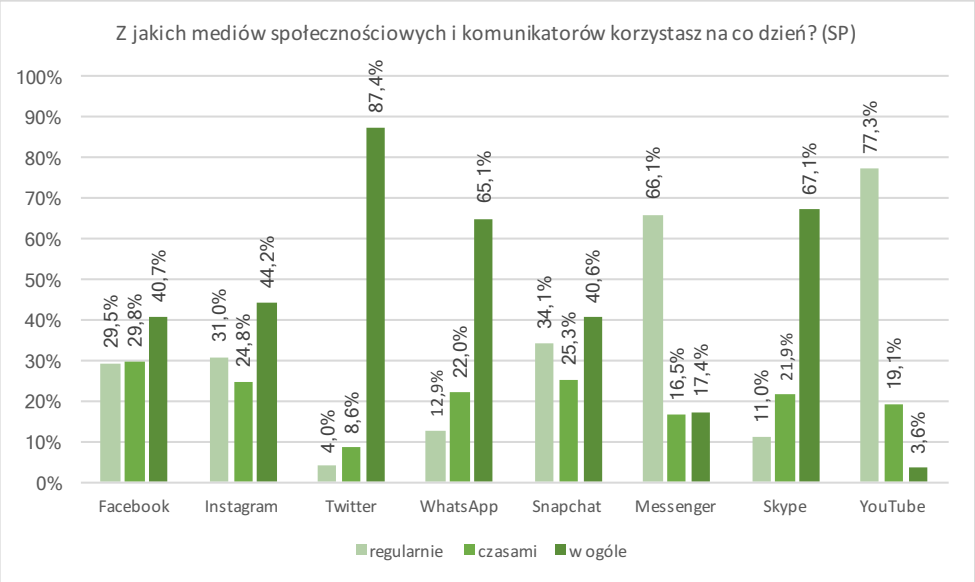

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 25. Korzystanie z mediów społecznościowych i komunikatorów przez młodzież – szkoły podstawowe wg regularności korzystania

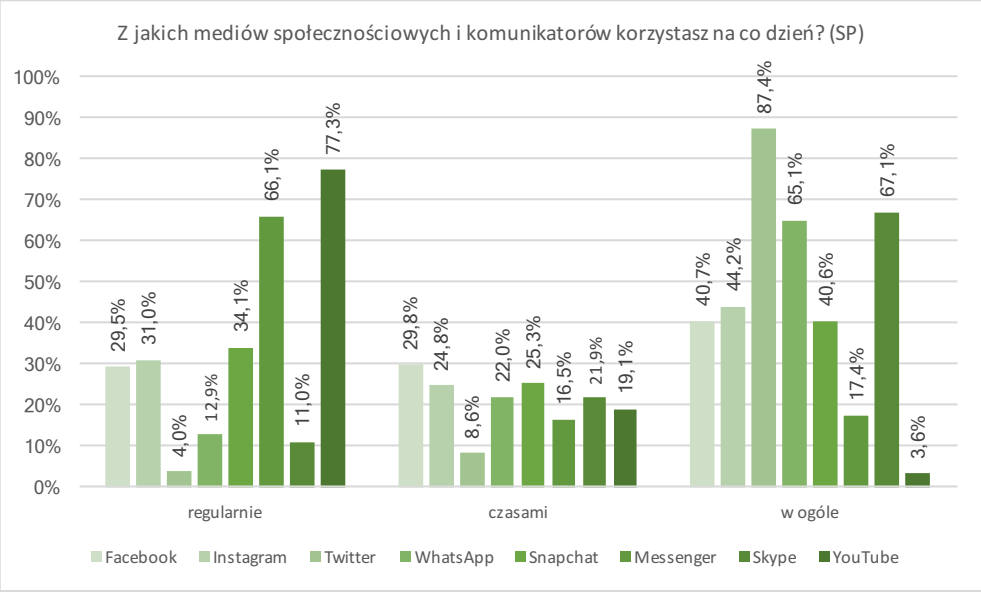

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 26. Korzystanie z mediów społecznościowych i komunikatorów przez młodzież – licea ogólnokształcące wg medium

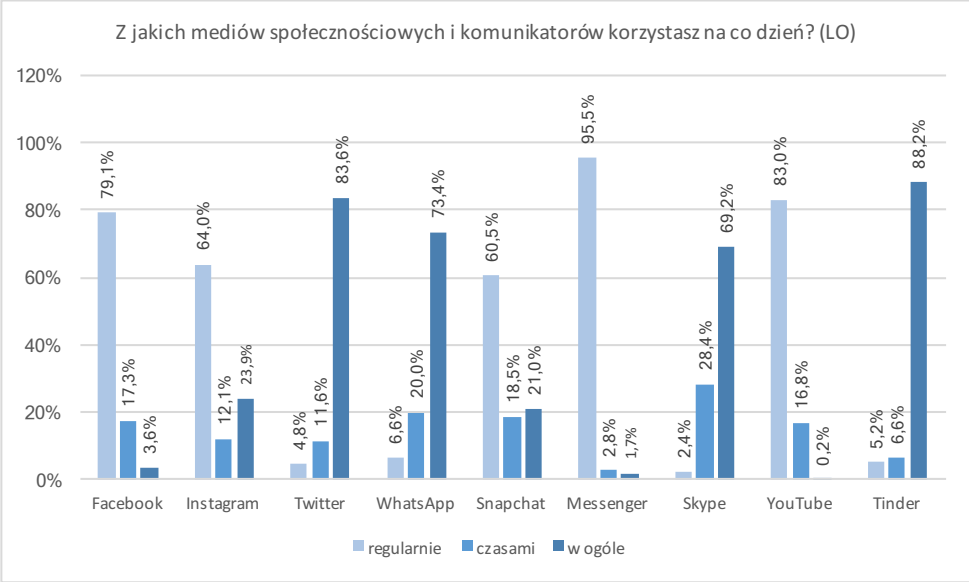

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 27. Korzystanie z mediów społecznościowych i komunikatorów przez młodzież – licea ogólnokształcące wg regularności korzystania

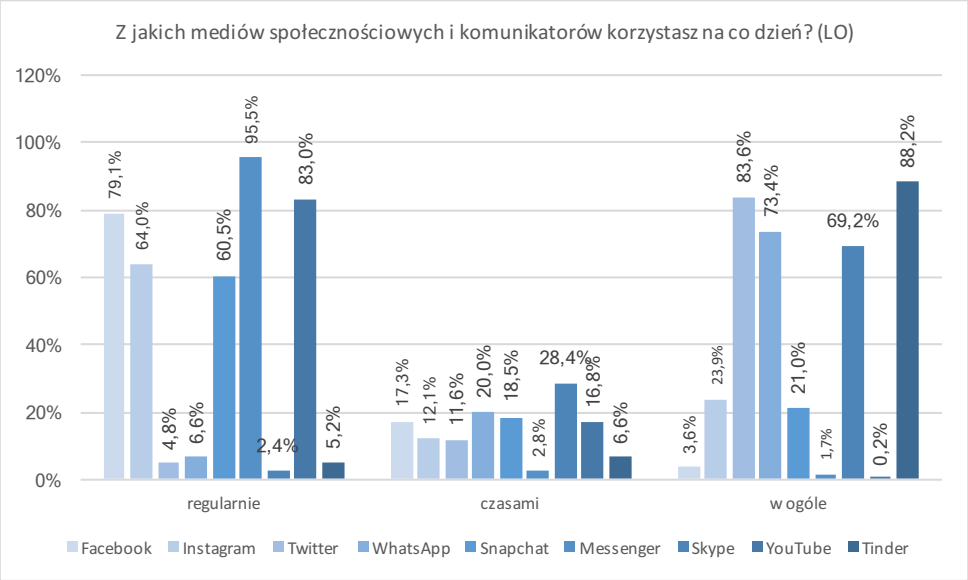

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Powody korzystania przez młodzież z mediów społecznościowych

Młodzież została zapytana w ankiecie o powody korzystania z mediów społecznościowych. Główne powody to możliwość kontaktu ze znajomymi (94% szkoły podstawowe, 99% licea) i ciekawość poznawcza – zarówno możliwość znalezienia opinii na temat interesujących spraw (odpowiednio 77% i 92%), jak i chęć dowiedzenia się, co dzieje się na świecie (79% i 86%). Dla ponad połowy ankietowanych ważna jest też możliwość zawierania nowych znajomości w Sieci (54% i 53%). Najmniej osób ceni sobie możliwość pokazania innym siebie i swojej osobowości, i ten powód zdecydowanie więcej osób wskazuje w szkołach podstawowych (45%) niż w liceach (31%).

Wykres 28. Powody korzystania z mediów społecznościowych

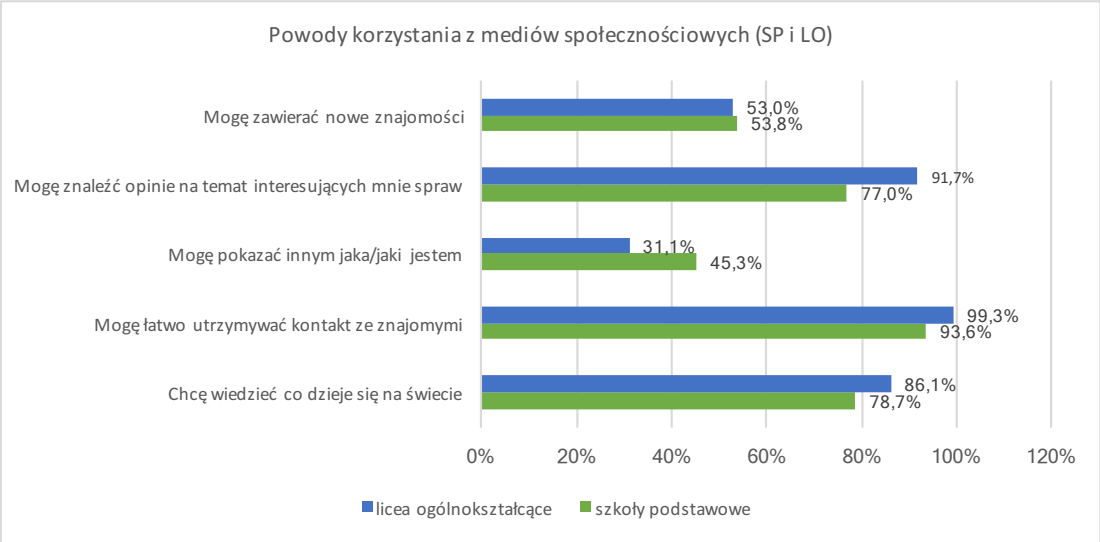

Odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 29. Powody korzystania z mediów społecznościowych – szkoły podstawowe

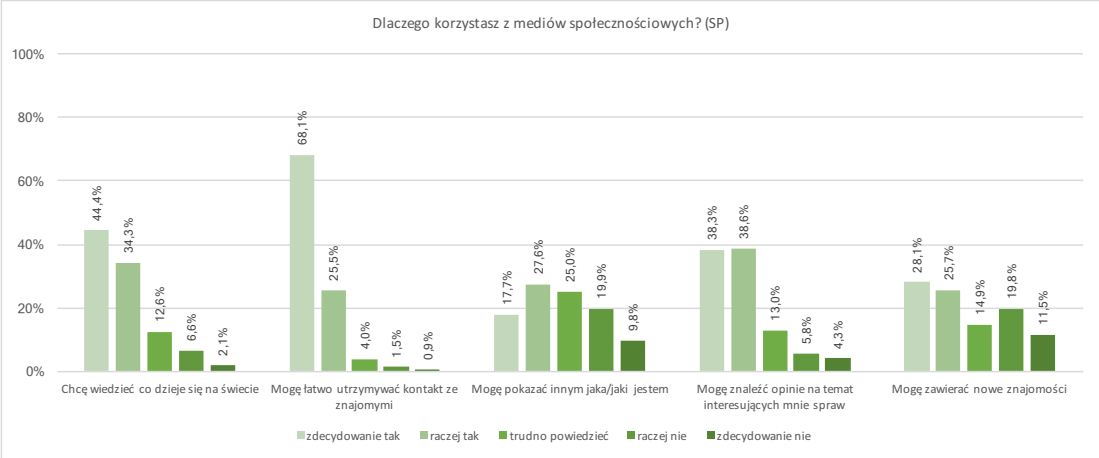

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 30. Powody korzystania z mediów społecznościowych – licea ogólnokształcące

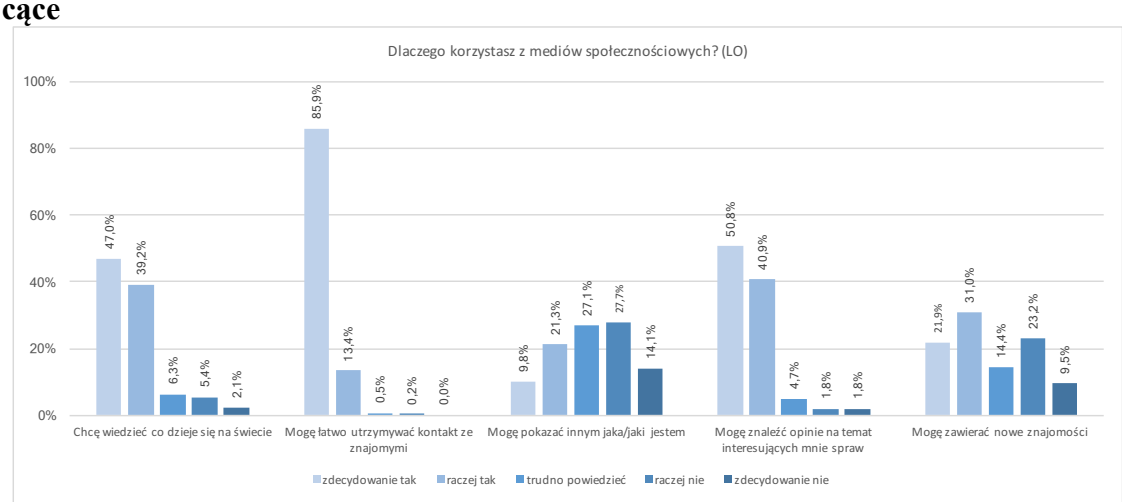

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Sposoby korzystania z Internetu

Zamierzeniem ankiety było także poznanie sposobów korzystania z Internetu przez młodzież. Wyniki pokazują, że standardem jest korzystanie z Internetu w telefonie komórkowym[1146]. W szkołach podstawowych tylko 16 uczniów (11 z terenów wiejskich i 5 z miast poza Krakowem) nie korzysta w ten sposób, natomiast w liceach ogólnokształcących tylko 4 osoby (3 z Krakowa i 1 z miasta poza Krakowem). Wśród korzystających w telefonie, najwięcej licealistów korzysta[1147] w pakietu Internetu w komórce (47%), wśród uczniów szkół podstawowych z domowego Wi-Fi (52%). Poza tym obie grupy w porównywalnym stopniu korzystają z darmowego Wi-Fi w miejscach publicznych (15% szkoły podstawowe, 17% licea).

Wykres 31. Sposoby korzystania z Internetu w telefonie komórkowym

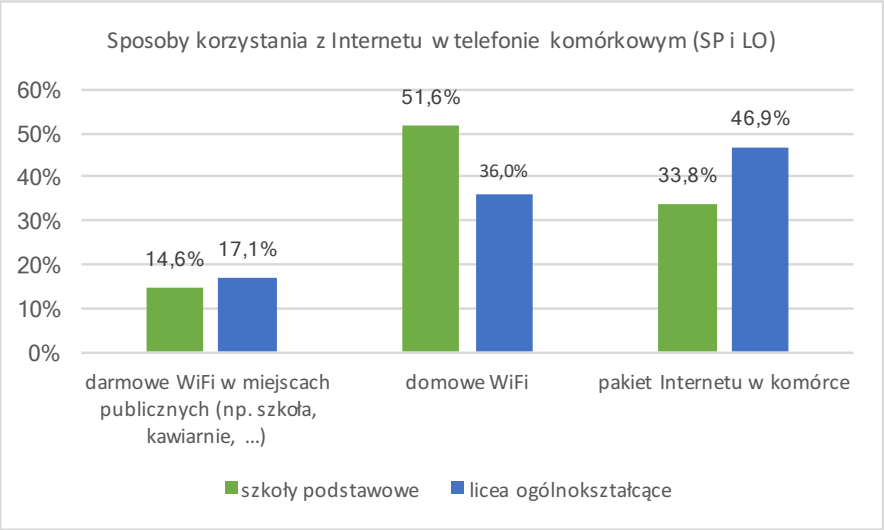

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

[1146] Na pytanie o korzystanie z Internetu na komputerach stacjonarnych 133 odpowiedzi było „nie korzystam" tj. 24% z udzielonych odpowiedzi ogółem.
[1147] Można było wybrać więcej niż jedną odpowiedź na to pytanie.

Wykres 32. Sposoby korzystania z Internetu w telefonie komórkowym – szkoły podstawowe

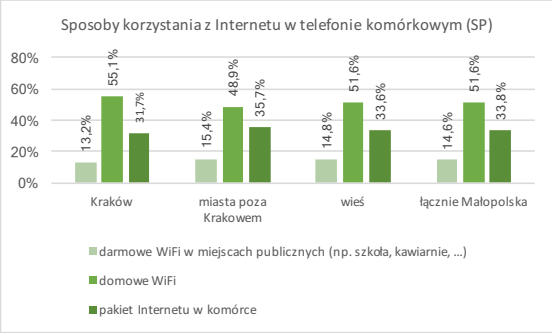

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 33. Sposoby korzystania z Internetu w telefonie komórkowym – licea ogólnokształcące

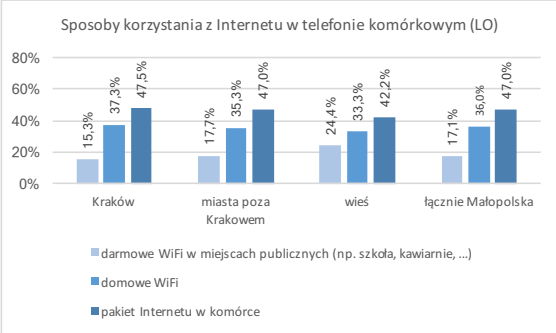

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

4.4. Ogólne wnioski z badań wywiadów z nauczycielami

Wywiady indywidualne zostały przeprowadzane z nauczycielami-wychowawcami i pedagogami szkolnymi oraz jednym psychologiem. Wśród nich byli tacy, którzy dodatkowo pełnili w szkole różne funkcje – byli dyrektorami, wicedyrektorami, opiekunami wolontariatu, albo mieli inne doświadczenia zawodowe, jak równoległa praca w szkołach podstawowych i ponadgimnazjalnych, własna praktyka psychologiczna. Uczyli różnych przedmiotów – matematyki, języka polskiego, wiedzy o społeczeństwie, języków obcych, wychowania fizycznego i in.. Ich zróżnicowany wiek i staż pracy pozwalał na szerokie spojrzenie z różnych perspektyw na omawiane zagadnienia. Kompozycja rozmów z nauczycielami i pedagogami pozwalała na spojrzenie z dwóch perspektyw – informacje uzyskiwane od nauczycieli dawały obraz uczniów w środowisku rówieśniczym i w trakcie realizacji procesu dydaktycznego, od pedagogów natomiast ich sfery psychicznej, problemów w relacjach, wpływu mediów i środowiska rodzinnego.

W zdecydowanej większości respondenci sprawiali wrażenie zaangażowanych w swoją pracę i zatroskanych losem młodzieży, a jednocześnie przytłoczonych bieżącymi obowiązkami, chaosem reformy edukacji, zbiurokratyzowaniem szkoły i brakiem czasu. W trakcie rozmowy mieli wiele interesujących i głębokich spostrzeżeń, czasem dzielili się refleksją, że nie zastanawiali się nad takimi problemami wcześniej, zdarzyło się, że dziękowali za tę rozmowę.

W zasadzie wszyscy byli świadomi roli mediów we współczesnym świecie, szans i zagrożeń, jakie ze sobą niosą, niezależnie czy było to w szkołach podstawowych, lice-

ach, na wsiach czy w miastach. Wiek też nie grał tutaj roli, zmieniał jedynie perspektywę patrzenia i rozłożenie akcentów w podejściu do postrzeganych zjawisk.

Wykład i słowo jako medium to czasy minione.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Internet jest jak nóż, który daje się dziecku mówiąc, żeby się nim nie bawiło.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Biegu, tempa i cyfryzacji nie zatrzymamy, ale nic nie zwalnia nas z odpowiedzialności za wychowywanie i kształtowanie swoich dzieci – ani praca ani brak czasu. My musimy umieć odnaleźć się w tej sytuacji. Nasz czas to inwestycja w przyszłość dzieci i kapitał dla nich na życie.
– pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

W rozmowach odbytych z pedagogami widać było skupione jak w soczewce problemy młodzieży na różnych płaszczyznach – niestabilność emocjonalna, depresje, zaburzenia psychiczne, samookaleczenia, anoreksja i bulimia, ale też problemy w relacjach, niskie poczucie wartości własnej, zagubienie i samotność. W realiach współczesnego świata, rodziny i szkoły, rola pedagogów w szkołach jest nie do przecenienia. Są „ośrodkiem wsparcia" dla młodych ludzi, nauczycieli i często rodziców. Czasami zastępują tych ostatnich, w trakcie wywiadów padały przykłady młodych ludzi, którzy przychodzą do pedagoga porozmawiać, bo w domu nie mają z kim. W szkołach jest ich zdecydowanie za mało, a skala potrzeb cały czas rośnie.

4.5. Ogólne wnioski z analizy dokumentów szkoły

Kwestionariusz

Szkoły zostały poproszone o wypełnienie także kwestionariusza dotyczącego korzystania przez z mediów cyfrowych w komunikacji oraz sposobów rozwijania kompetencji medialnych uczniów. Mimo, że dotyczył on prostych zagadnień, to stwarzał problemy przy wypełnianiu, trudno było znaleźć w szkole jedną osobę, która te wszystkie informacje posiadała, najczęściej więc wymagało to pomocy dyrektora szkoły. Duży problem stanowiły też dane za poprzednie lata, pamięć ludzka bywa zawodna, stąd w analizie otrzymanych danych nie jest kładziony nacisk na porównanie między latami.

Wnioski z analizy kwestionariusza zostały zawarte w omówieniach poszczególnych zagadnień w rozdziale 4.6.

Programy wychowawczo-profilaktyczne i plany pracy wychowawcy

W ramach uzupełnienia wywiadów z nauczycielami i pedagogami szkolnymi, przeanalizowane zostały także programy wychowawczo-profilaktyczne szkół, w których pracowali respondenci.

Program wychowawczo-profilaktyczny jest dokumentem obowiązkowym w szkole, określa główne cele szkoły w zakresie wychowania oraz profilaktyki, czyli działań na rzecz zapobiegania zachowaniom ryzykownym oraz interwencji w sytuacjach kryzysowych i zagrożenia. Powinien być stworzony w oparciu o diagnozę potrzeb i problemów występujących szkole i obejmować działania wychowawcze skierowane do uczniów, oraz treści i działania o charakterze profilaktycznym kierowane do uczniów, nauczycieli i rodziców. Uchwala go Rada Pedagogiczna w porozumieniu z Radą Rodziców, jest więc wspólnym spojrzeniem nauczycieli i rodziców na kwestie wychowania dzieci.

Nie wszystkie szkoły udostępniły ten program do badania, w większości był on dokumentem dostępnym na stronie internetowej szkoły, ale znalazły się też takie placówki, które miały problem z odszukaniem go (przypadki zmiany władz szkoły), zwlekały z dostarczeniem, udostępniały tylko do wglądu na miejscu, albo wybrane fragmenty. W sumie przeanalizowanych zostało 10 programów ze szkół podstawowych oraz 7 z liceów ogólnokształcących.

W podrozdziale tym przedstawione zostaną ogólne wnioski z analizy, natomiast te dotyczące wytycznych w zakresie rozwijania kompetencji medialnych uczniów oraz niwelowania negatywnych efektów mediatyzacji znajdą się w omówieniach szczegółowych problemów.

Podczas lektury i analizy programów wychowawczo-profilaktycznych, nasuwa się kilka wniosków i obserwacji (zestawienie – tabela 22).

Po pierwsze, programy mają różny okres obowiązywania – czasem to dokumenty roczne (takich jest 6 na 16 badanych w całości; w programie udostępnionym we fragmentach nie dało się ustalić okresu obowiązywania), dwuletnie, ale także kilkuletnie (najdłuższe były na lata 2015-2020 i 2017-2022 czyli na okres 5 lat). Sporo (6 na 16 badanych w całości) było bez określenia okresu obowiązywania.

Po drugie, dokumenty te mają bardzo zróżnicowaną strukturę formę, zawartość i objętość (od kilku do około pięćdziesięciu stron).

Tabela 22. Zestawienie zawartości programów wychowawczo-profilaktycznych – szkoły podstawowe i licea ogólnokształcące

	liczba programów z danym elementem / liczba łącznie	
element w programie wychowawczo-profilaktycznym	szkoły podstawowe*	licea ogólnokształcące**
misja	3 / 9	3 / 7
wizja	4 / 9	2 / 7
sylwetka absolwenta	6 / 9	5 / 7
diagnoza sytuacji w szkole i potrzeb uczniów	3 / 9	4 / 7
cele wychowawczo-profilaktyczne	7 / 9	7 / 7
plan działań	8 / 9	6 / 7
tematy lekcji wychowawczych	0 / 9	2 / 7
sposób ewaluacji	6 / 9	6 / 7

* pominięto program udostępniony do analizy jedynie we fragmentach, z uwagi na brak możliwości oceny występowania dalnego elementu
** pominięto program udostępniony tylko do wglądu w miejscu badania, z uwagi na brak możliwości dokładnej oceny

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych. Badania własne.

Niektóre z nich są ogólne i zwarte, ale najczęściej są mocno rozbudowane, po części ogólnej następuje uszczegółowienie i plan działań na dany rok. W niektórych szkołach, chociaż rzadko, funkcjonuje sam plan działań, bez części ogólnej określającej cele.

Co do zawartości programów, szkoły prezentują różne podejścia. Są elementy, jak misja czy wizja szkoły, które można uznać za uzupełniające, i ich brak nie budzi większych zastrzeżeń. Są jednak elementy, bez których trudno plan uznać za spójny i rzetelny. Takim jest na pewno diagnoza sytuacji w szkole. Jeśli program ma faktycznie odpowiadać na potrzeby uczniów, musi być na niej zbudowany, tymczasem w niewielu programach występuje rzetelnie opracowana diagnoza sytuacji. Często występują ogólne zapisy na jakiej podstawie diagnoza została dokonana, ale nie ma wyspecyfikowanych faktycznych problemów i wyzwań, z jakimi szkoła mierzy się. Jednak są też i takie szkoły, gdzie widać uważność i dobrą analizę, rozeznanie problemów, a nawet odniesienie się do badań naukowych (np. wniosków z badań "Nastolatki 3.0", czy raportu NIK z 2017 r. dotyczącego cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży). Drugim takim elementem jest brak wskaźników pozwalających określić czy zaplanowane działania przyniosły zamierzony efekt i pozwoliły osiągnąć cel. W żadnym z programów nie zostały one określone rzetelnie. To wiedzie do trzeciego problemu, jakim jest ewaluacja. Tutaj zapisy zazwyczaj są, ale ogólnikowe, trudno z nich wywnioskować, jak miałoby wyglądać faktycznie sprawdzenie, czy założone cele zostały osiągnięte.

Na koniec jeszcze spostrzeżenie dotyczące dodatkowego elementu niektórych programów. Jest nim zestaw proponowanych tematów lekcji wychowawczych. Wydaje się

to być dobrym rozwiązaniem, które przenosi działania zaplanowane dla całej szkoły na poziom klas.

Oprócz programów wychowawczo-profilaktycznych przeanalizowane zostały także cztery udostępnione plany pracy wychowawcy zawierające tematy lekcji wychowawczych na bieżący rok szkolny (2 w szkole podstawowej oraz 1 w liceum). W szkołach podstawowych w jednym nie było odniesień do żadnej z omawianych kompetencji medialnych, w drugim znalazły się tematy związane z kompetencją „bezpieczeństwo / mobilne bezpieczeństwo" (szczegóły w części poświęconej omawianiu kompetencji). W liceum natomiast nie było zagadnień związanych z rozwojem kompetencji medialnych, ale sporo tematów związanych z radzeniem sobie z efektami mediatyzacji np. radzenie sobie ze stresem, techniki relaksacyjne, samoocena, samoakceptacja i budowanie wartości własnej, problemy zdrowia – anoreksja i bulimia, depresja, uzależnienia.

4.6. Opracowanie zagadnień badawczych

W opracowaniu zagadnień użyte zostały oznaczenia:
[SP] – respondenci ze szkół podstawowych
[LO] – respondenci ze liceów ogólnokształcących

M.1. Wykorzystanie mediów społecznościowych przez nauczycieli i pedagogów do kontaktów z uczniami, z rodzicami, dokształcania się, ewentualnie innych czynności związanych z zawodem[1148]

Spośród nauczycieli i pedagogów, z którymi przeprowadzane były wywiady, w szkołach podstawowych [SP] prawie 1/3 nie korzysta z mediów społecznościowych, w liceach [LO] tylko jedna osoba. Pozostali korzystają – najczęściej z Facebooka, w pojedynczych przypadkach ze Snapchata, Instagrama, WhatsAppa. Wśród nich są i tacy, który mieli konto na Facebooku i zlikwidowali je [SP], oraz tacy [LO], którzy założyli konto na Facebooku ze względu na potrzebę komunikacji z uczniami, dostrzegając jej szybkość i skuteczność. W obu typach szkół niektórzy respondenci podkreślali, że nie jest to ich środowisko naturalne, preferują kontakty bezpośrednie, ale doceniają

[1148] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „A czy Pani/Pan korzysta z mediów społecznościowych? W jakim zakresie? Czy z ustawieniami prywatności kont?", „Jaką widzi Pani / Pana korzyść dla siebie z korzystania z mediów społecznościowych?".

jego zalety, zwłaszcza możliwość szybkiej komunikacji, orientowania się, co dla młodzieży jest ważne i bycia na bieżąco z trendami.

W szkołach podstawowych [SP] praktycznie wszyscy wskazywali użytkowanie mediów społecznościowych głównie dla celów prywatnych, w liceach [LO] częściej dla potrzeb zawodowych. W obszarze zawodowym (w obu typach szkół) najczęściej wskazywana była komunikacja z uczniami, przesyłanie informacji, kontakt z samorządem, grupami wolontariatu, zespołami projektowymi, ale także praca ze zdolnym uczniem i podtrzymywanie relacji z absolwentami szkoły. Nie pojawił się wątek komunikacji z rodzicami przez media społecznościowe. Wskazywany był natomiast aspekt dokształcania – korzystania z grup wymiany doświadczeń zawodowych, podnoszenia kwalifikacji [SP]. Media społecznościowe wskazywano także jako narzędzie pracy pedagogów – w szkołach podstawowych [SP] sporadycznie (tylko jedna osoba), ale w liceach [LO] znacznie częściej. Są one przydatne pedagogom do zbierania informacji o dzieciach w sytuacjach problemów wychowawczych oraz monitorowania zachowania i nastrojów uczniów pozostających pod opieką pedagogów.

> *Pomagają też przy trudnych przypadkach wychowawczych. Kiedy kogoś nie ma na Facebooku zalogowanego przez dłuższy czas, to znaczy, że jest kłopot i trzeba interweniować.*
> – nauczyciel-wychowawca – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

W wypowiedziach pojawiał się też wątek prywatności. Zarówno w szkołach podstawowych, jak i liceach nauczyciele zaznaczali, że nie zapraszają i nie przyjmują uczniów do grona znajomych. W dwóch przypadkach [SP] wskazywali, że kiedyś mieli również uczniów w gronie znajomych, ale po pewnym czasie doszli do wniosku, że to bardzo ingeruje w ich prywatność i usunęli ich. W obu typach szkół niektórzy respondenci podkreślali, że chronią swoją prywatność i korzystają z ustawień prywatności. Jedna osoba [LO] deklarowała posiadanie dwóch profili – prywatnego oraz oficjalnego dla potrzeb szkoły (kontakty międzynarodowe szkoły) i do kontaktów z uczniami.

M.2. Subiektywna ocena wyposażenia szkoły w nowe technologie z punktu widzenia nauczyciela i jego potrzeb[1149]

W szkołach podstawowych [SP] praktycznie wszyscy pytani (poza jednym wyjątkiem) oceniają wyposażenie szkoły dobrze. Twierdzą, że mają wszystko, co potrzebne – standardowo wymieniają komputery, projektory i tablice interaktywne. Nierzadko wszystkie te sprzęty są dostępne w każdej klasie, czasem tablica interaktywna wymiennie z rzutnikiem. Standardem jest dostęp do Internetu, chociaż pojawiają się głosy, że czasem zbyt wolny. Warto dodać, że w odpowiedziach tych nie widać różnic wynikających z lokalizacji szkoły.

W wypowiedziach nauczycieli [SP] pojawiają się jednak pojedyncze głosy, o których warto wspomnieć. Posiadany przez szkołę sprzęt, głównie mowa jest o tablicach interaktywnych, staje się coraz starszy, i stwarza problemy (np. część materiałów otrzymywanych od wydawnictw przez nauczycieli wymaga już nowszego oprogramowania). Można przypuszczać, że problem ten będzie się nasilał. Spora część wyposażenia, o czym była mowa w rozdziale 2, została zakupiona przez szkoły w ramach projektów ze środków UE w poprzednim okresie programowania, więc siłą rzeczy będzie wymagał wymiany. Inna ciekawa refleksja dotyczy wykorzystania posiadanego sprzętu – mimo starań nauczycieli, którzy korzystają z tablic i oprogramowania na lekcjach, mają oni odczucie, że to nie wystarcza i nie trafiają w oczekiwania uczniów, zwłaszcza starszych klas. I ostatnia refleksja. Sprzęt spełnia potrzeby i wydaje się wystarczający, ponieważ odpowiada wiedzy i umiejętnościom nauczycieli w zakresie wykorzystania nowych technologii w edukacji. Inaczej mówiąc – brak głębszej wiedzy i znajomości nowych mediów jest barierą dla wyobraźni. Nauczyciel [SP] formułujący tę uwagę wyraźnie przewyższał pozostałych nauczycieli świadomością, wiedzą i znajomością narzędzi cyfrowych. Mimo, że szkoła, w której pracuje ma standardowe „wszystko", on czuł, że mógłby więcej, gdyby miał lepsze narzędzia.

Nauczyciele i pedagodzy z liceów ogólnokształcących [LO], podobnie jak ze szkół podstawowych, są zdania, że w ich szkołach wyposażenie w sprzęt jest dobre – większość klas ma komputery, rzutniki i tablice multimedialne (jedna szkoła sygnalizuje tylko wyraźnie gorsze wyposażenie). W szkołach jest Wi-Fi. Sporadycznie wymieniane są

[1149] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Jak Pani/Pan ocenia wyposażenie szkoły w sprzęt komputerowy, oprogramowanie, dostęp do Internetu – wszystko, co jest potrzebne, żeby wykorzystywać cyfrowe media w procesie edukacyjnym?".

też inne sprzęty – dodatkowe monitory na korytarzach, gdzie wyświetlane są informacje o zastępstwach, ogłoszenia, radiowęzeł i radio w każde klasie, telewizja szkolna.

Na koniec warto dodać, że nauczyciele w wywiadach w większości byli ostrożni w formułowaniu krytycznych opinii względem szkoły, może więc być tak, że ich opinia na temat wyposażenia jest lepsza albo gorsza, niż ma to miejsce w rzeczywistości.

M.3. Wykorzystanie przez szkołę nowych mediów do komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej np. strony www, Facebook, YouTube, i in.[1150]

W szkołach, w których realizowane były wywiady z nauczycielami, dodatkowo wypełniany był przez pracownika szkoły (pracownika sekretariatu, nauczyciela udzielającego wywiadu lub dyrektora) kwestionariusz. Wypełniło go 13 szkół podstawowych i 10 liceów (nie wypełniło odpowiednio 3 i 3).

Jednym z pytań było wykorzystanie mediów/narzędzi cyfrowych do komunikacji, zarówno wewnątrz szkoły, jak i na zewnątrz.

Tabela 23. Wykorzystanie przez szkoły mediów/narzędzi cyfrowych

rodzaj mediów / narzędzi cyfrowych	szkoły podstawowe posiadające/wszystkie	licea ogólnokształcące posiadające/wszystkie
strona internetowa szkoły	13/13	10/10
profil na Facebook	8/13	10/10
kanał na YouTube	0/13	1/10
dziennik elektroniczny	9/13	10/10
intranet (platforma do wewnętrznej komunikacji w szkole)	5/13	7/10

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (kwestionariusz).

Wśród szkół zarówno podstawowych, jak i liceów standardem jest posiadanie strony internetowej (innym tematem jest jej jakość, ale ten temat był badany).

Jeśli chodzi o media społecznościowe, profil na Facebooku posiadają wszystkie licea, w szkołach podstawowych sytuacja wygląda już trochę gorzej – posiada go 8 szkół na 13 (62%). Szkoły, które nie korzystają z Facebooka są zlokalizowane w Krakowie i miastach poza Krakowem. Rzadkością jest kanał na YouTube – nie posiada go żadna szkoła podstawowa, a liceum jedno (z Krakowa).

[1150] Opracowanie na podstawie badań własnych – kwestionariusz dla szkoły.

Patrząc na kanały komunikacji między nauczycielami i rodzicami, lub nauczycielami między sobą, widać powszechność dziennika elektronicznego. Posiadają go wszystkie licea i 2/3 szkół podstawowych (9 na 13 czyli 69%). Część z nich posiada też platformę do komunikacji wewnętrznej, odrębną lub w ramach dziennika elektronicznego.

Analizując lokalizację szkół, które nie korzystają z Facebooka widać, że to szkoły z Krakowa i miast poza Krakowem, zaś w przypadku dziennika elektronicznego szkoły z terenów wiejskich.

S.1. Różnice międzypokoleniowe w szkole w relacjach między członkami społeczności szkolnej[1151]

Różnice pokoleniowe zawsze występowały, są naturalnym elementem rozwoju i przemian. Media cyfrowe wpłynęły na nie jednak zasadniczo, pogłębiając je. Widać to w relacjach między członkami społeczności szkolnej. Różne zjawiska opisywane były już wcześniej i będą jeszcze opisywane, w tym miejscu podkreślona zostanie tylko zauważana na przestrzeni lat zmienność.

Nauczyciele – rodzice

Nauczyciele sygnalizują zmieniające się na przestrzeni lat postawy rodziców względem nich. Różnice te dostrzegają starsi nauczyciele obserwujący zmiany na przestrzeni lat, ale też młodsi, którzy porównują współpracę z młodszymi i starszymi rodzicami. Temat ten będzie szczegółowo omówiony w zagadnieniu S5 i N2.

Rodzice – rodzice

Na tej płaszczyźnie największa różnica widoczna jest między rodzicami młodymi, użytkującymi media cyfrowe a starszymi, którzy nie korzystają z nich. Silnie wpłynęło na to powszechne wprowadzenie do szkół dziennika elektronicznego. Niekorzystanie z niego prowadzi do swoistego wykluczenia i pozostawania poza obiegiem informacji. Nauczyciele starają się to zróżnicowanie niwelować, ale stwarza to trudności.

Nauczyciele – nauczyciele

W odniesieniu do relacji w gronie nauczycielskim i różnic pokoleniowych, nie ma zbyt wielu wypowiedzi w przeprowadzonych wywiadach. Pojawia się opinia jednego z nauczycieli społecznej szkoły [LO], który określa swoje pokolenie na początku swojej

[1151] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Pokolenie Y (pierwsze cyfrowe pokolenie) jest obecne już w szkole jako rodzice – czy widzi Pani/Pan różnicę w ich podejściu, oczekiwaniach, sposobie komunikacji?", „Czy pojawiają się dla Pani/Pana jakieś specyficzne problemy w kontaktach z nim?".

pracy jako „pozytywnych zapaleńców", teraz zaś nie widzi tego wśród młodych nauczycieli rozpoczynających pracę. Wskazywane są także różnice w poziomie umiejętności użytkowania nowych technologii. Młodsza kadra ma je dobrze rozwinięte, u starszych nauczycieli jest różnie, chociaż i oni wykonali postęp w ostatnich latach.

S.2. Media cyfrowe jako czynnik sprzyjający rozwojowi współpracy grupowej wśród uczniów[1152]

Respondenci, zarówno ze szkół podstawowych, jak i liceów, pytani o wpływ mediów cyfrowych na rozwój współpracy grupowej wśród uczniów wskazywali na dwa aspekty – technicznej komunikacji i organizacji pracy oraz stojących za nią relacji międzyludzkich.

W tej pierwszej sferze podkreślali, że media cyfrowe ułatwiają funkcjonowanie i organizację pracy, umożliwiają błyskawiczną komunikację. Dzięki grupom na FB młodzież komunikuje się na co dzień między sobą i z nauczycielami, pomaga sobie nawzajem, realizuje projekty, organizuje się w sytuacjach wymagających szybkiej reakcji. W większych projektach, jak np. eTwinning media cyfrowe umożliwiają współpracę z partnerskimi szkołami z zagranicy. W tym sensie służą rozwojowi umiejętności współpracy grupowej.

Może pozytywnie wpływają na organizację, tak, ale na życie w grupie nie.
– pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – Kraków

Większość nauczycieli i pedagogów zwracała jednak uwagę na drugą sferę **[SP]**. Zawsze gdzieś obok tej technicznej komunikacji stoi potrzeba realnego kontaktu z drugim człowiekiem, chociażby przy omawianiu koncepcji pracy, dzieleniu się zadaniami, czy czasami wyjaśnianiu nieporozumień, jakie czasem się rodzą. A temu media cyfrowe nie sprzyjają. Ograniczają potrzebę kontaktu bezpośredniego, dzieci nie widzą się, nie potrafią rozmawiać ze sobą. Mają problem w sytuacjach konfliktowych – nie potrafią stanąć twarzą w twarz z drugą osobą i rozwiązać problemu.

[1152] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Czy cyfrowe media polepszają współpracę między uczniami, pobudzają rozwój pracy grupowej?".

Nauczyciele z liceów [LO] sygnalizowali ten problem współpracy w świecie materialnym zwłaszcza w młodszych rocznikach, które ich zdaniem wymagają integracji i nauki współpracy.

O ile oni dzielą z sobą czas, używając jednej aplikacji, grając w jedną grę, czy nawet pracując z sobą na lekcji, to wydaje mi się, że są odizolowani barierą, może nie tyle Internetu, co taką barierą problemu wytworzenia relacji społecznych – takich właśnie analogowych.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

S.3. Media cyfrowe jako czynnik sprzyjający zacieśnianiu i budowaniu więzi rówieśniczych[1153]

Nauczyciele i pedagodzy ze szkół podstawowych i liceów ogólnokształcących prawie wszyscy byli zdania, że media cyfrowe nie wzmacniają więzi między dziećmi i młodzieżą. Wskazywali, że z pewnością ułatwiają komunikację, jest ona częstsza, dzieci mają więcej znajomych i więcej wiedzą o sobie, ale same relacje są płytsze. Ich zdaniem bycie online nie zastąpi relacji na żywo, dla budowania trwałych relacji potrzebny jest kontakt bezpośredni.

Bycie online nie jest alternatywą dla więzi w realu, ale na pewno kontakty ułatwia. Alternatywą nie może być, bo zupełnie inne kompetencje społeczne nabywane są przy spotkaniu twarzą w twarz.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Respondenci [SP] wskazywali bariery dla pogłębiania tych relacji tworzone właśnie przez media cyfrowe.

Nierozstawanie się z telefonem, nieustanne spoglądanie na niego nawet w czasie rozmowy z koleżanką czy kolegą sprawia, że dzieci i młodzież nie są w stanie skupić się na byciu z drugim człowiekiem. Komunikacja z użyciem telefonu zastępuje czasami rozmowę nawet w sytuacjach, kiedy odbywa się z osobą będącą obok. Media pozbawiają dzieci kontaktów bezpośrednich, ograniczają szanse na ćwiczenie umiejętności bycia

[1153] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Czy Pani/Pana zdaniem cyfrowe media wzmacniają więzi między uczniami czy raczej osłabiają?”.

z drugim człowiekiem[1154]. W liceach [LO] wskazywano wręcz na przedkładanie kontaktów w Sieci nad te bezpośrednie i lepszego radzenia sobie w kontaktach w Sieci, niż w materialnym świecie.

„Media są zawsze obok. Jak popatrzymy, to oni rozmawiają ze sobą, ale telefon jest obok, w ręce i co chwilę przerywają i spoglądają. Dzieci nie są w stanie skupić się na byciu z drugim człowiekiem i relacjach z nim."
– pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – Kraków

To życie w dwóch światach – w tym realnym jedną nogą, w wirtualnym – też, bo muszą w nim być, żeby nie zniknąć ze świadomości innych. Oni nic nie robią do końca tak naprawdę.
– pedagog szkolny – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

Zdaniem nauczycieli anonimowość młodych w mediach, częste występowanie pod nickami sprawia, że czasami nie wiedzą nawet, z kim się kontaktują. Trudno o budowanie w oparciu o takie kontakty rzeczywistych relacji. Utrudnia to także częste koloryzowanie, przedstawianie siebie w lepszym świetle, niż w rzeczywistości. Piękne wizerunki medialne nie wytrzymują starcia z rzeczywistością.

W liceach [LO] respondenci zwracali uwagę, że szybkość i łatwość załatwiania czegokolwiek, jaką daje Sieć, przenosi się na relacje. U młodzieży pojawia się oczekiwanie, żeby relacje też dało się naprawić na kliknięcie, jeśli nie da się, to wymienić je. Brakuje im motywacji do pracy nad ich zmianą.

Respondenci ze szkół podstawowych [SP] zwracali uwagę, że częsty brak czasu dla dzieci w rodzinach, rozmowy z nimi, zainteresowania, również nie wspiera wykształcania umiejętności budowy relacji. Wzrastająca liczba niepełnych rodzin, rozpady związków, a zwłaszcza coraz większa łatwość, z jaką podejmowane są te decyzje, obserwowana przez młodych ludzi, też nie uczy pracy nad związkiem i budowaniem relacji.

W wywiadach w liceum [LO] pojawił się jeszcze jeden wątek. Respondenci zauważają brak zaufania młodych ludzi względem siebie. Są zdania, że kiedyś łatwiej było zaufać drugiemu człowiekowi, teraz młodzi boją się. Być może wynika to z doświadczeń – zwykle w tym wieku mają za sobą sytuacje hejtu w mediach, czasem braku lojalności kogoś, kogo uważali za przyjaciela (nauczyciele opisywali sytuacje, kiedy

[1154] Interesujący był proces wdrażania zakazu używania telefonów na przerwach w jednej szkół podstawowych – pierwsze 2-3 miesiące uczniowie nie wiedzieli co z sobą zrobić, nie potrafili się bawić ze sobą, usiąść, porozmawiać. Z czasem te umiejętności zaczęli nabywać.

screeny z poufnej korespondencji po zerwaniu przyjaźni służyły do ośmieszania kogoś). Zauważają też związany z brakiem zaufania brak lojalności względem siebie, łatwość zrywania relacji.

S.4. Media cyfrowe jako czynnik wykluczenia społecznego w klasie lub różnicowania między uczniami[1155]

Podczas wywiadów w odpowiedziach nauczycieli [SP] na pytanie czy telefon jest elementem wykluczenia społecznego, dyskryminacji w klasie, czy w jakimś stopniu różnicuje dzieci, najczęściej padała odpowiedź, że nie jest. Pojawiały się opinie, że kiedyś był taki czas, ale teraz nie ma to większego znaczenia, modele telefonów są zbliżone, liczą się aplikacje, aparat fotograficzny i dostęp do Internetu. Odmienne wypowiedzi pojawiały się częściej w szkołach podstawowych na terenach wiejskich. Tam model telefonu częściej liczy się, jest elementem stroju, dopełnia wizerunek obok ubrania, butów, czy torebki i wpływa na pozycję w klasie i prestiż. W liceach [LO] zaznaczano też czasami, że w szkole podstawowej częściej może to być problemem, w liceum już nie.

W większości szkół [SP] respondenci podkreślali, że nieposiadanie telefonu, czy nienoszenie go do szkoły nie stanowi problemu, takie dzieci czasem są postrzegane w kategorii dziwaków, ale nie są dyskryminowane. W jednym przypadku pojawiła się tylko odmienna opinia. W liceach [LO] większość respondentów zwracała uwagę, że chociaż telefon nie powoduje dyskryminacji, to jednak jego marka mimo wszystko liczy się i jest zauważalna w gronie rówieśniczym, przy czym dla młodego człowieka nie ma znaczenia to, że ktoś ma gorszy model, istotny jest fakt, że on ma coś atrakcyjnego, co w pewnym sensie dowartościowuje go.

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów można stwierdzić, że zjawisko różnicowania czy dyskryminacji ze względu na posiadany model telefonu jest zależne od środowiska i lokalizacji szkoły. Na terenach wiejskich jest bardziej zauważalne, w miastach nie, chociaż kiedyś występowało. Można wnioskować, że być może szkoła znajduje się tutaj w procesie zmiany i za kilka lat na terenach wiejskich zjawisko to również nie będzie istniało. Ta opinia jest jednak oparta na badaniach jakościowych, w których dodatkowo szkoły wiejskie były licznie reprezentowane, więc aby formułować ostateczne wnioski wyniki tych badań powinny zostać uzupełnione o badania ilościowe.

[1155] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Czy Pani/Pana zdaniem cyfrowe media są czynnikiem wykluczenia społecznego w klasie?”.

S.5. Relacje nauczycieli z rodzicami z Pokolenia Y[1156]

Pokolenie Y obecne jest już w roli rodziców w polskich szkołach. Według przyjętego w niniejszej pracy podziału to osoby urodzone między 1982 a 1995 rokiem, czyli w momencie przeprowadzania wywiadów w wieku między 23 a 36 lat. Mogą więc być rodzicami dzieci szkoły podstawowej, od klas pierwszych nawet do szóstej klasy (ankietowane roczniki szły do szkoły jako 6-latki), a w nielicznych przypadkach nawet w liceach (w jednym z wywiadów określona jest rozpiętość wieku rodziców od trzydziestu kilku do sześćdziesięciu kilku lat).

W rozmowie z nauczycielami i pedagogami o współpracy z rodzicami z Pokolenia Y, pytanie sformułowane było bardziej ogólnie i odnosiło się po prostu do najmłodszych rodziców, oraz w przypadku wywiadów ze starszymi nauczycielami – zauważalnych zmian we współpracy z rodzicami na przestrzeni lat. Takie podejście przyjęte zostało z uwagi na elastyczność dat, trudne wydzielenie spośród wszystkich rodziców tych mieszczących się w grupie wiekowej interesującej autorkę, ale także z uwagi na słabą orientację nauczycieli w terminologii opisującej pokolenia.

Obraz rodziców w oczach nauczycieli jest spójny, pewne postawy występują niezależnie od tego, czy jest to szkoła podstawowa czy liceum, jedynie natężenie niektórych zjawisk zmienia się. Sporadycznie pojawiają się aspekty, na które bardziej zwracają uwagę przedstawiciele szkolnictwa niepublicznego. Nie jest natomiast widoczne zróżnicowanie między Krakowem, innymi miastami i terenami wiejskimi.

Respondenci ze szkół podstawowych **[SP]** opisywali młodych rodziców jako bardziej świadomych – w dwóch kontekstach: rosnącej świadomości w zakresie wpływu mediów, wychowania dziecka, potrzeby bycia z nim, oraz częściej – większej wiedzy o świecie, umiejętności docierania do informacji, sprecyzowanych poglądów na każdy temat, także szkoły czy podstawy programowej. Czasem przeradza się w postawę „bycia ekspertem" i stawiania się na równi, a nawet ponad nauczyciela również w aspektach związanych z edukacją.

Cechą powtarzającą się najczęściej w wypowiedziach nauczycieli **[SP]** była roszczeniowość rodziców. W ich opinii są odważniejsi, chcą od szkoły więcej, przychodzą

[1156] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Pokolenie Y (pierwsze cyfrowe pokolenie) jest obecne już w szkole jako rodzice – czy widzi Pani/Pan różnicę w ich podejściu, oczekiwaniach, sposobie komunikacji?", „Czy pojawiają się dla Pani/Pana jakieś specyficzne problemy w kontaktach z nimi?".

ze sprecyzowanymi poglądami, często nie chcą poznać dogłębnie problemu, bo już mają wyrobione własne zdanie.

Z roszczeniowością wiąże też brak nastawienia na współpracę i przerzucanie odpowiedzialności na szkołę. W opinii nauczycieli **[SP]** rodzice mają mniej czasu dla dzieci i oczekują, żeby to nauczyciele i szkoła przejęli odpowiedzialność za wychowanie ich. Rodzice chętnie korzystają z usług poradni psychologiczno-pedagogicznych, co owocuje licznymi opiniami i orzeczeniami, z zaleceniami organizacji dla dziecka w szkole zajęć kompensacyjnych. Nauczyciele mają odczucie, że rodzice czują się wtedy zwolnieni z odpowiedzialności pracy z dzieckiem w domu. W liceach **[LO]** to zjawisko jest jeszcze silniej podkreślane. W opinii jednej z respondentek, łatwiej jest zaprowadzić dziecko do specjalisty, niż usiąść i porozmawiać z nim, próbując zrozumieć. Tym bardziej, że wiek licealny nie jest już czasem na budowanie relacji z nastolatkiem, ale na zbieranie plonów z relacji budowanych od dzieciństwa.

Interesuje ich bardziej efekt, niż sam proces – chcą, żeby dziecko był takie a takie, ale oni nie chcą tego wysiłku podjąć.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Młodsi mają też większa świadomość istnienia i możliwości pomocy ze strony psychologa i psychiatry, traktują to normalnie jak pójście do lekarza. U starszych rodziców to przeważnie nie do pomyślenia.
– pedagog szkolny – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

Kolejną cechą rodziców, bardzo często wskazywaną przez nauczycieli, głównie szkół podstawowych **[SP]** jest niecierpliwość – oczekiwanie szybkich efektów, błyskawicznej reakcji, rozwiązania problemów tu i teraz. To oczekiwanie błyskawicznej reakcji wzmacnia jeszcze powszechne używanie w szkołach dzienników elektronicznych, które zapewniają niezwykłą łatwość kontaktu. Młodsi rodzice korzystają z nich bardzo często, czasem są wręcz w trybie online, wiedzą więc od razu o ocenach czy problemach z dzieckiem. Kontaktują się szybko, czasem bez zastanowienia, w emocjach, i równie szybkiej reakcji oczekują od nauczycieli. W problematycznych sytuacjach, nie pozostawiają sobie czasu na ochłonięcie i przemyślenie, ale też odbierają taką możliwość nauczycielom. Dziennik elektroniczny w opinii nauczycieli wiele zmienił w szkołach, przyniósł wygodę pracy, ale też przeformułował relacje z rodzicami. Młodemu pokoleniu rodziców dał możliwość zamiany kontaktów bezpośrednich z nauczycielem

na kontakty online. Dziennik elektroniczny nasilił też problem wykluczenia cyfrowego. W szkołach, w których większość informacji przekazywanych jest tym kanałem, rodzice starsi, którzy nie posługują się komputerem (a są tacy) znajdują się niejako poza głównym nurtem informacji. W pewnym sensie są wykluczeni z życia szkoły.

> *Ci najmłodsi rodzice, tych dzieci z klas I-IV są bardzo niecierpliwi i wymagający błyskawicznego reagowania na różnego rzeczy czyli pstryk i rozwiązujemy problem. Tak jak w Necie – nie wiem czegoś, wpisuję i już mam rozwiązanie. Nie widzą tego, że pewne rzeczy wymagają procesu, rozwijania się w czasie, że nie da się np. załatwić odcięciem kawałka papieru problemów z dzieckiem, na przykład emocjonalnych czy z nauką.*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – Kraków

Respondenci zwracali także uwagę na postawy rodziców względem nauczyciela. Młode pokolenie częściej krytykuje, narzeka, a nawet wzajemnie „nakręca się", wchodzi w kompetencje nauczyciela, łatwiej skraca dystans w kontakcie. U starszych rodziców więcej jest szacunku w podejściu, i respektowania autorytetu nauczyciela. Na te różnice zwracali uwagę starsi nauczyciele, którzy obserwowali zmiany w podejściu rodziców na przestrzeni lat, ale też ci młodsi, którzy porównują współpracę z młodszymi i starszymi rodzicami.

Pojawiła się też pojedyncza refleksja nauczyciela [LO], przedstawiciela szkoły społecznej (niepublicznej), który zwrócił uwagę na mniejsze zaangażowanie rodziców i chęć współtworzenia wspólnoty szkolnej, a traktowanie edukacji w kategoriach usługi.

Opisany kształt relacji nauczyciele – rodzice rzutuje na nowe wyzwania dla nauczycieli we współpracy z rodzicami (więcej w zagadnieniu N2) oraz wyzwania w pracy wychowawczej z uczniami.

S.6. Obniżony poziom kompetencji społecznych młodzieży[1157]

Nauczyciele i pedagodzy pytani w wywiadach o kompetencje społeczne młodego pokolenia wskazywali na kilka aspektów.

[1157] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Czy widzi Pani/Pan efekty nadmiernego korzystania z mediów u uczniów? np. zmęczenie / zaburzenia koncentracji / zaburzenia pamięci / pogorszenie kompetencji interpersonalnych:, „Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?", „Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?".

Zdaniem nauczycieli młodzi ludzie mają łatwość komunikacji z obcymi, bezpośredniość, otwartość. Równocześnie mają duże problemy w relacjach z rówieśnikami.

Dużo łatwiej im przychodzi komunikowanie z obcymi, osobami starszymi, nie w ich wieku, właśnie dlatego, że są … jest takie angielskie słowo „outgoing" – którego po polsku nie ma, ale oni tacy właśnie bardziej są
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

Nauczyciele z liceów **[LO]** zwracali uwagę, że młodzi często nie potrafią rozmawiać z sobą, mają problemy w formułowaniu wypowiedzi, nie potrafią nazwać swoich emocji. Czasem wręcz komunikują, że nie widzą potrzeby kontaktu w świecie materialnym.

Media wpływają na relacje, i to raczej negatywny wpływ. W kontakcie twarzą w twarz młodzi ludzie mają problem, zauważyłam trend, że młodzi wręcz komunikują, że nie mają potrzeby kontaktu w realu z drugim człowiekiem.
– pedagog szkolny – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

Komunikacja online jest prostsza **[SP]**. Dzieci o wiele więcej są w stanie napisać, niż powiedzieć. Telefon stwarza możliwość odsunięcia w czasie reakcji, zastanowienia się, nawet zignorowania, czego nie daje spotkanie na żywo, wymagające reakcji tu i teraz. Kontakt w Sieci jest dla ich bezpieczniejszy **[LO]**, daje łatwość wypowiadania się, czasami ostrego. Dodatkowo specyfika komunikacji online ma swoje konsekwencje **[SP]** – jej skrótowość powoduje czasem niezrozumienie przekazu, a szybkość sprawia, że nierzadko brakuje czasu na zastanowienie się i precyzyjne sformułowanie myśli. W efekcie nieporozumienia szybko nabierają na sile w Sieci, a zwykle przenoszą się też do świata materialnego.

Jak się ma telefon, to można się za nim schować. Udać, że się nie przeczytało, nie odpisać, odpisać jutro, a jak się to dzieje na żywo, to trudno sobie coś powiedzieć.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

Młodzież ma problemy w nazywaniu uczuć, rozmowie o swoich uczuciach i przeżyciach, jest bardziej introwertyczna.

S.7. Podejście szkół do użytkowania na ich terenie przez uczniów telefonów komórkowych[1158]

Standardem we wszystkich 16 szkołach podstawowych [SP], w których pracują respondenci, jest zakaz korzystania z telefonów na lekcji (nie dotyczy to wykorzystywania telefonów na lekcjach w celach dydaktycznych). W dwóch szkołach dzieci mogą korzystać z nich na przerwach, w pozostałych zakaz obejmuje również przerwy. Oczywiście w sytuacjach kryzysowych, potrzebie pilnego skontaktowania się z rodzicami, dzieci mogą zadzwonić ze swojego telefonu za zgodą nauczyciela, albo skorzystać z telefonu w sekretariacie lub u pedagoga. Złamanie zakazu przez ucznia wiąże się zwykle z odebraniem telefonu i oddaniem do gabinetu dyrektora, skąd musi go odebrać rodzic. Rodzice są zadowoleni z takiego rozwiązania. Mało tego – w przypadku jednej szkoły sami wnioskowali o wprowadzenie zakazu korzystania z telefonów na przerwach.

Warto dodać, że szkoły dochodziły do całkowitego zakazu różnymi drogami. Czasami poprzedzała go ankieta wśród uczniów, czasem eksperymentowali z częściowym zakazem tj. wprowadzali zakaz tylko na lekcjach, albo na okres próbny pół roku. Impulsy leżące u źródeł tej decyzji były różne – poczucie braku możliwości kontrolowania działań dzieci w Internecie na przerwach (zdarzały się przypadki nagrywania siebie nawzajem, zamieszczania filmów w Sieci), chęć zapewnienia im bezpieczeństwa, czy obserwacja dzieci na przerwach prowadząca do smutnej konstatacji, że nie potrafią rozmawiać i być ze sobą.

Sytuacja w liceach ogólnokształcących [LO] jest odmienna niż w szkołach podstawowych – w większości obowiązuje zakaz korzystania z telefonów na lekcjach (zakaz nie dotyczy oczywiście zajęć przeprowadzanych z użyciem telefonów komórkowych), ale możliwość używania ich na przerwach. Łamanie zakazu niesie pewne konsekwencje – uwagi, odebranie telefonu na jakiś czas, obniżona ocena z zachowania. Wśród badanych szkół znajdują się także pojedyncze przypadki, gdzie zakaz nie obowiązuje. Z argumentów jednej z respondentek wynika, że nauczyciele w jej szkole próbują budować relacje z uczniami oparte na zaufaniu, wzajemnym poszanowaniu i zdrowym rozsądku – chcą, by odpowiednie zachowanie było wynikiem świadomego podejścia młodzieży.

[1158] Opracowanie na podstawie badan własnych – wywiady. Pytanie: „Czy Pani/Pana szkoła pozwala uczniom korzystać telefonów na lekcjach i przerwach i z czego ta decyzja wynika?”.

E.1. Obraz relacji rodzice-dzieci, w szczególności rodziców z Pokolenia Y[1159]

Nauczyciele podczas wywiadów zwracali uwagę na relacje rodziców z dziećmi. Dziennik elektroniczny, który zmienił relacje rodzice-nauczyciele, podobny efekt przyniósł w tym przypadku. Możliwość śledzenia wyników dziecka w czasie rzeczywistym, z której powszechnie korzystają rodzice z młodego pokolenia, wywiera presję na dzieci. O złych ocenach czy niewłaściwym zachowaniu rodzice często dowiadują się przed dzieckiem. Tę kwestię podkreślają zwłaszcza nauczyciele szkół podstawowych [SP].

> *Dla nich to jest katorga, bo dziennik elektroniczny jest udręką. Oni to wiedzą, mówią, że to jest narzędzie tortur. Jak nauczyciel wpisze jedynkę, to czasem prędzej dowie się rodzic, bo mu się wyświetli w komórce, niż dziecko na lekcji.*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Inny aspekt, na który zwracali uwagę respondenci [LO] dotyczy jakości relacji z dziećmi. Rodzice coraz mniej czasu poświęcają dzieciom, nie interesują się nimi, a swoją pracą i innymi aktywnościami. Nie mają kontroli nad tym, co dzieci robią.

Nauczyciele [SP] zwracali też uwagę na bezkrytyczność młodego pokolenia rodziców względem dzieci, czasami przesadne zaufanie do nich, wbrew faktom. Rodzice chcą dać dzieciom wszystko, nie stawiają wymagań. Nauczyciele zestawiają to z pokoleniem starszych rodziców, którzy mają krytyczne spojrzenie względem dzieci, wymagają od nich, a w problematycznych sprawach są nastawieni na rozwiązanie problemu.

Zwłaszcza w liceach [LO] często pojawiają się porównania między młodszymi i starszymi rodzicami. W opinii respondentów młodzi rodzice generalnie gorzej sobie radzą z dziećmi i mają z nimi gorszy kontakt. Starsi rodzice, mimo mniejszego obycia z nowymi mediami niż młodsi, są bardziej nastawieni (zdaniem respondentów) na bycie z dziećmi „tu i teraz", wykazują większe zainteresowanie i uważność.

Obok tego braku czasu i bezkrytyczności, rodzice starają się chronić nadmiernie swoje dzieci – tłumaczyć ich, bronić. W opinii nauczycieli i pedagogów [LO] nie dają im możliwości poniesienia konsekwencji własnych błędów. To chronienie i też wyręczanie dzieci, niesie w sobie ukryty przekaz – brak wiary, że dziecko poradzi sobie samo. To niestety ma dalekosiężne skutki dla dzieci, przekłada się na niską samoocenę

[1159] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Czy według Pani/Pana rodzice są świadomi czy i jak korzystanie z cyfrowych mediów wpływa na ich dzieci?".

i spadek poczucia własnej wartości. Te wątki pojawiają się i w szkołach podstawowych i liceach, w tych drugich są mocniej akcentowane, prawdopodobnie w tym wieku efekty tych działań rodziców mocniej uwidaczniają się w postaci problemów młodych ludzi.

Jeden z respondentów [LO], będący równocześnie psychologiem prowadzącym własną praktykę psychoterapeutyczną, wskazuje obserwowaną zmianę podejścia rodziców i dzieci do terapii psychologicznej. Rodzice nie utożsamiają już wizyty u psychologa z porażką wychowawczą, ale widzą to jako wsparcie dla dziecka i skorzystanie z pomocy fachowca. U młodzieży również zachodzi zmiana postaw – coraz częściej sami proszą rodziców o kontakt z psychologiem. Wskazuje, że około połowa młodzieży korzystającej z wizyt w jej gabinecie trafiła tam na swoją prośbę.

Jest jeszcze jedna płaszczyzna relacji rodzice – dzieci, której warto poświęcić więcej uwagi. To podejście rodziców do mediów, ich obecności w życiu dziecka, świadomość wpływu, jaki na nie wywierają. Nauczyciele i pedagodzy zostali zapytani o swoje zdanie na ten temat.

Respondenci w szkołach podstawowych [SP] wypowiadali się na ten temat znacznie obszerniej niż w liceach – na jednym krańcu skali było przekonanie, że rodzice są kompletnie nieświadomi, na drugim, że są świadomi i kontrolujący aktywność dziecka w Internecie. Pomiędzy znajdowały się odpowiedzi pokazujące różny stan świadomości i podejście. Pojawiała się też opinia, że widać zmianę – wzrasta świadomość rodziców, coraz więcej jest takich, którzy zaczynają kontrolować działania dziecka w Sieci. Na podstawie tych opinii można zarysować kilka podejść rodziców.

Świadomy – kontroluje i towarzyszy

Pierwsza grupa to rodzice świadomi, którzy starają się kontrolować aktywność dziecka w Internecie. Wykazują zainteresowanie, spędzają czas z dzieckiem. Niektórzy ograniczają dostęp do mediów, dają limit dzienny, zostawiają go tylko w stopniu potrzebnym do nauki, świadomie odmawiają dzieciom zakładania konta na Facebooku. Zdarzają się też tacy, którzy pozwalają dziecku w Sieci na dużo, ale towarzyszą mu przy tym i uczą cyfrowego świata (przykład dziewczynki, która ma konto na Instagramie, kanał na YouTubie i zarabia na nich). Podejścia są więc różne, ale tak naprawdę liczy się spędzanie czasu z dziećmi i bycie z nimi. Nauczyciele zaznaczają, że duże znaczenie ma tutaj wartości wpajane dzieciom. Oczywiste jest, że dzieci przeważnie mają wiedzę o nowych technologiach większą niż rodzice, wiedzą jak obejść blokady,

jak zmanipulować rodziców, dlatego ważne nie jest stawianie sztywnych zakazów i nakazów, ale rozmawianie z dzieckiem i uczenie go jak mądrze wybierać i decydować.

Świadomy – bierny

Druga grupa rodziców w opinii sporej części nauczycieli to świadomi, ale niewiele robiący z tą świadomością. W szkole często opowiada się rodzicom o wpływie mediów, ilustruje przykładami, filmami. Jednak obraz dziecka spokojnie siedzącego w domu przy komputerze jest dla rodziców uspakajający, daje poczucie kontroli nad dzieckiem, które jest w zasięgu wzroku i nie wpada w złe towarzystwo. Codzienne zapracowanie rodziców i brak czasu ogranicza kontakt z dzieckiem do zdawkowego pytania co robi, a po wymijającej odpowiedzi znad komputera, kontakt ten się kończy. Rodzice w przeważającej części nie mają świadomości, co ich dzieci robią w Internecie. Ci z młodego pokolenia mają tę świadomość większą, niż ci ze starszego, ale w opinii nauczycieli bagatelizują szkodliwość Internetu.

Jedna ze szkół [SP] (szkoła publiczna na terenach wiejskich) udostępniła wyniki wewnętrznych badań, które robiła wśród 97 uczniów klas IV-VII. Uczniowi pytani byli czy rodzice interesują się tym, do czego wykorzystują komputer i Internet – 15% odpowiedziało, że nie, a 42%, że czasami, zaś na pytanie czy rodzice interesują się tym, jakie treści i dane umieszczają w Internecie – 24% odpowiedziało, że nie, a 31%, że czasami.

Czasami świadomość rodziców jest większa i próbują wdrożyć ograniczenia i zasady korzystania z komputera czy telefonu, ale najczęściej brakuje im konsekwencji. Rezygnują w zamian za spokój. Otrzeźwienie przychodzi najczęściej, gdy coś złego wydarzy się, a własne dziecko jest negatywnym bohaterem zdarzenia.

Pojawia się też bierność wynikająca z braku chęci działania – tłumaczenie się, że dziecko wie więcej i trudno go skontrolować.

Świadomy – oczekujący od szkoły

Jest też grupa świadomych rodziców, którzy oczekują, że szkoła załatwi za nich problem – zabroni dziecku, skontroluje, nauczy go. I to nie tylko w czasie zajęć w szkole, ale i poza szkołą. Nierzadko do pedagogów trafiają prośby o interwencje w sytuacjach, które miały miejsce w godzinach pozaszkolnych. Rodzice nie widzą potrzeby własnego działania, oczekują go od szkoły. Zdaniem pedagogów są czasem zdumieni pytaniem, co oni zrobili w tej sprawie, albo stwierdzeniem, że poza szkołą, to rodzice odpowiadają za dziecko. Respondentom zdaje się, że czasami rodzice nie wierzą, że mają albo mogą mieć wpływ na swoje własne dziecko.

Świadomy – ignorant

Wydaje się też, że jest grupa rodziców świadomych, ale ignorujących tę świadomość. Sami zakładają dzieciom fikcyjne konta na Facebooku, dają nieograniczony dostęp do Internetu w zamian za spokój. Nauczyciele wskazywali, że w przypadku małych dzieci rodzice często dają telefon, żeby zająć nim dziecko. Wygląda więc na to, że są świadomi wpływu mediów, wręcz sami wykorzystują ten wpływ dla swojej korzyści.

Nieświadomy

Jest też grupa rodziców nieświadomych, głównie ze starszego pokolenia, które nie miało do czynienia z mediami cyfrowymi i dla nich to zupełnie obcy świat.

W przeciwieństwie do wywiadów w szkołach podstawowych, w liceach [LO] temat świadomości rodziców co do wpływu mediów na ich dzieci, nie jest tak chętnie rozwijany. Być może wynika to stąd, że w liceum zmienia się trochę rola rodziców, a ich kontakt ze szkołą przestaje być tak częsty. W tym wieku w naturalny sposób słabnie autorytet rodziców u dzieci, następuje okres buntu i poszukiwania swojej tożsamości.

Odnosząc się do określonych na podstawie wywiadów w szkołach podstawowych profili rodziców, można stwierdzić, że wszystkie one przewijają się w wywiadach w liceach. Najmniej jest opinii odnoszących się do świadomych i kontrolujących rodziców. Pojawia się to bardziej w kontekście środowiska rodzinnego, z jakich dzieci wywodzą się, pewnego kapitału światopoglądowego, który został im przekazany. Wypowiedzią powtarzającą się najczęściej jest, że rodzice są świadomi, ale niewiele z tego wynika – albo nie chcą kontrolować dziecka, albo nie potrafią, a czasem po prostu już nie mają kontroli nad dzieckiem. Zdarza się, że komunikują problem, gdy już jest za późno i o pomoc jest trudno.

Nauczyciele czasami wskazują relacje w domu rodzinnym jako źródło problemu – media zastępujące relacje rodzinne, brak kontaktu z dzieckiem, brak czasu dla niego od najmłodszych lat, sprawia, że w wieku nastoletnim nie mają kontaktu z własnym dzieckiem. Przychodząca wtedy refleksja nie wystarcza – to zbyt późno, żeby zacząć te relacje budować.

Myślę, że ci rodzice którzy nie mają świadomości co do zagrożeń w Sieci, to ci sami rodzice, którzy nie mają świadomości, co do zagrożeń różnych. To po prostu jeszcze jeden element, nowy, zagrożeń w palecie. To bardziej chodzi o takie zaprzeczenie.

– psycholog szkolny – liceum ogólnokształcące niepubliczne – miasto

Jest też część nauczycieli twierdzących, że rodzice nie są świadomi tego wpływu. W liceach częściej zdarzają się rodzice w starszym wieku, nie korzystający z Internetu, stąd ten brak świadomości.

> *Coraz więcej młodych, świadomych rodziców. Z lepszym kontaktem z dziećmi, chcących z nimi spędzać czas. Tak jakby minęła fala fascynacji spędzaniem niedziel w galeriach handlowych, a zaczął się powrót do bycia razem, wycieczek.*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

E.2. Kształtowanie systemu wartości dzieci w środowisku rodzinnym z perspektywy nauczycieli[1160]

Zgodnie z przytoczoną wcześniej definicją system wartości to spójny zbiór wartości czyli zasad wyznaczających wzorce zachowania społecznie ważne[1161]. Jest podstawą i głównym kryterium tworzonej przez młodzież koncepcji dotyczącej własnego życia (inne elementy tej koncepcji to styl życia, cele i plany życiowe i podejmowane decyzje dotyczące przyszłości)[1162].

Analizując więc wpływ mediów na młodych ludzi, warto zadać równolegle pytanie o rolę rodziny – na ile jest ona miejscem, gdzie te wartości są kształtowane.

Nauczyciele [SP] pytani, na ile dzieci wynoszą z domu mocno ugruntowany system wartości, oceniali kondycję współczesnej rodziny bardzo różnie. Sporo odpowiedzi plasowało się gdzieś pośrodku, trochę opinii skłaniało się ku stwierdzeniu, że jest coraz gorzej, ale pojawiały się też zdania, że jest trochę lepiej – coraz więcej jest świadomych rodziców, którzy przekazują dzieciom wartości i współpracują z nauczycielami. Z ich wypowiedzi powstał obraz współczesnej rodziny (jest to obraz na podstawie badań jakościowych, dla uzyskania pełnej oceny zjawisk należałoby go uzupełnić dodatkowymi badaniami) .

Najczęściej wskazywali [SP] przemianę codzienności rodziny – wszechobecny pośpiech, pogoń za dobrą pracą i pieniędzmi, brak czasu. Obserwują dzieci spędzające czas na świetlicy czasem 10 godzin dziennie, przywożone i zabierane przez rodziców, a potem zawożone na dodatkowe zajęcia. W opinii nauczycieli, dzieciom brakuje uwagi

[1160] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Czy uczniowie mają ukształtowany mocny system wartości, wynoszony z domu?”.
[1161] A. S. Reber & E. S. Reber, *Słownik Psychologii*, dz. cyt., s. 850
[1162] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2011, s. 410-411.

i czasu spędzanego z rodzicami, spotkań przy stole a nawet wspólnych wyjść, które stają się trochę na pokaz. W tę rzeczywistość coraz mocniej wkraczają media, stając się codziennością i wyzwaniem dla rodziny, ich sposobu życia, spędzania czasu, bycia z sobą. Nauczyciele wskazują **[SP]**, że są rodziny, w których życie kręci się wokół mediów, w wolnym czasie ich zdaniem częściej patrzy się w telefon, mniej czasu spędza z sobą nawzajem, gdzie dzieci zaczynają być w pewnym stopniu wychowywane przez media. Są jednak i takie rodziny, które świadomie starają się budować alternatywę dla mediów – spędzać czas z dziećmi, pokazywać inne aktywności.

Relacje w rodzinie są zdominowane przez media. Bycie z sobą wymaga więcej wysiłku niż bycie z telefonem.
– pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Kiedyś do mediów nie było takiego łatwego dostępu, nawet, jeśli chodzi o telewizję, więc byliśmy niejako zmuszeni, żeby zajmować sobą nawzajem. Teraz telefon przyjął rolę osoby w rodzinie. Skupiamy się na nim, na rzeczach przyjemnych, które nam daje.
– pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

W tych warunkach jednak kształtowanie wartości w rodzinie staje się coraz trudniejsze – żeby osiągnąć taki efekt, potrzeba czasu, bycia z dzieckiem, codziennego wysiłku, a na to jest coraz mniej czasu. Stąd pewnie tak różne opinie nauczycieli **[SP]** o rodzinie. Mimo wszystko jednak ich zdaniem nadal pozostaje ona dużą wartością dla dzieci. To, co ważne jest dla rodziców, wartości wyznawane przez nich, jest też istotne dla dzieci. Pojawia się jednak w rodzinie nowy element – Internet, który staje się punktem odniesienia, weryfikacji wartości i wzorców wynoszonych z domu.

Jest jeszcze jedno zjawisko często opisywane przez nauczycieli – dysfunkcje rodzinne. Wskazują, że coraz więcej jest rodzin rozbitych, po rozwodach albo rozwodzących się nierzadko w mocnych konfliktach, albo nie radzących sobie wychowawczo. Do tego dochodzą rodziny, w których rodzice pracują za granicą. Zdarzają się też rodziny z uzależnieniami. W odczuciu nauczycieli jest ich więcej niż kiedyś. To wszystko przekłada się na problemy dzieci.

Wypowiedzi respondentów w z liceów ogólnokształcących **[LO]** są zróżnicowane.

Troje z nich zdecydowanie uważa, że rodzina nadal jest miejscem kształtowania wartości, rodzice mają dobry kontakt z dziećmi i okazują zainteresowanie. Są to reprezentanci dwóch liceów katolickich (jedno zlokalizowane w Krakowie, drugie na tere-

nach wiejskich podkrakowskich), o bardzo dobrej opinii, rekrutujących młodzież z różnych środowisk, gdzie jest dość ścisła selekcja podczas rekrutacji. Trzecie to renomowane liceum, gdzie, jak podkreśla nauczyciel trafiają dzieci ze światłych domów o dość dużym kapitale społeczno-intelektualnym. Bliżej tej pozytywnej opinii o współczesnej rodzinie jest też pedagog z publicznego liceum zlokalizowanego w rejonie Beskidów. Podkreśla, że uczniowie mają bardzo poukładany system wartości (szacuje na nawet 75%), gdzie często rodzina i wiara zajmuje pierwsze miejsce. Dodaje, że w szkole jest mieszanka religii katolickiej, grekokatolickiej, łemkowskiej oraz wspomina o realizowanym w szkole programie profilaktycznym ukierunkowanym na miłość i wartości. W pozostałych liceach opinie są bardziej zróżnicowane – nauczyciele są zdania, że nadal istnieją rodziny kształtujące mocny system wartości u dzieci, gdzie dzieci mają dobry kontakt z rodzicami i partnerskie relacje, ale często wskazują pogarszającą się sytuację rodzin – brak czasu i obojętność rodziców, rodziny rozbite, albo takie, gdzie rodzice pracują za granicą, a młodzież zdana jest na siebie. Zwracają też uwagę na rolę mediów, a szczególnie Internetu, który staje się środowiskiem kształtującym wartości obok, albo w zastępstwie rodziny. W tym chaosie informacyjnym, jakiego doświadczają młodzi ludzie, coraz częściej są samotni i brakuje im przewodnika.

Brakuje bycia z sobą, rozmowy. We współczesnym świecie jest tyle możliwości na spędzanie czasu bez spędzania go z sobą.
– pedagog szkolny – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

E.3. Problemy zdrowia psychicznego młodzieży oraz ich związek z mediami cyfrowymi w opinii nauczycieli[1163]

Nauczyciele i pedagodzy w wywiadach zwracali uwagę na konsekwencje nadmiaru stresu, słabej odporności psychicznej dzieci i młodzieży (więcej w zagadnieniu E.4). Wskazywali na problemy emocjonalne. Dzieci w szkołach podstawowych **[SP]** w problematycznych sytuacjach nierzadko reagują skrajnie – od rozpaczy po agresję.

[1163] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?", „Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?", „Czy Pani/Pana zdaniem są [uczniowie] odporni psychicznie?", „Czy widzi Pani/Pan efekty nadmiernego korzystania z mediów u uczniów? np. zmęczenie / zaburzenia koncentracji / zaburzenia pamięci / pogorszenie kompetencji interpersonalnych?".

Respondenci w obu typach szkół obserwują zwiększoną ilość depresji i incydentów autoagresji. Nauczycielka ze szkoły podstawowej [SP] wskazująca na to zjawisko podała przykład swojej szkoły, gdzie na 700 dzieci ma kilkanaście takich przypadków, i to nie z rodzin patologicznych, ale dbających o dzieci. W liceach [LO] pedagodzy zwracali uwagę, że w aktach samookaleczania się pomaga Internet, w którym można znaleźć dokładne instrukcje i objaśnienia. Wskazywali także [LO], że wiele dzieci korzysta z psychoterapii i farmakoterapii, często trafiają już do liceów będąc w trakcie leczenia.

Pojawiają się problemy mogące wiązać się z uzależnieniem od mediów – nauczyciele [SP] obserwują dzieci i młodzież aktywną w mediach społecznościowych do późnych godzin nocnych. Na przerwach małe dzieci czasem zapominają o potrzebach fizjologicznych, zaaferowane telefonami. Uczniowie nie są w stanie wytrzymać lekcji bez spoglądania na telefon. Rodzice podają przykłady agresywnych zachowań dzieci w sytuacji odebrania telefonu.

Pedagodzy [LO] zwracali też uwagę na różne zaburzenia, w tym zaburzenia odżywiania, na coraz większą skalę i nie tylko u dziewcząt, ale i u chłopców.

Wśród uczniów występuje też bardzo duża liczba dysfunkcji (np. dysleksji, dysgrafii, ADHD). Z wypowiedzi nauczycieli szkół podstawowych [SP] wynika, że w skali klasy dochodzą one czasem do połowy.

E.4. Odporność psychiczna młodzieży i jej związek z mediami cyfrowymi w opinii nauczycieli[1164]

Respondenci pytani o odporność psychiczną dzieci i młodzieży prawie wszyscy zgodnie stwierdzają, że jest coraz słabsza. Jeden z rozmówców z liceum [LO] podaje nawet moment około roku 2014, od którego widzi zmianę na przestrzenni roczników (biorąc pod uwagę, że mówi o uczniach liceów, to można obliczyć, że chodzi o dzieci urodzone blisko granicznej daty przyjmowanej za początek Pokolenia Z). Część problemów opisywanych w szkołach podstawowych, w liceach obserwowana jest ze zwiększonym natężeniem.

Mówiąc o odporności psychicznej młodego pokolenia, respondenci wskazują problemy, które można przyporządkować do wspomnianych wcześniej składowych 4C od-

[1164] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Czy Pani/Pana zdaniem są [dzieci, młodzież] odporni psychicznie?; „Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?”; „Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?”.

porności psychicznej (podrozdział 4.1): problemy z akceptacją porażek i słabe radzenie sobie z problemami obrazujące *challenge*, niskie poczucie wartości własnej odnoszącej się do *confidence*, postawę „nie chce mi się" jako obraz *commitment* oraz słabą kontrolę nad emocjami mogącą odnosić się do ostatniego elementu *control*.

Problemy z akceptacją porażek

Respondenci ze szkół podstawowych [SP] podczas wywiadów twierdzili, że dzieci nie radzą sobie z porażkami – bardzo przeżywają je, czasem wpadają w nerwice i depresje, albo pojawiają się u nich reakcje obronne – starają się znaleźć usprawiedliwienie przed samym sobą, albo obarczyć winą inną osobę. Czasami też unikają sytuacji, które mogłyby skutkować porażką. Nauczyciele wspominali o częstych nieobecnościach w szkole, także z powodu nieprzygotowania do lekcji.

> *„To pokolenie jest coraz słabsze psychicznie. Nie potrafią zaakceptować porażki. Ja widzę na lekcjach w-f – nie potrafią pogodzić się z przegraną, zawsze starają się znaleźć usprawiedliwienie, przerzucić winę. Zawsze muszą wygrywać."*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Respondenci z liceów [LO] wskazywali ten problem także w swoich szkołach. Dotyczyło to różnorakich sytuacji – począwszy od akceptacji słabszych ocen (to problem uczniów mających w gimnazjach piątki i szóstki, a w liceach o wysokim poziomie, gdzie trafiają, już nie mogących utrzymać tego poziomu), po konflikty rówieśnicze, zwłaszcza te w świecie materialnym.

Nieradzenie sobie z problemami

Nauczyciele [SP] zwracali uwagę, że obok nieradzenia sobie z porażkami stoi nieradzenie sobie z rozwiązywaniem problemów. Ten temat pojawia się zarówno szkołach podstawowych, jak i liceach, tyle tylko, że na tym niższym etapie widoczne są bardziej przyczyny tego zjawiska, zaś w liceach bardziej obserwowane są dalsze skutki.

Nauczyciele i pedagodzy [SP] byli zdania, że to rodzice, roztaczający nad dziećmi parasol ochronny (określenie, które padało w wywiadach w obu typach szkół) przyczyniają się do tej niesamodzielności w życiu.

> *Nauczyliśmy dzieci, że jesteśmy takim parasolem nad nimi, dlatego dzieci często sobie nie radzą.*
> – pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

W szkołach podstawowych [SP] ta niesamodzielność dzieci widoczna jest od najmłodszych lat – rodzice przyprowadzają dzieci do szkoły, niosąc mu plecak, rozbierają je w szatni, gdy czegoś zapomni – dowożą mu to do szkoły. Rozwiązują zadania z dziećmi, żeby nie dostały jedynki. Czasem bardziej zależy na tym im, niż dzieciom. Nie pozwalają dzieciom ponieść konsekwencji własnych czynów. Coraz częściej angażują się w rozwiązywanie problemów potomstwa, także tych rówieśniczych, np. konfliktów z koleżankami czy kolegami, oczekują też wsparcia szkoły w tym temacie, nie próbując nawet dać szansy dzieciom na samodzielną próbę rozwiązania problemu. Rodzice podejmują decyzje za dzieci, zapisują je na zajęcia dodatkowe, decydując co dla nich jest dobre, przy czym nie dotyczy to tylko małych dzieci, ale i nastolatków.

Rodzice nie pozwalają im zetknąć się z problemem i rozwiązać go samodzielnie. Mówię oczywiście o takim problemie na ich poziomie. Rodzicom, nam wszystkim, zdaje się, że zrobimy lepiej i szybciej. I to niesie potem konsekwencje.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

W liceum [LO] jeden z pedagogów podawał przykłady sytuacji, które hartują dziecko – sytuacja wychodzenia z biedy (nie chodzi o rodziny patologiczne) oraz wychowywanie na wsi, gdzie dzieci muszą nie tylko uczyć się, ale też pracować i pomagać w gospodarstwie. Drugi czynnik to rodzina – czy jest miejscem wsparcia dla dziecka, czy rodzice mają dla dzieci czas, oraz w jakim stopniu oni są odporni, jaki dają przykład.

Nauczyciele liceów [LO] wskazywali też, że rodzice – ich wymagania i oczekiwania względem dziecka są też nierzadko czynnikiem wywierającym na niego presję. Podkreślali to zwłaszcza respondenci z dwóch liceów o wysokim poziomie, rekrutujących najlepszych gimnazjalistów, gdzie uczniowie aspirują do studiowania na prestiżowych kierunkach i uczelniach. Te oczekiwania, ale też pewnie ambicje samych dzieci powodują, że trudno im się odnaleźć w tych szkołach, gdzie utrzymanie ocen na maksymalnym poziomie, tak, jak to miało miejsce w gimnazjum, jest niemożliwe. Niższe oceny i napotykane problemy stają się źródłem frustracji. Presją jest też wizja egzaminu maturalnego rozstrzygającego, czy dostaną się na wymarzone studia.

Niskie poczucie wartości własnej

W wywiadach w liceach [LO] sygnalizowany był też problem, o którym w szkołach podstawowych nie było mowy, być może dlatego, że w młodszym wieku jest trudniejszy do zauważenia a w wieku dojrzewania zaczyna odgrywać dużą rolę – brak poczucia

własnej wartości. Młodzi ludzie nie widzą w sobie dobrych cech, brakuje im wiary we własne siły i możliwości. Nauczyciele widzą źródło tego problemu w domu rodzinnym, w tym, jak wspiera dziecko i wyposaża je na przyszłość, ale także w tendencjach widocznych w społeczeństwie.

Pojawiła się też [LO] opinia o presji, jaką wywierają media na młodych ludzi, lansując wzorzec urody, któremu trudno sprostać, a z którym wiążą coraz częściej pojawiające się zaburzenia odżywiania, już nie tylko u dziewcząt, ale też u chłopców.

Dużo jest też dziewczyn z zaburzeniami odżywiania, chłopcy też się już pojawiają. Presja medialnego wzorca urody jest bardzo silna.
– pedagog szkolny – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

Młodzi ludzie [LO] budują obraz siebie samego, swojej samooceny nie w oparciu o relacje bezpośrednie z drugim człowiekiem, jak to było w poprzednich latach, ale na podstawie oceny siebie w mediach społecznościowych, co stanowi duże ryzyko.

Nauczyciele [LO] mówili też o konsekwencjach życia w Sieci – nieumiejętność budowania relacji bezpośrednich, wejścia w grupę, konflikty przenoszące się ze świata wirtualnego do materialnego, których nie umieją rozwiązywać. To owocuje niepewnością w relacjach z drugim człowiekiem. Wskazywali też [LO], że na słabą odporność może też wpływać zagubienie dzieci w świecie, otaczający chaos i szybkie tempo życia.

Postawa „nie chce mi się”

Jest też cecha, która przez respondentów szkół podstawowych [SP] była tylko zasygnalizowana – trudność w zainteresowaniu dzieci czymkolwiek, a w liceach [LO] pojawiła się wyraźniej i była szerzej omawiana. Młodzież wykazuje coraz mniejszy poziom aktywności – czy to obywatelskiej, czy działania w stowarzyszeniach. Obserwuje się coraz bardziej indywidualistyczne podejście i coraz większe trudności w zmobilizowaniu jej do działania, zapaleniu do jakiejś akcji. Widać postawę „nie chce mi się”.

Ale też jest sporo dzieciaków, które działają, mają świadomość, że w życiu chodzi też o ideały.
– nauczyciel-wychowawca – liceum ogólnokształcące niepubliczne – Kraków

Nadmierna wrażliwość i emocjonalność

W opinii nauczycieli i pedagogów ze szkół podstawowych [SP] dzieci są bardzo wrażliwe, znacznie bardzie niż kiedyś i emocjonalnie nie radzą sobie w różnych sytuacjach. Są nerwowe, nadpobudliwe, coraz trudniej utrzymać je w ławce, skupić na zadaniu, zwłaszcza precyzyjnym, często ich pierwszą reakcją w rozmowie jest płacz, są bardzo wrażliwe na kary, w problematycznych sytuacjach nierzadko reagują skrajnie – od rozpaczy po agresję. Pojawiają się nawet incydenty samookaleczeń, depresje. Jeden z nauczycieli zauważył, że dzieci są bardziej odporne, jeśli chodzi o niepowodzenia związane z ocenami, wiedzą, że są procedury, by je poprawić, natomiast słabą odporność wykazują w sferze relacji z innymi osobami, zwłaszcza problemów rówieśniczych.

Tę pogarszającą się kondycję psychiczną młodzieży potwierdzają nauczyciele z liceów [LO], obserwują ją w nieradzeniu sobie ze stresami, problemach psychicznych, zwiększonej liczbie depresji i cięższych zaburzeń.

Nauczyciele [SP] dzielą się opiniami co do potencjalnych powodów tych problemów emocjonalnych. Wskazują mniejszą obecność rodziców w życiu dziecka, brak wsparcia, szybsze tempo życia i towarzyszący mu stres, a nawet w przypadku mniejszych dzieci – powiązanie z grami.

Opinie „pod prąd"

Spośród przeprowadzonych wywiadów respondenci tylko z dwóch liceów [LO] byli zdania, że z odpornością psychiczną młodzieży nie jest gorzej – ona zależy od jednostki, a współcześnie bardziej niż kiedyś zwraca się uwagę na te problemy. Deklarowali, że w ich szkołach jest duże wsparcie psychologiczno-pedagogiczne dla uczniów i pracuje się z nimi w tych obszarach, które wymagają poprawy. Obie szkoły mają dobrą opinię właśnie w sferze pracy wychowawczej z młodzieżą.

Pojawił się też pojedynczy głos psychologa, który wskazywał, że być może nie jest to kwestia słabszej odporności psychicznej młodego pokolenia, ale przebodźcowania, jakiemu młodzież podlega na co dzień. Być może, gdybyśmy w realia współczesnego świata wstawili człowieka sprzed 50 lat, uważanego za odpornego, okazałoby się, że jest tak samo słaby.

U.1. Źródła wpływu na młodzież w Internecie[1165]

W ankietach młodzież została zapytana o to, co subskrybuje lub regularnie ogląda Internecie (zebrane odpowiedzi – wykres 34). Zdecydowanie najczęściej wskazywane są vlogi/kanały YouTube – ponad 90% uczniów (szkoły podstawowe 91%, licea ogólnokształcące 95%). To z pewnością jeden z kluczowych punktów kształtowania poglądów i stylu życia młodzieży. Patrząc z kolei na oglądalność blogów, wypada ona słabo w porównaniu z kanałami YouTube – to niewiele ponad 20% (w obu typach szkół). Może to świadczyć o zdecydowanym preferowaniu przez młodych ludzi obrazu i słowa mówionego, na niekorzyść tekstu czytanego, co uzasadniałoby efekt mediatyzacji, jakim jest wzrost wagi bodźców wizualnych u młodego pokolenia. Jeśli chodzi o klasyczne portale informacyjne, to regularnie korzysta z nich ponad połowa badanych, przy czym w liceach wyraźnie więcej (63% w stosunku do 51% w szkołach podstawowych). Popularność portali plotkarskich jest zdecydowanie mniejsza, chociaż mimo wszystko regularnie czyta je co piąty badany. Wśród deklaracji młodzieży zwraca uwagę jeszcze, zwłaszcza w szkołach podstawowych, regularne korzystanie ze streamów gamingowych (46%, dla porównania w liceach 18%) oraz portali dotyczących e-sportu (35%, a w liceach 17%). Trudno z tych danych uzasadnić zróżnicowanie między typami szkół, nie dziwi jednak sam fakt tej popularności. W Polsce dynamicznie rozwija się gaming i e-sport (najbardziej na urządzeniach mobilnych), obecnie jest 15,7 mln graczy (79% polskich internautów) i 4,9 mln fanów e-sportu (25%), w grupie wiekowej15-24 lat gracze stanowią 26%, fani e-sportu 32%[1166].

[1165] Opracowanie na podstawie badań własnych – ankiety. Pytania: „Czy subskrybujesz lub regularnie oglądasz?", „Jeśli subskrybujesz lub regularnie oglądasz blogi/vlogi, to …?" (rodzaje).
[1166] S. Kubiak, *Gry w marketingu*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019, s. 54.

Wykres 34. Regularne oglądane lub subskrybowane portale internetowe

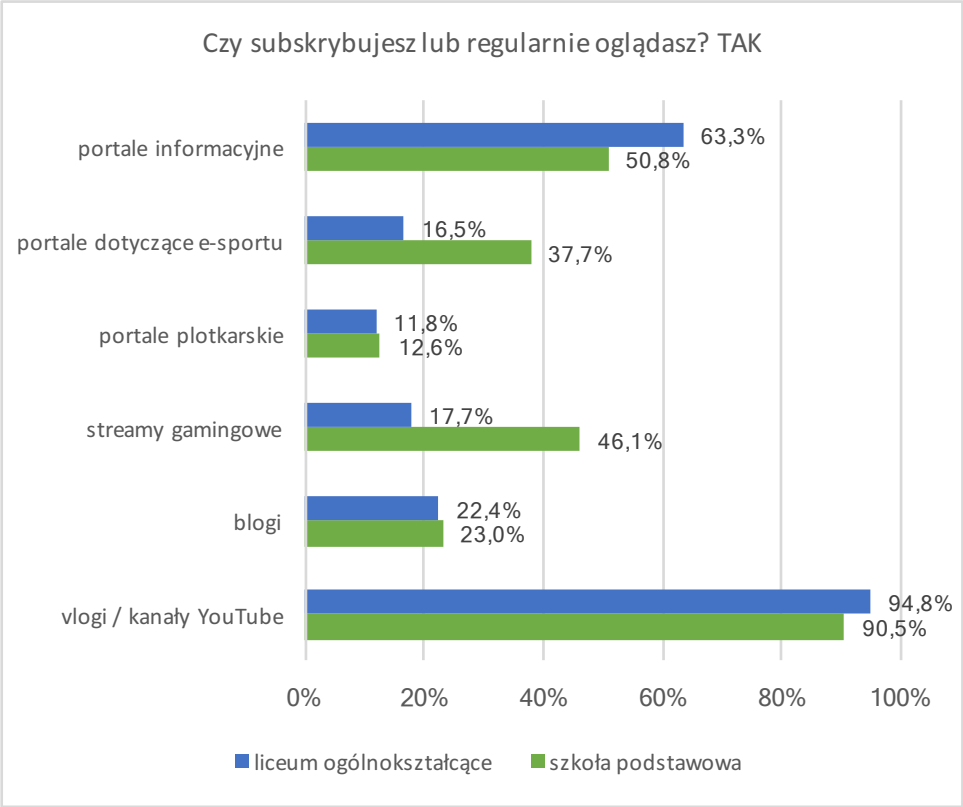

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Zgłębiając wątek olbrzymiej popularności kanałów YouTube wśród młodych ludzi, w ankiecie zadane zostały pytania dookreślające rodzaje kanałów (zebrane odpowiedzi – wykres 35-38). Z badań wynika, że najczęściej młodzież ogląda kanały zarówno polskie, jak i zagraniczne, i poziom ten jest dość zbliżony (54% szkoły podstawowe i 58% licea ogólnokształcące). Kanały tylko polskie ogląda zdecydowanie mniej w liceach niż szkołach podstawowych (20% w stosunku do 41%), co związane jest prawdopodobnie z poziomem znajomości języków obcych, który z wiekiem rośnie. W tym zakresie widać w liceach zróżnicowanie geograficzne – w miastach to najmniejszy odsetek (12%), na terenach wiejskich największy (29%), co może mieć związek z poziomem znajomości języków. Przyglądając się kto prowadzi oglądane kanały, widać, że w przeważającej mierze są to osoby prywatne (59% w szkołach podstawowych, 71% w liceach), a więc to konkretne osoby mają wpływ na młodzież.

Wykres 35. Rodzaje blogów/vlogów subskrybowanych lub regularnie oglądanych (podział polskie/zagraniczne) – szkoły podstawowe

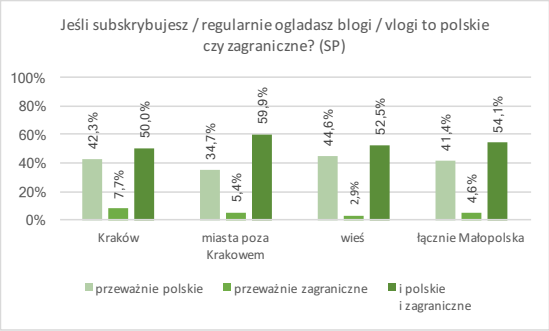

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 36. Rodzaje blogów/vlogów subskrybowanych lub regularnie oglądanych (podział polskie/zagraniczne) – licea ogólnokształcące

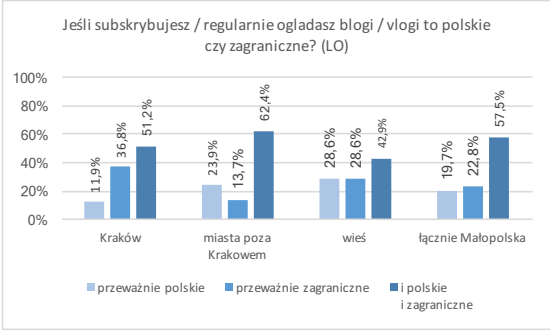

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 37. Rodzaje blogów/vlogów subskrybowanych lub regularnie oglądanych (podział ze względu na podmiot prowadzący) – szkoły podstawowe

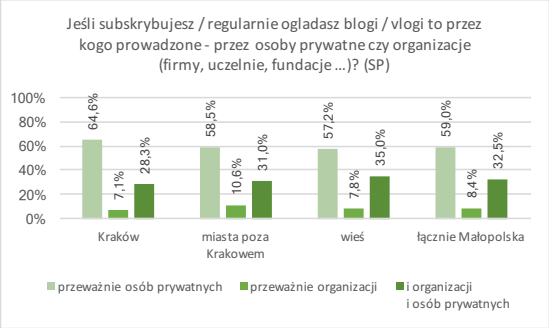

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 38. Rodzaje blogów/vlogów subskrybowanych lub regularnie oglądanych przez uczniów (podział ze względu na podmiot prowadzący) – licea ogólnokształcące

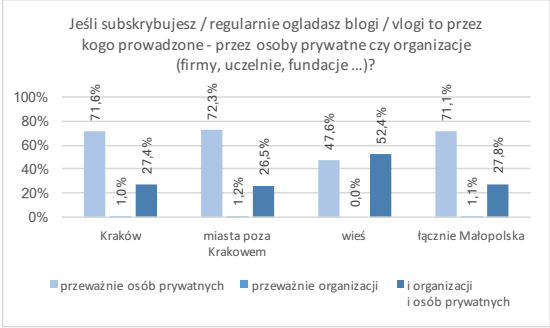

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

W ankiecie osobom deklarującym regularne oglądanie blogów/vlogów zadane zostało także pytania o ich tematykę – respondenci mogli wybierać wielokrotnie z przedstawionej listy, dodatkowo mając możliwość dopisania własnej odpowiedzi (tabela 24). Z wyników widać, że zdecydowanym numerem jeden zarówno w szkołach podstawowych, jak i liceach są blogi/vlogi rozrywkowe (odpowiednio 17% i 14% wskazań). Kolejne miejsca pierwszej piątki między obydwoma typami szkół są już zróżnicowane. W szkołach podstawowych to kolejno: sportowe, muzyczne, podróżnicze i e-sportowe, zaś w liceach muzyczne, naukowe, lifestylowe i podróżnicze. Warto zauważyć, że w tej pierwszej piątce w każdym typie szkół występują dwa rodzaje nie występujące w tym drugim. W liceach to blogi/vlogi o tematyce naukowej i lifestylowej, zaś w szkołach podstawowych sportowe i e-sportowe (duża przewaga procentowa, ale także liczbowa).

W liceach widać więc wzrastające prawdopodobnie nakierowanie na kształcenie i myślenie o przeszłości, ale także znacznie większy potencjalny wpływ Sieci na kreowanie stylu życia młodych ludzi.

Tabela 24. Odsetek osób deklarujących oglądanie blogów/vlogów o danej tematyce

tematyka bloga/vloga	szkoła podstawowa			liceum ogólnokształcące		
	liczba wskazań	odsetek	pozycja	liczba wskazań	odsetek	pozycja
sportowe	215	12,6%	2	177	6,9%	
dietetyczne	42	2,5%		101	3,9%	
muzyczne	191	11,2%	3	331	12,8%	2
fitnessowe	58	3,4%		142	5,5%	
naukowe	140	8,2%		306	11,9%	3
motoryzacyjne	77	4,5%		74	2,9%	
modowe	163	9,5%		245	9,5%	
lifestylowe	118	6,9%		304	11,8%	4
kulinarne	78	4,6%		154	6,0%	
podróżnicze	170	9,9%	4	283	11,0%	5
rozrywkowe	292	17,1%	1	361	14,0%	1
e-sportowe	166	9,7%	5	100	3,9%	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań własnych (ankiety). Wybory osób deklarujących subskrybowanie lub regularne oglądanie blogów/vlogów (możliwość wyboru dowolnej liczby odpowiedzi).

U.2. Oddziaływanie mediów cyfrowych na poglądy i codzienne życie młodzieży[1167]

Celem pytań w ankiecie i wywiadach była między innymi diagnoza wpływu mediów na poglądy na życie młodych ludzi oraz na codzienne ich funkcjonowanie. Pytania w ankietach odnosiły się zarówno do wyrażenia własnej opinii na ten temat, jak i konkretnych aktywności podejmowanych ostatnio. W wywiadach z kolei pytania dotyczyły oceny przez nauczycieli wpływu mediów na poglądy i codzienne wybory młodych ludzi.

[1167] Opracowanie na podstawie badań własnych – ankiety i wywiady. Pytania w ankiecie: „Czy sądzisz, że …. ” (dot. poglądów na media cyfrowe), „Dlaczego korzystasz z mediów społecznościowych?”, „Jakie aktywności podejmujesz w Mediach Cyfrowych?”; Pytania w wywiadzie: „Jak Pani/Pan sądzi w jakim stopniu to co uczniowie słyszą, czytają w cyfrowych mediach wpływa na nich podejście do życia (poglądy, plany życiowe) i codzienne wybory (ubiór, zainteresowania, spędzanie czasu)?”.

Rysunek 21. Wpływ mediów na poglądy i codzienne życie młodzieży.

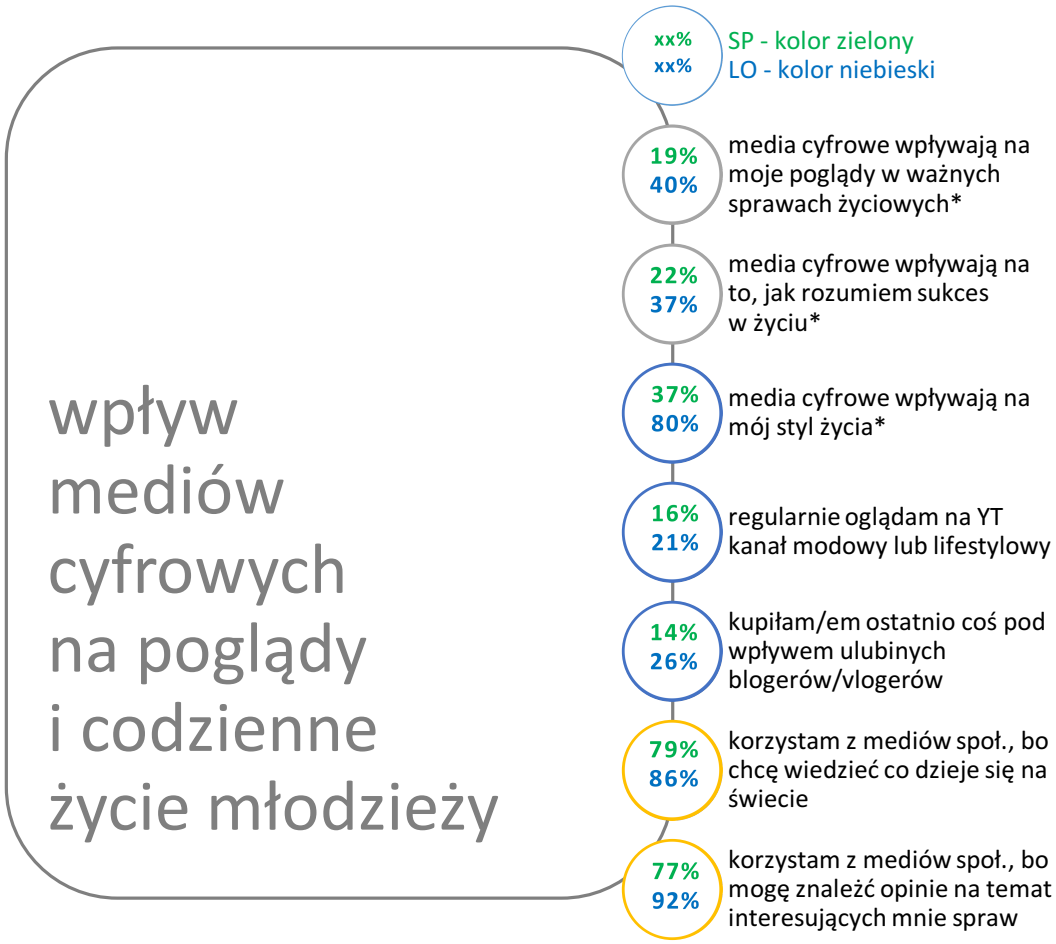

*Odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań własnych. Szkoły podstawowe i licea ogólnokształcące.

Oddziaływanie mediów na poglądy

W pytaniach dotyczących wpływu mediów na poglądy i rozumienie sukcesu w życiu widać u uczniów szkół podstawowych zdecydowaną przewagę opinii, że media nie wpływają na ich poglądy (60% zdecydowanie nie i raczej nie) i rozumienie sukcesu (52%). W liceach rozkład poglądów na ten temat jest dość równomierny (wpływ na poglądy – zdecydowanie nie i raczej nie – 33%, a zdecydowanie tak i raczej tak – 40%; wpływ na rozumienie sukcesu – odpowiednio 34% i 37%). Można zauważyć również dwukrotny skok odpowiedzi TAK (zdecydowanie tak i raczej tak) w liceach względem szkół podstawowych. W szkołach podstawowych prawdopodobnie VI klasa to wiek, kiedy jeszcze silniejszy wpływ ma środowisko rodzinne, w liceum zaś ten czynnik maleje, na rzecz innych. Zresztą w wywiadach z nauczycielami VI klasa pojawiała się jako wiek graniczny w tym kontekście.

Wykres 39. Poglądy młodzieży na rolę mediów cyfrowych w ich życiu – szkoły podstawowe

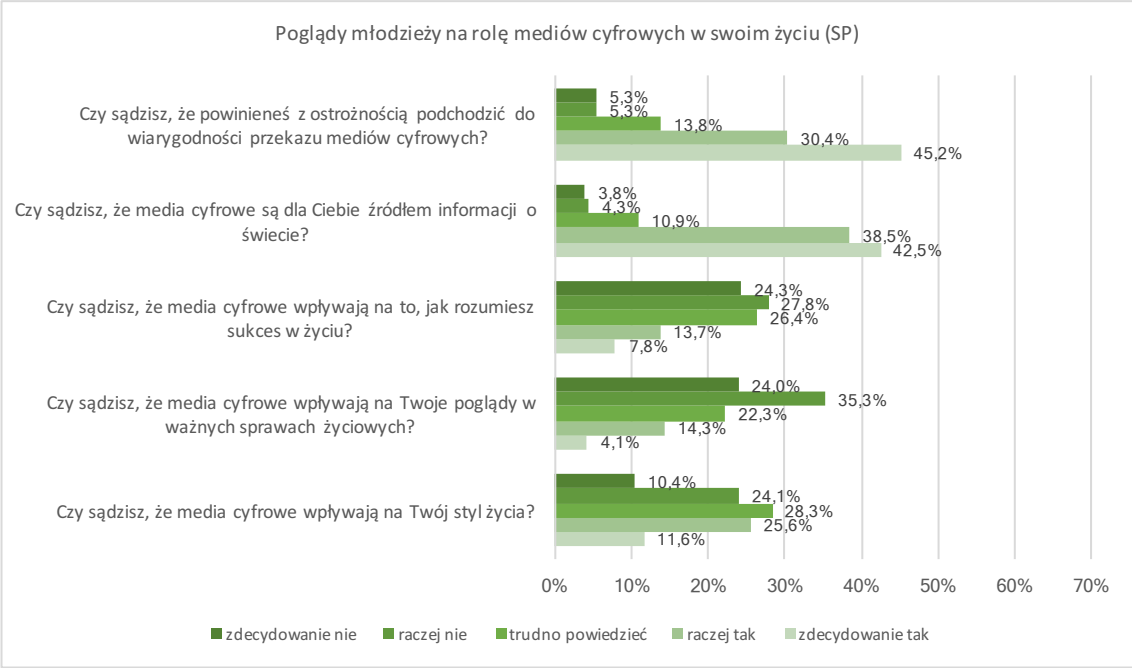

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 40. Poglądy młodzieży na rolę mediów cyfrowych w ich życiu – licea ogólnokształcące

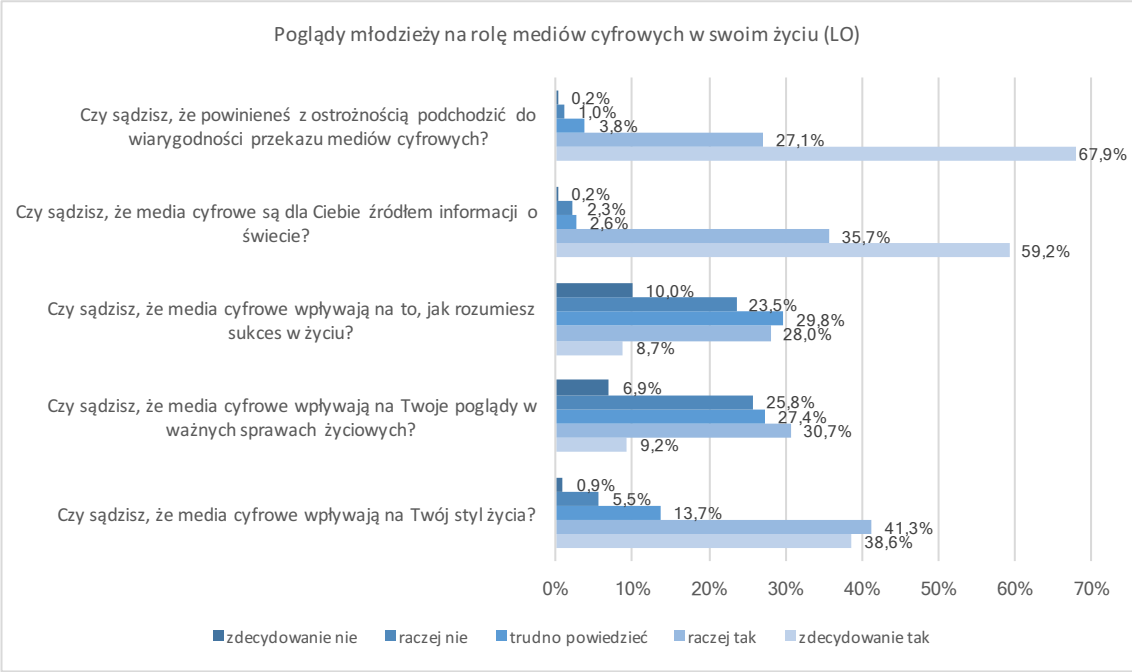

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wśród odpowiedzi dotyczących powodów korzystania z mediów społecznościowych (pełne opracowanie rozdział 4.3) warto też zwrócić uwagę na dwie odpowiedzi: „mogę znaleźć opinie na temat interesujących mnie spraw" oraz „chcę wiedzieć co

dzieje się na świecie" – obydwie bardzo często wybierane w obu typach szkół. W pierwszym przypadku TAK (zdecydowanie tak i raczej tak) deklaruje ośmiu na dziesięciu badanych (79% w szkołach podstawowych i 86% w liceach), zaś w drugim w szkołach podstawowych podobnie (77%) a w liceach dziewięciu na dziesięć (92%). To też świadczy o wpływie mediów na kształtowanie poglądów młodych ludzi.

Ostatnim elementem, na który warto zwrócić uwagę są wnioski z wywiadów z nauczycielami. Ich spojrzenie jest cenne, mają bowiem możliwość obserwacji młodzieży w wielu sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych.

Nauczyciele zarówno ze szkół podstawowych, jak i liceów nie mają wątpliwości, że media cyfrowe, a zwłaszcza media społecznościowe wpływają i to w znacznym stopniu, na podejście do życia i plany życiowe uczniów.

Żadne inne środowisko, ani szkoła, ani rodzice nie mają takiego wpływu, jak przekaz w mediach elektronicznych szeroko pojętych.
– nauczyciel-wychowawca – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

W szkołach podstawowych **[SP]** ten wpływ nie jest jeszcze tak mocno widoczny, ale zauważalny. To co dzieci czytają i widzą w Internecie uznają za prawdziwe, a osoby tworzące treści stają się dla nich autorytetem. Przytaczane były przykłady dzieci, które pytane o zawód, jaki chcą wykonywać w przyszłości wskazywały „YouTuber".

W liceach ogólnokształcących **[LO]** ten wpływ wydaje się jeszcze większy, a oprócz wspomnianego aspektu wpływu osób popularnych w Sieci, nauczyciele zwracają uwagę na inny. Czas dojrzewania, jaki przypada na wiek licealny wiąże się z odrzuceniem dotychczasowych wartości i poszukiwaniem własnych, zadawaniem trudnych pytań, również tych związanych ze sferą wrażliwą, seksualnością. Internet staje się pierwszym źródłem weryfikacji swoich wątpliwości i szukania odpowiedzi. To co widzą i czytają, w dużej mierze przyjmują jako prawdziwe. Młodzież szuka często porad w grupach wsparcia w Sieci, zamiast u rodziców czy specjalistów.

Zdaniem nauczycieli **[LO]** przekaz w mediach społecznościowych w jakiś sposób wpływa też na rozumienie przez młodzież sukcesu w życiu. Niektórzy wskazują wykreowane przez media idealne ciało, inni zwracają uwagę na gromadzenie pieniędzy i innych dóbr materialnych, często lansowane w mediach.

Oddziaływanie mediów na codzienne życie

Z wyników ankiet widać, że media w znacznie większym stopniu, niż to było w przypadku poglądów, oddziałują na codzienne życie młodych ludzi.

Ankietowani przyznają, że media wpływają na ich styl życia, i widać, że ten wpływ narasta z wiekiem (zdecydowanie tak i raczej tak – szkoły podstawowe 37%, licea – 80%). W liceach zaledwie 6% deklaruje, że nie widzi takiego wpływu (zdecydowanie nie i raczej nie).

Media cyfrowe wpływają na codzienne aktywności młodzieży (pełne wyniki badania – podrozdział 4.3). Prawie wszyscy komunikują się przez Internet (zdecydowanie tak i raczej tak – szkoła podstawowa 96%, liceum prawie 100%), prawie tak samo dużo uczy się w Internecie (92% i 99%), co ósmy uczeń szkół podstawowych i prawie co szósty liceów gra w gry online (85% i 57%). Internet staje się tez miejscem zarobkowania dla młodzieży – co dziesiąta osoba ze szkół podstawowych (10%, ale 3% regularnie) i prawie co piąta z liceów (18%, a 3% regularnie) zarabia w Internecie.

Warto spojrzeć na odpowiedzi dotyczące powodów korzystania z mediów społecznościowych (pełne zestawienie rozdział 4.3). Prawie wszyscy uczniowie korzystający z mediów społecznościowych deklarują, że korzystają z mediów społecznościowych, bo mogą łatwo utrzymywać kontakt ze znajomymi (zdecydowanie tak i raczej tak – 94% w szkołach podstawowych, 99% w liceach). Ponad połowa deklaruje, że powodem jest możliwość zawierania nowych znajomości w Sieci (odpowiednio 54% i 53%). Dla bardzo dużej części powodem jest też chęć poznania co dzieje się na świecie (79% i 86%) i bycia na bieżąco z tym, co dzieje się u innych (77% i 92%).

Oprócz pytań o opinie, w ankiecie zadano również pytania dotyczące określonych zachowań w ostatnim czasie (ostatnim miesiącu), obrazujących składane deklaracje. Okazało się, że w tym okresie około co piąty badany kupił coś pod wpływem opinii Twoich ulubionych blogerów/vlogerów (14% w szkołach podstawowych, 26% w liceach) i spotkał się w realu z osobą poznaną w Internecie (20% i 24%), przy czy częściej deklarują to uczniowie z liceów niż szkół podstawowych. Inaczej jest w przypadku pytania o zarabianie grając w gry online w ostatnim miesiącu, tutaj dwukrotnie więcej pozytywnych odpowiedzi pada w przypadku uczniów szkół podstawowych (12%, w liceach niecałe 7%).

O wpływ mediów na codzienne wybory młodych ludzi zapytano również nauczycieli i pedagogów w wywiadach. Zarówno w szkołach podstawowych, jak i w liceach, byli oni zdania, że media wpływają mocno na codzienne życie i wybory młodych ludzi.

W szkołach podstawowych [SP] wskazywali, że wpływ ten widać w codziennych wyborach i zachowaniu – u dziewczynek to styl ubierania, paznokcie, fryzura, rodzaj muzyki, jakiej słuchają. U chłopców bardziej sfera związana z siłownią, trenerami personalnymi. Internet determinuje ich zainteresowania i funkcjonowanie, wszystko, co widzą, bardzo chłoną i na tej podstawie kreują swój wizerunek. W liceach [LO] również jest to widoczne. Nauczyciele wskazywali głównie media społecznościowe i aspekty związane z modą, kreowaniem wizerunku, zainteresowaniami. Zwracali też uwagę na wpływ na język, jakim młodzież operuje – język skrótów, ubogi, zawężone słownictwo, komunikację w formach czasem niezrozumiałych dla starszych.

Nauczyciele szkół podstawowych [SP] zwracali też uwagę, że stopień wpływu mediów zależy od rodziny – im większe zainteresowanie rodziców dzieckiem, jego aktywnością w Sieci, zaangażowanie w objaśnianie mu jak wygląda rzeczywistość, nie tylko ta internetowa, tym większy stopień krytycznego podejścia dziecka do treści w Internecie. Również w liceach [LO] podnoszony był wątek czynników różnicujących poziom wpływu mediów. Respondenci podkreślali znaczenie poziomu intelektualnego młodzieży, bodźców intelektualnych, społecznych i kulturalnych, jakie dostarcza im rodzina i środowisko pozaszkolne. Zauważali też, że ma również znaczenie wiek – dostrzegalna jest różnica nawet pomiędzy pierwszą klasą a drugą i trzecią, gdzie to podejście młodych do mediów jest bardziej dojrzałe.

U.3. Potrzeba młodych ludzi bycia zauważonym i docenionym i jej związek z cyfrowymi mediami[1168]

Nauczyciele ze szkół podstawowych [SP] wskazują w trakcie wywiadów, że młodzi ludzie szukają właśnie w mediach społecznościowych akceptacji, dostrzeżenia przez innych, uznania, czasem popularności. Chcą przedstawić się w jak najlepszym świetle, kreują siebie. Ich obecność w mediach społecznościowych, profile, są jednym z elementów budowania ich wizerunku, autokreacji.

[1168] Opracowanie na podstawie badań własnych: ankiety i wywiady. Pytania wywiadzie: ”Dlaczego Pani/Pana zdaniem uczniowie korzystają z mediów społecznościowych?”; Pytania w ankiecie: „Dlaczego korzystasz z mediów społecznościowych?”.

W liceach [LO] eksponowany jest dodatkowo inny wątek, związany z poszukiwaniem akceptacji i docenienia, za czym stoi niskie poczucie wartości własnej młodzieży i bardzo krytyczne podejście do siebie. Media społecznościowe z systemem lajkowania są pewnego rodzaju antidotum – pozwalają poczuć się lepszym, akceptowanym, czasem podziwianym. Czasami to wręcz uzależnia i ma swoje ciemne strony – brak lajków prowadzi do szybkiej utraty poczucia wartości własnej.

> *Czasami chodzi o akceptację. Niektórzy mają niskie poczucie wartości – zrobię sobie fajne zdjęcie, wstawię na FB i obserwuję ile mam lajków. Ale to bywa niebezpieczne, bo jak tych lajków nie ma, to coś ze mną jest nie tak i już mam problem.*
> – pedagog szkolny – liceum ogólnokształcące publiczne – wieś

Równolegle z wywiadami, w przeprowadzonej ankiecie uczniom zadano kilka pytań związanych z potrzebą ekspresji w Sieci, zauważenia, docenienia przez innych.

Otrzymane dane pokazują, że możliwość pokazania innym jaka/jaki jestem, jest jednym z powodów korzystania z mediów społecznościowych dla 45% uczniów szkół podstawowych i aż 31% liceów. Wśród ankietowanych uczniów szkół podstawowych najwięcej wskazań „zdecydowanie tak i raczej tak" było w miastach poza Krakowem (52%), najmniej na terenach wiejskich (41%). W przypadku liceów najwięcej na terenach wiejskich (43%) zaś najmniej w Krakowie (23%).

Wykres 41.Powody korzystania z mediów społecznościowych – szkoła podstawowa

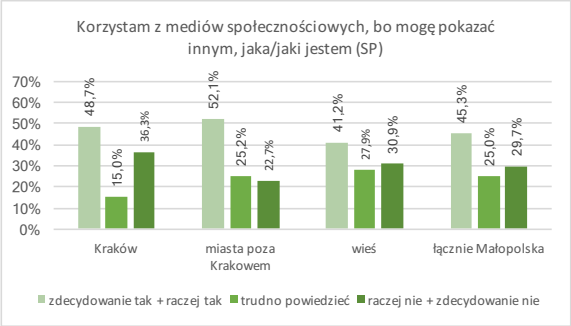

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety)[1169].

Wykres 42. Powody korzystania z mediów społecznościowych – liceum ogólnokształcące

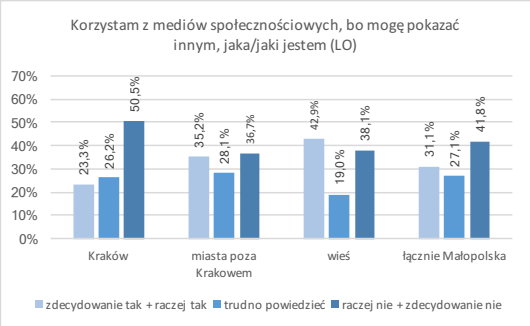

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

[1169] Odsetek odpowiedzi na pytanie wśród osób, które nie zadeklarowały, że nie korzystają z mediów społecznościowych.

Zadane zostały również dwa pytania wiążące się z potrzebą ekspresji i pokazania się, dotyczyły prowadzenia swojego bloga/vloga i udostępniania swojej lokalizacji.

Wśród uczniów niewielu decyduje się na prowadzenie w Sieci własnego vloga albo bloga – w szkołach podstawowych to 8% (48 osób), w liceach znacznie mniej – 4% (22 osoby), przy czym pod względem geograficznym nie ma tutaj istotnych różnic.

Jeśli chodzi o udostępnianie swojej lokalizacji, zadeklarowało to 15% uczniów szkół podstawowych i 37% liceów ogólnokształcących[1170].

Wykres 43. Uczniowie prowadzący bloga/vloga – szkoły podstawowe wg lokalizacji

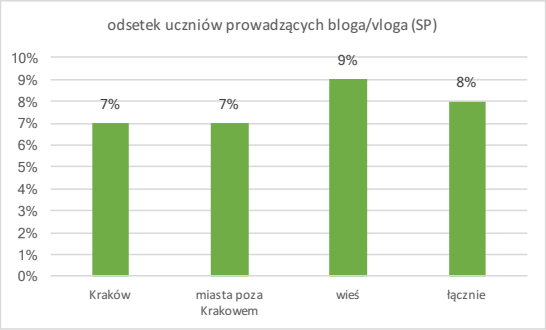

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Wykres 44. Uczniowie prowadzący bloga/vloga – licea ogólnokształcące wg lokalizacji

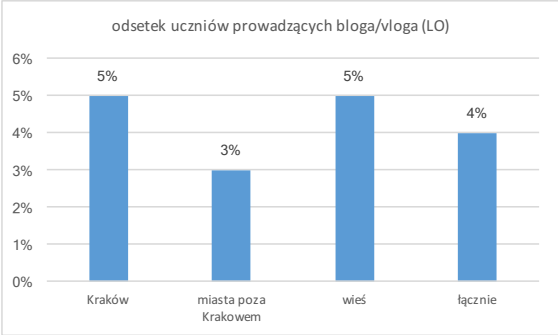

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych.

Potrzeba bycia zauważonym i docenionym związana jest z budowaniem swojego wizerunku w Sieci. Powstaje więc pytanie, na ile świadomie młodzież robi to. Wiąże się to ściśle z jedną z kompetencji medialnych – „jednostka w środowisku medialnym", i będzie omówiona w dalszej części rozdziału (zagadnienie KU2).

U.4. Potrzeby młodzieży odcięcia się od Internetu i próby podejmowane w tym zakresie[1171]

W przeprowadzonych wywiadach, na pytanie czy uczniowie czują potrzebę zrobienia czasami przerwy od ciągłego bycia online i odcięcia się od Internetu zdecydowana większość nauczycieli/pedagogów ze szkół podstawowych [SP] odpowiedziała, że nie lub raczej nie (około 70%). Ich zdaniem młodzi ludzie nie wyobrażają sobie życia bez

[1170] Opracowanie na podstawie badań własnych – ankiety. Pytania: „Czy zdarzyło Ci się w ostatnim czasie (ostatni miesiąc) udostępnić na profilu w serwisie społecznościowym swoją lokalizację?". Odsetek odpowiedzi wśród osób, które nie zadeklarowały, że nie korzystają z mediów społecznościowych.

[1171] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady i ankiety. Pytania: wywiady - „Czy uczniowie czują potrzebę zrobienia czasami przerwy od ciągłego bycia online i odcięcia się od Internetu?"; ankieta – „Czy zdarzyło Ci się ostatnio (ostatni miesiąc) z własnej inicjatywy odłączyć się od dostępu do Internetu, żeby odpocząć?".

Internetu, a odcięcie od niego, to dla nich największa kara, czasami powodująca nawet agresję. Ale te pozostałe kilka osób było odmiennego zdania. Dostrzegały one wewnętrzną potrzebę dzieci i młodzieży, żeby odpocząć od bycia ciągle online. Zwracały jednak uwagę, że dzieci nie bardzo wiedzą, jak to zrobić, nawet, jeśli czują taką potrzebę. W dwóch szkołach przytoczono wyniki wewnętrznych ankiet, z których wynikało, że część uczniów ma świadomość, że Internet zabiera im dużo czasu, a leżący obok telefon przeszkadza w czasie nauki, ale nie potrafią tego zmienić. Niektórzy próbują eksperymentować i stawiać sobie jakieś granice, ale tylko jednostki są w stanie skutecznie zdyscyplinować się. Wskazywano na pojedyncze przypadki uczniów korzystających z telefonu i mediów tylko sporadycznie, w momencie rzeczywistej potrzeby i komunikujące to głośno, jako świadomy wybór.

Nauczyciele **[SP]** zwracali uwagę na rolę rodziców, jako tych, którzy mogliby i powinni stawiać dzieciom granice i ustalać zasady korzystania z mediów. Niektórzy wręcz mówili, że dzieci oczekują tych zasad. Jeśli są mądrze wprowadzane, wychowankowie mają problemu z dostosowaniem się do nich.

Zauważali też uwagę **[SP]**, że warto wskazywać dzieciom i młodzieży atrakcyjną alternatywę dla spędzania czasu z telefonem czy komputerem. Jeśli to interesujące propozycje, spotykają się z akceptacją. Dzieci po prostu często nie potrafią spędzać czasu inaczej, niż w Internecie, bo nie są tego uczone w domu rodzinnym.

> *Kiedyś na wycieczce, wieczorem wychowawczyni zabrała im komórki na noc i zażartowała, że teraz to chyba muszą iść spać, jak nie mają komórek. I poszli spać. Oni po prostu nie wiedzieli co mogą robić bez telefonów.*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa publiczna – miasto

W liceach **[LO]** zdecydowana większość nauczycieli i pedagogów była zdania, że młodzież nie ma potrzeby odcięcia się od Internetu, albo są to jednostkowe przypadki. Najczęściej to osoby idące „pod prąd", chcące się jakoś wyróżnić, albo takie, które mają taką potrzebę, bo wyniosły z domu obyczaj bycia z drugim człowiekiem. Niektórzy nauczyciele zwracali uwagę, że odcięcie od Internetu dobrze wpływa na młodzież, pomaga im odzyskać spokój. Być może w pierwszym odruchu budzi bunt i niezadowolenie, ale jeśli zaproponowane alternatywne formy spędzania czasu są atrakcyjne, to finalnie zyskuje akceptację.

Ja jeżdżę z młodzieżą na rajdy, w góry. Kiedy proponuję im odłożenie telefonów, trudno to przyjmują, ale potem, kiedy idziemy razem w góry, cieszy ich to. Odzyskują spokój. Ale w pierwszej chwili jest bunt.
– nauczyciel-wychowawca – liceum ogólnokształcące publiczne – miasto

O potrzebę odcięcia się od Internetu, żeby odpocząć, zapytano również uczniów w przeprowadzonych ankietach (wykres 45, 46, tabela 25). 54% uczniów w szkołach podstawowych i 62% w liceach udzieliło na odpowiedzi pozytywnej. W szkołach podstawowych zróżnicowanie wynikające z lokalizacji szkoły było znikome, natomiast w liceach wyraźniejsze – najwięcej (64%) w Krakowie, minimalnie mniej (62%) w miastach poza Krakowem, zaś najmniej (48%) na terenach wiejskich. Z kolei patrząc na charakter szkoły (publiczna/niepubliczna), widać większe dysproporcje (chociaż należy zaznaczyć, że w przypadku szkół niepublicznych mowa jest o małych liczbach), zachodzące w przeciwnych kierunkach – w szkołach podstawowych na niekorzyść szkół niepublicznych (mniej osób deklaruje, że odcięło się od Internetu), a w przypadku liceów na korzyść publicznych (65% w niepublicznych a 62% w publicznych).

Wykres 45. Odsetek uczniów, którym zdarzyło się w ostatnim miesiącu z własnej inicjatywy odciąć się od Internetu, żeby odpocząć, wg lokalizacji szkoły

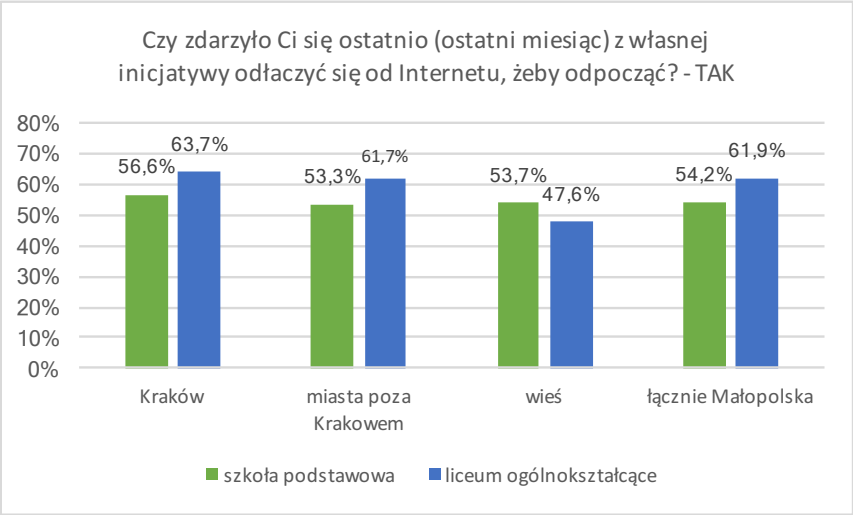

Procentowe odniesienie do wszystkich odpowiedzi w danej kategorii.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 46. Odsetek uczniów, którym zdarzyło się w ostatnim miesiącu z własnej inicjatywy odciąć się od Internetu, żeby odpocząć, wg charakteru szkoły

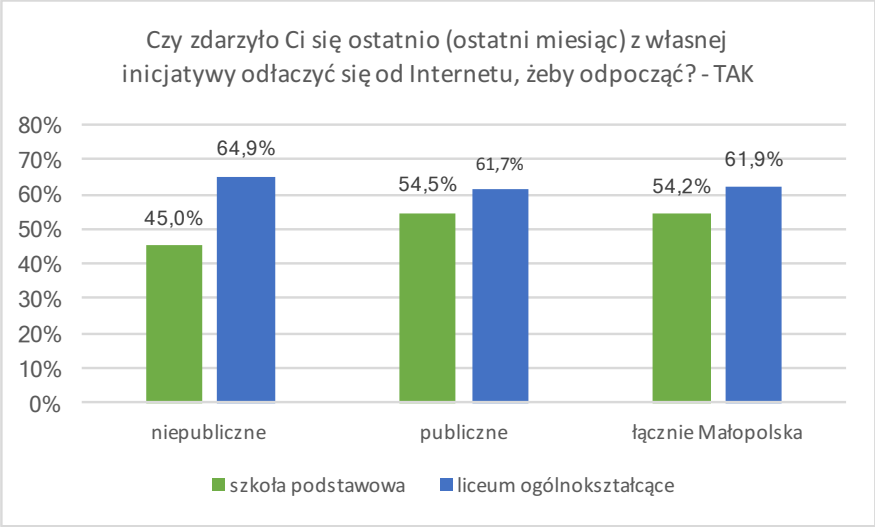

Procentowe odniesienie do wszystkich odpowiedzi w danej kategorii.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Tabela 25. Liczba uczniów, którym zdarzyło się w ostatnim miesiącu z własnej inicjatywy odciąć się od Internetu, żeby odpocząć.

	szkoła podstawowa TAK [suma odpowiedzi]	**liceum ogólnokształcące** TAK [suma odpowiedzi]
Kraków	64 [113]	135 [212]
miasta poza Krakowem	81 [152]	211 [342]
wieś	166 [309]	10 [21]
łącznie Małopolska	**311 [574]**	**356 [575]**
niepubliczne	9 [20]	24 [37]
publiczne	302 [554]	332 [538]
łącznie Małopolska	311 [574]	**356 [575]**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań własnych (ankiety). Podział ze względu na lokalizację i charakter szkół.

Patrząc na wyniki ankiet i wypowiedzi nauczycieli i pedagogów można zauważyć rozbieżność. Wśród uczniów większość odpowiedziała pozytywnie, widać więc, że mają potrzebę odcięcia się od Internetu i robią to. Oczywiście to tylko ogólna deklaracja, trudno powiedzieć, w jaki sposób i na jak długo. Mimo to intuicje nielicznych nauczycieli, którzy widzieli taką potrzebę u uczniów, potwierdzają się, a przeważająca większość która była przeciwnego zdania, wydaje się nie do końca znać i rozumieć swoich uczniów. Pojawia się też pytanie o przyczyny zróżnicowania w odpowiedziach ankietowych uczniów: miasta – wieś oraz szkoły publiczne – niepubliczne. W wypowiedziach nauczycieli w wywiadach nie ma wystarczająco częstych i jasnych opinii, by

przedstawić tutaj jakąś hipotezę. Pojawia się jednak ciekawy wątek w wywiadach w niepublicznych liceach – wypowiedzi o wpływie środowiska rodzinnego, światłych rodziców na formowanie świadomości i postaw młodych ludzi, który w tych liceach obserwują. Być może to jest przesłanka, które leży u podstaw tego zróżnicowania, także w stosunku do płaszczyzny miasta-wieś. Nie jest to z pewnością argument wyjaśniający zróżnicowanie, ale być może warty zgłębienia w dalszych badaniach.

N.1. Wykorzystanie zasobów Internetu w pracy nauczyciela[1172]

Uczestnicy wywiadów w szkołach podstawowych i liceach wskazują podobne korzyści z korzystania z zasobów Internetu. Dla nauczycieli **[SP]** to przede wszystkim możliwość łatwiejszego i ciekawszego przygotowania lekcji – filmy, materiały, gotowe scenariusze (także ze stron anglojęzycznych). Nauczyciele z liceów **[LO]** wymieniają jeszcze bazy z arkuszami maturalnymi, testami, podcasty, piosenki (do nauki języków obcych), filmy z TED. Korzystają także z oprogramowania do tworzenia quizów, ankiet (tutaj częściej pedagodzy). Dla nauczycieli to szansa na łatwiejsze przygotowanie ciekawszych dla ucznia lekcji, po prostu efektywniejsza praca.

> *Poza tym, dla mnie jako człowieka relatywnie młodego, jest dużym plusem to, że mogę robić na lekcjach coś ciekawego i Internet mi bardzo pomaga, z drugiej strony odciąża. Pewnych rzeczy nie muszę przygotowywać, wystarczy, że wiem, że one są. Praca staje się dużo ciekawsza, a z drugiej strony, nie ma co ukrywać, dużo łatwiejsza, dużo mniej angażująca. W pozytywnym tego słowa znaczeniu.*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

Z zasobów Internetu korzystają także pedagodzy szkolni. Podobnie, jak nauczyciele szukają tam materiałów i filmów na zajęcia z uczniami, ale także gier, narzędzi do tworzenia ankiet online. Jeden z pedagogów, będący równocześnie logopedą wskazuje bardzo dużą przydatność materiałów online, dyktand, testów, które może wykorzystywać do zajęć kompensacyjnych z dziećmi.

Kolejnym obszarem związanym z zasobami Internetu, wskazywanym zarówno przez nauczycieli, jak i pedagogów w obu typach szkół jest dokształcanie się. Internet to dla nich przede wszystkim dostęp do wiedzy, wyników badań, specjalistycznych portali dotyczących edukacji (np. ORE) i innych (np. portale dedykowane pedagogom), grup

[1172] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytanie: „Jakie korzyści przynosi Pani/Panu Internet (jego zasoby i narzędzia jakie można w nim znaleźć)?”.

wymiany doświadczeń (np. na Facebooku). To także możliwość udziału w szkoleniach, kursach, wykładach otwartych.

Internet to także dla obu tych grup narzędzie komunikacji. Pracują na różnych systemach do sprawozdawczości i przekazywania danych – System Informacji Oświatowej, systemy do egzaminów, zapisów dzieci do szkoły. Komunikują się z rodzicami przez dziennik elektroniczny. Niektórzy z nich prowadzą profile szkoły na Facebooku.

N.2. Wyzwania dla nauczycieli wynikające ze współpracy z rodzicami z Pokolenia Y[1173]

O nowym kształcie relacji nauczyciel – rodzice była już mowa w części poświęconej środowisku społecznemu w jakim zachodzi proces edukacji. Z opisanych zjawisk wynikają dla nauczycieli nowe wyzwania.

Postawa „bycia ekspertem", częstsze wchodzenie w kompetencje nauczyciela, krytykowanie, roszczeniowość i brak nastawienia na współpracę obserwowana u młodego pokolenia rodziców wymaga od nauczycieli odpowiedniego podejścia, pewnej asertywności, z równoczesnym zrozumieniem i umiejętnością przekonywania do swoich argumentów. Nauczyciele muszą radzić sobie z chęcią przerzucania przez rodziców odpowiedzialności na szkołę i nauczycieli za wychowanie dzieci.

Nauczyciele stają też przed oczekiwaniem ze strony rodziców szybkich efektów, rozwiązywania problemów wychowawczych „tu i teraz", i nierozumienia, że praca z dzieckiem zwykle wymaga czasu. To stawia przed nimi potrzebę tłumaczenia, nawet edukowania rodziców. Drugie oblicze oczekiwanej przez rodziców szybkości dotyczy błyskawicznych kontaktów. Młodzi rodzice żyjący w trybie online oczekują natychmiastowej odpowiedzi od nauczyciela. Użytkowanie dzienników elektronicznych daje im podgląd online na wszystko, co dotyczy ich dziecka, więc reagują błyskawicznie, czasami w dużych emocjach i oczekują od nauczyciela odpowiedzi, niezależnie od pory dnia. To stawia przed nauczycielem trudność stawiania granic w relacjach z rodzicami, ale też panowania nad swoimi emocjami.

[1173] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Pokolenie Y (pierwsze cyfrowe pokolenie) jest obecne już w szkole jako rodzice – czy widzi Pani/Pan różnicę w ich podejściu, oczekiwaniach, sposobie komunikacji?", „Czy pojawiają się dla Pani/Pana jakieś specyficzne problemy w kontaktach z nimi?".

Dla nauczyciela ewidentnym problemem jest to, że to co mogłoby zostać powiedziane po tygodniu, czy zobaczone po tygodniu, jest zobaczone od razu, zanim człowiek zdąży się do tego ustosunkować na chłodno, to już należy odpisać.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

Przed nauczycielami staje też wyzwanie łagodzenia dystansu między rodzicami cyfrowymi i analogowymi, czyli nie posługującymi się komputerem i Internetem. Przesunięcie większości komunikacji do strefy online prowadzi do postawienia tej grupy poza głównym nurtem informacji. Nauczyciele muszą o tym pamiętać i uwzględniać dwie ścieżki komunikacji, aby nie wpływało to negatywnie na budowanie społeczności klasowej i szkolnej.

Dla szkół chcących faktycznie budować wspólnotę szkolną z udziałem rodziców pojawia się problem mniejszego zaangażowanie rodziców i chęci współtworzenia tej wspólnoty (w jednej ze szkół niepublicznych pojawiła się refleksją o traktowaniu edukacji w kategoriach usługi). We wszystkich szkołach zauważana była postawa „oczekująca" rodziców – zamiast zaangażowania – oczekiwanie na efekty. To duże wyzwanie dla nauczycieli, żeby przełamać tę bierność i realnie zaangażować rodziców.

P.1. Wyzwania w pracy dydaktycznej nauczycieli z uczniami z Pokolenia Z[1174]

Pierwsze wyzwanie związane jest z odmiennym sposobem pracy i korzystania z informacji przez młode pokolenie. W obu typach szkół nauczyciele zgodnie wskazywali odmienny sposób poszukiwania informacji i korzystania z niej, przyzwyczajenie do robienia wszystkiego w wykorzystaniem Sieci. Zwracali uwagę na inny sposób ich pracy – przyspieszenie tempa, mniej analityczne podejście do problemów, pewną powierzchowność. W opinii niektórych uczniom brakuje odpowiedzialnego podejścia do pracy, zaplanowania jej, raczej jest to podejście akcyjne, długofalowy wysiłek nie jest w cenie. Jeśli dodać do tego problemy z koncentracją u dzieci i młodzieży, rozkojarzenie, trudność skupienia uwagi na czymś przez dłuższą chwilę, trudności z przyswajaniem treści, to oznacza to dla nauczycieli duże trudności. Zainteresowanie uczniów i skupienie ich uwagi na lekcji staje się wyzwaniem.

Psycholog z jednego z liceów [LO] zwraca uwagę na większą dojrzałość tego pokolenia, które co prawda ma problemy w obszarze relacji z innymi, ale znacznie większą

[1174] Na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?", „Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?".

i wcześniej pozyskiwaną wiedzą. Wiąże to z efektem nadmiaru bodźców, na które młodzi są wystawiani od najmłodszych lat, i które obok negatywnych efektów, być może przynoszą jednak pewną kumulację wiedzy. Dla nauczyciela oznacza to, że jego wiedza powinna być szeroka i daleko wykraczająca poza programowe minimum, aby móc budować swój autorytet wśród uczniów. Przydatny jest też dystans do samego siebie, by w sytuacjach, kiedy uczeń wie więcej, umieć się odnaleźć.

Kolejne utrudnienie w pracy wiąże się z większymi problemami dzieci i młodzieży w formułowaniu myśli, wyrażaniu siebie, pisaniu wypracowań, zubożeniu języka oraz obserwowaną w szkołach podstawowych ogólnie słabszą motoryką. Dla nauczyciela oznacza to większy wysiłek, by osiągnąć zamierzone w pracy dydaktycznej efekty.

Problemy w pracy dydaktycznej wynikają też z bardzo dużej liczby dysfunkcji (np. dysleksji, dysgrafii) u dzieci. To utrudnia pracę nauczyciela, wymaga uwzględniania przy realizacji lekcji.

P.2. Wyzwania wychowawcze dla nauczycieli wynikające z pracy z Pokoleniem Z w roli uczniów[1175]

Jeden z większych problemów wychowawczych widoczny w obu typach szkół wiąże się z słabym radzeniem sobie z emocjami przez dzieci i młodzież, większą wrażliwością, pobudzeniem, nieradzeniem sobie ze stresem, mniejszą odpornością psychiczną. To przynosi z jednej strony problemy na co dzień np. w konfliktach rówieśniczych, ale w ekstremalnych sytuacjach, których jest coraz więcej, skutkuje zwiększoną liczbą depresji, czy aktów autoagresji. Te ostatnie jeszcze kilka lat temu były sporadyczne, teraz zaczynają być codziennością każdego nauczyciela. Wymagają od niego wiedzy, umiejętności rozpoznawania symptomów tych zjawisk, wrażliwości i czujności, by móc zareagować szybko. Jest to tym trudniejsze, że z wywiadów w liceum wynika, iż młodzież ma problemy w nazywaniu uczuć, rozmowie o swoich uczuciach i przeżyciach, jest bardziej introwertyczna.

Drugim podkreślanym przez nauczycieli i pedagogów z obu typów szkół problemem wychowawczym jest cyberprzemoc. To zjawisko przybiera różne formy – od zamieszczania w Sieci zdjęć bez czyjejś zgody, aż po incydenty mające swój finał w są-

[1175] Na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?", „Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?", „Pokolenie Y (pierwsze cyfrowe pokolenie) jest obecne już w szkole jako rodzice – czy widzi Pani/Pan różnicę w ich podejściu, oczekiwaniach, sposobie komunikacji?", „Czy pojawiają się dla Pani/Pana jakieś specyficzne problemy w kontaktach z nimi?".

dzie. To duże wyzwanie wymagające od dla nauczycieli i pedagogów umiejętności zarówno prowadzenia działań profilaktycznych, jak i reagowania w trudnych sytuacjach.

Kolejnym wyzwaniem dla nauczycieli są problemy rówieśnicze dzieci i młodzieży, których skala w opinii nauczycieli rośnie (o czym był już mowa). Istotną rolę pełnią tutaj pedagodzy szkolni, którzy są wsparciem dla nauczycieli i często też takim ośrodkiem interwencji i rozwiązywania problemów, ale również miejscem, gdzie dzieci same przychodzą szukając wsparcia.

Nauczyciele mierzą się też z oczekiwaniami rodziców odnośnie przejmowania przez szkołę od rodziny funkcji wychowawczych, co przejawia się np. w oczekiwaniach interwencji przez nauczycieli w problemach wychowawczych poza szkołą.

Staje przed nimi także zadanie wpajania zasad dobrego wychowania, szacunku do rówieśników i do rodziców. Nauczyciele [SP] podczas wywiadów zwracali uwagę na braki u dzieci w tym obszarze. Byli zdania, że efekt wpływu mediów cyfrowych – dzieci przebywają dużo w Internecie, a on nie wychowuje, nie mówi, co dobre a co złe, a kontrola rodziców jest coraz mniejsza.

Wychowanie dzieci i młodzieży to także angażowanie w działanie na rzecz innych na tym właśnie polu pojawia się kolejny problem. W opinii nauczycieli obu typów szkół dzieci i młodzież coraz trudniej zainteresować czymkolwiek – dotyczy to nie tylko lekcji, ale i działalności pozalekcyjnej. W liceach [LO] nauczyciele wskazywali, że młodzież wykazuje coraz mniejszy poziom aktywności – czy to obywatelskiej, czy działania w stowarzyszeniach. Widać coraz bardziej indywidualistyczne podejście i trudniej ją zmobilizować do jakiegoś działania, wykrzesać zapał, zapalić do jakiejś akcji.

Pojawia się też jeszcze jeden problem sygnalizowany w kilku szkołach podstawowych [SP] – pornografia. Nie jest to temat, który był przedmiotem pytań w trakcie wywiadu, pojawił się spontanicznie i trudno ocenić jego skalę. Nauczyciele zwracali uwagę na coraz częstsze oglądanie przez dzieci filmów pornograficznych i nieukrywanie tego. Niepokoiło ich, że dzieci zdają się traktować tę kwestię zupełnie normalnie i nie robi to na nich wrażenia, pojawiło się sformułowanie, że oglądają tak, jakby oglądali kreskówki. Przytaczano przykłady, kiedy dziewczynka napisała w ankiecie, że najbardziej lubi oglądać firmy porno i wymieniła rodzaje, albo gdy chłopcy umawiali się na wspólne oglądanie przed lekcjami.

P.3. Problemy z koncentracją i zapamiętywaniem u młodzieży w sytuacjach szkolnych w opinii nauczycieli[1176]

W przeprowadzonych wywiadach w szkołach podstawowych [SP] znaczna część nauczycieli zauważała problemy z koncentracją u dzieci i młodzieży, rozkojarzenie, trudność skupienia uwagi na czymś przez dłuższą chwilę, trudności z przyswajaniem treści, potrzebę kilkukrotnego powtarzania przez nauczyciela. Według nauczycieli często nie wystarczają już filmy, tablice multimedialne, aby wywołać zainteresowanie na lekcji i skupienie uwagi. Wyjątkami zaczynają być uczniowie, którzy potrafią się skupić i pracować na zajęciach. Młodzi ludzie mają często też problem ze skupieniem uwagi na rozmówcy. Trochę w kontrze brzmi głos jednego z nauczycieli, który zwraca uwagę, że to, w jaki sposób młodzi ludzie komunikują się między sobą, w jaki sposób pracują, jest bardziej problemem dla samych nauczycieli, niż dla dzieci. I to po stronie nauczycieli leży potrzeba zrozumienia i dostosowania się do tego stylu, którego nie zmienimy.

> *...o ile najpierw mnie dziwiło, jak oni funkcjonują, to w pewnym momencie stwierdziłem, że to nie jest problem dla nich, tylko to bardziej jest problem dla nas, dla nauczycieli. W sensie – jak oni myślą, jak pracują, jak potrafią się koncentrować. Pewnie jest to problem z punktu widzenia szkoły, gdzie lekcje są 45 minutowe, siedzi się w jednym miejscu i działa się w dużej części analogowo. Natomiast nie powiedziałbym, że to jest ich problem, to jest problem tych, którzy nie znaleźli się jeszcze w tej rzeczywistości cyfrowej.*
> – nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

Problemy z koncentracją, zapamiętywaniem sygnalizowane były również często w liceach [LO]. Młodzież ma problem ze skupieniem się na dłuższym tekście, czy zapisania dłuższego tekstu. Spada motywacja do nauki. W jednym z liceów [LO] psycholog podzielił się refleksją o przemęczeniu na poziomie układu nerwowego, przebodźcowaniu młodzieży w wyniku ciągłego kontaktu z mediami.

[1176] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Czy widzi Pani/Pan efekty nadmiernego korzystania z mediów u uczniów? np. zmęczenie / zaburzenia koncentracji / zaburzenia pamięci / pogorszenie kompetencji interpersonalnych", „Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?", „Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?".

KU.1. Krytyczne podejście młodzieży do treści w Internecie, zarówno na etapie wyszukiwania informacji, jak i potem oglądania lub czytania[1177]

Uczniowie zapytani w ankietach o to, czy do wiarygodności przekazów mediów cyfrowych powinno podchodzić się z ostrożnością, odpowiadają w zdecydowanej części, że TAK (zdecydowanie tak i raczej tak – 76% w szkołach podstawowych i 95% w liceach). Geograficznie różnice nie są istotne, jedynie w szkołach podstawowych w miastach poza Krakowem jest 5% wyższy poziom odpowiedzi pozytywnych niż w innych lokalizacjach. Natomiast większe zróżnicowanie widać w odpowiedziach uczniów ze szkół niepublicznych i publicznych – w szkołach podstawowych niepublicznych to 90%, w publicznych 75%, w liceach odpowiednio 100% i niecałe 95%.

Wykres 47.Opinie młodzieży na temat potrzeby zachowania ostrożności w podejściu do wiarygodności przekazu mediów cyfrowych

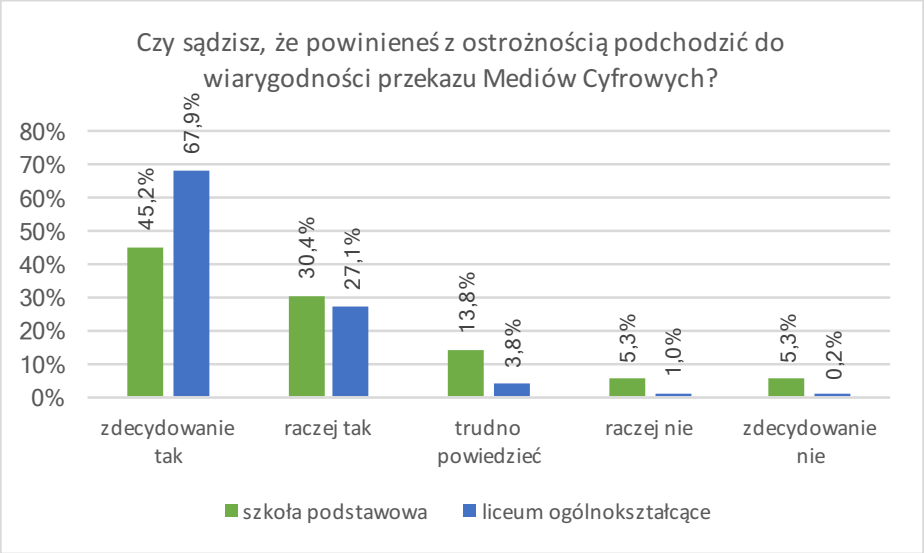

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

[1177] Opracowanie na podstawie badań własnych – ankiety i wywiady. Pytania w ankiecie: „Czy sądzisz, że powinieneś z ostrożnością podchodzić do wiarygodności przekazu Mediów Cyfrowych?" „Jeśli subskrybujesz lub regularnie oglądasz blogi/vlogi to czy ważne jest dla Ciebie u Twojego ulubionego blogera/vlogera…", „Jeśli subskrybujesz lub regularnie oglądasz blogi/vlogi to jakie…."; Pytania w wywiadzie: „Uczniowie regularnie oglądają i czytają w Internecie kanały YouTube / blogi itp. Osoby prowadzące je mają więc na nich wpływ. Czy Pani/Pana zdaniem uczniowie podchodzą krytycznie do osób prowadzących te blogi/kanały? Tj. czy sprawdzają kim oni są i czy są kompetentni w kwestiach, o których piszą/mówią"?, „Jak dogłębnie i krytycznie uczniowie podchodzą w ogóle do szukania informacji w Internecie? (z jakich źródeł korzystają i w ilu źródłach szukają informacji)".

Wykres 48. Opinie młodzieży na temat potrzeby zachowania ostrożności w podejściu do wiarygodności przekazu mediów cyfrowych wg charakteru szkoły

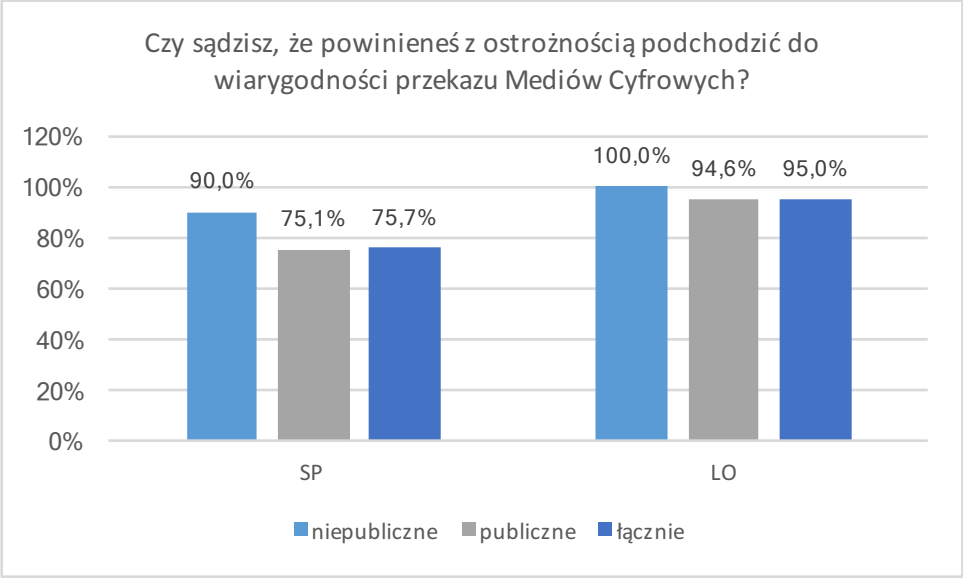

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Chcąc jednak wyjść poza poziom opinii i głębiej zbadać ten temat, zadane zostały dwa pytania dotyczące zdarzeń i zachowań w ostatnim miesiącu.

Zapytano uczniów czy zdarzyło się im uwierzyć w wiadomość, która okazała się nieprawdziwa (*fake news*). Około 1/3 odpowiedziało na to pytanie pozytywnie, przy czym trochę więcej w liceach (34%), niż w szkołach podstawowych (28%). Analizując odpowiedzi w zależności od lokalizacji szkoły, najniższy odsetek odpowiedzi TAK w obu typach szkół jest w Krakowie i jest niższy od najwyższej w szkołach podstawowych o 7%, w liceach o 20%. Z kolei rozpatrując szkoły niepubliczne i publiczne, w tych pierwszych wynik jest lepszy – w szkołach podstawowych 16% (publiczne 28%), w liceach 27% (publiczne 34%).

Drugie pytanie zadane młodzieży to, czy zdarzyło im się sprawdzić prawdziwość informacji ze swojego ulubionego bloga/vloga jeszcze dodatkowo w innym źródle informacji. O tyle jest to istotne, że ponad 90% młodzieży regularnie ogląda te kanały, a więc ich twórcy siłą rzeczy mają na młodzież wpływ. Pozytywnej odpowiedzi na to pytanie udzieliła trochę ponad połowa uczniów liceów (52%) i jedna trzecia szkół podstawowych (33%), co oznacza, że grupa ankietowanych między 50% a 70% nie zrobiła tego. W praktyce więc ta teoretyczna świadomość, że do informacji z mediów cyfrowych trzeba podchodzić z ostrożnością, wydaje się mieć niewielkie zastosowanie w praktyce.

Geograficznie w szkołach podstawowych nie widać zróżnicowania, w liceach natomiast uczniowie z Krakowa udzielili odpowiedzi TAK 56%, podczas gdy na terenach wiejskich 48%. Widać też zróżnicowanie pomiędzy szkołami niepublicznymi i publicznymi – w liceach to 84% w niepublicznych i 50% w publicznych. W szkołach podstawowych odwrotnie – 25% w niepublicznych, 33% w publicznych.

Ponieważ skala wpływu twórców blogów/vlogów wydaje się być ogromna, uczniom zadane zostało jeszcze jedno pytanie sprawdzające, jak istotne jest dla nich wykształcenie i doświadczenie zawodowe ich ulubionych blogerów/vlogerów oraz opinie innych o nich. Skoro młodzież tak intensywnie czerpie od nich wiedzę, chłonie poglądy, warto było spojrzeć, czy zadaje sobie pytanie o kompetencje tych osób. Patrząc na udzielone odpowiedzi widać, że wykształcenie jest istotne dla około 1/3 uczniów (odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak – 34% szkoły podstawowe, 30% licea) a doświadczenie zawodowe dla trochę większej części (odpowiednio 37% i 42%).

Wykres 49. Krytyczne podejście młodzieży do swojego ulubionego blogera/vlogera – szkoły podstawowe

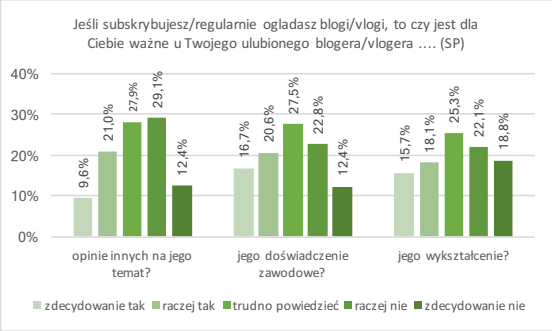

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 50. Krytyczne podejście młodzieży do swojego ulubionego blogera/vlogera – licea ogólnokształcące

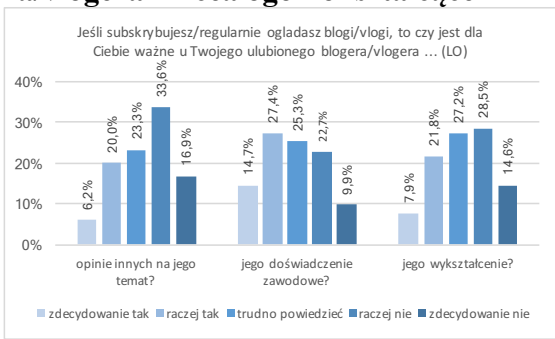

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

To wydaje się niepokojące, ale z drugiej strony, patrząc na deklaracje młodych ludzi, jakiego rodzaju blogi/vlogi oglądają, pojawia się tam sporo blogów/vlogów o tematyce rozrywkowej, lifestylowej, itp. Może więc w tych okolicznościach niekoniecznie wykształcenie czy doświadczenie są istotne. Wśród wskazań badanych są jednak także blogi/vlogi naukowe, fitnessowe i dietetyczne, a tam już odpowiednie kompetencje ich twórców są nie tylko pożądane, a wręcz konieczne. Analizie zostały poddane więc odpowiedzi osób, które zadeklarowały regularne oglądanie któregoś z wymienionych blogów/vlogów: naukowego, dietetycznego lub fitnessowego (tabela 26). W świetle tych wyników widać, że wykształcenie jest istotne dla 33%-39% uczniów w zależności od

tematyki bloga/vloga i typu szkoły, chociaż typ szkoły nie wpływa tutaj jakoś zasadniczo na wyniki. Jeśli chodzi o doświadczenie zawodowe zróżnicowanie jest większe – ważne jest dla około 36%-55%, przy czym te wartości największe ponad 50% dotyczą tematyki dietetycznej i fitnessowej w liceach, natomiast najniższa wartość dotyczy tematyki naukowej również w liceach. Generalnie można uznać, że w przypadku odbiorców blogów/vlogów o tej tematyce, wyniki są lepsze, niż przytoczone wcześniej dane ogólne, ale mimo wszystko stopień krytycznego podejścia wydaje się raczej niewielki.

Ponieważ w przypadku poprzednich pytań występowało zróżnicowanie między szkołami niepublicznymi i publicznymi, przeanalizowane zostały odpowiedzi w tych grupach. W przypadku liceów widać podobną zależność – w szkołach niepublicznych wśród osób oglądających blogi/vlogi o tematyce dietetycznej wykształcenie było istotne dla 75% osób (w publicznych dla 30%), fitnessowej – dla 55% (w publicznych dla 30%), naukowej – dla 59% (w publicznych dla 36%). W szkołach podstawowych zależność jest odwrotna.

Wykres 51. Krytyczne podejście młodzieży do swojego ulubionego blogera/vlogera (wykształcenie) wg charakteru szkoły

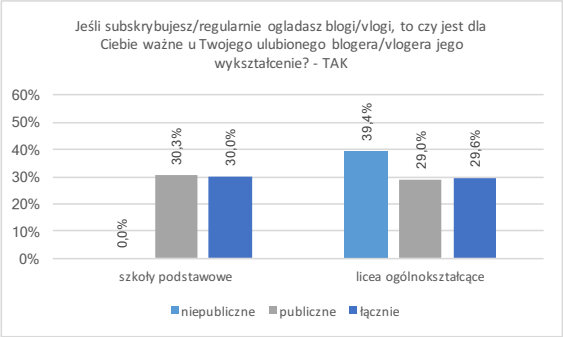

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 52. Krytyczne podejście młodzieży do swojego ulubionego blogera/vlogera (doświadczenie zawodowe) wg charakteru szkoły

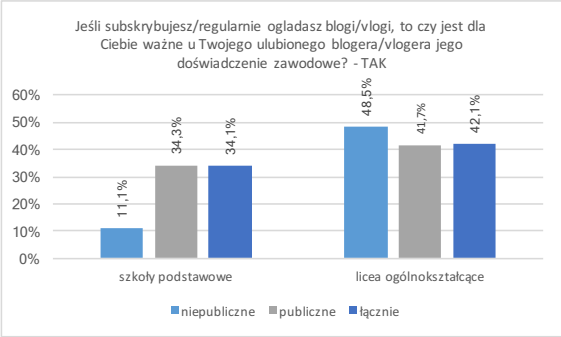

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Tabela 26. Zainteresowanie uczniów wykształceniem i doświadczeniem zawodowym ich ulubionych blogerów/vlogerów

tematyka bloga/vloga	szkoła podstawowa			liceum ogólnokształcące		
	liczba wskazań ogółem	liczba [odsetek] wskazań, że interesuje ich wykształcenie blogera/vlogera	liczba [odsetek] wskazań, że interesuje ich doświadczenie zawodowe blogera/vlogera	liczba wskazań ogółem	liczba [odsetek] wskazań, że interesuje ich wykształcenie blogera/vlogera	liczba [odsetek] wskazań, że interesuje ich doświadczenie zawodowe blogera/vlogera
dietetyczne	42	14 [33,3%]	17 [40,5%]	101	34 [33,7%]	55 [54,5%]
fitnessowe	58	21 [36,2%]	28 [48,3%]	142	45 [31,7%]	75 [52,8%]
naukowe	140	54 [38,6%]	60 [42,9%]	306	115 [37,6%]	110 [35,9%]

Deklaracje uczniów regularnie oglądających wskazane tematycznie blogi/vlogi.
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań własnych (ankiety).

Warto jeszcze spojrzeć na informacje zgromadzone w trakcie wywiadów z nauczycielami i pedagogami.

Zapytano ich jak dogłębnie i krytycznie uczniowie podchodzą w ogóle do szukania informacji w Internecie, z jakich źródeł korzystają i w ilu źródłach szukają informacji. Do pytania tego trudno było odnieść się pedagogom z uwagi na ich charakter pracy, natomiast nauczyciele mieli ogląd sytuacji w tym zakresie na co dzień.

Praktycznie wszyscy nauczyciele [SP] bardzo sceptycznie odnoszą się do umiejętności szukania informacji w Internecie przez młodych ludzi – zarówno wyboru źródeł, jak i dogłębności szukania. W opiniach najczęściej przewijały się stwierdzenia: „płytkie szukanie", „pierwsze źródło", „znaleźć, otworzyć, skorzystać i zapomnieć", „mało refleksyjnie". Wśród najbardziej popularnych sposobów szukania wymieniali wyszukiwarkę Google (zwykle pierwszy wynik), a wśród źródeł – Wikipedię, Ściągę, Zapytaj. Bardzo często przytaczali przykłady bezmyślnego kopiowania przez uczniów treści z Internetu, czasem powtarzające się mimo tłumaczeń nauczycieli, że kopiowanie jest zabronione, a informacje z ulubionych przez nich źródeł są obarczone błędami.

Nauczyciele zwracali jednak uwagę, że takie podejście nie jest zasadą. Są uczniowie, którzy wiedzą, z czego warto i można korzystać i jak to robić. Zależy to od osobowości i podejścia wpojonego w domu, a czasem wynika z aspiracji na lepszą ocenę. Nauczyciele przyznają, że czasami wręcz wymuszają takie podejście dzieci właśnie wymaganiami na wyższą ocenę.

W liceach ogólnokształcących [LO], w porównaniu do szkół podstawowych, opinia respondentów przesuwała się w stronę pozytywnej oceny dogłębnego i krytycznego szukania przez uczniów informacji w Internecie. Około połowa uważała, że młodzież potrafi to robić, jeśli tylko chce. Zwłaszcza nauczyciele z dobrych liceów wypowiadali się pozytywnie. Wskazywali, że umiejętność ta zależy od wieku i dojrzałości intelektualnej młodych ludzi, ale też od wysiłku szkoły w kształtowaniu tych kompetencji. Druga część nauczycieli była zdania, że młodzież powierzchownie szuka informacji w Sieci i zadawala się często pierwszych znalezionym materiałem.

Nauczycieli i pedagogów zapytano też o krytyczne podejście młodych ludzi do ich ulubionych blogerów/vlogerów w Sieci, a więc osób często oglądanych i siłą rzeczy mających na nich wpływ.

Przeważająca część nauczycieli i pedagogów [SP] była zdania, że uczniowie bezkrytycznie albo mało krytycznie podchodzą do treści w Internecie i osób tworzących je.

Często przewijało się stwierdzenie, że jeśli coś jest w Internecie zamieszczone, to w ich mniemaniu prawdziwe. Osoby tworzące treści w Internecie, zwłaszcza prowadzące oglądane przez młodych ludzi kanały na YouTubie są dla nich autorytetami i nie ma znaczenia ich wykształcenie, czy kompetencje. Oceniają ich powierzchownie, najczęściej po wyglądzie, często imponuje im oglądalność ich kanałów i zarobki.

Kiedyś wyszukałam sobie, jakie filmiki na YouTubie mają najwięcej odsłon – jestem przerażona tym. Myślę, że dzieci lajkując nie zdają sobie sprawy, że sponsorują ich działalność.
– pedagog szkolny – szkoła podstawowa publiczna – tereny wiejskie

Nauczyciele **[SP]** zwracali uwagę, że stopień krytycyzmu dzieci zależy od wieku – im starsze, tym bardziej krytyczne, mniej więcej szósta klasa wydaje się granicznym wiekiem. Dodatkowo zależy także od wartości wyniesionych z domu, w tym znaczenia pieniądza – jeśli jest nadrzędną wartością, wtedy ocena kanałów i treści zależna jest od oglądalności i zarobków YouTubera.

W porównaniu do nauczycieli i pedagogów szkół podstawowych, w liceach ogólnokształcących **[LO]** proporcje były odwrotne – większość była zdania, że uczniowie podchodzą krytycznie do treści w Internecie (większość skupia się na tym aspekcie, nie na osobach tworzących treści). Spora część zwracała uwagę, że to kwestia indywidualna i zależy od różnych czynników, ale tylko dwóch respondentów oceniało to podejście jako bezkrytyczne przyjmowanie czytanych i oglądanych treści. Respondenci uważali **[LO]**, że młodzież w większości jest w stanie zweryfikować informacje, skrytykować je. Wskazywali jednak sytuacje, kiedy ten krytycyzm nie wystarcza – to przypadki sprytnej manipulacji oraz fali mody na oglądanie czegoś lub kogoś, której przeważnie ulegają.

Zwracali też uwagę na czynniki decydujące o krytycznym podejściu młodzieży. Pierwszy to wiek – im starsza młodzież, tym bardziej krytyczna (widoczne są nawet różnice między pierwszą i trzecią klasą liceum). Druga to doświadczenie – młodzież dorastająca w środowisku medialnym, zna je, często ma już przykre doświadczenia za sobą i na tej bazie buduje swoją świadomość i krytyczne podejście do treści internetowych. Kolejny czynnik to wewnętrzne zasoby młodego człowieka, które wyzwalają to krytyczne podejście. Mają swoje źródło w domu rodzinnym, sposobie wychowania, przygotowywania dziecka do życia z mediami i w mediach. Liczy się też możliwość zderzenia treści z Internetu z innymi autorytetami np. rodzicami, czy nauczycielami – weryfikacji ich.

KU.2. Podejście młodzieży do kształtowania wizerunku w Sieci[1178]

W omawianej wcześnie kompetencji medialnej „Jednostka w środowisku medialnym" istotnym elementem było świadome kształtowanie swojego wizerunku. Wokół tego tematu skupiało się kilka pytań w przeprowadzonych ankietach i wywiadach.

Uczniów zapytano, czy ich wizerunek w mediach społecznościowych odpowiada temu, jacy są w rzeczywistości. W szkołach podstawowych odpowiedź pozytywną (zdecydowanie tak i raczej tak) zadeklarowało 75% badanych, w liceach trochę więcej (79%). Patrząc na rozkład geograficzny, największy odsetek pozytywnych deklaracji w szkołach podstawowych był w Krakowie (82%, podczas gdy na wsi 73%), a w liceach na wsi (91%, a najmniej w miastach poza Krakowem 78%). W podziale na niepubliczne i publiczne w szkołach podstawowych widać zdecydowaną przewagę odpowiedzi TAK w szkołach niepublicznych (93%, a w publicznych 75%) zaś w liceach w publicznych (79%, podczas gdy w niepublicznych 67%).

Wykres 53.Uczniowie utożsamiający się ze swoim wizerunkiem w mediach społecznościowych.

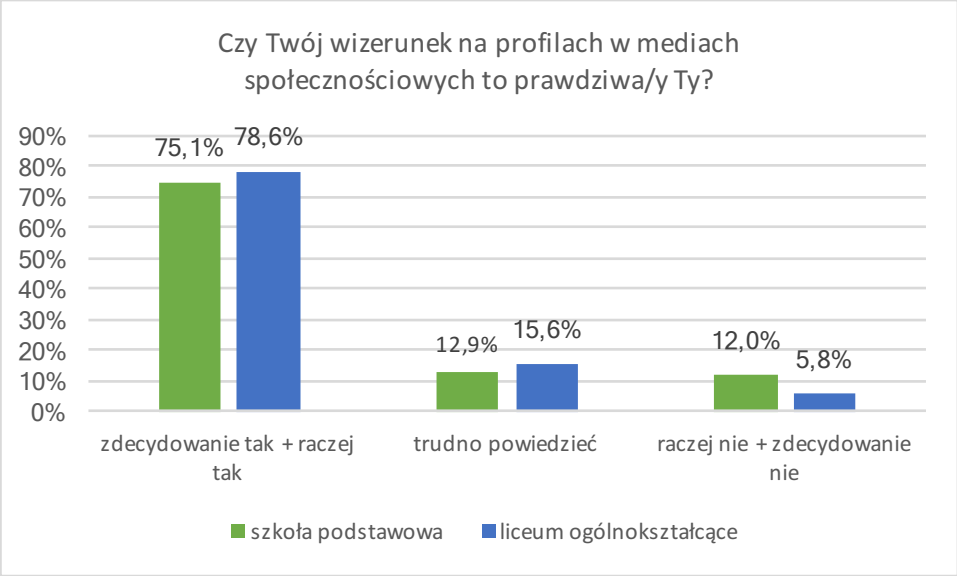

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

[1178] Opracowanie na podstawie badań własnych: ankiety i wywiady. Pytania w wywiadzie: " Czy wizerunek uczniów na profilach w mediach społecznościowych odpowiada im w rzeczywistości?"; Pytania w ankiecie: „Czy Twój wizerunek w mediach społecznościowych to prawdziwa/y Ty?", „Czy zdarzyło Ci się ostatnio (ostatni miesiąc) wrzucić na profil w mediach społecznościowych swoje poprawione zdjęcie?", „Czy zdarzyło Ci się ostatnio (ostatni miesiąc) napisać coś nieprawdziwego, co pokazywało Cię w lepszym świetle?".

Wykres 54. Uczniowie utożsamiający się ze swoim wizerunkiem w mediach społecznościowych wg lokalizacji

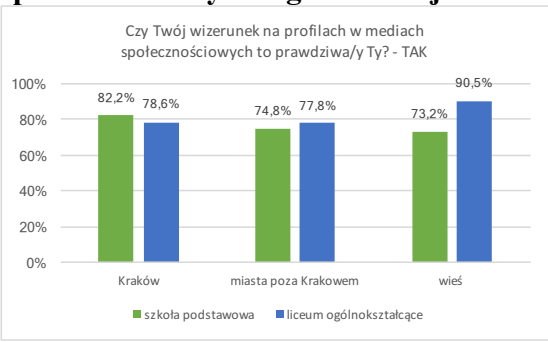

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 55. Uczniowie utożsamiający się ze swoim wizerunkiem w mediach społecznościowych wg charakteru szkoły

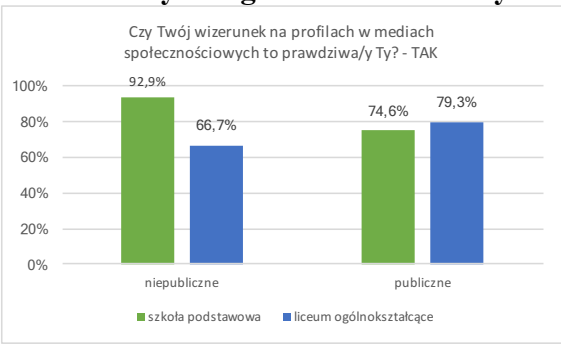

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Zadano również pytania odnoszące się do zachowań z ostatniego miesiąca w kontekście kształtowania wizerunku odpowiadającego rzeczywistości.

Pierwsze dotyczyło zamieszczania na swoich profilach „ulepszonych" zdjęć, a więc świadomego poprawiania swojego wizerunku. 71% uczniów szkół podstawowych i 76% liceów zadeklarowało, że nie zrobiło tego. Jest to nieco mniej niż określało swój wizerunek jako odpowiadający rzeczywistości. Patrząc na lokalizację szkół, widać zróżnicowanie na poziomie 5-6%, przy czym najwyższy odsetek zarówno w szkołach podstawowych, jak i w liceach przypada na Kraków. Drugie pytanie odnosiło się do zamieszczanych treści stawiających ich w lepszym świetle. 85% uczniów szkół podstawowych i 89% liceów zadeklarowało, że nie zrobiło tego. Pod względem geograficznym nie widać zróżnicowania. Analizując zaś szkoły niepubliczne i publiczne, jedynie w przypadku liceów widać 4% przewagi publicznych nad niepublicznymi.

Wykres 56. Uczniowie deklarujący, że w ostatnim miesiącu nie zamieścili na profilu w mediach społecznościowych swojego poprawionego zdjęcia wg lokalizacji szkoły

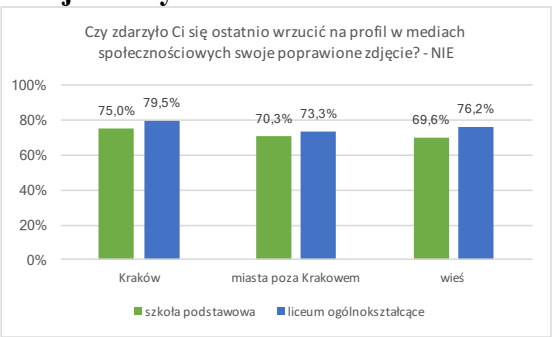

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 57. Uczniowie deklarujący, że w ostatnim miesiącu napisali na profilu w mediach społecznościowych czegoś nieprawdziwego, co stawiało ich w lepszym świetle wg lokalizacji szkoły

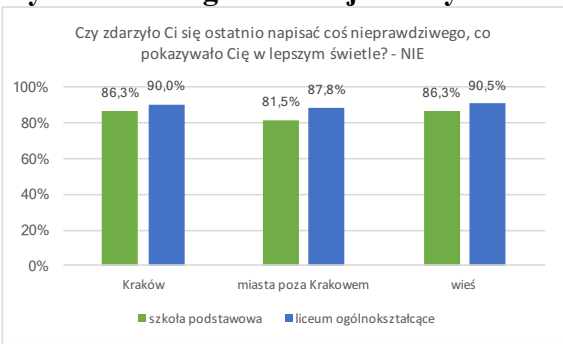

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 58. Uczniowie deklarujący, że w ostatnim miesiącu nie zamieścili na profilu w mediach społecznościowych swojego poprawionego zdjęcia wg charakteru szkoły

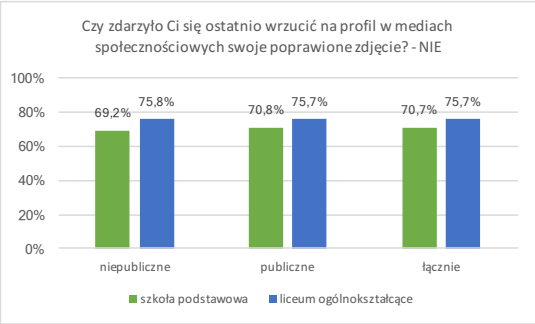

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

Wykres 59. Uczniowie deklarujący, że w ostatnim miesiącu napisali na profilu w mediach społecznościowych czegoś nieprawdziwego, co stawiało ich w lepszym świetle wg charakteru szkoły

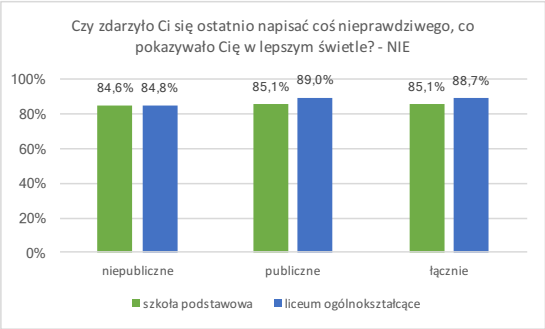

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (ankiety).

O wizerunek młodych ludzi w mediach społecznościowych, a dokładnie, czy odpowiada temu jacy są w rzeczywistości, zapytano również nauczycieli i pedagogów[1179].

Odpowiedzi w szkołach podstawowych **[SP]** były zróżnicowane – kilka osób miało stanowcze zdanie, że ten wizerunek nie odpowiada rzeczywistości, ale przeważająca większość twierdzi, że jest trochę koloryzowany, a jak bardzo, to zależy od osoby, wartości wyniesionych z domu, czasem od momentu, w jakim jest akurat w życiu i chwilowych potrzeb, ale też od aktualnej mody i od wieku – im starsza osoba, tym wizerunek bardziej kreowany. Co ciekawe niewielu nauczycieli stwierdziło, że nie ma wiedzy na ten temat, mimo że spora część z nich nie korzysta z mediów społecznościowych.

W opiniach nauczycieli i pedagogów z liceów **[LO]** częściej niż w szkołach podstawowych pojawiało się zdanie, że wizerunek młodych w Sieci nie odpowiada rzeczywistości – jest wynikiem przemyślanej kreacji, doboru stroju, makijażu, stylizacji. Pojawiały się głosy, że to naturalne, bo każdy człowiek chce pokazać się z jak najlepszej strony. Kilkoro nauczycieli twierdziło, że są osoby, które są bardziej naturalne i bliższe rzeczywistości, niektórzy wstrzymywali się od opinii, twierdząc, że nie posiadają takiej wiedzy.

„Im mniej ktoś jest dojrzały, w takim rozumieniu - pogodzony z sobą, znający swoje słabe strony i mający świadomość swoich dylematów wewnętrznych, tym bardziej będzie się odbarczał w Sieci."
– psycholog szkolny – liceum ogólnokształcące niepubliczne – miasto

[1179] Badania własne – wywiady: pytanie "Czy wizerunek uczniów na profilach w mediach społecznościowych odpowiada im w rzeczywistości?".

Pojawiały się też jednostkowe głosy [LO], że stopień tej kreacji zależy od stopnia poczucia wartości własnej – im jest ono niższe, tym bardziej młodzi chcą się lepiej pokazać w Sieci, szukając tam akceptacji.

Rysunek 22. Kreowanie wizerunku przez młodzież w mediach cyfrowych

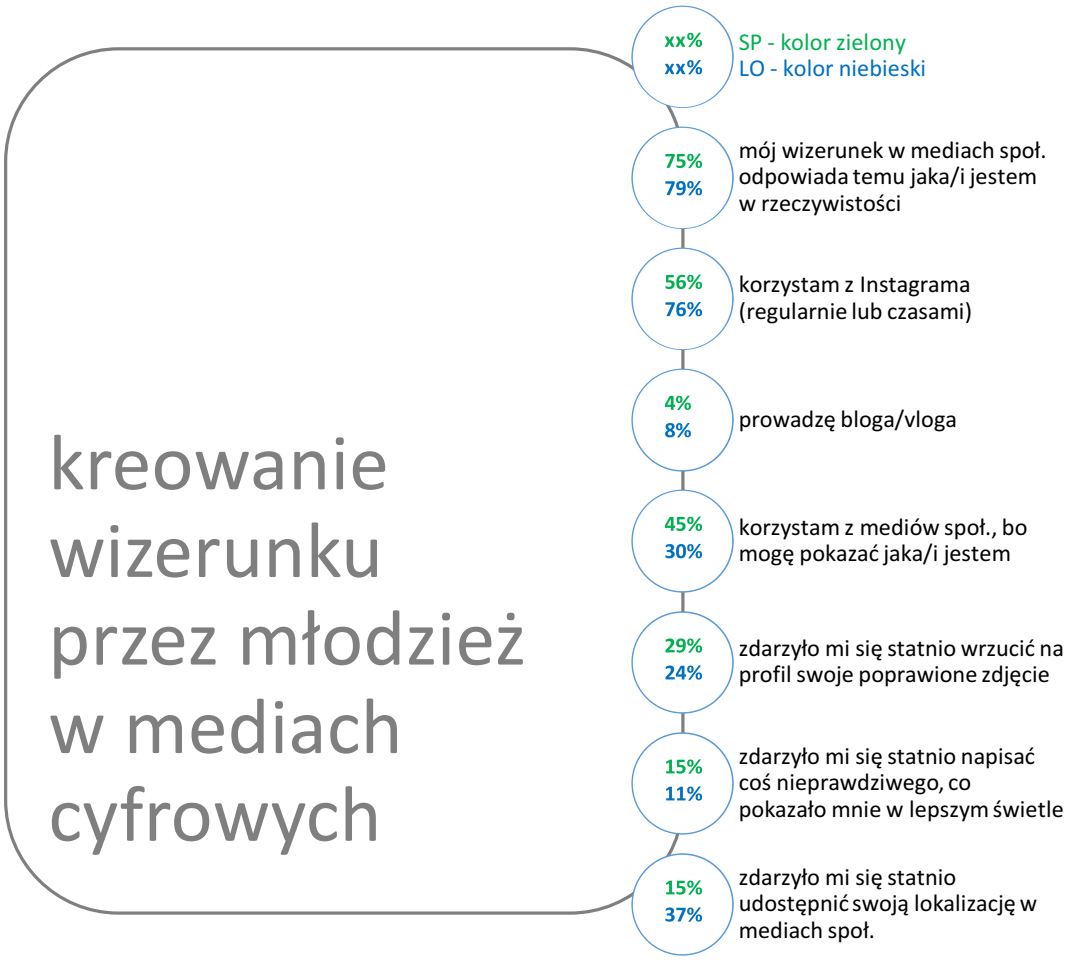

Odpowiedzi zdecydowanie tak i raczej tak

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań własnych. Szkoły podstawowe i licea ogólnokształcące.

KN.1. Poglądy nauczycieli na kształtowanie kompetencji medialnych u uczniów[1180]

Wszyscy nauczyciele i pedagodzy ze szkół podstawowych i liceów przekonani byli, że kształtowanie kompetencji medialnych u dzieci i młodzieży jest potrzebne, a nawet konieczne. Jako kluczowe wskazywali kwestie korzystania z informacji i krytycznego podejścia do nich, etyki i bezpieczeństwa w Sieci. Jedna osoba [LO] wskazała jako

[1180] Opracowanie na podstawie badań własnych –wywiady. Pytania w wywiadzie: *„Czy kształtowanie kompetencji medialnych jest istotne z Pani/Pana punktu widzenia?”.*

istotną problematykę kreatywnego korzystania z mediów oraz ekonomiczne aspekty funkcjonowania mediów.

W wypowiedziach widać było rozumienie potrzeby kształtowania kompetencji medialnych, ale równocześnie wybiórcze ich traktowanie. Wymieniane były tematy, o których wiele się mówi w edukacji ostatnio, albo te bezpośrednio związane z bieżącymi problemami wychowawczymi, z którymi nauczyciele mają do czynienia. Zagadnienia mniej popularne były mniej oczywiste. Widać to chociażby po stwierdzeniu, że tematy prawa w mediach nie są poznane do końca, bowiem zmieniają się przepisy albo spłycenie zagadnień dotyczących ekonomicznych aspektów działania mediów tylko do zarabiania w mediach.

Niektórzy nauczyciele zauważali, że kształtowanie tych kompetencji jest na pewno rolą szkoły, ale także, i to w większej mierze – rodzinnego domu, bowiem to tam dzieci spędzają więcej czasu w mediach cyfrowych poza kontrolą. Dostrzegali potrzebę edukacji rodziców.

To jest jedna z kluczowych kompetencji, tak samo się kiedyś uczyło czytać czy pisać. Bez tego trudno sobie współcześnie poradzić, bo i nauka i rozrywka – wszystko odbywa się przez Internet, więc trzeba wiedzieć, jak się w tym świecie poruszać.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

Z edukacją jest taki problem, że dobrze byłoby, żeby nauczyciel był przynajmniej o stopień wyżej od uczniów. Wie pani, jak wygląda podstawa z informatyki? To rzecz straszna i śmieszna zarazem. Uczy się ich pracy na sprzętach, których oni nie wykorzystują i rzeczy, których nie będą wykorzystywać. To tak, jakby nas chciano uczyć, jak się włącza i wyłącza telewizor.
– nauczyciel-wychowawca – szkoła podstawowa niepubliczna – Kraków

KN.2. Kształtowanie kompetencji medialnych nauczycieli na studiach i później w ramach doskonalenia zawodowego[1181]

Kształtowanie kompetencji medialnych podczas studiów

Przeważająca część nauczycieli zarówno szkół podstawowych [SP], jak i liceów [LO] pytanych, czy kompetencje medialne były elementem przygotowania na studiach, które kończyli odpowiadała, że nie. W dużej mierze związane jest to z ich wiekiem. Ci, którzy mieli jakieś kursy, raczej nie wynieśli z nich wiele. Osoby młodsze [LO] deklarują, że miały takie zagadnienia – wymieniane są w kontekście pozytywnym dwie uczelnie – Akademia Ignatianum oraz Uniwersytet SWPS.

Nauczyciele podkreślali też, że jakiekolwiek kompetencje nie byłyby wykształcone na początku pracy, potem trzeba je nieustannie doskonalić. Wskazywali, że w szkole to zwykle samodoskonalenie i wzajemne dokształcanie, szkolenia prowadzone przez informatyków i szkolenia zewnętrzne.

Samoocena nauczycieli w zakresie kompetencji medialnych

Zdecydowana większość nauczycieli z obu typów szkół o swoich kompetencjach medialnych wypowiadała się dobrze. Oceniający je słabo byli wyjątkami. Niektórzy [LO] zaznaczali, że zwłaszcza młodsza kadra ma je dobrze rozwinięte, u starszych nauczycieli jest różnie, chociaż i oni odnotowali postęp w ostatnich latach.

Nauczyciele byli zdania, że ich umiejętności ciągle zwiększają się, ponieważ cały czas pracują z mediami, wykorzystują je do prowadzenia lekcji, szkolą się samodzielnie lub uczestniczą w szkoleniach zewnętrznych, uzupełniają wiedzę na studiach podyplomowych. Wskazywali, że dokształcając się, korzystają z kursów na platformach e-learningowych, co też wymusza podnoszenie umiejętności. Uczą się i szkolą siebie nawzajem w gronie nauczycielskim – osoby jeżdżące na szkolenia czy konferencje po powrocie z nich szkolą kaskadowo pozostałych. Niebagatelną rolę odgrywają nauczyciele-informatycy, którzy zdają się być często „kołem ratunkowym" w pojawiających się problemach.

[1181] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: *„Czy kształtowanie kompetencji medialnych było elementem przygotowania na studiach, które Pani/Pan kończył?"*, *„Jak Pani/Pan ocenia swoje kompetencje medialne i przygotowanie do kształtowania tych kompetencji u uczniów?"*, *„Czy są tematy, w których Pani/Pan czuje dokształcania się?"*, *„Czy dyrekcja wspiera Panią/Pana w dokształcaniu się w tym obszarze?"*, *„Czy tematy związane z Pokoleniem Y, Pokoleniem Z i rozwój kompetencji medialnych są przedmiotem szkoleń organizowanych dla nauczycieli?"*.

Faktycznie, podczas wywiadów z różnych wypowiedzi można wnioskować, że część z tych nauczycieli i pedagogów czuje się swobodnie w tematyce mediów cyfrowych i ma dobre kompetencje w tej dziedzinie, przynajmniej w tych aspektach, o których rozmawialiśmy. Z wypowiedzi wynikało jednak utożsamianie kompetencji medialnych z kompetencjami narzędziowymi, dotyczącymi obsługi i wykorzystania komputerów, telefonów, zasobów Internetu w edukacji.

Nauczyciele i pedagodzy pytani o tematykę szkoleń, które byłyby im potrzebne do rozwoju, nie byli w stanie wskazać od razu konkretnych tematów. Pojawiały się one po chwili zastanowienia i w pojedynczych przypadkach – rozwiązywanie problemów wychowawczych, postępowanie z uczniem z problemami zdrowotnymi, a w zakresie mediów – ochrona młodzieży przed ryzykownymi zachowaniami w Sieci, ekonomiczne aspekty działania mediów, obróbka filmów wideo.

Wsparcie dyrekcji dla nauczycieli w podnoszeniu kompetencji

Zdecydowana większość nauczycieli, zarówno szkół podstawowych [SP], jak i liceów [LO], deklarowała wsparcie ze strony dyrekcji w zakresie dokształcania w obszarze kompetencji medialnych. Wymieniali szkolenia organizowane na terenie szkoły, ale także szkolenia i kursy zewnętrzne oraz udział w konferencjach jako formy doskonalenia dofinansowane przez szkołę. Niektórzy byli w trakcie realizacji dodatkowych studiów (psychologia, szkoła psychoterapii). Niebagatelną rolę w doskonaleniu zawodowym odgrywają środki UE – nauczyciele [SP] podawali przykłady szkoleń z wykorzystania TIK w edukacji, kursy komputerowe w partnerskiej szkole we Florencji czy kursy językowe na Cyprze.

Respondenci zwracali też uwagę, że wchodzący do zawodu nauczyciele są coraz lepiej przygotowani w obszarze nowych technologii i coraz mniej potrzebują szkoleń w tym zakresie. Podkreślali też wartość samokształcenia się w Sieci – wykładów otwartych, kursów.

Jeśli chodzi o zakres tematyczny realizowanych szkoleń, to wskazania respondentów były zróżnicowane – od szkoleń narzędziowych (np. obsługa tablic interaktywnych, dziennik elektroniczny), przez efektywne uczenie się (z odniesieniem do cyfrowych pokoleń), po dotyczące zagrożeń, uzależnień, cyberprzestępczości, wpływu mediów. W trakcie jednego z wywiadów z pedagogiem [SP] padła refleksja, że przydatne byłyby obowiązkowe szkolenia dla nauczycieli co 2 lata z psychologicznych zmian zachodzą-

cych w młodym pokoleniu, ponieważ pedagodzy i psycholodzy są na bieżąco z tymi tematami, natomiast u nauczycieli widać czasami brak wiedzy z tego obszaru.

KN.3. Podejście szkoły do kształtowania kompetencji medialnych uczniów[1182]

Diagnoza podejścia szkoły do kształtowania kompetencji medialnych uczniów obejmuje zarówno sferę planowania działań w tym zakresie, jak i realizacji. W ramach badań własnych opiera się na czterech elementach: wywiadach z nauczycielami i pedagogami, analizie programów profilaktyczno-wychowawczych, analizie planów pracy wychowawców oraz analizie zajęć dodatkowych i projektów kierowanych do uczniów tematycznie związanych z poszczególnymi kompetencjami medialnymi.

Opinie nauczycieli i pedagogów

W zagadnieniu KN.1 omówione zostały własne poglądy nauczycieli na temat kształtowania kompetencji medialnych uczniów. W tym zagadnieniu przeanalizowane zostały ich opinie na temat podejścia szkoły do tego tematu, zarówno w zakresie planowania, jak i w podejmowanych działań.

W opinii większości nauczycieli [SP] kształtowanie kompetencji medialnych uczniów odbywa się w szkole w sposób planowany – najczęściej w oparciu o program profilaktyczno-wychowawczy, tworzony na każdy rok szkolny i zawierający wytyczne dla nauczycieli, wychowawców i pedagogów. Czasem planowanie odbywa się w inny sposób – w formie planów wychowawców, planów dla klas tego samego rocznika albo po prostu wspólnych ustaleń na dany rok. Z wypowiedzi wynika, że są to głównie tematy związane z zagrożeniami ze strony mediów i profilaktyką.

Zdaniem nauczycieli [SP] w praktyce kształtowanie tych kompetencji odbywa się na różnych lekcjach. Najczęściej wskazywali informatykę, czasem język polski, ale zwykle na poziomie ogólnym. Tylko w jednym przypadku wywiadu z nauczycielem języka polskiego, padły przykłady, czego uczy, i to w kontekście wymogów podstawy programowej – widać było dużą świadomość potrzeby kształtowania tych kompetencji.

Nauczyciele [SP] wskazywali też lekcje wychowawcze jako momenty kształtowania tych kompetencji. Są na nich realizowane planowane zajęcia z pedagogiem szkolnym

[1182] Opracowanie na podstawie badań własnych – wywiady. Pytania: „Jak szkoła podchodzi do tego [kształtowanie kompetencji medialnych] tematu? (to są zaplanowane jednolite działania czy samodzielność nauczycieli w podejściu do tematu)?", „Czy tematy związane z kompetencjami medialnymi są w jakiś sposób kształtowane na lekcjach wychowawczych?"

i osobami spoza szkoły np. policją, strażą miejską, osobami z centrów profilaktyki. Głównie to tematy bezpieczeństwa w Sieci, zagrożeń, odpowiedzialności karnej. Oprócz tego odbywają się nieplanowane działania wynikające z pojawiania się bieżących problemów związanych z mediami np. konfliktów w Internecie, hejtu, itp.

Respondenci [SP] często wspominali o różnego rodzaju projektach i akcjach związanych z mediami np. Dzień Bezpiecznego Internetu, Sieciaki, Owce w Sieci, ale też własnymi projektami ze środków zewnętrznych np. pozyskiwanych z UE.

Oprócz edukowania dzieci, nauczyciele [SP] dostrzegali też potrzebę edukacji rodziców. W niektórych szkołach organizowane były zajęcia dla nich, które jednak nie spotykały się z zainteresowaniem, mimo, że tematycznie wiązały się z problemami, jakich dzieci, rodzice i nauczyciele doświadczają. Zdaniem respondentów łatwiej jest z uświadamianiem rodziców w kontaktach bezpośrednich i tutaj dużą rolę odgrywają pedagodzy szkolni.

W liceach ogólnokształcących [LO] znacznie rzadziej niż w szkołach podstawowych respondenci mówili o zaplanowanych w szkole działaniach w obszarze kształtowania kompetencji medialnych. W pojedynczych przypadkach wymieniali program profilaktyczno-wychowawczy oraz specjalny roczny plan działań opracowywany w szkole.

Znacznie częściej wskazywali [LO] realizację tych zagadnień na poszczególnych przedmiotach, najczęściej na informatyce. Wymieniali też lekcje wychowawcze. W kilku przypadkach padły jednak opinie, że na realizację tych zagadnień nie ma czasu na lekcjach konkretnych przedmiotów, a godziny wychowawcze często też zdominowane są bieżącymi problemami.

Często respondenci [LO] wskazywali też różnego rodzaju aktywności szkolne, w ramach których kompetencje medialne są kształtowane – projekty unijne, koła, spotkania z osobami z zewnątrz (np. prawnikiem), spektakle o tematyce negatywnego wpływu mediów. Wymieniali są też niestandardowe formy – jedna ze szkół organizowała sesje profilaktyczne dla całego powiatu, inna w swojej tradycji miała projekt „Moje 5 minut", gdzie każdy maturzysta w ciągu 5 minut prezentuje na forum szkoły ważną dla siebie ideę czy sprawę, musi więc posiąść sporo kompetencji, żeby przygotować i zaprezentować się publiczności.

Podsumowując opinie respondentów wyłaniają się dwa podejścia szkół do kształtowania kompetencji medialnych – w oparciu o kompleksowo zaplanowane działania lub bardziej „akcyjne" skupiające się na realizacji pojedynczych projektów czy akcji.

Zapisy w programach wychowawczo-profilaktycznych i planach pracy wychowawców

Ogólne wnioski z analizy programów wychowawczo-profilaktycznych i planów pracy wychowawców zamieszczone zostały w rozdziale 4.4.2. W tym miejscu autorka przeanalizuje zapisy dotyczące kształtowania kompetencji medialnych uczniów.

korzystanie z informacji

W programach wychowawczo-profilaktycznych szkół podstawowych [SP] w odniesieniu do kompetencji „korzystanie z informacji" sytuacja jest zróżnicowana – są szkoły, które pomijają ten temat (około 1/3), ale są i takie, które w kilku miejscach i w różnych formach zwracają na nią uwagę. Nie tutaj wpływu lokalizacji szkoły – wśród szkół uwzględniających tę kwestię są szkoły z Krakowa, ale też z terenów wiejskich.

Najczęstsze odniesienia dotyczą kształtowania umiejętności świadomego korzystania z mediów, krytycznego podejścia do nich i dokonywaniu świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z nich. O rozwijaniu krytycznego myślenia jest też mowa w kontekście analizy wpływów rówieśników i mediów na zachowanie. Z zagadnień bardziej szczegółowych pojawia się demaskowanie metod manipulacji i odróżnianie informacji od perswazji.

W programach liceów [LO] odniesienia do tej kompetencji występują w niecałej połowie badanych szkół. Najczęściej dotyczą podobnie jak w szkołach podstawowych świadomych i odpowiedzialnych wyborów podczas korzystania z zasobów Internetu, krytycznej analizy informacji, umiejętności rozpoznawania i obrony przez manipulacją w mediach. W jednym z liceów pojawia się też zapis o umiejętności „korzystania ze środków przekazu w sposób selektywny, umożliwiający obronę przed ich destrukcyjnym oddziaływaniem na rozwój osobowy i życie rodzinne", a w spisie proponowanych tematów lekcji wychowawczych temat „W szponach mediów – wpływ mediów na nasze postawy, manipulowanie informacją, krytyka wobec reklamy".

jednostka w środowisku medialnym

W programach wychowawczo-profilaktycznych szkół podstawowych [SP] nie ma zbyt wielu precyzyjnych odniesień do kompetencji „ja w środowisku medialnym", znacznie więcej jest zapisów ogólnie o umiejętności budowy relacji z rówieśnikami, wyrażaniu emocji, autoprezentacji, ale bez odniesienia do środowiska medialnego.

W pojedynczych przypadkach jest mowa o nawiązywaniu i utrzymywaniu relacji z innymi użytkownikami Sieci opartych na wzajemnym szacunku. W jednej szkole zaakcentowane jest odróżnianie świata fikcji od rzeczywistości .

W liceach [LO] sytuacja wygląda podobnie. Są zaledwie dwa zapisy odnoszące się wprost do tej kompetencji. Jeden dotyczy „nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci", drugi jest proponowanym tematem lekcji wychowawczej i odnosi się do roli portali społecznościowych w życiu człowieka. Ponadto podobnie, jak w szkołach podstawowych dużo zapisów dotyczy uniwersalnych tematów, które też mogą obejmować środowisko Sieci – relacje rówieśnicze, komunikacja werbalna i niewerbalna, komunikacja interpersonalna, radzenie sobie z emocjami czy stresem, budowa poczucia wartości własnej.

<u>język mediów</u>

W programach szkół podstawowych [SP] odniesienie do kompetencji „język mediów" ma miejsce tylko w jednym przypadku i dotyczy tworzenia kultury szacunku w Sieci na co dzień.

W liceach [LO] nie jest lepiej, w niektórych pojawiają się pojedyncze zapisy o doborze środków językowych w kontaktach interpersonalnych, stosowaniu różnych form komunikacji werbalnej i niewerbalnej w celu autoprezentacji i prezentacji swojego stanowiska oraz umiejętności redagowania tekstów i pisania artykułów do gazetki.

<u>kreatywne korzystanie z mediów</u>

W zakresie kompetencji „kreatywne korzystanie z mediów" w programach szkół podstawowych [SP] sporadyczne wzmianki dotyczą ogólnie korzystania z technologii informacyjnych i komunikacyjnych, w jednym przypadku jest mowa o wskazywaniu możliwości wykorzystania mediów do własnego rozwoju.

W liceach [LO] odniesień do tej kompetencji jest równie niewiele i też bardzo ogólne, mowa jest o wykorzystywaniu nowoczesnych technologii i właściwym używaniu środków masowego przekazu. W jednej szkole pojawia się zalecenie o poszerzeniu oferty o e-nauczanie.

<u>etyka i wartości w komunikacji i mediach</u>

W zakresie kompetencji „etyka i wartości w mediach" ani w programach szkół podstawowych, ani liceów nie występują odniesienia.

prawo w komunikacji i mediach

Odniesień do kompetencji „prawo w komunikacji i mediach" w analizowanych programach szkół podstawowych [SP] nie ma zbyt wielu. Pojawia się zapis o prawach dotyczących korzystania z Internetu i innych mediów, poszanowaniu cudzych dóbr materialnych i osobistych, także w kontekście własności intelektualnej i dorobku artystycznego oraz wzmianka o prawie do prywatności, w tym do ochrony danych osobowych.

W programach liceów [LO] odniesień do tej kompetencji nie ma.

ekonomiczne aspekty działania mediów

W zakresie kompetencji „ekonomiczne aspekty działania mediów" tylko w jednej szkole podstawowej [SP] w programie wychowawczo-profilaktycznym znajduje się ogólna wzmianka o poznaniu zasad funkcjonowania mediów.

W liceach [LO] również w jednym przypadku proponowany temat lekcji wychowawczej „Środki masowego przekazu", ale bez doprecyzowania.

kompetencje cyfrowe

W zakresie kompetencji „kompetencje cyfrowe" w szkołach podstawowych [SP] sporadycznie pojawiają się wzmianki o posługiwaniu się komputerem i korzystaniu z programów edukacyjnych oraz rozwiązywaniu problemów z wykorzystaniem metod i technik wywodzących się z informatyki.

W liceach [LO] w ponad połowie szkół znajdują się nawiązania do te kompetencji, dotyczą one rozwijania krytycznego myślenia pomagającego podejmować decyzje w sytuacjach trudnych oraz umiejętności wykorzystywania TIK. W dwóch szkołach znajdują się zapisy o rozwijaniu u uczniów i nauczycieli kompetencji cyfrowych.

bezpieczeństwo/mobilne bezpieczeństwo

Kompetencja „bezpieczeństwo/mobilne bezpieczeństwo" jest tą, której najwięcej uwagi jest poświęcane w szkołach podstawowych [SP].

Sporo jest odniesień ogólnych dotyczących bezpieczeństwa w Sieci, bezpiecznego i odpowiedzialnego korzystania z nowoczesnych technologii informacyjnych i mediów. W jednej ze szkół w diagnozie poprzedzającej opracowanie programu, znalazła się obserwacja, że uczniowie posiadają wiedzę na temat zagrożeń w Sieci, ale mają problemy z zastosowaniem jej w realnych sytuacjach

Dużo uwagi poświęconej jest agresji i przemocy, w szczególności w Sieci. Dotyczy to zarówno zapobiegania, jak i wpojenia uczniom zasad postępowania w takich sytuacjach, radzenia sobie i szukania pomocy. Przeważnie są to ogólne sformułowania o rozpoznawaniu i zapobieganiu. W dwóch przypadkach mowa jest też o agresji słownej, hejtowaniu, odpowiedzialności za słowo i konsekwencjach.

Sporo zapisów, zwykle ogólnych, odnosi się do negatywnego wpływu nowych technologii na zdrowie i relacje społeczne. Z konkretnych problemów stosunkowo często wymieniana jest anoreksja, bulimia i otyłość jako konsekwencje zdrowotne. W jednym przypadku mowa jest o niebezpieczeństwach wynikających z anonimowości kontaktów w Sieci. Czasami podkreślana jest waga kształtowania świadomości potrzeby ograniczania lub respektowania ograniczeń dotyczących korzystania z Internetu i multimediów. W niektórych szkołach akcentowana jest potrzeba edukacji zarówno uczniów, jak i rodziców.

Często pojawia się temat uzależnień, także tych związanych z komputerem, Internetem, smartfonami, grami. Uwaga zwracana jest zarówno na uświadamianie mechanizmów uzależnień, jak i przeciwdziałanie. W jednej ze szkół jest mowa o programie dotyczącym problematyki uzależnień dzieci i młodzieży kierowanym do rodziców.

W planach pracy wychowawcy analizowanych jako uzupełnienie programów wychowawczo-profilaktycznych znajdują się tematy związane z omawianą kompetencją dotyczące bezpiecznego korzystania z Internetu, anoreksji i otyłości oraz uzależnień.

W liceach [LO], podobnie jak w szkołach podstawowych, kompetencji „bezpieczeństwo/mobilne bezpieczeństwo" jest poświęcone najwięcej uwagi.

Na poziomie ogólnym jest mowa o bezpiecznym i odpowiedzialnym korzystaniu z zasobów Sieci. Wchodząc w szczegóły, najwięcej jest odniesień do różnego rodzaju zagrożeń związanych z korzystaniem z Internetu. Najczęściej jest mowa o konsekwencjach nadużywania komputera, ryzyku uzależnienia, ale także o depresji, zaburzeniach psychicznych, bardzo często o zaburzeniach odżywiania (anoreksji, bulimii, otyłości). Temat uzależnień jest często rozwijany, dotyczy szerokiego spektrum, ale także aspektu Internetu i telefonów.

Często pojawia się też temat cyberprzemocy, radzenia sobie z nią oraz konsekwencji stosowania. W jednej ze szkół występuje wątek prywatności w Sieci w formie proponowanego tematu lekcji wychowawczej „Nasza prywatność, a wirtualny świat".

Podsumowując zapisy w programach wychowawczo-profilaktycznych można zauważyć zróżnicowane podejście szkół do rozwoju kompetencji medialnych uczniów widoczne w dwóch aspektach. Pierwszy to częstość odnoszenia się do poszczególnych kompetencji (a więc zapewne waga przykładana do nich) – można zauważyć, że „korzystanie z informacji" oraz „bezpieczeństwo/bezpieczeństwo medialne" są tymi kompetencjami, które najczęściej występują w zapisach analizowanych programów, natomiast na przeciwległym końcu znajdują się „ekonomiczne aspekty działania mediów" i „etyka i wartości w komunikacji i mediach". Drugi obszar to indywidualne podejście poszczególnych szkół. Nawet w przypadku kompetencji najczęściej przytaczanych można zauważyć jak „korzystanie z informacji" widać, że niektóre szkoły pomijają je w ogóle, a niektóre odnoszą się do niej kilkukrotnie.

Analiza zajęć dodatkowych i projektów

W kwestionariuszu dla szkół zadane zostały także pytania o prowadzone w szkole koła zainteresowań i inne formy zajęć rozwijające kompetencje medialne. Dotyczyły ostatnich trzech lat szkolnych (2017/18, 2016/17 i 2015/16). Co prawda badanie było prowadzone w roku 2018/19, ale jego początek przypadał na wrzesień 2018, a wtedy jeszcze plan dodatkowych zajęć na bieżących rok w większości szkół był w trakcie tworzenia, stąd w kwestionariuszu pytano o rok 2017/18 i wstecz.

Respondenci mieli możliwość wyboru z przedstawionej listy, ale także dopisania swoich zajęć związanych z kompetencjami medialnymi, nieujętych w spisie, a realizowanych w szkole. Ponieważ nie wszystkie dopisywane zajęcia były związane faktycznie z kompetencjami medialnymi (np. SKS, koło biologiczne), podczas analizy danych zostały one pominięte. Te natomiast, które dotyczyły ich faktycznie, zostały włączone do katalogu analizowanych odpowiedzi.

W analizie skupiono się na roku 2017/18 (tabela 27). We wcześniejszych latach, sytuacja w większości szkół była podobna, w nielicznych przypadkach nastąpił lekki wzrost lub spadek liczby kół, albo niewielka zmian tematyczna. W analizie przypisane zostały poszczególne rodzaje zajęć do kompetencji medialnych, które rozwijają, ale z zaznaczeniem, że oczywiście poszczególne zajęcia mogą rozwijać kilka kompetencji, to zależy od programu realizowanego na nich.

Tabela 27. Zestawienie zajęć dodatkowych rozwijających kompetencje medialne prowadzonych w badanych szkołach w roku 2017/18

kompetencja	rodzaj zajęć rozwijających kompetencję	liczba szkół podstawowych prowadzących zajęcia	liczba liceów ogólnokształcących prowadzących zajęcia
korzystanie z informacji	koło szachowe	9	3
	koło filozoficzne *	0	1
jednostka w środowisku medialnym	koło dyskusyjne	0	4
	koło wystąpień publicznych	1	2
język mediów	koło polonistyczne	7	8
	koło filmowe *	1	4
	koło teatralne (w j. polskim lub j. angielskim) *	2	6
kreatywne korzystanie z mediów	koło fotograficzne	5	3
	koło multimedialne	2	0
	koło plastyczne	9	2
	montaż filmów *	0	1
	grafika komputerowa *	0	1
	szkolne radio internetowe	1	1
	szkolna gazeta cyfrowa	1	2
prawo w komunikacji i mediach	koło prawnicze	0	3
etyka i wartości w komunikacji i mediach	koło dziennikarskie	2	5
ekonomiczne aspekty działania mediów	koło medialne *	0	1
kompetencje cyfrowe	robotyka *	0	2
	koło matematyczne	9	6
bezpieczeństwo / mobilne bezpieczeństwo	koło informatyczne	7	6

* koła spoza listy wyboru, dopisane w kategorii "inne"

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań własnych (kwestionariusz). Szkoły podstawowe (13 szkół) i licea ogólnokształcące (10 szkół).

Z zestawienia widać, że najczęściej prowadzone zajęcia (pierwsza piątka) w obu typach szkół to koło matematyczne, informatyczne i polonistyczne. Pozostałe dwa miejsca są zróżnicowane – w szkołach podstawowych to koło szachowe i plastyczne, zaś w liceach teatralne (czasem prowadzone w języku angielskim) i dziennikarskie. Widać też, że w szkołach podstawowych dominują zajęcia tradycyjne (koło polonistyczne, matematyczne, plastyczne itp.), zaś w liceach więcej jest zajęć związanych z mediami cyfrowymi (montaż filmów, grafika komputerowa) oraz rozwijających kompetencje wyrażania siebie, prezentacji (koło dyskusyjne, teatralne, filmowe).

Patrząc na rozwijane kompetencje w obu typach szkół widać skupienie działań na kompetencjach cyfrowych i bezpieczeństwa (koło matematyczne, informatyczne i robotyka, ale też można byłoby zaliczyć do nich koło szachowe czy filozoficzne rozwijające umiejętność logicznego myślenia, które wchodzi w kompetencje cyfrowe) oraz języku mediów (koło polonistyczne, filmowe i teatralne), chociaż tutaj bardziej w liceach. Trzecią kompetencją silnie obsadzoną (bardziej w szkołach podstawowych) jest krea-

tywne korzystanie z mediów, gdzie jest też największe zróżnicowanie rodzaju zajęć (koło fotograficzne, multimedialne, plastyczne, montaż filmów, grafika komputerowa, szkolne radio internetowe, szkolna gazeta cyfrowa).

Podsumowując, można powiedzieć, że w obszarze zajęć dodatkowych, w szkołach jest sporo propozycji, które mogą wpływać pozytywnie na kształtowanie wybranych kompetencji medialnych. Oczywiście odrębnym tematem jest zawartość tematyczna tych zajęć i jakość ich realizacji. W kwestii kompetencji najczęściej rozwijanych pojawiają się „kompetencje cyfrowe" i „bezpieczeństwo/bezpieczeństwo mobilne", ale też „kreatywne korzystanie z mediów" i „język mediów". Na poziomie ogólnej analizy widać więc częściową rozbieżność z naciskiem kładzionym w programach wychowawczo-profilaktycznych.

Przyglądając się jednostkowo poszczególnym szkołom, również widać zróżnicowanie – w analizowanej puli znajdują się szkoły, które w swojej ofercie nie posiadają żadnych zajęć związanych z kompetencjami medialnymi, a są i takie, które mają ich 12 (załącznik III).

Podsumowanie rozdziału

W rozdziale 4 zaprezentowane zostały wyniki badań własnych zrealizowanych wśród uczniów i nauczycieli małopolskich szkół, dotyczące efektów mediatyzacji dla edukacji i kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli.

Składały się z kilku elementów: badań ankietowych wśród uczniów, wywiadów indywidualnych z nauczycielami-wychowawcami lub pedagogami, analizy programów profilaktycznych szkół uzupełnionych planami pracy wychowawcy oraz analizy kwestionariusza wykorzystania mediów cyfrowych przez szkołę i podejmowanych przez nią działań rozwijających kompetencje medialne uczniów.

Zagadnienia badawcze wynikały z braków w diagnozie efektów mediatyzacji dla edukacji i kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli poczynionej w rozdziale 2 i 3 na podstawie analizy raportów zastanych.

Dane zebrane w wyniku badań stały się dodatkowymi argumentami pozwalającymi uzasadnić hipotezy postawione na początku pracy.

Podsumowanie

W rozdziale tym została podsumowana zgromadzona wiedza i wyniki badań w kontekście postawionych w pracy hipotez oraz zdefiniowane zadania stojące przez polską edukacją.

Celem niniejszej pracy była odpowiedź na pytanie: czy, dlaczego oraz w jakim stopniu postępujący proces mediatyzacji stanowi wyzwanie dla edukacji oraz jakie zdania stają przed edukacją w kontekście tych przeobrażeń.

Przeprowadzona analiza procesu mediatyzacji życia społecznego na tle meta-procesów: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji pokazała, że podejście do rozpatrywania tych procesów łącznie jest nieodzowne dla uchwycenia wszystkich ich efektów. Tylko takie spojrzenie daje pełny obraz wzajemnego nakładania się i wzmacniania pewnych zjawisk i procesów. Pełne ich poznanie jest konieczne dla rzetelnego przeanalizowania wpływu na edukację i odpowiedź dlaczego proces mediatyzacji jest wyzwaniem dla niej.

W wyniku procesu mediatyzacji (i pozostałych meta-procesów) zmienia się szkoła jako instytucja oraz jako społeczność tworzona przez uczniów, nauczycieli, rodziców, dyrekcję i pracowników. To konsekwencja zarówno bezpośredniej obecności mediów cyfrowych we wszystkich sferach działalności szkoły, jak i pośredniego efektu zmian doświadczanych przez członków jej społeczności. Wpływa to na najważniejszy proces zachodzący w jej murach – proces edukacyjny, zmieniają się bowiem jego uczestnicy – uczeń i nauczyciel oraz przestrzeń edukacyjna, w której ten proces zachodzi.

Proces mediatyzacji niesie z sobą negatywne konsekwencje, ale także szanse na bardziej efektywną naukę i pracę, aktywniejsze życie. Sprostanie temu wyzwaniu wymaga od uczniów i nauczycieli odpowiednich umiejętności – kompetencji medialnych, a przed szkołą stawia zadanie kształtowania ich. Szkoły w zróżnicowany sposób radzą sobie z tym zadaniem. Dostrzegalny jest progres na przestrzeni lat w tym obszarze, ale równocześnie wiele jest do zrobienia.

Przeprowadzona w niniejszej pracy analiza literatury, raportów z badań zastanych, danych statystycznych i przeprowadzone badania własne pozwoliły na diagnozę zachodzących zjawisk i zrealizowanie celu badawczego. Podsumowując całość prac, w pierwszej kolejności zweryfikowane zostaną postawione w pracy hipotezy.

Hipotezy w świetle wyników badań

Zakres materiału zgromadzonego w poprzednich rozdziałach jest obszerny, stąd aby zachować przejrzystość, w pierwszej kolejności autorka odniesie się do postawionych hipotez szczegółowych, w kolejnym kroku zaś do hipotezy głównej. Podczas omawiania ich zastosowane zostały przypisy do konkretnych zagadnień z badań własnych, jeśli Czytelnik chciałby zapoznać z szerszym kontekstem i wynikami badań, które prowadzą do poszczególnych wniosków.

Hipoteza 1: Mediatyzacja życia społecznego przynosi efekty dla przestrzeni edukacyjnej w trzech wymiarach: środowiska materialnego poprzez cyfryzację szkoły, społecznego przekształcając relacje uczestników procesu edukacyjnego i emocjonalnego kształtując atmosferę szkolną

Hipoteza 1 dotyczy efektów mediatyzacji dla przestrzeni edukacyjnej w trzech wymiarach: środowiska materialnego, społecznego i emocjonalnego. Efekty te opisane zostały w rozdziale 2 w oparciu o literaturę, raporty zastane i dane statystyczne. Dodatkowo część z zagadnień stała się tematem badań własnych.

Mediatyzacja zmienia środowisko materialne szkoły. Standardem staje się pracownia komputerowa i dostęp do Internetu, większość klas wyposażona jest w komputery lub laptopy, projektory multimedialne i nierzadko także tablice interaktywne. W większości szkół funkcjonuje dziennik elektroniczny, czasem platforma e-learningowa[1183]. Nauczyciele oceniali wyposażenie zazwyczaj dobrze i większość z nich wskazywała na postępy na przestrzeni lat w tym zakresie[1184]. W badaniach pojawił się jednak wątek, że opinia ta wynikać może z niezbyt wysokich kompetencji cyfrowych i braku możliwości wyobrażenia sobie bardziej zaawansowanych zastosowań mediów cyfrowych. Między szkołami uczestniczącymi w badaniach własnych można było zauważyć spore zróżni-

[1183] Zagadnienie z badań własnych M.3.
[1184] Zagadnienie z badań własnych M.2.

cowanie w sferze wyposażenia, ale nie było widać korelacji poziomu wyposażenia z lokalizacją szkoły czy jej charakterem (publiczna/niepubliczna), zróżnicowanie powodowały prawdopodobnie inne czynniki. Poza tym, badana grupa szkół nie była na tyle duża, aby wyciągnąć pewne wnioski, konieczne byłyby szersze badania ilościowe.

Efekty mediatyzacji dla środowiska materialnego wychodzą jednak poza obszar nowych technologii, widać je także w architekturze. Zmieniające się młode pokolenie i odmienne potrzeby kształcenia sprawiają, że przestrzenie szkolne stają się mniej standardowe i schematyczne, pojawiają się obszary do nauki indywidualnej i grupowej, przestrzenie inspirują i sprzyjają budowie kultury współpracy. Zmienia się rola bibliotek. Zmiany w przestrzeni fizycznej zachodzą w szkołach niezależnie od lokalizacji, czasem szkoły z mniejszych miejscowości czy terenów wiejskich są przykładem niestandardowych i nowatorskich rozwiązań.

Efekty mediatyzacji dotykają też środowiska społecznego. Płynące z rynku oczekiwanie kształcenia otwartych, kreatywnych młodych ludzi uświadamia dyrekcji i nauczycielom, że nie jest to możliwe bez przemodelowania relacji wewnątrzszkolnych. Coraz większą rolę odgrywa więc szkolna kultura pedagogiczna, która rzutuje na relacje między wszystkimi członkami społeczności szkolnej, w tym relacje uczeń-nauczyciel. Stają się one bardziej partnerskie i zindywidualizowane (wpływ procesu indywidualizacji), odzyskuje znaczenie relacja uczeń-mistrz, młodzi ludzie cenią nauczycieli z pasją, zaangażowaniem, będących przewodnikami nie tylko w świecie wiedzy, ale i innych obszarach życia. W kontekście budowania szkolnej kultury pedagogicznej wyzwaniem są też różnice pokoleniowe w murach szkoły oraz zapewnienie harmonijnej współpracy i komunikacji pracowników i rodziców z pokoleń cyfrowych i analogowych[1185].

Istotnym elementem przekształcającym relacje szkolne jest dziennik elektroniczny[1186]. Wpływa na interakcje rodzice-nauczyciele – zmniejsza liczbę kontaktów bezpośrednich, zwłaszcza w przypadku rodziców z Pokolenia Y traktujących go jako główną formę kontaktów, przyspiesza przepływ informacji, czasem także prowadzi do eskalacji emocji w sytuacjach problemowych. Dziennik elektroniczny oddziałuje też na relacje rodzice-dzieci. Staje się dla rodziców źródłem natychmiastowej informacji o postępach szkolnych dziecka i jego problemach, i równocześnie narzędziem swoistej presji na dzieci, które tracą szansę na bezpośrednie opowiedzenie rodzicom o swojej sytuacji czy przeżyciach. Przyczynia się także do wykluczenia cyfrowego rodziców, który nie ko-

[1185] Zagadnienia z badań własnych S.1, S.5.
[1186] Zagadnienie z badań własnych S.5.

rzystają z Internetu, a są tacy (wskazywani zarówno przez respondentów ze szkół podstawowych, jak i liceów). Znajdują się oni poza obiegiem informacji szkolnych, więc zadaniem nauczyciela staje się utrzymywanie dodatkowej ścieżki komunikacji z nimi. W opinii bardzo wielu respondentów w wywiadach podkreślana była rola dziennika elektronicznego jako narzędzia, które przekształciło relacje szkolne.

Drugim narzędziem komunikacji coraz częściej wykorzystywanym w szkole, także zmieniającym szkolne relacje są media społecznościowe. Służą one komunikacji nauczycieli z uczniami i uczniów między sobą[1187]. Nauczyciele traktują je jako efektywniejszy sposób kontaktu z uczniami. Dla dzieci i młodzieży są narzędziem szybkiej wymiany informacji, ale także współpracy grupowej, realizacji wspólnych projektów. Ten niewątpliwie pozytywny efekt mediów cyfrowych podkreślany jest przez respondentów w wywiadach we wszystkich szkołach, niezależnie od typu i lokalizacji.

Media cyfrowe mają jednak i negatywny wpływ na relacje rówieśnicze. Młodzi ludzie używając ich do kontaktów w dużym stopniu, ograniczają tym samym okazje do kontaktów bezpośrednich, zmniejszając możliwości ćwiczenia umiejętności budowania relacji i bycia z drugim człowiekiem[1188]. Skutkuje to brakiem cierpliwości w budowaniu tych relacji, chęcią zrobienia tego na „kliknięcie". Młodzież ma problemy w nazywaniu uczuć, rozmowie o swoich emocjach i przeżyciach, jest bardziej introwertyczna. Wpływa to na obniżenie ich kompetencji społecznych[1189].

W pewnym stopniu media cyfrowe są także czynnikiem różnicowania w klasie między uczniami. Posiadanie telefonu komórkowego jest powszechne, ale niektórzy respondenci wskazują, że jego marka i funkcjonalności w pewnym stopniu ma znaczenie, jest elementem budowania pozycji w klasie.

Mediatyzacja wpływa także na środowisko emocjonalne. Na grunt szkolny przenoszone są różnorakie problemy o podłożu psychicznym, z jakimi zmagają się dzieci i młodzież – problemy emocjonalne, depresje, akty autoagresji, uzależnienia, deficyty rozwojowe[1190]. Powodowane są z pewnością przez wiele czynników i nie wszystkie w niniejszej pracy zostały uchwycone, ale na kilka istotnych związanych z mediami cyfrowymi wskazywanych podczas wywiadów warto zwrócić uwagę. Jednym z nich jest osamotnienie i brak wsparcia w rodzinie, którego coraz częściej doświadczają młodzi ludzie, będące konsekwencją przemiany codzienności rodziny (pośpiech, pogoń za dob-

[1187] Zagadnienia z badań własnych M.1 i S.2.
[1188] Zagadnienie z badań własnych S.3.
[1189] Zagadnienie z badań własnych S.6
[1190] Zagadnienie z badań własnych E.3.

rami materialnymi, brak czasu dla siebie nawzajem, silna obecność mediów w życiu)[1191]. Brak wsparcia dotyczy też w pewnym sensie rówieśników. Respondenci wskazywali na coraz słabsze relacje rówieśnicze, trudności młodzieży w zaufaniu sobie nawzajem. Dochodzi też presja budowanej przez media kultury sukcesu i w pewnym stopniu także presja rodziców oczekujących od dzieci ciągłego dążenia do bycia lepszym[1192]. Za tymi problemami podąża problem odporności psychicznej[1193]. Nauczyciele i pedagodzy wskazywali, że dzieci i młodzież nie radzą sobie z porażkami, silenie je przeżywają, wpadają w nerwice, depresje, uruchamiają reakcje obronne, albo unikają sytuacji, które mogłyby skutkować porażkami. Mają też kłopoty z radzeniem sobie z problemami, a to efekt w dużej mierze rodziców roztaczających nad dziećmi od najmłodszych lat parasol ochronny, nie pozwalających zmierzyć się z problem i ponieść konsekwencji. W efekcie skutkuje to, zwłaszcza u młodzieży, niskim poczuciem wartości własnej, brakiem wiary we własne siły i niedostrzeganiem w sobie pozytywnych cech. Do tego dochodzi nadmierna wrażliwość i emocjonalność, problemy z panowaniem nad emocjami, czasem zaburzenia na tym tle. Wszystkie te czynniki składają się na coraz słabszą kondycję psychiczną dzieci i młodzieży, a to wpływa na atmosferę szkolną, zaburza poczucie stabilności i bezpieczeństwa.

Z przytoczonych argumentów widać więc, że mediatyzacja życia społecznego, tak jak to było ujęte w hipotezie 1, przynosi efekty dla przestrzeni edukacyjnej w trzech wymiarach: środowiska materialnego, społecznego i emocjonalnego.

Hipoteza 2: Proces mediatyzacji wpływa na postawy uczestników procesu edukacji – ucznia i nauczyciela

Hipoteza 2 odnosi się do postaw uczestników procesu edukacji i wpływu na nie mediów cyfrowych. Nawiązując do wcześniej przytoczonej definicji postawy, wart rozważenia jest więc w przypadku ucznia i nauczyciela ich stosunek do ludzi i przedmiotów mający odzwierciedlenie w poglądach lub zamierzonych zachowaniach, a wynikający oddziaływania mediów cyfrowych. W kontekście ludzi są to więc postawy względem siebie, bliskich osób oraz szeroko rozumianego otoczenia, zaś w odniesieniu do przedmiotów – stosunek względem cyfrowych mediów.

[1191] Zagadnienia z badań własnych E.1 i E.2 oraz rozdział 2.
[1192] Zagadnienia z badań własnych E.1 i E.3.
[1193] Zagadnienie z badań własnych E.4.

W wywiadach przeprowadzonych z nauczycielami i pedagogami (ale także w raportach wykorzystywanych do opisów efektów mediatyzacji w rozdziale 2) znalazło się sporo obserwacji dotyczących postaw młodzieży względem samych siebie. Zwracali oni uwagę na nadmiernie krytyczne podejście do siebie, brak wiary w swoje możliwości, niską samoocenę. Młodzi ludzie mają problemy z akceptacją porażek, czasem wręcz wypierają je albo unikają sytuacji mogących skutkować nimi[1194]. Wiąże się to (chociaż to zapewne nie jedyny powód) z wszechobecną we współczesnym świecie kulturą sukcesu i odczuwaną presją, czasem także ze strony rodziców. Równocześnie młodzi ludzie aktywnie poszukują akceptacji i uznania innych[1195]. Zdaniem nauczycieli ta potrzeba zawsze istniała, ale media cyfrowe nasilają, a z drugiej stwarzają warunki sprzyjające zaspokajaniu jej (zwłaszcza media społecznościowe)[1196]. Media społecznościowe są środowiskiem poszukiwania akceptacji, pokazania innym siebie, swojej osobowości oraz w różnym stopniu kreowania swojego wizerunku[1197].

Drugim obszarem, o którym często wspominali respondenci podczas wywiadów były postawy młodzieży względem innych osób. Z jednej strony w kontaktach ze starszymi, czy obcymi osobami młodzi ludzie prezentują otwarte postawy i łatwość nawiązywania kontaktów[1198]. Zawierają nowe znajomości w Sieci (dla ponad połowy uczniów to jeden z powodów korzystania z mediów społecznościowych), znajomości zawarte w Internecie kontynuują w świecie materialnym, co dziesiąty licealista korzysta z Tindera[1199]. Z drugiej strony w relacjach rówieśniczych wykazują postawy braku uważności i empatii dla innych, braku cierpliwości w budowie relacji, chęć stworzenia ich na „kliknięcie". Media cyfrowe ograniczając kontakty bezpośrednie zmniejszają możliwości ćwiczenia umiejętności budowy relacji. Zdaniem nauczycieli widoczna jest też pewna nieufność młodych ludzi do rówieśników, mająca źródło w negatywnych doświadczeniach związanych z cyfrowymi mediami. Jak twierdzą, zaufanie i prawdziwa przyjaźń stają się coraz rzadsze[1200].

Trzeci obszar postaw dotyczy szerszego otoczenia. Nauczyciele wskazują, że młodzież wykazuje postawy „nie chce mi się", trudno ją zaangażować w jakieś działania na rzecz otoczenia, częściej też są to działania o jednorazowym charakterze, a nie długofa-

[1194] Zagadnienie z badań własnych E.4.
[1195] Zagadnienie z badań własnych U.3.
[1196] Zagadnienie z badań własnych E.1.
[1197] Zagadnienie z badań własnych U.3.
[1198] Zagadnienie z badań własnych S.6.
[1199] Podrozdział 2.3.1 i opracowanie wyników z badań własnych - podrozdział 4.3.
[1200] Zagadnienia z badań własnych S.3 i S.6.

lowe (ale zwracają uwagę, że takie postawy nie są regułą)[1201]. Dostrzegają w tym podejściu wpływ mediów cyfrowych – szybkość i natychmiastowość wszystkiego, co dzieje się w Sieci przenosi się na inne sfery życia.

Warte rozważenia są jeszcze postawy młodzieży względem mediów cyfrowych. Dla młodych ludzi są one środowiskiem życia (więcej w rozdziale 2), pozwalają na utrzymywanie kontaktów ze znajomymi, są źródłem wiedzy o świecie, interesujących ich sprawach i o znajomych, a także miejscem kreacji siebie[1202]. Widać więc postawę akceptacji dla obecności mediów w ich życiu. Widać też pewną akceptację i świadomość wpływu mediów na swój styl życia i codzienne wybory, zwłaszcza u licealistów[1203]. Z drugiej strony można dostrzec postawę krytyczną. Wpływ mediów na poglądy na ważne sprawy życiowe i rozumienie sukcesu jest znacznie mniejszy niż na styl życia (około połowy mniej)[1204]. Zdecydowana większość młodzieży uważa też, że powinno się podchodzić krytycznie do wiarygodności przekazu mediów cyfrowych[1205].

Odmienne postawy względem mediów prezentują nauczyciele. O ile w życiu prywatnym akceptują obecność cyfrowych mediów, co widać po skali użytkowania[1206], to w sferze zawodowej zwłaszcza u starszych pojawia się nieufność do nowych technologii, powodowana słabymi kompetencjami, obawą przez utratą autorytetu, wątpliwościami edukacyjno-wychowawczymi[1207]. Te postawy ulegają zmianie na lepsze wraz z upływem czasu, więcej nauczycieli nabywa umiejętności, częściej korzysta z zasobów Internetu przygotowując się do zajęć, wykorzystuje media cyfrowe w swojej pracy[1208]. W szkołach pojawia się w roli nauczycieli Pokolenie Y, które wychowało się z mediami cyfrowymi i traktuje je w sposób naturalny, jest więc naturalnym czynnikiem przyspieszającym zmiany.

Rozwój nowych technologii wymaga od nauczycieli postawy akceptacji konieczności ciągłego rozwoju i dokształcania się oraz faktu, że autorytet przestaje przynależeć do stanowiska, a staje się przedmiotem świadomego budowania.

Zmieniają się też postawy nauczycieli względem uczniów na bardziej partnerskie, zindywidualizowane. Nauczyciele stają się bardziej mentorami i przewodnikami, niż źródłami i „przekaźnikami" wiedzy. Te zmiany postaw nauczycieli zachodzą jednak

[1201] Zagadnienie z badań własnych E.4.
[1202] Opracowanie wyników z badań własnych - podrozdział 4.3.
[1203] Zagadnienie z badań własnych U.2.
[1204] Zagadnienie z badań własnych U.2.
[1205] Zagadnienie z badań własnych KU.1.
[1206] Podrozdział 3.3.1 i zagadnienie z badań własnych M.1.
[1207] Podrozdział 2.3.2.
[1208] Zagadnienie z badań własnych N.1.

powoli. Poziom wsparcia nauczycielskiego jest niski[1209]. Wzrastająca skala problemów doświadczanych przez uczniów związanych ze sferą psychiki, cyberprzemocy wymaga od nauczycieli postawy czujności, obserwowania sytuacji, wyłapywania niepokojących symptomów i reagowania na nie.

Istotna jest sfera relacji z szerszym otoczeniem, a zwłaszcza z rodzicami uczniów. Młodzi rodzice z Pokolenia Y z częstymi postawami roszczeniowymi, oczekiwaniem przejmowania przez szkołę funkcji wychowawczych i natychmiastowego kontaktu i reakcji, wymagają od nauczycieli postaw asertywnych, łączących szacunek i umiejętność stawiania granic, opanowania emocji i edukowania rodziców.

Z tego krótkiego podsumowania widać, że rozwój mediów cyfrowych ma wpływ na postawy ucznia i nauczyciela. Na pewno nie jest to pełny zestaw efektów mediatyzacji, ale z uwagi na obszerność tematu i naturalne ograniczenia w możliwościach badawczych, nie było możliwe zgłębienie wszystkich aspektów. Z pewnością są to tematy do dalszych badań. Mimo wszystko na bazie zgromadzonych materiałów można uznać hipotezę 2 za prawdziwą.

Hipoteza 3: Mediatyzacja życia społecznego przynosi konsekwencje dla procesu edukacyjnego, zarówno pośrednie przez zmiany postaw uczestników procesu, jak i bezpośrednie poprzez świadome wykorzystanie przez nauczycieli mediów na poszczególnych etapach procesu.

Hipoteza 3 odnosi się do konsekwencji jakie mediatyzacja życia społecznego niesie dla procesu edukacyjnego, zarówno tych bezpośrednich, jak i pośrednich.

Mediatyzacja życia społecznego przynosi konsekwencje dla ucznia i nauczyciela, w szczególności ich postaw, o czym była już mowa. Te z kolei oddziałują na proces edukacyjny i przynoszą nowe wymagania związane z dydaktyką i wychowaniem[1210]. Można je dostrzec w obu składowych procesu edukacyjnego, zarówno w procesie dydaktycznym, jak i wychowawczym.

Zmiana postaw uczniów stawia przed nauczycielami nowe zadania w procesie dydaktycznym. Nadmierne krytyczne postawy młodych ludzi względem siebie, unikanie porażek, obniżone poczucie wartości własnej, zwłaszcza wśród młodzieży, niosą problemy z ocenianiem, motywowaniem w trakcie zajęć. Postawa „nie chce mi się", spra-

[1209] Podrozdział 2.2.2.
[1210] Zagadnienia z badań własnych P.1 i P.2.

wia, że trudno ją zaangażować w jakieś długofalowe aktywności edukacyjne czy działanie na rzecz otoczenia[1211].

Do zmiany postaw dochodzi zmiana nawyków i sposobów działania młodych ludzi oraz różnorakie problemy, z którymi zmagają się młodzi ludzie w konsekwencji mediatyzacji. Mówiąc o efektach mediatyzacji dla procesu dydaktycznego, nie sposób nie wspomnieć o tych czynnikach, bowiem ich wkład jest równie istotny.

Zanurzenie dzieci od najmłodszych lat w środowisku Sieci sprawia, że nawyk używania jej do wszystkiego przenoszą na realia szkolne, w odmienny sposób poszukują informacji i korzystają z niej. Działają szybko, ale wykazują pewną powierzchowność. Mają problemy z koncentracją i zapamiętywaniem[1212]. Zmienia się sposób czytania, wzrasta rola bodźców wizualnych. Wyzwaniem dla nauczyciela staje się skupienie uwagi uczniów i dłuższe zaangażowanie ich w jakieś działanie. Dostrzegają, że nawet wykorzystywanie nowych technologii czasami nie wystarcza, by sprostać tym potrzebom[1213]. Większa niż kiedyś wiedza uczniów pozyskiwana poza szkołą, nierzadko kwestionowanie potrzeby nauki i argumentowanie, że wszystko można znaleźć w Internecie oraz przyzwyczajenie do weryfikowania wszystkiego w Sieci (czasem również wiedzy nauczyciela) wymaga od nauczyciela naprawdę szerokiej wiedzy, wykraczającej poza wymagane minimum, ale też dystansu do samego siebie. Cyfrowa komunikacja, która prowadzi do zubażania języka, problemów z wyrażaniem siebie, formułowaniem myśli, ale też duża liczba przypadków dysfunkcji (np. dysleksji, dysgrafii) niesie w warunkach szkolnych potrzebę wzmożonej pracy nauczyciela z uczniem[1214].

Do opisanych nowych zadań nauczycieli w procesie dydaktycznym, dochodzą te w obszarze wychowawczym. Brak cierpliwości i uważności w budowaniu relacji rówieśniczych w świecie materialnym przynosi szereg problemów wychowawczych. Szybkość komunikacji w Sieci wzmacnia eskalację konfliktów i przenoszenie ich między Siecią i światem materialnym. Czasami dochodzą do tego sytuacje cyberprzemocy, która jest jednym z częściej podkreślanych przez nauczycieli problemów. Na gruncie szkolnym generuje to potrzebę większego zaangażowania nauczycieli i pedagogów w rozwiązywanie konfliktów, ale też zwyczajnego uczenia dzieci budowania relacji z rówieśnikami. Rola pedagoga w szkole staje się coraz ważniejsza – to on jest kluczową osobą wspierającą zarówno uczniów, jak i nauczycieli w trudnych sytuacjach. Dzie-

[1211] Zagadnienie z badań własnych E.4.
[1212] Zagadnienie z badań własnych P.3.
[1213] Zagadnienia z badań własnych P.1 i P.3.
[1214] Zagadnienie z badań własnych P.1.

ci i młodzież jest nadmiernie emocjonalna, wrażliwa, ma mniejszą odporność psychiczną, wzrasta liczba zaburzeń psychicznych, depresji, autoagresji, uzależnień[1215]. Nauczyciele i pedagodzy stają w obliczu radzenia sobie z sytuacjami, które jeszcze kilka lat temu były rzadkością. Dzieciom w opinii nauczycieli czasem brakuje czasem prostych zasad dobrego wychowania, wzajemnego szacunku, systemu wartości czyli tego, co zwykle kształtowane jest w rodzinie[1216]. Kryzys rodziny i przejmowanie przez media roli wychowawczej zaburza ten proces, a brak czasu i ciągły pośpiech nierzadko uruchamia u rodziców oczekiwanie całkowitego przejęcia przez szkołę i nauczycieli funkcji wychowawczych. Nauczyciele stają w obliczu tych oczekiwań, a nawet jeśli nie biorą ich na siebie w pełni, to i tak zmagają się z większymi problemami wychowawczymi niż kiedyś.

Oprócz konsekwencji pośrednich dla procesu edukacyjnego czyli wynikających ze zmieniających się postaw uczestników procesu edukacyjnego, dochodzą też te bezpośrednie czyli związane z wykorzystaniem mediów cyfrowych[1217].

Wykorzystanie TIK podczas lekcji odbywa się na bardzo zróżnicowanym poziomie. W analizowanych raportach z badań z 2013 roku była mowa różnych modelach – od najprostszego, jakim jest wkomponowanie ich w standardową lekcję, aż po najbardziej zaawansowany, czyli przemodelowanie całego procesu dydaktycznego[1218]. W badaniach z roku 2016 pojawiły się dane o częstotliwości wykorzystywania TIK przez nauczycieli na lekcjach, również wskazujące na silne zróżnicowanie. W badaniach własnych autorki, sposób i skala wykorzystania TIK nie była podejmowana, ale w trakcie wywiadów z nauczycielami przy okazji innych pytań pojawiały się odniesienia do korzystania z cyfrowych technologii na prowadzonych przez siebie lekcjach. Były bardzo różne – od skrajnych deklaracji o wykorzystywaniu głównie kredy i tablicy, przez prezentacje multimedialne, aż po przeprowadzanie lekcji z użyciem telefonów komórkowych uczniów. W szkołach, w których przeprowadzane zostały wywiady, w przeważającej części wyposażenie w sprzęt oceniane było dobrze, więc raczej należy spodziewać się, że to nie on był blokadą w korzystaniu z technologii i użytkowaniu jej na większą skalę[1219]. W wywiadach pojawił się też wątek wskazujący na świadomość korzyści ze

[1215] Podrozdział 2.3.1 i zagadnienia z badań własnych E.3 i E.4.
[1216] Zagadnienie z badań własnych E.2.
[1217] Podrozdział 2.4 i zagadnienia z badan własnych M.1, M.2, N.1.
[1218] Podrozdział 2.4.
[1219] Zagadnienie z badań własnych M.2.

stosowania TIK – w opinii nauczycieli są one sposobem na wywołanie zainteresowania i skupienie uwagi uczniów.

Uzupełnieniem tych danych mogą być informacje odnośnie wykorzystania przez nauczycieli i pedagogów szkolnych mediów społecznościowych w komunikacji z uczniami[1220]. Widać tu zróżnicowanie między szkołami podstawowymi a liceami – w tych pierwszych korzysta z nich około dwie trzecie respondentów i to bardziej do celów prywatnych, natomiast w liceach wszyscy i głównie do celów zawodowych (komunikacja z uczniami, zespołami projektowymi, grupami wolontariatu, praca ze zdolnym uczniem, utrzymywanie relacji z absolwentami). Często powodem używania mediów społecznościowych jest dostrzeganie ich skuteczności i szybkości w kontaktach z młodzieżą (jest to wymieniane jako powód zakładania konta na Facebook), a więc podejście świadome i pragmatyczne.

Z tych danych i opinii można wnioskować, że sytuacja w szkołach nadal jest zróżnicowana w obszarze wykorzystania TIK, zależna prawdopodobnie w dużej mierze od podejścia nauczycieli, ale można stwierdzić, że widać świadome wykorzystywanie mediów w procesie edukacyjnym.

Z przytoczonych argumentów wynika, że mediatyzacja życia społecznego przynosi konsekwencje dla procesu edukacyjnego, zarówno pośrednie przez zmiany postaw uczestników procesu, jak i bezpośrednie poprzez świadome wykorzystanie mediów na poszczególnych etapach, a więc hipotezę 3 można uznać za prawdziwą.

Hipoteza 4: Szkoły jako instytucje mają zróżnicowany stosunek do mediów cyfrowych, w różnym stopniu wykorzystują je w swojej działalności oraz w różnym stopniu dbają o rozwój kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli.

W hipotezie 4 uwaga skupiona jest na szkole jako instytucji oraz jej stosunku do mediów cyfrowych i wykorzystaniu ich w swojej działalności, a także podejściu do rozwoju kompetencji medialnych ucznia i nauczyciela.

Z badań wynika, że w opinii nauczycieli prawie wszystkie szkoły są otwarte na stosowanie nowych technologii w edukacji[1221]. Dane te można uzupełnić wynikami badań własnych autorki, w których znalazł się między innymi temat podejścia szkoły do ko-

[1220] Zagadnienie z badań własnych M.2.
[1221] Podrozdział 2.4.

rzystania przez uczniów w szkole z telefonów komórkowych[1222]. We wszystkich badanych szkołach podstawowych obowiązuje zakaz korzystania z telefonów na lekcjach, i prawie we wszystkich także na przerwach (wolno tylko w 2 na 16 badanych), w liceach natomiast w większości zakaz obowiązuje na lekcjach, ale nie ma go na przerwach. Są jednak licea (pojedyncze przypadki), które nie stosują zakazów, kładą nacisk na partnerskie traktowanie młodzieży i naukę właściwego podejścia do mediów. Pokazuje to zróżnicowanie podejście szkół do mediów cyfrowych. Każda z nich w inny sposób dochodziła do obowiązującego rozwiązania, jednak wprowadzenie zakazu w pewnym sensie zdejmuje odpowiedzialność za edukację młodych ludzi. Jest treningiem dyscypliny, ale nie uczeniem świadomego podejścia. O ile takie rozwiązanie może być zrozumiałe w szkołach podstawowych, to w liceach budzi pewne wątpliwości.

Druga składowa hipotezy – wykorzystanie nowych mediów w działalności szkoły było tematem badań własnych autorki[1223]. Wynika z nich, że powszechne jest posiadanie przez szkoły strony internetowej. Z mediów społecznościowych w sporym stopniu wykorzystywany jest Facebook (wszystkie badane licea oraz około dwie trzecie szkół podstawowych), sporadycznie YouTube (tylko jedno liceum na terenach wiejskich). Powszechnym narzędziem jest dziennik elektroniczny (wszystkie licea oraz około dwóch trzecich szkół podstawowych). Patrząc indywidualnie na poszczególne szkoły widać spore zróżnicowanie w liczbie i zestawie użytkowanych narzędzi[1224]. Analizując lokalizację szkół, które nie korzystają z poszczególnych narządzi, trudno zauważyć jakąś prawidłowość: profilu na Facebooku nie posiadają szkoły z Krakowa i miast poza Krakowem, dziennika elektronicznego – szkoły z terenów wiejskich. Lokalizacja nie wydaje się mieć tutaj znaczenia, zresztą to zbyt mała próba, by takie wnioski wyciągać. Raczej nasuwa się więc przypuszczenie o stopniu świadomości szkoły i być może także innych czynnikach.

Trzecia składowa hipotezy to podejście szkoły do rozwoju kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli. Do oceny tego obszaru mogą służyć wyniki trzech komponentów badań własnych: wywiadów z nauczycielami, zapisów w programie profilaktyczno-wychowawczym oraz analiza zajęć pozalekcyjnych oferowanych przez szkołę.

[1222] Zagadnienie z badań własnych S.7.
[1223] Zagadnienie z badań własnych M.3.
[1224] Aneks: załącznik IV.

Nauczyciele i pedagodzy zapytani o podejście szkoły do kształtowania kompetencji medialnych uczniów byli zdania, że szkoły robią wiele w tym zakresie[1225]. Z wypowiedzi wyłania się zróżnicowane podejście – od planowego, przeważnie w oparciu o program wychowawczo-profilaktyczny, aż po „akcyjne" czyli organizację jednorazowych wydarzeń, czy projektów pod wpływem różnych potrzeb. Spory ciężar rozwoju kompetencji przeniesiony jest na poszczególne przedmioty, zwłaszcza informatykę. Podejmowanych jest też wiele działań dodatkowych w formie wydarzeń, akcji czy projektów. Z tych wypowiedzi można jednak odnieść wrażenie, że działaniom tym brakuje spójności i strategicznego podejścia, a kompetencje medialne są rozumiane wąsko, głównie w odniesieniu do kwestii narzędziowych, bezpieczeństwa w Internecie, uzależnień, czasami kwestii prawnych.

Analizując zapisy w programach wychowawczo-profilaktycznych widać zróżnicowanie w podejściu szkół[1226]. Niektóre z kompetencji są wymieniane dość często („bezpieczeństwo w Sieci", „korzystanie z informacji"), ale są i takie, które nie pojawiają się w ogóle („ekonomiczne aspekty działania mediów", „etyka i wartości w komunikacji i mediach").

Ostatni element badań własnych naświetlający podejście szkoły do kształtowania kompetencji medialnych uczniów to analiza oferowanych zajęć pozalekcyjnych rozwijających kompetencje medialne[1227]. Ogólnie można stwierdzić, że propozycji jest sporo, ale widoczne jest zróżnicowanie w dwóch aspektach. Pierwszy to indywidualne podejście poszczególnych szkół – niektóre szkoły w swojej ofercie nie posiadają żadnych zajęć, a zdarzają się takie, które mają ich aż 12[1228]. Drugi to rodzaje rozwijanych kompetencji – najczęściej to „kompetencje cyfrowe" i „bezpieczeństwo/bezpieczeństwo mobilne", ale też „kreatywne korzystanie z mediów" i „język mediów".

Podsumowując można stwierdzić, że podejście szkół jest w tym zakresie zróżnicowane. Widać też duże dysproporcje między szkołami, z jednej strony są placówki z dużą świadomością w obszarze mediów, planowym podejściem, własnymi badaniami, ale z drugiej strony są takie, gdzie nauczyciel jest zdany na siebie, pośrodku plasują się szkoły, w których dzieje się sporo, ale okazjonalnie lub projektowo.

Można więc stwierdzić, że szkoły jako instytucje mają zróżnicowany stosunek do mediów cyfrowych, w różnym stopniu wykorzystują je w swojej działalności i dbają

[1225] Zagadnienie z badań własnych KN.3.
[1226] Zagadnienie z badań własnych KN.3.
[1227] Zagadnienie z badań własnych KN.3.
[1228] Aneks: załącznik III.

o rozwój kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli, a więc hipoteza 4 została potwierdzona.

Hipoteza 5: Nauczyciele są świadomi potrzeby kształtowania kompetencji medialnych uczniów, ale nie czują się do tego wystarczająco przygotowani.

Hipoteza 5 odnosi się przygotowania nauczycieli do kształtowania kompetencji medialnych uczniów. Tematy te były omawiane w oparciu o raporty z badań zastanych, oficjalne dokumenty oraz badania własne[1229].

Z wywiadów przeprowadzanych w ramach badań własnych wynika, że wszyscy nauczyciele i pedagodzy są przekonani o konieczności kształtowania kompetencji medialnych u uczniów[1230]. Równocześnie widać jednak fragmentaryczne podejście tego tematu i skupianie się na wybranych kompetencjach, najczęściej tych związanych z problemami wychowawczymi, jakich doświadczają na co dzień (np. cyberprzemoc, bezpieczeństwo w Sieci) albo na które kładziony jest nacisk w edukacji (np. krytyczne myślenie). Kompetencje mniej popularne nie są wskazywane.

Budzi to pytanie o przygotowanie nauczycieli do kształtowania tych kompetencji. W podrozdziale 3.4.2 przeanalizowane zostały standardy kształcenia przygotowującego do zawodu nauczyciela (rozporządzenie MNiSW) pod kątem obecności zapisów o kształtowaniu kompetencji medialnych. Zapisy te są lakoniczne, wręcz szczątkowe, zarówno w zakresie rozwoju kompetencji u nauczycieli, jak i przygotowania nauczycieli do tego, jak kształtować te kompetencje u uczniów. Występuje natomiast odniesienie do rozwoju umiejętności oceny i interpretacji sytuacji pedagogicznych, kierowania procesem wychowania i kształcenia, indywidualizowania, komunikacji i analizy własnych działań, a więc sformułowania na tyle ogólne, że można uznać, że nauczyciel powinien radzić sobie także z problemami będącymi efektami procesu mediatyzacji. Rozporządzenie zostawia więc wolne pole do działania uczelniom.

Pytanie o przygotowanie na studiach w zakresie kompetencji medialnych znalazło się w wywiadach z nauczycielami i pedagogami[1231]. Przeważająca większość respondentów nie miała takich zajęć (głównie osoby starsze), a ci, którzy mieli, oceniali je

[1229] Podrozdział 2.3.2 i 3.3.2, 3.4.2 i zagadnienia z badań własnych KN.1 i KN.3
[1230] Zagadnienie z badań własnych KN1.
[1231] Zagadnienie z badań własnych KN.3.

różnie. Wszyscy podkreślali, że niezależnie od tego, jakie kompetencje ma się na początku pracy, potem trzeba je doskonalić.

Zdecydowana większość deklarowała, że otrzymuje wsparcie ze strony dyrekcji w tym zakresie (chociaż nie wszyscy)[1232]. Respondenci wskazywali szkolenia (także finansowane ze środków UE), kursy, konferencje, czasem studia podyplomowe dofinansowane przez szkołę. Zaznaczali też wartość samokształcenia w Sieci – wykładów otwartych, kursów oraz dokształcania się nawzajem w gronie nauczycielskim. Jeśli chodzi o tematykę, wymieniali na bardzo zróżnicowane zagadnienia – od narzędziowych, przez dotyczące efektywności nauczania, po bezpieczeństwo w Sieci. Trochę inny obraz rysuje się w oparciu o analizę raportów zastanych[1233]. Z nich wynika raczej sceptyczna ocena przez nauczycieli możliwości rozwoju kompetencji cyfrowych w swojej szkole, przewaga samokształcenia i dokształcania się nawzajem oraz dominacja szkoleń narzędziowych nad metodycznymi.

Powstaje więc pytanie, jakie faktycznie są kompetencje medialne nauczycieli. Z wywiadów w ramach badań własnych wynika, że nauczyciele oceniają swoje kompetencje w zróżnicowany sposób – część uważa, że radzi sobie dobrze i cały czas powiększa swoje kompetencje, ale są i tacy, którzy mają świadomość słabych umiejętności w tym zakresie[1234]. Wskazują też na zróżnicowanie kompetencji u kadry – młodsi nauczyciel mają je na wyższym poziomie, starsi na niższym, chociaż i oni osiągnęli w minionych latach postęp. Są też zdania, że ich umiejętności w naturalny sposób powiększają się poprzez pracę z mediami i dokształcanie. Z wywiadów wynika jednak zwykle utożsamianie kompetencji medialnych z kompetencjami narzędziowymi, a więc obsługą i wykorzystaniem komputerów, telefonów i zasobów Internetu w edukacji.

Pełniejszego obrazu kompetencji medialnych dostarcza analiza raportów zastanych, chociaż trzeba zaznaczyć, że badań w tym zakresie jest niewiele[1235]. Z tych dostępnych wynika, że nauczyciele mają świadomość potrzeby krytycznego podejścia do informacji w Internecie. W niewielkim stopniu wykorzystują TIK w procesie edukacyjnym – najczęściej w formie prezentacji multimedialnych albo pracy z tablicami interaktywnymi. W niewielkim stopniu korzystają także z aplikacji dedykowanych edukacji. W zakresie bezpieczeństwa w Sieci ich kompetencje są bardzo różne. Przyznają też, że w obliczu narastających uzależnień czy nadużywania urządzeń mobilnych i Internetu nie mają

[1232] Zagadnienie z badań własnych KN.3.
[1233] Podrozdział 2.3.2.
[1234] Zagadnienie z badań własnych KN.3.
[1235] Podrozdział 3.3.2.

wystarczających kompetencji do prowadzenia zajęć profilaktycznych w tym zakresie z uczniami.

Ze zgromadzonego materiału wynika, że nauczyciele widzą potrzebę kształtowania kompetencji medialnych uczniów, postrzegają je jako niezbędne do życia we współczesnym świecie. Spłycają jednak ich rozumienie, redukując zwykle do kompetencji narzędziowych, krytycznego myślenia czy bezpieczeństwa w Sieci. Nawet przy takim pojmowaniu ich nie wszyscy postrzegają się jako przygotowanych do ich kształtowania. Zresztą brak jest solidnych założeń takiego przygotowania – ani na poziomie studiów przygotowujących do zawodu, ani potem w trakcie doskonalenia zawodowego.

Podsumowując można potwierdzić hipotezę, że nauczyciele są świadomi potrzeby kształtowania kompetencji medialnych uczniów, ale nie czują się do tego wystarczająco przygotowani, co więcej faktycznie tego przygotowania brakuje im.

Hipoteza 6: Uczniowie, pomimo powszechnego wykorzystania nowych mediów w codziennym życiu, posiadają zróżnicowany poziom kompetencji medialnych.

Hipoteza 6 odnosi się z jednej strony do powszechnego użytkowania w życiu codziennym mediów cyfrowych, z drugiej zaś do zróżnicowanego poziomu kompetencji medialnych uczniów.

Powszechne korzystanie z mediów cyfrowych jest oczywiste. Młodzi ludzie żyją będąc równocześnie online i offline i większość ich aktywności dotyczy dwóch środowisk – wirtualnego i materialnego. Zwyczaje dzieci i młodzieży, podejście do mediów cyfrowych i korzystanie z nich opisane zostało w rozdziale 2 i wynikach badań własnych (podrozdział 4.3).

W podrozdziale 3.3.1 przeanalizowane zostały kompetencje medialne uczniów na podstawie danych zastanych. Pochodzą one z różnych lat, dotyczą różnych typów szkół i kompetencji, stąd jednoznaczne określenie poziomu poszczególnych kompetencji nie jest proste. Tym bardziej, że do części z nich w raportach zastanych nie ma odniesień. Aby rzetelnie móc to zrobić konieczne byłoby opracowanie i przeprowadzenie kompleksowego badania wszystkich kompetencji w różnych grupach wiekowych narzędziem dostosowanym do wieku bazując np. na wykorzystywanym w niniejszej pracy Katalogu Kompetencji Medialnych. Mimo wszystko opierając się na posiadanych danych można wyciągnąć pewne wnioski.

Spośród opisanych kompetencji dobrze wypadają kompetencje cyfrowe, a przynajmniej niektóre aspekty. W zakresie umiejętności narzędziowych nie ma wyników badań faktycznych umiejętności, a jedynie samooceny uczniów, która jest wysoka. Można uzupełnić ją wnioskami z wywiadów w ramach badań własnych, gdzie respondenci wskazywali na sprawność młodzieży w używaniu mediów cyfrowych w komunikacji, wspólnej pracy grupowej, realizacji projektów[1236]. W raportach zastanych dostępne są natomiast wyniki badań międzynarodowych dotyczących rozumowania matematycznego i w naukach przyrodniczych, w których polscy uczniowie wypadają dobrze. Dobrze rozwinięte są także kompetencje związane z kreatywnym korzystaniem z mediów, o czym można wnioskować z skali i rodzaju aktywności młodych ludzi w Sieci. Z badań wynika jednak, że nie są one efektem kształtowania ich w szkole.

Dość zróżnicowane w świetle badań wydają się kompetencje związane z bezpieczeństwem w Sieci, z uwagi na szeroki zakres wchodzących skład zagadnień[1237]. Niepokojące są pewne zachowania młodych ludzi związane z Siecią – zapraszanie nieznanych osób do swojego grona znajomych w mediach społecznościowych, częsty brak reakcji na przemoc w Sieci. Z drugiej strony z badań wynika świadome podejście do ochrony swojej prywatności, działań i zachowań zwiększających bezpieczeństwo w Internecie oraz spora świadomość dotyczących uzależnień od mediów cyfrowych.

W świetle dostępnych badań słabo wypadają kompetencje związane z prawem i etyką w mediach (brak rozeznania w kwestii wolnych licencji, pobierania materiałów z Sieci, upubliczniania wizerunku innych) i językiem mediów (słaba znajomość netykiety, elementów kultury internetowej)[1238].

Również słabo prezentuje się kompetencja „jednostka w środowisku medialnym" dotycząca świadomego funkcjonowania w środowisku medialnym, kształtowania wizerunku, budowy relacji, świadomego korzystania z nowych mediów. Z badań z raportów zastanych widać intensywne korzystanie z nowych mediów przez młodzież, ale stosunkowo niewiele można powiedzieć o jakości tego korzystania. Na pewno problemem jest budowanie wizerunku w sieci[1239]. Temat ten był jednym z zagadnień badań własnych[1240]. Około 75%-79% uczniów w ankietach zadeklarowało, że ich wizerunek w mediach społecznościowych odpowiada temu, jacy są w rzeczywistości. W pytaniach

[1236] Zagadnienie z badań własnych S.2.
[1237] Podrozdział 3.3.1.
[1238] Podrozdział 3.3.1.
[1239] Podrozdział 3.3.1.
[1240] Zagadnienie z badań własnych KU.2.

o zachowania w ostatnim miesiącu poprawiające sztucznie ten wizerunek, 71%-76% stwierdziło, że nie zamieściło na swoim profilach „ulepszonych" zdjęć, a 85%-89% treści stawiających ich w lepszym świetle. Nauczyciele pytani w wywiadach na ile wizerunek młodzieży w mediach odpowiada rzeczywistości mieli różne zdania, w szkołach podstawowych w większości usytuowane gdzieś pośrodku, w liceach częściej skłaniali się ku opinii, że jest wynikiem przemyślanej kreacji.

W zakresie kompetencji „korzystanie z informacji" w raportach zastanych można znaleźć kilka badań, które dają zróżnicowane wyniki, ale trudno na ich podstawie ocenić te kompetencje jako dobre (zwłaszcza oceny źródeł informacji i technik wyszukiwania informacji) [1241].

W badaniach własnych z kolei analizowane było zagadnienie krytycznego podejścia młodzieży do treści w Internecie, zarówno na etapie wyszukiwania informacji, jak i potem oglądania lub czytania[1242]. Na poziomie poglądów, wyniki są optymistyczne, 76% uczniów szkół podstawowych i 95% liceów uważa, że należy ostrożnie podchodzić do wiarygodności przekazu mediów cyfrowych. Znacznie gorzej jest w praktyce. W ostatnim miesiącu około jedna trzecia uwierzyła w wiadomość, która okazała się nieprawdziwa (*fake news*). Z drugiej strony trochę ponad połowa uczniów liceów (52%) i jedna trzecia szkół podstawowych (33%) sprawdziła prawdziwość informacji ze swojego ulubionego bloga/vloga jeszcze dodatkowo w innym źródle informacji, czyli między 50% a 70% przyjmowała te treści bezkrytycznie. Zbadane zostało też na ile istotne jest dla młodzieży wykształcenie i doświadczenie zawodowe ich ulubionych blogerów/vlogerów (ponad 90% młodzieży regularnie ogląda kanały YouTube, ich twórcy mają więc istotny wpływ na młodzież), przy czym pod uwagę zostały wzięte tylko blogi/vlogi naukowe, dietetyczne lub fitnessowe, więc te, które powinny opierać się na kompetencjach. Wykształcenie okazało się istotne dla 33%-39% uczniów, doświadczenie zawodowe dla około 36%-55% (najwyższe wartości dla tematyki dietetycznej i fitnessowej, najniższa dla naukowej). Widać więc, że stopień krytycznego podejścia jest raczej niewielki.

Z przytoczonych danych widać, że poziom poszczególnych kompetencji uczniów jest zróżnicowany – niektóre są na dobrym poziomie, ale są i wymagające poprawy.

[1241] Podrozdział 3.3.1.
[1242] Zagadnienie z badań własnych KU.1.

Z raportów zastanych, ale także i z badań własnych wynika też rzecz dość oczywista: są one też zróżnicowane ze względu na wiek – im starszy uczeń, tym wyższy poziom kompetencji, zwłaszcza takiej, jak krytyczne myślenie.

Jest jeszcze jeden wątek dotyczący zróżnicowania kompetencji. W badaniach zastanych w wynikach badań ICILS 2013 wystąpił związek kompetencji z charakterystyką indywidualną badanych tj. doświadczeniem komputerowym, aspiracjami edukacyjnymi i statusem społeczno-ekonomicznym rodziny. W analizie wyników ankiet w ramach badań własnych autorki z kolei dość często pojawiało się istotne zróżnicowanie wyników między szkołami niepublicznymi i publicznymi (zwłaszcza w liceach), na korzyść niepublicznych. Przykładem mogą być pytania związane z zagadnieniem krytycznego podejścia do informacji z Sieci (np. wiara w *fake news*, weryfikacja informacji ze swojego ulubionego bloga/vloga w innym źródle)[1243]. Z wywiadów z nauczycielami i pedagogami wynikało, że środowisko rodzinne, światli rodzice, możliwość zderzania informacji z Sieci z innymi autorytetami są czynnikami sprzyjającymi rozwojowi krytycznego myślenia, a z opinii nauczycieli szkół niepublicznych właśnie tak można scharakteryzować środowiska młodzieży uczęszczającej do ich szkół. Przeprowadzone badania to za mało, by wyciągnąć daleko idące wnioski, ale temat ten na pewno warto zgłębić.

Biorąc pod uwagę wszystkie przytoczone argumenty, można stwierdzić, że pomimo powszechności użytkowania mediów cyfrowych, kompetencje medialne uczniów są zróżnicowane, a więc hipoteza 6 została zweryfikowana pozytywnie.

Hipoteza główna: Mediatyzacja życia społecznego przebiegająca na tle meta-procesów: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji, przynosi konkretne efekty dla uczestników procesu edukacyjnego (ucznia i nauczyciela), a także konsekwencje dla przestrzeni edukacyjnej oraz samego procesu edukacyjnego, powodując przeobrażanie się polskich szkół.

Podsumowując hipotezy szczegółowe można stwierdzić, że mediatyzacja życia społecznego przynosi niewątpliwie efekty dla przestrzeni edukacyjnej w trzech wymiarach: środowiska, zmieniającego się głównie poprzez cyfryzację szkoły, społecznego doświadczającego konsekwencji zmieniających się relacji uczestników procesu edukacyjnego oraz emocjonalnego kształtowanego głównie przez atmosferę szkolną. Społeczny

[1243] Zagadnienie z badań własnych KU.1.

i emocjonalny wymiar przestrzeni edukacyjnej łączy się ściśle z efektami mediatyzacji odczuwanymi przez ucznia i nauczyciela – uczestników procesu edukacyjnego. Zmieniają się ich postawy, ale też nawyki i sposoby działania, towarzyszą im różnorakie problemy. Przynosi to pośrednio konsekwencje dla procesu edukacyjnego, zarówno w sferze dydaktycznej, jak i wychowawczej, ale podlega on zmianom również przez świadome wykorzystanie przez nauczycieli mediów w tym procesie.

Zachodzące procesy są widoczne, ale postępują w różnym tempie i stopniu. Wymagają przygotowania dzieci i młodzieży do radzenia sobie z efektami mediatyzacji. W tych warunkach kształtowanie kompetencji medialnych staje się niezbędne, a szkoła jest jednym z głównych środowisk, gdzie powinno to odbywać się. Uczniowie, pomimo powszechnego wykorzystania cyfrowych mediów w życiu codziennym, posiadają zróżnicowany poziom kompetencji medialnych. Nauczyciele są świadomi potrzeby kształtowania ich u uczniów, ale nie czują się do tego wystarczająco przygotowani.

Szkoły jako instytucje mają zróżnicowane podejście do rozwoju kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli. Mają też zróżnicowany stosunek do mediów cyfrowych i w różnym stopniu wykorzystują je w swojej działalności do komunikacji z otoczeniem, społecznością szkolną i do edukacji. Niewątpliwie szkoły znajdują się w procesie zmiany – przeobrażają się.

Na podstawie zgromadzonych danych i wykazanych hipotez szczegółowych można uznać, że hipoteza główna postawiona w pracy została udowodniona.

Zadania stojące przed polską edukacją

Efekty mediatyzacji życia społecznego, jak zostało udowodnione, niosą konsekwencje dla szkoły i jej społeczności, są wyzwaniem nie tylko dla osób zaangażowanych w polską edukację, ale całego społeczeństwa. Dotyczą przecież sfery, która jest kluczowa dla przyszłości wszystkich obywateli. Spośród przedstawionych w niniejszej pracy efektów mediatyzacji, jest kilka które wydają się szczególnie ważne oraz wymagające namysłu i działania.

Kształt edukacji przyszłości

Zastanawiając się nad kształtem edukacji przyszłości, warto wrócić myślami do pierwszego rozdziału niniejszej pracy przedstawiającego obraz rynku i funkcjonujących na nim organizacji, odczuwających konsekwencje procesu mediatyzacji, globalizacji,

komercjalizacji i indywidualizacji. Sukces rynkowy firm, niezależnie od branży i profilu, opiera się na czterech czynnikach[1244], a każdy z nich pociąga za sobą pewne pożądane u pracowników cechy. Umiejętność identyfikacji szans rynkowych wymaga pracowników krytycznie myślących, potrafiących analizować dane, z szeroką interdyscyplinarną wiedzą. By móc tworzyć unikalny koncept biznesowy firmy potrzebują kreatywnych, nieszablonowo myślących ludzi. Wdrażanie tego konceptu w życie, czasem innowacyjnego i zwykle w szybkim tempie, wymaga sprawności organizacyjnej, a więc pracowników elastycznych, umiejących szybko adaptować się do nowych potrzeb, uczyć się nowych rzeczy i oduczać już niepotrzebnych, sprawnie organizować się i współpracować zespołowo. To wymaga kultury organizacyjnej sprzyjającej rodzeniu się innowacji oraz silnego przywództwa. Kluczowa jest rola lidera, ale potrzebni są pracownicy odważni w eksperymentowaniu, umiejący uczyć się na porażkach.

Kiedy te pożądane cechy pracowników zestawimy z negatywnymi efektami mediatyzacji, jasno widać, że są ich lustrzanym odbiciem (rysunek 23). Młodzież na problemy z krytycznym myśleniem, efektywnym uczeniem się, niskie kompetencje społeczne, słabą odporność psychiczną i problemy ze zdrowiem psychicznym, obawia się eksperymentowania i ponoszenia porażek.

Rysunek 23. Pożądane cechy pracowników a słabe strony uczniów

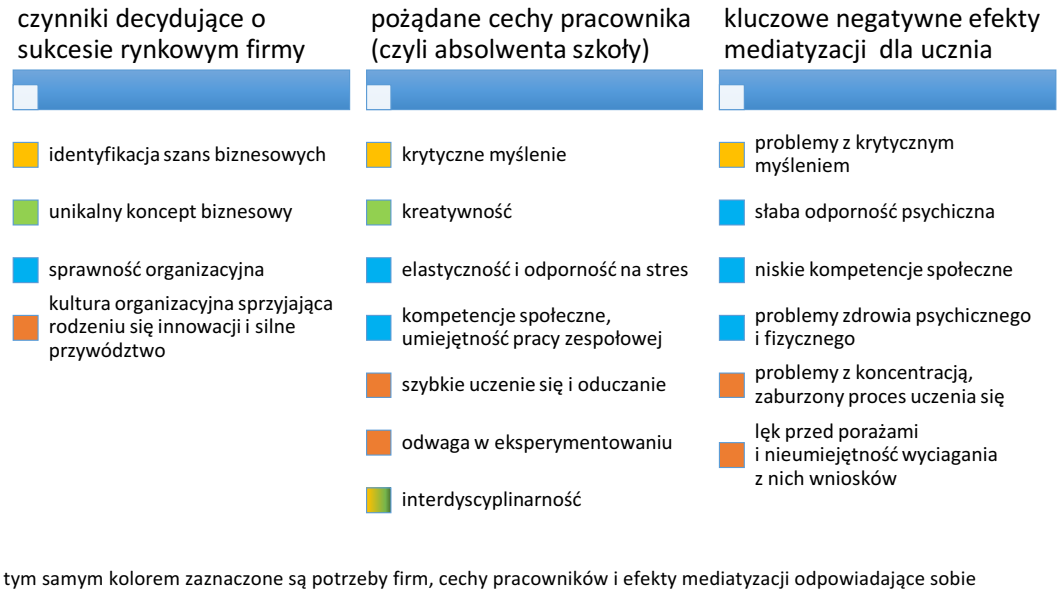

Źródło: Opracowanie własne. Czynniki sukcesu rynkowego na podstawie: R. Kozielski, *Biznes nowych możliwości. Czterolistna koniczyna – nowy paradygmat biznesu,* Wydawnictwo Nieoczywiste, Piaseczno 2017s. 180-181.

[1244] R. Kozielski, *Biznes nowych ...,* dz. cyt., s. 180-181.

W zmiennej, zaburzanej rzeczywistości, przyszłość jest nieprzewidywalna, pewne są jedynie zmiany. Młodzi ludzie muszą mieć wykształcony system wartości, będący kompasem w świecie nadmiaru wyboru, umieć samodzielnie myśleć i krytycznie oceniać otaczającą rzeczywistość, by być świadomym człowiekiem, posiadać odporność psychiczną, poczucie wartości własnej i odporność na presję kultury sukcesu i bycia coraz lepszym, by umieć radzić sobie ze zmiennością świata i zachować równowagę w życiu. Opuszczając mury szkoły powinni mieć ciekawość świata, głód własnego rozwoju i potrafić uczyć się.

Pozostaje oczywiście otwarte pytanie o twardą wiedzę i ustalenie granicy, na ile powinna być w szkole przekazywana. Na pewno jest potrzebna, rozwijanie miękkich umiejętności i wyszukiwania informacji w Sieci nie wystarczy. Wiedza jest przecież podstawą kultury osobistej i wykształcenia, nie da się bez niej rozwijać umiejętności analizy, syntezy czy rozwiązywać problemów. Ten temat powinien stać się jednym z kluczowych zagadnień w debacie na temat przyszłości edukacji.

Powszechna i ustawiczna edukacja medialna

M. McLuhan wiele lat temu napisał, że zmiany wywoływane przez nowe media są na tyle rewolucyjne, że życie i szczęście człowieka zależy od zrozumienia ich – „Jeśli pojmiemy te rewolucyjne transformacje wywołane nowymi mediami, to będziemy mogli je antycypować i kontrolować; jeśli jednak nadal będziemy trwać w podświadomym transie, to pozostaniemy niewolnikami."[1245] Współcześnie to stwierdzenie nabiera jeszcze głębszego sensu. Uświadamianie jest kluczowe, to początek wszelkiego działania, a w tej sferze dzieje się stosunkowo niewiele. Temat ten słabo wybrzmiewa w debacie publicznej, w realiach szkoły jest traktowany akcyjnie. Słabo wypada też w porównaniu z innymi kampaniami społecznymi, o których słyszy się w mediach. Może zresztą trudno się temu dziwić, byłoby swoistym paradoksem, albo objawem niespotykanej odpowiedzialności, gdyby media prowadziły akcję uświadamiającą co do własnego wpływu. W tej walce potrzebni są więc inni sprzymierzeńcy. Szkoła z pewnością jest takim miejscem, pozostawiona jednak z tym tematem sama, niewiele będzie w stanie zrobić ponad to, co robi obecnie.

[1245] M. McLuhan, *Wybór tekstów*, dz. cyt., s. 336-337.

Uświadamianie to jednak pierwszy etap, drugim jest edukacja, a więc kształtowanie kompetencji pozwalających radzić sobie z negatywnymi efektami mediatyzacji i wykorzystywać niesione przez nią szanse, inaczej mówiąc edukacja medialna. Dotyczy ona całego społeczeństwa, bo chociaż w niniejszej pracy mowa jest o edukacji i szkole, to przecież skutki mediatyzacji odczuwa każdy człowiek. Poza tym, edukacja dzieci i młodzieży nie odbywa się tylko w murach szkolnych, mają w niej udział dorośli w innych sytuacjach pozaszkolnych.

Edukacja medialna powinna więc stać się projektem kształcenia ustawicznego wszystkich grup wiekowych społeczeństwa. W zakresie edukacji formalnej potrzebne jest systemowe podejście i spójne zaprojektowanie jej na poziomie obu ministerstw – MEN i MNiSW. Obok tego należałoby wykorzystać dorobek organizacji pozarządowych i innych instytucji zajmujących się edukacją medialną i zapewnić transfer najlepszych rozwiązań do polskich szkół.

System edukacji medialnej powinien zawierać uregulowania prawne, określone cele i plan działania, odpowiednio przygotowaną kadrę cyklicznie doskonalącą swoje kompetencje oraz zabezpieczone środki na realizację działań. To oczywiście projekt wymagający namysłu i opracowania szczegółów w gronie ekspertów i nie jest tematem niniejszej pracy. Niemniej jednak autorka bazując na wnioskach z analiz i badań prowadzonych w szkołach pozwala sobie przedstawić pewne propozycje jako głos w dyskusji nad kształtem systemu.

Kluczowe dla Systemu edukacji medialnej elementy zostały przedstawione w tabeli 28 (nie jest to komplet rozwiązań, a jedynie elementy propozycji bazujące na zebranych przez autorkę doświadczeniach).

Kluczowymi składowymi proponowanego rozwiązania byłyby:

- zindywidualizowany, specjalnie opracowany pod potrzeby szkoły program kształtowania kompetencji medialnych uczniów oraz nauczycieli, bazujący na diagnozie (realizowanej cyklicznie w ustalonym trybie, w oparciu o dostarczone szkole narzędzia), koordynowany przez szkolnego pedagoga medialnego;
- program podnoszenia kompetencji medialnych uczniów w ramach: obowiązkowego przedmiotu prowadzonego przez pedagoga medialnego, innych przedmiotów prowadzonych przez nauczycieli, oraz w ramach dodatkowych projektów, akcji, konkursów itp., koordynowanych przez szkolnego pedagoga medialnego;
- wykwalifikowana kadra cyklicznie dokształcająca się (studia z zakresu pedagogiki medialnej, cykliczne szkolenia);

– system doradztwa metodycznego dla nauczycieli w zakresie m. in. wykorzystania cyfrowych mediów w procesie dydaktycznym.

Tabela 28. Elementy Systemu edukacji medialnej – propozycje rozwiązań

poziom	uregulowania prawno-formalne	kadra / jednostki w ramach Systemu edukacji medialnej	przygotowanie zawodowe kadry Systemu eduakcji medialnej	zadania kadry / jednostki
Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN)	- rozporządzenie wdrażające System edukacji medialnej - rozporządzenie określające system kształcenia kadr Systemu edukacji medialnej (osoby podlegające kształceniu, czas, tryb kształcenia oraz źródła finansowania) - podstawa programowa uwzględniająca obowiązkowy przedmiot Edukacja medialna oraz odpowiednie, uspójnione zapisy w podstawach innych przedmiotów dotyczące kształtowania kompetencji medialnych	międzyresortowa jednostka scalająca działania MEN i MNiSW w zakresie edukacji medialnej		- koordynacja tematów edukacji medianej na styku z MNiSW - koordynacja tematów edukacji medialnej na styku z MEN i KO - koordynacja działań Regionalnych konsultantów medialnych - współpraca z uczelniami w obszarze badań dotyczących mediów i edukacji - zapewnienie szkołom dostępu do najnowszych badań krajowych i zagranicznych z obszaru mediów - współpraca z uczelniami kształcącymi w zakresie pedagogiki medialnej - współpraca z organizacjami pozarządowymi i innymi instytucjami zajmującymi się tematyką edukacji medialnej - transfer do szkół wiedzy i najlepszych polskich i zagranicznych praktyk w zakresie edukacji medialnej
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW)	- rozporządzenie określające założenia kształcenia na studiach przygotowujących do zawodu kadry Systemu edukacji medialnej (I i II stopień oraz studia podyplomowe)			
Kuratorium Oświaty (KO)		Regionalny konsultant medialny	- wysokie kwalifikacje (zakres do ustalenia w rozporządzeniu MEN) - cykliczne podnoszenie kompetencji	- doradztwo dla Szkolnych pedagogów medialnych - wsparcie metodyczne dla nauczycieli - okresowe szkolenia nauczycieli - konsultacje dla uczelni kształcących w obszarze pedagogiki medialnej
szkoły	cykliczne: - diagnoza kompetencji medialnych uczniów - diagnoza kompetencji medialnych nauczycieli - Szkolny program rozwoju kompetencji medialnych uczniów - Szkolny program rozwoju kompetencji medialnych nauczycieli	Szkolny pedagog medialny	- przygotowanie zawodowe w zakresie pedagogiki medilanej (system do opracowania np. w różnych opcjach: ukończone studia Pedagogika medialna lub kierunek Pedagogika + studia podyplomowe kwalifikacyjne Pedagogika medialna) - cyklicznie odnawiane szkolenia przedłużające uprawnienia do pełnienia funkcji pedagoga medialnego (co 3 lata; kieruje dyrektor; finansuje szkoła)	- diagnoza kompetencji medialnych uczniów - diagnoza kompetencji medialnych nauczycieli - opracowanie i koordynacja wdrażania Szkolnego programu rozwoju kompetencji medialnych uczniów - prowadzenie przedmiotu Edukacja medialna - koordynacja wszystkich działań szkolnych z zakresu edukacji medialnej (koła, projekty, konkursy itp.) w ramach Szkolnego programu rozwoju komptencji medialnych uczniów - szkolenia nauczycieli przedmiotowych - doradztwo dla nauczycieli
		nauczyciele poszczególnych przedmiotów	- szkolenia w ramach Szkolnego programu rozwoju kompetencji medialnych nauczycieli	- uwzględnianie w nauczanych przez siebie przedmiotach tematów dotyczących rozwoju kompetencji medialnych - wykorzystywanie TIK w prowadzonych zajęciach
uczelnie	- program studiów na kierunku Pedagogika medialna I i II stopnia - program studiów kwalifikacyjnych podyplomowych Pedagogika medialna - program dodatkowego modułu dotyczącego tematyki medialnej uzupełniającego program studiów na wszystkich kierunkach przygotowujących nauczycieli do zawodu			- prowadzenie studiów na kierunku Pedagogika medialna (I i II stopień) - prowadzenie studiów podyplomowych Pedagogika medialna na podbudowie kierunku Pedagogika lub Psychologia - uzupełnienie kierunków przygotowujących nauczycieli do zawodu o moduł dotyczący tematyki medialnej

Źródło: Opracowanie własne.

Z uwagi na fakt, że wdrożenie tego projektu wymagałoby dłuższych przygotowań, w pierwszej fazie mógłby zostać zrealizowany pilotaż obejmujący diagnozę medialną uczniów na odpowiednio dobranej grupie reprezentatywnej i wypracowanie narzędzi badawczych, które potem byłyby przekazane szkołom. Na bazie pilotażu opracowane byłyby pierwsze szkolne programy rozwoju kompetencji i przygotowane programy szkoleń nauczycieli. Mogłyby one służyć w kolejnych latach, pod warunkiem regularnej aktualizacji (np. w cyklu 3-letnim).

Wsparcie pedagogiczno-psychologiczne

W przedstawionych efektach mediatyzacji w sposób szczególnie dojmujący wybrzmiewają tematy związane z kondycją młodych ludzi – ich słabą odpornością psychiczną, problemami z akceptacją porażek, słabym radzeniem sobie z problemami, niskim poczuciem wartości, poszukiwaniem akceptacji i docenienia, problemami z zaufaniem innym i w pewnym sensie samotnością. Wsłuchując się w słowa nauczycieli i pedagogów w trakcie wywiadów, zestawiając ze sobą poczynione obserwacje i układając je w związki przyczynowo-skutkowe trudno nie dojść do wniosku, że za tymi problemami stoją rodzice, a szerzej dorośli. Sami doświadczając efektów życia w zmediatyzowanym świecie, ulegają presji mediów przyjmując za własną kulturę sukcesu i osiągnięć i przenoszą ją na dzieci, chcąc w dobrej wierze i z troską przygotować je do takiego życia. W ciągłej pogoni za dobrami materialnymi i samorozwojem, gubią wartość bycia z dzieckiem, w rodzinie albo po prostu razem. W pośpiechu i nadopiekuńczości wyręczają dzieci, decydują za nie, nie pozwalają samodzielnie rozwiązywać problemów, dając im w pakiecie przekaz „sam tego nie potrafisz zrobić". Zbyt zajęci, żeby rozwiązywać problemy dziecka, chętnie przyjmują pomoc specjalistów i wyręczają się nimi. Nie uświadamiają sobie, że pełni miłości i troski rodzicielskiej wyposażają dzieci w kapitał na całe życie, tyle, że nie taki, jaki będzie im naprawdę potrzebny.

Zmiana podejścia rodziców do wychowania dzieci i wzmocnienie kondycji rodziny jest jednym z najważniejszych wyzwań. To rodzina jest pierwszym i najważniejszym miejscem kształtowania tożsamości dziecka, jego systemu wartości, odporności psychicznej – wszystkiego, co kluczowe dla dobrego życia w permanentnie zmieniającej się rzeczywistości. Rodzina jest partnerem szkoły w podejmowanych przez nią działaniach, ale nie może być przez szkołę zastąpiona. Mówiąc więc o wyzwaniach dla edukacji, nie można pominąć rodziny. Powstaje więc pytanie, w jaki sposób zorganizować system wsparcia dla dzieci i młodzieży oraz rodziny.

Z drugiej strony ta praca z rodziną, choć konieczna, nie jest na ten moment wystarczająca. Skala problemów psychicznych dzieci i młodzieży czas wzrasta i wymaga szybkich i skutecznych działań. Potrzeby są ogromne, specjalistów brakuje i trudno spodziewać się, że znajdą się w krótkim czasie. Rozwiązaniem, które wydaje się, że mogłoby pomóc jest zwiększenie w szkołach liczebności kadry pedagogiczno-psychologicznej, pracującej z uczniami i rodzicami. Profilaktyka i pomoc dzieciom i młodzieży na wcześniejszym etapie pozwoliłaby powstrzymać eskalację problemów. Takie rozwiązanie sprawdza się. W szkołach odwiedzanych przy okazji realizacji badań własnych były takie, które miały silną obsadę specjalistów w tym zakresie, zarówno pedagogów, jak i psychologów, ściśle współpracujących z wychowawcami. W tych szkołach w trakcie wywiadów stosunkowo mało było mowy o problemach emocjonalnych i psychicznych dzieci i młodzieży.

Redefinicja roli cyfrowych mediów w edukacji

M. McLuhan pisał wiele lat temu o telewizji: „Obecnie potrzebne jest dokładne i pilne przeprogramowanie edukacji, najpierw trzeba zrozumieć nowe wyzwania, a dopiero później można im sprostać. Wstawienie telewizora do obecnych klas lekcyjnych, z ich archaicznymi wartościami i metodami, niczego nie zmieni; to byłoby niczym oglądanie filmów w telewizji – rezultatem byłaby hybryda, nie odpowiadająca żadnemu z tych systemów. Musimy zapytać, co może zrobić telewizja dla nauczania języka angielskiego, fizyki czy jakiegokolwiek innego przedmiotu, a czego nie może zaoferować obecna klasa lekcyjna”[1246]. To pytanie pozostaje aktualne i teraz w stosunku do nowych mediów. Pora zastanowić się, jaka może być ich wartość dodana do procesu edukacji. Bowiem mimo upływu lat od wprowadzenia do szkół masowo nowych technologii, nadal pozostają one w procesie dydaktycznym w przeważającej mierze jedynie uatrakcyjnieniem zajęć lekcyjnych. Głównym problemem wydaje się być brak wyobraźni nauczycieli, a więc pośrednio brak kompetencji pozwalających znaleźć dla nowych technologii miejsce w procesie dydaktycznym, którego nic innego nie jest w stanie zapełnić i gdzie przyczynią się do jego zwiększenia efektywności. W szkołach problemem jest techniczne postrzeganie cyfrowych mediów, tymczasem praca powinna odbyć się na poziomie metodycznym. Celem jest skuteczna edukacja młodych ludzi, a więc do tego celu powinny zostać dobrane metody i narzędzia. Jeśli najskuteczniejsze będą nowe

[1246] M. McLuhan, *Wybór tekstów*, dz. cyt., s. 357.

technologie, to należy je wprowadzić, jeśli najlepszy będzie człowiek, nie należy go nimi zastępować.

Autonomia i krytyczne podejście

Na tle obecnej w debacie publicznej ogólnej krytyki szkoły i nauczycieli, wywiady z nauczycielami i pedagogami w szkołach były ożywczym powiewem, jakby wbrew wszystkiemu. Skala problemów szkoły, tych niesionych przez media cyfrowe i inne czynniki, była przytłaczająca, ale optymizmem napawali nauczyciele i pedagodzy, w przeważającej mierze mądrzy, refleksyjni, zatroskani i chcący coś zmienić. W zasadzie zebranie ich obserwacji i wiedzy pozwoliłoby na diagnozę problemów szkoły i stworzenie programu naprawczego. Tyle tylko, że nikt ich o to nie pyta. Ograniczeni przepisami, z minimalnym marginesem swobody w działaniu, przeciążeni biurokratyczną pracą, starają się sprostać wymogom narzucanym z góry, których często nie rozumieją i nie akceptują. Mają kształcić pod potrzeby rynku pracy kreatywne pokolenie młodych ludzi, a sami tej kreatywności nie mają szansy pokazać. Nieprzygotowani przez aktualny system kształcenia do wychowania i edukacji zmieniającego się młodego pokolenia i budowania relacji z nowym pokoleniem rodziców, pozostają z tymi problemami sami. Odblokowanie swobody działania nauczycieli, zapewnienie większej możliwości decydowania czego i jak uczyć oraz odbiurokratyzowanie ich pracy jest jednym z kluczowych wyzwań. Oczywiście pozostawienie autonomii zawsze niesie z sobą ryzyko, więc konieczna jest selekcja w dostępie do zawodu i dobre przygotowanie do niego. Studia nauczycielskie powinny stać się prestiżowe, trudno dostępne, o wysokiej jakości kształcenia. Nauczycielom, którzy je ukończą, z zaufaniem będzie można wtedy dać swobodę w edukacji dzieci.

Za zwiększeniem autonomii nauczycieli powinna iść w parze swoboda myślenia i wyrażania poglądów w szkole. Szkoła powinna stać się miejscem uczenia krytycznego podejścia do otaczającego świata. Bowiem jednym z najbardziej dotkliwych i niebezpiecznych efektów mediatyzacji dla młodego człowieka jest medialna rzeczywistość, przesycona presją kultury sukcesu i osiągnięć, konsumpcjonizmu, wypełniana odpowiednio spreparowanymi i łatwo przyswajalnymi informacjami, których nawet nie trzeba już wyszukiwać samodzielnie. M. McLuhan pisał, że „wszystkie media istnieją po to, by wprowadzić do naszego życia sztuczną percepcję i przypadkowe wartości”[1247].

[1247] M. McLuhan, *Zrozumieć media ...,* dz. cyt., s. 265.

Powstrzymać to może tylko krytyczne myślenie, kwestionowanie tej rzeczywistości, uświadamianie zniewolenia przez media. Szkoła właśnie tego powinna uczyć, pozwalać uczniom stawiać pytania, podważać zastany stan, samodzielnie szukać rozwiązań, przekraczać swoje ograniczenia, a nauczyciel powinien być ich towarzyszem i krytykiem w tej drodze. Ta medialna rzeczywistość jest polem do działania dla pedagogiki krytycznej, której celem jest kształtowanie jednostek świadomych wyborów, autonomicznych w decyzjach i dostrzegających wszystkie systemy zniewolenia[1248]. Powinna stać się ona podstawą kształcenia w szkole, by z jej murów wychodzili świadomi i samodzielni w myśleniu młodzi ludzie, którzy w przyszłości będą mogli zmieniać świat.

Kończąc rozważania w niniejszej pracy trzeba zaznaczyć, że podjęty w niej problem wpływu procesu mediatyzacji na edukację na pewno nie został wyczerpany. Wiele z poruszonych problemów dla dokonania głębszej diagnozy wymaga szeroko zakrojonych badań zespołowych i zaangażowania specjalistów z różnych obszarów nauki. Na pewno warte są podjęcia, dotyczą bowiem edukacji, a więc sfery kluczowej dla przyszłości całego społeczeństwa. W dalszych dociekaniach badawczych, w opinii autorki pracy, istotne byłoby uwzględnienie dwóch tematów. Pierwszy to doświadczane przez młodzież problemy sfery psychicznej, zwłaszcza związane ze słabą odpornością psychiczną, których rozwiązanie jest istotne dla jakości życia młodych ludzi. Drugi do kompleksowa diagnoza kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli, która wydaje się niezbędna jako pierwszy krok w stronę systemowej zmiany związanej z realizacją edukacji medialnej w polskich szkołach.

[1248] A. Rozmus, *Edukacja akademicka ...,* dz. cyt., s. 22, 28, 31.

Bibliografia

Źródła

Akty prawne

1. *Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji*, Dz. U. 2019, poz. 361, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20190000361/U/D20190361Lj.pdf, 3.06.2019
2. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*, Dz. U. 2018 poz. 467, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180000467/O/D20180467.pdf, 18.05.2019
3. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej,* Dz. U. 2017 poz. 356, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000356/O/D20170356.pdf, 14.04.2019
4. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 17 czerwca 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2016 poz. 895, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000895/O/D20160895.pdf, 14.04.2019
5. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2014 poz. 803, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20140000803/O/D20140803.pdf, 14.04.2019
6. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 2012 r. w sprawie standardów kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela,* Dz. U. 2012 poz. 131, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000131/O/D20120131.pdf, 16.04.2019
7. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2012 poz. 977, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000977/O/D20120977.pdf, 18.05.2019
8. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz.U. 2009 nr 4 poz. 17,

http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20090040017/O/D20090017.pdf, 14.04.2019
9. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2007 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2007 nr 157 poz. 1100, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20071571100/O/D20071100.pdf, 14.04.2019
10. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 listopada 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2006 nr 228 poz. 1669, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20062281669/O/D20061669.pdf, 14.04.2019
11. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 13 stycznia 2005 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2005 nr 19 poz. 165, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050190165/O/D20050165.pdf, 14.04.2019
12. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 6 listopada 2003 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, Dz. U. 2003 nr 210 poz. 2040 i 2041, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20032102041/O/D20032041.pdf, 14.04.2019
13. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 lutego 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół,* Dz. U. nr 51, poz. 458, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20020510458/O/D20020458.pdf, 14.04.2019
14. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół oraz kształcenia w profilach w liceach profilowanych,* Dz. U. 2001 nr 61 poz. 625, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010610625/O/D20010625.pdf, 14.04.2019
15. *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 1999 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego,* Dz. U. 1999 nr 14 poz. 129, http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19990140129/O/D19990129_01.pdf, 14.04.2019
16. *Communication from the Commission. Making a European Area Of Lifelong a Reality,* Brussels, 21.11.01, http://viaa.gov.lv/files/free/48/748/pol_10_com_en.pdf, 19.05.2019

Dokumenty Kościoła katolickiego

1. Papież Benedykt XVI, *Portale społecznościowe: bramy prawdy i wiary; nowe przestrzenie dla ewangelizacji. Orędzie Papieża Benedykta XVI na 47. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, https://www.paulus.org.pl/220,47-sdssp-benedykt-xvi-2013, 12.05.2019
2. Papież Franciszek, «Wszyscy tworzymy jedno» (Ef 4, 25). Od wirtualnych wspólnot społecznościowych do wspólnot ludzkich. Orędzie na 53. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu, https://www.paulus.org.pl/214,53-swiatowy-dzien-srodkow-spolecznego-przekazu-franciszek-2019, 12.05.2019
3. Papież Jan Paweł II, *Szybki rozwój. List apostolski Jana Pawła II do odpowiedzialnych za środki społecznego przekazu*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/szybkir_24022005.html, 11.05.2019

Raporty z badań

1. Bakuła J., *Platformy e-commerce*, [w]: *Raport strategiczny. Internet 2017/18*, IAB Polska, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019
2. Baran M., Cichocka E., Maranowski P., Pander W., *Cybernauci – diagnoza wiedzy, umiejętności i kompetencji dzieci i młodzieży, rodziców i opiekunów oraz nauczycieli w zakresie bezpiecznego korzystania z internetu. Raport podsumowujący badanie ex-ante*, Warszawa 2016, https://cybernauci.edu.pl/wp-content/uploads/2016/06/Cybernauci-diagnoza-wiedzy-umiej%C4%99tno%C5%9Bci-i-kompetencji.-Raport.pdf, 28.04.2019
3. Białek A., Fila J., Penszko P., Rybińska A., Sijko K., Zielonka P., *Ewaluacja ex-post rządowego programu rozwijania kompetencji uczniów i nauczycieli w zakresie stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych – „Cyfrowa szkoła"*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, http://eduentuzjasci.pl/publikacje-ee-lista/raporty/140-publikacje.html?start=55, 2.05.2019
4. Biedrzycki K., Jasiewicz J., Kaczan R., Piechociński T., Rycielska L., Rycielski P., Sijko K., Sysło M., *Kompetencje komputerowe i informacyjne młodzieży w Polsce. Raport z międzynarodowego badania kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS 2013*, Warszawa 2014, http://eduentuzjasci.pl/publikacje-ee-lista/raporty/206-raport-z-badania/kompetencje-komputerowe-i-informacyjne-mlodziezy-w-polsce/1135-kompetencje-komputerowe-i-informacyjne-mlodziezy-w-polsce-raport-icils.html, 4.05.2019
5. Bogdan W., Boniecki D., Krok W., Namysł W., Stefański J., *Cyfrowi Polacy – konsumenci w czasach e-rewolucji*, Digital / McKinsey, 2016 http://mckinsey.pl/wp-content/uploads/2016/09/Raport-Cyfrowi-Polacy.pdf, 28.04.2019
6. Budzisz W. i in., *Katalog kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych 2014*, Fundacja Nowoczesna Polska, (brak miejsca i roku wydania), http://edukacjamedialna.edu.pl/media/chunks/attachment/Katalog_kompetencji_medialnych_2014.pdf, 15.04.2019
7. Bąk A., Sitek P., *Spokojnie to tylko rewolucja*, [w]: *Raport strategiczny. Internet 2017/18*, IAB Polska, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019
8. *Cyfryzacja szkół. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/025/, 13.04.2019
9. *Cyfryzacja szkół – podsumowanie działań Ministerstwa Cyfryzacji i Ministerstwa Edukacji Narodowej*, https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/cyfryzacja-szkol-podsumowanie-dzialan-ministerstwa-cyfryzacji-i-ministerstwa-edukacji-narodowej, 11.04.2019
10. Dąbrowski G., *Dostęp do internetu – perspektywy w latach*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019
11. Dębski M., *Nałogowe korzystanie z telefonów komórkowych. Szczegółowa charakterystyka zjawiska fonoholizmu w Polsce. Raport z badań*, Gdynia 2016, https://www.researchgate.net/profile/Maciej_Debski/publication/311587730_Nalogowe_korzystanie_z_telefonow_komorkowych_Szczegolowa_charakterystyka_zjawiska_fonoholizmu_w_Polsce/links/584f9de708aecb6bd8d1a838/Nalogowe-korzystanie-z-telefonow-komorkowych-Szczegolowa-charakterystyka-zjawiska-fonoholizmu-w-Polsce.pdf?origin=publication_detail, 23.05.218
12. Dobrołęcki P., *Polski rynek książki 2015*, Biblioteka Analiz Sp. z o. o. © Instytut Książki, https://instytutksiazki.pl/rynek-ksiazki,7,raporty,18,polski-rynek-ksiazki-2015,16.html, 3.05.2019
13. *E-Commerce w Polsce. Gemius dla e-Commerce Polska*, Geminius, Izba Gospodarki Elektronicznej, 2017, https://www.gemius.pl/wszystkie-artykuly-aktualnosci/najnowsze-dane-o-polskim-e-commerce-juz-dostepne.html, 28.05.2019

14. Feder B. J., *Raport Badanie przedsiębiorczości wśród młodzieży. Wyniki ogólnopolskie*, Grodzisk Mazowiecki 2017, https://wiedza3g.pl/files/rozne/40_RAPORT_ZBIORCZY_final_v2_WEB.pdf, 28.04.2019
15. Federowicz M., Haman J., Herczyński J., Hernik K., Krawczyk-Radwan M., Malinowska K., Pawłowski M., Strawiński W., Walczak D., Wichrowski A.,, *Czas pracy i warunki pracy w relacjach nauczycieli. Raport tematyczny z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, http://eduentuzjasci.pl/images/stories/publikacje/ibe-raport-czas-i-warunki-pracy-nauczycieli.pdf, 23.05.2018
16. Feliksiak M., *Zainteresowania i aktywności*, [w]: *Młodzież 2016, raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa 2016, https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/mlodziez-2016_raport-z-badania.pdf, 20.05.2019
17. *Generacja Z od A do Z. Rola nowych technologii w nauce i rozwoju dzieci w wieku 6-12 lat. Raport analityczny przygotowany dla Squla.pl,* (brak miejsca wydania i roku), https://kometa.edu.pl/uploads/publication/127/5289_AAA_7.pdf?v2.8, 28.04.2019
18. Głowacki A., *Patriotyzm, nacjonalizm i stosunek do obcych* , [w]: *Młodzież 2016, raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa 2016, https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/mlodziez-2016_raport-z-badania.pdf, 20.05.2019
19. Grynienko K., Hofman-Kozłowska D., Kuczyńska A., Srokowski Ł., *Innowacyjne zastosowania rozwiązań i narzędzi cyfrowych w kształceniu na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym w województwie małopolskim. Raport z badań*, Stowarzyszenie „Miasta w Internecie", 2013; https://kometa.edu.pl/uploads/publication/342/42ff_A_Innowacyjne%20zastosowania%20narz%C4%99dzi_1(1).pdf?v2.8, 28.04.2019
20. Gumiński M., Huet M., Jacykowska M., Juszczak K., Kamińska M., Kwiatkowska M., Orczykowska M., *Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2013-2017*, http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/, 13.10.2018
21. Hernik K., Solon-Lipiński M., Stasiowski J., Sijko K., Jabłkowski S. G., Walczak A., *Raport z badania otoczenia instytucjonalnego przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjów*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012, https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/wspolpraca-szkol-z-podmiotami-zewnetrznymi-raport-z-badania-otoczenia-instytucjonalnego-przedszkoli-szkol-podstawowych-i-gimnazjow/attachment/2356, 28.04.2019
22. *Internetowa kultura obrażania? 2016/17*, IAB Polska, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2017/05/InternetowaKulturaObrazania_2016_2017_raport_20170511.pdf, 4.05.2019
23. Jakubowski M., Konarzewski K., Muszyński M., Smulczyk M., Walicki P., *Szkolne talenty Europy u progu zmian. Polscy uczniowie w najnowszych badaniach międzynarodowych. Raport Fundacji Evidence Institute i Związku Nauczycielstwa Polskiego*, www.evidenceinstitute.pl, 2017, http://znp.edu.pl/assets/uploads/2018/01/Szkolne-talenty-Europy-u-progu-zmian-raport-EI-ZNP-2017.pdf, 28.04.2019
24. Kalka J., *Szkolne relacje*, [w]: *Młodzież 2016, raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa 2016, https://www.ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/mlodziez-2016_raport-z-badania.pdf, 20.05.2019
25. Konarzewski K., Bulkowski, *PIRLS 2016. Wyniki międzynarodowego badania osiągnieć czwartoklasistów w czytaniu*, Warszawa 2017, http://www.ibe.edu.pl/images/download/Raport-PIRLS-2016.pdf, 14.04.2019
26. Koryś I., Michalak D., Zasacka Z., Chymkowski R., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2018, https://www.bn.org.pl/download/document/1529572435.pdf, 28.04.2019
27. Lipiec I., *Diagnoza poziomu kompetencji młodzieży i zapotrzebowania pracodawców. Raport z badania*, Lublin 2015, http://www.eds-fundacja.pl/projekty/kompetentni/materialy/country_report_poland-pl.pdf, 12.04.2019

28. *Mobile Polska*, IAB Polska, 2018, https://iab.org.pl/wpcontent/uploads/2018/10/IABPolska_Raport_Mobile_201810.pdf, 28.04.2019
29. *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2017/18 – tablice w formacie XLSX*, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/oswiata-i-wychowanie-w-roku-szkolnym-20172018,1,13.html, 11.04.2019
30. Pachocki M., *Mobilni nauczyciele zmieniają swoje szkoły. Raport krajowy z badania wpływu projektów mobilności Erasmus+ dla szkolnej kadry edukacyjnej*, FRSE, Warszawa 2016, http://czytelnia.frse.org.pl/media/raport_nauczyciele_FINAL.pdf, 28.04.2019
31. Pichola I., Stobiński P., Zarudzki P., Maciaszek I., Celmer M., *Trendy HR 2018. Czas odpowiedzialnych firm. Analiza polskich wyników badania Human Capital Trends 2018*, Deloitte, (brak miejsca wydania) 2018, https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/human-capital/articles/raport-trendy-hr-2018.html, 14.06.2018
32. Plebańska M., Sieńczewska M., Szyller A., *Polska szkoła w dobie cyfryzacji. Diagnoza 2017. Podsumowanie wyników badania zespołu badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i PCG Edukacja*, Warszawa 2017, http://www.nck.pl/uplad/attachments/319726/RAPORT%20CYFRYZCJA%20SZK%C3%93%C5%81%202017.pdf, 23.05.2018
33. *Prywatność w sieci 2016/17*, IAB Polska, https://www.iab.org.pl/wpcontent/uploads/2017/03/IAB_Polska_Prywatnosc_w_sieci_2016_2017_raport.pdf, 30.05.2019
34. *Przeciwdziałanie e-uzależnieniu dzieci i młodzieży. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2016, https://www.nik.gov.pl/plik/id,12563,vp,14960.pdf, 18.04.2019
35. *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym dzieci i młodzieży*. *Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,kno~p_16_026_20161122133704147982 1824~01,typ,kk.pdf, 23.05.2018
36. Przewłocka J., *Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badania*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, https://www.ibe.edu.pl/pl/aktualnosci/525-przemoc-w-polskiej-szkole, 3.05.2019
37. *Przyszłość edukacji online. Wykorzystanie nowych technologii przez uczniów, rodziców i nauczycieli*, Brainly, (brak miejsca wydania) 2017, https://drive.google.com/file/d/0B0VXZ_FIG6WfQUczMFg0TkhkbHc/view, 3.05.2019
38. *Realizacja zadań Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego. Informacja o wynikach kontroli*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/16/055/, 8.05.2019
39. *Rewolucja AI. Jak sztuczna inteligencja zmieni biznes w Polsce, McKinsey & Company*, Forbes Polska, 2017, http://mckinsey.pl/wp-content/uploads/2017/09/Rewolucja-AI_McKinsey_Forbes_PL.pdf, 28.04.2019
40. Siuda P., Stunża G. D., *Dzieci Sieci. Kompetencje komunikacyjne najmłodszych. Raport z badań*, Gdańsk 2012, http://dziecisieci.ikm.gda.pl/images/Dzieci_sieci.pdf, 15.04.2019
41. Siuda P. i in., *Dzieci Sieci 2.0. Kompetencje komunikacyjne młodych*, Gdańsk 2013, https://core.ac.uk/download/pdf/71543047.pdf, 15.04.2019
42. Schwartz J., Collins L., Stockton H., Wagner D., Walsh B., *Zmiana zasad w erze cyfryzacji. Trendy HT 2017*, Deloitte, (brak miejsca wydania) 2017, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl_Human_Capital_Trends_2017.pdf, 28.04.2019
43. Sosnowski R., *Influencerzy w kampaniach reklamowych*, [w]: *Perspektywy rozwojowe reklamy online w Polsce. Raport 2017/18*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2017/12/Raport-Perspektywy-Rozwojowe-Reklamy-Online-2017-2018.pdf, 30.09.2019
44. Smak M., Walczak D., *Pozycja społeczno – zawodowa nauczycieli,* Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, http://produkty.ibe.edu.pl/docs/raporty/ibe-ee-raport-pozycja-spleczno-zawodowa-naucz-bj.pdf, 3.05.2019
45. *Sytuacja gospodarstw domowych w 2017 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, GUS, 2018, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/sytuacja-gospodarstw-domowych-w-

2017-r-w-swietle-wynikow-badania-budzetow-gospodarstw-domowych,3,17.html, 28.04.2019.
46. Tanaś M. i in., *Nastolatki 3.0. Wybrane wyniki ogólnopolskiego badania uczniów w szkołach*, NASK, 2016, https://akademia.nask.pl/badania/RAPORT%20%20Nastolatki%203.0%20-%20wybrane%20wyniki%20bada%C5%84%20og%C3%B3lnopolskich.pdf, 23.05.2018
47. Waszczyk P. (praca zbiorowa), *Rynek książki w Polsce 2017. Wydawnictwa*, Biblioteka Analiz Sp. z o.o., Warszawa 2017, http://rynek-ksiazki.pl/wp-content/uploads/2018/06/RPK_T1_2017_elektr.pdf, 3.05.2019
48. *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 roku*, GUS, Warszawa 2017, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/dochody-wydatki-i-warunki-zycia-ludnosci/terytorialne-zroznicowanie-jakosci-zycia-w-polsce-w-2015-r-,25,1.html, 28.04.2019
49. Walczak D., *Początkujący nauczyciele. Raport z badania jakościowego*, Warszawa 2012, http://eduentuzjasci.pl/badanie/163-publikacje/raport/raport-z-badania/poczatkujacy-nauczyciele/740-poczatkujacy-nauczyciele-raport-z-badania-jakosciowego.html, 26.05.2019
50. Wieczorek-Tomaszewska M. (red.), *Dydaktyka cyfrowa epoki smartfona. Analiza cyfrowych aspektów dydaktyki gimnazjum i szkoły średniej*, Stowarzyszenie „Miasta w Internecie", 2013, http://www.ldc.edu.pl/phocadownload/Dydaktyka-cyfrowa-epoki-smartfona.pdf, 28.04.2019
51. Woźniak T., *Rynek mobilny*, https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2018/06/HBRP-raport-IAB-04-18.pdf, 1.03.2019
52. *Zapobieganie i przeciwdziałanie cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży*, NIK, 2017, https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/17/071/, 28.04.2019
53. Zespół Współpracy Krajowej i Zagranicznej, *Diagnoza zapotrzebowania dyrektorów szkół na wyniki badań i inne informacje przydatne w kierowaniu szkołą*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012, http://eduentuzjasci.pl/badania/110-badanie/581, 3.06.2019

Opracowania

1. Adamski A., *Media w analogowym i cyfrowym świecie. Wpływ cyfrowej rewolucji na rekonfigurację komunikacji społecznej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012.
2. Adamski A., *Fotografia i słowo w prasie*, s. 275-289, [w]: Adamski A., Gralczyk A., Kwasik K., Laskowska M., *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012
3. Andrzejewska J., *Edukacja czytelnicza i medialna. Poradnik metodyczno-programowy dla wszystkich typów szkół i bibliotek,* Wydawnictwo SBP, Warszawa 2003
4. Appelgren E., *Media convergence and digital news services*, https://www.researchgate.net/publication/279503687_Media_Convergence_and_Digital_News_Services, 6.04.2019
5. Артамонова Е. Г., *Психологический портрет цифрового поколения россии в системе образовательных отношенийб*, „ПРОФИЛАКТИКА ЗАВИСИМОСТЕЙ", 2017, 1, http://профилактика-зависимостей.рф/images/arx_9_17/portret.pdf
6. Bakiera L., Stelter Ż., *Leksykon psychologii rozwoju człowieka*, tom 1 i 2, Difin, Warszawa 2011
7. Banasiak M., *Od testu do testu. Czy istnieje alternatywna droga? Ocenianie kształtujące*, [w]: Banasiak M., Wołowska A. (red.), *Szkoło, jaka jesteś? Problemy nauczycieli i uczniów we współczesnej szkole*, Difin, Warszawa 2015
8. Baran S. J., Davis D. K., *Teorie komunikowania masowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2017
9. Bauman Z., *44 listy ze świata płynnej nowoczesności*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011

10. Bauman Z., *Globalizacja: i co z tego dla ludzi wynika*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2004
11. Bauman Z., *Ponowoczesne wzory osobowe*, *http://journals.pan.pl/Content/90642/mainfile.pdf,* 1.10.2018
12. Bauman Z., *Zindywidualizowane społeczeństwo*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008
13. Białobocki T., Moroz J., Konopka M. N., Zacher L. W., *Społeczeństwo informacyjne. Istota, rozwój, wyzwania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006
14. Biedrzycki K., *Indywidualizacja w szkole: od postulatu do realizacji*, „Polonistyka. Innowacje", 2018, Numer 7, https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pi/article/download/12848/12631, 22.04.2019
15. Blazy R., *Komercjalizacja przestrzeni publicznych*, [w]: Peřinková M., Turoň O., Šebesta J. (red.), *Architektura v perspectivě. Architektura a urbanismus*, 2003, tom 2, https://suw.biblos.pk.edu.pl/resources/i4/i2/i9/i1/i9/r42919/architektura-v-perspektive-2013-Blazy.pdf, 22.04.2019
16. Bokszański Z., *Indywidualizm a zmiana społeczna. Polacy wobec nowoczesności – raport z badań*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
17. Bokszański Z., *Indywidualizm w późnej nowoczesności*, „Civitas Hominibus: rocznik filozoficzno-społeczny", 2008, nr 3, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny-r2008-t3/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny-r2008-t3-s53-68/Civitas_Hominibus_rocznik_filozoficzno_spoleczny-r2008-t3-s53-68.pdf
18. Bolter J. D., Grusin R., *Remediation. Understanding New Media*, MIT Press, (brak miejsca wydania) 2000
19. Bonikowska M., *Media w XXI wieku*, [w]: Bonikowska M. (red.), *Media a wyzwania XXI wieku*, TRIO, Warszawa 2009
20. Brown P. C., Roedinger III H. L., McDaniel M. A., *Harvardzki poradnik skutecznego uczenia się*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2016
21. Castles S., Miller M. J., *Migracje we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011
22. Chester E., *Młodzi w pracy. Jak zadbać o pracowników z pokolenia Y*, Onepress, Gliwice 2006
23. Croteau D. & Hoynes W., *Media Society. Industries, Images and Audiences*. Third edition, Thousand Oaks, Calif.: Pine Forge Press, London, New Delhi, 2003
24. Cybulska K., *Różne formy manipulacji w mediach audiowizualnych*, [w]: Adamski A., Gralczyk A., Kwasik K., Laskowska M., *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012
25. Czerwińska-Jasiewicz M., *Wspieranie młodzieży w zakresie samopoznania, planowania własnego życia oraz podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości*, [w]: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2011
26. Czuba K., *Etos dziennikarza w odniesieniu do nowych mediów*, [w]: Adamski A., Laskowska M. (red.), *Nowe media – możliwości i pułapki,* Wydawnictwo Naukowe Scriptorium, Poznań-Opole 2011
27. Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Wódkowski A., *e-usługi a społeczeństwo informacyjne*, Difin Sp. z o. o., Warszawa 2009.
28. van Dijk J., *Społeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010
29. Dobrołowicz J., *Mediatyzacja współczesności a procesy socjalizacji wychowania,* „Pedagogia Christiana", 2014, 2/34
30. Drzewiecki P., *Krytyczny odbiór przekazów audiowizualnych*, [w]: Adamski A., Gralczyk A., Kwasik K., Laskowska M., *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012

31. Drzewiecki P., *Edukacja medialna a nauczanie religii w szkole,* Elipsa, Warszawa 2013
32. Drzewiecki P., *Media aktywni. Dlaczego i jak uczyć edukacji medialnej*, Piotr Drzewiecki, Otwock-Warszawa 2010, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/295/Media_aktywni.pdf?sequence=10&isAllowed=y, 22.05.2019.
33. Drzewiecki P., *Teologia społeczności sieciowych. Próba konceptualizacji*, „Biuletyn Edukacji Medialnej", 2017, 1/2017, https://www.researchgate.net/publication/318751163_Teologia_spolecznosci_sieciowych_Proba_konceptualizacji, 11.05.2019
34. Drzewiecki P., Kot M., *Troska Kościoła w Polsce o edukację medialną,* „Łódzkie Studia Teologiczne", 2016, 25 (2016) 1, https://www.researchgate.net/publication/316616861_Troska_Kosciola_w_Polsce_o_edukacje_medialna, 11.05.2019
35. Dylak S., *Architektura wiedzy w szkole*, Difin, Warszawa 2013
36. Eco U., *Nowe środki masowego przekazu a przyszłość książki*, [w]: Hopfinger M. (red.), *Nowe media w komunikacji społecznej w XX wieku*, "Oficyna Naukowa", Warszawa 2005
37. Fisk P., *Geniusz konsumenta. Prowadzenie firmy skoncentrowanej na oczekiwaniach nabywców*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009
38. Flores S. E., *Sfejsowani. Jak media społecznościowe wpływają na nasze życie, emocje i relacje z innymi*, Wydawnictwo MUZA S. A., Warszawa 2017
39. Fortuna P., *Pozytywna psychologia porażki. Jak z cytryn zrobić lemoniadę*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015
40. Friedman T. L., *Świat jest płaski. Krótka historia XXI wieku*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2009
41. Gajda J. , *Media w edukacji*, Impuls, Kraków 2010.
42. Gałuszka M., *Komercjalizacja ludzkiego ciała w społeczeństwie ryzyka biomedycznego*, s. 37-56, „ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA SOCIOLOGICA", 2015, 55, http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/18895/3-037_056-Ga%c5%82uszka.pdf?sequence=1&isAllowed=y
43. Gawroński S., *Custom publishing – współczesna odpowiedź na śmierć prasy i upadek reklamy*, [w]: Adamski A., Gawroński S., Szewczyk M. (red.), *Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Krystalizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Warszawa-Rzeszów 2017
44. Giddens A., *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008
45. Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość: "ja" i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006
46. Goban-Klas T., *Cywilizacja medialna. Geneza, ewolucja, eksplozja*, WSiP Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005
47. Goban-Klas T., *Media i komunikowanie i media masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004
48. Goban-Klas T., *Zarys historii i rozwoju mediów. Od malowideł naskalnych do multimediów*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2001
49. Gosek M., *Uczeń i nauczyciel w zmediatyzowanym świecie*, „Biuletyn Edukacji Medialnej", 2018, 1/2018, http://www.kul.pl/files/819/1_2018/strony_od_bem_1_2018_kosciol_i_komunikacja_osoba_gosek.pdf, 13.04.2019
50. Gregor B., Gotwald-Feja B., Łaszkiewicz A., *E-commerce a zachowania konsumentów*, [w]: Bartosik-Purgat M. (red.), *Zachowania konsumentów. Globalizacja, nowe technologie, aktualne trendy społeczno – kulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017
51. Grodek A., Kozak P., *Szkolne place i korytarze*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook, Warszawa 2016,

https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019
52. Grzega U., Kieżel E., *Trendy w zachowaniach konsumentów*, [w]: Bartosik-Purgat M. (red.), *Zachowania konsumentów. Globalizacja, nowe technologie, aktualne trendy społeczno – kulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017
53. Hanas Z., *Religie w Internecie – Internet w religiach*, [w]: Adamski A. i in., *Media audiowizualne i cyfrowe wobec wyzwań współczesnego społeczeństwa*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2012
54. Hanson R., *Szczęśliwy mózg. Wykorzystaj odkrycia neuropsychologii, by zmienić swoje życie*, GWP Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2016
55. Hepp A., Hjarvard S., Lundby K., *Mediatization: Theorizing the Interplay between Media, Culture and Society, „Media, Culture and Society",* 2015, https://www.researchgate.net/publication/272525235_Mediatization_Theorizing_the_Interplay_between_Media_Culture_and_Society, 4.05.2019
56. Hepp A., Krotz F., *Mediatized Worlds – Understanding Everyday Mediatization*, [w]: Hepp A. and Krotz F. (red.) *Mediatized worlds: Culture and society in a media age, Palgrave,* London 2014, https://www.researchgate.net/publication/276205123_Mediatized_Worlds_-_Understanding_Everyday_Mediatization, 4.05.2019
57. Hjarvard S., *The mediatization of culture and society*, Routledge, London and New York 2013
58. Hjarvard S., *The Mediatization of Society. A Theory of the Media as Agents od Social and Cultural Change*, „Nordicom Reviev", 2008, 29 (2008) 2, https://www.researchgate.net/publication/242319277_The_Mediatization_of_Society_A_Theory_of_the_Media_as_Agents_of_Social_and_Cultural_Change, 4.05.2019
59. Huk T., *Pedagogika medialna. Aspekty społeczne, kulturowe i edukacyjne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków-Katowice 2014
60. Iskierka I., *Środki komunikacji wizualnej i infografiki w edukacji, biznesie i innych obszarach życia społecznego*, *„Dydaktyka Informatyki", 2006,* 11(2016), http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-d8e62411-89ac-4d16-93fd-286341bef2e2, 3.05.2019
61. Ismail S. oraz Malone M. S. i Van Geest Y., *Organizacje wykładnicze. Dlaczego nowe organizacje są dziesięciokrotnie lepsze, szybsze i tańsze niż tradycyjne (i co zrobić z tą wiedzą)*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2016
62. Jary M., *Wyznaczanie i tropienie trendów w kulturze konsumpcyjnej – kontekst nowych mediów*, [w]: Jung B. (red.), *Wokół mediów ery Web 2.0*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010
63. Jędrzejko M. Z., Taper A., *Wielka sieć – fenomen zjawiska i jego wielowymiarowe wpływy. 22 fakty na XXI wiek*, [w]: Bębas S., Jędrzejko M. J., Kasprzak K., Szwedzik A., Taper A., *Cyfrowe dzieci. Zjawisko, uwarunkowania, kluczowe problemy*, Aspra, Warszawa-Milanówek 2017.
64. Jędrzejko M. Z., Szwedzik A., Sarzała D., Saracen A., Morańska D., Sieroń R., Taper A., Kasprzak K., Piestrzyński W., Solecki R., Bębas S., Stępniak K., Netczuk-Gwoździewicz M., *Dzieci w wielkiej sieci. Zjawisko i jego uwarunkowania. Wyniki i analiza badań*, [w]: Bębas S., Jędrzejko M. J., Kasprzak K., Szwedzik A., Taper A., *Cyfrowe dzieci. Zjawisko, uwarunkowania, kluczowe problemy*, Aspra, Warszawa-Milanówek 2017
65. Juszczyk S., *Cele i zadania technologii informacyjnej i edukacji medialnej*, [w]: Siemieniecki B. (red.), *Pedagogika medialna*, t. 2, Warszawa 2007
66. Juszczyk-Rygałło J., *Nowe media a kształt wczesnej edukacji*, [w]: A. Ogonowska, G. Ptaszek, *Człowiek, technologia, media. Konteksty kulturowe i psychologiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2014
67. Kap M., *Muzeum w dobie konwergencji i nowych mediów – nowe trendy, nowe technologie, nowe możliwości*, „Kultura – media – teologia", 2016, nr 25, https://kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/kmt_2016_25_kap.pdf, 26.05.2019
68. Kawecki W., *Komercjalizacja współczesnej kultury*, „Kultura – Media – Teologia", 2011, nr 4, https://kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/kmt_2010_4_kawecki.pdf, 3.05.2019

69. de Kerckhove D., *Inteligencja otwarta. Narodziny społeczeństwa sieciowego*, Mikom, Warszawa 2001
70. Kiciński A., *Konieczność edukacji katechetów w medialny projekt Youcat*, „Biuletyn Edukacji Medialnej", 2014, 2/2014, https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=273349, 12.05.2019
71. Kłoszewska O. , Polak M., *Ogródek - miejsce kwitnącego uczenia się*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019
72. Kojder A., *Jedna Polska? Problem i jego konkretyzacja*, [w]: Kojder A. (red.), *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007
73. Kolber M., *Wirtualna koncepcja człowieka sukcesu – codzienność – rzeczywistość szkolna,* „Przegląd Pedagogiczny", 2016, nr 2, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.desklight-1b3829d6-ea32-4190-b0b0-796a07e95085, 28.04.2019
74. Kołodziejczyk A., *Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny*, [w]: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2011
75. Kopecka-Piech K., *Koncepcje konwergencji mediów*, „Studia medioznawcze", 2011, nr 3 (46) 2011, http://studiamedioznawcze.pl/Numery/2011_3_46/pelny.pdf, 3.05.2019
76. Kotler P., Caslione J. A., *Chaos. Zarządzanie i marketing w erze turbulencji*, MT Biznes, Warszawa 2009
77. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I., *marketing 3.0. Dobry produkt? Zadowolony klient spełniony człowiek?,* MT Biznes, Warszawa 2016
78. Koulopoulos T. and Keldsen D., *The Gen Z effect,. The six forces shaping the future of business*, Bibliomotion, New York 2014
79. Kozielski R., *Biznes nowych możliwości. Czterolistna koniczyna – nowy paradygmat biznesu*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Piaseczno 2017
80. Kozieł A., *Publicystyka wizualna w prasie: karykatura, rysunek satyryczny, fotomontaż*, [w]: Wolny-Zmorzyński K., Furmanek W., Snopek J., Groń K. (red.), *Komunikacja wizualna w prasie i mediach elektronicznych*, Poltext, Warszawa 2013
81. Kozłowski W., Rutkowska A., *Megatrendy w konsumpcji żywności a marketing społecznie zaangażowany*, „Handel wewnętrzny", 2018, 2 (373), http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a2a37d65-3b45-4b79-a88c-a72451f9761e, 3.05.2019
82. Krotz F., *Explaining the Mediatisation Approach*, „Javnost - The Public", 2017, https://doi.org/10.1080/13183222.2017.1298556, 27.03.2019
83. Krotz F., *Mediatisierung: Fallstudien zum Wandel von Kommunikation*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2007
84. Kuciński K., *Globalizacja a lokalizacja działalności gospodarczej*, [w]: Kuciński K., *Glokalizacja*, Difin, Warszawa 2011
85. Kuciński K., *Glokalizacja a lokalny ekorozwój*, [w]: Kuciński K., *Glokalizacja*, Difin, Warszawa 2011
86. Latoch-Zielińska M., *Uczeń i nauczyciel w cyfrowym świecie. Możliwości, szanse, ograniczenia*, [w]: Latoch- Zielińska M., Morawska I., Potent-Ambroziewicz M., *Edukacja a nowe media*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015
87. Levinson P., *Nowe nowe media*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010
88. Levinson P., *Telefon komórkowy. Jak zmienił świat najbardziej mobilny ze środków komunikacji*, Muza, Warszawa 2006
89. Lisowska-Magdziarz M., *Feniksy, łabędzie, motyle. Media i kultura transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012
90. Lister M., Dovey J., Giddings S., Grant I., Kelly K., *Nowe media. Wprowadzenie*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009
91. Lundby K., *Mediatization. Concept, changes, consequences*, Peter Lang, New York 2009
92. Maushart S., *e-migranci. Pół roku bez internetu, telefonu i telewizji*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2014

93. McLuhan M., *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2017
94. McLuhan M. and E., *Laws of media: the new science*, University of Toronto Press, Scholarly Publishing Division, Toronto 1992
95. McLuhan M., *Understanding Media: The Extensions of Man*, McGraw-Hill, New York, London, Sydney, Toronto, 1965.
96. M. McLuhan, *Wybór tekstów*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001
97. McLuhan M., *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004
98. McOuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008
99. Melosik Z., *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji*, [w]: Z. Kwieciński, B. Śliwierski (red.), *Pedagogika 2. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004
100. Merriman M., *The rise of Gen Z creates new challenges for retailers*, Ernst&Young, 2015, https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-rise-of-gen-znew-challenge-for-retailers/%24FILE/EY-rise-of-gen-znew-challenge-for-retailers.pdf
101. Molęda-Zdziech M., *Czas celebrytów. Mediatyzacja życia publicznego*, Difin, Warszawa 2013.
102. Motyka M. A., *Pokolenie smombów: charakterystyka i typologia*, „Przestrzeń Społeczna (Social Space)", 2018, 1/2018 (15), https://issuu.com/socialspacejournal/docs/social_space_journal_12018_15_, 27.05.2019
103. Motyl P., *Labirynt. Sztuka podejmowania decyzji*, ICAN Sp. z o. o., Warszawa 2014
104. Mróz B., *Wszystko na sprzedaż? Pułapki i manowce konsumpcjonizmu*, „Psychologia Ekonomiczna", 2015, nr 7, https://cor.sgh.waw.pl/bitstream/handle/20.500.12182/608/Psychologia%20Ekonomiczna%202015%2C%20nr%207_BM.pdf?sequence=2&isAllowed=y, 3.05.2019
105. Ogonowska A., *Uzależnienia medialne czyli o patologicznym wykorzystaniu mediów*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 2014
106. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak", Warszawa 2004
107. Olcoń-Kubicka M., *Indywidualizacja a nowe formy wspólnotowości*, Scholar, Warszawa 2009
108. Olechowska P., *Wizualizacja treści na podstawie „jedynek" wybranych dzienników z całego świata*, [w]: K. Wolny-Zmorzyński, W. Furmanek, J. Snopek, K. Groń (red.), *Komunikacja wizualna w prasie i mediach elektronicznych*, Poltext, Warszawa 2013
109. Olędzka K., *Kształtowanie umiejętności czytania w cyberprzestrzeni zadaniem współczesnej szkoły*, [w]: Lewowicki T., Siemieniecki B. (red.), *Nowe media w edukacji*, Adam Marszałek, Toruń 2012
110. Olszewski B. H., *Wykluczenie cyfrowe w kontekście współczesnych uwarunkowań rynkowych i administracyjnych*, [w]: Wołk A., Potasińska A. (red.), *Nierówności społeczne we współczesnym świecie*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2015
111. O'Neil C., *Broń Matematycznej Zagłady. Jak algorytmy zwiększają nierówności i zagrażają demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017
112. Z. Oniszczuk, *Mediatyzacja polityki i polityzacja mediów. Dwa wymiary wzajemnych relacji*, „Studia medioznawcze", 2011, 4 (47), http://studiamedioznawcze.pl/Numery/2011_4_47/pelny.pdf, 26.05.2019
113. Orłowska R., Żołądkiewicz K. (red.), *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce światowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.
114. Osmańska-Furmanek W., Furmanek M., *Pedagogika medialna*, [w]: Śliwerski B. (red.), *Pedagogika*, tom 3, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006
115. Ostaszewska A., *Popkulturowe ramy tożsamości. Media, kultura popularna, internet jako nowe środowiska kształtowania tożsamości*, ORE, 2012, http://www.bc.ore.edu.pl/Content/666/popkulturowe+ramy+tosamoci.pdf, 23.05.2018

116. Pacewicz A., *Wprowadzenie*, [w]: Górkiewicz K. (red.), *Przestrzeń społeczna i kulturowa. Poradnik dla szkół – tom3* , iBook, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/121-przestrze-spoleczna-i-kulturowa-poradnik-dla-szkol-tom-3.html, 26.05.2019
117. Palska H., *Trwałość i zmiana stylów życia*, [w]: Kojder A. (red.), *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007
118. Pisarek W., *Słownik Terminologii Medialnej*, Towarzystwo autorów i wydawców prac naukowych Universitas, Kraków 2006
119. Płaneta P., *Infografika w prasie: między przejrzystą informacją a jałową estetyzacją*, [w]: K. Wolny-Zmorzyński, W. Furmanek, J. Snopek, K. Groń (red.), *Komunikacja wizualna w prasie i mediach elektronicznych*, Poltext, Warszawa 2013
120. Polak M., *Organizacja pokoju nauczycielskiego*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019
121. Polak M., *Pierwsze wrażenie - wejście do szkoły*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019
122. Polak M., *Razem projektujemy przestrzeń szkoły*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook, *Warszawa 2016,* https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019
123. Polak M., *Wprowadzenie*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń wirtualna i technologiczna. Poradnik dla szkół - tom 2*, iBooks, Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/120-przestrze-wirtualna-i-technologiczna-poradnik-dla-szkol-tom-2.html, 26.05.2019
124. Popiołek M., *Serwisy społecznościowe w przestrzeni internetowej – (scial)mediatyzacja życia codziennego*, *„Zeszyty prasoznawcze”,* 2015, T. 58, nr 1 (221), http://www.ejournals.eu/Zeszyty-Prasoznawcze/2015/1-(221)/art/4839/, 3.05.2019
125. Postman N., *Zabawić się na śmierć*, Muza, Warszawa 2002
126. Pradeep A. K., *Mózg na zakupach. Neuromarketing w sprzedaży*, Onepress, Gliwice 2011
127. Ptaszek G., *Medialna wielozadaniowość (media multitasking) w świetle badań psychologicznych*, [w]: Ogonowska A., Ptaszek G. (red.), *Człowiek, technologia, media. Konteksty kulturowe i psychologiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014
128. Pyżalski J., *Gimnazjaliści online: dobre i złe wiadomości z polskiej części wyników European Cyberbulling Intervention Project*, [w]: J. Pyżalski (red.), *Cyberbulling. Zjawisko, konteksty, przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Łódź 2012
129. Radziszewski P., *Business Intelligence. Moda, wybawienie czy problem dla firm?*, Poltext, Warszawa 2016
130. Raich M., Dolan S. L., Klimek J., *Globalna transformacja biznesu i społeczeństwa*, Difin, Warszawa 2011
131. Reber A. S. & Reber E. S., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008.
132. Ritzer G., *Magiczny świat konsumpcji*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2004.
133. Ritzer G., *Makdonaldyzacja społeczeństwa*, Muza, Warszawa 2009
134. Rozmus A., *Kreowanie alternatyw w edukacji – idea, uwarunkowania, oblicza*, [w]: Śliwerski B., Rozmus A. (red.), *Alternatywy w edukacji*, Impuls, Kraków-Rzeszów 2018
135. Rozmus A., *Edukacja akademicka w perspektywie krytycznej. Studenci wobec neoliberalnej polityki kształcenia w szkole wyższej,* Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków-Rzeszów 2018
136. Rutkowska-Gurak A., *Miasta jako produkty lokalizacyjne*, [w]: K. Kuciński K., *Glokalizacja*, Difin, Warszawa 2011

137. Rakowska A., Cichorzewska M., *Zarzadzanie różnorodnością zasobów ludzkich w innowacyjnych przedsiębiorstwach – wyniki badań*, [w]: Krajewska-Nieckarz M., Piekarska A., Sołtys A. (red.), *W stronę różnorodności - nowe wyzwania w zarządzaniu organizacją i potencjałem społecznym*, „Przedsiębiorczość i zarządzanie", 2016, tom XVII, Zeszyt 2, Część III, http://piz.san.edu.pl/docs/e-XVII-2-3.pdf, 26.05.2019
138. Romanowska-Tołłoczko A., *Wizerunek kobiety w reklamie a percepcja i ocena własnego wyglądu przez dorastające dziewczęta*, „ROZPRAWY NAUKOWE" Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, 2015, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-b7d1ff56-29ca-4763-b11c-4e75d1a576ad, 3.05.2019
139. Różycka E. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom II, Wydawnictwo Akademickie "Żak", Warszawa 2003
140. Sajduk B., *Nowoczesna dydaktyka akademicka. Kto kogo uczy?*, https://www.researchgate.net/profile/Blazej_Sajduk/publication/271646415_Nowoczesna_Dydaktyka_Akademicka_Kto_Kogo_Jak_Uczy_-_httpdydaktyka-akademickapl1/links/54ceb0ae0cf298d65661f935/Nowoczesna-Dydaktyka-Akademicka-Kto-Kogo-Jak-Uczy-http-dydaktyka-akademickapl-1.pdf?origin=publication_detail
141. Schawbel D., *Personal Branding 2.0. Cztery kroki do zbudowania osobistej marki*, Helion, Gliwice 2012
142. Scholte J. A., *Globalizacja. Krytyczne wprowadzenie*, Oficyna Wydawnicza "Humanitas", Sosnowiec 2006
143. Schultz W., *Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept*, „*European Journal of Communication",* 2004, https://studysites.uk.sagepub.com/mcquail6/Online%20readings/17d%20Schulz.pdf, 6.04.2019
144. Schulte-Markwort M., *Wypalone dzieci. O presji osiągnięć i pogoni za sukcesem*, Wydawnictwo Dobra Literatura, (brak miejsca wydania) 2017.
145. Siemieniecki B., *Media w wymiarze społecznym i indywidualnym*, [w]: Siemieniecki B. (red.), *Pedagogika medialna*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
146. Siewierska-Chmaj A., *Nowe media, postprawda i populizm, czyli dlaczego millenialsi odwracają się od demokracji*, [w]: Adamski A., Gawroński S., Szewczyk M. (red.), *Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Krystalizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Warszawa-Rzeszów 2017
147. Siuda M., *Elastyczna przestrzeń klasy*, [w]: Polak M. (red.), *Przestrzeń fizyczna i architektoniczna. Poradnik dla szkół - tom 1,* iBook*,* Warszawa 2016, https://edustore.eu/publikacje-edukacyjne/119-przestrze-fizyczna-i-architektoniczna-poradnik-dla-szkol-tom-1.html, 26.05.2019
148. Sińczuch M., *Kształtowanie kompetencji społecznych młodzieży w programach UE. Teoria i praktyka*, „Rocznik Lubuski", 2014, Tom 40, cz. 2a, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-dabac0fe-50be-463e-8af2-1d2f88303fcd, 3.05.2019
149. Small S. i Vorgan G., *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości*, Wydawnictwo Vesper, Poznań 2011
150. Seemiller C., Grace M., *Generation Z goes to college*, Jossey-Bass A Wiley Brand, San Francisco 2016
151. Smyl W., *Szkolna edukacja medialna*, „*Media-kultura-społeczeństwo*", 2017, nr 2 (2017), http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Media_Kultura_Spoleczenstwo/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2007-t-n1_(2)/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2007-t-n1_(2)-s95-108/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2007-t-n1_(2)-s95-108.pdf, 3.05.2019
152. Spitzer M., *Jak uczy się mózg*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012
153. Spitzer M., *Cyberchoroby. Jak cyfrowe życie rujnuje nasze zdrowie*, Dobra Literatura, Słupsk 2016

154. Stefańska-Klar R., *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny*, [w]: Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka,* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010
155. Szafraniec K., *Polska młodzież: między apatią, partycypacją a buntem*, [w]: Kojder A. (red.), *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007
156. Szlendak T., *Komercjalizacja dzieciństwa. Kilka uwag krytycznych o niewygodach wychowywania dzieci w kulturze konsumpcji*, „Kultura i edukacja", 2005, 2, https://repozytrium.umk.pl/bitstram/handle/item/948/T.%20Szlendak,%20Komercjalizacja%20dzieci%C5%84stwa.pdf?sequence=1
157. Szpunar M., *Nowe stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*, Warszawa 2012, http://www.magdalenaszpunar.com/_pliki/Nowe-stare%20medium_Szpunar.pdf, 3.05.2019
158. Sztompka P., *Socjologia wizualna. Fotografia jako metafora badawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005
159. Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005
160. Szumera G., *Globalizacja - szanse i zagrożenie w sferze kultury*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej", Seria Organizacja i Zarządzanie 2015, z. 85, nr kol. 1943, http://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-9b89031b-9dbc-42fe-8820-d61fb164d085, 3.05.2019
161. Śliwińska K., Pacut M. (red.), *Narzędzia i techniki komunikacji marketingowej XXI wieku*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011
162. Tapscott D., *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010
163. Tapscott D., Williams A. D., *Makrowikinomia. Reset świata i biznesu*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2011.
164. Vetulani J., *Mózg: fascynacje, problemy, tajemnice*, Wydawnictwo Homini, Kraków 2014
165. Witkowska M., Cholawo-Sosnowska K. (red.), *Społeczeństwo informacyjne. Istota, rozwój, wyzwania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006
166. Ziołkowski M., *„Uniwersalne wartości" a regionalne doświadczenia (Europa Środkowa wobec współczesnych debat o wartościach i celach rozwoju",* „RUCH PRAWNICZY, EKONOMICZNY I SOCJOLOGICZNY", 2003, ROK LXV – zeszyt 3 – 2003, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5098/1/14_Marek_Ziolkowski_Uniwersalne%20warto%C5%9Bci%20a%20regionalne%20do%C5%9Bwiadczenia_217-232.pdf, 3.05.2019

Artykuły prasowe

1. Bernstien A., *W poszukiwaniu talentów przyszłości*, „Harvard Business Review", grudzień 2017-styczeń 2018
2. Czernecka M., *Niebezpieczny związek well-beingu z produktywnością*, „Personel Plus", 2018, 12 (133)/2018
3. Ćwiklak D., *Wystaw głowę z bańki*, „Newsweek Polska", 2019, Wydanie specjalne 2/2019
4. Strycharczyk D., *4C – klucz psychicznej siły*, „Charaktery", 2017, nr 9/2017
5. Ghemawat P., *Globalizacja w erze Trumpa*, „Harvard Business Review", 2017, październik 2017
6. Podsiadło J., Szostak M., Wierzbicka A., *Marketing w cyfrowych czasach*, „Harvard Business Review", grudzień 2018-styczeń 2019
7. Purta M., Ignatowicz K., Yearwood K., *Czas na cyfrowe przyspieszenie*, „Harvard Business Review", grudzień 2018-styczeń 2019
8. Pyżalski J., *Nie ma offline i online*, „Tygodnik Powszechny", 14.04.2019, nr 15 (3640)
9. Sidor-Rządkowska M., *Wok-life balance, blending czy integrity?*, „Personel Plus", 2019, 3(136)

10. Socha J., *Kup, zużyj, nie wyrzucaj*, „Harvard Business Review Polska", *Otoczenie ma znaczenie. Wydanie specjalne*, 2018, jesień 2018
11. Sowa A., *Na odwyku z fonoholikiem,* „Polityka", 2018, 8.08-13.08.2018, nr 32 (3172)
12. *Neuronauka wspiera liderów*, „Harvard Business Review Polska", 2018, lipiec-sierpień 2018

Netografia

4. *28 ekspertów o trendach w marketingu na 2018*, https://sprawnymarketing.pl/trendy-2018/, 13.01.2018
5. *3 Najważniejsze trendy digital marketingu na 2018*, „Wprost", https://www.wprost.pl/marketing-automation/10079243/3-Najwazniejsze-trendy-digital-marketingu-na-2018.html, 13.01.2018.
6. *BAROMETR ECOMMERCE OD SOCIOMANTIC LABS*, https://assets.sociomantic.com/site_uploads/sites/4/2016/01/2016_Barometr_ecommerce2016.pdf, 13.01.2018
7. Blikle A. J., *Turkusowa organizacja XXI wieku,* http://www.moznainaczej.com.pl/wyklady-dodatkowe-kursu/turkusowa-firma-xxi-w, 7.01.2018
8. Ćwiek J., Kowalska K., *Trzech psychiatrów dziecięcych na województwo*, „Rzeczpospolita", https://www.rp.pl/Sluzba-zdrowia/311159893-Trzech-psychiatrow-dzieciecych-na-wojewodztwo.html, 27.04.2019
9. Dutkiewicz I., *Na każdą 28-osobową klasę, statystycznie dwie osoby są po próbie samobójczej. Tak wygląda prawdziwy dramat polskich dzieci*, https://publicystyka.ngo.pl/na-kazda-28-osobowa-klase-statystycznie-dwie-osoby-sa-po-probie-samobojczej-tak-wyglada-prawdziwy-dramat-polskich-dzieci, 8.05.2019
10. Goluch B., Sondaż. *Polacy za podwyższeniem pensum i płac nauczycieli*, https://wiadomosci.wp.pl/sondaz-polacy-za-podwyzszeniem-pensum-i-plac-nauczycieli-6371923435050625a, 19.05.2019
11. Górska M., *Storytelling biznesowy*, https://monikagorska.com/storytelling/, 19.02.2018
12. Kołodziejczyk W., Polak M., *Jak będzie zmieniać się edukacja. Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Warszawa 2011, http://www.instytutobywatelski.pl/wp-content/uploads/2011/11/edukacja_kolodziejczyk-polak_internet.pdf, 23.05.2018
13. Koalicja Edukacji Medialnej i Cyfrowej, https://kemic.org.pl/, 17.04.2019
14. Kołodziejczyk P., *Personal Branding fundamentem Employer Brandingu*, http://hrnews.pl/personal-branding-fundamentem-employer-brandingu/, 8.04.2019
15. Kozińska A., *Personal branding. Prognozy 2017*, http://www.proto.pl/aktualnosci/personal-branding-prognozy-na-2017, 20.08.2018
16. Kowalska-Molak D., *Zalety i wady osiedli zamkniętych*, http://wyborcza.biz/biznes/1,147758,20048958,zalety-i-wady-osiedli-zamknietych.html?disableRedirects=true, 10.04.2019
17. *The Digital Economy and Society Index (DESI)*, https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi, 3.03.2019
18. *Regulamin*, https://www.facebook.com/legal/terms, 3.04.2019
19. Majchrzyk Ł., *Tak wyglądała minuta w internecie w 2018 roku,* https://mobirank.pl/2019/03/14/tak-wygladala-minuta-w-internecie-w-2018-roku/, 12.05.2019
20. Michałek M., *SCS staje się faktem. Ten system zmieni wszystko,* https://www.tvn24.pl/magazyn-tvn24/scs-staje-sie-faktem-ten-system-zmieni-wszystko,128,2284, 10.04.2019
21. Molęda A., *Chcesz zajmować się digital marketingiem? Zobacz co powinieneś o nim wiedzieć!*, https://socjomania.pl/chcesz-zajmowac-sie-digital-marketingiem-zobacz-na-jakich-stanowiskach-przyda-sie-ta-wiedza, 10.04.2019

22. Moneta M., *Trendy 2019 wg ekspertów The Chartered Institute of Marketing*, https://nowymarketing.pl/a/20739,trendy-2019-wg-ekspertow-the-chartered-institute-of-marketing, 1.03.2019
23. *Most popular social networks worldwide as of April 2019, ranked by number of active users (in millions),* https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/, 10.04.2019
24. Pallus P., *E-zakupy coraz popularniejsze w Polsce. Zauważają to najwięksi gracze,* https://businessinsider.com.pl/finanse/handel/rynek-e-commerce-w-polsce-raport-gemiusa-za-2017-rok/mpw8rs5, 13.01.2018
25. Piotrowska M., *Milenialsów najbardziej cieszą prezenty związane z przeżyciami*, https://polskatimes.pl/milenialsow-najbardziej-ciesza-prezenty-zwiazane-z-przezyciami/ar/12068892, 8.04.2019
26. *Polski internet w czerwcu 2018*, http://pbi.org.pl/badanie-gemius-pbi/polski-internet-czerwcu-2018/, 10.04.2019
27. *Premier: "okrągły stół" ws. oświaty w piątek 26 kwietnia*, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-04-18/okragly-stol-proponujemy-w-obszarach-uczniowie-nauczyciele-jakosc-edukacji-i-nowoczesna-szkola/, 27.05.2019
28. *Rośnie liczba prób samobójczych wśród dzieci i młodzieży. Od 2013 roku zwiększyła się ponad dwukrotnie*, http://zdrowie.gazeta.pl/Zdrowie/7,105645,24551053,rosnie-liczba-prob-samobojczych-wsrod-dzieci-i-mlodziezy-od.html#s=BoxOpLink, 15.03.2019
29. *Samolotem nie polecą, a kredyt będzie droższy. Raport o systemie totalnej kontroli*, https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/chiny-system-wiarygodnosci-spolecznej-podsumowany-w-raporcie,911966.html, 10.04.2019
30. Scott R.*, Get Ready For Generation Z*, "Forbes", https://www.forbes.com/sites/causeintegration/2016/11/28/get-ready-for-generation-z/#672f81712204, 21.04.2018
31. *Słownik Języka Polskiego*, https://sjp.pl, 8.04.2019
32. *Sondaż Kantar Public: kto odpowiada za strajk?,* https://wiadomosci.onet.pl/kraj/strajk-nauczycieli-sondaz-kantar-public-kto-odpowiada-za-strajk/62j61mn, 26.05.2019
33. Stanisławska A., *Stworzony przez Polaka algorytm profiluje nas lepiej niż rodzina – dzięki Facebookowi*, https://www.crazynauka.pl/stworzony-przez-polaka-algorytm-profiluje-nas-lepiej-niz-rodzina-dzieki-facebookowi/, 9.06.2019
34. Śliwierski B., *Czy edukacja to to samo co oświata?,* http://sliwerski-pedagog.blogspot.com/2013/04/czy-edukacja-to-to-samo-co-oswiata.html 23.11.2017
35. Tkaczyk P., *Cztery trendy marketingowe, na które warto zwrócić uwagę w 2017*, http://paweltkaczyk.com/pl/trendy-marketingowe-2017/, 17.12.2017
36. *Tydzień bez internetu - eksperyment rzeszowskich naukowców i studentów,* http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C413721%2Ctydzien-bez-internetu---eksperyment-rzeszowskich-naukowcow-i-studentow.html, 11.04.2019
37. Wąchal M., *Marketing trendy 2017!,* https://freshmail.pl/blog/marketing-trendy/, 17.12.2017
38. *Influencer marketing*, https://www.whitepress.pl/baza-wiedzy/influencer-marketing, 9.04.2019
39. *Zaprojektuj szkołę*, https://www.szkolazklasa.org.pl/programy/zaprojektuj-szkole/, 8.05.2019
13. Zielewski P., *Segment e-commerce w Polsce rośnie szybciej niż na świecie. Jego wartość przekroczy ponad 40 mld zł w 2017*, „Forbes", https://www.forbes.pl/biznes/e-commerce-w-polsce-wyniki-za-2016-i-prognozy-na-2017/155k14e, 13.01.2018

Streszczenie

Proces mediatyzacji życia społecznego wpisany jest w kontekst innych procesów współczesności m. in. globalizacji, komercjalizacji i indywidualizacji. Efekty tych zmian można dostrzec również w obszarze edukacji w trzech wymiarach: przestrzeni edukacyjnej, uczestników procesu edukacji (ucznia i nauczyciela), a także samego procesu edukacyjnego.

Celem głównym pracy było znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy, dlaczego oraz w jakim stopniu postępujący proces mediatyzacji stanowi wyzwanie dla edukacji oraz jakie zdania stają przed edukacją w kontekście tych przeobrażeń. W ramach tego celu określone zostały cele szczegółowe. Pierwszy to pokazanie efektów mediatyzacji życia społecznego dla polskiej edukacji, z uwzględnieniem także efektów meta-procesów będących jej tłem: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji. Drugi to diagnoza sytuacji w polskiej szkole w obszarze kształtowania kompetencji medialnych, niezbędnych do życia w zmediatyzowanym świecie. Trzeci zaś to określenie wyzwań, stojących przed polską edukacją w świetle zdiagnozowanych efektów mediatyzacji i kompetencji medialnych.

Dla osiągnięcia celu pracy został sformułowany problem badawczy oraz hipoteza badawcza główna i hipotezy szczegółowe.

Dla weryfikacji postawionych hipotez zastosowane zostały odpowiednie metody i techniki badawcze. W pierwszej fazie została dokonana analiza zebranego materiału (desk research) dotyczącego zjawisk będących efektem procesu mediatyzacji oraz kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli. W następnej fazie przeprowadzone zostały badania ilościowe (ankiety wśród uczniów) oraz jakościowe (wywiady indywidualne z nauczycielami) w małopolskich szkołach. Jako uzupełnienie przeanalizowany został kwestionariusz dotyczący działań podejmowanych przez szkoły w zakresie rozwoju kompetencji medialnych oraz dokumenty szkolne: program wychowawczo-profilaktyczny i plany pracy wychowawcy.

Dokonana analiza literatury i raportów z badań zastanych oraz przeprowadzone badania własne pozwoliły na diagnozę zachodzących zjawisk i potwierdzenie postawionych hipotez szczegółowych. Pozwoliło to potwierdzić hipotezę główną, że mediatyzacja życia społecznego przebiegająca na tle meta-procesów: globalizacji, indywidualizacji i komercjalizacji, przynosi konkretne efekty dla uczestników procesu edukacyjnego

(ucznia i nauczyciela), a także konsekwencje dla przestrzeni edukacyjnej oraz samego procesu edukacyjnego, powodując przeobrażanie się polskich szkół.

Praca składa się ze wstępu, 4 rozdziałów oraz podsumowania. Uzupełnieniem jest bibliografia oraz aneks zawierający dodatkowe materiały związane z tematyką pracy. Pierwszy rozdział zawiera część teoretyczną, m. in. teorię mediatyzacji F. Krotza i koncepcję praw medialnych McLuhana będących bazą niniejszej pracy oraz analizę efektów procesu globalizacji, indywidualizacji, komercjalizacji i mediatyzacji dla człowieka i jego środowiska. Rozdział drugi jest analizą efektów mediatyzacji dla edukacji: przestrzeni edukacyjnej, uczestników procesu edukacji oraz procesu edukacyjnego. Trzeci rozdział zawiera analizę kompetencji medialnych uczniów i nauczycieli oraz pogłębioną analizę czynników wpływających na poziom tych kompetencji. Czwarty rozdział jest prezentacją wyników badań własnych przeprowadzonych w szkołach województwa małopolskiego. Podsumowanie stanowi odniesienie do postawionych hipotez i celu pracy oraz prezentację wyzwań stojących przed polską edukacją.

Mediatization of social life as a challenge for education on the example of schools in the Lesser Poland voivodeship

Summary

The process of mediatization of social life is inscribed in the context of other contemporary processes, among others, globalization, commercialization and individualization. The effects of these changes can also be seen in the area of education in three dimensions: the educational space, participants of the educational process (student and teacher), as well as the educational process itself.

The main aim of the work was to find the answer to the question: if, why and to what extent the progressing mediatization process if a challenge for education and what are the opinions about education in the context of these transformations. Within this objective, specific objectives have been defined. The first is to show the effects of the mediatization of social life for Polish education, including the effects of meta-processes that are its background: globalization, individualization and commercialization. The second is the diagnosis of the situation in the Polish school in the area of shaping media competences necessary for living in a mediatized world. The third one is the definition of challenges ahead of the Polish education in the light of the diagnosed effects of mediatization and media competence.

The research problem and the main research hypothesis, as well as detailed hypotheses, were formulated to achieve the purpose of the work.

Appropriate research methods and techniques have been applied to verify these hypotheses. In the first phase, an analysis of the collected material (desk research) concerning the phenomena resulting from the mediatization process and the media competences of students and teachers was made. In the next phase, quantitative research (surveys among students) and qualitative research (individual interviews with teachers) were conducted in schools in Lesser Poland. A questionnaire was analysed as a complement regarding the activities undertaken by schools in the area of media literacy development and school documents: educational and preventive program and educator's work plans.

The analysis of the literature and reports from the existing studies, as well as the conducted own research allowed for the diagnosis of the occurring phenomena and the confirmation of the detailed hypotheses. This allowed to confirm the main hypothesis

that the mediatization of social life running against the background of meta-processes: globalization, individualization and commercialization, brings tangible effects to the participants of the educational process (student and teacher), as well as the consequences for the educational space and the educational process itself, resulting in the transformation of Polish schools.

The work consists of an introduction, 4 chapters and a summary. The bibliography and an annex containing additional materials related to the subject of work is the supplement. The first chapter contains the theoretical part, among others, the mediatization theory of F. Krotz and the concept of media rights of McLuhan being the basis of this work and the analysis of the effects of the process of globalization, individualization, commercialization and mediatization for man and his environment. The second chapter is an analysis of the effects of mediatization for education: the educational space, participants of the education process and the educational process. The third chapter contains an analysis of media competences of students and teachers and an in-depth analysis of factors affecting the level of these competences. The fourth chapter is a presentation of the results of own research carried out in the schools of the Lesser Poland voivodeship. The summary is a reference to the set hypotheses and the aim of the work and the presentation of the challenges ahead of the Polish education.

Aneks

Załącznik I. Zestawienie badanych raportów ……..…..... I

Załącznik II. Zestawienie szkół, w których zostały przeprowadzone badania własne ……...… II

Załącznik III. Zestawienie zajęć pozalekcyjnych w badanych szkołach ……..… III

Załącznik IV. Korzystanie z mediów cyfrowych w badanych szkołach …….…… IV

Załącznik V. Wzór ankiety dla szkół podstawowych ……. V

Załącznik VI. Wzór ankiety dla liceów ogólnokształcących …….……. VII

Załącznik VII. Schemat wywiadu z nauczycielami i pedagogami …….……. IX

Załącznik VIII. Wzór kwestionariusza dla szkół …….…… XI

Załącznik I. Zestawienie badanych raportów

Tabela I. Zestawienie badanych raportów zastanych

rok wydania	raport	badani							
		uczniowie			nauczyciele	dyrekcja	rodzice	dydaktyka	szkoła
		szkoła podstawowa (7-13 lat)	szkoła gimnazjalna (14-16 lat)	szkoła ponadgimn. (17-19 lat)					
2017	K. Konarzewski, K. Bulkowski, PIRLS 2016. Wyniki międzynarodowego badania osiągnięć czwartoklasistów w czytaniu, 2016, Warszawa 2017	●							
2017	B. J. Feder, Raport Badanie przedsiębiorczości wśród młodzieży. Wyniki ogólnopolskie, Grodzisk Mazowiecki 2017			●					
2017	M. Jakubowski, K. Konarzewski, M. Muszyński, M. Smulczyk, P. Walicki, Szkolne talenty Europy u progu zmian. Polscy uczniowie w najnowszych badaniach międzynarodowych. Raport Fundacji Evidence Institute i Związku Nauczycielstwa Polskiego, www.evidenceinstitute.pl, 2017	●	●	●	●				●
2017	M. Plebańska, M. Sieńczewska, A. Szyller, Polska szkoła w dobie cyfryzacji. Diagnoza 2017. Podsumowanie wyników badania zespołu badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego i PCG Edukacja, Warszawa 2017			●	●		●	●	●
2017	Przyszłość edukacji online. Wykorzystanie nowych technologii przez uczniów, rodziców i nauczycieli, Brainly, (brak miejsca wydania), 2017								
2017	Prywatność w sieci 2016/17, IAB Polska, (brak miejsca wydania) 2017		●	●					
2016	M. Dębski, Nałogowe korzystanie z telefonów komórkowych. Szczegółowa charakterystyka zjawiska fonoholizmu w Polsce. Raport z badań, Gdynia 2016	●	●	●	●				
2016	Młodzież 2016, raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2016			●					
2016	M. Tanaś i in., Nastolatki 3.0. Wybrane wyniki ogólnopolskiego badania uczniów w szkołach, NASK, 2016		●	●					
2016	M. Baran M, E. Cichocka, P. Maranowski, W. Pander, Cybernauci – diagnoza wiedzy, umiejętności i kompetencji dzieci i młodzieży, rodziców i opiekunów oraz nauczycieli w zakresie bezpiecznego korzystania z internetu. Raport podsumowujący badanie ex-ante., Warszawa 2016	●	●	●	●		●		
2016	M. Pachocki, Mobilni nauczyciele zmieniają swoje szkoły. Raport krajowy z badania wpływu projektów mobilności Erasmus+ dla szkolnej kadry edukacyjnej, FRES, Warszawa 2016				●				
2015	Generacja Z od A do Z. Rola nowych technologii w nauce i rozwoju dzieci w wieku 6-12 lat. Raport analityczny przygotowany dla Squla.pl, (brak miejsca wydania i roku; badania realizowane były w 2015 roku)	●			●		●		
2015	J. Przewłocka, Bezpieczeństwo uczniów i klimat społeczny w polskich szkołach. Raport z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015,	●	●	●	●	●			
2015	M. Smak, D. Walczak, Pozycja społeczno – zawodowa nauczycieli. Raport z badania jakościowego, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015				●				
2014	Z. Zasacka, Czytelnictwo dzieci i młodzieży, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014	●	●						
2014	K. Biedrzycki, J. Jasiewicz, R. Kaczan, T. Piechociński, L. Rycielska, P. Rycielski, K. Sijko, M. M. Sysło, Raport z międzynarodowego badania kompetencji komputerowych i informacyjnych ICILS 2013, Warszawa 2014		●		●	●		●	●
2013	K. Grynienko, D. Hofman-Kozłowska, A. Kuczyńska, Ł. Srokowski, Innowacyjne zastosowania rozwiązań i narzędzi cyfrowych w kształceniu na poziomie gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym w województwie małopolskim. Raport z badań, Stowarzyszenie „Miasta w Internecie", (brak miejsca wydania) 2013				●				
2013	M. Federowicz, J. Haman, J. Herczyński, K. Hernik, M. Krawczyk-Radwan, K. Malinowska, M. Pawłowski, W. Strawiński, D. Walczak, A. Wichrowski, Czas pracy i warunki pracy w relacjach nauczycieli. Raport tematyczny z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013				●			●	●
2013	P. Siuda i in., Dzieci Sieci 2.0. Kompetencje komunikacyjne młodych, Gdańsk 2013								
2013	A. Białek, J. Fila, P. Penszko, A. Rybińska, K. Sijko, P. Zielonka, Ewaluacja ex-post rządowego programu rozwijania kompetencji uczniów i nauczycieli w zakresie stosowania technologii informacyjno-komunikacyjnych – „Cyfrowa szkoła", Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013	●		●	●	●		●	●
2012	S. Sławiński, Status zawodowy nauczyciela. Analiza prawna, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012				●				
2012	Zespół Współpracy Krajowej i Zagranicznej (autorzy), Diagnoza zapotrzebowania dyrektorów szkół na wyniki badań i inne informacje przydatne w kierowaniu szkołą. Raport tematyczny z badania, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012					●			
2012	K. Hernik, M. Solon-Lipiński, J. Stasiowski, K. Sijko, S. G. Jabłkowski, A. Walczak, Współpraca szkół z podmiotami zewnętrznymi. Raport z badania otoczenia instytucjonalnego przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjów, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012								●
2012	P. Siuda, G. D. Stunża, Dzieci Sieci. Kompetencje komunikacyjne najmłodszych. Raport z badań, Gdańsk 2012	●							
2012	D. Walczak, Początkujący nauczyciele. Raport z badania jakościowego, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2012				●	●			

Źródło: Opracowanie własne.

Załącznik II. Zestawienie szkół, w których zostały przeprowadzone badania własne

Tabela II. Zestawienie szkół, w których zostały przeprowadzone badania własne

obszar	miejscowość	publiczna / niepubliczna	szkoła	ankiety	wywiady (N - nauczyciel P - pedagog)
Szkoły podstawowe					
Kraków	Kraków	publiczna	Szkoła Podstawowa nr 24	tak	tak - N
	Kraków	publiczna	Szkoła Podstawowa nr 86 im. Powstańców Śląskich	tak	tak - N
	Kraków	publiczna	Szkoła Podstawowa nr 151	tak	tak - P
	Kraków	niepubliczna	Prywatna Szkoła Podstawowa Academos	tak	tak - N
miasta poza Krakowem	Niepołomice	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Króla Kazimierza Wielkiego	tak	tak - N
	Gorlice	publiczna	Szkoła Podstawowa nr 6 w Gorlicach	tak	tak - P
	Nowe Brzesko	publiczna	Szkoła Podstawowa w Nowym Brzesku im. Marii Konopnickiej	tak	tak - P
	Niepolomice	niepubliczna	Społeczna Szkoła Podstawowa im. Lady Sue Ryder	tak	nie
wieś	Lachowice	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Adama Mickiewicza w Lachowicach	tak	tak - N
	Podłęże	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Świętej Jadwigi Królowej Polski	tak	tak - N
	Kłaj	publiczna	Szkoła Podstawowa w Kłaju im. Ks. Jana Twardowskiego	tak	tak - 2 x N
	Targowisko	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Tadeusza Kościuszki w Targowisku	tak	tak - N
	Brzezie	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Tadeusza Kościuszki w Brzeziu	tak	nie
	Luborzyca	publiczna	Szkoła Podstawowa im. 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Luborzycy	tak	nie
	Kocmyrzów	publiczna	Szkoła Podstawowa w Kocmyrzowie I	tak	nie
	Karniów	publiczna	Szkoła Podstawowa w Karniowie	tak	nie
	Goszyce	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Tadeusza Kościuszki w Goszycach	tak	tak - N
	Stryszawa	publiczna	Szkoła Podstawowa nr 2 im. ks. prof. M. Znamirowskiego	tak	tak - P
	Witeradów	publiczna	Publiczna Szkoła Podstawowa im. Juliusza Słowackiego w Witeradowie	tak	tak - P
	Chocznia	publiczna	Szkoła Podstawowa nr 1 im. Tadeusza Kościuszki w Choczni	tak	tak - P
	Radgoszcz	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Elizy Orzeszkowej w Radgoszczy	tak	nie
	Gromnik	publiczna	Szkoła Podstawowa im. Wincentego Witosa	tak	tak - P
	Grabno	niepubliczna	Szkoła Podstawowa w Grabnie	tak	nie
				łącznie szkoły podstawowe	**N - 10, P-7 (*)**
Licea ogólnokształcące					
Kraków	Kraków	publiczna	VI Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza w Krakowie	tak	tak - P
	Kraków	publiczna	Publiczne Salezjańskie Liceum Ogólnokształcące	tak	tak - N
	Kraków	publiczna	II Liceum Ogólnokształcące im. Króla Jana III Sobieskiego w Krakowie	tak	nie
	Kraków	niepubliczna	III Społeczne Liceum Ogólnokształcące STO im. Juliusza Słowackiego	tak	tak - N
miasta poza Krakowem	Niepołomice	publiczna	Liceum Ogólnokształcące w Niepołomicach	tak	tak - N
	Gorlice	publiczna	I Liceum Ogólnokształcące im. M. Kromera	tak	tak - N
	Bochnia	publiczna	I Liceum Ogólnokształcące im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni	tak	tak - N
	Sucha Beskidzka	publiczna	Liceum Ogólnokształcące nr I im. Marii Skłodowskiej-Curie	tak	tak - P
	Nowy Targ	publiczna	Liceum Ogólnokształcące w ZSO nr 2 im. Św. Jadwigi Królowej	tak	tak - P
	Tarnów	publiczna	IV Liceum Ogólnokształcące im. Jana Pawła II w Tarnowie	tak	tak - P
	Olkusz	publiczna	II Liceum Ogólnokształcące im. Ziemi Olkuskiej w Olkuszu	tak	tak - P
	Nowy Sącz	niepubliczna	Społeczne Liceum Ogólnokształcące „SPLOT”	tak	tak - P
wieś	Gromnik	publiczna	Liceum Ogólnokształcące w ZSOiZ im. Jana Pawła II w Gromniku	tak	tak - P
	Piekary	publiczna	Liceum Ogólnokształcące w Centrum Edukacyjnym „Radosna Nowina 2000”	tak	tak - N
				łącznie licea ogolnokształcące	**N - 6, P-7 (**)**

uwaga:
(*) w szkołach podstawowych z nauczycielami wykonano 7 zaplanowanych wywiadów i 3 dodatkowe
(**) w liceach ogólnokształcących z pedagogami wykonano 6 planowanych wywiadów i 1 dodatkowy

Źródło: Opracowanie własne.

Załącznik III. Zestawienie zajęć pozalekcyjnych w badanych szkołach

Tabela III. Zestawienie zajęć pozalekcyjnych rozwijających kompetencje medialne realizowanych w badanych szkołach w roku szkolnym 2017/18

typ szkoły	szkoła (kod)	koło dziennikarskie	koło fotograficzne	koło multimedialne	koło plastyczne	koło dyskusyjne	koło szachowe	koło prawnicze	koło polonistyczne	koło informatyczne	koło matematyczne	koło wystąpień publicznych	koło filozoficzne	koło filmowe	koło teatralne	montaż filmów	grafika komputerowa	koło medialne	robotyka	szkolne radio internetowe	szkolna gazeta cyfrowa	suma
liceum ogólnokształcące	2120114	1	1		1	1	1		1	1	1					1	1		1		1	**12**
	2211825	1				1	1		1		1	1		1	1							**8**
	2312636	1	1		1		1		1	1	1		1	1								**9**
	2211313		1			1			1	1	1								1	1		**7**
	2110121								1	1	1			1	1			1				**6**
	2210817	1						1		1					1							**4**
	2211415	1						1	1						1					1		**5**
	2212230							1	1		1			1								**4**
	2222535					1			1			1		1	1							**5**
	2311111									1					1							**2**
szkoła podstawowa	1110138	1			1		1			1	1	1										**6**
	1120102			1	1		1		1	1	1											**6**
	1210808		1		1		1		1	1	1											**6**
	1210232		1		1		1		1	1	1			1	1							**8**
	1110122		1		1		1			1	1											**5**
	1310301	1					1		1		1											**4**
	1110129		1	1	1		1													1		**5**
	1211516		1		1				1		1				1							**5**
	1311124				1				1	1	1											**4**
	1310707				1		1		1		1											**4**
	1310403									1											1	**2**
	1311720						1															**1**
	1310606																					**0**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Załącznik IV. Korzystanie z mediów cyfrowych w badanych szkołach

Tabela IV. Zestawienie cyfrowych mediów wykorzystywanych w badanych szkołach

typ szkoły	szkoła (kod)	strona internetowa	profil na Facebook	kanał na YouTube	platforma e-learningowa	dziennik elektroniczny	intranet	suma użytkowanych narzędzi
liceum ogólnokształcące	2120114	1	1		1	1	1	5
	2211313	1	1		1	1	1	5
	2210817	1	1		1	1	1	5
	2211415	1	1		1	1	1	5
	2110121	1	1	1		1		4
	2222535	1	1			1	1	4
	2212230	1	1			1	1	4
	2211825	1	1			1	1	4
	2312636	1	1			1	1	4
	2311111	1	1			1		3
szkoła podstawowa	1310707	1	1		1	1	1	5
	1110129	1			1	1	1	4
	1210232	1	1			1	1	4
	1310301	1	1			1	1	4
	1110138	1	1			1		3
	1110122	1				1	1	3
	1310606	1	1			1		3
	1120102	1				1		2
	1210808	1				1		2
	1311124	1	1					2
	1310403	1	1					2
	1311720	1	1					2
	1211516	1						1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Załącznik V. Wzór ankiety dla szkół podstawowych

Rysunek I. Wzór ankiety dla szkół podstawowych

Dzień Dobry,

jestem w trakcie przygotowania pracy doktorskiej. Prowadzę badania dotyczące wpływu Cyfrowych Mediów na szkołę jako instytucję i na szkolną społeczność. Chciałabym prosić o wypełnienie poniższej ankiety, która pozwoli mi zgromadzić informacje niezbędne do napisania pracy. Ankieta jest całkowicie anonimowa, a jej wypełnienie zajmie nie więcej niż 5 minut.

Dziękuję za poświęcony czas.
Małgorzata Gosek

Media Cyfrowe - Internet, media społecznościowe, fora, blogi, vlogi, portale internetowe, gazety, radio i telewizja internetowa

Płeć	[ ]	kobieta	[ ]	mężczyzna

1. Czy sądzisz, że .... - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
a. Media Cyfrowe wpływają na Twój styl życia?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
b. Media Cyfrowe wpływają na Twoje poglądy w ważnych sprawach życiowych?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
c. Media Cyfrowe wpływają na to, jak rozumiesz sukces w życiu?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
d. Media Cyfrowe są dla Ciebie źródłem informacji o świecie?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
e. Powinieneś z ostrożnością podchodzić do wiarygodności przekazu Mediów Cyfrowych?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

2. Jakie aktywności podejmujesz w Mediach Cyfrowych? - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]

a. Prowadzę bloga/vloga	[ ]	tak	[ ]	nie		
b. Komunikuję się z innymi	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle
c. Gram w gry on-line	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle
d. Zarabiam w internecie	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle
e. Uczę się	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle

Media społecznościowe - Facebook, Instagram, Snapchat

3. Dlaczego korzystasz z mediów społecznościowych? - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
a. Chcę wiedzieć, co dzieje się na świecie	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
b. Mogę łatwo utrzymywać kontakt ze znajomymi	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
c. Mogę pokazać innym, jaka / jaki jestem	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
d. Mogę znaleźć opinie na temat interesujących mnie spraw	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
e. Mogę zawierać nowe znajomości	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
f. Inny powód (jaki?)	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

Twój wizerunek - to, jak Cię postrzegają znajomi

4. Czy Twój wizerunek na profilach w mediach społecznościowych to prawdziwa/prawdziwy Ty? - wybierz jedną odpowiedź zaznaczając [**x**]

zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

5. Czy subskrybujesz lub regularnie oglądasz? - zaznacz odpowiednią odpowiedź [**x**]

a. vlogi / kanały YouTube	[ ]	tak	[ ]	nie
b. blogi	[ ]	tak	[ ]	nie
c. streamy gamingowe	[ ]	tak	[ ]	nie
d. portale plotkarskie	[ ]	tak	[ ]	nie
d. portale dotyczące e-sportu	[ ]	tak	[ ]	nie
e. portale informacyjne	[ ]	tak	[ ]	nie

6.	**Jeśli subskrybujesz / regularnie ogladasz blogi / vlogi to ...** - wybierz odpowiedź zaznaczając [**x**]						
a.	polskie czy zagraniczne?	[ ]	przeważnie polskie	[ ]	przeważnie zagraniczne	[ ]	i polskie i zagraniczne
b.	przez kogo prowadzone - przez osoby prywatne czy organizacje (firmy, uczelnie, fundacje ...)?	[ ]	przeważnie osób prywatnych	[ ]	przeważnie organizacji	[ ]	i organizacji i osób prywatnych
c.	o jakiej tematyce?	[ ]	sportowe	[ ]	dietetyczne	[ ]	muzyczne
		[ ]	fitnessowe	[ ]	naukowe	[ ]	motoryzacyjne
		[ ]	modowe	[ ]	lifestylowe	[ ]	kulinarne
		[ ]	podróżnicze	[ ]	rozrywkowe	[ ]	e-sportowe
		[ ]	inne - jakie?	.....			

		zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
7.	**Jeśli subskrybujesz/regularnie ogladasz blogi/vlogi, to czy jest dla Ciebie ważne u Twojego ulubionego blogera/vlogera...** - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]					
a.	jego wykształcenie	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
b.	jego doświadczenie zawodowe	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
c.	opinie innych na jego temat	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

8.	**Czy zdarzyło Ci się ostatnio (ostatni miesiąc)?** - wybierz dowolną liczbę odpowiedzi zaznaczając [**x**]				
a.	Kupić coś pod wpływem opinii Twoich ulubionych blogerów / vlogerów	[ ]	tak	[ ]	nie
b.	Wrzucić na profil w mediach społecznościowych swoje poprawione zdjęcie	[ ]	tak	[ ]	nie
c.	Spotkać w realu z osobą poznaną w Internecie	[ ]	tak	[ ]	nie
d.	Napisać coś nieprawdziwego, co pokazywało Cię w lepszym świetle	[ ]	tak	[ ]	nie
e.	Zauważyć, że pod wpływem tego co napisałeś w Internecie ktoś zmienił swój stosunek do Ciebie w realu	[ ]	tak	[ ]	nie
f.	Sprawdzić prawdziwość informacji z Twojego ulubionego bloga/vloga jeszcze dodatkowo w innym źródle	[ ]	tak	[ ]	nie
g.	Z własnej inicjatywy odłączyć się od dostępu do Internetu, żeby odpocząć	[ ]	tak	[ ]	nie
h.	Udostępnić na profilu w serwisie społecznościowym swoją lokalizację	[ ]	tak	[ ]	nie
i.	Zarabiać grając w gry on-line	[ ]	tak	[ ]	nie
j.	Uwierzyć w wiadomość, która później okazała się nieprawdziwa (fake news)	[ ]	tak	[ ]	nie

9.	**Wymień swoje ulubione:**	
a.	gry on-line	.....
b.	kanały YouTube	.....
c.	blogi	.....

10.	**Z jakich mediów społecznościowych i komunikatorów korzystasz na co dzień?** - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]						
a.	Facebook	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
b.	Instagram	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
c.	Twitter	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
d.	WhatsApp	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
e.	Snapchat	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
f.	Messenger	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
g.	Skype	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
h.	YouTube	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
i.	Inne (jakie?)	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie

11.	**W jaki sposób korzystasz z Internetu -** zaznacz w odpowiednim polu [**x**]								
a.	korzystam z interentu w telefonie komórkowym przez	[ ]	darmowe WiFi w miejscach publicznych (np. szkoła, kawiarnie, ...)	[ ]	domowe WiFi	[ ]	pakiet internetu w komórce	[ ]	nie korzystam w telefonie
b.	korzystam z interentu z komputera stacjonarnego	[ ]	w domu	[ ]	w szkole	[ ]	w innych miejscach	[ ]	nie korzystam na komputerze stacjonarnym

ankieta dla VI klasy szkoły podstawowej

Dziękuję za poświęcony czas ☺

Źródło: Opracowanie własne.

Załącznik VI. Wzór ankiety dla liceów ogólnokształcących

Rysunek II. Wzór ankiety dla liceów ogólnokształcących

Dzień Dobry,

jestem w trakcie przygotowania pracy doktorskiej. Prowadzę badania dotyczące wpływu Cyfrowych Mediów na szkołę jako instytucję i na szkolną społeczność. Chciałabym prosić o wypełnienie poniższej ankiety, która pozwoli mi zgromadzić informacje niezbędne do napisania pracy. Ankieta jest całkowicie anonimowa, a jej wypełnienie zajmie nie więcej niż 5 minut.

Dziękuję za poświęcony czas.
Małgorzata Gosek

Media Cyfrowe - Internet, media społecznościowe, fora, blogi, vlogi, portale internetowe, gazety, radio i telewizja internetowa

Płeć	[ ]	kobieta	[ ]	mężczyzna

1. Czy sądzisz, że …. - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
a. Media Cyfrowe wpływają na Twój styl życia?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
b. Media Cyfrowe wpływają na Twoje poglądy w ważnych sprawach życiowych?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
c. Media Cyfrowe wpływają na to, jak rozumiesz sukces w życiu?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
d. Media Cyfrowe są dla Ciebie źródłem informacji o świecie?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
e. Powinieneś z ostrożnością podchodzić do wiarygodności przekazu Mediów Cyfrowych?	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

2. Jakie aktywności podejmujesz w Mediach Cyfrowych? - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]

a. Prowadzę bloga/vloga	[ ]	tak	[ ]	nie		
b. Komunikuję się z innymi	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle
c. Gram w gry on-line	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle
d. Zarabiam w internecie	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle
e. Uczę się	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle

Media społecznościowe - Facebook, Instagram, Snapchat

3. Dlaczego korzystasz z mediów społecznościowych? - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]

	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
a. Chcę wiedzieć, co dzieje się na świecie	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
b. Mogę łatwo utrzymywać kontakt ze znajomymi	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
c. Mogę pokazać innym, jaka / jaki jestem	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
d. Mogę znaleźć opinie na temat interesujących mnie spraw	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
e. Mogę zawierać nowe znajomości	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
f. Inny powód (jaki?) ……	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

Twój wizerunek - to, jak Cię postrzegają znajomi

4. Czy Twój wizerunek na profilach w mediach społecznościowych to prawdziwa/prawdziwy Ty? - wybierz jedną odpowiedź zaznaczając [**x**]

zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

5. Czy subskrybujesz lub regularnie oglądasz? - zaznacz odpowiednią odpowiedź [**x**]

a. vlogi / kanały YouTube	[ ]	tak	[ ]	nie
b. blogi	[ ]	tak	[ ]	nie
c. streamy gamingowe	[ ]	tak	[ ]	nie
d. portale plotkarskie	[ ]	tak	[ ]	nie
d. portale dotyczące e-sportu	[ ]	tak	[ ]	nie
e. portale informacyjne	[ ]	tak	[ ]	nie

6.	**Jeśli subskrybujesz / regularnie ogladasz blogi / vlogi to ...** - wybierz odpowiedź zaznaczając [**x**]						
a.	polskie czy zagraniczne?	[ ]	przeważnie polskie	[ ]	przeważnie zagraniczne	[ ]	i polskie i zagraniczne
b.	przez kogo prowadzone - przez osoby prywatne czy organizacje (firmy, uczelnie, fundacje ...)?	[ ]	przeważnie osób prywatnych	[ ]	przeważnie organizacji	[ ]	i organizacji i osób prywatnych
c.	o jakiej tematyce?	[ ]	sportowe	[ ]	dietetyczne	[ ]	muzyczne
		[ ]	fitnessowe	[ ]	naukowe	[ ]	motoryzacyjne
		[ ]	modowe	[ ]	lifestylowe	[ ]	kulinarne
		[ ]	podróżnicze	[ ]	rozrywkowe	[ ]	e-sportowe
		[ ]	inne - jakie?	.....			

7.	**Jeśli subskrybujesz/regularnie ogladasz blogi/vlogi, to czy jest dla Ciebie ważne u Twojego ulubionego blogera/vlogera...** - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]					
		zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
a.	jego wykształcenie	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
b.	jego doświadczenie zawodowe	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]
c.	opinie innych na jego temat	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]	[ ]

8.	**Czy zdarzyło Ci się ostatnio (ostatni miesiąc)?** - wybierz dowolną liczbę odpowiedzi zaznaczając [**x**]				
a.	Kupić coś pod wpływem opinii Twoich ulubionych blogerów / vlogerów	[ ]	tak	[ ]	nie
b.	Wrzucić na profil w mediach społecznościowych swoje poprawione zdjęcie	[ ]	tak	[ ]	nie
c.	Spotkać w realu z osobą poznaną w Internecie	[ ]	tak	[ ]	nie
d.	Napisać coś nieprawdziwego, co pokazywało Cię w lepszym świetle	[ ]	tak	[ ]	nie
e.	Zauważyć, że pod wpływem tego co napisałeś w Internecie ktoś zmienił swój stosunek do Ciebie w realu	[ ]	tak	[ ]	nie
f.	Sprawdzić prawdziwość informacji z Twojego ulubionego bloga/vloga jeszcze dodatkowo w innym źródle	[ ]	tak	[ ]	nie
g.	Z własnej inicjatywy odłączyć się od dostępu do Internetu, żeby odpocząć	[ ]	tak	[ ]	nie
h.	Udostępnić na profilu w serwisie społecznościowym swoją lokalizację	[ ]	tak	[ ]	nie
i.	Zarabiać grając w gry on-line	[ ]	tak	[ ]	nie
j.	Uwierzyć w wiadomość, która później okazała się nieprawdziwa (fake news)	[ ]	tak	[ ]	nie

9.	**Wymień swoje ulubione:**	
a.	gry on-line	.....
b.	kanały YouTube	.....
c.	blogi	.....

10.	**Z jakich mediów społecznościowych i komunikatorów korzystasz na co dzień?** - zaznacz w odpowiednim polu [**x**]						
a.	Facebook	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
b.	Instagram	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
c.	Twitter	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
d.	WhatsApp	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
e.	Snapchat	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
f.	Messenger	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
g.	Skype	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
h.	YouTube	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
i.	Tinder	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie
j.	inne (jakie?)	[ ]	regularnie	[ ]	czasami	[ ]	w ogóle nie

11.	**W jaki sposób korzystasz z Internetu -** zaznacz w odpowiednim polu [**x**]								
a.	korzystam z interentu w telefonie komórkowym przez	[ ]	darmowe WiFi w miejscach publicznych (np. szkoła, kawiarnie, ...)	[ ]	domowe WiFi	[ ]	pakiet internetu w komórce	[ ]	nie korzystam w telefonie
b.	korzystam z interentu z komputera stacjonarnego	[ ]	w domu	[ ]	w szkole	[ ]	w innych miejscach	[ ]	nie korzystam na komputerze stacjonarnym

Dziękuję za poświęcony czas ☺

ankieta dla III klasy liceum ogólnokształcącego

Źródło: Opracowanie własne.

Załącznik VII. Schemat wywiadu z nauczycielami i pedagogami

Rysunek III. Schemat wywiadu z nauczycielami i pedagogami

SCHEMAT WYWIADU

- *Pogawędka - nawiązanie kontaktu + krótkie wyjaśnienie idei badań prowadzonych w szkołach + wyjaśnienie używanych pojęć – media cyfrowe, media społecznościowe*
- *Pytanie o zgodę na nagrywanie wywiadu*

Cześć I. Uczniowie

1. Jak Pani/Pan sądzi w jakim stopniu to co uczniowie słyszą, czytają w cyfrowych mediach wpływa na nich podejście do życia (poglądy, plany życiowe) i codzienne wybory (ubiór, zainteresowania, spędzanie czasu)?

Chciałabym chwilę porozmawiać o tym wpływie.

2. Czy widzi Pani/Pan efekty nadmiernego korzystania z mediów u uczniów?
   np. zmęczenie / zaburzenia koncentracji / zaburzenia pamięci / pogorszenie kompetencji interpersonalnych
3. Czy uczniowie czują potrzebę zrobienia czasami przerwy od ciągłego bycia on-line i odcięcia się od Internetu?
4. Czy według Pani/Pana rodzice są świadomi czy i jak korzystanie z cyfrowych mediów wpływa na ich dzieci?
5. Czy cyfrowe media polepszają współpracę między uczniami, pobudzają rozwój pracy grupowej?
6. Czy Pani/Pana zdaniem cyfrowe media wzmacniają więzi między uczniami czy raczej osłabiają?
7. Czy Pani/Pana zdaniem cyfrowe media są czynnikiem wykluczenia społecznego w klasie?
8. Czy uczniowie mają ukształtowany mocny system wartości, wynoszony z domu?
9. Czy Pani/Pana zdaniem są odporni psychicznie?

Przejdźmy teraz na chwilę do tego, co uczniowie oglądają i czytają w Internecie.

10. Uczniowie regularnie oglądają i czytają w Internecie kanały YouTube / blogi itp. Osoby prowadzące je mają więc na nich wpływ. Czy Pani/Pana zdaniem uczniowie podchodzą krytycznie do osób prowadzących te blogi/kanały? Tj. czy sprawdzają kim oni są i czy są kompetentni w kwestiach, o których piszą/mówią?
11. Jak dogłębnie i krytycznie uczniowie podchodzą w ogóle do szukania informacji w Internecie? (z jakich źródeł korzystają i w ilu źródłach szukają informacji)
12. Krytyczne podejście do informacji powinno być kształtowane w szkole. W podstawie programowej jest sporo na ten temat, ale nie ma wskazówek jak to robić. Czy te umiejętności są kształtowane w szkole? (czy raczej uczniowie wynoszą je z domu?) W jaki sposób Pani/Pan kształtuje je?

Przejdźmy na chwilę do mediów społecznościowych.

13. Dlaczego Pani/Pana zdaniem uczniowie korzystają z mediów społecznościowych?
14. Czy wizerunek uczniów na profilach w mediach społecznościowych odpowiada im w rzeczywistości?
15. A czy Pani/Pan korzysta z mediów społecznościowych? W jakim zakresie? Czy z ustawieniami prywatności kont?
16. Jaką widzi Pani / Pana korzyść dla siebie z korzystania z mediów społecznościowych? – *dopytać o:*
    - kontakt z uczniami
    - budowa wizerunku nauczyciela
17. Czy u uczniów pojawia się refleksja nad rolą cyfrowych mediów (w ogóle mediów) we współczesnym świecie?

Część II. Nauczyciele

Porozmawiajmy o uczeniu i wychowaniu Pokolenia Z.

1. Uczniowie to przedstawiciele Pokolenia Z (drugie już cyfrowe pokolenie po Pokoleniu Y). Czy zagadnienia związane z tymi pokoleniami są Pani/ Pana znane?
2. Czy dostrzega Pani/Pan jakieś specyficzne cechy Pokolenia Z?
3. Czy pojawiają się w Pani/Pana pracy dydaktyczno-wychowawczej jakieś specyficzne problemy?

Teraz kilka pytań dotyczących kształtowania kompetencji medialnych.

4. Czy kształtowanie kompetencji medialnych jest istotne z Pani/Pana punktu widzenia?
5. Jak szkoła podchodzi do tego tematu? (to są zaplanowane jednolite działania czy samodzielność nauczycieli w podejściu do tematu)
6. Czy tematy związane z kompetencjami medialnymi są w jakiś sposób kształtowane na lekcjach wychowawczych?

Przygotowanie do zawodu i doskonalenie zawodowe.

7. Czy kształtowanie kompetencji medialnych było elementem przygotowania na studiach, które Pani/Pan kończył?
8. Jak Pani/Pan ocenia swoje kompetencje medialne i przygotowanie do kształtowania tych kompetencji u uczniów?
9. Czy są tematy, w których Pani/Pan czuje dokształcania się?
10. Czy dyrekcja wspiera Panią/Pana w dokształcaniu się w tym obszarze?
11. Jakie korzyści przynosi Pani/Panu Internet (jego zasoby i narzędzia jakie można w nim znaleźć)?
    - większe możliwości dokształcania się, pogłębiania swojej wiedzy?
    - materiały do lekcji? (jakie?)
    - inne korzyści?
12. Czy tematy związane z Pokoleniem Y, Pokoleniem Z i rozwój kompetencji medialnych są przedmiotem szkoleń organizowanych dla nauczycieli?
13. Jak Pani/Pan ocenia wyposażenie szkoły w sprzęt komputerowy, oprogramowanie, dostęp do Internetu – wszystko, co jest potrzebne, żeby wykorzystywać cyfrowe media w procesie edukacyjnym?
14. Czy Pani/Pana szkoła pozwala uczniom korzystać telefonów na lekcjach i przerwach i z czego ta decyzja wynika?

Na koniec jeszcze chciałabym zapytać o współpracę z rodzicami.

15. Pokolenie Y (pierwsze cyfrowe pokolenie) jest obecne już w szkole jako rodzice – czy widzi Pani/Pan różnicę w ich podejściu, oczekiwaniach, sposobie komunikacji?
16. Czy pojawiają się dla Pani/Pana jakieś specyficzne problemy w kontaktach z nimi?

Z pytań, które miałam przygotowane na dzisiaj, to już wszystko. Bardzo dziękuję za poświęcony czas.

Czy mogę prosić o planu pracy wychowawcy na rok 2017/18 i 2016/17?

Źródło: Opracowanie własne.

Załącznik VIII. Wzór kwestionariusza dla szkół

Rysunek IV. Kwestionariusz dla szkół

Kwestionariusz dla szkoły

Szanowni Państwo,

jestem w trakcie przygotowania pracy doktorskiej. Prowadzę badania dotyczące wpływu Cyfrowych Mediów na szkołę jako instytucję i na szkolną społeczność. Chciałabym prosić o wypełnienie poniższego kwestionariusza, który będzie uzupełnieniem ankiet i wywiadów przeprowadzanych w Państwa Szkole i pozwoli mi zgromadzić informacje niezbędne do napisania pracy.

Dziękuję bardzo za poświęcony czas.
Małgorzata Gosek

I. Korzystanie z cyfrowych mediów i nowych technologii w działalności szkoły

rodzaj mediów / narzędzi cyfrowych	czy szkoła posiada używa TAK / NIE	czy uczniowie współtworzą je? TAK / NIE	uwagi
strona internetowa szkoły			
profil na Facebook			
kanał na YouTube			
gazeta szkolna cyfrowa			
radio szkolne internetowe			
platforma e-learningowa (jaka?)			
dziennik elektroniczny			
intranet (platforma do wewnętrznej komunikacji w szkole)			
inne (jakie?)			

II. Projekt rozwijające kompetencje medialne

	do kogo projekt był kierowany? - proszę zaznaczyć **X** lub uzupełnić wpisując informacje								
	rok 2017/18			rok 2016/17			rok 2015/16		
projekty organizowane przez instytucję zewnętrzną	uczniowie	nauczyciele	dyrekcja	uczniowie	nauczyciele	dyrekcja	uczniowie	nauczyciele	dyrekcja
Olimpiada Medialna									
Olimpiada Wiedzy o Mediach									
eTwinning									
Erasmus									
Olimpiada Wiedzy o Filmie i Komunikacji Społecznej									
Olimpiada Cyfrowa									
projekty własne wewnątrzszkolne (proszę wpisać jakie)									

III. Organizacja zajęć i innej aktywności uczniów rozwijających kompetencje medialne

rodzaj zajęć	rok 2017/18	rok 2016/17	rok 2015/16
koła zainteresowań - proszę zaznaczyć w odpowiednim polu **X** lub uzupełnić wpisując informacje			
koło dziennikarskie			
koło fotograficzne			
koło multimedialne			
koło plastyczne			
koło dyskusyjne			
koło szachowe			
koło prawnicze			
koło polonistyczne			
koło informatyczne			
koło matematyczne			
koło wystąpień publicznych			
inne (jakie?)			
inne (jakie?)			
inne (jakie?)			

IV. Dane dotyczące szkoły

Szkoła (nazwa): ……..……..……..

Miejscowość: …….……..

Załączniki:
1. Program profilaktyczno–wychowawczy Szkoły na rok 2017/18 i 2016/17.

Źródło: Opracowanie własne.